

FOLIA
URALICA
DEBRECENIENSIA
25.

Szerkesztette:

Maticsák Sándor

Keresztes László

Debreceni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press

2018

A DEBRECENI EGYETEM
FINNUGOR NYELVTUDOMÁNYI TANSZÉKÉNEK
LEKTORÁLT KIADVÁNYA

Szerkesztőbizottság:

Csúcs Sándor (Budapest)
Riho Grünthal (Helsinki)
Honti László (Budapest)
Lars-Gunnar Larsson (Uppsala)
Harri Mantila (Oulu)
Sirikka Saarinen (Turku)
Tõnu Seilenthal (Tartu)
Eberhard Winkler (Göttingen)

A tanulmányokat lektorálta:

Csepregi Márta (Budapest), Duffek Mihály (Debrecen), Honti László (Budapest), Keresztes László (Debrecen), Kis Tamás (Debrecen),
Petteri Laihonen (Jyväskylä), Maticsák Sándor (Debrecen),
Sipőcz Katalin (Szeged), Jari Sivonen (Oulu), Szeverényi Sándor (Szeged), Teperics Károly (Debrecen), Tóth Valéria (Debrecen).

ISSN 0239-1953

© A szerzők, 2018

© A Debreceni Egyetemi Kiadó, beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát, 2018.

Kiadja a Debreceni Egyetemi Kiadó, az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülésének a tagja.

Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi
Technikai szerkesztő: Maticsák Sándor
Borító: Deli-Nagy Tünde, Silvia Sökk

Készült a Kapitális Kft. nyomdájában, Debrecenben.

A magyar őz szó eredetéről

ANTAL M. Gergely

ELTE, Budapest
antal.gmarton@gmail.com

A magyar *őz* szavunkat a történeti-etimológiai szótár (TESz) megjelenése óta ismeretlen eredetűnek tekintjük (hasonlóképpen a legújabb etimológiai szótárak is ugyanezt állítják, vö. Falk 2009: 192; Zaicz 2006: 539). Nem szerepel *A magyar szókészlet finnugor elemei* c. műben, és azóta sem tudunk olyan tanulmányról vagy cikkről, amely előállt volna újabb magyarázattal. Lehet-e azonban e szó finnugor kori örökség a magyar nyelvben?

Munkácsi Bernát korábban az *őz* szót egy „cserkesz *aše ziegenbock*” szóval vélte egyeztethetőnek (Munkácsi 1893: 120), majd pahlavi „*aza-k* »ziege«”, és szanszkrit „*ažá-* »ziegenbock«” szavakkal (Munkácsi 1900: 243; 1911: 270). E szót a TESz még nem hozza összefüggésbe esetleges finnugor tövekkel, csupán kizárja kaukázusi, iráni és török eredetét, továbbá a feltételezett **őszbőr* szóösszetételből való elvonását (TESz 3: 48), melyet Mészöly Gedeon írt meg: „Én úgy gyanítom, hogy az *ősz-bőr*-ből, *őzbőr*-ből lett tapadással az *őz* szó. Az őszi bőr vastagabb, becsesebb volt, mint a tavaszi. Petőfi is észreveszi, hogy télen »bozontos« a bús tinó” (Mészöly 1959–1960: 11).

Az első írásos emlékek *Euzdi* (1138/1329?), *wzwyze* (1330), *e3* (1395), *e33* (1456 körül), ill. *eo3* (1525 körül) alakban említik (TESz 3: 48). Az első alak talán *őzdi* lehetett (-*d* kicsinyítő képzővel). A második szóösszetétel *őz-vize*, itt helynévről van szó.

Az *őz* szó ragozási tövében található hosszú *ő* hang nem rövidül meg a toldalékoláskor (*őzek*, *őzet*, sőt *őzike*), mégis feltételezhetünk egy lekopó *e* magánhangzót a szóvégről; a szó korai jelenlétét az olyan, hasonlóan változatlan tőtípusú szavak támasztják alá, amelyekben az előhangzó nem illeszkedik, pl. *fűz* : *fűzek*; *szűz* : *szűzek*. Ez a megállapítás elősegíti, hogy a szónak finnugor eredetét kereshessük.

Az UEW a szót a finn-volgai korig vezeti vissza, vö. FW **wet3* '(junge) Kuh; Rind; (fiatal) tehén, szarvasmarha'. Az ide sorolt leánynyelvi megfelelők: észti *vedis*, *vediks*, *veis* 'Rind, Rindvieh', lív *vediks*, *veds* 'Vieh', ?lpÉ *vā-đōk*, *vāđōk* 'young cow, rather more than two years old', mdEM *vedraš*, mdE *ved'aka*, *ved'rekš* 'Färse, junge Kuh' (UEW 821).¹ Az észti *-(k)s*, lapp *-k*, valamint a mordvin *-rekš*, *-aka* és *-raš* elemeket Rédei képzőként magyarázza. Ezt részben elfogadható megállapításnak tarthatjuk, tehát a korábbi szóhasználatnál élve finn-volgai korra föltett alapalak lehet **wet3*. A Rédei által megjelölt lapp nyelvi adat azonban hapaxnak tűnik, mivel sem az újabb kori szótárakban nem található, sem a ragozott alakjait nem ismerjük.

Keresztes László korábban egy FP **wed3* alakot rekonstruált (Keresztes 1986: 189), amelyhez hasonlót Rédei is szerepeltet az UEW-ben finnugor kori tőként. A FU **wāl3* (**wāđ3*) 'irgendein größeres Tier; vmilyen nagyobb állat' rekonstruktumhoz szintén hozzákapcsolja a fent említett észti, lapp és mordvin megfelelőket, melyek közül az utóbbi kettő bizonytalan. Bizonytalannak számít továbbá a mari *walə*, *wülö*, *wülä* 'Stute', és ide sorolja még az udmurt *val*, komi *vel*, *vev* és *völ* 'Pferd' szavakat, illetve a hanti *weli*, *wētə*, *wūl* 'Rentier' alakokat is (UEW 563).²

A kétféle, finnugor és finn-volgai kori rekonstruktum kapcsolata homályos, és kibogozása problematikus. Amennyiben a magyar *őz* szót is a meglévő adatok mellé tesszük, kétféle lehetséges megoldást javasolhatunk. Az első eset a **wet3* alak finnugor korra visszavetítése. Ennek elfogadtatásához szükséges megvizsgálni a szóbelseji **-t-* hang lehetséges változását.³

Az észtiben a képzett tövekben helyenként a szóbelseji *d*-vel jelölt hang előzménye a finnugor vagy uráli kori **-t-*, mint pl. *veda-* < FU **wetä-*; *koda* < FU **kota*; *sada* < FU **šata*. A mordvin nyelvekben a *-d-*, *-d'* hang minden további nélkül, szabályosan vezethető vissza a finnugor kori **-t-* hangra. (A lapp alakokat nem érdemes bevonni a vizsgálatba kétes meglétük miatt.)

Az *Eesti etimoloogiasõnaraamat* az észti szót és más, finnugor megfelelőit a *vedema* töből származtatja,⁴ bizonyára a marhafélék húzóerejét véve alapul, vagyis itt 'igavonó állat' jelentést kaphatott a képzett szó. Ez nem elvetendő magyarázat, azonban a szó korábbi, finn-volgai, sőt finnugor meglétét sem zárhatjuk ki, amely akkor tűnik valószínűbbnek, ha a magyar szót is meg tudjuk feleltetni a többi rokon nyelvi adatnak.

¹ Az Urali Etimológiai Adatbázis 1708-as sorszámu rekonstrukuma.

² Az Urali Etimológiai Adatbázis 1129-es sorszámu rekonstrukuma.

³ A szóeleji **w* és a magánhangzók egyeztetése a finnugor korra feltéve is elfogadható.

⁴ <http://www.eki.ee/dict/ety/index.cgi?Q=vedis&F=M&C06=et>

Lehetséges-e a magyar *őz* szónak a FU **wet3* előzményt föltenni? Az imént tárgyalt szóbelseji **-t-* megfeleltetése a magyarban szabályosnak tekinthető a *víz* < U **wete*; *száz* < FU **šata*; *ház* < FU **kota*; *fazék* < FU **pata* mintájára.⁵ A szóeleji **w* eltűnése, ill. összeolvadása az azt követő vokállal szintén előforduló jelenség a magyarban: *öl* < FU **weδ3-*; *öt* < FU/U? **witte*; *ón* < FU **woln3*; *öv* < FU/U? **wünä*; *új* < FU **wuδe*; vö. Bereczki 2003: 76. Így az *ő-* hangnak **we-* előzményét szórványosan föl lehet tételni. A korábban már említett hangrövidülés és a tövéghangzó hiánya ellenére sem mondhatjuk, hogy a hangtan tekintetében egyeztetési problémái lehetnének az *őz* < **wet3* levezetésnek.

A továbbiakban a jelentéstant kell áttekintenünk. A finnségi, számi és mordvin adatok viszonylag közeli jelentéstartományban helyezkednek el, a 'marha', 'fiatal tehén' stb. egy jól kibontható szemantikai csoportot alkot. Ennek oka lehet a **wet3* alapszónak egy későbbi alapnyelvi állapotra kialakult konnotációja. A magyar *őz* egy kisebb testű, vadon élő állat, viszont hasonlóan kérődző, mint a marha; szintén párosujjú patás, és szarvval is rendelkezik (szemben a szarvassal, amelynek agancsa van). A magyar szónak a korábbi nyelvelmékek szerint előfordulhatott még 'kecske' jelentése is (vö. TESz 3: 48). Így a 'marha', 'kecske' és 'őz' jelentések valamiféle párosujjú patás megjelölésére irányuló szóból származhattak. Ha tehát elfogadjuk az észti, lívi, számi és mordvin szavak összekapcsolását a magyar *őz* szóval, akkor a finnugor kori közös jelentés tkp. egy négylábú, szarvas és patás állatot jelölhetett. Amennyiben egyszerűbben szeretnénk megfogalmazni, úgy föltehetünk egy 'valamilyen nagyobb állat' jelentést, melyből a volgai korra kialakulhatott az UEW-ben is megadott '(fiatal) tehén, szarvasmarha'. Ez a jelentés viszont elvezet minket a másik lehetséges, ám sokkal kétségesebb megoldáshoz, a finnugor kori **wäl3* ~ **wäδ3* alakhoz.

Ez a kérdéskör sokkal összetettebb hangtani problémát rejt magában, mely mind a magyar, mind a többi leánynyelvi hangmegfeleltetéseket érinti a finnugor kori, szóbelseji **-δ-*, ill. **-š-* hangok tekintetében. Lehet-e a magyar *-z-* hangnak föltenni **-δ-* vagy **-š-* előzményt? A kérdéssel legutóbb Németh Dániel foglalkozott többek között a *tűz* szó kapcsán (Németh 2015: 99–103). Ezen kérdést itt és most az *őz* szó eredetével összefüggésben nem tudjuk eldönteni, ez sokkal messzebbre vezető kutatást igényel, így annyival kell megelégednünk egyelőre, hogy talán a fentebb említett hangtani megfelelte-

⁵ Ez az egyik legközismertebb hangmegfeleltetés a magyarban, így nem fontos még több példát felsorolni. Vö. Bereczki 2003: 69.

tés bővebb vizsgálatával fölvehetünk egy egyelőre erősen bizonytalan, lehetséges FU **wäδz* / **wedz* > *őz* változást.

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy a magyar *őz* szó összefüggést mutat az észti *vedis*, *vediks*, *veis*, a lív *vediks*, *veds*, az erza *ved'rekš*, *ved'aka*, *ved-raš* és a moksa *vedraš* szavakkal. Ezek visszavezethetők egy finnugor kori **wet3* 'valamilyen szarvas állat' jelentésű szóra, melynek hangtani és jelentéstan akadályait nem látjuk. Amennyiben elfogadjuk ezt az első magyarázatot, a magyar *őz* szót nem ismeretlen eredetűnek, hanem finnugor kori örökségnek kell tekintenünk. A második lehetséges megoldás (a FU **wäδz* / **wedz* < *őz*) viszont csak akkor lenne elfogadható, ha egybevetjük hasonló, a rekonstrukciókban **-δ-* vagy **-δ'* hangot tartalmazó etimonokkal, melyhez viszont további, alapos kutatás szükséges.

Irodalom

- Benkő Loránd (főszerk.) 1967–1976: A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bereczki Gábor 2003: A magyar nyelv finnugor alapjai. Universitas Kiadó. Budapest.
- Falk Nóra 2009: Etimológiák. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Keresztes László 1986: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus II. Etymologisches Belegmaterial. Studia Uralo-Altaica 26.
- Lakó György (főszerk.) 1978: A magyar szókészlet finnugor elemei III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Metsmägi, Iris (főszerk.) 2012: Eesti etümoloogiasõnaraamat. Eesti Keele Sihtasutus, Tallinn. Elektronikus változata: <http://www.eki.ee/dict/ety/>
- Mészöly Gedeon 1959–1960: Miscellanea II. Néprajz és Nyelvtudomány III–IV: 5–18.
- Munkácsi Bernát 1893: Magyar műveltségi szók kaukázusi nyelvekben. Nyelvtudományi Közlemények 23: 119–120.
- Munkácsi Bernát 1900: Árja hatás a finn–magyar nyelvek számneveiben. Keleti Szemle 1: 241–258.
- Munkácsi Bernát 1911: Spuren eines assyrischen Einflusses auf finnisch-magyarische Sprachen. Keleti Szemle 12: 261–271
- Németh Dániel 2015: Hőképzettel összefüggő korai szavainkról – Hangtani vizsgálatok 1. Első Század XV/1–2: 89–112. Elektronikus változata: <http://elsoszazad.elte.hu/első-szazad-xv-evfolyam-1-2-szam-2015-tel-top/>

- Rédei Károly (Hrsg.) 1988: Uralisches Etymologisches Wörterbuch I–II. Akadémiai Kiadó – Otto Harrassowitz, Budapest – Wiesbaden. (= UEW) Elektronikus változata: <http://www.uralonet.nytud.hu/>
- Zaicz Gábor (főszerk.) 2006: Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

*

About the origin of the Hungarian word *őz*

The etymology of the Hungarian word *őz* 'roe deer' has been categorised as unknown according to the etymological dictionaries up to these days; nor the proposed Iranian, Turkish or Caucasian origins have been accepted. The word itself occurs with different orthographies since the 12th or 14th centuries. It also shows not very common tendencies of phonetic changes which allows it to be classified as an archaic term. This article focuses on a possible Finno-Ugric connection to the Estonian *vedis*, *vediks*, *veis* 'Rind, Rindvieh', Livonian *vediks*, *veds* 'Vieh', ?Northern Saami *vāđōk*, *vāđok* 'young cow, rather more than two years old', Erzya *ved'řekš*, *ved'aka* 'junge Kuh; Rind', *vedraš* 'Färse, junge Kuh', Moksha *vedraš*. These cognates can be traced back to a FV **wet3* 'young cow or deer' stem, whereas the Saami data seems to lack a verified source, thus cannot be included in the comparison. The Hungarian word can fit into the picture with the regular **-t- > -z-* change and the sporadic **we- > ő-* change. As a result, the **wet3* could be a Finno-Ugric reconstruction with the meaning 'some kind of an animal', including the Hungarian word *őz* as a descendant. Another possible etymology involves Mari, Udmurt, Komi and Khanty correspondent to the FU **wāl3* or **wāδ3* 'some kind of an animal', but the phonetic correspondence of Hungarian *z* to FU **δ* is problematic, and needs further study including other cases with the same or similar phonetic structures.

GERGELY M. ANTAL

Mikael Agricola élete és munkássága

BAKSA Máté

Debreceni Egyetem
nihilpotestesse@gmail.com

Az írásbeliség kialakulása, valamint a nyomtatott irodalom megjelenése minden nyelv életében kiemelkedő jelentőségű. Sokszor azonban nem tudjuk egyetlen személyhez kötni ezt az alkotói folyamatot. A finn esetében viszont nem csupán azt tudjuk, hogy ki volt az, aki elsőként próbálkozott az írásbeliség megteremtésével, hanem azt is tudjuk, mikor és milyen körülmények között került sor az első finn szövegek megalkotására.

A következőkben Mikael Agricola finn reformátor, püspök életét és munkásságát mutatom be. E témáról részletes, friss magyar nyelvű szakirodalom nem áll rendelkezésünkre. Terjedelmi okokból a kor finn társadalmára ható tényezőkre – elsősorban a reformáció terjedésére, a Kalmari Unió felbomlására – nem térek ki.

1. Mikael Agricola élete

1.1. Agricola fiatal évei

Agricola fiatal éveivel kapcsolatban nem bővelkedünk az információkban. Sokszor csak következtetésekkel, illetve viszonylagos adatokkal dolgozhatunk. Ilyen hozzávetőleges adat a születési ideje is, amit 1510 körülre szoktak datálni. Nem ez az egyetlen bizonytalanság a későbbi turkui püspök születése körül. 1946-os munkájában Maunu Knaapinen azt állította, hogy Agricola nem az addig és azóta is elfogadott helyen, a pernajai egyházközség Torsby nevű falujában, hanem a perniői Forsbyben látta meg a napvilágot. Ezt a felvetést nem sokkal később Viljo Tarkiainen megcáfolta. Torsby melletti érv, hogy Agricola több művében is használta az ellatinosított Torsbius alakot önmaga definiálására. Mindenesetre érdekes véletlen, hogy Knaapinen éppen Perniöből származott. Szintén kérdéses, milyen háttérű családba született Mikael Olavinpoika, a későbbi Agricola. Erre is több válasz keletkezett. Az egyik szerint szegény halászcsalád sarja volt. Ez a 17. században

keletkező romantikus elképzelés később alaptalannak bizonyult. Agricola apja, Olavi Laurinpoika (svédül Olof Larsson) tehetős ember volt. A régészeti feltárás szerint házukat egy jómódú család lakta. A történeti bizonyítékok azt jelzik, hogy a ház adminisztratív feladatokat is ellátott, ami a legjelentősebb otthonok kiváltsága volt akkoriban.

Agricolának három lánytestvére volt. Az ő nevüket nem őrizte meg az utókor, de a férjeikét igen. Agricola sógorai: Klemetti Kirjuri (Klemet Krook) savói telepes és nemes, valamint Tuomas Laurinpoika (Tomas Larsson) és Maunu Juhonpoika (Måns Jönsson) helyi földművelők. Az anyja neve testvéreiéhez hasonlóan ismeretlen. A család egyetlen fiúgyermeké nem a gazdálkodói feladatokat vette át, hanem tanulni küldték. Ennek oka a tudás iránti elkötelezettsége és gyengébb fizikai állapota lehetett (Paulus Juusten¹ a finn püspökökről szóló munkájában úgy ír róla, mint nem túl jó egészségu emberről).

A források svéd és finn névváriánssal is illetik Agricola családját és őt magát is. Vajon svéd vagy finn volt-e az anyanyelve? Julius Krohn 1862-ben amellet foglalt állást, hogy Agricola nem született finn volt, csupán tanulta a nyelvet, s ezzel megkezdődött a mai napig is tartó vita Agricola anyanyelvéről. A fő érv a svéd mellett az, hogy Pernaja akkor és most is inkább svéd többségű település. Ezt azonban árnyalja, hogy mégis éltek, élhettek ott finnek is. A legjelentősebb érv Agricola finnsége vagy legalábbis finn nyelvismerete mellett az, hogy munkáiban sok olyan nyelvjárási szót használ, ami arra a hämei dialektusra jellemző, amit Pernajában is beszéltek. Agricola viszont azután, hogy megkezdte tanulmányait Viipuriban, nem tért vissza erre a környékre, így ezeket a szavakat mindenképpen gyermekkorában kellett elsajátítania.

Agricola finn nyelvismeretére több magyarázat is született. Az egyik szerint az anyja talán finn lehetett, tőle tanulta a nyelvet. Az is lehet, hogy talán a háztartásban dolgozó szolgálók voltak finnek. S olyan nézetek is napvilágot láttak, hogy Agricola kétnyelvű lehetett. (Häkkinen 2016: 31–33; Ikola 1988: 25–31; Knaapinen 1946: 52–62; Rapola 1969: 32–38; Tarkiainen 1946: 356–364.)

1.2. Agricola iskolái

Svédország – és vele együtt a finn tartományok – iskolarendszerének kiépülése az 1500-as években vett új lendületet a reformációnak köszönhetően. Ez a folyamat lassú volt, és Mikael Agricola életére csak mérsékelt hatást

¹ Paavali (Paulus) Juusten gazdag viipuri családból származott. Pályája sokban hasonlít Agricoláéhoz. Ő is Wittenbergben tanult, majd Viipuri és Turku püspöke lett. Legfőbb munkája a *Chronicon Episcoporum Finlandensium* (Häkkinen 2016: 27, 32–39).

gyakorolt. Első tanára, Bertil lelkész köztisztviselőként álló, jó kapcsolatokkal rendelkező reformációpárti egyházi személy volt. Jelentős szerepe lehetett abban, hogy több pernejai diák tanult tovább Finnország akkori második legnagyobb városában, a ma Oroszországhoz tartozó Viipuriban.²

A reformáció idején Finnországban a legmagasabb képzettséget a turkui katedrális iskolájában (Katedralskolan i Åbo), valamint Raumában és Viipuriban lehetett elsajátítani. Aki mégis tovább akart tanulni, annak főként német egyetemeken volt erre lehetősége.

Születési idejéhez hasonlóan arról sincs pontos adatunk, hogy Agricola mikor kezdte meg a tanulmányait Viipuriban. Érkezésének ideje az 1520-as évekre tehető. Itt a humanisták körében népszerű eljárással latin nevet vett fel, ami apja foglalkozására ('földműves') utalt. Egy 1531-ben keletkezett postillán³ adatolható először a *Michael Olavi Agricola* névforma.

Míg az alapszintű iskolákban a bibliai szövegek memorizálásán volt a hangsúly, addig a magasabb iskolákban, így Viipuriban is, a diákoknak a latin nyelv elsajátítása mellett grammatikát, retorikát és dialektikát kellett tanulniuk.

Agricola életében Martinus Skytte 1528-as Viipuriba érkezése jelentett nagy változást. Skytte hämei nemesi családból származott. Egyesek őt tartják Finnország utolsó katolikus püspökének (idős korában, 68 évesen lett turkui püspök), de a reformáció terjedését érdemben nem gátolta. A finn püspökökről szóló munkájában Juusten pozitív képet fest róla. Miután a középkorban oly gyakori járványokban életét vesztette Skytte addigi titkára, az így megüresedett hely a tehetséges Agricolára szállt, aki ennek köszönhetően egy év múlva, 1529-ben Turkuba, Finnország akkori legjelentősebb városába került.

Agricola turkui évei alatt ismerkedett meg a finn reformáció kiemelkedő alakjával, Petrus Särkilahtival,⁴ akit Juusten az első Wittenberget megjárt

² A középkorban finn földön csak hat, a király által is elismert város létezett. A két legjelentősebb a nyugati Turku (svédül Åbo) és a keleti Viipuri (svédül Viborg, oroszul Бы-богр) volt. A kereskedelem is elsősorban rajtuk keresztül folyt, így tett szert például Viipuri központi szerepre a kátránykereskedelemben (Karonen 2002: 71, 81, 84, 88; Lamberg 2002: 49–50).

³ Szentírási szakasz vagy egész könyv prédikációs célú magyarázata, vö. lat. *post illa* [verba textus] '[a szöveg] e szavai után' (<http://lexikon.katolikus.hu/P/postilla.html>).

⁴ Paulus Juusten szerint Petrus Särkilahti (Petrus Särkilax) volt az első finn, aki Wittenbergben járt. Erre azonban nincsenek bizonyítékok, csupán arra, hogy 1516-tól Rostockban, majd Leuvenben tanult hat évig. Ez idő alatt ismerkedett meg a reformációval, és ennek szellemében tért vissza Finnországba. A turkui polgármester fiából reformerré

finnként tartott számon. Särkilahti már a reformáció szellemében végzett oktatói tevékenységet a városban. Ezeket az előadásokat Agricola is gyakran látogatta egészen addig, míg a Viipuriban kitört járvány elterjedésének következtében a nagy reformer Särkilahti el nem hunyt 1529-ben.

Agricolát az 1530-as években szentelték pappá, majd ezt követően nagy lendülettel folytatta tanulmányait. A reformációval kapcsolatos postillákat és kéziratokat igyekezett beszerezni, amiket latin és svéd nyelvű jegyzetekkel látott el, így képezve magát tovább.

Az 1520-as évek politikai helyzete nem volt a legalkalmasabb külföldi tanulmányutakhoz, viszont a reformáció terjedése nem állt meg sem a Német-Római Császárság határánál, sem pedig az északi országokénál. Később Gustav Vasa (uralk. 1523–1560) megváltozott egyházpolitikája és Skytte püspök jóindulata révén Agricola gyerekkori barátjával, Martinus Teittel együtt Wittenbergben folytathatta tanulmányait 1534-től 1539-ig.

Agricola tanulmányairól kevés információ áll rendelkezésre egy 1537-re datált, Gustav Vasa királyhoz címzett levélen kívül, amelyben anyagi támogatást kér a drága tanulmányaihoz. Emellett azt is megemlítette, hogy a már megkezdett finn nyelvű Újtestamentum-fordítás is befejeződhet. Arra viszont nem tért ki, hogy kik és hányan dolgoztak ezen a fordításon, de a legvalószínűbb, hogy a Wittenbergben tanuló finn diákok részt vettek benne. Agricola fordításait nagy valószínűséggel később, turkui évei alatt sem kizárólag egyedül csinálta, de ez mit sem vesz el azok értékéből. Szintén németországi évei alatt eljuttatott egy küldeményt Gustav Vasa király legidősebb fiának, Erik hercegnek. Többen azt gyanítják, hogy ez az *Abckiria* című munkája lehetett, de valószínűbb, hogy Melanchton⁵ latin nyelvű katekizmus-a volt csupán.

Wittenberget magiszteri fokozat birtokában hagyta el, amit barátjával, Teittel együtt szerzett 1539-ben. Ezenkívül ajánlólevelet is kapott Luthertől és Melanchtontól is. Ezt követően pedig Teittel közösen Hamburg, Lüneburg és Lübeck érintésével hazája felé vette az útját. (Häkkinen 2016: 33–41; Heininen 1999: 10; Ikola 1984: 117; Karonen 2002: 71, 88–89; Laihonon 2009: 122; Laine 1997: 49; Laitinen 1981: 88; Rapola 1969: 7–13; Perälä 2007: 11.)

lett Särkilahti volt az első pap finn földön, aki házasságot kötött (Häkkinen 2016: 25, 35).

⁵ Melanchton a korai reformáció Luther melletti legfontosabb személye. Tudós volt, aki főleg a Biblia görög részeinek értelmezésében és fordításában ért el eredményeket. Megemlítendő tanítói és tanításelméleti munkássága is, illetve hozzá kötődik az Ágostai (augsburgi) Hitvallás elkészítése is.

1.3. Agricola oktatói tevékenysége

A Wittenbergből frissen végzett hazatérők Turkuban helyezkedtek el. Agricolát a Turkui Katedrálisiskola, a Katedralskolan i Åbo igazgatójává nevezték ki, miközben Teit a Turkuhoz közeli falu, Maaria egyházközségének lett a lelkésze 1542-ig, mikortól a svéd királyi családban töltött be tanítói posztot a hercegek mellett.

Ebben az időben Turku püspöke, így Agricola felettese Martti Skytte volt. A városban dolgozott az ekkor még csupán húszas éveiben járó Paulus Juusten is, aki tanársegédi posztot töltött be a katedrálisiskolában.

Az iskolai oktatás nem nyerte el Agricola tetszését. Legfőképpen az előzetes iskolázottság minőségével volt elégedetlen, de a diákok mellett a papok képzettségével is akadtak problémái. Lustának gondolta őket, és a felkészültségi szintjükkel sem volt megelégedve, úgy gondolta, hogy nemcsak latinul, hanem svédül sem tudnak igazán.

A 16. században számos változás ment végbe a svéd- és finnországi iskolai oktatásban. A terjeszkedő birodalomban szükség volt az adminisztrációs feladatokat betöltő hivatalnokréteg képzésére, valamint az új államvallás helyzetének megszilárdítására. Ez a folyamat azonban nagyon lassan haladt. Az 1527-es västeräsi országgyűlést követően a katolikus egyház földjei a király és néhány kiválasztott nemes kezébe kerültek, aminek következtében a javadalmakból befolyó bevételek is megcsappantak (Karonen 2002: 95; Jutikkala – Pirinen 2004: 95). Ennek következtében csökkenteni kellett a tanintézmények és a diákság számát. Mindemellett a katolicista szellemben íródott könyvek megsemmisítése káros hatással volt a tudományos életre és így az oktatásra is.

A tanítási módszerekről igen keveset tudhatunk. Annyi bizonyos, hogy a korban *lingua franca*ként működő latin nyelv elsajátíttatása központi helyet foglalt el, s az oktatás teológiai alapon zajlott. Ezzel keveredett később Melanchton és a humanizmus hatása. A 16. századra egyre népszerűbbé vált a nemesség körében is a tanulás. Ennek egyik oka a hadseregben betöltött tiszti szerepnek való minél tökéletesebb megfelelés volt.

Az 1540-es években az egyház helyzetének romlásával, a szekularizáció következtében Agricola élete is egyre nehezebb lett. A papság fizetése és ezzel párhuzamosan a megbecsülése is romlott. Ezt tetézte az 1546. márciusi turkui tűzvész, amelyben a város és a katedrális egy része leégett. Agricola háza is a tűz martalékául esett, de szerencsére az iratait és munkáit ki tudták menteni.

Az ezt követő időszak más keserűséget is tartogatott számára. 1546-ban meghalt Luther Márton és Agricola jó barátja, Martinus Teit is, majd egy év

múlva elhunyt Johannes Petri, a turkui egyház legidősebb előjárója.⁶ Tiszt-sége betöltetlen maradt. Ez a lépés nem volt szokatlan a király esetében, aki igyekezett az egyház kárára növelni befolyását.

1548-ban Agricola helyét az iskola élén Paulus Juusten vette át, aki ekkor tért vissza tanulmánykörútjáról, melynek során Wittenbergben, Königsbergben és Rostockban is járt. Meglepő módon Agricola nem szívesen vált meg az általa nem kedvelt állásától, és csak a király rendelkezésére vonult vissza. Megpróbálta udvari kapcsolatait is latba vetni, hogy visszaszerezze állását, de nem járt sikerrel. Felvetette azt is, hogy Juustent küldjék el Viipuriba, ahol jól kamatoztatható lenne tudása, de ezt is visszautasították, viszont Skytte püspök felkérte helyettesének, ami nagy elismerésnek számított. Noha az iskolai pozícióját elvesztette, lakását és javadalmait azonban – a gabonaadón kívül – megtarthatta. (Häkkinen 2016: 27, 41–45; Karonen 2002: 85–88, 95–96; Klinge 1993: 29.)

1.4. Turku püspökeként

Martinus Skytte (1480 k. – 1550) 1528-ban lett Turku püspöke. 68 éves volt, amikor Agricolát maga mellé vette. A gyengélkedő püspök sok teendő-jét átvette az ereje teljében lévő helyettese, aki így hasznos gyakorlatot sze-rezhetett egy püspökség vezetésével kapcsolatban.

A tapasztalatnál is nagyobb jelentőségű azonban, hogy az iskolai felada-tainak végeztével több ideje maradt a fordítási munkáira. Első munkáját, az *Abckiria*-t [’Ábécéskönyv’] még Wittenbergben kezdhette 1537 körül és leg-később 1543-ra jelentethette meg. A következő művét, a Stockholmban nyomtatott *Rucousciria*-t [’Imádságoskönyv’] 1544-ben adta ki. A teljes Új-testamentum fordítását (*Se Wsi Testamenti*) 1548-ra fejezte be. A következő évben már három munka is megjelent tőle: *Käsikiria* [’Kézikönyv’]; *Messu* [’Mise’] és egy húsvéti prédikációkat tartalmazó könyvecske, a *Se meiden Herran Jesusen Christusen Pina* [’A mi urunk Jézus Krisztus szenvedéstör-ténete’]. Új munkakörében Agricolának jóval több ideje maradt fordítói te-vékenységére, így könyvei is megszorodtak.

Agricola a finnen kívül svédre is fordított. Ő készítette el a visbyi admira-litási törvénykönyv átültetését németről svédre. Később is megmaradt az ér-deklődése a jogi szövegek iránt, ez érhető tetten a *Käsikiria* házasságokra vo-natkozó részeiben.

⁶ Johannes Petri egyike volt a keveseknek, akik Rómában tanultak. A reformáció térhó-dítása előtt ez volt az elsődleges úticél a tanulni vágyók szemében, így az itt végzetek nagy köztisztelőnek örvendtek (Häkkinen 2016: 45).

A püspökségen ellátott munkája mellett maradt ideje a magánéletre is. Az 1540-es évek elején házasodott meg: egy turku polgárcsaládból származó lányt vett el, Brigittát, akitől 1550 decemberében egy fia született, Christian (erről az 1551-ben megjelent zsoltárfordításaiban egy versben meg is emlékezik).

Az 1550-es év más szempontból is jelentős változást hozott Agricola életében: elhunyt Skytte püspök. A király viszont négy évig nem ültetett senkit a megüresedett püspöki székbe. Ennek több oka is volt. Egyfelől félt egy esetleges lázadástól, másfelől az üres székek után az egyház bevételei a koronára szálltak, így őt gazdagították. (Lassacsán Agricola vagyoni helyzete is rendeződött, 1554-re már 15 háztartás tartozott a birtokaihoz.)

Agricola nem hagyott fel a fordító tevékenységével. 1552-ben jelent meg legutolsó három fordítása a kispróféták, Aggeus, Zakariás és Malakiás könyvei közül. Ezután is dolgozott fordításokon, de ezek nem jelentek meg, s kézirat formában sem maradtak fenn.

1554-ben a király Stockholmba hívatta a négy megmaradt turku egyháznagyot, köztük Agricolát és Juustent is. A király az addig egységes finn püspökséget két részre osztotta. A nagyobb Turku lett, ennek vezetőjévé Agricolát nevezte ki, míg a kisebb, új egyházmegye székhelye Viipuri lett, Juusten irányítása alatt (a turku egyházmegyéhez 78, a viipurizhoz 24 egyházközség tartozott). A püspökökről szóló munkájában Juusten később arról számolt be, hogy ennek a megosztottságnak Agricola nem nagyon örült. Az intézkedések azonban nem a finnek ellen szóltak, nem sokkal később a svéd területeken is hasonló módon osztották fel a püspökségeket. (Häkkinen 2016: 28, 46–49; Jutikkala – Pirinen 2004: 92–93; Laitinen 1981: 88.)

1.5. Agricola halála

A 16. század közepére az orosz és a svéd birodalom közötti viszony egyre rosszabbra fordult, ami 1554-ben háborúba csapott át. A háború svéd portyával indult, majd a magyarázatot kérő novgorodi követek bebörtönzésével folytatódott. Ezt követte a tényleges háború kirobbanása, ebben a svédeken kívül finnek, nemesek és közemberek is részt vettek.

A béketárgyalásokra 1557-ben került sor. A magas presztízssű békekövetségben Agricolán kívül Laurentius Petri érsek⁷ és a király sógora is részt vett.

⁷ Laurentius Petri a jelentős svéd reformátor, Olaus Petri testvére volt. Később uppsalai érsek lett, ez a kialakuló Svéd Birodalom legnagyobb egyházi tisztségét jelentette, bár a királlyal való viszonyát általános ellenségeskedés jellemezte (Häkkinen 2016: 41–52, 133).

A követek először Novgorodba, majd Moszkvába mentek, ahol először ünnepélyesen fogadták őket, de később Rettegett Iván hozzáállása megváltozott. A cár nem tartotta magával egyenrangúnak a köznemesi származású Gustav Vasát, és nem fogadta követeit, hanem a novgorodi helytartóhoz irányította őket. Emiatt a tárgyalások nagyon lassan haladtak. A békét végül Novgorodban írták alá, majd innen a követek hazafelé vették az útjukat a befagyott tengeren át. Agricola valószínűleg a hidegtől és a békétárgyalásokon őt érő nyomástól megbetegedett. Már finn területen voltak, Kuolemajärvi térségében, amikor április 9-én meghalt, Seivästö vagy Kyrönniemi falu térségében.

Agricolát Viipuriban temették el. A gyászceremóniát a viipuri püspök, Juusten vezette. Sírjának pontos helye ismeretlen (Häkkinen 2016: 52; Jutikkala – Pirinen 2004: 94–95; Suomi 1983: 61).

2. Agricola munkái

A reformáció egyik legfontosabb hozadéka a korábban a latin írásbeliség által háttérbe szorított irodalmi nyelvek kialakulása. Luther Márton hatására elindultak a Biblia fordítási munkálatai is. Így született meg az első német nyelvű Újszövetség 1522-ben, a svéd 1526-ban, és erre az időszakra tehető a finn írásbeliség kialakulása is.

A szent szövegek finnre való átültetése már Agricola előtt megkezdődött. Az olyan szerzetesrendek, mint például a Szent Brigitta rend,⁸ finnül oktatták az egyszerű embereknek a Biblia tanait. Az Agricola által használt vallásos terminológiának tehát, ha nem is írott formában, de voltak már előzményei finn nyelvterületen. Ez természetesen nem csökkenti Agricola érdemét.

A nyomtatott irodalomnak is voltak hagyományai a középkori Finnországban és Svédországban is. Ezek a korban megszokott módon a valláshoz, az egyházhoz kötődtek, és latin nyelven íródtak. Munkái kiadásához Agricola a stockholmi nyomdákat használta.

Agricola kilenc finn nyelvű művet jelentetett meg nyomtatásban. Ezek voltak az első finn nyelvű nyomtatott szövegek, így jelentőségük páratlan akkor is, ha nem teljesen előzmény nélküliek. Unikális jellegüket mutatja, hogy Agricola 1557-es halála után húsz évnek kellett eltelnie, míg újra finn nyelvű nyomtatott munka jelent meg. (Häkkinen 2016: 53; Heininen 1994: 7–13; 1999: 11–13; Jutikkala – Pirinen 2004: 93; Laitinen 1981: 84–86, 90.)

⁸ Az egyetlen svéd szent, Szent Brigitta tiszteletére létrejött apácarend. A 14–16. század között Észak-Európa szerte elterjedt.

Az alábbiakban sorra veszem Agricola egyes munkáit.

2.1. Abckiria

Agricola első munkája az *Abckiria*, azaz az *Ábécéskönyv* volt (vö. mai finn *kirja* 'könyv'). Régebben 1542-re datálták a nyomtatását, de ez valószínűleg nem helytálló. Ismert viszont a nyomtatási helye, a stockholmi királyi nyomda. Ennek vezetője a németországi Jürgen Richolff tanítványa, Amund Laurentsson volt.

Agricola munkájához főleg Luther Márton *Der kleine Katechismus* ['Kis katekizmus'], Melanchton *Catechismus puerilis* ['Gyermekekatekizmus'], valamint Andreas Osiander⁹ eredetileg német nyelvű, de latinul is megjelent *Catechismus pro puerilis et iuventute* ['Katekizmus gyermekeknek és fiataloknak'] c. művét használta fel. A fent említett munkák mindegyikében szerepel a Tízparancsolat és az Apostoli hitvallás, Agricolánál szintén. Az *Abckiria* elején található, az olvasót tanulásra biztató versike eredetije Melanchtontól való.

Vannak azonban olyan részek is Agricola művében, amelyek nem találhatók meg a fent említett munkákban. Ilyenek a zsoltárok előszavának az ősi finn hitvilággal, szokásokkal, istenekkel kapcsolatos versei, vagy a könyvet forgatók képzését szolgáló részek is, mint például a nyitó verset követő betű(kapcsolat)-felsorolások.

Sajnos, a műnek nem maradt fenn teljes változata, csupán töredékes példányok éltek túl az idők viszontagságait. 1851-ben Uppsalában bukkantak rá a nyomdalap három példányára, ezek a mű első 16 oldalát tartalmazták. Agricola maga sorolja fel az 1551-es *Psaltari* című munkájában műveit, és nevezi meg első munkájaként az *Abckiria*-t, így sikerült a töredéket beazonosítani. Ezt követően került elő egy másik példány a svéd nemzeti levéltárból 1904-ben. (A finnországi példányok valószínűleg a Turkut nagyon gyakran sújtó tűzvészekben semmisülhettek meg.)

A két megmaradt példány nem egyezik meg teljesen. Az 1851-ben fellelt változatot későbbinek tartják, mint az 1904-est. Ezt a feltételezést a nyomdatechnika eltéréseire alapozzák: míg az 1904-es a Richolff nyomda fából készült betűinek tipikus nyomát viseli magán, addig az 1851-es már olyan szimbólumokat is tartalmaz, amelyek Richolff betűinél fejlettebb technológiát követelnek.

⁹ Luther és Melanchton kortársa, wittenbergi tanár a reformáció kezdetekor. Főleg héber nyelvismerete miatt jelentős (Häkkinen 2016: 54).

Az *Abckiria* először tehát 1931-ben jelent meg, és csak 16 oldalas volt. Később azonban közzétettek egy 1966-ban felfedezett részletet is, amit szintén Svédországban, az országgyűlések helyeként is ismert Västeråsban találtak meg. Ezáltal a munka 24 oldalasra bővült. Ennek a töredéknek a végén időpontmeghatározás is szerepelt, ez a nyomtatás idejét 1559-re teszi, két évvel Agricola halála utánra. Ez a változat sem egyezik meg az Uppsalában talált verzióval. Az uppsalai változatnak a mai napig nem találták meg a hiányzó részét.

A művet egy párhuzamos rímelésű vers nyitja, amit az első finn versnek tartanak, bár Agricola verseinek költészeti értékét sokan kétségbe vonják.

A vers eredeti írásmóddal a következő: *Oppe nyt wanha ia noori / joilla ombi Sydhen toori. / Jumalan keskyt ia mielen / iotca taidhat Somen kielen. / Laki se Sielun hirmutta / mutt Cristus sen tas lodhutta. / Lue sijs hyue Lapsi teste / Alcu oppi ilman este. / Nijte muista Elemes aina / nin Jesus sinun Armons laina.*

Mai finnsséggel: *Opi nyt vanha ja nuori / joilla ompi sydän tuore. / Jumalan käskyt ja mielen / jotka taidat suomen kielen. / Laki se sielun hirmuttaa / mutta Kristus sen taas lohduttaa. / Lue siis hyvä lapsi tästä / alkuoppi ilman este. / Niitä muista elämäs aina / niin Jeesus sinun armon lainaa.*

Magyar fordítása: Tanuld meg most öreg és fiatal / akiknek friss a szíve / Isten parancsait és [azok] értelmét (szándékát) / akik tudnak finnül. / A törvény borzasztja a lelket / de Krisztus azt [a lelket] megvigasztalja / Olvasd hát jó gyermek ebből / az alapismereteket akadály nélkül / Ezekre mindig emlékezz életedben / akkor Jézus kegyelmét adja neked.

Az *Abckiria*-ban megtalálható imák közt szerepel az *Ave Maria* is, amely a kor egyik kedvelt és jól ismert imádsága volt, viszont a reformáció győzelmét követően a protestáns egyházak szentellenességének következtében a lutheránus egyház szerette volna ezt kiszorítani. Úgy tűnik, Agricola ebben az esetben elődje, Skytte püspök megfontoltságát tartotta követendőnek, aki úgy gondolta, hogy az új vallási elemek meggyökeresedése előtt nem kell fellépni a régi vallás elfogadott és széles körben ismert tanai ellen. Agricola későbbi munkáiban, így az Imádságoskönyvben és az Újtestamentumban is szerepel az *Ave Maria*. (Häkkinen 1994: 80–81; 2016: 44–45, 53–57; Heininen 2007: 42–61; Jutikkala – Pirinen 2004: 92; Karonen 2002: 96; Laine 1997: 80–81; Laitinen 1981: 88–90; Lehtikoinen – Kiuru 2009: 13–14; Perälä 2007: 13–20, 31–39.)

2.2 Rucouskiria Bibliasta¹⁰

Agricola a következő munkáját már teljes egészében Finnországban írta, de ugyanúgy Svédországban nyomtatta ki. Miután a magiszteri fokozat megszerzése után 1539-ben visszatért Wittenbergből, a turkui katedrálisiskolában kezdett dolgozni. Ebben az időben keletkezett a *Rucouskiria Bibliasta*¹¹ ('Imádságoskönyv a Bibliából') c. munkája.

A mű versekkel kezdődik, ezek egy része bibliai szövegekből származik, de akad olyan is, amit Agricola maga írt, lerakva ezzel a finn nyelvű költészet alapjait. Agricola a főleg német nyelvterületre jellemző *knittelvers*¹² rímelést használja költeményeiben, a korábbi, le nem jegyzett finn verselési tradíciókat nem veszi figyelembe.

Egyik legismertebb verse a mű 99–100. lapján található. Ebben Agricola a munkáját kritizálók ellen védekezik: *Ele polghe Kiria quin Sica, / Waicka henes on wehe wica* 'Könyvem kutyába ne vedd, kérlek / Legyen bár benne bármily vétek' (Laitinen 1981: 89). Ezenkívül kikel a lusta papok ellen, valamint gondolatokat fűz a finn reformációhoz is.

Ezt követi egy kalendárium, majd pedig zsoltárok, imák és végül fohászok. A kisméretű kötet összesen 877 oldal terjedelmű. Fekete tintával íródott, de a bevezető részeket pirossal nyomtatták.

A kalendáriumban Agricola igyekszik bemutatni az évszakokat, illetve különböző hasznos tanácsokat ad a földműveléssel és az egészségmegőrzéssel kapcsolatban. A különböző fejezeteket svédrol fordított versecskék előzik meg, amelyeknek a tartalmából az szűrhető le, hogy valahol a finn területektől délebbre keletkeztek, mivel az általuk leírt éghajlat jóval kedvezőbb, mint Agricola hazájában.

A könyvben szereplő zsoltárokat nem fordította le (így megmaradtak énekelhetőnek), viszont az imádságokat és az áhítatokat igen. Az imádságok leg-

¹⁰ A mű teljes címe: *Rucouskiria, Bibliasta: se on, molemista testamentista, messuramatusta, ia muusta monesta, jotca toysella polella luetellan, cokoopoymettu Somen Turussa* 1544. (Mai finnséggel: *Se on kokoon poimittu Suomen Turun molemmista testamentista, messuraamatusta ja monesta muusta, jotka toisella puolella luetellaan.*) Elérhető az interneten is: http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/43445/p20-06_rucouskiria.pdf?sequence=1&isAllowed=y

¹¹ A mai finnben a Bibliára a *raamattu* szó használatos (vö. óorosz *грамата, грамота* 'betűk; írás; oklevél; levél' > mai orosz *грамота [gramota]* 'írás-olvasás; alapismeretek; oklevél, levél; okmány, írás'). Végső forrása a görög *γράμματα* [Plur.] 'betűk > írás' (SSA 3: 33).

¹² Páros rímelésű vers, minden sorban négy hangsúllyal és kilenc szótaggal, bár létezik szabadabb variáció is.

inkább az első finnországi nyomtatott könyvből, az 1488-as *Missale Aboense* ('Turkui misekönyv')¹³ című munkából származnak. Néha dalok is kerültek bele, de sajnos nem szerepel mellettük a dallamuk. Az áhítatokhoz mind az új, reformáció szerinti normákból, mind pedig a régi, középkori tradíciókból merített. Agricola legalább 15 különböző munkát használt fel. (Häkkinen 1994: 81–83; 2016: 58–59; Heininen 1992: 10–12; 1999: 16–18; Jutikkala – Pirinen 2004: 93; Laine 1997: 144–147; Laitinen 1981: 86–89; Lehtikoinen – Kiuru 2009: 15; Rapola 1969: 30; Suomi 1983: 60.)

2.3. Se Wsi Testamenti¹⁴

Agricola munkái közül a legjelentősebb az Újtestamentum fordítása. Ezt még tanulóévei alatt kezdte el (ez a Gustav Vasa királynak címzett 1537-es levélből derül ki), de a mű csak 1548-ban jelent meg, legfőképpen az idő- és pénzhiány miatt.

A fordítás hatalmas feladatát Agricola bizonyosan nem egyedül végezte, wittenbergi évei alatt két honfitársa is a városban tanult: gyerekkori barátja, Martinus Teit, akivel Finnország egyazon részéről jöttek, illetve Simon Henrici Wiburgensis. Teit részvétele a fordítóknak készült segédleten olvasható monogramból következtethető ki. Később, amikor Agricola a turkui iskolába került, a diákok segítségét is igénybe vette a fordításhoz. Bár Luther egyedül fordított, a korban ismert és elterjedt volt a csoportos fordítás, így feltételezhető, hogy az Újtestamentum esetében is ez történt.

Elképzelhető, hogy a mű két részben került nyomdába. Emellett szól az, hogy két címoldal van a munkában, az egyik az elején, a második pedig Pálnak a rómaiakhoz szóló levele előtt. Az első rész az apostoli hitvallást és az evangéliumokat tartalmazza, a második pedig a többi könyvet. Önmagában ez azonban nem bizonyíték, mert a néhány évvel később, 1541-ben megjelent teljes svéd Bibliafordítás Újszövetségében is két címoldal található. A közbeiktatott címoldal arra is szolgálhatott, hogy Agricola kiemelve a lutheri reformációkép általa legfontosabbnak tartott részét, azaz a Pál apostol leveleiben felvázolt igazlelkűséggel való üdvözülést. Ugyanakkor az is tény, hogy a könyv elején és a záradékban is ugyanaz az évszám található.

¹³ Domonkos rendi misekönyv, 1488-ban nyomtatták Lübeckben (Häkkinen: 2016: 16–17, 28).

¹⁴ Mai finnsséggel: Se uusi testamentti. Az eredeti kiadvány az interneten: <http://www.doria.fi/handle/10024/43367>; betűhív átirata: https://www.finbible.fi/wsi%20Testamentti/Matteuksen_Evangeliumi.htm

A mű megjelenésének éve 1548. Az anyagi gondokkal küszködő Agricolát ebben az évben nevezték ki az öregedő Skytte püspök segédjévé, ezáltal pedig olyan pozícióba került, ahol könnyebb volt támogatókat szereznie munkásságához.

Agricola Újtestamentum fordítása – ellentétben előző két művével – nem versekkel kezdődik, hanem prózai művekkel. Minden könyv saját bevezetéssel rendelkezik a Jelenések könyvén kívül, ahol is gazdag és egyúttal borzongató illusztrációk találhatók az Apokalipsziszról.

A munka elején lévő két bevezető közül az egyik Agricola forrásaival foglalkozik, amelyben azt taglalja, hogy a könyv felét görög, míg a másik felét latin, német és svéd forrásból készítette. A görög valószínűleg Rotterdami Erasmus fordítása volt, a német Lutheré, a latin a katolikus Vulgata, a svéd pedig az ez idő tájt készült friss verzió lehetett. A sok eltérő fordítás segíthette a szöveg minél jobb átültetését finn nyelvre, hisz így nemcsak az eredeti vált jobban megérthetővé, hanem olyan módszerekkel, megoldásokkal is találkozhatott, amelyek segítettek leküzdeni a számos fordítási nehézséget.

Szintén ebben a részben beszél a finnek megtérítéséről Olaus Petri svéd egyházfi krónikája alapján, majd ezt követően a fordítás folyamatába enged betekintést. A Finnországban beszélt különböző dialektusokról ír, illetve arról, hogy ő a Varsinais-Suomi (szó szerint 'igazi Finnország'), azaz a turkui terület nyelvét beszéli, mert ez a püspöki székhely olyan az országnak, mint egy anya. Kifejti azt is, hogy a fordítás által létrejövő finn (irodalmi) nyelv fursán fog hatni, de idővel sokkal vonzóbbá válik majd.

Napjainkra a *Se Wsi Testamenti* 59 példánya lelhető fel a finn könyvtárakban, de ezeken kívül található magángyűjteményekben is. Nem tudjuk, hány példányt nyomtattak ki belőle, de megközelítőleg 500 darabot feltételezünk. Ez a szám elég lehetett a korban létező 125 finn templomnak, jutott belőle néhány iskolának és a tehetős, erre fogékony polgároknak is. A kor finn társadalmában azonban nagyon kevesen tudtak olvasni, így nagyobb néprétegekhez nehezen jutott el. (Häkkinen 1994: 83–84; 2016: 60–62; Heininen 1999: 13–16; Itkonen-Kaila 1997: 7, 13–20; Jutikkala – Pirinen 2004: 92–93; Laine 1997: 49–51; Laitinen 1981: 88–90; Lamberg 2002: 57–61; Lehikoinen – Kiuru 2009: 15; Rapola 1969: 7–13, 30, Suomi 1983: 60.)

2.4. Käsikiria Castesta ia muista Christikunnan Menoista¹⁵

Agricola következő munkája, a 'Kézikönyv a keresztségről és más keresztény szertartásokról' mindössze egy év múlva, 1549-ben jelent meg. A külön-

¹⁵ <http://www.doria.fi/handle/10024/39746>

bőző egyházi szertartások újbóli rögzítésére a lutheránus hitre való áttérés miatt lehetett szükség, hiszen ez erős hatással volt az egyes liturgiák lebonyolítására is.

Agricola a fordítói munkája során valószínűleg svéd mintákat használt. Ez alól kivételt képez a 9. és a 10. fejezet. A 9. rész Caspar Huberinus *Vom Zorn und der Güte Gottes* [’Isten haragjáról és jóságáról’]¹⁶ című 1529-es munkájára épül. A 10. fejezetben Szent Epiphániosz *Panarion* c. művét¹⁷ használta fel a fordító, aki nem biztos, hogy Agricola maga volt, ugyanis ez a rész stilisztikailag és nyelviileg is jelentősen eltér a munka többi részétől.

A mű olyan mindennapi (vallási) eseményekkel foglalkozik részletesen, mint a születés, házasságkötés vagy a halállal kapcsolatos egyházi teendők. Említést tesz a kor mai szemmel igen furcsa hagyományáról is, miszerint a szülés után a nőket tisztátalanoknak tartották, és a templomba csak egy bizonyos, pap által végzett ceremónia után, megtisztulva léphettek újra. Részletesen bemutatja a papok halálbüntetéseknél végzendő teendőit is.

Agricola a mű végén teljesen szakít a svéd mintával. Olyan személyesebb, emberközelibb témákról ír, mint a család, a hozzátartozók megnyugtatása betegségek, illetve halál esetén. A könyvben helyet kapott Jézus Krisztus életének leírása is. (Häkkinen 1994: 84; 2016: 62–64; Laine 1997: 108–111; Laitinen 1981: 88; Lehikoinen – Kiuru 2009: 16; Rapola 1969: 30–31.)

2.5. Messu eli Herran Ehtolinen¹⁸

Szintén 1549-ben jelent meg Agricola következő munkája, a *Messu eli Herran Ehtolinen* (’Mise, vagyis az Úr vacsorája’). Bár a könyvön sem a szerző, sem a nyomdász neve nincs feltüntetve, csak a nyomtatás helye (Stockholm) és az ideje (az elején római, a végén arab számokkal), mégis megállapítható, hogy Agricola munkájáról van szó, mivel ugyanolyan kép- és szöveghatárokkal készült, mint a többi műve.

Az anyanyelvű (nem latin) miséztetés finn területen először svédül történt. Míg a turkui svéd nyelvű misék megjelenése után három évvel, 1537-ben már kinyomtattak egy svéd nyelvű misekönyvet, addig a finn munkára több mint tíz évet kellett várni.

¹⁶ Caspar Huberinus teológus, író, reformer volt. 1522-től Wittenbergben tanult (<https://www.deutsche-biographie.de/sfz34093.html>).

¹⁷ A Szent Epiphániosz által a 4. században írt *Panarion* a korai kereszténység különböző eretnek irányzataival foglalkozik. Megközelítőleg 80 ilyen vallási irányzatról ad számot, így egyháztörténeti szempontból jelentős (<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-a-pallas-nagy-lexikona-2/e-e-7C62/epiphanius-880F/>).

¹⁸ <http://www.doria.fi/handle/10024/43341>. Mai finnsséggel: Messu eli Herran Ehtoollinen.

Az istentisztelet egy részében tradicionális dalokat énekeltek, amelyekhez Agricola csupán annyit fűzött hozzá, hogy énekelni kell őket, viszont semmilyen más dologgal nem utalt zeneiségükre. A szertartás részét képezték a szentbeszéddek is, de finn nyelvű prédikáció nem maradt fenn a korból, csupán Eerikki Sorolainennél¹⁹ találkozhatunk majd ilyesmivel az 1621 és 1625 között kiadott, több mint kétezer oldalas, kétrészes *Postilláiban*.

A mű végén található egy főleg Ézsaiás könyvéből származó 22 részes bibliarészlet. Agricola döntését a részek kiválasztásával kapcsolatban a turkui püspökség hagyománya befolyásolhatta, a *Missale Aboense*-ben szereplő részeket ültette át finnre. (Häkkinen 1994: 84; 2016: 65–68; Laine 1997: 111–114; Laitinen 1981: 88, 91; Lehtikoinen – Kiuru 2009: 16; Rapola 1969: 30–31.)

2.6. Se meiden Herran Jesusen Christusen Pina²⁰

A kereszténység életében az egyik legjelentősebb ünnep a húsvét. A Jézus Krisztus szenvedése és halála okán tartott megemlékezéssorozatot különböző egyházi események követik. Nem volt ez másképp a reformáció idején sem, csupán a hangsúly változott meg.

A *Se meiden Herran Jesusen Christusen Pina* ('A mi Urunknak, Jézus Krisztusnak Passiója') rövid, mindössze 28 lap terjedelmű, díszettsége is igen csekély. A borító belső felén a megfeszített Jézus Krisztus látható, míg a címlapon Sámson küzd az oroszlánnal. Ezen kívül egy, a feltámadt Krisztust és két, az üres sír szélén álló Szűz Máriát ábrázoló képet tartalmaz a mű.

A fordítás során Agricola nagyrészt Johannes Bugenhagen wittenbergi reformátornak eredetileg 1524-ben kiadott, majd 1544-ben ismét megjelentetett, német nyelvű *Passió*-ját használta, de mint más munkái esetében, itt is több forrásból – például svédből – dolgozhatott. Ennek ellenére egyik változattal sem egyezik meg teljesen a kész mű. A bugenhageni változathoz képest Agricoláé nem tartalmazza sem az előszót, sem az epilógust, valamint hiányzik Ézsaiás 53 és Jeruzsálem lerombolásának története is. Viszont a kereszténység szenvedéseit taglaló részek követik Bugenhagent, sőt pár résszel még ki is egészítette azt.

¹⁹ Eerikki Sorolainen turkui püspök, fordító. Munkái egyházi témájúak, legkiemelkedőbb a prédikációkat tartalmazó *Postilla* (Häkkinen 2016: 66, 146).

²⁰ Teljes címe: *Se meiden Herran Jesusen Christusen pina, ylesnousemus ia taiuaisen astumus, niste neliest euangelisterist coghottu*. Mai finnséggel: Meidän herran Jeesuksen Kristuksen piina, ylösousemus ja taivaaseenastuminen, neljästä evankelistasta koottu. Az interneten elérhető: <http://www.doria.fi/handle/10024/43340>.

Vallástörténeti szempontból külön érdekesség, hogy Agricola nem a Virágvasárnapkal kezdi a munkáját, ahogy Bugenhagen, hanem Lázár szombatjával. Ezen a napon támasztotta fel Jézus Krisztus a négy napja halott Lázárt a keresztény legendárium alapján.

Fontos, és Agricola szellemiségére jellemző vonás, hogy az evangéliumokat nem a *Se Wsi Testamenti*-ből emelte át, hanem azokhoz új változatot készített. Ezek a változatok grammatikai és lexikai szempontból is eltérnek az Újtestamentum fordításaitól. (Häkkinen 1994: 84; 2016: 68–69; Heininen 1992: 17–18; Laine 1997: 51–52; Lehtikoinen – Kiuru 2009: 16; Rapola 1969: 42.)

2.7. Daudin Psaltari²¹

Agricola tervei között szerepelt, hogy idővel a teljes Bibliát lefordítja. Ezért rögtön az Újtestamentum megjelentetése után nekilátott az ótestamentumi szövegek átültetésének.

Agricola már a *Rucouskiria* és a *Messu* című munkáiban is fordított ószövetségi szövegeket, de a munka nagyságát az mutatja a legjobban, hogy hiába készült el tetemes mennyiségű szöveggel 1551-re, egyben nem tudta kiadni a fordítást. Az így három részre tagolt munka első megjelenő felének *Daudin Psaltari* [’Dávid zsoltára’] lett a címe (a többit ld. a 2.8 és 2.9 al-pontokban).

A zsoltárok népszerűségének köszönhetően nem csak Agricola készített ez idő tájt fordításokat Finnországban. A későbbi viipuri püspök, Paulus Juusten is megemlékezett arról, hogy ő maga is fordított a turkui katedrálisiskolában, s azt is megjegyzi, hogy munkáit Agricola a saját neve alatt adta ki... Elképzelhető, hogy a zsoltárkönyvet sem egyedül fordította Agricola, ezt alátámaszthatja, hogy a bevezető rész záró versében többes számban beszél a munka fordítóiról: *Muistas sis Rucollesas heite / iotca Tulkizit Somexi Neite* ’Imádkozás közben ne hagyd elfeledni azok emlékét, akik ezt finnre fordították’.

Azok az eltérések, amelyek az Agricola előző munkáiban szereplő fordításokhoz képest előfordulnak a zsoltárokban, magyarázhatók a források változásával is. Ebben az esetben Agricola leginkább Luther, Georg Major, Eobanus Hessus és a hebraista Sebastian Münster munkáira támaszkodott.

Agricola e munkája összeségében 238 oldalt tesz ki. A borító belső oldalára felkerült a svéd címer is. A mű egy 10 oldalas bevezetővel kezdődik, ez Luther szövegének finnre fordítása. Ezt követi a Dávid életével foglalkozó

²¹ <http://www.doria.fi/handle/10024/27244> Mai finnséggel: Davidin psaltari.

rész, majd Agricola fejti ki a nézeteit, céljait a zsoltárokkal és azok felhasználásával kapcsolatban. A legnagyobb egyezés a *Rucouskiria* című munkájában szereplő zsoltárokkal van. A fő különbség az, hogy míg az a latin Vulgátára támaszkodik, az újabb keletkezésű munka inkább Luther német Bibliáját vette alapul.

A mű egyik legérdekesebb részében Agricola az ősi finn istenekről ír, ezzel pedig felbecsülhetetlen anyagot nyújt a későbbi etnográfia számára a finn ősvallás és hitvilág vizsgálatához. Agricola természetesen ezek elhagyására és a keresztény szentháromság tiszteletére buzdítja olvasóit. (Häkkinen 1994: 84–85; 2016: 70–72; Heininen 1992: 13–16; Keränen 1997: 171; Laine 1997: 52–53; Laitinen 1981: 88; Lehtikoinen – Kiuru 2009: 16; Suomi 1983: 60.)

2.8. Weisut ia Ennustoxet Mosesen Laista ia Prophetista Wloshaetut²²

A több részre szakadt Ószövetségfordítás következő része szintén 1551-ben jelent meg. A *Weisut ia Ennustoxet Mosesen Laista ia Prophetista Wloshaetut* ('Dalok és próféciák Mózes törvényeiből és a prófétáktól. Válogatás') külseje hasonlít az előző műre, a pusztá kezű Sámsonnal és az oroszlánnaal. Viszont a *Weisut* szegélyét vörös tintával nyomtatták, s iniciálék és változatos betűméretek is gazdagították megjelenését.

Az Ószövetség fordításával több problémája akadt Agricolának, mint az Újszövetséggel, mert a hébert nem ismerte olyan jól, mint a latint. Ebben segítségére volt a Wittenbergben végzett Erik Härkäpää, aki hebraisztikát hallgatott a neves egyetemen és a mű megjelenésének évében, 1551-ben tért haza Finnországba.

Agricola minden rész elején egy rövid bevezetővel kezd, ahol a próféták életét mutatja be. Ez alól Ezékiel, Jeremiás és Ézsaiás jelent kivételt, itt Judea földrajzi leírására kerített sort a szerző. Agricola egyébként is nagy geográfus hírében állt, személyes könyvtára több átfogó munkát is tartalmazott a témával kapcsolatban, több ezer oldal terjedelemben.

A fordítás egyik érdekessége, hogy Agricola megváltoztatta az eredeti szöveg példázatait és olyan dolgokra cserélte őket, amik megkönnyítik a megértésüket a finn közönség számára is. Így került a fordításba az 1551-es finnországi éhínség is, mint Isten büntetése. (Häkkinen 1994: 85–86; 2016: 72–74; Heininen 1993: 7–15; Laine 1997: 53–54; Lehtikoinen – Kiuru 2009: 17; Suomi 1983: 60.)

²² <http://www.doria.fi/handle/10024/43343>. Mai finnsséggel: *Weisut ja ennustukset, Moosesen laista ja profetoista uloshaetut*.

2.9. Ne Prophetat Haggai Sacharja Maleachi

Agricola utolsó munkája csupán 80 oldal, ennek fontos része az általa írt bevezető vers. Ebben főleg a meglepően hideg 1551-es telet okolja, mivel emiatt nem volt lehetséges a közlekedés a stockholmi nyomda és Turku között.

A *Ne Prophetat Haggai Sacharja Maleachi* [’Aggeus, Zakariás és Malakiás próféta’]²³ című munkáját 1552-ben Stockholmban nyomtatták ki. A mű címében szereplő *Ne* ’azok’ hasonlóan névelőszerű, mint az Újtestamentum elején található *Se* [’az’].

A mű egy 10 oldalas bevezetővel kezdődik, ahol Agricola a késés okairól beszél, majd ezt követi Zakariás könyve, amit a fordító reményei szerint nemcsak olvasni, hanem énekelni is fognak. Viszont ennek a könyvnek a végét, a látomásokkal foglalkozó részt kihagyta, mivel annak megértése még azoknak is bonyolult, akik elmélyedt ismeretekkel rendelkeznek a témáról.

A fordítás részleteket tartalmaz Mózes öt könyvéből, az Exodusból és a Tízparancsolatból is. Az *Abckiria*-ban található fordításhoz képest itt eltérések találhatók. Agricola kitér a családra, a családi kapcsolatokra, a házasságkötés elfogadott formáira, illetve később olyan általános témákkal is foglalkozik, mint a természeti jelenségek, emberi érzékszervek, terméstípusok vagy a spirituális élet előnyei és hátrányai.

A mű végén további finn bibliafordításokat ígér, amelyeket azonban nem tudott megvalósítani tragikusan korai halála miatt. (Häkkinen 1994: 85–86; 2016: 73–75; Heininen 1993: 7–15; 1999: 7–8; Lehtikoinen – Kiuru 2009: 17.)

3. Agricola nyelve

Agricola korának finn nyelve nem volt egységes, különböző nyelvjárások alkották. Agricola fontos törekvése volt, hogy a létrehozandó irodalmi nyelv a finnség egészét reprezentálja (ebben segítségére lehetett, hogy tanulmányai során, ill. Skytte püspök segédjeként bejárta a legsűrűbben lakott finn vidékeket). Természetesen ez nem jelentette azt, hogy minden döntésben következetesen járt volna el. Az irodalmi nyelv megteremtésének szerteágazó problémái közé tartoztak a szókinccsel és a helyesírással kapcsolatos nehézségek, de ide sorolhatjuk a valláshoz kapcsolódó szókincs hiányát is. Az

²³ Az ószövetségi kisprófétáktól hátramaradt szövegek kevésbé terjedelmesek. Agricola a fogság utáni három próféta, Aggeus, Zakariás és Malakiás írását adta közre finnül (<http://lexikon.katolikus.hu/K/kispr%C3%B3f%C3%A9t%C3%A1k.html>).

alábbiakban Agricola nyelvének jellemzőit mutatom be röviden (vö. Rapola 1969: 16–19, 25–28, 32–35).

3.1. Agricola ábécéje

Az *Abckiria*-ban közreadott ábécé szerint Agricola elsősorban a latin ábécé betűit használta. Négy csoportra bontotta a betűkészletet: magánhangzókra (*eneljset*, mai helyesírással: *äänelliset*, szó szerint 'hangzók'), diftongusokra (*caxeneljset*, *kaksäänelliset* 'kettőshangzók'), mássalhangzókra (*yneneljset*, *ynn(ä)-äänelliset* 'együtthangzók') és idegen hangokra (*verat*, *vieraat* 'idegenek'). A magánhangzók közé tartozott az *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, *y*; a diftongusok sorába az *ae*, *oe*, *au*, *eu*, *ei*. A könyvet forgatók megsegítésére kiejtési útmutatót is mellékeltek. A mai finnhez képest Agricolánál sokkal több mássalhangzót találunk. Az *Abckiria* mássalhangzói közé a *b*, *c*, *d*, *f*, *g*, *k*, *l*, *m*, *n*, *o*, *p*, *q*, *r*, *s*, *t*, *x*, *z*, az idegen hangok közé pedig az *ā*, *ä*, *ö* és *ff* került (Heininen 2007: 48–49).

3.2. Agricola helyesírása

Agricola idejében még nem létezett a betűk és hangok megfeleltetésének szabályszerűsége. Ennek következtében Agricola sokszor a forrásnyelvek betűkészletét, írásmódját használta fel a finn szavak leírásához. Ez az oka annak, hogy vallási szövegfordításaira nem igazán jellemző a (mai) finn nyelvnek az a tulajdonsága, hogy egy-egy betű mindig ugyanazt a hangot jelöli. Sokszor használt olyan betűket, melyek a mai finn helyesírásban nem találhatók meg, csupán idegen szavakban. Ilyen a *b*, *c*, *f*, *q*, *w*, *x*, *z*. Nem volt következetes egyes hangok írásban való jelölése sem, más szóval az azonos hangokat eltérő betűkkel jelölte (Laihonen 2010: 171).

A zöngétlen zárhangok közül a *p* legtöbbször ugyanúgy jelenik meg Agricolánál, mint a mai finnben. A *t* hangot legtöbbször *t*, *dt* vagy *tt* jelöli, ugyanakkor szó végén állva jelölheti *d* vagy *dh* (pl. *muudh* – mai finn: *muut* 'mások'). A *k* hang jelölése sokféleképpen történt: ha veláris magánhangzó követi, Agricola általában *c*-vel jelölte (*cala* – *kala* 'hal'), palatális magánhangzó előtt *k* (*kesä* 'nyár'), ritkábban *ch* (*perchele* – *perkele* 'ördög'). A *ks* hangkapcsolatot legtöbbször *x*-szel jelölte (*caxi* – *kaksi* 'kettő'), a *ku* pedig latinosan *qu*-ként szerepelt (*quin* – *kuin* 'mint').

A nazális + zöngétlen zárhang kapcsolatban a második konszonánst *b*, *d*, *g* betűkkel jelöli: *hengi* – *henki* 'lélek', *ramba* – *rampa* 'béna'. A *b*, *d* és *g* magában legtöbbször idegen szavakban/nevekben fordult elő (pl. *Daniel*).

A *h* jelölése *h*, *c*, *hc*, *ck*, vagy betűhiány, pl. *tacto* – *tahtoo* 'akar', *tehcti* – *tähti* 'csillag', *tadon* – *tahdon* 'akarak'. A *v* és az *u* hangot Agricola *u*, *v* és *w*

betűvel is jelölte: *wanha* – *vanha* 'öreg', *hyue* – *hyvä* 'jó'. Szintén következetlenül használja az *i* és *j* betűt: *ia* – *ja* 'és', *sijs* – *siis* 'így, tehát'. A *i* ugyanakkor néhány esetben jelölhet *y*-t is (*syndime* – *syntymä* 'születés').

Azoknak a hangoknak a helyén, melyeket Agricola *o*-val jelölt, a mai finnben több különböző magánhangzó is állhat: *o*, *ö*, *u* vagy esetleg diftongus, pl. *cuckola* – *kukkula* 'hegycsúcs', *pydon* – *pyydön* 'kérés-GEN', *nori* – *nuori* 'fiatal'.

A mai finn nyílt *ä* és a zárt *e* hangja között Agricola sokszor nem tett különbséget, ill. következetlen: *elme* – *elämä* 'élet', *käse* – *kesä* 'nyár'. A finn nyelv nyíló diftongusai (pl. *ie*, *uo*, *yö*) hosszú magánhangzókból alakultak ki (< *ee*, *oo*, *öö*), ezeket sokszor csak rövid vokálissal jelölte: *Somen* – *suomen* 'finn-GEN', *mös* – *myös* 'is'.

Agricola sokszor következetlenül, akár egy mondaton belül is másként jelölt egy hangot különböző betűkkel, pl. *nori* ~ *noori* – *nuori* 'fiatal'. Ez sokszor megnehezíti az általa használt nyelvtani eset azonosítását, például a *kala* lehet *kala* 'hal-NOM' és *kalaa* 'hal-PART' is.

A mássalhangzók lejegyzésében is igen hasonló a helyzet: a hangok hosszúságának jelölése egyáltalán nem következetes, nagyon sok esetben eltér a mai finn nyelvtől, pl. *meneme* – *menemme* 'megyünk', *kansa* – *kanssa* '-val/-vel' (Häkkinen 2007: 62–92; 2016: 80–85; Rapola 1969: 16–17, 53–70; Lehtikoinen – Kiuru 2009: 61–69).

3.3. Agricola szókincese

Az Agricola munkásságával foglalkozó kutatók úgy találták, hogy az általa használt szavak száma 6200 és 8500 közé tehető. Összevetve azzal, hogy a Nykysuomen Sanakirja ('A mai finn nyelv szótára') mintegy 207 000 szócikket tartalmaz, ez meglehetősen kevésnek tűnhet. Ugyanakkor az a tény, hogy mennyire egyoldalú témát dolgoz fel, valamint hogy a nyelvileg gazdagnak tartott Kalevela által tartalmazott szavak száma is megközelítőleg ennyire tehető, más megvilágításba helyezi Agricola szókészletének nagyságát (Jussila 1988: 208). Külön érdekesség, hogy a száz leggyakoribb mai finn szó közül mindössze három nem szerepel Agricola műveiben. Ezek: *eräs* 'egy, bizonyos', mely eredetileg keleti nyelvjárási szó és csupán a 19. században került be az irodalmi nyelv szókincsébe; *esittää* 'bemutat', amely szinte bizonyosan neologizmus, és csak 1853-ban szerepel először nyomtatásban; valamint az *eri* 'más, eltérő', amelyet igei származékok alapszavaként használt Agricola is, pl. *erittää* 'megkülönböztet' (Häkkinen 2016: 122; Rapola 1969: 17–20).

3.3.1. Idegen szavak és jövevényszavak

A vallási kifejezések, az anyanyelvében nem létező fogalmak visszaadására Agricola két megoldást választhatott: a szókölcsonzést és a szóalkotást. Munkáiban rendre előfordulnak svéd, görög, héber vagy latin eredetű szavak. Az *Abckiria* nyitóversében a jövevényszavak aránya 36% – ebből csak 4,5% bibliai eredetű (pl. *Jesus, Cristus*). Ezek egy részét – főleg, ha az átadó nyelv szóalakjának fonetikai felépítése megfelelt a finn hangtani szabályoknak – módosítás nélkül emelte be, pl. a latin nyelvből, pl. *lactuca* 'saláta' (vö. mai finn *salaatti*), *agrimonia* 'apró bojtorján' (vö. *maarianverijuuri* 'Mária vére gyökér').

Számos esetben jellemző, hogy az idegen szavakat apró fonológiai változtatásokkal vette át Agricola. Ennek leggyakoribb módja a tövéghangzó beillesztése volt, pl. *glosu* 'széljegyzet' (ma: *reunahuomautus* 'lapszéli megjegyzés'); más esetben finn toldalékot illesztett a szóhoz, pl. *förbannattu* (< sv. *förbanna*) 'átkozott' (mai finn *kirottu*). Előfordultak mindemellett tükkörfordítások is: ebben az esetben Agricola pontosan lefordította az idegen szó minden elemét, így képezve belőle finn összetételt, pl. *esi|kuva*, vö. sv. *före|bild* 'elő|kép' (Häkkinen 2016: 126–127; Rapola 1969: 24–28).

3.3.2. Szóképzés

Nagyon nehéz megállapítani, hogy Agricola mely szavakat alkotta meg saját maga, és melyek léteztek már annak előtte is, de van néhány olyan szóalkotási mód, amely Agricola munkáiban gyakran fordul elő, ezért joggal feltelezhetjük, hogy valamilyen módon hozzá köthető (Häkkinen 2016: 123).

Az egyik leggyakoribb képzési mód Agricolánál a *-mus/-mys* főnévképző. Ez napjainkra szinte teljesen eltűnt a finn nyelvből. A Nykysuomen sanakirja több százezer szócikkéből csupán 170 tartalmaz ilyen képzőt. Ilyen *-mus/-mys* végű főnevekre példa: *kersimys* (mai finn helyesírással *kärsimys*) 'fájdalom, szenvedés'; *andexiandamus* (*anteeksiantamus*) 'megbocsájtás'. Szintén igen gyakori főnévképző volt Agricolánál a *-minen*, például *andaminen* (ma: *antaminen*) 'adás', *tieteminen* (*tietäminen*) 'ismeret' (Kiuru 1988: 133–138, 174–175; Laihonon 2010: 171–172; Rapola 1969: 25–27).

3.3.3. Agricola és a nyelvjárások

Agricola elsősorban a Turku környéki nyugati nyelvjárást használta. A *Se Wsi Testamenti* előszavában ki is tér ennek okára: Turku volt a kor szellemi és közigazgatási központja, ő is ott alkotott és ezt a vidéket tartotta az egész finnság anyatartományának. Ugyanakkor kölcsönzött szavakat más területek nyelvjárásaiból is, elsősorban Häme és Pernaja vidékéről, valamint a Viipuri

környékére jellemző délkeleti nyelvjárás szavai közül, amelyet az ottani tanulmányai alatt sajátíthatott el.

A nyugati nyelvjárásra jellemző szavakra példák: *ehtoo* 'este', *suvi* 'nyár'. Ezek a mai finn irodalmi nyelvtől eltérő, inkább nyelvjárási szavak, helyettük a keleti nyelvjárási megfelelőjük számít a standard változatnak: *ilta* 'este', *kesä* 'nyár', viszont ezek csupán csak a 19. században terjedtek el. Vannak olyan nyelvjárási szavak is, melyek nem mutathatók ki más szerzőknél, pl. *kastinen*, *kastikka* 'szöcske' (mai finn: *heinäsirkka*), *tirkatti* 'fátyol' (ma: *huntu*). Mivel ebben az időszakban még nem határolódott el az irodalmi nyelv és a köznyelv, bármilyen nyelvjárási szó könnyedén az irodalmi nyelv szókészletének részévé válhatott.

Szintén nyelvjárási elem Agricola munkáiban, hogy olyan szóközépi *h*-kat jelöl egyes szavakban, melyek bizonyos keleti nyelvjárásokra jellemzők, például: *wierahat* (*vieraat*) 'vendégek', *maxanehet* (*maksaneet*) 'fizet' (activ participium perfectum Pl. Nom.) (Häkkinen 2016: 125–126; Koivusalo – Suni 1988: 111; Laihonon 2010: 171–172; Laine 1997: 49; Rapola 1969: 37–40, 46–53).

Irodalom

- Häkkinen, Kaisa 1994: Agricolasta nykykieleen. Suomen kirjakielen historia. WSOy. Helsinki.
- Häkkinen, Kaisa 2007: Suomen kieli Mikael Agricolan Abckiriassa. In: Häkkinen, Kaisa (toim.), Mikael Agricola: Abckiria. Kriittinen editio. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki 62–92.
- Häkkinen, Kaisa 2016: Spreading the Written Word. Mikael Agricola and the Birth of Literary Finnish. *Studia Fennica Linguistica*, Helsinki.
- Heininen, Simo 1992: Mikael Agricolan Psalmisummariot. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Heininen, Simo 1993: Mikael Agricolan Vanhan Testamentin Summaariot. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Heininen, Simo 1994: Mikael Agricolan Psalmtarin Reunahuomautukset. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Heininen, Simo 1999: Mikael Agricola raamatunsuomentajana. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Heininen, Simo 2007: Abckirian sisältö ja lähteet. In: Häkkinen 2007: 42–61.

- Ikola, Osmo 1984: Suomen kielen historia. In: Heikki Paunonen – Paavo Rintala (toim.), *Nykysuomen rakenne ja kehitys*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 111–138.
- Ikola, Osmo 1988: Agricolan äidinkieli. In: Koivusalo 1988: 25–68.
- Itkonen-Kaila, Marja 1997: Mikael Agricolan Uusi Testamentti ja sen erikieliset lähtötekstit. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Jussila, Raimo 1988: Agricolan sanasto ja nykysuomi. In: Koivusalo 1988: 203–228.
- Jutikkala, Eero – Pirinen, Kauko 2004: *Finnország történelme*. Kairosz Kiadó, Debrecen.
- Karonen, Petri 2002: Finnország a Svéd Birodalom részeként (1521–1809). In: Halmesvirta, Anssi (szerk.), *Finnország története*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 67–143.
- Keränen, Jorma 1997: Kustaa Vaasa ja uskonpuhdistuksen aika. In: Zetterberg, Seppo (toim.), *Suomen historian pikkujättiläinen*. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo. 127–180.
- Kiuru, Silva 1988: Agricolan teonnimijohdosten erikoispiirteitä. In: Koivusalo 1988: 249–268.
- Klinge, Matti 1993: *Finnország rövid története*. Forma Kiadó, Nyíregyháza.
- Knaapinen, Maunu 1946: Missä Mikael Agricola on syntynyt? *Varsinais-Suomen maakuntakirja* 9. Turku. 52–67.
- Koivusalo, Esko (toim.) 1988: Mikael Agricolan kieli. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Koivusalo, Esko – Suni, Helena 1988: Autuahas taiuahisa. Jälkitavujen vo-
kaalinenvälinen *h* Agricolan teosten kielessä. In: Koivusalo 1988: 111–132.
- Laihonen, Petteri 2009: A finn nyelvpolitika. *Magyar Nyelvjárások* 47: 119–143.
- Laihonen, Petteri 2010: A finn nyelv korpusztervezése, korpuszpolitikája. *Magyar Nyelvjárások* 48: 169–190.
- Laine Tuija (toim.) 1997: *Vanhimman suomalaisen kirjallisuuden käsikirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Laitinen, Kai 1981: *A finn irodalom története*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Lamberg, Marko 2002: Finnország a középkorban (1150–1520). In: Halmesvirta, Anssi (szerk.), *Finnország története*. Debreceni Egyetem Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 37–66.
- Lehikoinen, Laila – Kiuru, Silva 2009: *Kirjasuomen kehitys*. Helsingin yliopisto Suomen kielen laitos, Helsinki.

- Nikkilä, Osmo 1988: Agricolan kieli ja teokset loppuheiton valossa. In: Koivusalo 1988: 94–110.
- Perälä, Anna 2007: Mikael Agricolan teosten painoasu ja kuvitus In: Häkkinen 2007: 10–41.
- Pirinen, Kauko 1983: Keskiajan kulttuurin välittyminen Suomeen. In: Tommila, Päiviö – Reitala, Aimo – Kallio, Veikko (toim.), Suomen Kulttuurihistoria I. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo. 11–39.
- Rapola, Martti 1969: Vanha Kirjasuomi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SSA 3 = Kulonen, Ulla-Maija (päätoim.): Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 3. R–Ö. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki, 2000.
- Suomi, Vilho 1983: Suomenkielisen kirjallisuuden synty Abckiriasta Coco Pyhään Raamattuun. In: Tommila, Päiviö – Reitala, Aimo – Kallio, Veikko (toim.), Suomen Kulttuurihistoria I. Werner Söderström Osakeyhtiö, Porvoo. 59–67.
- Tarkiainen, Viljo 1946: Mikael Agricolan syntymäseutu ja omaiset. Virittäjä 1946: 356–364.

*

Mikael Agricola's life and lifework

My research topic is Mikael Agricola (circa 1510–1557), a Finnish clergyman and translator who founded literary Finnish. I examine the important parts of his life from his born to his death, include the problems in connection with the most significant factors in his life such as what was his mother tongue or where was his birthplace. I present his schools, the years which he spent in Wittenberg, also his work as the rector of Turku Cathedral School and as a bishop.

In the second part of my paper, I show his Finnish workpieces in chronological order: 1) Abckiria, 2) Rucouskiria Bibliasta, 3) Se Wsi Testamenti, 4) Käsikiria Castesta ia muista Christikunnan Menoista, 5) Messu eli Herran Echtolinen, 6) Se meiden Herran Jesusen Christusen Pina, 7) Daudin Psaltari, 8) Weisut ia Ennustoxet Mosesen Laista ia Prophetista Wloshaetut, 9) Ne Prophetat Haggai, Sacharja, Maleachi. Finally, I analyze the characteristics of Agricola's language involving questions about orthography, his vocabulary, his ways of word-formation and his standpoint on dialects.

MÁTÉ BAKSA

19. századi kartográfiai alkotások Reguly Antal térképéhez kapcsolódóan

GULYÁS Zoltán

Reguly Antal Múzeum és Népi Kézműves Alkotóház, Zirc
szibir@map.elte.hu

1. Bevezetés

Reguly Antal térképező tevékenysége hosszú időn keresztül kevésbé kutatott témakörnek számított. Az elmúlt tíz évben azonban felélénkültek a kutatások, és a hazai kartográfia oldaláról is jelentős előrelépés történt a téma feltárásában. Részben a korábbi publikációk nyomán (Borbély 1955; Klinghammer – Gercsák 2009; Márton 2009), nagyobb részben pedig a saját vizsgálataim eredményeire támaszkodva részletesen tárgyaltam Reguly térképének napjainkban ismert négyféle változatát és a terepi vázlatokat, továbbá ismerttettem az ezek alapján készített korszerű feldolgozásokat (Gulyás 2015).

Meglátásom szerint a Reguly-térkép kartográfia-történeti jelentőségét akkor érthetjük meg igazán, ha az ahhoz szorosan kapcsolódó korabeli térképészeti munkákat is görcső alá vesszük. Jelen tanulmányom célja, hogy bemutassam mindazon 19. századi kartográfiai alkotásokat, amelyeket Reguly a térképe szerkesztése során bizonyíthatóan felhasznált, illetve azokat a térkép-műveket is, amelyekről tudjuk, hogy készítőik számára a Reguly-térkép forrásul szolgált.

2. A kéziratos Reguly-térkép keletkezése

Az uráli és nyugat-szibériai terepmunka során Reguly kutatásai középpontjában nem a földrajzi szempontú vizsgálódás állt, ugyanakkor ezen a téren is rendkívül értékes adatokat gyűjtött össze. Reguly a terepi vázlatainak elkészítését legfőképpen azért tartotta szükségesnek, mert az általa feljegyzett nyelvészeti és néprajzi információkat igyekezett a földrajzi térben is elhelyezni, márpedig ennek leglátványosabb formája a térkép.

A térképezést Reguly mérőeszközök nélkül, a terepi objektumok egymáshoz képest történő felvételezésével hajtotta végre. A felvételezés kezdetén még nem voltak olyan szándékai, hogy az uráli vidékek átfogó szemléltetésével egy egész térképet hozzon létre. Mindig csak az előtte álló kisebb terület-részek – többnyire egy-egy folyószakasz vagy hegycsoport – áttekintésére, és az ott megtalálható terepelemek szomszédsági viszonyainak leírására törekedett. Az objektumok pontos földrajzi helyzetének meghatározása nem szerepelt a céljai között, az etnográfia szemszögéből elegendőnek tartotta a közelítő pontosságot.

Reguly az uráli utazásából 1846. augusztus 25-én érkezett vissza Szentpétervárra, ahol közel egy hónapot a pártját fogó honfitársánál, Balugyánszky¹ államtanácsosnál töltött. Már készen állt tovább folytatni az útját Magyarországra felé, amikor a szentpétervári tudományos körök részéről Köppen² és Struve³ akadémikusok – az 1845-ben megalakult Orosz Földrajzi Társaság képviseletében – felkérték, hogy maradjon még a városban, és az utazása során gyűjtött anyagokat dolgozza fel náluk. A tudósok azzal érveltek, hogy más országban a munkájához szükséges segítség hiányozna, továbbá az uráli vidékek ismerete sehol nem találhat nagyobb érdeklődésre, mint a korabeli oroszországi tudományos élet központjának számító Szentpéterváron. Reguly belátta, ha rögvést elhagyja Oroszországot, akkor a nyelvészeti feladatai miatt még hosszú ideig nem lesz alkalma arra, hogy a geográfiai munkáival foglalkozzon, ezért elfogadta a felkérést. Hazatérését későbbre halasztotta, és hozzáfogott a feldolgozási munkálatokhoz. Ennek eredményeként készült el a kéziratos térkép, valamint a Köppen akadémikusnak írt, 1847. január 21-én keltezett levél, amely a térképhez fűződő magyarázatokat tartalmazza (Pápay 1906).

¹ Balugyánszky (Baludjanszky) Mihály [Felsőolśva (Višná Olśava, ma Szlovákia), 1769. október 7. – Szentpétervár, 1847. április 3.]: ruszin származású jogász, akadémiai tanár. I. Miklós cár kabinetirodájának elnöke, később államtanácsos. 1828-ban megkapta a Szent Anna-rend parancsnoki rangját.

² Köppen, Peter von [Кёппен, Пётр Иванович; Harkov (ma Harkiv, Ukrajna), 1793. február 19. (március 2.) – Karabag birtok (Krím), 1864. május 23. (június 4.)]: geográfus, etnográfus, statisztikus. A szentpétervári akadémia munkatársa. A neves meteorológus és éghajlatkutató, Wladimir Peter Köppen (1846–1940) édesapja.

³ Struve, Friedrich Georg [Струве, Василий Яковлевич; Altona (ma Hamburg része, Németország), 1793. április 15. – Szentpétervár, 1864. november 11. (november 23.)]: német származású orosz csillagász, geodéta, a szentpétervári akadémia tagja. A Pulkovói Obszervatórium építésének irányítója, majd első igazgatója.

3. Reguly térképének forrásai

A kéziratos térkép megalkotásakor Reguly legfőképpen a saját terepi vázlataira támaszkodott. A vázlatok azonban – mivel csupán egyszerű felvételezés útján készültek – önmagukban nem alkalmasak a terepelemek pontos helyzetének bemutatására, mindössze a szomszédsági viszonyok vizsgálatát teszik lehetővé. A terepen összegyűjtött nagyszámú, első kézből származó információk földrajzi térben való elhelyezéséhez Reguly más forrásmunkák bevonását is szükségesnek tartotta. A térkép határainak felvázolását, matematikai alapjának megteremtését korábbi kiadású kartográfiai művek, illetve csillagászati módszerekkel meghatározott pontok felhasználásával valósította meg.

A Reguly-témában eddig megjelent tanulmányok a térkép lehetséges forrásait csak megemlítették, de részletesebben nem tárgyalták. A következőkben bemutatom a napjainkban ismert forrásmunkákat, és arra is igyekszem rávilágítani, hogy ezek miként járultak hozzá a térkép elkészítéséhez.

3.1. A Laszkij-féle térkép

Reguly az úti naplójának tanúsága szerint 1843. november 7-én érkezett meg Permbe (Reguly 2008). Ez a város volt a kezdete és végpontja a szűkebb értelemben vett uráli és nyugat-szibériai utazásának. A magyar utazó Perm-ben Ogarjov⁴ kormányzó személyes vendége volt, és a helyi hivatalnokok részéről is kitüntetett figyelemben részesült. November 9-én Prjagylscsikovtól⁵ megkapta a kormányzóság településneveinek jegyzékét, két nappal később pedig a kormányzó utasítására egy térképet adtak át Regulynak. Ez utóbbi munka a Permi kormányzóságot bemutató, Laszkij földmérő által 1843-ban összeállított térkép, amely a Reguly-térkép egyik fontos forrása. A Reguly hagyatékának részét képező orosz nyelvű kéziratos térkép napjainkban az MTA Könyvtárának Kézirattárában lelhető fel (Laszkij 1843).

⁴ Ogarjov, Ilja Ivanovics [Szaratovi kormányzóság, 1780. ? ? – Perm, 1854. május 6. (május 18.)]: orosz politikus, katonatiszt, titkos tanácsos. Kormányzói tisztségben 1831–1837 között az Arhangelszki, majd 1837-től haláláig a Permi kormányzóság vezetője.

⁵ Prjagylscsikov, Fjodor Afanaszjevics [Ocsor, 1811. január 26. (február 7.) – Ocsor, 1870. december 17. (december 29.)]: orosz helytörténész, krónikáíró, pedagógus. A Permi kormányzóság történetének jeles kutatója.

Az 1134×857 mm méretű, kettős kerettel határolt térkép vászonra kasírozott kivitelben készült, és az északi szélesség $55\text{--}62^\circ$, valamint a Ferrótól⁶ számított keleti hosszúság $68\text{--}85^\circ$ közötti területeket ábrázolja. A térképen nincs jelmagyarázat, továbbá a méretarányra és a vetületre utaló közlések is hiányoznak róla. Jellemét tekintve igazgatási szigettérkép, amely a kormányzóság tizenkét járását hatféle színfelülettel szemlélteti. A Permi kormányzóság határain túl, szórt betűkkel a négy szomszédos igazgatási egység – a Vjatkai, a Vologodszki, az Orenburgi és a Tobolszki kormányzóság – nevének megírásai láthatók. A térkép címe, amely a jobb felső sarokban helyezkedik el, a következő: „*Карта Пермской губернии.*” A térkép bal alsó sarkában a tizenkét járási központ – Perm, Ohanszk, Kungur, Jekatyerinburg, Kamislov, Osza, Szolikamszk, Cserdiny, Krasznoufimszk, Verhoturje, Sadrinszk, Irbit – egymáshoz viszonyított távolságai vannak megadva táblázatos formában. A jobb alsó sarokban orosz nyelvű megírás jelzi, hogy a térképet Laszkij járási földmérő készítette és – ugyancsak járási földmérői minőségben – Morev ellenőrizte. A címmező alatt a permi kormányzósági földmérő, Kittari⁷ aláírása szerepel 1843-as évszámmal.

Tartalmát illetően a térkép vízhálózata meglehetősen gazdag. A kisebb vízfolyások fokozatosan vastagodó vonalakkal, a nagyobb folyók pedig felületi ábrázolással jelennek meg. A tavak a kontúrvonalukat hangsúlyozó, kék színű részleges kitöltést kaptak. A térképen a domborzat bemutatása sajátos és egyben igen szemléletes módon történik: az uráli vonulatok rajzolata az egyes magassági szinteknek megfelelő, plasztikus hatást kölcsönző fogazott sávokból épül fel.

A Laszkij-féle térképen több mint 2500 településnevet számoltam össze. A járási központokat és további másik három települést – a járásközponti státuszukat korábban elvesztő Alapajevszk, Dalmatovo és Obvinszk városokat – kereszttel ellátott, egymás mellett álló téglalapokból felépülő jelek, míg a falvakat településkarikák jelzik. A templommal, illetve ipari üzemmel rendelkező helységek külön meg vannak jelölve. Utóbbiak mellett az ipari tevékenységre (pl. vas-, arany-, rézolvastás, márványfejtés, fűrészüzem) utaló

⁶ Ferro (ma Hierro) a Kanári-szigetek legnyugatabbi tagja. A ferrói kezdőmeridián Greenwichől $17^\circ 40'$ -cel nyugatra helyezkedik el.

⁷ Kittari (Kittara), Jakov Francevics [?–?]: nemesi származású mérnök. Pályája kezdetén járási földmérőként dolgozott Kungurban és Krasznoufimszkban. 1822-ben elkészítette Perm város térképét. 1835–1845 között Permben a kormányzósági földmérői tisztséget töltötte be. A neves természettudós, kazanyi egyetemi tanár, Mogyeszt Kittari (1825–1880) édesapja.

rövidítések is olvashatók. A térképnek az is tematikus jelleget ad, hogy fel-tüntettek rajta 84 postaállomást, amelyeket a településnevek közelében elhelyezett, kürtre emlékeztető szimbólumokkal ábrázoltak. Az utak közül csak a legfontosabbakat vették fel, mellettük az útszakaszokra vonatkozó, versztben⁸ kifejezett távolságértékek szerepelnek. A névrajzi elemek cirill betűs kézírással íródtak. A településeknél a megírások mérete egyúttal a hierarchiát is kifejezi. Mai szemmel nézve kissé szokatlan, hogy a nagyobb folyók neveit több helyütt szórt betűkkel írták meg.

A térképen jól látható, hogy élénk barna színű tussal utólag berajzolták a Szolikamszk és Verhoturje közötti útszakaszokat. A tizenegy útszakasz közül tízhez távolságadat is tartozik, ahol a számértékek mellett a „w.” latin betűs rövidítés utal a mértékegységre. A kézírás alapos szemrevételezését követően úgy gondolom, Reguly maga jelölte be a saját útvonalát a Permi kormányzóság térképén. Továbbá az is látható, hogy a térkép északnyugati részén ceruzával utólag halványan berajzolva szerepel még néhány folyó vonala, latin betűs megírásokkal kiegészítve. Valószínűnek tartom, hogy Reguly az uráli útján szerzett tapasztalatainak megfelelően a későbbiekben bővítette és pontosította a Permben kapott térképet.

Reguly a részletes felmérésen alapuló Laszkij-féle térképről több topográfiai információt is átvett: részben ennek alapján rajzolta meg térképe nyugati részén a jelentősebb vízfolyásokat, a kormányzóság határát, illetve négy járási központot (Cserdiny, Irbit, Szolikamszk, Verhoturje). Mindemellett a térképről ötleteket is merített a saját térképének ábrázolási megoldásaihoz (pl. a településjelek kialakítása, domborzatábrázolás).

A Laszkij-féle térkép önmagában is kiemelkedő alkotás, a permi területek térképezésének egyik fontos kordokumentuma. A térképet készítő járási földmérő kilétének meghatározására irányuló kutatásaim egyelőre még nem vezettek eredményre, ugyanakkor elképzelhetőnek tartom, hogy egy lengyel származású személyről van szó.

3.2. Keyserling és Krusenstern térképe

A Reguly-térkép északnyugati határát képező Pecsora-vidék megismerésének történetében kimagasló helyet foglal el a Keyserling⁹ vezetésével

⁸ 1 verszt (orosz mérföld) = 1067 méter.

⁹ Keyserling, Alexander von [Кейзерлинг, Александр Андреевич; Kabillen (ma Kabilé, Lettország), 1815. augusztus 15. (augusztus 27.) – Rayküll (ma Raikküla, Észtország), 1891. május 8. (május 20.)]: balti német származású geológus, paleontológus. Az orosz geológia jeles személyisége, több tudományos expedíció résztvevője.

1843-ban végrehajtott tudományos expedíció, amelynek eredményeit egy gondosan összeállított kötet tartalmazza (Keyserling 1846). A kötethez a Pecsora-vidék földtörténeti-földrajzi térképét is mellékeltek, amelyet Keyserling és Krusenstern¹⁰ közösen készített el. A szerkesztési munkálatokat Krusenstern végezte, aki a térképet később Reguly rendelkezésére bocsátotta.

A német nyelvű térkép címe a következő: „Geognostisch-Geographische Übersicht des Petschora Landes zusammengetragen nach fremden und eigenen Beobachtungen von A. v. Keiserling und P. v. Krusenstern 1846”. A kb. 1 : 3 700 000 méretarányú térkép az északi szélesség 60–71° és a keleti hosszúság 43–68° között elhelyezkedő, főként a mai Komiföld és Nyenyecföld területére eső vidékeket mutatja be, különös tekintettel a címadó Pecsora folyóra. A tengerparti sáv a Kanyin-félszigettől egészen a Jamal-félszigetig terjed. A térkép fókuszálzata a szélességi köröknél 1°-os, a hosszúsági köröknél 2°-os beosztású, greenwichi kezdőmeridiánnal, ugyanakkor a térképkeret északi oldalán a ferrói, déli oldalán pedig a párizsi kezdőmeridián¹¹ szerinti fokértékek is egyaránt fel vannak tüntetve.

A térképen a földtörténethez és az egyes közzétípusokhoz kapcsolódó tematika élénk színtelenséggel jelenik meg, amely az árnyékolásos domborzatrajzzal együtt igen látványosan szemlélteti az uráli hegyvonulatokat. A térkép névanyaga bőséges, a földrajzi nevek német írásmód szerint kerültek fel rá. A Jamal-félsziget területén a „szamojédek földje” megnevezés olvasható.

Keyserling és Krusenstern térképe értékes forrásul szolgált Reguly számára, elsősorban a Pecsora és az Usza folyók pontos feltüntetéséhez. A két térkép összevetése alapján úgy gondolom, hogy Reguly az erdőségek kiterjedését jelölő határvonal egy szakaszát, illetve több kisebb folyó futását és nevét is Keyserlingék munkájából vette át. Például az Adzva folyó három azonos nevű (Njadeita) mellékvizét, amelyeket – ahogyan az a Pecsora-térképen szerepel – Reguly is számozással látott el.

3.3. Ivanov térképei

Reguly a Köppen akadémikusnak írt levelében megemlíti, hogy a térképe északi határát kijelölő tengerparti területeket arról az általános földrajzi tér-

¹⁰ Krusenstern, Paul Theodor von [Крузенштерн, Павел Иванович; Reval (ma Tallinn, Észtország), 1809. január 24. (február 5.) – Schloss Ass / Gilsenhof (ma Kilti, Észtország), 1881. december 8. (december 20.)]; balti német származású földrajzkutató, a cári flotta altengernagya.

¹¹ A párizsi kezdőmeridián Greenwich-től 2°20'-cel keletre helyezkedik el.

képről vette át, amelyet az Ivanov¹² tengerésztiszt által végzett felmérések nyomán a cári Tengerészeti Minisztérium Vízrajzi Főosztálya adott ki 1843-ban (Pápay 1906). Eme térképi munkát egyelőre még nem sikerült megtalálnom, azonban valószínűnek tartom, hogy egy levezetett térképről van szó, amely Ivanov korábban publikált, a Barents- és a Kara-tenger partvidékét kisebb részletekben bemutató térképeinek egybeszerkesztésével jött létre.

A Reguly-térképen látható partszakaszhoz fűződően Ivanov térképei közül kettőt a Litke¹³ északi expedícióit tárgyaló terjedelmes leírás térképmellékletei között leltem fel (Litke 1828). Az egyik a Pecsora torkolatvidékének környékét mutatja be, címe: „Меркаторская Карта. Устья реки Печоры, и берегов оной прилежащих. Описанных Штурманом Ивановым. 1824”. A másik a Hajpudir-öböl, a Vajgacs-szigetet és a Jugor-félsziget nyugati oldalát szemlélteti, címe: „Меркаторская Карта. Части Самоедского берега Описанного Штурманом Ивановым 1824”. A két térkép részletesen ábrázolja a tengerpart vonalát, a tengerbe torkolló folyókat, emellett számos földrajzi nevet is tartalmaz: elsősorban fok-, öböl- és szigetneveket. Ivanov felmérő és térképező munkájának révén Reguly matematikai módszerekkel meghatározott partvonalat nyert a tengerparti vidékek ábrázolásához.

3.4. Erman csillagászati meghatározásai

A szibériai területek tudományos megismerésében, illetve a korabeli oroszországi térképek pontosításában Georg Adolf Erman¹⁴ is fontos szerepet játszott. Reguly a Köppenhez írt levelében említés tesz arról, hogy a térképén az Ob folyót Erman csillagászati meghatározásainak eredményeként sikerült a megfelelő helyen ábrázolnia (Pápay 1906). Erman az Ob mentén végzett munkálatairól részletes beszámolót készített, amelyet Reguly is felhasznált a térképe szerkesztése során (Erman 1831).

¹² Ivanov, Ivan Nyikiforovics [1784. ? ? – 1847. november 16.]: orosz tengerésztiszt, hidrográfus, az arktikus területek kutatója és térképezője. 1821–1829 között több expedíciót vezetett a Barents- és a Kara-tenger partvidékének megismerése céljából. A Kara-tengerben található Fehér-szigeten egy tengeri fok is viseli a nevét.

¹³ Litke, Fjodor Petrovics [Friedrich Benjamin von Lütke; Szentpétervár, 1797. szeptember 17. (szeptember 28.) – Szentpétervár, 1882. augusztus 8. (augusztus 20.)]: német származású orosz tengerész, geográfus, sarkkutató, admirális. Egyik alapítója az Orosz Földrajzi Társaságnak, ahol két ízben is alelnöki tisztséget töltött be. 1864-től a Szentpétervári Tudományos Akadémia elnöke.

¹⁴ Erman, Georg Adolf [Berlin, 1806. május 12. – Berlin, 1877. július 12.]: német matematikus, fizikus, Ázsia-kutató. 1828-ban világkörüli útnak indult, amelyen a Föld mágnességét vizsgálta.

Erman 1828 októberében kezdte el a munkálatokat az Ob vidékén, ahol hat – a Reguly-térképen is feltüntetett – településen összesen 18 alkalommal végzett méréseket: Tobolszk (1–8); Gyenscsikovszkoje (9–10); Jelizarovo (11); Serkali (12–13); Berjozov (14–15); Obdorszk (16–18). Erman a szélességi és hosszúsági fokértékekre vonatkozó pontosításokat táblázatos formában adta közre. A munkához egy térképvázlatot is mellékel, amely Tobolszktól egészen a torkolatig kétféleképpen mutatja be az Ob futását: a régi orosz térképeknek megfelelően, illetve a pontosítást követően. A térképvázlaton jól látható, hogy Erman meghatározásai szerint az Ob alsó szakasza valószínűleg nyugatabbra helyezkedik el, az 59–61° szélességek között 1°-kal, a 61° szélességtől pedig csaknem 3°-kal.

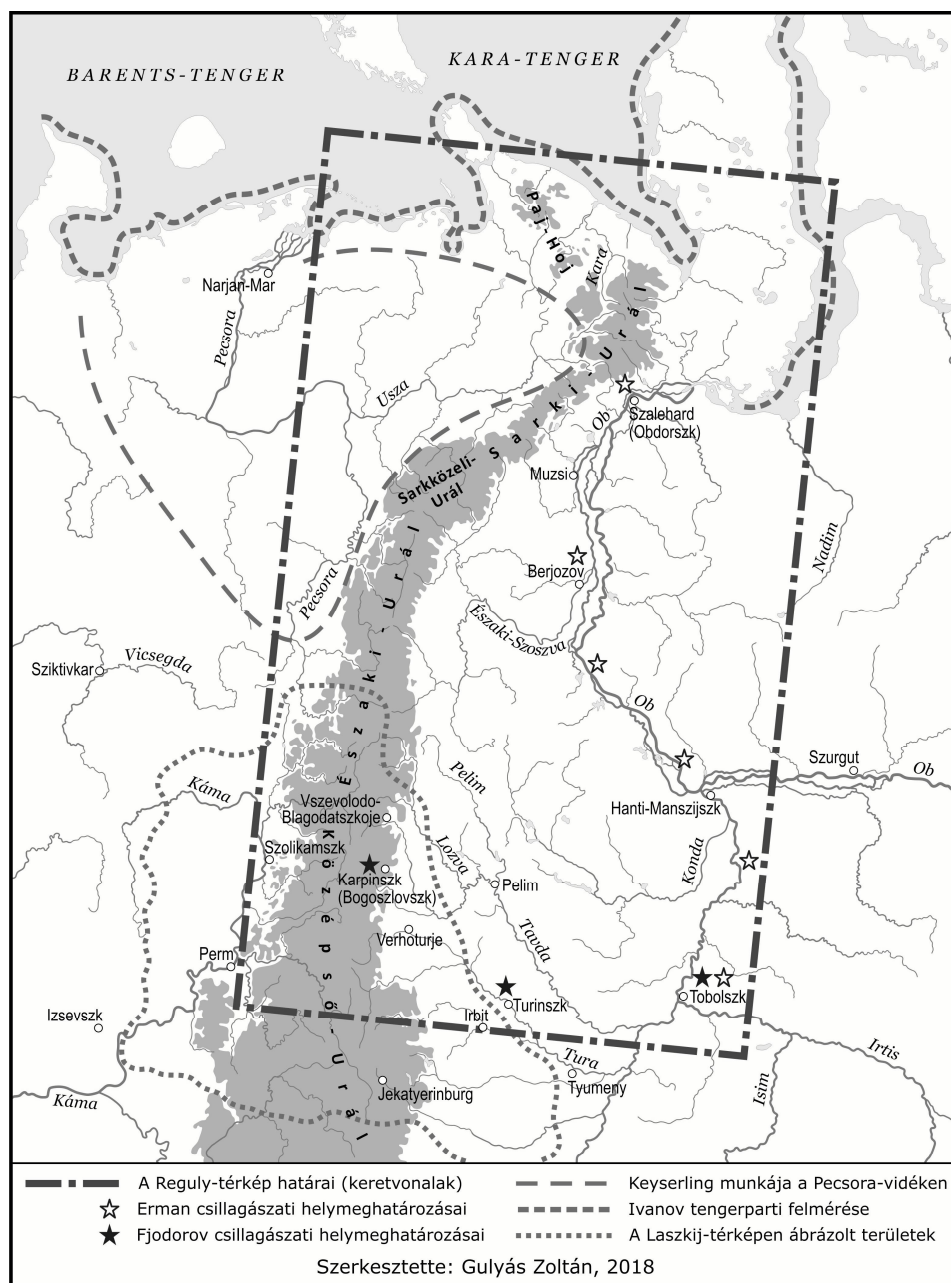
3.5. Fjodorov csillagászati meghatározásai

Reguly térképének pontosságához Vaszilij Fjodorov¹⁵ mérési eredményei is hozzájárultak. Fjodorov 1832-ben azzal a megbízással utazott Nyugat-Szibériába, hogy ott az 50–60° szélességek közötti területen különféle pontok földrajzi helyzetét meghatározza. Kiküldetése eredetileg három évre szólt, de munkálatai két évvel tovább tartottak. A munka eredményeit ismertető, térképmelléklettel is ellátott tanulmány 1838-ban jelent meg Szentpéterváron (Fjodorov 1838). Fjodorov munkája nyomán Reguly három település – Tobolszk, Turinszk és Bogoszlovszk (ma Karpinszk) – csillagászati módszerekkel meghatározott koordinátáit használta fel, és ezzel szilárd földrajzi alapot biztosított a térkép déli részén megjelenített információk számára.

4. A Reguly-térkép mint forrásmunka

Reguly térképe minden korábbinál részletesebben mutatja be az Urál hegység északi vidékeit és a környező nyugat-szibériai területeket. Tartalmi gazdagsága, valamint a rajta feltüntetett új információk révén a térképet már a megjelenése idején értékes forrásműként tartották számon, amelyet aztán több – a későbbiekben nemzetközi hírűvé vált – tudományos munkához is felhasználtak. Kevésbé közismert, hogy az oroszországi kartográfia jeles alkotásai között több olyan térkép is található, amelyek készítői közvetlenül hasznosították Reguly földrajzi és térképészeti eredményeit. A következőkben ismertetem ezeket a műveket.

¹⁵ Fjodorov, Vaszilij Fjodorovics [Szentpétervár, 1802. ?? – Kijev, 1855. március 24. (április 5.)]: orosz csillagász, egyetemi tanár. 1843–1847 között a Kijevi Egyetem rektora. A Kijevi Obszervatórium első igazgatója.

4.1. A Hofmann-expedíció térképe

Az Orosz Földrajzi Társaság megalakulása idején a szentpétervári tudósok körében felvetődött a gondolat, hogy az Urál északi vidékeinek kutatására és térképezésére expedíciót küldjenek. Az expedíció céljául az északi szélesség 60°-ától a Jeges-tenger partjáig terjedő uráli területek fizikai és természettudományi leírását, illetve a lehető legpontosabb térképének összeállítását tűzték ki.

Az Ernst Hofmann¹⁶ ezredes vezette uráli expedíció 1847–1848-ban, közel két éven keresztül zajlott. A munkálatokat azonban az Urálban pusztító lépfenejárvány miatt nem sikerült a terveknek megfelelően befejezni, ezért az expedíció tagjai kiegészítés gyanánt 1850-ben még egyszer visszatértek a terepre. Az expedíció – amely Cserdinyből indult, és az uráli vonulatokat bejárva egészen a tengerparti területekig eljutott – két csapatban, illetve időnként egyesülve dolgozott. A helymeghatározási munkálatokban kiemelkedő szerepet játszott Marian Kovalszkij¹⁷ asztronómus, aki Cserdinytől a Kara folyó torkolatáig mintegy 186 pont földrajzi koordinátáit, továbbá 72 pont tengerszint feletti magasságát határozta meg.

A Hofmann-expedíció komoly tudományos eredményeket ért el. Elkészítette az Északi-Urál és a Paj-Hoj részletes térképét, csillagászati helymeghatározásokat és földmágnességi vizsgálatokat végzett, leírásokat készített a bejárt területek flórájáról és faunájáról, valamint tanulmányozta a helyi őslakos népek életét. Az expedíció eredményeit két kötetben adták közre, amelyek németül és oroszul is megjelentek. Az ugyancsak két nyelven kiadott térképet már az expedíció köteteit megelőzően összeállították, és később a második kötethez mellékeltek.

A Hofmann-expedíció eredményességéhez nagyban hozzájárultak a Reguly által gyűjtött földrajzi információk, valamint az ezek alapján összeállított térkép. Reguly az uráli utazásából 1846 augusztusában tért vissza Szentpétervárra, éppen az expedíció szervezkedése idején. A szentpétervári tudó-

¹⁶ Hofmann, Ernst Reinhold [Гофман, Эрнст Карлович; Dorpat (ma Tartu, Észtország), 1801. január 8. (január 20.) – Dorpat, 1871. május 11. (május 23.)]: balti német származású utazó, geográfus, geológus. Az uráli vidékek neves kutatója. 1823–1826 között Otto von Kotzebue (1787–1846) expedíciójának tagjaként világszerte utazást tett. 1861-től négy éven át a cári Ásványtani Társaság igazgatója. A Sarkközeli-Urálban egy gleccser, a Ferenc József-földön pedig egy sziget viseli a nevét.

¹⁷ Kovalszkij, Marian Albertovics [Dobrzyń nad Wisłą (ma Lengyelország), 1821. május 22. (június 3.) – Kazany, 1884. május 16. (május 28.)]: lengyel származású orosz csillagász. A Kazanyi Egyetem professzora, 1854-től az egyetem obszervatóriumának igazgatója.

mányos körök – akik már korábban is tájékoztatva voltak a fiatal magyar utazó terepi munkájának előrehaladásáról – a gyűjtött anyagokat nagyra becsülték. Reguly a kérésükre még Szentpéterváron feldolgozta a földrajzi anyagait és elkészítette a térképét, majd mindezeket a Földrajzi Társaság égisze alatt szerveződő expedíció rendelkezésére bocsátotta. Miután az expedíció vezetősége meggyőződött a térkép használhatóságáról, litografálás útján sokszorosították, majd az expedíció minden tagja kapott belőle egy-egy példányt. Reguly térképe az expedíció fontos útikalauza lett, amelyet a tagok a térképezési munkálatokhoz is eredményesen felhasználtak.

Az expedíció vezetősége részéről méltatlan cselekedet volt, hogy a tudományos eredményeiket tartalmazó első kötetben még csak meg sem említették Regulyt és a számukra nagy szolgálatot tevő térképét. A kötet bevezető részében Kovalszkij röviden áttekinti, hogy az érintett uráli vidékek az expedíciót megelőzően kartográfiai miként voltak feldolgozva (Kovalszkij 1853). A leírásban az olvasható, hogy a térképüket Ivanov és Berezsni¹⁸ hajótisztek 1821–1828. évi partfelmérési adatainak, valamint Krusenstern 1843-ban végzett méréseinek felhasználásával teljes egészében az expedíció megfigyelései alapján készítették el. Itt követték el azt a súlyos mulasztást, hogy nem emlékeztek meg Reguly érdemeiről, jóllehet a térképe jelentős segítséget nyújtott az expedíciónak.

Reguly már Pesten tartózkodott, amikor értesült az első kötet megjelenéséről, majd 1853. március 15-én levelet írt Szentpétervárra Kunik¹⁹ professzornak, és aziránt érdeklődött, hogy az expedíció miként használta fel az általa szolgáltatott adatokat, mennyire fogadták el vagy találták helytelennek a térképét. Miután megtudta, hogy az expedíció nyomtatásban megjelent beszámolójában nem emlékeztek meg róla, ezt érthetetlennek tartotta és nagyon megsértődött miatta. Reguly az ugyancsak Kuniknak címzett, 1854. február 28-án keltezett levelében megjegyezte, hogy a geográfiai anyagait készséggel adta át a Földrajzi Társaság részére, amelynek ezért viszonzásképpen illet volna köszönetet mondania. A mulasztás helyrehozásáért Kunik közvetítésén keresztül Köppen és Struve akadémikusok közbenjárását kérte.

¹⁸ Berezsni^h, Ilja Avtonomovics [1799. ?? – 1839. január 23.]: orosz tengerésztiszt, hidrógráfus, felfedező. Az általa vezetett, 1825–1827 között végrehajtott expedíció keretében feltérképezte a Barents-tenger partvidékét a Pecsora folyó torkolatától egészen a Kanyin Nosz-fölgig.

¹⁹ Kunik, Ernst Eduard [Куник, Арист Аристович; Liegnitz (ma Legnica, Lengyelország), 1814. október 2. (október 14.) – Szentpétervár, 1899. január 18. (január 30.)]: sziléziai származású orosz történész, etnológus, numizmatikus. 1850-től a szentpétervári akadémia tagja. Az Ermitázs első őre.

Hofmann a második kötetben jóvátette a mulasztást, és szolgálatkészen elismerte Reguly érdemeit (Hofmann 1856). A kötet bevezetésében megírta, hogy Reguly minden olyan információt közölt velük, amely az expedíció szerencsés kimenetelét elősegítette, emellett az uráli területekről térképet is készített. Hofmann megjegyezte, hogy Reguly térképe nem pontos földrajzi felvételen, hanem sokkal inkább gondos tudakozódásokon és a tapasztalt dolgok kritikai felhasználásán alapult, ennél fogva nem tarthat igényt különös pontosságra. A térkép azonban mégis nagy hasznára vált az expedíciónak, mivel számos hegy- és folyónevet tartalmaz, amelyek nélkül a helyi kísérőkkel nem tudták volna magukat megértetni. Ennek az előnynek a kihasználása céljából sokszorosították Reguly térképét, amellyel nemcsak az expedíció tagjait, hanem esetenként a helyi lakosokat is ellátták. A bevezetés további részében is vannak utalások Reguly adatainak felhasználására. Például az expedíció tagjai a téli elszállásolásnál a Reguly által feljegyzett és kijelölt vadászkunyhókat vették igénybe, mindemellett a kunyhókhoz vezető utat is Reguly térképének nyomán találták meg. Hogy az expedíció részéről teljes legyen az elégtétel, Hofmann a Magyarországra küldött kötet belső lapjára saját kezű ajánlósorokat írt, amelyben külön is megemlékezett Reguly szolgálatáról.

A Hofmann-expedíció térképe – Kovalszkij közlése szerint – már 1850-ben, az első kötet megjelenése előtt készen volt (Kovalszkij 1853). Minden bizonnyal a térkép német nyelvű változatát készítették el először. A gothai kiadású Petermann-féle földrajzi közleményekben a „Kartographie Europas bis zum Jahre 1857” című felsorolásban a térkép ezzel a megnevezéssel szerepel: „Karte des nördliche Ural und des Küstengebirges Pae-Choi (von 60° bis 70° N. Br.), entworfen nach Aufnahmen und astronomischen Ortsbestimmungen, ausgeführt auf der durch die K. R. Geographische Gesellschaft ausgerüsteten Ural-Expedition in den Jahren 1847, 1848 u. 1850.” (Petermann 1857). Az általam vizsgált orosz nyelvű változat a következő címmel jelent meg: „Карта Северного Урала и берегового хребта Пай-Хойя, составленная с топографических съёмок и астрономических определений, произведенных Уральской экспедицией, снаряженной Императорским русским географическим обществом в 1847, 1848 и 1850 годах.”

A Hofmann-expedíció térképe Regulyénál valamivel nagyobb, kb. 1 : 1 080 000 méretarányban készült, és két 760 × 570 mm nagyságú (északi és déli) részből tevődik össze. A földrajzi fókálózati szélességi köreit 0,5°-onként, a hosszúsági köröket – ferrói kezdőmeridiánnal – pedig 1°-onként szerkesztették meg, ugyanakkor a külső keretvonal mentén a Greenwich-től számított hosszúsági fokértékeket is feltüntették. A térkép az északi szélesség

60–70° közötti, valamint – Ferrótól számítva – északi oldalán a keleti hosszúság 68–88° közötti,²⁰ déli oldalán a keleti hosszúság 71–85° közötti²¹ területeket mutatja be. Az expedíció térképének kivágata Regulyéhoz képest nyugatabbra helyezkedik el, ennél fogva a Pecsora-vidék korabeli kereskedelmének két meghatározó központját, Pusztoszorszkot²² és Uszty-Cilmát is magában foglalja. A térkép kivágatát északi irányban a Pecsora torkolatától a Bajdarata-öbölíig a nyenyecföldi partvidék határolja, nyugaton teljes hosszában a Pecsora és mellékfolyója, az Izma, keleten az Ob, délen a Káma és a Visera folyók vonala jelenti a határt. Az Urál vonulatai a térképlap középső részén láthatók. A térképhez nem tartozik jelmagyarázat, a címmezőt a térkép déli részének jobb alsó sarkában tüntették fel. Közvetlenül a cím megírása alatt egy gondosan összeállított metszet is található, amely az uráli hegyvonulatok tengerszint feletti magasságát mutatja be a 61–69° szélességek között. A metszet tanúsága szerint az expedíció tagjai a Szablját és a Tyelposziz csúcsot tekintették az Urál két legmagasabb pontjának.

Hofmannék térképe általános földrajzi térkép, amely kifejezetten az uráli hegyvonulatok bemutatása céljából készült. Az Urállal szomszédos vidékek – mint például a Nagy-Szamojéd (Nagyföld)-tundra, vagy az Obon innen eső nyugat-szibériai területek kevésbé részletesen jelennek meg, mindössze a nagyobb folyókat, illetve azok mentén található településeket vették fel a térképre. A térkép tartalmát a vízrajz, a csíkozásos módszerrel készült domborzatrajz, a települések, illetve az ezekhez kapcsolódó földrajzi nevek alkotják. Az expedíció térképe – Regulyéhoz viszonyítva – lényegesen kevesebb, szám szerint 754 névrajzi elemet tartalmaz, azonban a hegyvonulatok futását és a domborzati idomokat jóval pontosabban mutatja be.

²⁰ Greenwich-től számítva a keleti hosszúság 50°20'–70°20' között.

²¹ Greenwich-től számítva a keleti hosszúság 53°20'–67°20' között.

²² Egykori település (1499–1962) a Pecsora alsó folyásánál a mai Narjan-Martól 20 km-re, a Nyenyec Autonóm Körzet területén. Az első orosz alapítású város az északi sarkkörön túl.

A két térkép névrajzi elemeinek összehasonlítása		
Névtípusok	Reguly kéziratos térképe (melléktérképpel együtt)	A Hofmann-expedíció térképe (orosz nyelvű)
Folyónevek	661 + 11 = 672 tétel	281 tétel
Tónevek	69 tétel	21 tétel
Tengernevek	–	2 tétel
Tengerifok-nevek	18 tétel	21 tétel
Tengerszorosok nevei	–	2 tétel
Öbölnevek	3 tétel	8 tétel
Sziget- és félszigetnevek	2 tétel	55 tétel
Domborzati nevek	340 + 62 = 402 tétel	199 tétel
Hágónevek	9 tétel	–
Tájnevek	–	4 tétel
Város- és falunevek	493 tétel	158 tétel
Kunyhó- és sátornevek	70 tétel	–
Dátumok	21 tétel	–
Távolságértékek	184 tétel	–
Egyéb megírások	12 tétel	3 tétel
Összesen	1955 tétel	754 tétel

Reguly maga is összehasonlította a két térképet. Saját térképéről, illetve annak elkészítési módjáról a Magyar Tudományos Akadémián két előadást tartott: először 1856. június 2-án, majd ennek folytatásaként 1856. június 30-án. Második előadásában – mivel ekkorra már Reden²³ bárónak köszönhetően Bécsből megkapta a Hofmann-expedíció térképét – nagyrészt a két térkép összevetésének eredményeit tárgyalta. Reguly a térképek összevetése során megállapította, hogy az expedíció térképezési munkálatai néhány topográfiai információ kivételével nem szolgáltatott új földrajzi anyagot. Az expedíció térképének érdeme abban nyilvánul meg, hogy az Urál hegység északi része és az Ob futása határozottan pontosabb fekvést kapott. Reguly hangsúlyozta, hogy az expedíció vizsgálatai csak az Urál hátvonalára és annak nyugati lejtőjére terjedtek ki, azonban a keleti lejtőt, valamint a hegység és az Ob közötti területeket már nem érintették. Meglátása szerint az a tény, hogy az expedíció tagjai az általuk bejárt területekre nézve elfogadták, és kellően pon-

²³ Reden, Friedrich Wilhelm von [Wendlingshausen, 1804. február 11. – Bécs, 1857. december 12.]: német politikus, statisztikus, a bécsi Földrajzi Társaság alelnöke.

tosnak találták a térképét, egyértelműen igazolja a térkép jótállását a vizsgálatokból kimaradt vidékek pontos bemutatásához is.

A két térképet Reden báró is összehasonlította egymással. A bécsi Földrajzi Társaság alelnöke az 1857. január 20-án megtartott ülésen – amikor a Hofmann-expedíció második kötetét ismertette – elismerően nyilatkozott Regulyról (Szűj 2013). Reden a használhatóság szempontjából Reguly térképét a Hofmann-expedíció térképe elé helyezte. Hofmannék térképére nézve elismerte a csillagászati helymeghatározások előnyét, ugyanakkor úgy vélekedett, hogy Reguly térképének nagyobb érdeme van a vízfolyások és a hegyvonulatok első pontos ábrázolásában.

Összességében elmondható, hogy mindkét térképnek komoly kartográfia-történeti jelentősége van. A Reguly-térkép mint az Urál északi vidékeinek első részletes térképe, míg Hofmannék alkotása az ugyanezen területek első igazán pontos, műszeres felmérésén alapuló térképeként helyezhető el a kontinensválasztó hegység megismerésének történetében.

4.2. Köppen néprajzi térképe

Az orosz kartográfia egyik kiemelkedő alkotása a Peter Köppen által összeállított, Oroszország európai részének etnikai viszonyait bemutató térkép. Első kiadása 1851-ben jelent meg a következő címmel: „Этнографическая карта Европейской России составленная Петром Кеппеном издана Императорским Русским Географическим Обществом. С. Петербург. 1851 года.” Az 1 : 3 150 000 méretarányú, komoly statisztikai alapokon nyugvó térkép felületi módszerrel mintegy 38 különböző népcsoport elterjedési területét szemlélteti. A különféle színterületek színes kontúrvonalakkal és sorszámozással kiegészítve jelennek meg rajta.

A nagyméretű, két részre (nyugati és keleti felére) tagolt térkép vászonra kasírozott kivitelben, 8-8 darab közel megegyező nagyságú, téglalap alakú részletből tevődik össze. Fokhálózata 2°-os beosztású, kezdőmeridiánja a ferói. Az ábrázolt területet illetően a térkép az északi szélesség 43–70° közé eső, a térképlap északi oldalán a keleti hosszúság 36–92° közötti,²⁴ déli oldalán pedig a keleti hosszúság 42–76° közötti²⁵ területet fedi le. Északnyugati oldalán a Skandináv-félsziget keleti partvidéke, délnyugaton Bulgária és Rumélia, északkeleten az Ob torkolatvidéke, délkeleten pedig a Kaszpi-tenger képezi a határt. A kaukázusi területek nem szerepelnek a térképen. A földrajzi neveket Köppen cirill betűs írásmóddal tüntette fel.

²⁴ Greenwich-től számítva a keleti hosszúság 18°20'–74°20' között.

²⁵ Greenwich-től számítva a keleti hosszúság 24°20'–58°20' között.

A térkép címmezője a nyugati felének bal felső sarkában helyezkedik el. Két különálló jelmagyarázata van: az egyik, amely közvetlenül a címmező alatt látható, adminisztratív jelleggel a településeknek hétféle, a határoknak ötféle kategóriáját különbözteti meg, orosz nyelvű megírásokkal; a másik, amely a térkép keleti felének jobb alsó sarkában kapott helyet, az ábrázolt népcsoportokhoz kapcsolódik. A magyarázatok itt orosz és német nyelven egyaránt olvashatók. Az etnikumok magyarázatának kivonata a térképlap nyugati felének alsó részén, a kereten kívül is megtalálható. A jelmagyarázatban a következő népcsoportok szerepelnek az uráli nyelvcsaládból (a számozásnak megfelelő sorrendben): beszermánok, vogulok, vótok, votjások, zürjének, karélok, kvének, lívek, lappok, mordvinok (erza, moksa, karatáj), osztjások, permjások, szamojédek, finnek (három kategória szerint: a Szentpétervári kormányzóságban élők; Finnország délnyugati részén élők; a svéddekkel elvegyülve élők), cseremiszek, csúdok, észtek.

A maga nemében egyedülálló térkép elkészítéséhez fűződő magyarázatokat Köppen külön tanulmányban adta közre (Köppen 1852). Ennek keretében ismerteti a térképhez felhasznált statisztikai és kartográfiai forrásműveket. Munkájában Köppen megemlíti, hogy térképének teljes északkeleti részét – a Permi kormányzóságban található Szolikamszk és Cserdiny városoktól felfelé, egészen a Kara folyóig – Reguly térképére támaszkodva rajzolta meg. Érdekes, hogy Köppen a tanulmányban Reguly térképét „etnográfiai-geognosztikai” megnevezéssel illeti: „von Ungarischen Reisenden, Hr. Anton v. Reguly im Jahre 1846, entworfenethnographisch-geognostische Karte des nördlichen Ural Gebietes” (a tanulmányban is dölten kiemelve).

Reguly térképe Köppen számára mind a topográfiai információk átvételében, mind pedig az egyes népterületek (manysi, hanti, komi) meghatározásában is igen hasznos forrásnak bizonyult. Az Ob rajzolatát és az azzal szomszédos területeket, illetve az etnikai határokat vizsgálva egyből szembetűnik a két térkép közötti szoros kapcsolat. Az uráli hegylánc és az Ob közötti vidékeken található kisebb falvak és folyók Köppen által történt átvétele is egyértelműen igazolja, hogy Reguly első kézből szolgáltatott forrásértékű földrajzi és néprajzi információkat az európai emberek számára.

Köppen térképének kartográfiatörténeti jelentőségét mutatja, hogy 1951-ben, megjelenésének századik évfordulója alkalmából mint az európai Oroszország első speciális térképét ünnepelték (Borbély 1955).

4.3. Iszlavin térképe a szamojédek népterületéről

Az Oroszország északi népeivel foglalkozó nyelvész és néprajzos szakemberek még napjainkban is nagy eredményességgel használhatják Vlagyimir

Iszlavin²⁶ 1847-ben megjelent, a szamojédek életét bemutató kisméretű könyvét (Iszlavin 1847). Iszlavin 1844 júniusában a cári földművelésügyi minisztérium megbízásából utazott az Arhangelszki kormányzóság Mezenyi járásába, azzal a céllal, hogy az ott élő szamojédek életkörülményeit tanulmányozza. A közel féléves terepmunka eredményeként megszületett, látványos grafikus illusztrációkkal ellátott kötet áttekinti a terület topográfiai viszonyait, a tundra benépesülésének történetét, emellett ismerteti a szamojédek mindennapi életvitelét, vallási és erkölcsi szokásait.

Iszlavin a kötethez a szamojéd népterületről egy általános földrajzi térképet is mellékel, amelyet részben a Reguly-térkép alapján állított össze. Az orosz nyelvű térkép címe a következő: „Карта тундры Мезенского Уезда, Архангельской Губер. 1847”. A kettős kerettel határolt fekete-fehér térképen nincsenek méretarányra utaló közlések. A térkép címezője a bal felső sarokban kapott helyet. A fókálózatban a szélességi körök 1°-onként, a meridiánok pedig 2°-onként vannak feltüntetve. A térkép az északi szélesség 64–70°, illetve a Ferrótól számított keleti hosszúság 61–85° között²⁷ elhelyezkedő vidékeket mutatja be, amelyek nagy része a mai Nyenyec Autonóm Körzet területére esik. A térképen a tengerpart a Fehér-tenger keleti részétől a Jamal-félsziget délnyugati szegletéig húzódik. Nyugatról keleti irányban teljes egészében feltűnik rajta a Kanyin-félsziget, a Csosa-öböl, a Kolgujev- és a Vajgacs-sziget, a Jugor-félsziget, valamint a Bajdarata-öböl. A térkép határát nyugaton a Mezeny, keleten pedig az Ob folyó vidéke jelenti. A térkép közepén a Pecsora-vidék és a Nagy-Szamojéd (Nagyföld)-tundra látható.

A térképi tartalom legnagyobb részét a vízrajzi elemek alkotják: a folyók, a tavak és a helyenként foknevekkel ellátott tengerparti sáv. A tengerek parthoz közel eső felületét sűrű satírozás teszi hangsúlyosabbá. A térképen a domborzat szemléltetése árnyékcsíkozásos módszerrel történik. Iszlavin bejelölte az erdőségek kiterjedésének északi határát is, amely szorosan egymás mellett álló, fára emlékeztető jelek sorozatából tevődik össze. A tundrai területeken elhelyezkedő kisebb erdőszigeteket is ugyanezen megoldással szemlélteti, csak itt a fák jelei a területi kiterjedésnek megfelelően csoportosan helyezkednek el. Az ábrázolt települések között egyaránt megtalálhatók az akkoriban jelentősnek számító kereskedelmi központok (pl. Mezeny, Puszt-ozjorszk, Obdorszk, Muzsi, Berjozov), illetve a kisebb falvak, kunyhók. A

²⁶ Iszlavin, Vlagyimir Alekszandrovics [1818. november 29. – 1895. május 27.]: orosz etnográfus, politikus, a cári földművelésügyi minisztérium tisztviselője. Lev Tolsztoj feleségének nagybátyja.

²⁷ Greenwich-től számítva a keleti hosszúság 43°20'–67°20' között.

településnevek mellett gyakran a lakóépületek (udvarok) számáról is szerepelnek közlések.

Iszlavin a kötet bevezetésében a térképére vonatkozóan megemlíti, hogy a tundra keleti részét – a szerzővel való személyes ismeretségének köszönhetően – Reguly Antal térképéről vette át. A két térkép közötti kapcsolat a Paj-Hoj és az uráli vonulatok idomainak rajzolatában is megmutatkozik. Iszlavin térképének keleti oldalán – a Reguly-térképen ábrázolt területekkel egybeesően – mintegy 223 földrajzi nevet és megírást számoltam össze, amelyeknek több mint a fele vízfolyásokhoz kapcsolódik.

5. Összefoglalás

Jelen tanulmány megírásának legfőbb célja az volt, hogy bemutassam azokat a 19. századi kartográfiai alkotásokat, amelyek közvetlenül kapcsolódnak Reguly Antal Szentpéterváron összeállított uráli térképéhez. A tanulmány keretében ismertettem a Reguly-térkép megszerkesztéséhez bizonyíthatóan felhasznált kartográfiai forrásmunkákat, valamint részletesen elemeztem azokat a korabeli térképeket is, amelyek szerzői Reguly térképéről merítettek topográfiai és tematikus információkat saját műveik elkészítéséhez. Ez utóbbi munkák tanulmányozásával azt a célt is igyekeztem szolgálni, hogy jobban megvilágítsam Reguly térképének kartográfiatörténeti jelentőségét, továbbá hozzájáruljak a Reguly-téma térképészeti ismeretanyagának bővüléséhez.

Irodalom

- Borbély Andor 1955: Reguly Antal térképének szerepe az Észak-Ural megismerésében. *Földrajzi Közlemények* 79: 231–242.
- Erman, Georg Adolf 1831: *Der Lauf des Obi zwischen Tobolsk und Obdorsk, berichtet durch astronomische Beobachtungen Von Dr. G. A. Erman.* F. Dümmler, Berlin.
- Fjodorov 1838: W. Fedorow's Vorläufige Berichte über die von ihm in den Jahren 1832 bis 1837 auf allerhöchsten Befehl in West-Sibirien ausgeführten astronomisch-geographischen Arbeiten. In Auftrag der Kaiserl. Academie der Wissenschaften herausgegeben von F. G. W. Struve. St. Petersburg.
- Gulyás Zoltán 2015: Reguly Antal kartográfiai munkái. *Folia Uralica Debreceniensia* 22: 47–62.

- Hofmann, Ernst 1856: Э. Гофман, Северный Урал и береговой хребет Пай-Хой. Исследования экспедиции, снаряженной Императорским русским географическим обществом в 1847, 1848 и 1850 годах. Том 2. Санктпетербург.
- Iszlavin 1847: В. А. Иславин, Самоеды в домашнем и общественном быту. Владимира Иславина. В Типографии Министерства Государственных Имуществ. Санктпетербург.
- Keyserling, Alexander 1846: Wissenschaftliche Beobachtungen auf einer Reise in das Petschora-Land, im Jahre 1843. St. Petersburg, Carl Kray. (Térképmelléklete: Geognostisch-Geographische Übersicht des Petschora Landes, zusammengetragen nach fremden und eigenen Beobachtungen von A. v. Keyserling und P. v. Krusenstern.)
- Klinghammer István – Gercsák Gábor 2009: Reguly Antal északi-uráli térképezése. Magyar Tudomány 170/7: 858–865.
- Kovalszkij, Marian 1853: М. А. Ковальский, Северный Урал и береговой хребет Пай-Хой. Исследования экспедиции, снаряженной Императорским русским географическим обществом в 1847, 1848 и 1850 годах. Том 1. Санктпетербург.
- Köppen, Peter 1852: Ueber die Anfertigung der ethnographischen Karte des europäischen Russlands, von P. v. Koeppen. (Lu le 20 février 1852.) Bulletin hist.-phil. de l'Académie de St. Pétersbourg.
- Laszkij 1843: Карта Пермской губернии. МТА Kézirattár Tört. Földr. 4. r. 2. sz.
- Litke 1828: Ф. П. Литке, Четырехкратное путешествие в Северный Ледовитый океан, совершенное по повелению императора Александра I, на военном бриге „Новая Земля” в 1821, 1822, 1823 и 1824 годах, флота капитан-лейтенантом Федором Литке. С присовокуплением путешествий лейтенанта Демидова в Белое море и штурмана Иванова на реку Печору. Издано по Высочайшему повелению. Санктпетербург, в Морской типографии.
- Márton Mátyás 2009: Reguly Antal és az Északi-Urál térképe. Geodézia és Kartográfia 61/11: 20–30.
- Pápay József 1906: Reguly Antal uráli térképe. Földrajzi Közlemények 34/9: 349–370. A Köppen akadémikusnak írt levél: 356–368.
- Petermann, August 1857: Mittheilungen aus Justus Perthes Geographischer Anstalt über wichtige neue Forschungen auf dem Gesamtgebiete der Geographie. Gotha.

- Reguly Antal 2008: Календариум. Дневник венгерского путешественника-исследователя с 29 сентября 1843 г. по 5 марта 1846 г. Путешествие по России Петербург – Урал – Петербург. Редактор: Энико Сий. Библиотека Регулиана 5. Издательство Тинта, Будапешт.
- Szij Enikő 2013: Reguly és a tudomány „zománcza”. Életrajzi és kortörténeti adalékok 1. Válogatta, szerkesztette, írta: Szij Enikő. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

*

Картографические произведения 19-го века, связанные с картой Антала Регули

Венгерский путешественник, языковед, исследователь финно-угорских народов Антал Регули (1819–1858) добился серьёзных результатов в области картографии: в 1846 году в городе Санкт-Петербург по просьбе Русского географического общества он составил первую подробную карту северных уральских территорий. На неё Регули нанёс многочисленные географические названия, взятые непосредственно у местных коренных народов, поэтому данная карта является и по сей день ценным источником для исследований по языковедению, краеведению, этнографии и географии.

В статье представлены известные картографические работы 19-го века, использованные Регули для составления своей карты. Помимо этого автор статьи знакомит со знаменитыми российскими картами того времени, создатели которых обращались к карте Регули как к источнику.

Золтан Гуйаш

Igetőváltozatok a Samojedischer Wortschatz szóanyagában

JANURIK Tamás

Neumann János Egyetem
janurik.tamas@freemail.hu

Juha Janhunen közszamojéd etimológiai szótára (Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedische Etymologien. Helsinki, 1977) összesen **790** szamojéd szó etimológiáját és rekonstruált alapalakját adja meg. Ezek között **212** ige-ő található. Egyes ige-őknek azonban az utódnyelvi adatok hiányos vagy el-
lentmondásos volta miatt csak bizonytalan, többféle alakvariánst feltételező rekonstrukciója lehetséges. Ezeken felül Janhunen kísérletet tett arra is, hogy a tövégi magánhangzók eltérései alapján az azonos címszón belül elkülönítse egymástól egyes ige-ők tranzitív és intranszitiv változatait. Mindezek következtében a szóanyagból kimutatható ige-őváltozatok száma **264**-re emelkedett.

Az uráli alapnyelvre rekonstruált igei vagy névszói töszavak közös jellemzője a magánhangzós tövég: néhány egy szótagos (bázismagánhangzós végű) szótól eltekintve ezek mindegyike *a ~ ä* vagy *e (e ~ e)* tövéghangzóval záródik.

Az uráli alapnyelv szamojéd és finnugor ágakra való szétválása i. e. 4000 táján történhetett, a szamojéd ág közös nyelvének utódnyelvekké való szétválása azonban csak az i. sz. első évszázadokban ment végbe, a két nyelvi állapot között tehát több mint négyezer év telt el. Ez a négyezer éves együttlét eredményezte azt, hogy a szamojéd nyelvekben a közeli rokon finnségi, szláv vagy germán nyelvek közötti nagyobb fokú hasonlósághoz mérhető hangtani, alaktani és szóképzési egyezések mutathatók ki.

A szamojéd utódnyelvek közös szóanyagából a közszamojéd alapnyelv legvégső, közvetlenül a szétválás előtti állapota vázolható fel. Ennek a nyelvállapotnak azonban az uráli alapnyelvből való levezethetősége mellett tükröznie kell mindazokat a hangtani, szó szerkezeti, alaktani változásokat is, amelyek a közszamojéd alapnyelv négy évezredes létezése során bekövetkeztek.

Az uráli alapnyelv tőigéinek szószerkezete hatféle (*V-*, *CV-*, *VCV-*, *VCCV-*, *CVCV-* vagy *CVCCV-*) típusú lehetett, a közszamojéd alapnyelvre – az SW tanúsága alapján – ennek a háromszorosát, tizennyolcféle tőtípust lehet kimutatni. Ennek a nagyfokú diverzifikálódásnak elsősorban az uráli tövéghangzóknak az eltelt évezredek során lezajlott gyengülése (redukálódása és kiesése) az oka, de további szerkezeti módosulásokat eredményezett, hogy a tövéghangzók lekopása mellett egyes szóbelseji „gyenge” mássalhangzók is lekoptak, egy szótagú töveket hozva ezáltal létre.

A közszamojéd alapnyelvre rekonstruálható tőigék a tövégük jellege alapján öt alaptípusba sorolhatók:

- (1) két szótagú, teljes (*ā*, *ä*) magánhangzós végű *VCā-* ~ *VCä-* ~ *VCCā-* ~ *VCCä-* ~ *CVCā-* ~ *CVCä-* ~ *CVCCā-* ~ *CVCCä-* hangszerkezetű tövek,
- (2) két szótagú, redukált magánhangzós végű *VCǣ-* ~ *VCCǣ-* ~ *CVCǣ-* ~ *CVCCǣ-* hangszerkezetű tövek,
- (3) két szótagú, *j* félhangzós végű *VCǣj* hangszerkezetű tövek,
- (4) egy szótagú, mássalhangzós vagy *j* félhangzós végű *VC-* ~ *CVC-* ~ *CVj-* hangszerkezetű tövek,
- (5) egy szótagú, egyszerű magánhangzós vagy kettőshangzós végű *V-* ~ *CV-* ~ *CVǣ-* hangszerkezetű tövek.

A közszamojéd tőigék végződés szerinti változatai

A vizsgálati anyagban a belső hangtestükben eltérő, de azonos tövégű variánsok – eredeti, a szótárban megadott német jelentésükkel együtt – | egy egységen belül | szerepelnek. Az eltérő tövégű variánsok külön egységekként jelennek meg, az ilyen ige-tövek variánspárjait a (zárójeles) tőváltozatok jelzik.

- (1) Az ...*ā-* végű igék (41): *ājtā-* 'loslassen, schicken' | *āptā-* 'setzen' | *gtā-* 'warten' | *enā-* 'zeichnen' | *jtā-* 'aufhängen' | *čāntā-* ~ *čānčā-* 'steigen' | *jāčā-* 'schiessen' | *jikkā-* ~ *jekkā-* 'losbinden' | *kāmčā-* 'giessen' | *kānsā-* (~ *kānsǣ-*) 'sich abkühlen' | *kānā-* ~ *kājnā-* ~ *kājā-* (~ *kānǣ-*) 'bedecken, schliesen' | *kāptā-* 'löschen' | *kjā-* 'schinden' | *kijā-* 'lügen' | *kontā-* 'einschlafen' | *kutā-* 'ohnmächtig werden' | *lākā-* (~ *lākǣ-*) 'sich bewegen' | *letkā-* 'sich spalten' | *līmpā-* 'sumpfig sein' | *māčā-* 'schneiden' | *māčkā-* 'aufstehen, aufrechtstehen' | *mujā-* (~ *mujǣ-*) 'fluten' | *nātmā-* (~ *nātmǣ-*) 'stossen' | *nontā-* 'nass werden' | *nōjkā-* ~ *nūjkā-* ~ *nojkā-* ~ *nujkā-* 'schwitzen' | *pārā-* 'brennen (intr.)' | *penčā-* (~ *penčǣ-*) 'schweben, gleiten' | *posā-* 'morsch werden' | *pujtā-* ~ *pijtā-* (~ *pujt-* ~ *pijt-*) 'gleichen' | *sāpā-* 'herausziehen' | *sārā-* (~ *sā-*

rā- 'regnen' | *sojā-* 'geboren werden, wachsen (intr.)', 'gebären (tr.)' | *tājwā-* (~ *tājwā-*) 'erreichen (tr.), ankommen (intr.)' | *tāmtā-* (~ *tāmtā-*) 'wickeln (umwickeln, zusammenwickeln)' | *tāntā-* 'lehren' | *tānjā-* 'reiben, abnutzen' | *tijā-* '(hart) trocknen (intr.)' | *wājā-* 'überfahren' | *wārā-* 'schaben, hobeln' | *wāptā-* 'umwerfen, giessen (tr.)' | *wātā-* 'erziehen, ernähren'.

(2) Az ...*ā-* végű igék (13): *ānsā-* ~ *āānsā-* 'aufstehen' | *ilā-* ~ *jilā-* 'leben' | *čičā-* 'gegen den Strom fahren' | *jūjkā-* 'zuhören, horchen' | *kāntā-* (~ *kāntā-*) 'frieren, erfrieren' | *kārā-* (~ *kārā-*) 'verscheuchen' | *kājā-* 'lassen, zurücklassen' | *kitā-* 'aufwecken' | *mālā-* 'endigen' | *pālā-* 'schlucken' | *tālā-* 'stehlen' | *tenā-* 'sich erinnern' | *witā-* (~ *witā-* ~ *witāj-*) '(Wasser) trinken'.

(3) Az ...*ā-* végű igék (94): *ātā-* 'sehen' | *āmtā-* (~ *āmtā-*) 'sich setzen, sitzen' | *ākā-* 'stottern' | *ūtā-* 'hängen' | *ilā-* ~ *jilā-* 'heben' | *čākā-* (~ *čākā-*) 'stöhnen' | *čānčā-* (~ *čānčā-*) 'kriechen' | *čēnčā-* 'tropfen' | *čupā-* 'klopfen, abschütteln' | *jākā-* 'schneiden, zerschneiden' | *jāptā-*¹ 'sich mausern' | *jāptā-*² 'erzählen' | *jāsā-* (~ *jāsā-*) 'schneiden, schnitzen' | *jākkā-* 'jucken' | **jājkā-* [der. *jājkā-jār-*] 'singen' | *jārā-* 'weinen' | *jātā-* '(zu Fuss) gehen, entgegengehen' | *jāčā-* 'schmieden' | *jānkā-* (~ *jānkā-*) 'nicht dasein, fehlen' | *jēmā-* 'flicken' | *jetpā-* 'heiss sein' | *jokā-* (~ *jokā-*) 'sich verirren' | *jujtā-* 'träumen' | *jurkā-* 'aufstehen' | *jürā-* 'verlorengehen' | *kāmā-* 'fallen' | *kānsā-* (~ *kānsā-*) 'sich abkühlen' | *kānā-* ~ *kājnā-* ~ *kājā-* 'zusein (die Augen)' | *kāptā-* 'erlöschen' | *kārā-* 'landen' | *kātā-* 'geschehen' | *kājā-* 'bleiben, zurücklassen' | *kāptā-* ~ *kāptā-* 'kastrieren' | *kāsā-* (~ *kāsā-*) 'trocken sein, trocknen (intr.)' | *kātā-*¹ 'kratzen' | *kātā-*² 'schimpfen' | *kāpā-* '(mit der Axt) schnitzen' | *kenkā-* 'übernachten' | *kerā-* (~ *kerā-*) 'anziehen' | *kitā-* 'aufwachen' | *kontā-* 'schlafen' | *kunā-* 'weglaufen, fliehen' | *kuptā-* 'landen' | *kūrā-* (~ *kūrā-*) 'laufen' | *lākā-* '(laut) lachen' | **lākā-* [der. *lākā-jm-*] 'kochen, aufkochen (intr.)' | *lāmpā-* 'schwimmen' | *lerā-* ~ *nerā-* 'erschrecken (intr.)' | *līmpā-* '(in den Sumpf) sinken' | *mālsā-* 'stottern' | *mānsā-* 'schwanken, sich bewegen' | *mārā-* (~ *mārā-*) 'brechen, zerbrechen (tr.)' | *māsā-* 'waschen' | *mātā-* 'bellen' | **mātā-* [der. *mātā-jr-*] 'bitten' | *mujā-* (~ *mujā-*) 'fluten' | *munsā-* ~ *minsā-* 'kochen (intr.)' | *nātmā-* (~ *nātmā-*) 'stossen' | *nīkā-* ~ *nikā-* '(mit dem Kopf) nicken, (den Kopf) biegen' | *nīnkā-* ~ *nīnkā-* 'rupfen' | *nānjā-* '(die Kleider) ausziehen' | *nārkā-* 'rot sein' | *nēnsā-* 'gleiten' | *pārkā-* 'zuschneiden' | *penčā-* (~ *penčā-*) 'schweben, gleiten' | *pičā-* ~ *püčā-* 'scheren' | *sānjā-* 'sehen, schauen' | *sātpā-* 'hauen' | *sājā-* 'nähen' | *sālā-* 'blinken' | *sāmpā-* 'zaubern' | *sārā-* (~ *sārā-*) 'regnen' | *sānā-* 'spielen' | *sārā-* 'binden' | *sejā-* 'versinken' | *sirā-* ~ *sirā-* 'graben' | *tājwā-* (~ *tājwā-*) 'erreichen (tr.), ankommen (intr.)' | *tāmtā-* (~ *tāmtā-*) 'wickeln (umwickeln, zusammenwickeln)' | *tāntā-* 'lernen' | *tāptā-* 'eng

sein' | *tātā-* 'haften' | *tāntā-* 'treten' | *tāṇā-* 'abgenutzt werden' | *tārā-* 'ringen' | *tārā-* (~ *tār-*) 'teilen' | *tēsā-* 'tropfen' | *tetsā-* (~ *tets3-*) 'kalt sein' | *tilā-* ~ *tülā-* 'graben' | *tojtā-* 'speien, sich erbrechen' | *tokā-* (~ *tok-*) 'lernen' | *tumtā-* 'kennen, wissen' | *wāptā-* 'giessen (intr.)' | *wātā-* 'wachsen' | *wirā-* 'kratzen, schaben'.

(4) Az ...*3-* végű igék (29): *ämt3-* (~ *ämtā-*) 'sich setzen, sitzen' | *it3-* ~ *et3-* 'schützen' | *čāk3-* (~ *čākā-*) 'stöhnen' | *čīn3-* ~ *čīn3-* 'riechen, beriechen' | *jās3-* (~ *jāsā-*) 'schneiden, schnitzen' | *jāṇk3-* (~ *jāṇkā-*) 'nicht dasein, fehlen' | *kānt3-* (~ *kāntā-*) 'frieren, erfrieren' | *kāñ3-* (~ *kāñā-* ~ *kājñā-* ~ *kājā-*) 'bedecken, schliessen' | *kār3-* (~ *kārā-*) 'verscheuchen' | *kāč3-* 'niesen' | *kāt3-* 'schuppen' | *ket3-* (~ *ket-*) 'sagen, erzählen' | *ker3-* 'sich schämen' | *lāk3-* (~ *lākā-*) 'sich bewegen' | *lett3-* 'leiden, ertragen' | *māl3-* 'brechen (tr.)' | *māñč3-* 'sehen' | *ment3-* 'vorbeigehen' | *merk3-* 'wehen' | *mun3-* ~ *min3-* (~ *min-*) 'biegen' | *ñen3-* ~ *ñeñ3-* 'böse sein, zürnen' | *pāt3-* (~ *pāt-*) 'in den Topf legen' | *pis3-* (~ *piśā-*) 'lachen' | *puč3-* ~ *poč3-* '(Naht) auftrennen' | *sep3-* 'abreissen' | *tānt3-* 'laufen, traben (von Tieren)' | *tet3-* ~ *tīt3-* 'herausziehen (besonders aus dem Wasser)' | *tets3-* (~ *tetsā-*) 'kalt sein' | *wit3-* (~ *witā-* ~ *witāj-*) '(Wasser) trinken'.

(5) A ...*C-* végű igék (39): *ām-* 'essen' | *er-* 'trinken' | *er-* 'Wasser holen' | *ip-* 'drücken' | *jok-* (~ *jokā-*) 'sich verirren' | *jom-* 'schneien' | *kān-* ~ *kāñ-* 'gehen' | *kās-* (~ *kāsā-*) 'trocken sein, trocknen' | *ket-* (~ *ket3-*) 'sagen, erzählen' | *ker-* (~ *kerā-*) 'anziehen' | *ket-* 'binden, nähen' | *kot-* 'husten' | *kür-* (~ *kürā-*) 'laufen' | *mār-¹* 'wegnehmen' | *mār-²* (~ *mārā-*) 'brechen, zerbrechen (tr.)' | *mān-* (~ *mā-*) 'sagen' | *min-* (~ *mun3-* ~ *min3-*) 'biegen' | *min-* 'gehen' | *mir-* 'machen, schreinern' | *nāt-* 'schaben' | *nek-* ~ *nek-* 'ziehen' | *nič-* 'reissen' | *nüt-* ~ *nüč-* 'ziehen' | *ñim-* ~ *nim-* ~ *ñüm-* 'saugen' | *pān-* 'flechten' | *pāt-* 'tauchen' | *pāt-* (~ *pāt3-*) 'in den Topf legen' | *pen-* 'legen' | *pīt-* 'gerben' | *por-* 'essen' | *pujt-* ~ *pijt-* (~ *pujtā-* ~ *pijtā-*) 'gleichen' | *sāč-* 'beissen' | *sil-* ~ *sejl-* ~ *sel-* 'schleifen' | *tāk-* 'verbergen' | *tār-* (~ *tārā-*) 'teilen' | *tem-* 'kaufen' | *tok-* (~ *tokā-*) 'lernen' | *tüt-* 'scheissen' | *wey-* 'strömen'.

(6) A ...*Vj-* végű igék (13): *kāj-* 'gehen' | *mej-* 'machen' | *nāj-* 'öffnen' | *pāj-* 'hauen, spalten' | *pāj-* ~ *pāj-* 'sich wickeln' | *pej-* ~ *püj-* (*pe-* ~ *pö-* ~ *pü-*) 'suchen' | *pīj-* '(sich) fürchten' | *puāj-* (~ *pu-*) 'blasen' | *tij-¹* ~ (~ *ti-* ~ *te-*) 'faulen' | *tij-²* (~ *ti-*) 'fliegen' | *tij-³* (~ *tīā-*) 'sich setzen (in den Schlitten, in das Boot, zu Pferd)' | *toj-* ~ *tuj-* 'kommen' | *tüj-* 'hineingehen' | *witāj-* (~ *wit3-* ~ *witā-*) '(Wasser) trinken'.

(7) A ...*Və*- végű igék (8): *ãə* ~ *äə* (~ 3-) 'sein' | *juə*¹ (~ *ju*-) 'warm werden' | *juə*² 'umzäunen, dämmen' | *kãə* 'sterben' | *tiə*¹ 'kämmen' | *tiə*² (~ *tij*-) 'sich setzen (in den Schlitten, in das Boot, zu Pferd)' | *tuə* (~ *tu*-) 'rudern' | *wãə* 'sprechen, versprechen'.

(8) A ...*V*- végű igék (27): 3- (~ *ãə* ~ *äə*-) 'sein' | *i*- ~ *e*- ~ 3- 'nicht sein' | *u*- 'schwimmen' | *ü*- 'schleppen' | *ju*- (~ *juə*-) 'warm werden' | *kã*- 'rufen, bitten' | *ko*- 'sehen, finden' | *ku*- 'treiben' | *mã*- (~ *mãn*-) 'sagen' | *mg*- 'nehmen (tr.), sein, werden (intr.)' | *mi*- 'geben, verkaufen' | *nu*- ~ *nj*- 'stehen' | *nã*- 'lecken' | *no*- 'verfolgen' | *pã*- 'anfangen' | *pe*- ~ *pö*- ~ *pü*- (~ *pej*- ~ *püj*-) 'suchen' | *pi*- '(durch Kochen) reifen' | *pu*- (~ *puəj*-) 'blasen' | *pü*- 'laichen' | *so*- 'schöpfen' | *tã*- 'bringen, nehmen' | *te*- [der. *te-ntə*-] 'am Gurt befestigen' | *tj*- ~ *te*- 'schelten' | *ti*¹ ~ *te*- (~ *tij*-) 'faulen' | *ti*² (~ *tij*-) 'fliegen' | *tu*- (~ *tuə*-) 'rudern' | *wj*- 'spannen (besonders den Bogen)'.

A közszamojéd tőigék alakváltozatainak megoszlása az ige-típusok között:

tótípus	két szótagú tövek					egy szótagú tövek				össz.
	..ā-	..ä-	..ǣ-	..3-	..ǣj-	..C-	..Vj-	..Vǣ-	..V-	
VCV	3	1	4	1	–	–	–	–	–	9
VCCV	2	1	1	1	–	–	–	–	–	5
CVCV	17	9	49	19	–	–	–	–	–	94
CVCCV	19	2	40	8	–	–	–	–	–	69
CVCVC	–	–	–	–	1	–	–	–	–	1
VC	–	–	–	–	–	4	–	–	–	4
CVC	–	–	–	–	–	35	12	–	–	47
V	–	–	–	–	–	–	–	1	3	4
CV	–	–	–	–	–	–	–	7	24	31
össz.	41	13	94	29	1	39	12	8	27	264
arányok	54 (20%)		124 (47%)			39 (15%)		47 (18%)		100%
	178 (67%)					86 (33%)				

Az ige-típusok számarányai jól érzékeltetik azt a négyezer éves hangváltozási folyamatot, amelynek során az uráli kétszótagúság az esetek 67%-ában még megőrződött ugyan, de ebből a teljes magánhangzós *..a*- ~ *..ä*-tővégek már csak 20%-ot tettek ki, a redukált *..ə*- magánhangzós (és a bizonytalan *..3*- magánhangzós) tővégek pedig 47%-ot képviseltek.

A tőigék további 33%-a – a tövégi magánhangzók teljes lekopásával – egy szótagúvá vált, és ezek közül is a maguk 15%-ával kisebbségben maradtak a valódi *..C-* mássalhangzós tövégek a félhangzós *..Vj-*, a diftongusos *..Və-* és az egyszerű mássalhangzós *..V-* tövégekkel szemben: ezek aránya együtt elérte a 18%-ot.

A közsamojéd igeanyag uráli előzményei

A közsamojéd szóanyag 212 tőigéje közül – az UEW tanúsága szerint – mindössze 67 (az igeanyag alig 32%-a) vezethető vissza az uráli korra:

SZ.	PU	PS	FI	ES	SA	MD	MR	UD	KO	MG	MS	HA	NE	EN	NG	SK	KM	MT	kód	%
1.	<i>att3-</i>	<i>ət̪ə-</i>	–	–	–	–	–	+	–	–	–	–	+	+	+	+	+	+	1:6	44
2.	<i>am3-</i>	<i>əmt̪3-</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	+	+	+	+	+	+	+	–	2:5	44
3.	<i>ir3-</i>	<i>gr-</i>	–	–	–	+	–	–	+	–	–	–	+	–	–	+	–	+	2:3	31
4.	<i>ittä-</i>	<i>it̪3-</i>	–	–	–	+	–	–	–	–	–	–	+	+	+	+	+	+	1:6	44
5.	<i>e-</i>	<i>i-</i>	+	+	+	+	+	+	+	–	+	+	+	+	+	+	+	+	9:6	94
6.	<i>äl3-</i>	<i>(j)ilə-</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	+	+	+	+	+	+	+	–	2:5	44
7.	<i>elä-</i>	<i>(j)ilä-</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	10:6	100
8.	<i>uje-</i>	<i>u-</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	–	–	+	–	–	10:2	75
9.	<i>jaka-</i>	<i>jəkə-</i>	+	+	+	+	–	+	+	–	+	+	+	+	+	+	+	+	8:6	87
10.	<i>juta-</i>	<i>jät̪ə-</i>	–	–	+	+	–	–	–	–	–	–	+	+	+	+	–	+	2:5	44
11.	<i>loméz</i>	<i>jom-</i>	–	–	+	–	–	–	–	–	–	+	+	–	–	+	–	–	2:2	25
12.	<i>j8r3-</i>	<i>jürə-</i>	–	–	–	–	–	+	–	–	+	+	+	+	–	+	+	–	3:4	44
13.	<i>kuma</i>	<i>kəmə-</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	–	10:5	94
14.	<i>konta</i>	<i>kənt̪3-</i>	+	+	+	–	–	–	–	–	–	–	+	+	+	+	+	+	3:6	56
15.	<i>kupsa-</i>	<i>kəpt̪ə-</i>	–	+	+	–	–	+	+	–	–	+	+	+	+	+	+	+	5:6	69
16.	<i>korŋa-</i>	<i>kərə-</i>	–	+	–	–	–	–	–	–	–	–	+	–	+	+	–	–	1:3	25
17.	<i>kaŋ3-</i>	<i>kā-</i>	–	–	–	–	–	–	–	+	–	–	+	+	–	+	–	+	1:4	31
18.	<i>kola-</i>	<i>kāə-</i>	+	+	–	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	9:6	94
19.	<i>kaḏa-</i>	<i>kājä-</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	10:6	100
20.	<i>kuška</i>	<i>kāsə-</i>	–	+	+	+	+	+	+	–	–	–	+	+	+	+	+	+	6:6	75
21.	<i>kora-</i>	<i>kj̥rə-</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	+	+	–	–	+	+	+	1:4	31
22.	<i>koke-</i>	<i>ko-</i>	+	+	+	–	–	–	–	–	–	–	+	+	–	+	+	+	3:5	50
23.	<i>kun3-</i>	<i>kunə-</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	+	+	+	+	+	–	–	1:4	31
24.	<i>cor3-</i>	<i>kürə-</i>	+	+	–	–	–	–	–	+	+	+	+	+	–	+	–	–	5:3	50
25.	<i>lampe</i>	<i>l̪imp̪ə-</i>	+	+	+	–	+	–	–	–	–	–	+	–	–	+	–	–	4:2	37
26.	<i>mol3</i>	<i>m̪əl̪3-</i>	–	–	+	–	–	–	–	–	–	–	+	–	–	–	+	+	1:3	25

SZ.	PU	PS	FI	ES	SA	MD	MR	UD	KO	MG	MS	HA	NE	EN	NG	SK	KM	MT	kód	%
27.	<i>m8n'ć3-</i>	<i>mānsā-</i>	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—	+	+	—	+	—	—	1:3	25
28.	<i>m8r3-</i>	<i>mār-</i>	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—	+	—	+	—	+	—	1:3	25
29.	<i>mura</i>	<i>mārā-</i>	+	+	+	—	—	—	—	+	+	+	+	+	+	+	+	—	6:5	69
30.	<i>m8n3-</i>	<i>mā-</i>	+	+	+	+	+	—	—	+	—	—	+	+	+	+	+	—	6:5	69
31.	<i>muške-</i>	<i>māsā-</i>	—	+	—	+	+	+	+	+	—	—	+	+	—	+	+	+	6:5	69
32.	<i>meke</i>	<i>mej-</i>	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—	+	+	+	+	—	—	1:4	31
33.	<i>miye-</i>	<i>mi-</i>	+	+	+	+	—	+	+	—	+	+	+	+	+	+	+	+	8:6	87
34.	<i>mene-</i>	<i>min-</i>	+	+	+	—	+	+	+	+	+	+	+	—	+	+	+	+	9:5	87
35.	<i>min3</i>	<i>mun3-</i>	—	—	—	+	—	—	—	+	—	+	—	+	+	+	+	—	3:4	44
36.	<i>nuš3-</i>	<i>nāt-</i>	—	—	—	—	+	—	—	—	—	+	+	+	+	+	+	—	2:5	44
37.	<i>niwa-</i>	<i>niykā-</i>	+	—	+	+	—	—	—	—	+	+	+	—	—	+	+	+	5:4	56
38.	<i>ńole-</i>	<i>ńā-</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	+	+	—	—	10:3	81
39.	<i>ime-</i>	<i>ńim-</i>	+	+	—	—	—	—	—	+	—	+	+	—	+	+	—	+	4:4	50
40.	<i>ńoŋda-</i>	<i>ńo-</i>	+	+	—	—	—	—	—	—	+	+	+	—	—	+	—	+	4:3	44
41.	<i>puna-</i>	<i>pān-</i>	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	—	+	+	+	—	10:4	87
42.	<i>pure-</i>	<i>pārā-</i>	+	+	+	+	+	+	+	—	+	+	+	+	—	+	+	+	9:5	87
43.	<i>pala</i>	<i>pālā-</i>	+	+	+	+	+	—	+	+	+	+	+	—	—	+	+	—	9:3	75
44.	<i>pane-</i>	<i>pēn-</i>	+	+	—	+	+	+	+	—	+	+	+	+	+	+	+	+	8:6	87
45.	<i>peje-</i>	<i>pi-</i>	—	—	—	+	—	—	+	+	+	—	+	+	+	+	+	—	4:5	56
46.	<i>pečka-</i>	<i>pičā-</i>	—	—	+	+	+	—	—	—	—	—	+	+	—	+	+	+	3:5	50
47.	<i>peksā-</i>	<i>pīt-</i>	+	+	—	+	—	+	+	—	—	—	+	+	+	+	+	—	5:5	62
48.	<i>puw3-</i>	<i>pu-</i>	—	—	—	+	+	—	—	+	+	+	+	+	+	+	+	+	5:6	69
49.	<i>pač3-</i>	<i>puč3-</i>	—	—	—	—	—	—	+	—	—	—	+	—	—	+	+	—	1:3	25
50.	<i>śađa-</i>	<i>sārā-</i>	—	—	—	—	+	—	—	+	—	+	+	+	+	+	+	+	3:6	56
51.	<i>toye-</i>	<i>tā-</i>	+	+	+	+	—	—	—	+	+	+	+	+	+	+	+	—	7:5	75
52.	<i>saye-</i>	<i>tājwā-</i>	+	+	+	+	+	—	+	—	—	—	+	+	+	—	+	—	6:4	62
53.	<i>čukka-</i>	<i>tāk-</i>	—	—	—	—	—	—	—	+	—	—	+	—	+	+	+	—	1:4	31
54.	<i>tuna-</i>	<i>tāntā-</i>	—	—	—	+	+	+	+	+	—	—	+	+	—	+	—	—	5:3	50
55.	<i>čanč3-</i>	<i>tānt3-</i>	—	—	—	+	—	—	—	—	+	+	+	+	+	+	+	+	3:6	56
56.	<i>sala</i>	<i>tālā-</i>	+	+	+	+	+	—	—	—	+	+	+	+	+	+	+	+	7:6	81
57.	<i>tor3</i>	<i>tārā-</i>	+	+	+	+	+	—	—	+	—	—	+	+	+	+	—	+	6:5	69
58.	<i>šur3-</i>	<i>tār-</i>	—	—	—	—	—	+	+	+	—	+	+	+	+	+	+	+	4:6	62
59.	<i>sāt3-</i>	<i>tet3-</i>	—	—	—	—	—	—	—	—	—	+	+	+	+	+	—	—	1:4	31
60.	<i>šorwa-</i>	<i>tijrā-</i>	—	—	+	—	—	—	+	—	—	—	+	—	—	—	—	+	2:2	25
61.	<i>seŋ3-</i>	<i>tiā-</i>	—	—	—	+	—	+	+	—	—	—	+	+	+	+	+	—	3:5	50
62.	<i>sāle-</i>	<i>tij-</i>	—	—	—	—	—	—	+	+	+	+	+	—	+	+	+	—	4:4	50

SZ.	PU	PS	FI	ES	SA	MD	MR	UD	KO	MG	MS	HA	NE	EN	NG	SK	KM	MT	kód	%
63.	<i>tule-</i>	<i>toj-</i>	+	+	+	—	+	—	—	+	—	—	+	+	+	+	+	—	5:5	62
64.	<i>suŋe-</i>	<i>tu-</i>	+	—	+	—	+	—	+	—	+	+	—	—	+	+	+	—	6:3	56
65.	<i>tumte-</i>	<i>tumtā-</i>	+	+	+	—	—	+	+	+	—	—	+	+	+	—	+	—	6:4	62
66.	<i>soŋe-</i>	<i>tüj-</i>	—	—	+	+	—	—	—	+	+	+	+	+	+	—	+	—	5:4	56
67.	<i>par3-</i>	<i>wārā-</i>	—	—	—	—	—	—	—	+	+	—	+	+	+	+	+	+	2:6	50

A közszamojéd igeanyag uráli előzményeinek statisztikai adatai igen meglepő következtetésekhez nyújtanak támpontokat:

(1) A 67 soros és 16 oszlopos táblázat 1072 tárhelyet jelent. A tárhelyekből 610 tartalmaz etimológiai megfeleléseket és 462 üres: ez 57%-os telítettséget és 43%-os hiányt jelent.

Ha azonban külön vizsgáljuk a finnugor és a szamojéd oldali megfeleléseket, azt látjuk, hogy a szamojéd oldal telítettsége 76%-os (a 402 tárhelyből 302 tartalmaz megfelelőket, és 100 áll üresen), a finnugor oldal telítettsége viszont csak 46%-os (a 670 tárhelyből 308 tartalmaz megfelelőket, és 362 áll üresen).

(2) A szamojéd oldal két legjobban kutatott „vezérnyelve” a nyenyec és a szőlőkup, ennek megfelelően az etimológiai megfelelők hiánya inkább a többi, kevésbé feltárt nyelvnél jelentkezik: NE 2, EN 20, NG 20, SK 6, KM 18, MT 34, azaz a 100 adathiányból 92 feltehetően a megfelelő forrásadatok hiányára vezethető vissza. A finnugor oldalon a 362 adathiány megoszlása: FI 36, ES 34, SA 34, MD 34, MR 41, UD 44, KO 38, MG 35, MS 37, HA 29, azaz a hanti kivételével valamennyi finnugor nyelv ugyanolyan hiányos vagy hiányosabb, mint a legkevésbé adatolt matori nyelv. A finnugor oldal 10 nyelvében meg lehetőségen nagy szóródást mutatnak a szamojéd igék megfelelői:

nyelvek száma	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
előfordulások	13	8	8	6	8	8	2	3	5	6

A csak 1, 2 vagy 3 finnugor nyelvből kimutatható „bizonytalan” etimológiák együttes száma 29, ez a 67 ige 43%-a, a 8, 9, 10 finnugor nyelvből kimutatható „biztos” etimológiák együttes száma viszont csak 14, ez a 67 ige 21%-a.

Az, hogy a szamojéd nyelveknél sokkal jobban kutatott finnugor nyelvekben a szamojéd igéknek ilyen hézagok az etimológiai megfelelései, valamint az, hogy a finnugor oldalon legbiztosabban adatolható 14 ige a 212 közszamojéd igenek csak elenyésző részét teszi ki, arra enged következtetni,

hogy a közszamojéd alapnyelv az uráli nyelvi közösségből való kiszakadás után idegen, feltehetően valamilyen nem ismert paleoszibériai nyelv intenzív hatása alá kerülhetett, és – Robert Austerlitz terminológiáját használva – úgynevezett „telepes nyelvvé” vált, azaz olyan keveréknnyelvvé, amely egyrészt megőrizte archaikus (uráli) nyelvtani elemeit, másrészt szókészletében jelentős idegen nyelvi hatásoknak lett kitéve, azaz a szamojéd nyelvek vitathatalanul uráli eredetű nyelvtani rendszere egy többségében nem uráli, ismeretlen (semmilyen jelenleg ismert nyelvből nem adatolható) alapszó-készlettel párosult.

A közszamojéd igeanyag utódnnyelvi fejleményei

(a *-gal jelölt igeövek képzett szavak elvont gyökei)

sz.		PS	NE	EN	NG	SK	KM	MT
1.	<i>ə̃m-</i>	essen	<i>ŋam-</i>	<i>om-</i>	<i>ŋəm-</i>	<i>am-</i>	<i>am-</i>	<i>om-</i>
2.	<i>ə̃tə-</i>	sehen	<i>ŋad'e-</i>	<i>odi-</i>	<i>ŋədu-</i>	<i>atə-</i>	<i>idə-</i>	<i>adə-</i>
3.	<i>ā̃ə-</i>	sein	<i>ŋäe-</i>	<i>a-</i>	<i>i-</i>	<i>ē-</i>	<i>ī-</i>	<i>āj-</i>
4.	<i>āj̃tā-</i>	loslassen	<i>ŋäeda-</i>	<i>ütə-</i>	<i>ü̃²-</i>	<i>aštə-</i>
5.	<i>ā̃mtə-</i>	sich setzen	<i>ŋāmdā-</i>	<i>addo-</i>	<i>ŋomtə-</i>	<i>omtə-</i>	<i>amna-</i>	<i>amdə-</i>
6.	<i>ā̃nsä-</i>	aufstehen	<i>ŋonsi-</i>	<i>węśə-</i>
7.	<i>ā̃ptā-</i>	setzen	<i>ŋābtā-</i>	<i>atta-</i>	<i>abtə-</i>
8.	<i>ākə-</i>	stottern	<i>ñāxā-</i>	<i>āqə-</i>
9.	<i>er-</i>	trinken	<i>ŋäer-</i>	<i>ēr-</i>	...	<i>er-</i>
10.	<i>etā-</i>	warten	<i>ŋetā-</i>	<i>etə-</i>	<i>edə²-</i>	...
11.	<i>enā-</i>	zeichnen	<i>ñena-</i>	...	<i>ŋanü-</i>	<i>ānə-</i>
12.	<i>er-</i>	Wasser holen	<i>ñer²-</i>	<i>er-</i>	...	<i>ar-</i>
13.	<i>itə-</i>	schützen	<i>ŋäedā-</i>	<i>iza-</i>	<i>ŋidi-</i>	<i>itə-</i>
14.	<i>itā-</i>	aufhängen	<i>ŋidā-</i>	<i>idi-</i>	<i>ŋüda-</i>	<i>itə-</i>	<i>edə-</i>	<i>idə-</i>
15.	<i>i-</i>	nicht sein	<i>ñi-</i>	<i>i-</i>	<i>ñi-</i>	<i>i-*</i>	<i>e-</i>	<i>i-</i>
16.	<i>(j)ilə-</i>	heben	<i>jilā-</i>	<i>jira-</i>	<i>d'ilj-</i>	<i>īlə-</i>	<i>t'il-*</i>	...
17.	<i>(j)ilā-</i>	leben	<i>jil'e-</i>	<i>jire-</i>	<i>ñilj-</i>	<i>ilə-</i>	<i>t'ilj-</i>	<i>ilə-</i>
18.	<i>u-</i>	schwimmen	<i>ŋū-</i>	<i>u-</i>
19.	<i>ü-</i>	schleppen	<i>ñū-</i>	<i>ü-</i>
20.	<i>čəkə-</i>	stöhnen	<i>tāxa-</i>	<i>čakə-</i>
21.	<i>čənčə-</i>	kriechen	...	<i>toddo-</i>	...	<i>čančə-</i>	<i>tāna-</i>	...
22.	<i>čəntā-</i>	steigen	<i>tanā-</i>	<i>todda-</i>	...	<i>čančə-</i>
23.	<i>čəncə-</i>	tropfen	...	<i>tidda-</i>	<i>tantə-</i>	<i>činčə-</i>
24.	<i>čičä-</i>	fahren (gegen)	<i>t'it'e-</i>	<i>čičə-</i>

sz.		PS	NE	EN	NG	SK	KM	MT
25.	<i>čín3-</i>	riechen	<i>t'úñe-</i>	...	<i>čínu-</i>	<i>čjñə-</i>	<i>tinə-*</i>	...
26.	<i>čupā-</i>	klopfen	...	<i>tubo-</i>	<i>tuhj-</i>	<i>čupə-</i>
27.	<i>jāčā-</i>	schiessen	<i>jadā-</i>	<i>joda-</i>	<i>d'itu-</i>	<i>t'aččə-</i>	<i>t'it-</i>	<i>čidə-</i>
28.	<i>jākā-</i>	schneiden	<i>jaxā-</i>	<i>johe-</i>	<i>d'ekə-</i>	<i>t'aqə-</i>	<i>t'āga-</i>	<i>čagə-</i>
29.	<i>jāptā-</i>	sich mausern	<i>japtā-</i>	<i>d'oto-</i>	<i>d'ebtu-*</i>	<i>t'aptə-</i>
30.	<i>jāptā-</i>	erzählen	<i>d'eptu-</i>	<i>t'aptə-</i>
31.	<i>jās3-</i>	schneiden	<i>jaše-</i>	<i>josu-</i>	<i>čazə-</i>
32.	<i>jākkā-</i>	jucken	<i>jākā-</i>	<i>jaku-</i>	<i>d'oku-</i>	<i>t'ukkə-</i>	...	<i>čak-*</i>
33.	<i>jāŋkə-*</i>	singen	<i>jāŋke-*</i>	<i>ŋaŋgə-*</i>
34.	<i>jārā-</i>	weinen	<i>jarʔ-</i>	<i>jara-</i>	<i>d'orə-</i>	<i>t'ūrə-</i>	<i>t'or-</i>	<i>čarə-</i>
35.	<i>jātā-</i>	begegnen	<i>jādā-</i>	<i>jada-</i>	<i>d'otu-</i>	<i>t'wətə-</i>	...	<i>čadə-</i>
36.	<i>jāčā-</i>	schmieden	<i>jādā-</i>	<i>jada-</i>	<i>d'aðu-</i>	<i>t'āčə-</i>
37.	<i>jāŋk3-</i>	fehlen	<i>jaŋko-</i>	<i>jaggu-</i>	<i>d'aŋgu-</i>	<i>t'āŋkə-</i>	<i>naga-</i>	<i>naga-*</i>
38.	<i>jemñā-</i>	flicken	<i>jemña-</i>	<i>jeñi-</i>	<i>d'emñi-</i>	...	<i>nemna-</i>	...
39.	<i>jetpā-</i>	heiss sein	<i>jepā-</i>	<i>jeñi-</i>	...	<i>t'āpə-</i>	<i>t'ibü-*</i>	<i>čobə-</i>
40.	<i>jikkā-</i>	losbinden	<i>jekā-</i>	<i>jike-</i>	<i>d'iku-</i>	<i>t'ikkə-</i>	<i>t'ikkə-</i>	<i>čikə-</i>
41.	<i>jokā-</i>	sich verirren	<i>joxo-</i>	<i>johu-</i>	<i>d'üku-</i>	<i>čok-</i>
42.	<i>jom-</i>	schneien	<i>jom-</i>	...	<i>d'üm--</i>	<i>t'om-</i>
43.	<i>ju-</i>	warm werden	<i>ju-</i>	<i>ju-</i>	<i>d'ü-*</i>	<i>t'ü-</i>	<i>t'ü-</i>	<i>ču-*</i>
44.	<i>juā-</i>	umzäunen	<i>ju-</i>	<i>ju-</i>	<i>d'ü-</i>	<i>t'ü-</i>
45.	<i>jujtā-</i>	träumen	<i>jūde-</i>	<i>jude-</i>	<i>d'ūd'i-</i>	<i>kūtə-</i>	<i>t'ūdə-*</i>	...
46.	<i>jurkā-</i>	aufstehen	<i>jurkā-</i>	<i>čurgu-</i>
47.	<i>jünkā-</i>	zuhören	<i>jīnše-*</i>	...	<i>d'in-*</i>	<i>ünkə-*</i>
48.	<i>jürā-</i>	verlorengehen	<i>jurā-</i>	<i>juro-</i>	...	<i>ürə-</i>	<i>t'ür-*</i>	...
49.	<i>kāj-</i>	gehen	<i>xäe-</i>	<i>kaj-</i>
50.	<i>kāmā-</i>	fallen	<i>xawā-</i>	<i>qamə-*</i>
51.	<i>kāmčā-</i>	giessen	<i>xamdā-</i>	<i>qamtā-</i>	<i>kāmna-</i>	<i>kamdə-</i>
52.	<i>kānsā-</i>	sich abkühlen	<i>xanše-</i>	<i>qašə-</i>	<i>kānzə-</i>	...
53.	<i>kānt3-</i>	frieren	<i>xaŋi-*</i>	<i>kod-*</i>	<i>kəntj-</i>	<i>qantə-</i>	<i>kān-</i>	<i>kandə-</i>
54.	<i>kāñā-</i>	zusein (Augen)	<i>xaje-</i>	<i>kaj-</i>	<i>kajə-</i>
55.	<i>kāñā-</i>	bedecken	<i>kau-*</i>	<i>qāñə-</i>	<i>kaj-</i>	<i>kajə-</i>
56.	<i>kāptā-</i>	löschen	<i>xabtā-</i>	<i>kota-</i>	<i>kaptu-</i>	<i>qaptə-</i>	<i>kuʔbdə-</i>	<i>kabtə-</i>
57.	<i>kārā-</i>	landen	<i>xarə-</i>	...	<i>karə-</i>	<i>qarə-*</i>
58.	<i>kār3-</i>	verscheuchen	<i>xarə-</i>	<i>kori-*</i>	<i>karə-</i>
59.	<i>kātā-</i>	geschehen	<i>xada-*</i>	<i>kata-*</i>
60.	<i>kātā-</i>	kratzen	<i>xada-</i>	<i>kozi-</i>	<i>kətu-</i>	<i>qatə-</i>	<i>kada-*</i>	...

sz.	PS		NE	EN	NG	SK	KM	MT
61.	<i>kā-</i>	rufen	<i>xā-*</i>	<i>ka-</i>	...	<i>qā-*</i>	...	<i>ka-*</i>
62.	<i>kāā-</i>	sterben	<i>xā-</i>	<i>ka-</i>	<i>kuā-</i>	<i>qū-</i>	<i>kū-</i>	<i>kā-</i>
63.	<i>kājā-</i>	lassen	<i>xāje-</i>	<i>kai-</i>	<i>koi-</i>	<i>qweŋtā-</i>	<i>kojo-</i>	<i>kojo-</i>
64.	<i>kān-</i>	gehen	<i>xan-*</i>	<i>kañ-*</i>	<i>kon-*</i>	<i>qweŋ-</i>	<i>kan-</i>	...
65.	<i>kāptā-</i>	kastrieren	<i>xābtā-</i>	<i>katto-</i>	<i>koptu-</i>	<i>qōptā-</i>
66.	<i>kāsā-</i>	trocken sein	<i>xāsā-</i>	<i>kas-</i>	<i>kosā-*</i>	<i>kūsā-*</i>	<i>koʔ-</i>	...
67.	<i>kātā-</i>	schimpfen	...	<i>kadu-</i>	...	<i>qweŋtā-</i>	<i>kudo-*</i>	...
68.	<i>kāčz-</i>	niesen	<i>šātā-*</i>	<i>sedi</i>	<i>katā-*</i>	<i>qāččā-</i>	<i>kadā-*</i>	<i>kādā-*</i>
69.	<i>kāpā-</i>	schnitzen	<i>šāba-*</i>	...	<i>kabu-</i>	<i>qāpā-</i>
70.	<i>kātā-</i>	schuppen	<i>katj-</i>	<i>qātā-</i>
71.	<i>ket(ā)-</i>	sagen	<i>xetā-</i>	<i>kita-</i>	...	<i>ketā-</i>
72.	<i>keŋkā-</i>	übernachten	<i>šeŋkā-</i>	<i>sega-</i>	<i>šeŋkā-</i>	<i>šāŋqā-</i>	<i>ša-</i>	<i>keŋgā-</i>
73.	<i>ker(ā)-</i>	anziehen	<i>šerā-</i>	<i>seri-</i>	<i>šerj-</i>	<i>šēr-</i>	<i>šer-</i>	<i>ker-</i>
74.	<i>kerz-</i>	sich schämen	<i>šarij-</i>	<i>šorā-*</i>	<i>šer-</i>	...
75.	<i>ket-</i>	binden	<i>šetj-</i>	...	<i>šöʔ-</i>	...
76.	<i>kjā-</i>	schinden	<i>xirā-</i>	<i>kirā-</i>	<i>kjī-</i>	<i>kirā-</i>
77.	<i>kijā-</i>	lügen	<i>šijē-</i>	<i>šitā-</i>
78.	<i>kitā-</i>	aufwecken	<i>šid'e-</i>	<i>kide-</i>	<i>kiti-</i>	<i>šitā-</i>	<i>šüʔdō-</i>	<i>küdü-*</i>
79.	<i>ko-</i>	sehen	<i>xo-</i>	<i>ko-</i>	...	<i>qo-</i>	<i>ku-</i>	<i>ko-</i>
80.	<i>kontā-</i>	einschlafen	<i>xonā-</i>	<i>koddu-</i>	<i>kuntu-</i>	<i>qontā-</i>	<i>kuno-</i>	<i>kondā-</i>
81.	<i>kot-</i>	husten	<i>xodo-*</i>	<i>kodu-*</i>	<i>kutā-*</i>	<i>qot-</i>	<i>kuʔ-</i>	<i>kutā-*</i>
82.	<i>ku-</i>	treiben	<i>xuʔ-</i>	<i>qū-*</i>
83.	<i>kunā-</i>	weglaufen	<i>xunā-</i>	<i>kune-</i>	<i>kunu-</i>	<i>kunā-</i>
84.	<i>kuptā-</i>	landen	...	<i>kuta-</i>	<i>kubtu-</i>	<i>quptā-</i>
85.	<i>kutā-</i>	ohnmächtig w.	<i>xudā-</i>	<i>qut-*</i>
86.	<i>kür(ā)-</i>	laufen	<i>šūr-*</i>	<i>si(r)-*</i>	...	<i>šorā-*</i>	<i>šūr-</i>	...
87.	<i>lākā-</i>	lachen	<i>lākā-</i>	<i>laqā-</i>
88.	<i>lākz-</i>	sich bewegen	<i>lāxā-</i>	<i>laqā-</i>
89.	<i>lākā-*</i>	kochen (intr.)	<i>loxo-</i>	<i>lahu-</i>	<i>logo-*</i>
90.	<i>lāmpā-</i>	schwimmen	<i>lāmbā-</i>	...	<i>d'ambi-</i>	<i>lāmpā-</i>
91.	<i>lērā-</i>	erschrecken	<i>leŋo-</i>	<i>lērā-</i>	<i>nere-</i>	<i>ngr-</i>
92.	<i>lettz-</i>	leiden	<i>letā-</i>	<i>lito-</i>	...	<i>lettā-</i>
93.	<i>letkā-</i>	sich spalten	<i>lekā-</i>	<i>leke-</i>	<i>legā-*</i>
94.	<i>līmpā-</i>	sumpfig sein	<i>limbā-</i>	<i>līmpā-*</i>
95.	<i>māčā-</i>	schneiden	<i>madā-</i>	<i>mota-</i>	<i>mātu-</i>	<i>mačā-</i>	<i>bāt-</i>	...
96.	<i>māčkā-</i>	aufstehen	<i>makā-</i>	<i>moka-</i>	...	<i>mačqā-</i>

sz.	PS	NE	EN	NG	SK	KM	MT
97.	<i>mālā-</i>	endigen	<i>māl'e-</i>	<i>mole-</i>	...	<i>māl-*</i>	...
98.	<i>māl3-</i>	brechen	<i>māl'ā-</i>	...	<i>molu-</i>	<i>mal-*</i>	<i>bul-</i>
99.	<i>mālsā-</i>	stottern	<i>malca-</i>	<i>malsā-</i>	...
100.	<i>mānc3-</i>	sehen	<i>mane-*</i>	<i>modj-</i>	...	<i>mančā-</i>	<i>māndā-</i>
101.	<i>mānsā-</i>	schwanken	<i>mansa-</i>	<i>mod'o-</i>	...	<i>mišā-</i>	...
102.	<i>mār-</i>	wegnehmen	<i>marʔ-</i>	<i>mo(r)-</i>	<i>mar-*</i>
103.	<i>mārā-</i>	zerbrechen	<i>mar-*</i>	<i>more-</i>	<i>māru-</i>	<i>mor-</i>	<i>bārā-</i>
104.	<i>mā(n)-</i>	sagen	<i>mān-</i>	<i>man-</i>	<i>mun-</i>	<i>mo-*</i>	<i>ma-</i>
105.	<i>māsā-</i>	waschen	<i>māsā-</i>	<i>masu</i>	...	<i>musā-</i>	<i>buzā-</i>
106.	<i>mātā-</i>	bellen	<i>māda-*</i>	<i>madu-</i>	<i>muta-*</i>	<i>mūtā-</i>	<i>moʔdā-</i>
107.	<i>mātā-*</i>	bitten	<i>mādo-*</i>	<i>mātā-*</i>	...
108.	<i>mē-</i>	nehmen	<i>me-</i>	<i>mu-</i>	<i>mo-</i>
109.	<i>mej-</i>	machen	<i>mi-</i>	<i>me-</i>	<i>mej-</i>	<i>mē-</i>	...
110.	<i>ment3-</i>	vorbeigehen	<i>meheʔ-</i>	<i>mentā-</i>	<i>menā-</i>
111.	<i>mi-</i>	geben	<i>miʔ-</i>	<i>mi-</i>	<i>miʔ-</i>	<i>mi-</i>	<i>mī-</i>
112.	<i>min-</i>	gehen	<i>min-</i>	...	<i>mīn-</i>	<i>min-*</i>	<i>mīn-</i>
113.	<i>mir-</i>	machen	<i>mirʔ-</i>	<i>mi(r)-*</i>	...	<i>mir-</i>	...
114.	<i>mujā-</i>	fluten	<i>mujā-</i>	<i>mutā-</i>	...
115.	<i>mun3-</i>	biegen	...	<i>muna</i>	<i>munj-</i>	<i>mīnā-</i>	<i>mūnā-</i>
116.	<i>munsā-</i>	kochen (intr.)	<i>munsā-*</i>	<i>mušā-</i>	<i>mīnzā-</i>
117.	<i>nāt-</i>	schaben	<i>naʔ</i>	<i>noʔ-</i>	<i>nādā-</i>	<i>nat-</i>	<i>nāʔ-</i>
118.	<i>nāj-</i>	öffnen	<i>nāe-</i>	<i>ne-</i>	...	<i>nū-</i>	...
119.	<i>nātmā-</i>	stossen	<i>naʔma-</i>	<i>naʔa-</i>	<i>nomā-</i>	...	<i>naʔmā-</i>
120.	<i>nek-</i>	ziehen	<i>nexe-*</i>	<i>nehi-*</i>	<i>nakā-*</i>	<i>nek-*</i>	<i>neʔ-</i>
121.	<i>nīč-</i>	reissen	<i>nidā-</i>	<i>nīz-*</i>	...	<i>nīč-*</i>	...
122.	<i>nīkā-</i>	nicken	<i>nixi-*</i>	<i>nihu-</i>	<i>nīgū-</i>	<i>nīkā-*</i>	...
123.	<i>nījkā-</i>	rupfen	<i>nījkā-</i>	<i>nījkā-*</i>	<i>nījgā-</i>
124.	<i>nontā-</i>	nass werden	<i>nodā-</i>	<i>nudo</i>	<i>nūnā-*</i>
125.	<i>nu-</i>	stehen	<i>nu-</i>	<i>no-</i>	<i>nā-*</i>	<i>nī-*</i>	<i>nu-</i>
126.	<i>nūt-</i>	ziehen	<i>nūʔ-</i>	<i>nūč-*</i>	<i>nūʔ-</i>
127.	<i>nā-</i>	lecken	<i>nā-*</i>	...	<i>nā-*</i>	<i>nū-</i>	<i>nū-</i>
128.	<i>nāṇā-</i>	ausziehen	<i>nāʔ-</i>	<i>naj-</i>	...	<i>nāṇā-*</i>	...
129.	<i>nārkā-</i>	rot sein	<i>nārkā-</i>	<i>naggu-*</i>	...	<i>nārqā-</i>	<i>nare-</i>
130.	<i>nen3-</i>	böse sein	<i>nenā-</i>	<i>neṇā-*</i>	...
131.	<i>ñensā-</i>	gleiten	<i>ñensā-</i>	<i>esu-</i>	<i>ñanśū-</i>	<i>ñešā-*</i>	<i>nanzā-</i>
132.	<i>ñim-</i>	saugen	<i>ñim-*</i>	...	<i>ñim-*</i>	<i>ñim-</i>	<i>ñim-*</i>

sz.		PS	NE	EN	NG	SK	KM	MT
133.	<i>no-</i>	verfolgen	<i>no-*</i>	<i>nō-</i>
134.	<i>pāj-</i>	hauen	<i>pāe-</i>	...	<i>h^uaj-</i>	<i>paʔə-*</i>	<i>haʔ-</i>	...
135.	<i>pən-</i>	flechten	<i>pan-*</i>	...	<i>hon-</i>	<i>pan-</i>	<i>pün-</i>	...
136.	<i>pārā-</i>	brennen (intr.)	<i>parā-*</i>	<i>fora-</i>	...	<i>porə-</i>	...	<i>horo-*</i>
137.	<i>pāt-</i>	tauchen	<i>pad'-*</i>	<i>po(t)-*</i>	<i>hod-*</i>	<i>pat-</i>	<i>poʔ-</i>	...
138.	<i>pāj-</i>	sich wickeln	<i>pe-*</i>	<i>fo-*</i>	<i>huj-*</i>	<i>pū-</i>
139.	<i>pālā-</i>	schlucken	<i>pal'e-</i>	<i>fari-*</i>	<i>h^ualə-</i>	<i>polə-</i>	<i>pōl-*</i>	...
140.	<i>pā-</i>	anfangen	<i>pā-</i>	<i>pe-</i>	...	<i>pō-</i>	<i>pa-</i>	<i>hā-</i>
141.	<i>pāt(ə)-</i>	legen (Topf)	<i>pādā-</i>	<i>fedi-</i>	<i>h^uadj-</i>	<i>pot-</i>	<i>paʔ-</i>	...
142.	<i>pən-</i>	legen	<i>pen-</i>	<i>fuŋ-</i>	<i>h^uan-</i>	<i>pin-</i>	<i>pen-</i>	<i>hən-</i>
143.	<i>pe(j)-</i>	suchen	<i>pū-</i>	<i>fe-</i>	<i>huj-</i>	<i>pē-</i>	<i>pe-</i>	<i>hoj-</i>
144.	<i>penčā-</i>	schweben	<i>peho-</i>	<i>penčə-</i>	<i>pehə-</i>	...
145.	<i>pi-</i>	reifen	<i>pī-</i>	<i>fī-</i>	<i>hi-*</i>	<i>pi-*</i>
146.	<i>pičə-</i>	scheren	<i>pidā-</i>	<i>püčə-</i>	<i>püdə-</i>	<i>hidə-</i>
147.	<i>pīj-</i>	sich fürchten	<i>pī-*</i>	<i>fī-</i>	<i>hi-*</i>	...	<i>pi-*</i>	<i>hi-*</i>
148.	<i>pit-</i>	gerben	<i>pid-*</i>	<i>fīʔ-</i>	<i>hed-</i>	<i>pit-</i>	<i>püʔ-</i>	...
149.	<i>por-</i>	essen	<i>por-*</i>	<i>por-*</i>	...	<i>hor-</i>
150.	<i>posā-</i>	morsch werden	<i>posa-*</i>	<i>posə-*</i>
151.	<i>pu-</i>	blasen	<i>pūʔ-</i>	<i>fua-</i>	<i>h^ua-*</i>	<i>pū-</i>	<i>püʔ</i>	<i>ha-*</i>
152.	<i>pučə-</i>	auftrennen	<i>puda-</i>	<i>pōčə-</i>	<i>pudu-</i>	...
153.	<i>pujt(ā)-</i>	gleichen	<i>pūdā-</i>	<i>pūt-</i>
154.	<i>pū-</i>	laichen	<i>pū-</i>	<i>pū-</i>
155.	<i>səŋə-</i>	sehen	<i>saŋo-</i>	<i>soŋi-</i>	<i>səŋü-*</i>	<i>saŋa-</i>
156.	<i>səpā-</i>	herausziehen	<i>sapā-</i>	...	<i>səbu-</i>	<i>sapə-*</i>	<i>sobəʔ-</i>	...
157.	<i>sətpə-</i>	hauen	<i>sapā-</i>	<i>sabj-*</i>	<i>sabə-*</i>
158.	<i>sājə-</i>	nähen	<i>sedā-</i>	...	<i>sočə-</i>	<i>šūt-</i>	<i>šöʔ-</i>	<i>šäštə-</i>
159.	<i>sālə-</i>	blinken	<i>sal-*</i>	<i>salə-</i>
160.	<i>sāmpə-</i>	zaubern	<i>sāmba-</i>	<i>sabu-*</i>	...	<i>sumpə-</i>	<i>samo-</i>	...
161.	<i>sārā-</i>	regnen	<i>saŋo-*</i>	<i>sare-*</i>	<i>soru-</i>	<i>sōrə-</i>	<i>sur-*</i>	<i>sörü-*</i>
162.	<i>säč-</i>	beissen	<i>šā(t)-*</i>	<i>se(t)-*</i>	<i>sa(t)-*</i>	<i>sāčə-</i>
163.	<i>sānə-</i>	spielen	<i>šāna-</i>	...	<i>sanə-</i>	<i>sān-*</i>	<i>sina-</i>	<i>sānə-*</i>
164.	<i>sārə-</i>	binden	<i>šārā-</i>	<i>sera-</i>	<i>sarə-</i>	<i>sārə-</i>	<i>sar-</i>	<i>sār-</i>
165.	<i>sejə-</i>	versinken	<i>seje-</i>	<i>sija-</i>	<i>səd'a-</i>	...	<i>sejə-</i>	<i>sejə-</i>
166.	<i>sepə-</i>	abreißen	...	<i>sebe-*</i>	...	<i>sepə-</i>
167.	<i>sil(ə)-</i>	schleifen	<i>šilʔ-</i>	<i>selə-</i>	<i>selə-</i>	...
168.	<i>sirə-</i>	graben	<i>širā-</i>	<i>si(r)-*</i>	<i>sirj-</i>	<i>sirə-</i>

sz.	PS		NE	EN	NG	SK	KM	MT
169.	so-	schöpfen	soʔ-	su-	su-*	so-*	suʔ-	so-*
170.	sojǎ-	geboren werden	soja-	soja-	...	soʔǎ-	süj-	sojǎ-
171.	tǎ-	bringen	tǎ-	ta-	ta-	ta-*	te-*	...
172.	tǎjwǎ-	erreichen	tǎewǎ-	toe-	...	tu-*	tu-	...
173.	tǎk-	verbergen	tak-*	taq-
174.	tǎmtǎ-	wickeln	tamda-*	tamtǎ-
175.	tǎntǎ-	lehren	tanǎ-*	tadda-	...	tantǎ-
176.	tǎntǎ-	laufen	tañe-*	todde-	tǎntu-	...	tono-*	tandǎ-*
177.	tǎptǎ-	eng sein	tabta-	tutu-*	tǎptǎ-	...	taʔbdǎ-*	...
178.	tǎtǎ-	haften	tadǎ-	...	tǎdǎ-	tǎtǎ-
179.	tǎlǎ-	stehlen	tal'e-	tare-	tolǎ-	twǎlǎ-	tajǎ-	tǎlǎ-*
180.	tǎntǎ-	treten	tana-	taddu-	tonǎ-	...
181.	tǎñǎ-	abnutzen	tanǎ-	tanjo-	...
182.	tǎrǎ-	ringen	taroʔ-	taru-	tora-	toro-
183.	tǎr(ǎ)-	teilen	tǎrʔ	tarǎ-	taru-	tǎr-	tarǎ-	tǎr-
184.	tǎm-	kaufen	tem-*	tǎd-*	tam-*	tǎmǎ-	...	tǎm-*
185.	tesǎ-	tropfen	tesǎ-	tisa-	tǎsǎ-
186.	te-	befestigen	te-*	tǎ-*
187.	tenǎ-	sich erinnern	tǎñe-	tenǎ-	čeni-	tenǎ-*	tenǎ-	tǎnǎ-
188.	tetǎ-	herausziehen	tǎdǎ-	tedi-	čati-	tǎtǎ-
189.	tetsǎ-	kalt sein	tǎčǎ-	tetǎ-	česi-	tǎšǎ-	šǎšǎ-*	...
190.	tǎ-	schelten	te-*	tǎ-*	...	tǎ-*
191.	tǎrǎ-	trocknen (intr.)	tǎrǎ-	tǎr-*
192.	tǎ-	faulen	tǎ-*	tǎ-	čǎ-*	tǎ-*	teʔ-	...
193.	tǎ-	fliegen	tǎ-*	tǎ-	tǎi-*	tǎ-*	...	tǎ-
194.	tǎ-	kämmen	tǎ-	tǎ-*	...	tǎ-*	tǎ-*	...
195.	tǎj-	sich setzen	tǎ-	...	čii-	tǎ-	šǎ-	...
196.	tǎlǎ-	graben	tǎlǎ-	čulo-	...	tǎlǎ-	tǎl-	...
197.	toj-	kommen	to-	to-	tuj-	tǎ-	šo-	toj-
198.	tojtǎ-	speien	toda-	tuda-	tučǎ-	tǎt-*	...	toštǎ-
199.	tokǎ-	lernen	toxo-	toqǎ-	...	tok-*
200.	tu-	rudern	tǎ-*	tu-	tuʔ-	...
201.	tumtǎ-	kennen	tumtǎ-	tudda-	tumtǎ-	...	tǎmne-	tumda-
202.	tǎj-	hineingehen	tǎ-	ču-	čii-	...	šǎ-	...
203.	tǎt-	scheissen	čǎd-	tǎt-	tǎtʔ-	...
204.	wǎjǎ-	überfahren	...	boja-	bod'u-	...	bej-	baj-

sz.	PS		NE	EN	NG	SK	KM	MT
205.	<i>wārā-</i>	schaben	<i>warā-</i>	<i>bora-</i>	<i>bəru-</i>	<i>qor-*</i>	...	<i>barə-</i>
206.	<i>wāā-</i>	sprechen	<i>wā-</i>	<i>ba-</i>	<i>buə-</i>	<i>bā-*</i>
207.	<i>wāptā-</i>	giessen	<i>wābtā-</i>	<i>bata-</i>	<i>boptu-</i>	<i>koptə-</i>	<i>baʔbdə-</i>	<i>baxtə-</i>
208.	<i>wātā-</i>	erziehen	<i>wādā-</i>	<i>bada-</i>	<i>bədu-</i>	<i>kətə-</i>	<i>budə-</i>	<i>badə-</i>
209.	<i>wen-</i>	strömen	<i>jen-*</i>	<i>bed-*</i>	...	<i>kōŋ-</i>	<i>man-</i>	...
210.	<i>wi-</i>	spannen	<i>wi-</i>	<i>ki-</i>
211.	<i>wirə-</i>	kratzen	<i>wir-*</i>	<i>qirə-</i>
212.	<i>witə-</i>	trinken	<i>jīd'e-</i>	<i>bidi-</i>	<i>bedi-</i>	<i>ūtə-</i>	<i>bīt-</i>	<i>būdū-</i>

A közszamojéd igetők szerkezeti típusainak utódnyelvi változatai
(az alapváltozatokat **vastag betűs** kiemelés jelzi)

PS		megfelelők		NE	EN	NG	SK	KM	MT	össz.
V	3	10	V	0	1	0	3	1	1	6
			~ CV	3	0	1	0	0	0	4
W	1	6	V	0	1	1	1	1	0	4
			~ VC	0	0	0	0	0	1	1
			~ CW	1	0	0	0	0	0	1
VC	3	12	VC	0	2	0	3	1	2	8
			~ CVC	1	0	1	0	0	0	2
			~ CVCC	1	0	0	0	0	0	1
			~ CWC	1	0	0	0	0	0	1
VCV	6	24	VCV	0	3	0	6	2	2	13
			~ CVCV	5	0	4	0	0	0	9
			~ CWCV	1	0	0	0	0	0	1
			~ VCVC	0	0	0	0	1	0	1
VCCV	4	15	VCCV	0	2	0	1	1	3	7
			~ CVCCV	2	0	2	0	0	0	4
			~ CWCV	1	0	0	0	0	0	1
			~ CVCV	0	0	0	1	0	0	1
			~ VCV	0	0	0	1	0	0	1
			~ VC	0	0	0	0	1	0	1
CV	21	84	CV	16	13	9	20	7	8	73
			~ CVC	4	0	1	0	4	0	9
			~ CW	0	1	1	0	0	0	2

PS		megfelelők		NE	EN	NG	SK	KM	MT	össz.
CW	4	18	CV	4	4	1	3	2	2	16
			~ CW	0	0	2	0	0	0	2
CVC	31	125	CVC	14	7	14	17	16	7	75
			~ CV	6	6	1	5	4	1	23
			~ CVCV	3	2	4	3	0	1	13
			~ CV(C)	1	4	1	0	0	0	6
			~ CW	3	0	2	0	0	0	5
			~ CVCC	2	0	0	0	0	0	2
			~ CCVC	0	0	0	1	0	0	1
CV(C)	2	11	CV	1	1	0	2	2	0	6
			~ CVC	1	1	2	0	0	1	5
CVCV	78	301	CVCV	62	42	41	52	19	31	247
			~ CVC	5	1	0	6	18	6	36
			~ CCVCV	0	0	0	4	2	0	6
			~ CW	0	1	2	0	0	0	3
			~ CVCCV	0	0	0	2	0	0	2
			~ CVCVC	1	0	0	0	1	0	2
			~ VCV	0	0	0	2	0	0	2
			~ CVCC	1	0	0	0	0	0	1
			~ CV(C)	0	2	0	0	0	0	2
(C)VCV	2	11	CVCV	2	2	2	0	1	0	7
			~ VCV	0	0	0	2	0	1	3
			~ CVC	0	0	0	0	1	0	1
CVC(V)	5	23	CVCV	3	4	3	2	2	0	14
			~ CVC	0	0	0	3	2	2	7
			~ CVCC	2	0	0	0	0	0	2
CVCCV	52	198	CVCCV	24	11	18	29	12	13	107
			~ CVCV	20	21	7	7	13	6	74
			~ CVC	0	1	1	2	2	1	7
			~ CV	0	0	0	1	2	0	3
			~ CVCCCV	0	0	0	0	2	0	2
			~ CVCVC	1	0	0	0	0	0	1
			~ CWCV	1	0	0	0	0	0	1
			~ VCCV	0	0	0	1	0	0	1
			~ VCV	0	1	0	0	0	0	1
			~ CW	0	1	0	0	0	0	1

PS		megfelelők		NE	EN	NG	SK	KM	MT	össz.
CVCC(V)	1	2	CVCV	1	0	0	0	0	0	1
			~CVC	0	0	0	1	0	0	1
összesen	212	840	—	194	135	121	181	120	89	840

Az 1272 tárhely közül 432 üres, 840 tartalmaz utódnyelvi megfeleléseket. Ezek között – várhatóan – a nyenyec (92%-os telítettséggel) és a szölkup (85%-kal) szerepel az élen, az enyec igék már csak 64%-kal vannak jelen, a kamassz viszont csupán 57%-kal képviselteti magát, a matori adatok pedig alig érik el a 42%-ot.

A közszamojéd igetőtípusok 14 szerkezeti változata 60-féle megfelelést eredményezett az utódnyelvekben, ám ezek között is a V, VC, VCV, VCCV magánhangzós kezdetű és a CV, CVC, CVCV és CVCCV mássalhangzós kezdetű alaptípusok dominálnak: ezek együtt a 840 megfelelőből 584-et tesznek ki, ez az igeállomány közel 70%-a. Az ezektől eltérő 30% nagyobb része szabályos, tendenciaszerű hangváltozások következménye, kisebb részben pedig egyedi, sporadikus módosulások eredménye.

Az igetők szerkezeti változásait okozó hangtani jelenségek

(1) Inetimologikus szókezdő (η vagy \acute{n}) nazális betoldódása a magánhangzós kezdetű igetők szókezdő magánhangzója elé a nyenyecben és a nganaszanban: $V \rightarrow CV$ ($*i-$: $\acute{n}i-$), $VC \rightarrow CVC$ ($*\acute{a}m-$: $\eta am-$), $VCV \rightarrow CVCV$ ($*\acute{a}t\acute{a}-$: $\eta \acute{a} \delta u-$), $VCCV \rightarrow CVCCV$ ($*\acute{a}mt\acute{a}-$: $\eta \acute{a} md\acute{a}-$) stb.

(2) A szókezdő (k , q , t , t' stb.) mássalhangzók utáni labiális hosszú magánhangzók diftongizálódása, labiális előtaguk leválása, majd kw , qw , tw stb. szekvenciák kialakulása a szölkupban: $CVC \rightarrow CCVC$ ($*k\acute{a}n-$: $qw\acute{e}n-$), $CVCV \rightarrow CCVCV$ ($*k\acute{a}j\acute{a}-$: $qw\acute{e}t\acute{a}-$), ($*j\acute{a}t\acute{a}-$: $t'w\acute{e}t\acute{a}-$) stb.

(3) A labiális szókezdő hosszú magánhangzók diftongizálódása, labiális előtagúvá és illabiális utótagúvá való szétválása nyomán inetimologikus szókezdő w betoldódása a szölkupban: $VCCV \rightarrow CVCV$ ($*\acute{a}ns\acute{a}-$: $w\acute{e}š\acute{a}-$) stb.

(4) A szókezdő j mássalhangzó kiesése a $j\acute{u}$ hangkapcsolatokból a szölkupban: $CVCV \rightarrow VCV$ ($*j\acute{u}r\acute{a}-$: $\acute{u}r\acute{a}-$), $CVCCV \rightarrow VCCV$ ($*j\acute{u}n\acute{k}\acute{a}-$: $\acute{u}n\acute{k}\acute{a}-$) stb.

(5) Az első szótagi hosszú magánhangzók diftongizálódása a nyenyecben és a nganaszanban: $VC \rightarrow CWC$ ($*gr-$: $\eta \acute{a}er-$), $VCV \rightarrow CWCV$ ($*it\acute{a}-$: $\eta \acute{a}e-d\acute{a}-$), $VCCV \rightarrow CWCV$ ($*\acute{a}jt\acute{a}-$: $\eta \acute{a}eda-$) stb.

(6) Az első szótagi diftongus egyszerűsödése valamennyi szamojéd nyelvben: $CW \rightarrow CV$ ($*ju\acute{a}-$: $ju-$), ($*k\acute{a}\acute{a}-$: $q\acute{u}-$), ($*w\acute{a}\acute{a}-$: $w\acute{a}-$, $b\acute{a}-$) stb.

(7) A szóbelseji *j* vokalizálódása, diftongusok utótagjává válása a nyenyecen, enyecen és nganaszanban: CVCCV → CW (**kājā* : *kai*-, *koi*-), CVCCV → CW (**tājwā* : *toe*-) stb.

(8) A szóbelseji *jt* hangkapcsolat *j* elemének kiesése a nyenyecen, enyecen, nganaszanban és a szölkupban: CVCCV → CVCV (**tojtā* : *toda*-, *tuda*-, *tučā*-), CVCCV → CVC (**sājtā* : *šüt*-), (**tojtā* : *tüt*-) stb.

(9) A szóbelseji *mp* hangkapcsolat nazális elemének kiesése az enyecen és zárhang elemének kiesése a kamasszban: CVCCV → CVCV (**sāmpā* : *sabu*-, *samo*-) stb.

(10) A szóbelseji *tt* és *kk* gemináták egyszerűsödése a nyenyecen és az enyecen: CVCCV → CVCV (**lettā* : *lito*-), (**jākkā* : *jākā*-, *jaku*-) stb.

(11) A szóbelseji *pt*, *tm* és *tp* hangkapcsolatok egyszerűsödése az enyecen, nganaszanban, kamasszban és matoriban: CVCCV → CVCV (**kāptā* : *kota*-), (**nātmā* : *nomā*-), (**sātpā* : *sapā*-, *sabi*-, *sabā*-) stb.

(12) A szóbelseji *nt*, *nč* hangkapcsolatok nazális elemének eltűnése az enyecen, illetve zárhang vagy affrikáta elemének kiesése a nyenyecen és a kamasszban: CVCCV → CVCV (**kontā* : *kuno*-), (**mānčā* : *modi*-), CVCCV → CVC (**kāntā* : *kān*-) stb.

(13) A szóbelseji *ns* hangkapcsolat szóbelseji *d'* hanggá válása az enyecen és *š* hanggá válása a szölkupban: CVCCV → CVCV (**mānsā* : *mod'o*-), (**hēnsā* : *héšā*-) stb.

(14) A szóvégi *j* kiesése valamennyi szamojéd nyelvben: CVC → CV (**toj* : *to*-, **tūj* : *šū*-), CVC → CW (**kāj* : *xāe*-) stb.

(15) Gégezárhang betoldódása a szó belsejébe vagy szóvégre a nyenyecen és a kamasszban: CV → CVC (*ku* : *xu*²-), (**pu* : *pū*²-), (**so* : *so*²-, *su*²-), (**tu* : *tu*²-), CVCV → CVCVC (**tārā* : *taro*²-), CVCCV → CVCCCV (**kāptā* : *ku*²*bdā*-), (**wāptā* : *ba*²*bdā*-) stb.

(16) A tövégi magánhangzó lekopása főként a déli-szamojéd nyelvekben: VCCV → VC (**ājā* : *ū*²-), CVCV → CVC (**jārā* : *t'or*-), (**kūrā* : *šūr*-), CVCCV → CVC (**kāntā* : *kod*-) stb.

Irodalom

- Hajdú Péter 1982: Chrestomathia Samoiedica. Második kiadás. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Helinski, Eugene 1997: Die matorische Sprache. Wörterverzeichnis – Grundlage der Grammatik – Sprachgeschichte unter Mitarbeit von Beáta Nagy. Studia Uralo-Altaica 41. Szeged.
- Janhunen, Juha 1977: Samojedischer Wortschatz. Gemeinsamojedisches Etymologien. Castrenianumin toimitteita 17. Helsinki. (= SW)
- Kai Donners Kamassisches Wörterbuch nebst Sprachproben und Hauptzügen der Grammatik. Bearbeitet und herausgegeben von A. J. Joki. Lexica Societatis Fenno-Ugricae VIII, Helsinki 1944.
- Mikola, Tibor 2004: Studien zur Geschichte der samojedischen Sprachen. Aus dem Nachlass herausgegeben von Beáta Wagner-Nagy. Studia Uralo-Altaica 45. Szeged.
- Rédei, Károly 1986–1988: Uralisches etymologisches Wörterbuch. Lieferung 1–5. Akadémiai Kiadó, Budapest. (= UEW)
- Sölkupisches Wörterbuch aus Aufzeichnungen von Kai Donner, U. T. Sielius und Jarmo Alatalo. Zusammengestellt und herausgegeben von Jarmo Alatalo. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXX. Helsinki 2004.
- Wagner-Nagy, Beáta (szerk.) 2002: Chrestomathia Nganasanica. Studia Uralo-Altaica. Supplementum 10. SzTE Finnugor Tanszék – MTA Nyelvtudományi Intézet. Szeged – Budapest.

*

Stammvarianten der Zeitwörter im SW-Wortmaterial

Janhunens gemeinsamojedisches etymologisches Wörterbuch (SW) enthält 790 Etymologien – darunter 212 Verbalstämme. Die Zahl der Varianten dieser Stämme beläuft sich aber wegen der unsicheren, zweifachen oder dreifachen Grundformen auf 264. Diese 264 Grundformen lassen sich anhand ihrer Endungen in 8 Gruppen und aufgrund ihrer strukturellen Unterschiede in 24 Strukturformen einteilen.

Die 212 gemeinsamojedischen Verbalstämme haben (nach UEW und SW) nur 67 Vorläufer in der uralischen Grundsprache. Der Mangel der finnisch-ugrischen und samojedischen gemeinsamen Grundverben wirft die Möglichkeit auf, dass das Samojedische nach seinem Weggang aus dem urali-

schen Sprachraum in der fremden (vermutlich paläosibirischen) sprachlichen Umgebung zu einer sogenannten „Ansiedlersprache“ geworden war, die zahlreiche fremde Elemente in ihren Wortschatz entlehnt hat.

Die 264 gemeinsamojedischen Verbformen haben 840 Entsprechungen in den sechs „heutigen“ (vier lebenden und zwei ausgestorbenen) samojedischen Sprachen. Die 14 gemeinsamojedischen Stammvarianten haben 60 korrespondierende Formen mit verschiedenen Strukturen. Die strukturellen Unterschiede sind Folgen der 16 typischen Lautveränderungen.

TAMÁS JANURIK

Kristfrid Ganander orvosságoskönyve (1788)

JUHOS Meri

Debreceni Egyetem
juhos.meri@arts.unideb.hu

Ganander élete és munkássága

Kristfrid Ganander (1741–1790) népköltészeti gyűjtőként, szótárkészítőként és régészként ismeretes, akinek neve elsősorban az első finn nagyszótár, a *Nytt Finskt Lexicon* [Új finn lexikon] és a *Mythologia Fennica* révén került be a köztudatba. Ganander teológusnak tanult, de a humán tudományok mellett a természettudomány, az orvoslás és a régészet világában is otthonosan mozgott.

Ganander a közép-finnországi Haapajärviben született. Tanulmányait Turukubán végezte, itt avatták 1763-ban pappá. Ezután a pietarsaari káplán segédje lett, majd mestertanulmányai miatt visszatért az egyetemre. Később ismét segédkáplánként működött Vaasa és Laihia településeken. 1755-ben Rantsila káplánjává lépett elő, ahol haláláig, 1790-ig dolgozott. Összesen tizenegy műve jelent meg, változatos témákban. Megtalálhatók köztük népköltészeti és népmesegyűjtemények, szógyűjtemények és orvostudománnyal foglalkozó művek egyaránt. A gyűjtőmunka iránti érdeklődés egyfajta családi örökség lehetett, mivel apja korai halála után a szintén pap anyai nagyapja, Henrik Hideen nevelte fel, aki maga is kiterjedt szógyűjteményeket szerkesztett. Hideen anyagait Ganander később saját szótára megalkotásához is felhasználta. A gyűjtemények nagy részét népköltészeti alkotások tették ki.

Egyetemi évei alatt került kapcsolatba az ismert történész-gyűjtővel, Henrik Gabriel Porthannal (1739–1804), akivel később a Pohjanmaai diákegylet (Pohjalainen osakunta) kurátorai voltak. A kapcsolat kezdetének ideje vitatott, egyes források szerint Porthan az 1760-as évek legelejétől segítette Ganander gyűjtését, míg Ganander maga csak 1764-től datálja ezt az időszakot. Mindenesetre, amikor Porthan 1766-ban kiadta a *De poësi fennica* című sorozatát,

nak első részét, a kötet előszavában egy Ganander által írt gratuláló vers is szerepelt, ami a köztük lévő jó kapcsolatra enged következtetni.

Ganander a versek gyűjtése mellett maga is költött, bár önálló verseskötete nem jelent meg. Két ismertebb verse a nagyapja halálára írt gyászvers és a Gusztáv (Kustaa) koronaherceg esküvője alkalmából készült gratulálóvers. A népköltészeti alkotások gyűjtését valószínűleg Rantsilába érkezése után kezdte meg, bár adatbázisának nagy része később eltűnt. Emellett találós kérdéseket és szólásokat, közmondásokat is gyűjtött, ebből az anyagból írta meg az 1783-ban megjelent *Aenigmata Fennica, Suomalaiset Arwotuxet Wastauksen kansa* [Finn találós kérdések válaszokkal] című gyűjteményt, ami 337 rejtvényt és azok megoldásait tartalmazta. Ez az első ilyen jellegű finn nyelvű kiadvány.

A szólások gyűjteménye valószínűleg elpusztult a turkui tűzvészben. A következő, nyomtatásban is megjelent mű, az *Udempia Uloswalituita Satuja* [Újabb válogatott mesék] (1784) különböző gyűjteményekből lefordított népmeséket tartalmazott.

Ganander legismertebb műve a svéd nyelvű *Mythologia Fennica* (1789), amely változatos gyűjteménye a finn hitvilágban szereplő istenségeknek, hősöknek, helyszíneknek. Az egyfajta mitológiai lexikonként szolgáló kötet ábécérendben sorolja fel a közel három évtized alatt finn és lapp versekből, mondákból és egyéb nyelvemlékekből összegyűjtött anyagot. Ezt a művet Ganander híres szótára, a *Nytt Finskt Lexicon* mellékletének szánta. Maga a szótár a szerző életében kiadatlan maradt (csak 1937–40-ben jelent meg három kötetben, faximile-kiadásban), ettől függetlenül több szótárkészítő munkájának kiindulópontja volt a szótárhoz gyűjtött anyag. (A két műről részletebben ld. Pentikäinen 1995b: 133–160.)

A későbbiekben a szerző ismét két versgyűjteményt adott ki, ebből az egyikben (*Runo-kirja* [Verseskötet], 1786) saját költeményei mellett bibliai részleteket írt át verses formába, míg a másikat az első finnre fordított orosz versgyűjteményként tartják számon (*Venäjän Naima-Vijsu* [Orosz lakodalmas dalok], 1789).

Bár Ganander műveinek nagy része a humán tudományok terén jelent meg, létezik három, kevesebb figyelmet kapott, ám annál érdekesebb orvostudományi könyve is, amelyek 1788-ban láttak napvilágot. A *Maan-Miehen Huone- ja Koti-Aptheeki* [Földművelők házipatikája] a népi gyógyászatból összegyűjtött, mindenki által használható eljárásokat mutatja be. Az *Eläinden Tauti-Kirja* [Állatok betegség-könyve] a haszonállatok betegségeivel és azok kezelésével foglalkozik. A harmadik, az előbbiektől eltérően eredetileg svéd nyelvű mű, a *Kansan parannuskeinoista Rantsilassa 18:lla vuosisadala* [Né-

pi gyógyító technikák a 18. századi Rantsilában] az általa vezetett egyház-község területéről gyűjtött orvoslások módszertanát foglalja össze. Ganander korában az orvosi ellátás nem terjedt ki a szegényebb vidéki emberek körére, gyógyászati ismeretei pedig az általános tudatlanság miatt csak nagyon keveseknek voltak. Ezt a hiányt próbálta ellensúlyozni az első két művel, amelyek nyelve és nyelvezete az egyszerű emberek számára is érthető finn volt, míg a harmadik mű inkább tudományos kutatómunka. Ez valószínűleg a célközönség igényei miatt íródott svédül, hiszen a művelt emberek, tudósok egy része nem tudott finnül.

A finn népi orvoslás módszereiről is jelentetett meg svéd nyelvű cikkeket egy svéd orvosi folyóiratban (*Läkaren och Naturforskaren* [Az orvos és a természettudós], 1791), tehát az általa feldolgozott gyűjtemény minősége orvosi szempontból is helytálló volt. Felmerülhet a kérdés, hogy az eredetileg teológiát végzett, humán tudományokkal foglalkozó szerzőt mi vihette rá arra, hogy a munkájától annyira eltérő orvostudományi kérdésekkel foglalkozzon. A kor papjai, mint általánosan művelt emberek, gyakran érdeklődtek a teológiától merőben eltérő tudományágak iránt is. Jó példa erre Laihia káplánja, Israel Reinius, aki papi munkája mellett régészettel foglalkozott. Amikor Ganander segédkáplánként Laihiába került, folytatta Reinius kutatásait és cikkeket is jelentetett meg ezekből a svéd nyelvű *Åbo tidningar* [Turkui hírek] c. folyóiratban. (Ganander életéről és munkásságáról: Gustaffson 1995: 203–219; Häkkinen 1995: 161–180; Heikinheimo 1955: 224; Kotivuori 2005; Palola 2009: 21–28; Pentikäinen 1995b: 133–160; Rantsilan kunnan verkkosivu 2005; Tommila – Reitala – Kallio, 1983: 153, 158, 233, 235–236, 263–264; Virtanen 1977: 51–57.)

A finn népi gyógyászatról

Ganander elsőként kiadott orvostudományi műve, a *Maan-Miehen Huoneja Koti-Aptheeki* hiánypótló munka. Bár már korábban is jelentek meg hasonló témájú művek Finnországban, ezek nyelve svéd volt, így a finnül beszélő közember, különösen a vidéki földműves, nem rendelkezett semmilyen gyógyászati segédlettel. Mivel a finn nyelvű lakosság nagy része elszórtan, kis közösségekben élt, nem mindig volt lehetőségük orvoshoz fordulni, és ha voltak is népi orvosságaik, azok gyakran egy-egy területre voltak jellemzőek, az adott faluban működő füvesasszony vagy egyéb hozzáértő ismeretei és tapasztalatai alapján (Sirelius 1921: 569–572). Bár a kor füvesemberei és bábái meglepően sok panaszra tudtak gyógyírt ajánlani, a kor vezető halállokaiként számon tartott járványok, gyermekbetegségek miatt meglehetősen nagy volt

a halandóság, és a várható életkor sem érte el a fejlettebb országok szintjét. Svédország és Finnország területén a halálokok bejegyzése a halotti anyakönyvekbe már 1749-ben elkezdődött, de a megjegyzések gyakran homályosak vagy túl általánosak voltak ahhoz, hogy konkrét betegségre lehessen belőlük következtetni (pl. a gyerekek halálának időpontja mellett gyakran csak 'gyermekbetegség' vagy 'gyermekhalál' szerepel, de felnőtteknél is gyakran korlátozódik olyan gyűjtőfogalmakra, mint például 'láz' vagy 'vérzés'). Mindez azt mutatja, hogy hiába működött a halálokok feljegyzése, gyakran a halált megállapító személy sem volt tisztában azzal, milyen betegsége volt az elhunynak (Forsius 2005: 81–97).

A finn népi gyógyászat esetében nagyon nehéz eldönteni, hogy melyik hozzávalót használták mágikus ereje miatt, és melyiket tulajdonképpen gyógyhatásáért. A növényi adalékokat többnyire tapasztalat útján alkalmazták, de a régi receptekben előfordul számos olyan – főként állati – származék, amely az adott állathoz társított mágikus tulajdonság vagy védőerő miatt kerülhetett a főzetekbe (Achté 1995: 185–195). Kelet-Finnország területén sokáig hittek abban, hogy minden embernek előre meghatározott számú betegségen kell átesnie élete során, így ezeket megelőzni nem, csak kezelni lehet. Érdekes, hogy a betegséget gyakran egyfajta szellemi lény tulajdonságaival ruházták fel. A kór általában jött és utat keresett az ember testén, hogy bejuthasson, és ahhoz, hogy a beteg meggyógyuljon, el kellett üzni. Ezért elterjedt az a szokás, hogy az alapvetően külsőleg használatos gyógyíreket belsőleg is elkezdtek alkalmazni, így próbálták elérni, hogy a betegség minél tovább az ember külsején maradjon, mert úgy könnyebben eltávolíthatónak hitték. Az állati származékokból gyakran olajat vagy zsírt vontak ki, amit belsőlegesen alkalmaztak. Ide tartoztak a vad- és haszonállatok testrészei, valamint ürülékük, vizeletük. A gyógynövények ismerete is széleskörű volt, de ezeket inkább külsőleg használták tinktúraként vagy borogatásként. Melegítő és fertőtlenítő hatása miatt általános gyógyszerként említik az égetett szeszt, amit a különböző hatóanyagok alkoholos kivonására is alkalmaztak. Általános módszer volt a beteg testrész melegítése, illetve a tapasztok alkalmazása. Utóbbiak általában vékony bőrre vagy szövetdarabra kent zsíros, olajos állagú készítmények voltak (Sirelius 1921: 569–572).

A gyógyírként használt növényi hozzávalók azonosítása gyakran nehézkes. Ennek oka egyrészt az, hogy a finnlakta területek különböző részein más-más növényt használtak ugyanannak a betegségnek a kezelésére, de mivel a hatása ugyanaz volt, a különböző növényeket azonos (általában a gyógyhatására vonatkozó) névvel illették. Emellett gyakran a nemek szerint is különb-

séget tettek a hatóanyag kiválasztásában, ugyanazon tünetekre más receptet alkalmaztak nők, férfiak és gyerekek esetében (Sirelius 1921: 569–572).

Maan-Miehen Huone- ja Koti-Aptheeki¹

Ganander gyűjtőútjai során a versek és egyéb hagyományok mellett számos, népi gyógyászattal kapcsolatos receptet is megismert, amelyek szájhagyomány útján öröklődtek egyik generációról a másikra. 1778-ban megjelent művében ezeket a recepteket gyűjtötte össze, kiegészítve néhány, korábban svéd nyelven megjelent orvosi könyvből vett praktikával. Mint ahogy a cím is mutatja, a mű célközönsége kifejezetten a vidéken élő földműves volt, aki távol lévén a hivatásos orvosok hatáskörétől, kénytelen volt a saját környezetében fellelhető hatóanyagokkal boldogulni. Emiatt a műben szinte kizárólag olyan alapanyagok szerepeltek, amelyeket bármelyik paraszt is megtalált és felismert, az orvosság elkészítési módja pedig nem igényelt különösebb technikai felszerelést, bár egyes recepteknél meglepően egyszerű lehetőségeket mutatott be olyan folyamatok elvégzésére, amihez a köztudat szerint speciális eszközök kellenek (pl. desztillálás). A leggyakoribb hatóanyagokat gyógynövényekből nyerték ki, de megtalálhatóak a hozzávalók között ásványok, állati részek és sok olyan alapanyag is, amelynek gyógyászati jelentőségét ma már kétségbe vonják. A gyógynövények hatóanyagait legtöbbször alkohol segítségével vonták ki, amihez a legtöbb recept egyszerű szeszt ajánlott. Az orvosságok formája általában főzet vagy borogatás, amelyet a recept szerint külsőleg vagy belsőleg kellett alkalmazni.

A szerző igyekezett egyszerűen és tárgyilagosan fogalmazni, az egyes recepteket úgy megszerkeszteni, hogy azok gyorsan és könnyen átláthatóak legyenek. A szükséges részfolyamatok leírása pontos és részletes, a receptek gyakran külön életkorra és betegségre vonatkozóan tartalmazzák az ajánlott

¹ A mű teljes címe: Maan-Miehen Huone- ja Koti-Aptheeki, eli Tieto ja Neuwwon tarpeellisimmistä Lääkityksistä, Joita osittain kotona maalla saadaan ja itte taitaan tehdä, osittain Aptheekista owat ostettawat, Nijttien ulospannun määrän ja hyödytyksen kansa, monea tautia wasten, Jotka numeroin jälkeen, Registeristä Aapicen jälkeen löytään, Usiammasta Lääkitys kirjasta uloswedetyt ja Suomexi kirjoitetut Christfrid Gananderilta. Philos. Magist. Wuonna 1785. Wasasa, 1788. Magyar fordítása: Földművelők házipatikája, avagy tudástár és tanácsok a legszükségesebb gyógykezelésekről, melyek részben otthon találhatók vagy saját magunknak készíthetők, részben patikából beszerezhetők, ezek kiadása a mennyiséggel és a felhasználhatósággal együtt, több betegség ellen, amelyek számok szerint, a regiszterben az ábécé szerint találhatók, Több gyógyászati könyvből vétettek és finnül íródtak Christfrid Ganander, a filozófia doktora által 1785-ben. Vaasában, 1788-ban.

beviteli adagokat. Ganander a könyvhöz írt előszavában részletesen kitér arra, hogyan kell használni a recepteket, illetve megemlíti, hogy bár a műben felsoroltaknál jóval több gyógyító módszer állna rendelkezésre, a célközönség igényeinek megfelelően igyekezett a legegyszerűbb módszereket kigyűjteni, és a legáltalánosabb betegségeket, sérüléseket figyelembe véve összeállítani azokat, hogy a vidéken élő ember egy valóban használható kiadványt vehessen kézbe.

A mű átláthatóságát nagyban megkönnyíti, hogy az összesen 101 recept számozva következik egymás után, és azok a könyv végén található regiszter segítségével könnyedén visszakereshetők hatóanyagok és betegségek szerint is. A receptek nyelvezete viszonylag egyszerű, de a felhasználó számára problémát jelenthetett, hogy a legtöbb gyógynövény latin névvel szerepel, és a latin elnevezés mellett nem mindig fordul elő a finn név. Az adagoláshoz szükséges mértékegységek elnevezése is széles skálán mozog a karáttól a fontig.

A receptek címe legtöbbször pontos, lényegre törő, gyakran már a cím is tartalmazza a hatóanyagot vagy a gyógyszer hatását, pl. *izzasztó olaj* vagy *sebet gyógyító borogatás*. Előfordul viszont, hogy a recept elnevezése személynéven alapul. Ez valószínűleg olyan esetekben fordult elő, amikor valamilyen hagyomány vagy legenda az adott személyhez kötötte a gyógyszert, pl. *A négy rabló ecete* vagy *Lorentz von der Lindt sebborogatása*.

Az alábbiakban a kötet első tíz receptjét adom közre. Az eredeti betűhív szöveg megtalálható a kaino.kotus.fi honlapon. Az eredeti szöveg központosítását egységesítettem, de a nagybetűs írásmódot megtartottam. A bekezdéseket helytakarékossági okokból összevontam. A 18. századi finn szöveget átültettem mai finnre,² és magyar fordítást is készítettem hozzá. A betegségekkel, a gyógyítás során felhasznált anyagokkal és a súlymértékekkel kapcsolatos háttérinformációkat lábjegyzetekben adom közre.

No. 1. Hikiä ajawa Tincturi eli öljy. Ota Walerianan (Ruton juuren) juurta ja putken juurta (Angelika) kumpiain 1 luodi, Liwerstikan juurta 1/2 luodi, leikkaa hienoxi, sekoita; lyö Palowijnää päälle, sido kalwolla, pane lämpymään poroon, wetäymään, sijwihte ja pane tallelle. Ota 20 eli 40 tippua – ajaa hikeen ja weren liykkumaan. On myös matoja ja rewäsintä wasten.

² A szöveg mai finn értelmezésében Maria Sarhema és Petteri Laihonon volt segítségemre, akiknek ezúton mondok köszönetet.

Hiostava tinktuura eli öljy. Ota Valerianan (Ruttojuuren) juurta ja putken juurta (Angelika) kumpaakin 1 luoti, liverstikan juurta 1/2 luotia, leikkaa hienoksi, sekoita, laita paloviinaa päälle, sido kalvoilla, pane lämpimään po-roon, vetäytymään, suodata ja pane talteen. Ota 20 tai 40 tippaa – hiostaa ja stimuloi verenkiertoa. Sopii myös matoja ja vatsatautia vastaan.

Izzasztó tinktúra vagy olaj. Végy valeriána³ (acsalapu⁴) gyökeret és angeli-ka⁵ gyökeret, mindkettőből egy latot,⁶ lestyán⁷ gyökeret fél latnyit, vágd ap-róra, keverd össze, önts rá pálinkát, kösd bele egy vékony bőrbe, tedd meleg hamuba, amíg összehúzódik, szűrd le és tedd el. Használd 20 vagy 40 cseppet – megizzaszt és a vérkeringést serkenti. Férges és kólika⁸ ellen is jó.⁹

No. 2. Haawoja parantawa sakia woidet eli salwu. Ota Waxia, ja Suutarin pikiä, puoli kummastain, ja Puum-öljyä,¹⁰ keitä hijlistöllä hiljaxeen, salwuxi.

³ Valeriana radix, a Valeriana officinalis (macskagyökér, rohtovirmajuuri) gyöktörzse és gyökere adja a drogot. Elsősorban központi idegrendszeri nyugtató, görcsoldó hatásáról ismert, általában forrázat vagy tinktúra formájában alkalmazzák (Tóth 2007: 129–131).

⁴ Petasitidis folium, a Petasites hybridus (vörös acsalapu, ruttojuuri) levele. A népi gyógyászatban gyomorbántalmakra, fejfájáskor és külsőleges sebek gyógyítására használják (Tóth 2007: 170–171).

⁵ Angelicae radix, az Angelica archangelica (orvosi angyalgökér, angelika) gyökere. A gyökér a növény kétéves korától használható, étvágyjavító, emésztést segítő, sima-izomgörcs-oldó, belsőleg forrázat, külsőleg reumás panaszok enyhítésére tinktúraként bedörzsöléssel alkalmazzák (Tóth 2007: 465–467).

⁶ A *luoti* régi mértékegység. Svéd jövevényszó, vö. ósv. *lodh* 'golyó; súlymérték' < kfn. *lōt* 'ua.; ólom'. A német *Lot* szóból származik a magyar *lat* súlymérték. A *lat* a font 1/30 vagy 1/32 része (NS 2: 264; PS 2: 110; SSA 2: 111; TESz 726).

⁷ Levistici radix, a Levisticum officinale (orvosi lestyán, liperi, népiesen lipstikka) gyöktörzse és gyökerei adják a drogot. Vizelethajtó, antibakteriális, antifungális, nyugtató. Gyulladt húgyutak átöblítésére és ödémák kezelésére alkalmas (Tóth 2007: 470–471).

⁸ A gyomor és bélrendszer görcsös fájdalma (Pallas).

⁹ A felsorolt alapanyagokat hatásuk szerint elsősorban gyomor- és emésztési bántalmak, valamint bedörzsölőszerként reumás panaszok enyhítésére lehet használni. Ganander két teljesen eltérő növényt egymás szinonimájaként nevez meg, holott a valeriána és az acsalapu föld felett látható része különböző. Mivel mindkét növénynek a gyökere szolgáltatja a drogot, valószínűleg nem tartották fontosnak elkülöníteni őket, így mindkettő a „gyógyító gyökér” fogalma alá tartozott.

¹⁰ *Puumöljy* vagy *puunöljy* (< sv. *bomolja*), rossz minőségű olívaolaj, amit a finn népi gyógyászatban többek között reumára, kiütésekre, kígyómarásra és égési sérülések gyógyítására használtak (Haarala 1999).

Sen hyödytys: Tämä salwu parantaa kaikki terweet haawat ja wammat, kypsentää ajoxia ja weripahkoja, ja kuin ne aukenewat, puhdistaa ja parantaa. On myös pakkasen wioille, joss ne olisit jo mustuneetkin, hyvä, joss se päällä pidetään, sixi kuin se parantaa.

Haavoja parantava sakea voide eli salva. Ota vahaa ja suutarin pikeä, puolet kumpaankin ja puunöljyä, keitä hiilloksella hiljalleen salvaksi. Sen käyttö: Tämä salva parantaa kaikki umpeutuneet haavat ja vammat, kypsentää ajoksia ja veripahkoja, ja kun ne aukenevat, puhdistaa ja parantaa. On myös (hyvä) paleltumiin, jos ne olisivat jo mustuneetkin, hyvä jos se päällä pidetään, siihen asti kunnes se parantaa.

Sebeket gyógyító sűrű krém, avagy kenőcs. Végy viaszt¹¹ és cipész szurokját¹² fele-fele arányban és faolajat, parázson főzd lassan, amíg kenőccsé nem válik. Használata: ez a kenőcs meggyógyít mindenféle régi sebet és sérülést, megérleli a tályogokat és a vérömlenyeket, és amikor megnyílnak, kitisztítja és gyógyítja azokat. Fagyási sérülésekre is jó, még ha azok meg is feketedtek, jó, hogyha rajta tartjuk, mert akkor meggyógyítja azokat.

No. 3 Kalkki wettä, wanhoja haawoja parantaa. Ota uusi Iso kruuku, kaada wähä waille wettä täyteen, pane tulelle, kiehuttaa, ota tulelta, ja hämmennä siihen sammuttamatointa kalkkia täyteen, anna seisoa koskemata 8 eli 12 tiimaa, nijn paxu kijldäwä nahka päälle kohuaa, joka lusikalla poisotetaan klasi pönttöön: klasi kaataan sitten täyteen wettä, johonka pannaan jotain punasta Sandelia; nijn se on walmis. Sen nauttiminen ja hyödytys: Se auttaa ja parantaa wanhoja Sääri haawoja waikka ne olisit monta vuotta auki olleet: poispoista kawin ja syyhyn käsistä ja ruumilta.

Kalkkivettä, vanhoja haavoja parantaa. Ota uusi iso astia, kaada siihen vettä vähän vaille täyteen, pane tulelle, kiehauta, ota tulelta, ja hämmennä siihen sammuttamatonta kalkkia täyteen, anna seisoa koskematta 8 tai 12 tuntia, kunnes paksu kiiltävä nahka päälle kohooa, joka lusikalla otetaan pois

¹¹ A viasz a természetben általában növényi részek felületén válik ki, de állatok is képesek előállítani, pl. a méh. Víztaszító, csökkenti a kiszáradás veszélyét és mechanikai védelmet is biztosít. A legáltalánosabban használt a fehér (Cera alba) és a sárga méhviasz (Cera flava). A gyógyászatban kenőcsök, tapaszok alapanyaga (Tóth 2007: 58, 62).

¹² A szurkot már a középkorban is használták fertőtlenítő szerként nyílt sebek kezelésére. Fizikailag is megakadályozza a kórokozók sebbe jutását. Alkalmazták lepra, állati és emberi rüh kezelésére és tartósítószerként is (Pallas).

lasipönttöön: lasi kaadetaan sitten täyteen vettä johon pannaan vähän punaista santelia, niin se on valmis. Sen nauttiminen ja hyöty: se auttaa ja parantaa vanhoja säärihaavoja, vaikka ne olisivat monta vuotta auki olleet: poistaa kaavin ja syyhyn käsistä ja vartalosta.

Meszes víz, a régi sebek gyógyítására.¹³ Végy egy új, nagy kerámiaedényt, kis híján tele töltsd vízzel, tedd a tűzre, forrald fel, vedd le a tűzről, keverj bele oltatlan meszet,¹⁴ amíg tele nem lesz, hagyd állni érintetlenül 8 vagy 12 órán át, amíg vastag fényes bőr nem képződik rajta, amit kanállal eltávolítva tégy egy üvegedénybe. Az üveget töltsd tele vízzel, rakj bele vörös szantált¹⁵ és akkor kész van. Fogyasztás és felhasználás: Segít meggyógyítani a lábszáron lévő sebeket, akkor is ha azok már több éve nyitva vannak, eltávolítja a rühöt¹⁶ a kézről és a testről.

No. 4. Lorentz von der Lindin Haawa Plaastari. Ota 1 naula Waxia, ja saman werta Colophoniumia eli Hartsia, 1/2 tuoppia Puum-öljyä, 6 luodia Mönjaa ja 4 luodia Storax Calamita. Sitten kuin Waxi hartsin kansa on sulanut, kaataan Puum-öljy siihen, ja sitten Mönja hämmennetään vähittäin sekaan, annetaan hiljoxeen kiehua, sixi kuin se tulee pruuniksi, sitten surwotaan Storaxi ja sekoitetaan siihen, wiriästi hämmennetään puikolla. Kuin sijtä jottain weteen heitetään ja ylösottaista ei tartu sormijn, nijn on se kyllä kiehunut. Tämä plaastari on hywä kaikkiin awoimijn haawoin ja ajoxijn, kuin ne reijälle tulewat.

Lorenz von der Linden haava laastari. Ota 1 naula vahaa ja saman verran Colophoniumia, eli hartsia, ½ tuoppia puunöljyä, 6 luotia mönjää ja 4 luotia Storax Calamitaa. Sitten kun vaha hartsin kanssa on sulanut, kaadetaan puunöljyä siihen ja sitten vähän mönjää hämmennetään sekaan, annetaan hiljalleen kiehua, kunnes se tulee ruskeaksi, sitten survotaan storaxia ja sekoitetaan siihen, varovaisesti hämmennetään puikolla. Kun siihen vähän vettä heitetään ja kun se ylösottaessa ei tartu sormiin, niin on se hyvin kiehunut. Tä-

¹³ A recept a mészoltás folyamatát írja le, amelyet napjainkban is alkalmazznak. Erős fertőtlenítő hatása miatt valóban alkalmas lehet sebek kezelésére, bár embereken ma már nem használják, csak fák betegségeinek kezelésére alkalmazzák.

¹⁴ Az oltott mész erős gombaölő, fertőtlenítő hatású. Oltatlan mészből víz hozzáadásával, hőfejlődés közben keletkezik.

¹⁵ A szantál(fa) színezőanyag (SSA 3: 155; PS 3:27).

¹⁶ Rüh (scabies): erős viszketéssel járó bőrbetegség, amelyet a bőr alá befürödött élősködő, a rühátka okoz (Pallas).

mä laastari on hyvä kaikkiin avoimiin haavoihin ja ajoksiin, kun niitä pinnalle tulee.

Lorentz von der Linde¹⁷ sebre való tapasza. Végy egy font¹⁸ viaszt és ugyanannyi Colophoniumot,¹⁹ vagyis gyantát, fél pint²⁰ fa-olajat, 6 lat miniumot²¹ és 4 lat Storax Calamitát.²² Miután a viasz a gyantával együtt megolvadt, beleöntjük a fa-olajat, és aztán a miniumot keverjük bele, hagyjuk lassan felforrni, amíg barnává nem válik, aztán összemorzsoljuk a Storaxot és hozzákeverjük, óvatosan pálcikával megkavarjuk. Hogyha ebből valamennyit vízbe teszünk, és kivételekor nem ragad az ujjunkhoz, akkor van kész. Ez a tapasz jó mindenféle nyílt sebre és tályogra, amelyek megjelennek a testfelszínen.²³

No. 5. Ihmeteltäwää, jaloa yhteistä parantawata plaastaria, moneen sälliseen ja ulkonaiseen wammaan. Ota naurijta syxyllä, kaaputa eli rewine rijwi raudalla, ja rässää ne hywin lijna waatteen kautta ulospusertain; ota samasta mehusta yxi kortteli ja paraasta Puumöljystä 1 naula, lyö ne yhteen, hywin minattuun waski kattilaan, ja anna hiilistöllä kiehua, sixi kuin mehu

¹⁷ Lorenz von der Linde (1610–1670) svéd vezérőrnagy volt.

¹⁸ A fi. *naula* mai jelentése 'szeg, szög', de valaha súlymértéket is jelentetett, 425 grammot tett ki, ez a *leiviskä* (Észak-Európában használt régi mértékegység, kb. 8,5 kg) 1/20 része volt. Ez a súlyegység a fontnak felel meg. Ennek súlya országonként változó, a svéd font 42 dkg, az angol *font* 0,453, a dán és a svájci *font* pontosan fél kiló, orosz megfelelője, a *pud* 0,4 kg (Maticsák 2018: 77–79). A *naula* germán jövevényszó (< **naglan-*, vö. ósv. *naghle*, mai sv. *nagel*). Az ófelnémet *nagel*-nek is volt már 'súlymérték' jelentése (NS 2: 630–631; PS 2: 282; SSA 2: 209).

¹⁹ Hegedűgyanta, különböző fenyőfajok gyantája, a fából kifolyó jellegzetes illatú anyag, amelyet gyakran oldanak illóolajban (fenyőbalzsam) majd ezt desztillálva kapunk egyik maradékként illóolajat, másikként az ún. colophoniumot, ami egy amorf, barnássárga színű maradék, azaz gyanta. Tapaszokban és kenőcsökben használják (Tóth 2007: 179–180).

²⁰ Fi. *tuoppi* 'ivöedény, (fa)kupa; korsó, bögre; régi űrmérték, 1 ¼ liter' < ósv. *stop* (mai sv. *stop*) < kfn. *stōp* (NS 3: 63; PS 3: 364; SKES 1409; SSA 1: 330). A régi magyar űrmértékek közül a *kupa* (1,4 l), a *pint* (1,696 l), ill. a *bécsi pint* (1,415 l) áll hozzá legközelebb. Ganander szövegének fordításakor a *pint* szót használom.

²¹ Ólom-oxid, narancsvörös, por állagú anyag, alapvetően sejt mérge (Pallas).

²² A *Styrax officinalis* (Dél-Európában és a Közel-Keleten őshonos cserje) gyantája, olajjal keverve bőrre dörzsölve rüh ellen használták (Balogh 1883: 281).

²³ A tapasz alapanyagai ezúttal nagyrészt nem finnlakta területen gyűjthető növények, hanem gyógyszertárból megvásárolható általánosan ismert növényi hozzávalók. Jó szolgálatot tehetett abban az esetben, amikor az időjárási körülmények nem tették lehetővé növények begyűjtését. A hatóanyagok szerint erős sejt mérge, fertőtlenítő hatású készítmény volt.

on kokoon kiehunut ja kaikki lijkalainen märkyys uloshöyrynnyt. Sitten otetaan 1/2 naulaa hienoxi rewittyä Mönjaa ja siihen hämmennetään. Pane jälle hijlistölle kiehumaan, sixi kuin se tulee pruunxi, ja silloin otetaan se tulelta; ja sekoitetaan jälle siihen 3 luodia Mastix (kusian pesän pihkaa) ja 2 luodia Myrrha, molemmat hienoxi jauhoxi surwotut, ja 2 luodia walkiata Lilje-öljyä, ja wihdoin 3 luodia (muutamalla palowijna pisaralla) hienoxi jauhettua Camforttia. Kuin kaikki niijn on alinomaisen lijkuttamisen alla kokoon kiehunut ja plaastarixi walmistettu, niijn pannaan se jähtymään; sitten kaataan se sitä warten tehtyihin paperi muottiin seisomaan 14 päiwäxi, sixi kuin se hyyty, kuitengin peitto päälle pannaan paperista.

Tämän Plaastarin hyödytys ja nautinto. 1) On kelwos kaikkijn wanhoihin haawoin, waikka ne olisit 20 eli 30 ajastajan wanhat; kuin joka kolmas päiwä uusi plaastari päälle pannaan. Se wetää niijn woimallisesti, että 3 eli 4 kertaa tijmasa pitää raattaa ja märkää poispyhkimän, ja uutta jälle päälle panna. Ei se lakkaa wetämästä, niijn kauwwan kuin jotain märkää on haawasa. 2) Sulattaa se paisunnot ja liewittää kiwun ja raistamiset. 3) Ruton ajoxijn, paiseihin ja muihin weripahkoihin. 4) Pistoxiin ja rewäisimeen kylki luille pantu. 5) Pään-kipuun, kahen waatteen wäliijn pantu, wuorottain ohimille pantu. 6) Märjille ja raattaisille silmille, nijskan pantu rijkin taallarin suuruus. 7) Kaikkeen hammas tautiin, poskille pantu kahden waatteen wäliijn, ajetuttaa tosin pahemmin, mutta pois ottaa mojituxen ja kiwun. 8) Kuumisa poltto taudesa, jalkain alle pantu. 9) Palaneille wammoille, pyhitty ja päälle pantu parantaa haawan, ja estää arwet. 10) Warwas känsät kulutta kahdesa wijkosa joss uudesta kaswawat, pannaan toistamiseen. 11) Joss joku on pistänyt, leikannut eli hakannut itsensä, waikka luuhun saakka; mutta haawa edeltä hywin pestään lämpymällä Saxan wijnalla josa wäähä suolaa on lioitettu, niijn parantaa se, ja ei salli talwen lihaa kaswamaan. 12) Punataudisa, yxi plaastari lappu risti-luille, toinen nawalle, auttaa. 13) Ruusutaudisa päälle pannaan kahden riewun wälisä. 14) Joss joku on astunut naulaan, klasijn, neulaan, saanut sijkaisen, niijn se wetää ulos. 15) Lasten nawan puhkemiseen (bräck) itkusta, päälle pannaan ohuelta, uudistetaan joka 3:mas päiwä ja sidotaan siteellä. 16) Jalka taudisa (podagra) uloswetää se kaikki karkiat ja suolaiset märkyedet, ja liewittää kiwun. 17) Lasten kupula selkiin, säämiskälle lewitetty, pitkin selkä ruotoa risti-luihin asti, 3:n sormen leweydeltä ja muutettu joka päiwä, auttaa. 18) Hewosten luu-haawoihin sisälle woideltu, ja paxulle riewulle päälle sidottu, parantaa pian.

Ihmeteltävää, jaloa kaiken parantavaa laastaria, moneen sisäiseen ja ulkonaiseen vammaan. Ota nauriita syksyllä, kaaputa eli revi raastinraudalla ja puserra ne hyvin liinan tai vaateen avulla, ota samasta mehusta yksi kortteli ja parhaasta puunöljystä 1 naula, lyö ne yhteen, hyvin minattuun vas-kikattilaan ja anna hiilloksella kiehua, kunnes mehu on kokonaan kiehunut ja kaikki ylimääräinen märkyys höyryää pois. Sitten otetaan $\frac{1}{2}$ naulaa hienoksi revittyä mönjää ja siihen hämmennetään. Pane jälleen hiilloksella kiehu-maan, kunnes se tulee ruskeaksi ja silloin otetaan se pois tulelta; ja sekoite-taan jälleen siihen 3 luotia mastixia (kuusipuun pihkaa) ja 2 luotia mirhamia, molemmat hienoksi jauhoksi survottuna, ja 2 luotia valkoista lilja-öljyä ja vihdoin 3 luotia (muutamalla paloviina-pisaralla) hienoksi jauhettua kam-feria. Kun kaikki on jatkuvasti sekoittaen kiehunut ja laastariksi valmistettu, niin pannaan se jäähtymään, sitten kaadetaan se sitä varten tehtyyn paperi-muottiin seisomaan 14 päiväksi, kunnes se hyytyy ja peitetään paperilla. Tämän laastarin hyöty ja nautinto: 1) Se käy kaikkiin vanhoihin haavoihin, vaikka ne olisivat 20 tai 30 ajastaikaa (vuotta) vanhoja; jos joka kolmas päivä uusi laastari päälle pannaan. Se vetää niin voimallisesti, että 3 tai 4 kertaa tunnissa pitää poistaa ja pyyhkiä pois märkää ja uutta päälle panna. Ei se lak-kaa vetämästä niin kauan, kuin jotain märkää haavassa on. 2) Se sulattaa tur-votuksia ja lieventää kivun ja reistaamiset. 3) Ruton ajoksiin, paiseihin ja muihin veripahkoihin. 4) Pistoksiin ja vatsatautiin kylkiluille pannaan. 5) Pääkipuun, kahden vaateen väliin pannaan ja ajoittain ohimolle pannaan. 6) Märille ja tulehtuneille silmille niskaan pannaan taalerin kokoinen pala. 7) Kaikkeen hammastautiin poskille pannaan kahden vaateen väliin, vaikka se paisuttaa pahemmin, se ottaa pois jomotuksen ja kivun. 8) Kuumissa poltto-taudeissa, jalkojen alle pannaan. 9) Palaneille vammoille/haavoille pyyhitään ja pannaan päälle, se parantaa haavan ja estää arvet. 10) Varvaskänsät kulut-taa kahdessa viikossa jos uudestaan kasvavat, pannaan uudelleen. 11) Jos jo-ku on pistänyt, leikannut tai hakannut itseään, vaikka luuhun saakka; pestään haava hyvin lämpimällä Saksan viinalla, johon vähän suolaa on liotettu, niin parantaa se ja ei salli kuolleen lihan kasvamista. 12) Punataudissa yksi laas-tari lapulla ristiluille, toinen navalle, auttaa. 13) Ruusutaudissa (erysipelas) päälle pannaan kahden rievun välissä. 14) Jos joku on astunut naulaan, lasiin, neulaan, saanut siikaisen, niin se vetää ulos. 15) Lasten navan puhkeamiseen (tyrä) itkusta, päälle pannaan ohuesti, uusitaan joka kolmas päivä ja sidotaan siteellä. 16) Jalkataudissa (podagra) se vetää ulos kaikki karkeat ja suolaiset märkytydet ja lievittää kivun. 17) Lasten selällä olevalle kapulalle säämiskälle (hirven nahka) levitetään, selkärankaa pitkin ristiluihin asti, kolmen sormen

leveydeltä ja vaihdetaan joka päivä, auttaa. 18) Hevosten luuhaavoihin sisälle voidellaan ja paksulla rievulla päälle sidotaan, parantaa pian.

Csodálatos, nemes, mindent gyógyító tapasz, több belső és külső sérülés-re. Végy egy tarlórépagyökeret²⁴ összel, kapard le reszelővassal, és jól ki-nyomkodva egy szöveten keresztül facsard ki, végy ebből a léből negyed pint²⁵ mennyiséget, és adj hozzá egy font fa-olajat, öntsd össze egy jól meg-munkált rézedénybe, és hagyd parázson felforrni, amíg a lé teljesen felforr és minden felesleges folyadék kigőzölgött belőle. Ezután vegyünk fél font fi-nomra aprított miniumot, és keverjük hozzá. Tedd ismét a parázsra, hogy fel-forrjon, majd amikor barna lesz, vedd le a tűzről és keverj hozzá 3 lat gumi-arábikumot²⁶ (fenyő gyantáját) és 2 lat mirhát,²⁷ mindkettőt finom porrá őröl-ve, és 2 lat fehér liliomolajat²⁸ és végül 3 lat (valamennyi szesszel megcse-pegtetett) finomra őrölt kámfort.²⁹ Amikor a folyamatos mozgatás hatására minden jól felforrt és borogatás céljára elkészült, hagyjuk kihűlni, aztán önt-sük egy erre a célra készített papírformába, és hagyjuk állni 14 napig, amíg meg nem szilárdul, mindenképpen tegyünk a tetejére papírból készült fedelet. Eme tapasz használata és előnye: 1) Alkalmas minden régi sebre, legyenek azok 20 vagy 30 esztendősek, ha minden harmadik napon új tapaszt teszünk a sebre. Erősebben hat, ha 3 vagy 4 alkalommal óránként leszedjük, kimos-suk belőle a nedvességet, és újat teszünk fel. Nem szűnik a hatása, amíg vala-milyen nedvesség van a sebben. 2) Elmulasztja a duzzanatokat és csillapítja a

²⁴ A *Brassica rapa* var. *rapa* (tarlórépa, kaskinauris) gyökere, őshonos tápláléknövény Finnország területén, magas C-vitamin és tápanyagtartalma van (NS 2: 632; PS 2: 283; SSA 2: 632).

²⁵ Régi hossz- és térfogatmérték, egy *kortteli* 14,845 cm vagy 3,2715 dl (a *tuoppi* egyne-gyed része, ld. a 20. lábjegyzetet). A mai finnben elsődleges jelentése: 'lakónegyed'. Svéd eredetű szó, vö. *kvarter* < középalnémet *quartēr* < latin *quartarius* 'negyed' < *quartus* 'negyedik' (NS 1: 499; PS 1: 539; SSA 1: 407).

²⁶ *Acaciae gummi* (akáciamézga), elsősorban a Szudánban és Afrika hasonló éghajlatú területein élő fenyőfajták mézgája. Antioxidánsokat, gombaölő anyagokat tartalmaz (Tóth 2007: 37–38).

²⁷ Szomáliai balzsamfa szirupja. Fertőtlenítő hatású, nyálkahártya- és gégebetegségekre, emésztési panaszokra és borogatásként nehezen gyógyuló sebekre használatos. Gom-baölő (Pallas).

²⁸ A *Lilium candidum* illóolaja, vajúrást könnyítő, gyulladásgátló, régen lepra és égési sérülések gyógyítására használták (Pallas).

²⁹ A *Cinnamomum camphora* nevű örökzöld fa farészének vízgőzdesztillációjával készü-lő fehér kristályos anyag. Alkoholos vagy olajos oldatban bedörzsölőszerként alkal-mazzák reumás fájdalmakra, derékfájásra, fagyási sérülésekre (Tóth 2007: 107–108).

fájdalmat. 3) Pestis hólyagjaira, fekélyekre és más vérdaganatokra. 4) Szúrásokra vagy kólikára a bordacsontokra téve. 5) Fejfájásra két ruha közé téve, időnként a halántékra téve. 6) Gennyes és gyulladt szemre a nyakra/tarkóra kell tenni egy tallér nagyságú darabot. 7) Mindenféle fogbetegségre az arcra kell tenni két ruha közé, a dagadás rosszabbodhat tőle, de megszünteti a fájdalmat. 8) Lázás betegségeknel a lábak alá kell tenni. 9) Égési sérülésekre is használ a sebet kenetelve és rátéve, megelőzi a hegésedést. 10) A lábakon lévő tyúkszemeket két héten belül elmulasztja, ha közben újak jönnek ki, akkor megismételendő. 11) Ha valaki megszurta vagy megvágta magát, akár egészen a csontig, de a sebet előtte kimosták meleg német pálinkával, amiben egy kevés só fel volt oldva, úgy az meggyógyul, és nem engedi, hogy vadhús nőjön. 12) Vérhasnál egy tapasszal átitatott rongydarab a keresztcsontra, egy a köldökre, segít. 13) Orbáncra³⁰ két rongy közé kell rakni. 14) Ha valaki szögbe, üvegbe vagy tűbe lépett, vagy szálka ment a lábába, azt kihúzza. 15) Ha a gyerek köldöke felnyílik a sírástól (sér), vékonyan be kell kenni és minden harmadik napon cserélni és bekötni. 16) Lábbetegségnél (podagra³¹) kitisztít minden szennyet és sós nedvet, és enyhíti a fájdalmat. 17) A gyerekek hátán lévő hólyagnál szattyánra (szarvasbőr) kenve, hosszasan a gerinc mentén a keresztcsontig elkenni, 3 ujj szélesen és cserélni minden nap, segít. 18) A lovak csontsebeinél bele kell kenni és vastag ronggyal bekötözni, gyorsan meggyógyul.

No. 6. Katajamarjain Wijnaa. Ota katajamarjoja jotain, rusenna; pane uuteen kruukuun, kaada päälle hywää Saxan-Wijnaa, anna seisoa yhden päiwän, keittä sitten wijnasa, joka kiehuesa wahdotaan: sijwihte sitten wijna marjoista, ja warjele se hywin tukituisa klasi potelleisa. Sitten kaataan enemmän wiinaa marjain päälle, keitetään niin kuin ennen, sijwitään ja erittäin tallelle pannaan. Sijtä ensimmäisestä wijnasta sisälle otetaan aamuisilla, einehtimätä, mutta sijtä toisesta illoin maata pannelsa, hywä siemen kerralla, kaikenlaisiin päänkipuun, wattan tauteihin, wiemistymisiin, ja kaatuwaan tautijn, selkä- ja lonkka tautein, hammas tautijn ja pahan hengen löyhkään; se poispoistaa myös rinnan-ahdistuxen ja saattaa kewiän henkiwedon.

³⁰ Erysipelas, baktériumok által okozott bőrbetegség, amely a bőr megduzzadásával, ki-vörösödésével, valamint lázzal jár (Pallas).

³¹ Más néven köszvény, a húgysav túlszaporodása okozza a szervezetben. Jellegzetes tünete a heves lábfájdalom, ami éjszakára rosszabbodik (Pallas).

Katajamarjan viina. Ota katajamarjoja, rusenna, pane uuteen astiaan, kaada päälle hyvää Saksan-viinaa, anna seisoa yhden päivän, keitä sitten viinassa, joka kiehuessa vaahdotetaan, siivilöi sitten viinaa marjoista ja varjele sitä hyvin suljetussa lasipullossa. Sitten kaadetaan enemmän viinaa marjain päälle, keitetään niin kuin ennen, siivilöidään ja pannaan talteen. Tuosta ensimmäisestä viinasta otetaan aamuisin, syömättä, mutta tästä toisesta iltaisin kun menet nukkumaan, hyvä siemaus kerralla, kaikenlaisiin pääkipuihin, vatsatauteihin, huimauksiin ja kaatumistautiin, selkä- ja lonkkatauteihin, hammas-tautiin ja pahanhajuiseen hengitykseen, se poistaa myös rinnan-ahdistuksen ja helpottaa hengitystä.

Borókabogyó-pálinka. Végy valahonnan borókabogyót,³² daráld le, rakd át új edénybe, önts rá jó német pálinkát, hagyd állni egy napig, majd főzd fel a pálinkában, amit főzés közben figyelj, aztán szűrd le a pálinkát a bogyókról, és őrizd meg jól lezárt üvegedényekben. Ezután önts több pálinkát a bogyókra, főzd fel ugyanúgy, mint előzőleg, szűrd le és tedd félre. Az első adag pálinkából reggelente vegyél be éhgyomorral, de a másiktól esténként lefekvés-kor, egy jó korttyal egyszerre, mindenféle fejfájásra, hasmenésre, szédülésre és eskórra,³³ hát- és csípőfájdalmakra, fogbetegségekre és a rossz lehelet büze ellen, elmulasztja még a mellkasi szorítást is, és könnyű lélegzést biztosít.

No. 7. Tehdä kataja puun öljyä, ja Wenäjän eli Tuohen-öljyä. Ota kaxi pataa, yxi isompi toinen wähä pienempi. Hakka ja halkaise kataiia lastuixi, pane pystyyn pakkaamalla isompaan pataan. Kaiwa kuoppa maahan, pane pienempi pata maahan tyhjänä ja kansi sen päälle puusta eli rautapellistä, reikiä täyteen läwistetty, kaada se suurempi pata, josa kataja puikot owat sen päälle, sawia hywin ympäriltä, sitkiällä sawella, molemmat padan kannen wälistä, ettei höyry pääse ulos, pane Tiiliä molempain patain ympäri, ja heitä multa uuresten tasalle; tee walkia päällimmäisen padan pohjan päälle pölkyistä, anna palaa nijnkauwwan kuins luulet kaikki katajan puikot karrexii palaneen ja öljyn uloswuotanehen alimmaiseen pataan. Samoin tehdän Tuohen ja Wenäjän öljy, nimittäin pakkaa Wanhoja Tuohia ja Newa kanerwia (get

³² Juniperi pseudofructus, a Juniperus communis (boróka, katajapuu) tobozbogyója. Hatása vízhajtó, antivirális, alkalmazzák emésztés segítésére, valamint köszvényre. Forrázata külsőleg reumás panaszokra használatos (Tóth 2007: 106–107).

³³ A finn *kaatuva tauti* szó szerinti fordítása: 'eleső kór', régies magyar megfelelője az *eskór*. Ez az epilepszia régies elnevezése. Olyan idegrendszeri megbetegedés, amely bizonyos időközönként görcsös rohamokkal, eszméletvesztéssel, rángatózással jár (Pallas).

pors) isompaan pataan hywin lujaan, kaada pienemmän padan päälle joka maakuoppaan on pantu, ja se reikä kansi wäliin, sawella klijsteröity, tee wal-kia päälle. Katajan puun öljy on hywä kapijn ja syyhyyn rupeihin, ihmisis ja hewoisis, parantaa juoxewat haawat; halwatuita jäseniä woidella, auttaa koukkuun kuiwettuneita; on lankeewaiseen tautijn, joss jäsenet ja selkä sillä woidellaan.

Tehdään katajapuunöljyä ja venäjän eli tuohen öljyä. Ota kaksi pataa, yksi isompi ja toinen vähän pienempi. Hakkaa ja halkaise katajia lastuiksi, pane pystyyn pakkaamalla isompaan pataan. Kaiva kuoppa maahan, pane pienempi pata maahan tyhjänä ja kansi sen päälle puusta tai rautapellistä, reikiä täyteen lävistetty, kaada se suurempi pata, jossa katajapuikot ovat sen päällä, pane savea hyvin ympärille, sitkeällä savella, molemmat padan kan-nen alle, ettei höyry pääse ulos, pane tiiliä molempien patojen ympärille ja heitä multaa uurrosten tasalle; tee tuli päällimmäisen padan pohjan päälle pölkyistä, anna palaa niin kauan, kuin luulet että kaikki katajanpuikot ovat karreksi palaneet ja öljy on vuotanut alas alimmaiseen pataan. Samoin teh-dään tuohen ja venäjän öljy, nimittäin pakka vanhoja tuohia ja Nevan kaner-via (kanerva) isompaan pataan hyvin lujaan, kaada pienemmän padan päälle joka maakuoppaan on pantu, ja se reikäkannen väliin, savella liisteröity, tee tuli päälle. Katajapuun öljy on hyvä kapiin ja syyhyyn, rupiin ihmisissä ja he-vosissa, parantaa juoksevat haavat, halvaantuneita jäseniä voidella, auttaa koukkuun kuivettuneita, jos jäseniä ja selkiä sillä voidellaan.

Készíts borókafa-olajat és orosz- vagy nyírfakéreg-olajat. Végy két faze-kat, az egyik legyen kicsivel kisebb, mint a másik. Vágd ki és hasogasd for-gácsokra a borókát, állítsd bele egyenesen téve a nagyobbik tálba. Áss egy gödröt a földbe, tedd a kisebbik tálát a földbe üresen és fedd be fa- vagy bá-doglemezzel, amit lyuggass ki, borítsd a nagyobbik tálát a kisebbikre, agya-gozd be körülötte kemény agyaggal mindkét edény nyílását [ahol összeér-nek], hogy a gőz ne jöhessen ki, rakj téglát mindkét tál köré, dobj rá földet a lyukakig, rakj tüzet a felül lévő tál aljára fatuskóból, hagyd égni addig, amíg úgy véled, hogy az összes boróka fadarab hamuvá égett és az olaj kifolyt belőlük az alul lévő tálba. Ugyanígy készül a nyírfakéreg- vagy orosz-olaj, mégpedig rakj öreg nyírfakérget³⁴ és csarabot³⁵ (hanga) a nagyobbik tálba jó

³⁴ Betula pendula (nyírfa, koivu), a népi gyógyászatban a levele (Betulae folium) haszná-latos, melynek lázcsillapító és gyulladáscsökkentő hatása van, alkalmazzák húgyúti betegségekben, reumás fájdalokra és külsőleg hajhullás ellen (Tóth 2007: 209–211).

szorosan, borítsd rá a kisebb táltra, ami már a földbe van ásva és tedd közé a lyukas fedőlemezt, ragaszd körbe agyaggal, rakj rajta tüzet. A borókafa olaja jó a rühre, embereknél és lovaknál gyógyítja a nedvező sebeket, jó a bénult (zsibbadó) és a görcsbe rándult/merevedett tagokat kenegetni, segít az eskóron, ha a végtagokat és a hátat ezzel kenegetjük.

No. 8. Että tehdä Ketun-öljyä, kuiwaan tautijn, selkä tautijn, ja suonten kuiwamiseen. Ota syksyllä keskinkertainen vanha kettu, kuin se on lihawim-mallansa, nylje, perkaa suolet ja sisällyxet rawasta ja loasta; tuki ne jälle sisälle, rusenna kirvespohjalla luut, että ydin paremmin ulos lähtee; keitä sitten koko raato kattilasa wedesä, johon pane 1/2 tuoppia Puum-öljyä ja 6 luodia Luttrattua Saltpietaria, kuin se nijn on hywän hetken kiehunut, pannaan siihen tygö Salwian lehtiä, Rosenmarijniä, Tilliä, Meiramia ja Katajan marjoja kourallinen kumpiaan, ja 2 lusikallista Hunajata. Nämät keitetään ketun kansa nijn kauwwan että liha luista hywin liukuaapi; sitten sijwitään kaikki toiseen astiaan, josa öljy päällepäin nousee, joka kauhalla ammunnetaan, ja päälle sidottuna tallelle pannaan ettei hijret ja rotat siihen pääsisi. Tämä öljy on hywä woiteexi jäsenille, joita raistaa, kolottaa ja kiwistelee kuiwasa-taudisa, kleinisä (gikt) selkä ronkka- ja munaskunkiwusa; kangeille jäsenille ja kuiwaneille suonille, ja muihin ulkonaisiin rampoihin.

Tehdään ketun öljyä, kuivatautiin, selkätautiin ja suonten kuivaami-seen. Ota syksyllä keskinkertainen vanha kettu, silloin kun se on lihavimil-laan, nylje, perkaa suolet ja sisällykset ravasta ja loasta, tuki ne takaisin sisään, rusenna kirvespohjalla luut, niin ydin lähtee paremmin pois; keitä sitten koko raato kattilassa vedessä, johon pane ½ tuoppia puunöljyä ja 6 luotia jauhettua saltpietaria, ja kun se on kiehunut hyvän aikaa, pannaan siihen sal-vian lehtiä, rosmariinia, tilliä, meiramia ja katajanmarjoja kourallinen jokais-ta ja 2 lusikallista hunajaa. Nämä keitetään ketun kanssa niin kauan, että liha luista helposti irtona ja sitten siivilöidään kaikki toiseen astiaan, jossa öljy päällepäin nousee, joka kauhalla ammennetaan ja päälle sidottuna tallelle pannaan, etteivät hiiret ja rotat siihen pääsisi. Tämä öljy on hyvä voiteeksi jäsenille, jotka reistaavat, kolottavat ja kivistelevät kuivataudissa, kihdissä,

³⁵ Calluna vulgaris, a növény virágos leveles része adja a drogot, antiszeptikus hatása van, forrázatát használják vese- és húgyúti problémákra, vizelethajtó, izzasztó, lázcsil-lapító és nyugtató. Fürdőben reumás panaszokra alkalmazható (Leinonen et al. 2007: 157; NS 1: 179; PS 1: 385).

selkä-, lonkka- ja munuais kivussa, kankeille jäsenille ja kuivatuille suonille ja muihin ulkonaisiin kramppeihin.

Így készíts róka-olajat, sorvadásra, hátfájdalomra és az erek kiszáradására. Fogj össze egy közepesen idős rókát,³⁶ amely jó húspanban van, nyúzd meg, tisztítsd meg a belsőségeit a mocsoktól és a (bél)sártól, tömködd azokat vissza, törd össze a balta fejével a csontokat, hogy a velő könnyebben kijöjjön, aztán főzd meg az egész döögöt egy fazék vízben, amibe tegyél fél pint fa-olajat és 6 lat összetört salétromot,³⁷ amikor már jól felforr, adj hozzá zsályalevelet,³⁸ rozmaringot,³⁹ kaprot,⁴⁰ majoránnát⁴¹ és borókabogyót a héjával együtt és 2 kanál mézet,⁴² Ezeket a rókával együtt kell főzni egészen addig,

³⁶ A róka, mint gyógyászati alapanyag, valószínűleg az állat régi hitvilágban betöltött szerepe miatt került a receptbe. A rókát bundája miatt mindig is vadászták Finnország területén, emellett a hagyomány okos állatként tisztelte, sokszor úgy emlegették, hogy egy rókában kilenc ember esze lakozik. Emiatt elejtése nagy ügyességet igényelt, a sikeres vadászat végén pedig köszönetet kellett mondani az erdő anyjának. A rókához főzés közben hozzáadott alapanyagok önmagukban is hatásos keveréket alkotnak, hiszen ezek általánosan használt gyógy- és fűszernövények. Ez szintén arra mutat, hogy az állat mágikus tulajdonságai (gyorsaság, fürgeség) „adódnak hozzá” így a gyógyírhoz. A felsorolt betegségek, amelyekre a készítmény elméletileg használható, kifejezetten olyan tüneteket mutatnak, amelyek akadályozzák az embert a mozgásban, elveszik a fürgeségét. Talán ezért gondolták a régiek, hogy egy alapvetően gyorsnak és fürge észjárásúnak tartott állat hozzáadása segíthet visszanyerni, ami elveszett (<http://www.taivaannaula.org/2014/01/31/kettu-repolainen/>).

³⁷ Kálium-nitrát, a Magyar gyógyszerkönyv (1871: 205) szerinti elnevezése Kalii nitras. Magas vérnyomás kezelésére alkalmas.

³⁸ *Salviae officinalis folium*, a *Salvia officinalis* (orvosi zsálya, salvia) levele. Antibakteriális, antivirális, antifungális, vérnyomáscsökkentő, simaizomgörcsoldó, gyulladáscsökkentő (Tóth 2007: 98–101).

³⁹ *Rosmarini folium*, a *Rosmarinus officinalis* (Rozmaring, rosmariini) levele. Antibakteriális, antivirális, májvédő, forrázatát belsőleg emésztési rendellenességek kezelésére, illóolaját pedig külsőleg bedörzsölve reumás fájdalmakra használják. A népi gyógyászatban alkalmazzák még fejfájás ellen, emlékezetgyengesség, alacsony vérnyomás esetén (Tóth 2007: 101–104).

⁴⁰ *Anethi folium et herba*, az *Anethum graveolens* (kapor, tilli) levele és virága, az ókorban általánosan használták fejfájás és gyomorpanaszok ellen, teája alkalmas fogínypanaszok, étvágytalanság, emésztési zavarok, hányinger, álmatlanság kezelésére (Pallas).

⁴¹ *Majoranae herba*, a *Majorana hortensis* (majoranna, meirami) virágos hajtása. Igazolhatóan antivirális, antibakteriális, étvágyjavító, emésztést segítő, izzasztó, ideges eredetű fejfájás kezelésére, reumás fájdalmakra használják (Tóth 2007: 93–96).

amíg a hús könnyedén leválik a csonttól, ekkor le kell szűrni egy másik edénybe, ahol az olaj a felszínre emelkedik, azt merőkanállal ki kell meregetni és a tetejét lekötözve kell félretenni, hogy az egerek és a patkányok ne férhessenek hozzá. Ez az olaj jó kenőcs azokra a tagokra, amelyek fájnak sorvádtól, köszvénytől, jó hát-, csípő- és herefájdalmakra, merev tagokra és a kiszáradt vérerekre és más külsőleges bénulásokra.

No. 9. Myrrhamin woide, ajoxille ja haawoille. Keitä Muna kowaxi, halkaise, pane keltaan surwottua Myrrhamia, asetta thee kuppiin lauhkiaa paikkaan eli kellarijn, nijn Myrrha sulaa. Tämä on yxi verratoin haawa balsami weripahkoja ja ajoxia sulattamaan ja parantamaan, nijn myös pakkasen puremiin, ruusu- ja ruumiin-madon haawoihin, perkaa ja puhdistaa.

Mirhamin woide, ajoksille ja haavoille. Keitä muna kovaksi, halkaise, pane keltuaiseen jauhettua mirhamia, aseta teekuppiin viileään paikkaan tai kellariin, niin mirhami sulaa. Tämä on yksi verraton haavavoide veripahkoja ja ajoksia sulattamaan ja parantamaan, niin myös pakkasen puremiin, ruusu- ja vesikuolion haavoille, perkaa ja puhdistaa.

Mirhás krém sebekre és forradásokra. Főzz keménytojást, hasítsd fel, keverj a sárgájába aprított mirhát, tedd teáscsészében egy hűvös helyre (pincébe), amíg a mirha megolvad. Ez az egyik legjobb, sebre való balzsam vér-aláfutások és sebek elmulasztására és gyógyítására, ahogy fagyási sérülésekre is, vízrák⁴³ sebeire, kitisztítja.

No. 10. Hywä parantawa Plaastari. Ota Waxia naula ja saman werta Hartsia, Puumöljyä 1/2 korttelia, tuoresta Storaxia Apothekista 1 luodi, punasta Mönjaa 1 luodi. Nämät, kaikki, paihti Storaxi pannaan pannuun hiljaxeen hijlistöllä sulamaan, ja hämmennetään hywin puulapiolla; ettei Mönja saa pohjaan laskeua: keitä nijn kauwwan, sixi kuin poreet kuumuudesta asettuwat, sillä

⁴² Mel depuratum (méz, mesi/hunaja) a házi méh előgyomrában alakul ki a virágok nektárjából. Használják torokgyulladás esetén a nyálkahártyák bevonására, köptetőként (Tóth 2007: 30). Magyarországon a hivatalos gyógyászatban nem használják, a népi gyógyászatban azonban régóta alkalmazzák antiszeptikus hatása miatt sebek fertőtlenítésére. Jót tesz az emésztésnek és enyhe nyugtató hatása is van (Pallas).

⁴³ Cancer aquaticus, magyarul vízrák, finnül vesikuolio. Régen vesisyöpä és ruumiinmato néven is ismerték (Forsius 2005: 81–97). Mai orvosi neve noma. A noma az arc szöveteinek rosszindulatú, üszkös megbetegedése, amely főként rosszul táplált gyerekek-nél fordul elő. Napjainkban elsősorban Afrikában ismeretes (Pallas).

aikaa leikkaa rikki Storaxia nijn pienexi kuins saat, ja pane kiwifatiin, jonga päälle ennen nimitetyt keitetyt parsedlat sitten kaataan, niin kuumana kuin ne tulelta otetaan alinomaa liikutetaan, sixi kuin se jäähtyy, ja taitaan käsillä pideltä ja wanutettaa plaastarixi joka oljattuun paperiin, rakon kansa päälle, kääritään. Mahdotoin somas tuoresten ja wanhain haawain plaastari.

Hyvä parantava laastari. Ota naula vahaa ja saman verran hartsia, $\frac{1}{2}$ korttelia puunöljyä, 1 luoti tuoretta storaxia apteekista, 1 luoti punaista mönjää. Nä-mä kaikki, paitsi storax, pannaan pannuun hiljaksen hiillokselle sulamaan, ja hämmennetään hyvin puulapiolla; ettei mönjä saa pohjaan laskeutua; keitä niin kauan, kunnes kiehumisen kuplat asettuvat, sillä aikaa leikkaa rikki storaxia niin pieneksi kuin saat, ja pane avoimeen kovaan kivivatiin jonka päälle ennen nimitetyt keitetyt ainekset sitten kaadetaan, niin kuumana kuin ne tulelta otetaan jatkuvasti liikutetaan, kunnes se jäähtyy ja voidaan käsillä koskea ja vanutetaan laastariksi, joka öljytyyn paperiin rakon päälle kääritään. Paras mahdollinen laastari tuoreiden ja vanhojen haavojen päälle.

Jó gyógyító tapasz. Végy egy font viaszt és ugyanannyi gyantát, $\frac{1}{8}$ pint olajat, száraz Storaxot a gyógyszerértárból 1 latot, vörös miniumot 1 latot. Ezeket mind, kivéve a Storaxot, tedd egy edényben a parázsra, hogy lassan megolvadjon, kavard jól össze falapáttal, hogy a minium ne tudjon leereszkesdni az aljára, főzd addig, amíg a forrás buborékai elcsitulnak, ekkor vágd fel a Storaxot olyan apróra, amennyire csak tudod és tedd egy köedénybe és a fentebb említett már megfőtt anyagokat öntsd rá olyan forrón, ahogy levetted a tűzről, mozgasd folyamatosan, amíg ki nem hűl, ha már meg lehet kézzel fogni, gyúrd belőle tapaszt és burkold be olajozott papírral, hólyaggal a tetején. A lehető legjobb tapasz friss és régi sebekre.

Az orvosságoskönyv nyelvi elemzése

Helyesírás

Ganander helyesírása meglehetősen következetlen. Ennek egyik oka lehet, hogy különböző helyeken különböző forrásokból gyűjtött, és az eltérő forrásokban különböző módon lehetett leírva ugyanaz a kifejezés. Az eltérések emellett adódhattak abból is, hogy az adatközlők különböző nyelvjárásokat beszéltek. A mai irodalmi nyelv *-ts-* hangkapcsolata például a szövegben *-ht-* (*sijwihte* = *siivitse* 'leszúr', *paihti* = *paitsi* 'kivéve') és *-tt-* dialektális képviseléssel (*watta* = *vatsa* 'has') is megjelenik. Mindenesetre az elkészült munka javítására és nyelvtani egységesítésére nem került sor.

Egyértelmű fejlődés Agricola írásmódjához képest, hogy Ganandernél az *ä* és *e* szinte teljesen szabályos képet mutat. Ugyanakkor még nála is gyakran fordulnak elő latinos írásmódú megoldások, olyan betűk, amelyek a finn nyelvben nincsenek jelen. Ez azt mutatja, hogy bár Ganander közel kétszáz évvel Agricola után alkotott, még ekkor sem volt állandósult betűjele az egyes hangoknak, főként a hangkapcsolatoknak.

Az idegen szavak írásképe Ganander általában megőrizte, pl. *balsami*, *camfortti*, *tincturi*. A svéd *fat* 'tál' illativusi alakban szerepel (*pane kiwifatiin* 'tedd egy kötálba'), ebből nem lehet megállapítani, hogy még a mássalhangzó végű svéd, vagy már a részben elfinnesített, tövégi *-i*-vel ellátott alakot használja-e (vö. mai finn *vati*). Az *aptheeki* már valamennyire finnes alak (mai finn *apteekki* 'gyógyszertár', svéd *apotek*). Ld. még *thee* (> *tee* 'tea').

Ganander a zöngétlen zárhangokat néhol zöngéssel jelöli: *luodi* (mai finn: *luoti* 'lat'), *tygö* (*tykö* '-hoz/-hez/-höz'). Nazális után, nagyon ritkán ugyan, de használ *d*-t és *g*-t is: *pandu* (viszont hétszer fordul elő a *pantu* 'tett, rakott'), ld. még *kypsentaä* 'megérik', *monta* 'sok', *parantaa* 'meggyógyít', *suonten* (*suoni* 'vérér'); *jonga* (*jonka* 'aki'), *kangeille* (*kankea* 'merev'), *kuitengin* (*kuitenkin* 'mégis'), de *henkiwedon* (*henkiveto* 'lélegzetvétel'), *johonka* 'valahova'.

Az *mb* betűkapcsolat nem fordul elő, csak az *mp* (*isompaan* < *isompi* 'nagyobb', *kumpiaan* < *kumpi* 'amelyik', *molempain* 'mindkettő', *pienempi* 'kisebb', *suurempi* 'nagyobb', *ympäri* 'körül').

A *ks* hangkapcsolatot – ahogy előtte is sokan – következetesen, mindig *x* betűvel jelöli: *yxi* (*yksi* 'egy'), *kaxi* (*kaksi* 'kettő'); *ajoxia* (*ajoksia* < *ajos* 'kelés'), *jauhoxi* (*jauhoksi* < *jauho* 'liszt'), *karrexii* (*palaa karreksi* 'hamuvá ég'), *hienoxi* (*hienoksi* < *hieno* 'finom, apró'), *kowaxi* (*kovaksi* < *kova* 'kemény'), *lastuixi* (*lastuiksi* < *lastu* 'forgács'), *päiväxi* (*päiväksi* < *päivä* 'nap'), *pienexi* (*pieneksi* < *pieni* 'kicsi') *juoxewat* (*juoksevat* < *juosta* 'fut'), *mojotuxen* (*mojotuksen* < *mojotus* '(fog)fájás').

A *v* hang jelölésére a vizsgált korpuszban csak egyetlen egyszer használ *v* betűt (*päivä* 'nap'), ezt leszámítva mindig *w*-t ír, pl. *ajawa* (*ajava* 'vezető, vivő'), *arwet* (*arvet* 'sebhelyek'), *haawa* (*haava* 'seb'), *hywä* (*hyvä* 'jó'), *ihmeteltäwä* (*ihmeteltävä* 'csodálatra méltó'), *päiwä* (*päivä* 'nap'), *halwatuita* (*halvatuita* < *halvattu* 'béna'), *henkiwedon* (*henkivedon* < *henkiveto* 'lélegzetvétel'), *hewosten* (*hevosten* < *hevonon* 'ló'), *kaatuwaan* (*kaatuvaan* < *kaatua* 'elesni'), *kanerwia* (*kanervia* < *kanerva* 'csarab'), *kawin* (*kavin* < *kapi* 'rüh'), *kirwespohjalla* (*kirvespohjalla* < *kirvespohja* 'a fejsze foka'), *kowaxi* (*kovaksi* < *kova* 'kemény'), *nawan* (*navan* < *napa* 'köldök').

A hosszú **i** (**ii**) jelölésére általában az **ij** betűkapcsolatot használja, pl. *lijna* (liina 'szövet'), *tijma* (tiima 'óra') *nijn* (niin 'így'), *lijkkumaan* (liikkumaan < liikkua 'mozog'), *lijkutetaan* (liikutetaan < liikuttaa 'mozgat'), *lijkuttamisen* (liikuttamisen < liikuttaminen 'mozgás'), *nijskan* (niskan < niska 'tarkó'), *sijhen* (siihen 'oda'), *sijtā* (sitā 'aszt'), *wiinaa* (viina 'vodka, szesz'), *wijkosa* (viikossa < viikko 'hét'), de *hiilistöllä* (hiilistö 'parázs'), *kaikenlaisiin* (< kaikenlainen 'mindenfélé'), *niin* 'úgy', *siihen* 'oda', *wiina* 'vodka'. Az **ij** lényegesen gyakoribb, például az egy *niin* alakra 16 *nijn*, az egyetlen *siihen*-re hat *sijhen* jut. Az **ii** betűkapcsolat egy helyütt **ji**-t jelöl: *kataiia* (katajia 'boróka').

Az **ij** és az **ii** betűkapcsolatot egyaránt használja az illativusi alakokban: *kaikkijn* (kaikkiin 'mindenre'), *kellarijn* (kellariin 'pincébe'), *klasiijn* (lasiin 'üvegbe'), *tautiijn* (tautiin 'betegségbe') – *kaikenlaisiin* (< kaikenlainen 'mindenfélé'), *kaikkiin* (< kaikki 'minden'), *kuppiin* (< kuppi 'csésze'), *muottiin* (< muotti 'forma'), *paperiin* (< paperi 'papír'), *selkiin* (< selkä 'hát'), *tautiin* (< tauti 'kór, betegség').

Az alapanyagok és betegségek elnevezése is változatosan van lejegyezve, előfordul, hogy míg egyik receptben kötőjelesen szerepel a kifejezés, egy másikban már egybeírva vagy külön kötőjel nélkül pl. *Saxan-wijna* és *saxan vijna*, *puumöljy* és *Puum-öljy*.

Alaktani kérdések

Ganandernél az inessivus szabályos képet mutat: egy- vagy kétagú tövekben **-sA**, pl. *josa* (mai irodalmi finn: *jossa* < *joka* 'valami'), *kiehuesa* (kiehuessa < kiehua 'forr'), *taudisa* (taudissa < tauti 'betegség'), *kuumisa* (kuumissa < kuuma 'forró'), *wedesä* (vedessä < vesi 'víz'); hosszabbakban **-s**: *ihmisis* (ihmisissä < ihminen 'ember'), *hewois* (hevoisissa < hevonen 'ló').

Az illativus alakja: *astiaan* (< astia 'edény'), *isompaan* (< isompi 'nagyobb'), *kattilaan* (< kattila 'fazék'), *kellarijn* (kellariin < kellari 'pince').

A többes genetivus: *jalkain*, *marjain*, *patain*. A mai finnben is ingadozás figyelhető meg: a *jalkojen*, *marjojen*, *patojen* alakok mellett élnek a Ganader által használt formák is (*jalka* 'láb', *marja* 'bogyó', *pata* 'fazék').

Szókincs

Ganander a gyógyászati alapanyagok és növények neveit gyakran latinul adta meg, meghagyva ezeknek a szavaknak az eredeti írásmódját, pl. *apothek*, *calamita*, *storax*, *angelika*, *colophonium*, *mastix*, *tincturi*. A mirha esetében mind a latin, mind a finn írásmódot használja: *myrrha* és *mirhami*.

A műben ritkán fordulnak elő svéd szavak: *bräck* (mai svéd *brock* 'sérv'), *get pors* 'hanga', *gikt* 'köszvény', *lilje* 'liliom', *liwerstika* 'lestyán'. Néhány svéd jövevényszó már valamennyire elfinnesített alakban fordul elő a műben: *klasi* 'üveg' (sv. *glas*, mai fi. *lasi*), *kruuku* 'cserépedény' (sv. *kruka*, mai fi. *ruukku*), *plaastari* 'tapasz' (sv. *plåster*, mai fi. *laastari*), *pruuni* (sv. *brun* 'barna') (SSA 2: 33, 49; 3: 113). Ezeket már finnesen ragozza Ganander: *pruunixi*, *klasijn*.

Összegzés

Ganander orvosságoskönyve kétségkívül hiánypótló mű volt a maga idejében. Mivel a célközönség az egyszerű földműves volt, a könyvben található receptek is ehhez igazodtak: megfogalmazásuk egyszerű, az utasítások könnyen érthetőek és követhetőek. A felhasznált alapanyagok részben a természetből begyűjthetők (ezek elsősorban növényi vagy állati eredetűek), részben gyógyszerútból beszerezhetők. A receptek megértését nehezítheti, hogy néhol csak a hozzávalók latin vagy svéd elnevezése szerepel, de a szerző igyekezett a legtöbb esetben a finn megfelelőt is közölni. Ganander törekedett arra, hogy a lehető leghasznosabb recepteket adja közre, amelyek elsősorban a gyors segítségnyújtásra szorítkoztak, hiszen művét kifejezetten olyan területek lakóinak szánta, akikhez a városi orvosok nem tudtak eljutni. A receptek közötti gyors tájékozódást azok számozása, illetve a mű végén található regiszter is megkönnyíti.

Irodalom

- Achté, Kalle 1995: Ganander ja aikansa maaginen lääketiede. In: Pentikäinen, 181–202.
- Balogh Kálmán 1883: Orvosi műszótár. Eggenberger féle könyvkereskedés kiadása, Budapest.
- Bokor József (szerk.) 1926: A Pallas nagy lexikona. Az egészség enciklopédiája. Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt., Budapest.
- Forsius, Arno 2005: Kuolinsyöt vuosien 1749–1877 väkilukutauluissa. In: Epidemioista, väestötapahtumista ja kuolinsyistä. Suomen sukututkimusseuran julkaisuja 40: 81–97. Pieksämäki.
- Gustaffson, Philip 1995: Kristfrid Ganander – 1700-luvun monipuolinen valistumies. In: Pentikäinen, 203–219.

- Haarala, Risto 1999: Miten lääketieteen suomea huolletaan? Kielikello 1999/3. <https://www.kielikello.fi/-/miten-laaketieteen-suomea-huolletaan>
- Häkkinen, Kaisa 1995: Kristfrid Ganander etymologina ja leksikografina. In: Pentikäinen, 161–180.
- Heikinheimo, Ilmari 1955: Suomen elämäkerrasto. WSOy, Helsinki.
- Kotivuori, Yrjö 2005: Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852: Kristfrid Ganander. <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=8109>
- Leinonen, Matti – Nyberg, Teuvo – Veistola, Simo – Lähtiö, Pirkko 2005: Koulun biologia: Metsät ja suot. Otava, Helsinki.
- Than Károly (szerk.) 1871: Magyar gyógyszerkönyv. Pesti Könyvnyomda, Budapest.
- Maticsák, Sándor 2018: A mókusbörtől az euróig. Pénznevek etimológiai szótára. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- NS = Sadeniemi, Matti (toim.): Nykysuomen sanakirja 1–3. WSOy, Porvoo – Helsinki, 1966–1967.
- Palola, Elina 2009: Arkaismi, konteksti ja kirjuri. Sananloppuisen *k:n* merkintä Christfrid Gananderin kansanrunokokoelmassa. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 89, Oulu.
- Pentikäinen, Juha (toim.) 1995a: Kristfrid Ganander, Mythologia Fennica. Suomalainen Mytologia. Recallmed Oy., Tampere.
- Pentikäinen, Juha 1995b: Kristfrid Ganander mytologina. In: Pentikäinen, 133–160.
- PS = Haarala, Risto (toim.): Suomen kielen perussanakirja 1–3. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki, 1990–1994.
- Rapola, Janne (toim.) 1909: Duodecimin sanaluettelo suomalaisille lääkäreille. Duodecim Seura, Helsinki.
- Rapola, Martti (toim.) 1963: Suomen kirjallisuus 2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Sirelius, Uno Taavi 1921: Suomen kansanomaista kulttuuria 2. Otava, Helsinki.
- SKES = Itkonen, Erkki – Joki, Aulis J. – Peltola, Reino 1975: Suomen kielen etymologinen sanakirja V. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII, 5. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- SSA = Itkonen, Erkki – Kulonen, Ulla-Maija (toim.): Suomen sanojen alkuperä 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 1992–2000.
- TESz = Benkő Loránd (főszerk.): A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
- Tommila, Päiviö (toim.) 1983: Suomen kulttuurihistoria 1. (Ruotsin vallan aika.) WSOy, Porvoo.

Tóth László 2007: Gyógynövények, drogok, fitoterápia, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.

Virtanen, Leea 1977: The Collecting and Study of Riddles in Finland. In: Virtanen, Leea – Kaivola-Bregenhøj, Annikki – Nyman, Aarre, Arvoitukset: Finnish Riddles. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 329. Helsinki. 51–57

http://kaino.kotus.fi/korpus/vks/meta/ganander/gan1788a_rdf.xml

<http://www.salakirjat.net/product/303/mythologia-fennica---suomalainen-mytologia---1789>

http://www.kirjastovirma.fi/henkilogalleria/Ganander_Kristfrid

<https://www.kielikello.fi/-/miten-laaketieteen-suomea-huolletaan->

<http://www.rantsila.fi/ganander.php>

https://www.kirjasampo.fi/fi/kulsa/kauno%253Aperson_123176040472476

<http://sokl.uef.fi/aineistot/Aidinkieli/kirjasuomi/ganander.html>

http://www04.edu.fi/kaytannonfysiikka/incl_content/mittaaminen_vanhoja.asp

<http://www.taivaannaula.org/2014/01/31/kettu-repolainen/>

*

Kristfrid Ganander's Medical Guide (1788)

Kristfrid Ganander, primarily known as a dictionary writer and a folk poet collector, has been a humanist in the field of medicine. One of his less well-known works, the *Maan-Miehen Huone- ja Koti-Aptheetki* (Farmers' Medical Guide) was specifically for the simple Finnish farmers who could not get to the doctor because of their distance from the cities or their language difficulties (the language of the contemporary cultured layer was Swedish) they could not read medical books. From this point of view, Ganander's pharmacy book is a niche, which, according to the needs of a simple person, provides the most well-known folk medical practices and recipes in Finnish in a concise and comprehensible way. In my current article, I will present the first ten recipes of the work, including their modern Finnish and Hungarian translations. Background information on the name of diseases, materials used for healing, and weights is given in footnotes.

MERI JUHOS

Knud Leem, a 18. századi számi lexikográfia úttörője **Vázlatok a *Lexicon Lapponicum Bipartitum* történetéről**

KELEMEN Ivett

Debreceni Egyetem
kelemen.ivett@arts.unideb.hu

A 18. század a számi szótárírás fellendülésének időszaka. Az ekkor született munkákat teológusok, lelkészek készítették, akik műveikkel elsősorban a számi nyelvterületekre induló misszionáriusok nyelvtanulását kívánták érdemben segíteni. A 18. századi Norvégiában a számi lexikográfia alapjai Knud Leem (1697–1774) nevéhez köthetők, őt tartják a számi irodalmi nyelv atyjának. Hagland 2000-ben közzétett tanulmányában Leem munkásságát ismertetve kijelenti: habár nem volt nyelvész végzettsége, mégis Norvégia első nyelvészének lehet tekinteni.

Írásomban Leem nyelvészeti munkáinak rövid ismertetésére vállalkozom, ezt a *Lexicon Lapponicum Bipartitum* szótárához kapcsolódó keletkezéstörténeti adalékokkal egészítem ki.

Misszió- és oktatásszervezés a 18. századi (Dán-)Norvégiában¹

A számi nyelv fejlődésének fontos részét képezte a keresztény hittérítés, a Lappföldre induló misszionáriusok és az ottani lelkészek tevékenysége. A reformációt követő időkben Isten szavának anyanyelven történő közvetítése az

¹ 1536-ban a dán és a norvég királyság perszónálunióba lépett, amely 1814-ig állt fenn. Ez idő alatt a politikai és gazdasági irányítás Dániából, Koppenhágából történt. 1537-től kezdve nem hívták össze a norvég államtanácsot, de az ország megőrizte külön törvényeit, a pénzverés jogát, és saját hadsereggel is rendelkezett. A dán (norvég) király, I. Frigyes támogatta Luther reformációját, ami Norvégiában viszont nem volt túl népszerű. Szintén 1537-ben – a király hatalmát megerősítendő – Norvégiában is bevezették a protestantizmust. A dán (és a német) lett a hivatalos, írott nyelv.

egyházi szövegek fordítása révén óhatatlanul magával vonta a kisebbségi – többek között a számi² – nyelvek (és kultúra) iránti érdeklődést is.

A számi nyelv oktatása, az első számi grammatikák, szótárak szerkesztése szoros kapcsolatban állt a misszionáriusok és a helyi papok tevékenységével. Norvégiában a missziós tevékenység az 1700-as években fokozódott, többek között az észak-norvégiai egyházi és a hozzá szorosan kapcsolódó iskolai körülményekről szóló leújtó jelentések következtében (Kjølaas 1995: 26–27).

1714-ben alapította meg IV. Frigyes király Koppenhágában az ún. Missziós Kollégiumot (Missionskollegiet), ami királyi védnökség alatt finanszírozta és irányította a protestáns missziókat. Az intézmény fő feladata az Indiába irányuló misszió megszervezése volt, de 1716-tól kezdve a számik lakta területek misszionáriusi tevékenységeinek irányítása is hozzá tartozott. Ennek vezetője Thomas von Westen (1682–1727) misszionárius lelkész lett, akit „a számik apostolaként” tartanak számon. Westen néhány év alatt megszervezte a lappföldi missziót, kápolnákat, iskolákat építtetett.

A számi nyelvoktatás központja ekkor Trondheim városa volt. A Trondheimi Katedrális Iskolában a misszionáriusok képzésére létrehozták a Seminarium Scholasticum nevű intézetet. Az intézmény a leendő papok, misszionáriusok számára biztosított számi nyelvi képzést, mielőtt megkezdték volna teológiai tanulmányaikat Koppenhágában. Feladata volt továbbá a bibliai ismeretek közvetítése, illetve a norvég nyelvtanárok képzése is. Westen missziós stratégiája egyértelmű volt: a számik anyanyelvükön hallgassák meg Isten szavát. Ezzel azonban szembekerült az akkori – dán születésű – norvég protestáns trondheimi püspök, Peder Krog (1654–1731) nézeteivel. A püspök szerint a számiknak kell norvégul megtanulniuk, ezért mind a prédikáció során, mind az oktatásban a norvég nyelvet kell használni. Ez a nézeteltérés újra és újra előkerült az újabb püspökök kinevezése során.³

Westen halálakor bezárt a Seminarium Scholasticum. Azonban az új püspök, Eiler Hagerup és a Scholasticum hagyományait folytatni hivatott, 1752-

² Jóllehet a számik egységes népként definiálják magukat, a földrajzilag egymástól távol élő számik nyelvei/nyelvjárásai olyan szinten különböznek, hogy azok beszélői nem értik meg egymást. Így nyelvészeti szempontból inkább számi nyelvekről szokás beszélni. Tanulmányomban én is ehhez az egyre inkább elfogadott szakmai irányvonalhoz igazodom.

³ A Krogot követő Eiler Hagerup (1731–1743) szerint a számiknak dánul kell megtanulniuk. Ezzel szemben a következő előjáró, Ludvig Harboe (1743–1748), ill. később Johan Ernst Gunnerus (1758–1773) is a számi nyelv oktatását támogatta, ám az őket követő Marius Frederik Bang (1773–1787) ismét az anyaország nyelvén történő prédikálást preferálta.

ben alapított Seminarium Lapponicum működésével a számi nyelv és kultúra újabb virágkora érkezett el. Ennek az időszaknak kiemelkedő alakja, az intézmény vezetője volt Knud Leem, aki nyelvészeti munkáival méltán válhatott az északi számi lexikográfia úttörőjévé (Kjølaas 1995: 27–29).

Knud Leem élete, munkássága

Leem 1697-ben született Haramban, Kelet-Norvégiában. Tanulmányait 1713-ban kezdte meg a Koppenhágai Egyetemen. Már végzett teológusként, 1715-ben keltette fel érdeklődését a számi nyelv és kultúra. 1722–23-ban követte Thomas von Westent missziós útjára Finnmarkenbe.⁴ Ez az út tovább fokozta a számik és a számi nyelv iránti érdeklődését, így aztán 1723-tól kezdve azon dolgozott, hogy a finnmarkeni számik közé kerülhessen misszionárius lelkészként. Mivel azonban még igen fiatal volt, így oktatóként és idősebb papok asszisztenseként kezdett dolgozni a nyugat-norvégiai Møre városában. 1725-ben vált valóra az álma, amikor Westen Porsanger és Laksefjord misszionárius lelkészévé nevezte ki. Odaérkezését követően kezdte meg a számi nyelv tanulmányozását.⁵ 1728-tól 1733-ig Alten-Talvik⁶ lelkésze volt, így még közelebbről tanulmányozhatta a számik hitét, életformáját és nem utolsósorban a nyelvét is. 1734-ben Avaldsnesbe, Dél-Norvégiába helyezték át. Ekkor merült fel benne az igény, hogy norvég misszionáriusokat oktasson számi nyelvre, és megismertesse velük a számi kultúrát.

Leem tízéves finnmarkeni tartózkodása során széleskörű tudást gyűjtött a számi nyelvről. Ennek eredményeként jelentette meg 1748-ban Koppenhágában első számi grammatikáját.⁷ A 400 oldalas grammatika anyaga a Porsangerfjord területén élő számik által beszélt karasjoki dialektusra épült. Ez a nyelvtan teljes mértékben Leem saját munkája volt, nem támaszkodott a korábbi években

⁴ Norvégia legészakkeletibb és egyben legnagyobb (48 618 km²) kiterjedésű megyéje. Lakosainak száma 75 ezer. Lappföld részét képezi, az itt lakók egynegyedét teszik ki a számik. A legfontosabb számik lakta városok: Kautokeino, Karasjok, Tana, Nesseby és Porsanger. Finnmarken 1803-ig a trondheimi egyházmegyéhez tartozott.

⁵ Thomas von Westen 1723-ban a Missziós Kollégiumnak írt levelében elismerően szól Leemről: máris számi nyelven prédikál, és a számik nagyon kedvelik (Hammond 1787: 849).

⁶ Település Finnmarken délnyugati részén.

⁷ *En lappisk Grammatica efter den Dialect, som bruges af Field-Lapperne udi Porsanger-Fiorden: samt et Register over de udi samme Grammatica anførte Observationers Indhold, hvorhos er føyet et Blad af den berømmelige Historie-Skriveres Hr. Baron Ludvig Holbergs Kirke-Historie oversat i det Lappiske Tungemaal med en Analyse over hvert Ord.*

megjelent (svédországi) számi nyelvtanokra.⁸ Ez volt az első tudományos igényű, Norvégiában megjelent munka a számi nyelvről.

1752-ben Leem megkapta a „professor lingvæ lapponiæ” címet és ettől kezdve ő vezette a Seminarium Lapponicum Fredericianumot⁹ Trondheimben. Thomas von Westenhez hasonlóan rendkívül fontosnak tartotta, hogy a Lappföldre induló misszionáriusok, papok anyanyelvükön szólítsák meg a számikat. Professzorként publikált első alkotása az *En Lappisk Nomenclator efter den Dialect, som bruges af Fjeld-Lapperne i Porsanger-Fjorden* [Lapp szójegyzék a Porsanger-fjord területén beszélt hegyi lapp dialektus alapján] című dán–számi szószedet, amely 1756-ban, Trondheimben jelent meg.

A Lexicon Lapponicum Bipartitum

Grammatikájának megjelenését követően Leem még egy évig élt Koppenhágában. Itt kezdte meg nagy opusza, a háromnyelvű szótár írását. 1763 decemberében Gunnerus püspök már utalást tesz jövőbeni feladatként egy teljes számi–dán szótárra, és külön megjegyzi, hogy a latin jelentéseket is meg kell adni (Dahl 1906: 15). Leem eredeti elképzelése feltehetően csak egy két-nyelvű szótár lett volna.

A Missziós Kollégium igyekezett siettetni a szótár elkészülését, de – többek között az anyagi támogatás csekélysége miatt (a Kollégium ugyanis nem vállalta a szótár nyomtatását!) – a munka nem olyan ütemben haladt, mint ahogy azt várták volna. A nyomtatást 1764 októberében Leem mostohafia, Jens Lemvig is megtámogatta 400 rigsdalerrel (Dahl 1906: 16, 21–22).

Leemnek kora és egyre gyakoribb betegeskedése miatt állandó helyettesre volt szüksége. Erre a pozícióra Gunnerus püspök Anders Porsangert javasolta.

Porsanger és Leem konfliktusa

Anders (Biret-Ánde) Andersen Porsanger (1735–1780) az első számi anyanyelvű személy, aki felsőfokú teológiai végzettséggel rendelkezett. Trondheimben fogadta fel Gunnerus püspök Leem munkájának megsegítésére, miközben a helyi katedrális iskolában tanult. 1761-ben tette le teológusi

⁸ Az első számi nyelvtan Per Fjellström *Grammatica lapponica* (1738) című műve volt. (vö. Tóth 2014: 133–134). 1743-ban ugyanezzel a címmel jelent meg, szintén Stockholmban, Henrik Ganander számi nyelvtana.

⁹ A Westen alapította Seminarium Scholasticum folytatásaként jött létre 1752-ben, Trondheimben. Célja – hasonlóan elődjéhez – a misszionáriusok számi nyelvű oktatása volt. Leem haláláig, 1774-ig működött.

vizsgáit Koppenhágában, és a következő évben Varangerben¹⁰ lett misszionárius. 1764-ben aztán visszatért Trondheimbe, és az év márciusától a Seminarium Lapponicum adjunktusaként, emellett kórházi lelkészként folytatta tevékenységét. Porsangernek – a szótár írása mellett – számos feladata volt, s a megélhetése miatt külön munkákat is vállalnia kellett, így ez is hozzájárult a szótárszerkesztés lassúságához. Végül 1768-ban kezdődött el a *Lexicon Lapponicum Bipartitum* első kötetének (*Pars prima sive Lapponico-danico-latina*) a nyomtatása Trondheimben. Bár az első kötet kiadásával párhuzamosan készült a második kötet kézírata is, ám a Leem és Porsanger között a közös munka kezdeteitől jelen lévő feszültség az idő előrehaladtával egyre inkább nőtt. A feszültséget tovább fokozta, hogy Porsangert folyamatos anyagi gondjai mellett egyre több feladat elvégzésére is kötelezték. Leem ekkor alig tanított már a Szemináriumban, és a szótár írásából is csak csekély részt vállalt (ekkorra már annyira remegett, hogy egy aláírás is komoly erőfeszítésbe került, vö. Martinussen 1992: 20–21). Minden feladat Porsangerre hárult tehát, aki nem mert panaszkodni, bár a Missziós Kollégium archívumában több általa írt levél is megtalálható, melyben fizetésemelés iránti kérélmeket nyújtott be, illetve Leem posztjának „megöröklése” felől érdeklődött (Martinussen 1992: 21).

Porsanger elégedetlen volt Leem ortográfiájával, ez jelentős konfliktusforrás volt közöttük. Erről már 1767-ben, a Missziós Kollégiumnak írt levelében is említést tett (vö. Martinussen 1992: 43–51). Ez a probléma csak fokozódott, amikor Porsangert Koppenhágába hívták 1769-ben, hogy segítse az éppen akkor ott dolgozó magyar jezsuita, Sajnovics János munkáját. Sajnovics ugyanis a számi és magyar nyelv között fennálló rokonság megállapítását követően javasolta a magyar helyesírás bevezetését az (északi) számi nyelvre.

Mint köztudott, Sajnovics János és Hell Miksa egy csillagászati expedíción vett részt Vardø szigetén, ahol a számi nyelvet is tanulmányozni kezdték. Ehhez a munkához Leem fent említett grammatikáját, illetve a *Nomenclator* szójegyzékét kapta segítségül Sajnovics, aki csak nagy nehézségek árán tudta használni őket, a helyesírás „furcsasága”, illetve a dán nyelv ismeretének hiánya miatt. Hallva azonban az élőnyelvi számít, arra a következtetésre jutott, hogy a magyar helyesírás – már csak rokonsága miatt is – alkalmasabb volna a számi nyelv leírására.¹¹ Ezt az elképzelést meg is osztották

¹⁰ Finnmarken megye legkeletibb részén lévő közigazgatási egység.

¹¹ „...a magyar és lapp nyelvnek már kiejtés alapján is azonosnak kell lennie...” (Dem. 36).

támogatójukkal, Otto Thott-tal, a Királyi Tudományos Akadémia akkori elnökével, aki lelkesen fogadta az ötletet.¹² Thott kérésére Gunnerus püspök Porsangert jelölte ki Sajnovics segítőjévé, aki elismerően nyilatkozott róla.

Porsanger hamar megismerkedett a magyar helyesírással, és Sajnoviccsal neki is láttak a Leem-szótár magyar helyesírással történő átírásához. Ezzel tulajdonképpen csúcspontjára jutott a Leem–Porsanger konfliktus, hiszen ezt az átírást Leem erőteljesen visszautasította. A nézeteltérésről Sajnovics is tudott, naplójának 1770. március 27-ei bejegyzése ugyanis így szól: „Nálunk járt Porsanger úr, akiről a püspök és Leem azt tételezte fel, hogy titokban velünk szövetkezik.”

Gunnerus püspök 1770 decemberében kelt leveléből kiderül, hogy a lexikonnak két kézírata állt rendelkezésre: a Leem-féle régi és a Sajnovics-féle új helyesírással¹³ lejegyzett változat. A püspök azt javasolta, hogy pártatlanként Gerhard Sandberg (1741–1805) misszionárius döntsön, melyik ortográfia alkalmasabb a számi nyelvre. A döntést nehezítette, hogy 1770. július 7-én Porsanger a Missziós Kollégiumnak küldött jelentésében¹⁴ tulajdonképpen Sajnovics hatására, de attól valamelyest eltérve, egy harmadik helyesírási javaslattal állt elő. Gunnerus püspök 1771. április 22-én írt leveléből is egyértelműen kiderül, hogy három helyesírás között kellett volna döntenie: Leem, Porsanger vagy Sajnovics helyesírása lenne-e a megfelelő? A kérdés nyitott maradt, a nyomtatás egészen 1773-ig állt. Ekkor az M betűtől folytatódott a nyomtatás, a kézirat pedig addigra már teljesen elkészült (Dahl 1906: 64).

A helyesírásokról¹⁵

A Leem által használt helyesírás valóban igen nehézkes és sok esetben félrevezető volt. Legfőbb kritikusa maga Sajnovics János, aki Demonstratiójában külön fejezetet szentel a Leem-féle helyesírás ismertetésének (4. és 5. paragrafus). Be kell azonban látni, hogy különösen nehéz dolga volt Leemnek, úttörőként ugyanis saját maga kellett létrehoznia helyesírási rendszerét. A problémát az jelentette, hogy a számiban számos olyan hang van, mely

¹² „...elhatározta, a lapp könyvekben a LEEM-féle helyesírás helyett, amely ingatag, erőtlen és mint afféle gyerekcipőben járó dolog, bizonytalankodó, vezessék be a szilárd, erős és több évszázad alatt ragyogóan kiművelt magyar helyesírást” (Dem. 43).

¹³ Sajnovics naplója alapján tudjuk, hogy a magyar helyesírással átírt szótár 1770 májusában elkészült, s azt átadta Otto Thottnak.

¹⁴ *Betænkning om den lappiske Orthographies Forandring efter den Ungarske* [Jelentés a lapp nyelv ortográfiájának változtatásáról a magyar alapján].

¹⁵ A három helyesírás részletesebb ismertetésétől jelen esetben eltekintek, ez egy későbbi írásom anyagát fogja képezni.

nincs meg a dánban, amely Leemnél a leírás alapját jelentette. Erre Leem azt a megoldást választotta, hogy egy hangot több betűvel írt le. Jóllehet nyomdatechnikai szempontból egyszerűbb (és költséghatékonyabb) volt ez a megoldás, rettentően meg is nehezítette az olvasást, hisz nem lehetett pontosan tudni, hogy az adott pozícióban lévő betűkombináció egyetlen hangot jelöl-e vagy többet.

Sajnovics és Porsanger egyetértettek abban, hogy célszerű egy hang jelölésére egy betűt használni. A különbség abban állt, hogy míg Sajnovics a magyar nyelvben használt ékezetes betűk bevezetését javasolta (ami idegen volt, és az új karakterek bevezetése miatt a nyomtatás szempontjából költséges is), addig Porsanger a latin betűk mellett a görög betűket vette fel helyesírási javaslatába. Ennek előnye, hogy ezek a tudományos világban, ezzel együtt a nyomdában is ismertek voltak, így kevésbé hatottak idegenül, mint a diakritikus jelekkel ellátott magyar betűk (Martinussen 1992: 34–35).

Sajnovics helyesírását tulajdonképpen hazatérését követően el is vetették, Porsanger javaslata pedig feltehetően a kora szaktekintélyének számító, nagy tiszteletnek örvendő Leemmel való egyre erősödő ellentéte miatt nem valósulhatott meg. A „pártatlan” véleményezés eredménye tehát az lett, hogy továbbra is Leem helyesírását tartották a legmegfelelőbbnek a számi nyelv lejegyzésére.

Vélhetően ugyancsak a Leem és Porsanger közötti feszültség miatt, Leem 1773-tól új segítőt kapott Christian Weldingh¹⁶ személyében, aki azonban váratlanul még ebben az évben elköltözött Trondheimből (Dahl 1906: 67). 1774-ben aztán Leem meghalt. A nyomtatás ekkor az S betűnél tartott (Dahl 1906: 76). Halálát követően kéziratait a számi nyelvet jól ismerő Gerhard Sandberg misszionárius kapta meg. Ő 1775-ben Koppenhágába utazott, hogy ott rendezze sajtó alá a kéziratot, melynek korrektúrázásában Weldingh is aktívan részt vett (Dahl 1906: 83). Ekkor még úgy gondolták, mintegy két év múlva elkészülhet a teljes szótár, valójában azonban még öt év kellett a munka befejezéséhez: 1781-ben jelent meg a lexikon második kötete (*Lexicon Lapponicum pars secunda danico-latino-lapponica*), amelyből 630 példány látott napvilágot. Vélhetően számos példánya megsemmisült az 1795-ös koppenhágai tűzvészben, emiatt a Leem-szótár nagyon ritka és nehezen beszerezhető könyvritkássággá vált.

A következő szótár 1887-ben jelent meg, szerzője Jens Andreas Friis volt. Friis munkásságával elkezdődött a számi lexikográfia „fénykora”, amikor már nyelvész szakemberek nyelvészeti megközelítésből dolgoztak szótáraikon.

¹⁶ Dán származású misszionárius, Porsanger legfőbb vetélytársa.

Irodalom

- Dahl, Ove 1906: 'Biskop Gunnerus' virksomhed. Det Kongelige Norske Videnskabers Selskabs Skrifter. No. 4. Trondhjem.
- Fjellström, Per 1738: *Grammatica lapponica exhibens linguæ hujus, peculiarium licet, et ab aliis linguis differentem, regulis tamen grammaticalibus adstrictam indolem.* In *linguarum studiosorum gratiam, potissimum vero illorum, quibus munera inter lappones obeunda demandata sunt. Brevis-
sima qua fieri potuit methodo conscripta, a Petro Fiellström.* Holmia.
<http://digibook.ub.umu.se/rara/12319646.pdf>
- Friis, Jens Andreas 1887: *Lexicon lapponicum cum interpretatione latina et norvegica adiuncta brevi grammaticae lapponicae adumbratione.* Ordbok over det lappiske sprog med latinsk og norsk forklaring samt en oversigt over sprogete grammatik. Christianiae.
- Ganander, Henrik 1743: *Grammatica lapponica: linguae Europaeum prope antiquissimae solidam planamque viam genium linguae lapponicae addiscere desideranti monstrans, opfra ac studio Henrici Ganandri Aboensis, comminist. Lapmarch. Tornoensis, jam design. pastoris in Siundo, elaborata.* Holmia.
- Hagland, Jan Ragland 2000: Knud Leem vår første språkvitskapsmann! In: Eliassen, Knut Ove – Fauskevåg, Svein-Eirik – Goring, Paul (ed.), 1700-tallet: Artikler om språk, litteratur, musikk og estetikk. Fauskevåg & P. Goring. (Kulturstudier 15.) Bergen. 87–96.
- Hammond, Hans 1787: *Den Nordiske Missions-Historie i Nordlande Finmarken og Trundhiems Amt til Lappers og Finners Omvendelse, fra første Begyndelse indtil hen udi Aaret 1727 ...* Gyldendalske Forlag. København.
- Itkonen, Erkki 1962: Eräistä Knud Leemin lapin sanakirjoissa mainituista sanoista. *Virittäjä* 66: 261–267.
- Kjølaas, Per Oskar 1995: *Bibelen på samisk. En bok om samisk bibeloversettelse.* Det Norske Bibelselskap. Oslo.
- Kristiansen, Roald E.: *Den norske kirken og det samiske*
https://kirken.no/.../kirken...kirken/...kirken/kirkeradet/.../kr_48_16...
- Leem, Knud 1748: *En lappisk Grammatica efter den Dialect, som bruges af Field-Lapperne udi Porsanger-Fiorden: samt et Register over de udi samme Grammatica anførte Observationers Indhold, hvorhos er føyet et Blad af den berømmelige Historie-Skriveres Hr. Baron Ludvig Holbergs Kirke-Historie oversat i det Lappiske Tungemaal med en Analyse over hvert Ord.* Gottman Friedrich Kisel, Kiøbenhavn. <https://reader.digitale-sammlungen.de/de/fs1/object/display/bsb105891009.html>

- Leem, Knud 1756: *En Lappisk Nomenclator efter den Dialect, som bruges af Fjeld-Lapperne i Porsanger-Fjorden*. Jens Christensen Winding, Tronhiem. <https://saamilinguistics.files.wordpress.com/2016/05/leem1756.pdf>
- Leem, Knud 1768: *Lexicon Lapponicum bipartitum: Lapponico-Danico-Latina & Danico-Latino-Lapponica cum Indice latino. Pars prima sive Lapponico-Danico-Latina. Nidarosiae. Pars secunda Danico-Latino-Lapponica. Cura et studio Gerhard Sandbergii Hafniae*, 1781. <https://www.nb.no/nbsok/nb/f7147c85118952098ba3af3b2b513745?lang=no#5>
<http://fennougrica.kansalliskirjasto.fi/handle/10024/88927>
- Lindkjølen, Hans 2005a: *Kirkens rolle i samisk opplæring*. <http://skuvla.info/skolehist/lind-n.htm>
- Lindkjølen, Hans 2005b: *The Church's role in Sami education*. <http://skuvla.info/skolehist/lind-e.htm>
- Martinussen, Bente 1992: *Anders Porsanger – teolog og språkforsker fra 1770-tallets Finnmark*. *Nordlyd* 18: 15–59.
- Nielsen, Konrad 1953: *Knud Leems Lexicon lapponicum. Studia septentrionalia. Vol. V. Liber saecularis in honorem J. Qvigstadii Pars II: 17–31*. Oslo.
- Norsk biografisk leksikon. <https://nbl.snl.no/>
- Rydving, Håkan 2013: *Words and Varieties. Lexical Variation in Saami. Mémoires de la Société Finno-ougrienne 269. Suomalais-Ugrilainen Seura*, Helsinki.
- Sandberg, Gerhard 1781: *Lexicon Lapponicum Bipartitum pars secunda danico-latino-lapponica*. <http://fennougrica.kansalliskirjasto.fi/handle/10024/88927>
- Szűj Enikő (szerk.) 1990: *Sajnovics naplója 1768–1769–1770. Bibliotheca Regulyana 1. ELTE, Finnugor Nyelvtudományi Tanszék, Budapest*.
- Szűj Enikő (szerk.) 1994: *Sajnovics János: Demonstratio. Bizonyítás. A magyar és a lapp nyelv azonos. Bibliotheca Regulyana 2. ELTE, Budapest. = Dem.*
- Torsøe, Mathilde 2018: *Norges første professor forsket på samisk språk*. <https://forskning.no/2018/02/han-var-norges-forste-professor/produsert-og-finansiert-av/uit-norges-arktiske-universitet>
- Tóth Anikó Nikolett 2014: *A lapp szótárak*. In: *Maticsák Sándor – Tóth Anikó Nikolett – Petteri Laiho, Rokon nyelveink szótára. Tinta Könyvkiadó, Budapest. 131–158*.
- Tóth Anikó Nikolett 2015: *A számi lexikográfia évszázadai. Nyelvtudományi Közlemények 111: 151–184*.

Knud Leem, the pioneer of Saami lexicography in the 18th century
Tracing the history of *Lexicon Lapponicum Bipartitum*

North Saami lexicography begins with the work of Norwegian priest and missionary Knud Leem, who is considered one of the most outstanding scientists of his time. He worked as a missionary in the Finnmarken municipality inhabited by Sámis. During this period he acquired extensive knowledge about the North Saami language that resulted in his Saami Grammar (*En Lappisk Grammatica*) in 1748; he later published his Danish-Saami glossary (*En Lappisk Nomenclator*) in 1756. His most significant work is the *Lexicon Lapponicum Bipartitum*, a trilingual dictionary. Its first volume (Sámi-Danish-Latin) was published in 1768, its second in 1781 (Danish-Latin-Saami). In my study, I will trace some of the less known aspects of the formation of this dictionary.

IVETT KELEMEN

On the names of the historical Szepes County¹

KENYHERCZ Róbert

Debreceni Református Hittudományi Egyetem
kenyhercz.robert@drhe.hu

1. “The name Szepes is still subject to linguistic research” – wrote Márton Pirhalla in his study dedicated to the history of the provostship in the Szepes County in 1899 (cf. 1899: 1). Yet this could be said even today as researches have not reached a resolution in this field, despite the fact that more than two dozen etymologies have been formed since the 17th century, with the aim of interpreting the meaning of the name of the former Szepes County (for a review of the history of research see e.g. Pirhalla 1899: 1–3; Weber 1916: 1–12; Melich 1929: 34–35; Fekete Nagy 1934: 30–33; Sowa 2007). As early as in 1929, Elemér Moór wrote that there might not be too many toponyms that have been explained in as many ways and as many times as the name of the historical Szepes County (cf. 1929: 145). The last three reliable linguistic etymologies are fairly recent, and they typically offer an explanation for the name of this region from three different languages, a fact that also indicates an unresolved problem. Heinrich Kunstmann proposed a Thessalian origin (cf. 1996: 162–163), while Jerzy Nalepa thinks it was formed in a Slavic language (cf. 2003). Wojciech Sowa attempted to trace back the name of the region to a neo-Latin language (cf. 2007).

The large number of theories does not necessarily mean that the question cannot be answered. Instead, it indicates that none of the suggested solutions can be proven by and within the actual paradigm and methodology of historical linguistics. The problem is deepened by the fact that the origin of the name of Szepes County has been a linguistic and an ideological issue as well since the start of the first studies in the field which is the result of the re-

¹ This work was carried out as part of the Research Group on Hungarian Language History and Toponomastics (University of Debrecen–Hungarian Academy of Sciences).

gion's historical significance and multilingual environment. In my study, I do not wish to further increase the number of etymologies. In this phase of the research, I think that the review, comparison, and evaluation of the existing results can be much more productive than the construction of a new explanation.

There is a large number of linguistic and other aspects that must be considered in the study of a toponym etymology. In my paper, I highlight only one of these, and I attempt to demonstrate the problems related to the name forms denoting the historical Szepes County in relation with the aspects of historical phonology of linguistic borrowings. Thus, in this paper, I will not go into details of toponymic typology, semantic issues and the problems of sources and language prestige. However, these aspects are also necessary for the systematic study, and I am planning to detail these in another paper.

2. It is widely known that the region which is called *Szepes* in contemporary Hungarian, *Spiš* in Slovak and *Zips* in German, was inhabited by a number of ethnicities, from the establishment of the northern counties of the Kingdom of Hungary until the end of the Middle Ages.² Some smaller and larger Slavic communities had already settled down in the valley of the Hernád (Hornad) and Poprád (Poprad) rivers before the Hungarians arrived. The Hungarians who were in charge of guarding the border came later, and it is supposed that Saxons and, in less number, even neo-Latins entered the region before the Tatar attack (1241/1242) (see Fekete Nagy 1934: 9–51; Homza 2009; KMTL: *Szepes(ség)*, Kósa – Filep 1978: 177; Kristó 1988: 393–395; Lux 1938; Soják 2009).

These ethnicities spoke different languages, and this is reflected in the geographical names of the region. The name of the county has its forms in the different languages from the establishment. The most comprehensible summary on the origins of the name versions of the Szepes County in different languages was written by János Melich, who also examined the relations between the different variants. As Melich writes, “it is undeniable that the different names cannot be separated from each other from an etymological aspect. However, we cannot deny the fact that so far nobody has managed to determine which variant is the original which one is the name-giver, and which one is the borrower” (1929: 34). Indeed, the name of the county can be explained to some extent through different languages, from the aspects of

² There are no linguistic sources available from the years before the Hungarian counties were established, so I do not wish to deal with issues related to that period.

phonology, semantics and the onomatosystems. The main problem is that the toponym variants of the borrowing languages cannot be explained properly through any of the relevant languages. The weakest point in the earlier etymologies is that they do not go into details about the phonological history of the linguistic borrowings. In the following sections, I would like to examine how the variants of the borrowing languages can be explained phonologically, while I also consider the supposed Slavic, Hungarian and German origin of the name of the county. I believe that this aspect can assist us to evaluate the feasibility of the explanations that rely on different languages. The validity of each deduction that is based on phonological history and etymology depends on the possibility it offers for explaining the variants that were borrowed by other languages.

We shall begin with the theory that is the most widely accepted one in the Hungarian linguistic literature.

3. Hungarian origins

Since the end of the chimerical etymologies, the explanation by János Melich is the first and only scholarly attempt to describe the Hungarian origin of the toponym (cf. 1925–1929: 324–327, resp. 1929). Melich thinks that the name in question came from the adjective *szép* ‘beautiful, nice’, but he explains the formation as a process that had gone through an anthroponymic stage (cf. 1929: 41). Apart from this, there are no more convincing theories which represent the primacy of the *Szepes* toponym variant, and thus prove the Hungarian origin of the region’s name. The later Hungarian studies all accept Melich’s perspective, and even Lajos Kiss used it in his work entitled *Földrajzi nevek etimológiai szótára* [Etymological Dictionary of Geographical names] (see Jakubovich–Pais 1937/1999: 73; P. Hidvégi 1955: 20; Papp – Kiss 1961: 258; Kósa – Filep 1978: 177, resp. FNEsz: *Szepesség*).

Melich first explained the origins of *Szepes* name version in his book *A honfoglaláskori Magyarország* [Hungary in the Age of Hungarian Conquest]. Here he considered the word as a borrowing of the Slavic *Spiš* toponym, based on a phonological study (cf. 1925–1929: 196). However, in one of his later studies entitled *Szepes és Poprád* [*Szepes and Poprad*] he favours the Hungarian origin. This is important from our aspect as he claims to have changed his stance because he had found that there are Old Hungarian variants from which the German and Slavic forms can be easily derived (cf. 1925–1929: 324, 1929: 39). Thus in 1929, he argues with overwhelming confidence that the *Szepes* toponym could only be explained by Hungarian ori-

gins, and both the German and Slavic name forms can be derived from that direction, not the other way around (cf. 1929: 39).

3.1. *Szepes* > *Zips*

We shall start by examining the possibility that the toponym which refers to the area was formed in Hungarian, and accordingly, the German *Zips* is a borrowing from Hungarian.

According to Melich, the *Zips* [tsips]³ variant cannot be explained by the Slovak *Spiš* [spiʃ] or Polish *Spisz* [spiʃ] forms. The word-initial cluster [sp] of the Slavic variants would have remained [sp] in the 12th-14th-century German language, where the word-initial [ʃp] of contemporary words was pronounced [sp]. That is to say, if a German variant came from the Slavic languages, it would be pronounced with the [spiʃ] form. According to Melich, however, the first consonant of the German toponym variant can be deduced from Hungarian without any problem. He has many examples of how the Hungarian word-initial [s] has been converted into the dialects of Germans living in Hungarian territories as [ts], as in the Transylvanian Saxon *zákəl*, *zaêkəl* ‘inhabitant of Transylvania’, the German *Zanig* ‘Szavnik’ words (cf. 1929: 37), but he also mentions the work of Gyula Gréb, which deals with the German dialect of the Szepes county, in which we also find examples of similar phonological parallels, e.g. *tsōns* ‘the town of Szandec’, *tsaŋkirtŋr* ‘Szentgirnér’, *tsīrak* ‘Szirák family name’ (cf. Gréb 1906: 43; Melich 1929: 37).⁴ Based on all these, Melich assumes that the *Zips* was formed from the Old Hungarian *Szipis* [sipiʃ] (e.g. 1251/1281: *Schypis*, Dl. 346) toponym variant, which in turn came from the Old Hungarian *Szips* [sipʃ] (e.g. 1260/1271: *Scips*, Dl. 25052) form, with the regular [s] > [ts] change of the word-initial sound that is regular in the German language (cf. 1929: 37).

On the basis of this it is conceivable from a historical phonological point of view that the German toponym variant was derived from Hungarian. At

³ In my transcriptions I use the IPA symbols.

⁴ It must be noted that not all of these examples refer to borrowing from Hungarian. There are examples, though, that indicate that the German [ts] in word-initial position was also formed through borrowing from Slavic languages. These include the Polish *Sajzy* > German *Zeissen*, Polish *Sądry* > German *Zandern* (see Sowa 2007: 78), and also the Czech *Slavonice* > German *Zlabings* (see Lutterer – Majtán – Šrámek 1982: 274–275). These indicate that the affricate in word-initial position in the German variant – with certain phonological restraints – can be traced back to Slavic origins. I elaborate on this issue in section 4.2. of the present paper.

least regarding the explanation of the word-initial sounds. Melich does not deal with the problem of the final consonant of the German form. Gyula Gréb draws attention to this in his work, which was published in the same year. According to Gréb, the change of the Hungarian [ʃ] at the end of words > German [s] at the end of the words cannot be explained in the German dialects of Hungary. In support of this, he lists several examples of the toponyms of Szepes County, where the etymological [ʃ] word-ending remained [ʃ] after having been transferred to German (cf. e.g. *Laps* > *Lapsch*, *Répás* > *Ripsch*, 1929: 123). He claims that the [sipʃ], considered to be primary by Melich, would have been transferred to German not in the form of [tsips], but in the form of [tsipʃ]. And since he says that the appearance of the word-ending [ts] cannot be explained in terms of historical phonology, he assumes that the *Zips* form was brought there by German settlers from their original habitat (cf. 1929: 124).

The issue was also discussed by Elemér Moór in 1929, and regarding the problem of the word-ending sound he rejects Gréb's theory on name transfer, because in his view a similar argument would still be acceptable in case of a specific settlement, but it is not relevant regarding the name of an area as large as Szepes County. He attempts to resolve the problem from a phonological approach, and he can find a parallel in the German dialect of Burgenland regarding the Hungarian [sipʃ] > German [tsips] adaptation at word-endings, which was debated by Gréb. The German language version of Hungarian *Gálos* [ga:loʃ] toponym, which is also mentioned by him, is used in the form of *Gols* [gols], which proves that in a name that was borrowed from Hungarian to German, the [ʃ] > [s] adaptations in word-ending positions could happen during or after the borrowing (cf. 1929: 149). Obviously, additional examples and their accurate chronological, phonological and dialectical examination would be necessary in order to reassuringly clarify whether all phonological elements of the German *Zips* can be derived from the Old Hungarian *Szips* variant.

3.1.1. In the following parts, I would like to add some philological remarks about the derivation of the German name form from Hungarian. Regarding the German variant, Melich only considered the later standardized *Zips* forms, and he only studied charter sources that he considered as Hungarian variants. However, there are many data from the earliest period that raise the possibility of another interpretation that the name was not loaned to German by the Hungarian [sipʃ] variant – as assumed by Melich –, but the later German [tsips] name form had a previous [tsipVʃ] or [tsipVs] variant in

German.⁵ That is, the change may be reconstructed as Hungarian [sipVj] (> German [tsipVj]) > German [tsipVs] > German [tsips]. If we accept that the [ts] sound in word-initial position is a result that was formed in the German language, then the following variants from original charters of the early period suggest the presence of the two-syllable German variants: 1246: *Chipus* (Dl. 68752), 1283: *Cypis* (Df. 263198); 1291: *Cypes* (Dl. 68765), 1294: *Cypus* (Dl. 60959); 1300: *Cypus* (Df. 263708).

It may be assumed that these word-initial *ch* and *c* letters should be read as [s], but in the era it would be exceptional (cf. Kniezsa 1952: 39), and the cited sources, except the one from 1300, are from the Szepes Chapter, which functioned in a German language environment (cf. Kniezsa 1952: 42; AOKl 19: 336; Fekete Nagy 1934: 163) and are related to the affairs of the Saxons in the county. So I am convinced that these can be read in [tsipVj] or [tsipVs] forms. Kniezsa himself is of the opinion that in this era the *c* character in the names referring to Szepes County as an area does not refer to an [s], but to the German [ts] pronunciation (cf. 1952: 40).

In addition to this, it is still possible that in the variants the *z* character did not always indicate an [s], but a [ts] sound instead. Thus, some of the following sources may be linked to the two-syllable German variant: 1255: *Zepus* (Df. 264116), 1258: *Zypes* (Dl. 63605), 1272: *Zepus* (Dl. 83133), 1278: *Zepes* (Dl. 71613), 1283: *Zepus* ~ *Zepusien(sis)* (Dl. 83140), 1284: *Zepus* (Dl. 63893), 1300: *Zepus* (Df. 263708), 1300: *Zepes* (Dl. 102890).

According to Kniezsa, the spelling of [ts], especially in *loca credibilia*, such as the Szepes Chapter at this time, was very often the letter *z* (cf. 1952: 42). However, all of these charters were made in the royal chancery, because of which, in my opinion, makes it more likely that they can be pronounced as [s] at word-initial position (cf. 1952: 42).⁶

⁵ The issue of the vowel in the second syllable will not be discussed in this paper, since the discussion of the borrowings is not directly affected by the quality of the vowels and showing the form variants would only complicate the presentation of the phonologic processes. Accordingly, I ignore the alternation of the vowel in the first syllable of the Hungarian variant, and I assume that it contained [i], as this is the most probable option regarding the timeline of the borrowing.

⁶ The charter from King Andrew III, registered as Df. 263708 and issued in 1300, deserves special attention. In fact, it has the *Cypus* variant besides the *Zepus* form. It is worth considering that these are not merely written variants that resulted from the inconsistencies of medieval orthography. What we see here is the simultaneous representation of the Latinized variant – based on the Hungarian toponym – and the ver-

In connection with the chronology of the Hungarian [sip] > German [tsips] borrowing suggested by Melich, it must be noted that no example has been found from the 13th century which would reassure the early presence of the one-syllable German [tsips] form. The sources that may support this reading, in my opinion, is related to Latinization, and they might not reflect the pronunciation of a spoken dialect: 1278: *Cypsensi* (Dl. 63609), 1294: *Cip(sie)n(sis)* (Df. 266957), 1297: *Cypsiensium* (Df. 263034).

For the evaluation of these data, it is worth taking into account the charters, in which the two-syllable basic form of the Hungarian version of the *Szepes* name and its derived *-(i)ensis* form in Latin are also listed. Although Melich interpreted these differently in his readings (cf. 1929: 35–36), I think that in the following cases the vowel of the second syllable does not necessarily refer to a phonological variant, but some of them were affected by Latinization: 1264: *Scypis* ~ *Scypsiens(sis)* (Dl. 40058), 1264/1294: *Scypis* ~ *Scypscen(sis)* (Dl. 26751), 1279: *Scepus* ~ *Scipsiensis* (Dl. 74779), 1280: *Scep(us)* ~ *Scepsiensi* (Dl. 63613), 1295: *Scepus* ~ *Scepsien(sis)* (Dl. 63621), 1297: *Scepus* ~ *Scepsien(sis)* (Df. 253113).⁷

Accordingly, the above-mentioned Latinized forms, written with *c*, are not clear evidence of early use of the [tsips] name variant. They can contain the two-syllable [tsipys] and other forms. There is a datum from 1301 which is spelled as *Cips* (Df. 272735), thus at the turn of the 12th and 13th centuries the German form, that corresponds to the modern variant, could have already existed. However, it is worth pointing out that this form does not occur later in Latin language charters, but only in German documents or in German translations of Latin language charters from the 15th century. In order to evaluate this issue, we must also consider the name using characteristics of Latin language charters.

It is evident that in the 13th century the presence of the second syllable in the name is alternating since there are a large number of sources that refer to one-syllable name forms: 1260/1271: *Scips* (Dl. 25052), 1272: *Scyps* (Dl. 68756), 1274: *Scyps* (Dl. 68757), 1275: *Sceps* (Dl. 74778), 1278: *Scyp(s)* (Dl. 63610), 1278: *Scyps* (Dl. 63609), 1281: *Sceps* (Dl. 63614), 1293: *Scips*

anacular variant that reflects German pronunciation. This means that not both of these sources should be read with a [ts].

⁷ From this aspect the *Cypsensi* datum from 1278 is the most uncertain, since the name is also listed in the charter in *Scyps* form. However, due to the charter-writing practice and the multilingual use of the name of the county, this alone does not prove that the [tsips] variant could be behind the *Cypsensi* form (cf. Dl. 63609).

(Dl. 83143), 1298: *Scyps* (Dl. 40249), 1299: *Scyps* (Dl. 40277), 1300: *Scyps* (Dl. 40277).

Contrary to Wojciech Sowa, I do not think, that in the practice of the Hungarian chancery and the Szepes Chapter the *sc* characters – shown in the examples – indicated [ts] in the 13th century, so it is not necessary to read these as [tsips] (cf. KMHSz 69; Kniezsa 1952: 42–43; Sowa 2007: 75–76). I think that these if they were forms from live language usage, are related to Hungarian use. Melich also brings examples of other toponyms to confirm that a [sipiʃ] > [sipʃ] change was possible in Hungarian (cf. 1929: 36).

For the issue of the [s] in word-ending position in the German [tsips] the above-mentioned charter sources do not provide any guidance.

The findings from the charter sources can be summed up in two conclusions:

1. The borrowing did not happen the way Melich suggests, and not the [sipʃ] variant was transferred to German from Hungarian, but the two-syllable [sipVʃ]. With the affrication of the word-initial [s] in the German language, the [tsipVʃ] or [tsipVs] variant could have been formed rather early, even at the time of the borrowing. As for the second syllable: based on the Hungarian *Répás* > German *Ripsch* (cf. Gréb 1929: 123) or the Hungarian *Gálos* > German *Gols* changes – the former from the Szepes region, the latter from Burgenland – the loss of the vowel in the second syllable in the German dialects of the medieval Kingdom of Hungary is not unprecedented, and the sources prove that the vowel loss in the case of *Zips* occurred later, in the German language, and not at the time of the borrowing.

2. However, the variants with the initial [ts] from the above-listed forms may not have been formed in the German language. In principle, the affrication could also have occurred in Hungarian. Based on the examples of Magyar hangtörténet [Hungarian Historical Phonology] by Géza Bárczi, this change might have happened in the Hungarian language in the 13th century, and it can be supported by data (cf. 1958: 163). And the alteration of [sipVʃ] > [tsipVʃ] that can be read in the sources of that period does not necessarily reflect the German borrowing. In this case, it could be supposed that a Hungarian [tsipVʃ] or [tsipʃ] was loaned, and not the Hungarian [sipʃ] form. However, the likelihood of this is weakened by several factors. This is because in the Hungarian language the [ts] sound was not widely spread (cf. Bárczi

1958: 115, 163),⁸ and the number of Saxons living in the region was increasing at the time. Therefore, it is easier to presume that the [tsipVj] or [tsipVs] variants were developed in the German language.

3.2. Szepes > Spiš

We shall now attempt to explain the origin of the [spiʃ] variant that is used in contemporary Slavic languages, assuming that the Hungarian variant is the primary.

In Melich's view, the Slavic [spiʃ] can be easily explained from Hungarian. He argues that the Old Hungarian [sipiʃ] became [sɒpiʃ] then later [spiʃ] in Old Slovak or Old Polish by the weakening and the loss of the vowel of the first syllable. He lists the Latin *missa* > Ancient Slavic *měša* > Slovak *mša* ~ *omša* 'mess', the Latin *cimiterium* > Slovak *cimiter* ~ *cmiter* 'cemetery', and the East German *silings* > Western Slavic **sblędźb* > Polish *Śląsk*, Czech *Slézsko* 'Silesia' as similar phonological processes (see Melich 1929: 37–38; FNESz: *Szilézia*). In addition to what Melich writes about the loss of the first vowel, the Etymologický slovník jazyka staro slovenského (ESJS) dictionary lists other examples that resulted in [sp] initial consonant clusters, similarly to the supposed [sipiʃ] > [sɒpiʃ] > [spis] change. These include the Old Slavic *sъpasti* ~ *sъpasetь* 'to defend, to save' > Slovak *spasiť*, Ancient Slavic *sъpati* 'to sleep' > Slovak *spat'* (cf. ESJS 15).

3.2.1. I think that it is still worth considering some circumstances regarding Melich's explanation. On the one hand, the chronological aspects of the sound change assumed by him should not be ignored. In the manner described above, Melich explains the sound structure of the Slavic [spiʃ] as something that was formed through the disappearance of the jer in the first syllable. In the Slavic literature, however, it is commonly accepted that the loss of the jer in the so-called weak position in the 10th-12th centuries had al-

⁸ Bárcki emphasises, however, in connection with the Hungarian [s] > [ts] affricate change, that in the 13th century it was primarily related to Slavic borrowed words (cf. 1958: 163). This may be important in case we assume the primacy of the Slavic toponym variant, compared to the Hungarian one. Further investigations should also be carried out in order to clarify whether a supposed [tsipyʃ] could appear as the influence of the German variant and is it conceivable that the authors of the charters adapted the [tsips] form, used in German, to the early *Scepus* form that soon became standardized in the Latin writing. It would mean in essence that the two-syllable forms, that seem as German ones, were formed only in literacy. The discussion of these issues, however, is beyond the scope of the present paper.

ready happened in the Western Slavic languages that were undergoing a process of separation (see Carlton 1991: 165–167, 239; Krajčovič 1975: 48–50; Stieber 1979: 49–52; Sussex – Cubberley 2006: 211–215; Zoltán 2015, 2016). So Melich's idea about the adaptation and the subsequent change can only be accepted in case the Hungarian *Szepes* form had been transferred to the language of the local Slavic communities even before the end of the 12th century. It is obvious that the question could be answered by a more precise definition of the period when the Hungarian toponym variant was created. According to our present knowledge, this happened during the time of the Northern expansion of the Kingdom of Hungary. The establishment of the county, and thus the arrival of Hungarians in significant numbers in the region happened around the 12th and 13th centuries, and not earlier. Archaeological studies have shown that the construction of the present-day castle begun in the last quarter of the 13th century (see Zsoldos 2001: 24, 2003: 34), and the establishment of the Szepes provostship might be dated to the early 13th century (see Labanc – Glejtek 2015: 12–18). Although Antal Fekete Nagy believes that the first Hungarian border guard troops were present in the region from the first half of the 11th century, Gyula Kristó claims that the Hungarians arrived from the neighbouring counties sometime later, in the middle of the 12th century (see Fekete Nagy 1934: 34–36; KMTL: *Szepes(ség)*). Unfortunately, the written sources do not provide us with more definite points for answering the question. Even the earliest charters that include the name of the area are from the first decades of the 13th century, and there are no data from the 10th–12th centuries.⁹ However, the formation of the toponym and the organization of the county might be studied separately, and it is possible that originally the toponym was not used to refer to the county or its centre, the castle. It can be assumed that the name was based on an already existing toponym, which could have been created earlier in the language of the Hun-

⁹ Some of the researchers say that the first written form of the region is *Scipien(sis)* from a 1198 charter (Df. 248310). Others, however, follow János Karácsonyi in stating that it refers to a settlement near the Danube (see Karácsonyi 1901: 1050; CDES 1: 99; Homza 2009: 126; Labanc – Glejtek 2015: 12–18; RegArp. 1/1: 54). Yet this source refers only to the very end of the 12th century. The lack of charters from this period – considering other resources in connection with the history of Szepes County – might indicate that the Hungarians were not present in greater numbers in this region in the 10th–12th centuries.

garians who were responsible for the construction and protection of the northern borders.¹⁰

It is clear that the chronological uncertainties surrounding the creation of the toponym weaken Melich's explanation. In order to justify the phonological derivation that he outlined, the origin of the Hungarian name should be dated back earlier than the 12th century. This is the only way to link the Hungarian [sɪpɪj] > Slavic [spɪj] transfer to the sound change tendency in Slavic languages that resulted in the disappearance of jers. However, neither the history of the local Hungarian communities nor the history of the authorities of the region in this period has been studied to an extent that could support this.

In order to support his theory, Melich elaborates on the origin of the medieval variant of the present-day settlement Smižany. He assumes that the current Slovak form *Smižany* comes from the Old Hungarian *Somogy* variant, by the weakening and eventual loss of the vowel in the first syllable, similarly to [sɪpɪj] > [spɪj].¹¹ He claims that such a change happening at the same time and at the same place in a different toponym proves his explanation irrefutably, thus the primacy of the Hungarian *Szepes* form over the Slavic variants (cf. 1929: 38–39).

This parallel, however, raises further problems in addition to the chronological issues mentioned above:

1. There are data of the Hungarian version dating back to the middle of the 13th century,¹² and in the first third of the 15th century, the German *Schmögen* variant was used as well.¹³ However, the Slavic variant can only

¹⁰ For example, the form *silva Zepus* in *Gesta Hungarorum* can be a reference to this (cf. Melich 1929: 41).

¹¹ Melich claims that this toponym originated from the Hungarian language, and he assumes that is a derived form of the plant name *som* 'cornus' (cf. 1929: 38–39). Others insist it can be traced back to the Polish *szum*, *szuma*, which means 'forest' (see Goótsóva – Chomová – Krško 2014: 355).

¹² 1245–1248/Más.: *Simik*, v., (Labanc 2014: 72), 1254: *Sumug*, t., v. (Dl. 2514), 1289: *Symigy*, v. (Df. 263061), 1293/1322: *Sumugy*, de, t. (Dl. 71627), etc.

¹³ See 1423/1787: *Schmegen*, v. (Dl. 71611). The fact that the charter containing this datum is only available today in copies from early modern times. That is why we must consider the actualization of the toponym variant. The earliest copy from the 16–17th century is damaged in this part, but both the Df. 282605 charter from 1774, and the 1787 authorized copy – which was mentioned above – contain this variant. It might be possible to consider the *Syndramus filius Cristanni de Smegen* form from 1438 as an

be found in sources from later periods, after the Middle Ages.¹⁴ But, based on the lack of data, the Hungarian variant was not in use at that time, so the Slavic variant turns up alternatively with the German form in the sources from this period (see Kenyhercz 2014: 242, 2015: 207). So chronologically it seems likely that the Slavic toponym was not derived from Hungarian but from German.

2. I think the German and the Slavic forms are more similar to each other than the Hungarian and the Slavic. On one hand, because of the similarities of their phonological structures, on the other hand, according to Camillo Reuter, the inner vowel of the Slavic variant can be explained by the German *Schmögen*, through the [g] > [h] > [ʒ] change (cf. 1980: 80., according to the literature, however, the Slavic toponym can be derived from the Hungarian as well, see FNEsz: *Szepessümeg*, Melich 1929: 38–39).¹⁵ And if we consider the fact that there is a relation between the Hungarian *Somogy* and the German *Schmögen* in terms of their origin (see for example the Hungarian *Somogyom* and the German *Schmiegen* toponym-pair from Kis-Küküllő County), it is much easier to explain how the Slavic *Smižany* came from the German toponym that originally begins with a consonant cluster.

Thus, the example of *Somogy* > *Smižany* does not seem to be an irrefutable argument in stating that the disappearance of the first vowel in the Slavic language of 13th-century Szepes County would have been obvious.

All in all, however, Melich may be right when he discusses the direction of the transfer, even if his attempt to reconstruct the phonological processes in *Spiš* and *Smižany* could be wrong. Returning to the main question, it is also possible that the disappearance of the first vowel in Slavic [spij], which is derived from Hungarian, cannot be explained by any kind of regular Slavic sound change. Instead, we can assume an adaptation phenomenon that resulted in a change in the phonological structure of the toponym taken from the Hungarian language. This might have been based on the phonological structure of Slavic languages.¹⁶ In this case, the adaptation can be discussed separately from the disappearance of jers in the 10th-12th century.

early example of the German form, but the source offers no data that could help to identify the settlement mentioned there (see Tüskés 2008: 153).

¹⁴ See e.g. 1570: *Smyssan*, 1582: *Smizan*, 1593: *Smyzan*, 1598: *Smysan*, 1647: *Szmisan*, 1696: *Szmisan*, etc. (Kenyhercz 2014: 242).

¹⁵ Tracing back the initial [j] > [s] in both languages raises the same questions.

¹⁶ There are a number of toponyms that prove that in this period the initial consonant cluster was a typical phonological structure in Slavic languages (see Kenyhercz 2013b: 49–183). In the case of adaptation, this could definitely act as an analogy.

3.2.2. In his work published in 1980, Šimon Ondruš does not accept Melich's theory and the idea that the Slavic variant came from Hungarian due to reasons connected to phonological structures. In his opinion, the [spiʃ] variant cannot be derived from Hungarian. This is because in the Slovak language in the 12th-13th century the CVCVC phonotactic pattern was absolutely common, so in case of an adaptation, a [sipiʃ] > [spiʃ] change would not have been justified. Instead, the [sipiʃ] form would have survived (cf. 1980: 282). Although it is a theoretical statement, the cornerstone of modern theories about phonological changes is that the structures most exposed to changes are the ones that are irregular or even unusual in a given language (see Bakró-Nagy 1992: 35; Vennemann 1988: 2). However, we need to understand that sometimes linguistic changes that do not seem justified from a phonological point of view, can also happen. I studied this phenomenon in relation to the history of first syllable consonant clusters in the Old Hungarian language. Many examples that I have come across show that the dissolution of initial consonant clusters can happen in the Hungarian language even if the change would not have been inevitable from a phonotactic point of view (see Kenyhercz 2013b: 195–204). Adaptive and analogical changes or modifications are especially characteristics of linguistic borrowing. However, Ondruš's assumption is supported by the lack of any parallel examples that would show a similar Hungarian CVCVC > Slavic CCVC adaptation (see e.g. FNEsz, Kenyhercz 2013b; Rocchi 2010: 29–52; for adaptations regarding other languages see e.g. Rospond 1984, Lutterer – Majtán – Šrámek 1982, etc.). The change in the phonological structure – proposed by Melich – may indeed not be relevant and general in relation to the 12th-13th century. But contrary to what Ondruš writes, I do not think that this fact alone proves that the Hungarian origination is incorrect. It only opens the way for further studies and different explanations.

4. Slavic origins

We shall look at the problems we face when by assuming that the Slavic variant is the primary, we attempt to derive the Hungarian and the German variants from it.

In this case, we cannot rely on information from charters. There is no trace of the Slavic toponym variant in 12th-13th-century official documents. However, this alone does not necessarily mean that it was not used by the Slavic-speaking community. In this period the prestige of Slavic languages in the Kingdom of Hungary was low, so Slavic toponyms that had Hungarian or

German counterparts were often omitted (see Hoffmann 2007: 91; Kenyhercz 2013a, Hoffmann – Rácz – Tóth 2018: 50–52). Yet the chronicle of Boguchwał II from 13th-century Poland includes the Slavic variant of the region in the form of *Spis* ~ *Spys* (KSA, p. 32). Although the original source is not available any more, its copies can be found in 14th-century codexes. From the aspect of historical linguistics, this data can be considered valid in relation to the time period when the codexes that include the copy were made. While all early and late copies of the above-mentioned chronicle feature this phonological variant (see Bielowski 1872: 508), it is possible that the 13th-century original already had the [spiʃ] toponym variant. The ethnical conditions of Szepes County also indicate that the Slavic toponym variant was already in use besides the Hungarian and German forms, during the inhabitation of the region. This makes me believe that the lack of early charter data alone does not mean that the Slavic form could not be the primary.

The number of explanations of the subject in question from Slavic languages is greater than the explanation from any other languages. Of these the previously mentioned work by Šimon Ondruš from 1980 is maybe the most widely accepted. According to Ondruš, the toponym *Spis* meant 'deforested area', which he traces back to **sъ-pich-jь* and **iz-pich-jь* forms, meaning *pъchati* 'to cut up wood by an axe'. Ondruš claims that *sъpišь* was formed by palatalization and the deletion of the first [i] sound, and eventually, the *spiš* variant was formed after the disappearance of jers (cf. 1980: 281).¹⁷

¹⁷ The 1984 etymology by Stanisław Rospond must be mentioned here as well. He also considers the Slavic as the primary form. In *Spis* (written this way) he sees a word meaning 'mountain with forest', and the toponym's root is the Ancient Slavic *šipъ* 'thorn', from which *šip-iš* and *šip-uš* forms came. According to Rospond, later the first syllable was deleted (he does not include a chronology for this idea) and this resulted in the Slavic form. He thinks that the Hungarian variant was formed through the Slavic form, but he does not discuss how the initial [ʃ] in the primary [ʃpiʃ] toponym became [s]. He does not explain the origin of the German form as well (cf. 1984: 200). The historian Jerzy Nalepa assumes a different semantical background in his 2003 paper, but he also refers to Slavic origin. He thinks that the toponym originally referred to a mountain, on which a castle was built. The reconstructed **sъpišь* variant meaning 'spiky mountain, hill' refers to this. According to Nalepa, this is how the castle got its name, and later the toponym was used to refer to the whole region (cf. 2003). From the aspects of historical phonology, these theories and other Slavic derivations start out from words that have a similar phonological structure to the one Ondruš used. That is why everything I discuss Ondruš's etymology refers to the Slavic derivations in general.

We shall take a look at whether the Hungarian toponym variant can be traced back to the Slavic form.

4.1. Spiš > Szepes

Ondruš thinks that the Hungarian toponym variant can be easily deduced from the Slavic form. In fact, he claims that the Slavic [spiʃ] > Hungarian [sɒpiʃ] adaptation is absolutely regular because the initial consonant clusters of Slavic words were generally eliminated from the Hungarian language. And as I have mentioned it earlier, he assumes that the explanation of Slavic initial consonant clusters is not possible through the Hungarian language, he considers the Slavic [spiʃ] as the primary variant (cf. 1980: 282–283).

In this context, it is worth considering the phonological characteristics of the dissolution of the initial consonant clusters. It is known that in the Old Hungarian language the initial consonant clusters were generally eliminated by the insertion of a vowel between the two consonants. The only exceptions were the [ʃ], [s] + voiceless stop combinations, as the clusters were eliminated in them by a vowel inserted before the syllable (see e.g. Bárczi 1958: 137–140; Kálmán 1972: 59–60; Kenyhercz 2013a, 2013b, Nyirkos 1992, 1993: 17–25, 1997, for the general phonological background of this see Szigetvári 1998: 203). Thus, a Slavic [spiʃ] sequence in the 12th–13th century must have been adapted by the Hungarian language in the form of [ispiʃ] or [espiʃ]. But none of the numerous sources of this toponym refers to this. Besides, as for Ondruš's assumption about the elimination of the [ʃ], [s] + voiceless stop cluster by an inserted vowel, in the complete medieval toponym corpus of the Carpathian Basin, I do not know one similar example. In the works of István Nyirkos that cover the whole history of the Hungarian language only these six data can be found: the nouns *skarlát* 'scarlet fever' and *superlát* 'ornamental curtain, canopy', and *szapora* 'quick, prolific', *szekernye* 'thigh-high shoes or buskin', *szekrény* 'wardrobe' and *szikla* 'rock', based on etymology (cf. Nyirkos 1997: 137–144, and the relevant entries of EWUng). However, there are countless examples for the elimination of [ʃ], [s] + voiceless stop clusters by vowels inserted to the front of the syllable (Kenyhercz 2013b; Nyirkos 1992, 1993: 17–25, 1997). Because of these, I believe that Ondruš's explanation, regardless of the fact that he was right or wrong about the direction of the adaptation, bears no greater significance, as he attempts to use an exceptional phonological change in his reasoning related to the 12th–13th century.

Theoretically, it is not impossible to assume that the *Szepes* toponym was adopted to Hungarian from a Slavic language, but it cannot be explained by the above-mentioned irregular elimination of initial consonant clusters inserting a vowel between the two consonants. According to Elemér Moór, in the Hungarian language the Slavic [spiʃ] variant first became [sipʃ] by metathesis, then [sipiʃ] by the elimination of the closing consonant clusters (cf. 1929: 145). It would require further examinations to prove this, because Moór's example, the Slavic *Kriva* > Hungarian *Kirva* is not an obvious analogy. On one hand, it includes the connection of sounds with different phonological characteristics as in the case of *Spiš*. On the other hand, the formation can be explained in another way as well, as the Slavic [kriva] first became *[kiriva] in Hungarian by the addition of a vowel. Later due to another phonological tendency of the Old Hungarian language the second open syllable lost the vowel, thus the [kirva] variant was formed. It is very unlikely that the latter happened with [spis], because the dissolution of the initial [sp] cluster with a vowel inserted between the two consonants is an irregular change.¹⁸ That is why I suggest another solution.

In order to dissolve the phonological contradictions of Slavic [spiʃ] > Hungarian [sipiʃ] change, it is worth mentioning that the Slavic toponym was borrowed to Hungarian in a form that still contained the jers, and not later, in its [spiʃ] form, that has an initial consonant cluster. But for this, we need to assume an adaptation that happened not later than the 12th century. In this period the Western Slavic languages still had the jers in weak positions. In connection with the Slavic-Hungarian linguistic contacts in the 11th century András Zoltán notes that the so-called jer – contrary to what is wrongly believed – was not a reduced sound, but a full vowel, which could be easily recognised by speakers of those languages that had contact with Slavic languages. Zoltán quotes Gyula Décsy, who believes that in the above-mentioned period the palatal reduced vowel (ь) could still have been heard as [i], the velar reduced vowel (ѣ) could still have been heard as [u] or a similar sound by Hungarian speakers. To demonstrate this, András Zoltán brings up a source that was written around Kassa – an area not far from the old Szepes County – in 1261. The first part of the toponym *Pistrungus potoc* comes from the Slavic *pъstroǫbъ* 'trout'. The jer in the initial syllable was adapted from Slavic to Hungarian as a palatal [i] sound. This, according to Zoltán, shows that the borrowing had happened before the end of the 12th century when the jer in

¹⁸ For the definition of metathesis and the so-called 'two-open-syllable tendency', see Kálmán 1972: 58, 65, and the works of Csilla Katona (e.g. 2016a, 2016b).

the initial syllable was still an audible vowel, as it disappeared from the surrounding Slavic dialects by the end of the 12th century (cf. Zoltán 2015: 38–39, 2016: 40–41; and see e.g. Krajčovič 1975: 49–55). Therefore, in case of attempting to derive the Hungarian *Szepes* from the Slavic variant, it is worth tracing back the contemporary Slovak [spiʃ] and the Hungarian [sɒpiʃ] – theoretically – to a mutual antecedent, that is a Slavic *[sъpʲiʃъ] ~ *[sъpʲiʃъ]¹⁹ or another word with a similar phonological structure. In this case the subsequent differences in the phonological structure would be the results of the different phonological development of the two languages: in the Slavic variant the jer in the initial syllable disappears, while it is adapted to the Hungarian language as an [i] sound, and it is only affected by qualitative changes later. I find this explanation much less irregular than linking the problem of the initial syllable in Hungarian to the breaking of consonant clusters. The weak point here is the chronology, too, as the toponym must have been borrowed to Hungarian in the 10th-12th century when the Slavic variant still had the vowel in the initial syllable (see Zoltán 2015: 41). It must also be mentioned that all the etymologies that I have come across have the velar [ɣ] sound in the first syllable. This means that in order to prove my theory, a Slavic antecedent is needed, in which the palatal [ɣ] can be reconstructed in the first syllable.²⁰

In the following, I attempt to explain the formation of the German variant from a Slavic origin.

4.2. Spiš > Zips

The question of tracing back the German variant to a Slavic form is a secondary issue in the literature. At this point, I also think that the German variant can be explained more easily by the connection with the Hungarian language even if we accept the Slavic origin. Besides, the Hungarian and the Slavic forms are fairly close to each other in terms of phonology (see Gréb 1929: 124), thus the explanation of the German variant by the Slavic origin raises the same questions as tracing it back from Hungarian. That is why I

¹⁹ The first vowel in this case, is not velar (ɣ), as Ondruš or Nalepa assumed, but a palatal (ɣ). Otherwise, the front vowel in the first syllable of the Hungarian variant could only have a secondary explanation, which in our case would represent another problem.

²⁰ The final position jer is not explained in more details in this paper. According to András Zoltán, there can be many reasons behind its disappearance from the Hungarian and Slavic languages (cf. 2015: 40–41).

am not going to discuss these again. However, it must be noted that the Slavic origin of the German variant could be plausible only if the Slavic [spiʃ] variant would have been borrowed in German by affrication and metathesis in [tsipʃ] or [tsips] forms. Yet the charter sources contradict this because they support the two-syllable [tsipɪʃ] or [tsipis] variant, which reflects the use of the German language (please see section 3.1.2. for examples). Explaining the formation of these two-syllable forms from Slavic would be more demanding than any other description. Besides, the Slavic [spiʃ] > German [tsipʃ] borrowing is not a predictable change due to the characteristics of the phonological structure, because the initial consonant cluster would have been kept in the German form as well (see Melich 1929: 37).

5. German origins

Finally, we consider the possibility of taking the German form as the primary source.

The first serious theory is from Gyula Gréb, which I have mentioned earlier. However, he does not claim the absolute primacy of the German variant, but due to phonological problems related to last syllables, he supposes that the German variant is not directly connected to the Hungarian. Instead, he says that the German settlers adjusted the [sipʃ] form of *Szepes* – that had already been in use – to the *Zips*-type toponyms that were familiar to them as folk etymology. Yet he does not elaborate on the question of whether variants from other languages can be derived from it, or they are independent of this form (cf. 1929).

More recently, Wojciech Sowa has also addressed the question of the primacy of the German form. In order to clarify the formation of the German variant, he emphasises the effect of the language of a neo-Latin community that was settled in the county during its formation. According to Sowa, the toponym refers to *cepus* ~ *ceppus* (meaning 'log or trunk' in medieval Latin) and its derivatives in neo-Latin. He links *cepus* to Hungarian word *gyepű* 'march, an artificial boundary for defence purposes', which is a reference to the role of the historical Szepes County in protecting the border. And although he does not imply a direct etymological connection between the two words, he still claims that the name-giving might have been based on semantic and phonological reasons, i.e. the fence on the border was built of wood (cf. 2007: 77–78). While he explains the semantic background, Sowa does not detail the interpretation of Slavic and Hungarian variants (cf. 2007: 78–79).

He initially starts from the German variant instead of the Slavic and the Hungarian, because in the charters he reads the starting *c*, *ch*, as well as *sc* and *z* letters as [ts], according to certain procedures of the European Latin literacy (cf. 2007: 75–77). I believe, however, that this theory is not exactly self-evident, especially in relation to the practices of the chancellors and officials of the Kingdom of Hungary. The entries of the Korai magyar helynév-szótár 1. [Dictionary of Early Hungarian Toponyms 1.] that start with [ts] or [s] show that until 1350 all words with the [ts] in initial position were spelled with *c* and *ch*, while those with [s] in the initial position were spelled with *s*, *sc* or *z* (cf. KMHSz 1: 69, 246–270; and see e.g. Kniezsa 1952: 42–43). During my name collecting works related to the old Szepes region, I did not find any examples for a different spelling. This means that the primacy of the German variant cannot be based merely on its spelling in the charters. However, Sowa himself emphasises that his explanation should be considered a suggestion.

Before turning to the explanation of the Slavic and Hungarian forms on the basis of the German variant, I must add that the primacy of the *Zips* variant is put into doubt by the fact that the German-speaking settlers arrived in the region after the Slavic and the Hungarians (please see section 2.), so the Germans could only be considered name-givers if the region would not have had Hungarian or Slavic name or it would have had a different name. We shall nevertheless examine the questions raised by the derivation of the Hungarian form from German.

5.1. *Zips* > Szepes

If we look for a direct phonological correlation between the German and Hungarian forms, we have to face some problems. This is due to the supposed [ts] > [s] change at the initial position. It is very unlikely that at the end of the 12th century – the supposed date of the borrowing – the Hungarian language adapted the initial German [ts] sound in the form of [s]. Instead, it would have been borrowed as [tʃ] or would have remained [ts] (see Bárczi 1958: 111–112, 137). This makes the explanation of the [s] > [ʃ] and the dissolution of the closing [pʃ] cluster secondary. Therefore, I believe that before the first decade of the 13th century (the first sources of the Hungarian variant are from this period) the German variant could only have been the source of the Hungarian form in very special circumstances (please see also footnote 11).

5.2. Zips > Spiš

There are also a number of difficulties with regard to the derivation of the Slavic form from the German language. Even if authentic examples of word-initial [ts] > [s] adaptation or examples of subsequent sound changes were found (see Lutterer – Majtán – Šrámek 1982: 268–269), proving that the Slavic [spiʃ] form, which has an initial consonant cluster, originated from the German [tsips] would be difficult, especially with regular analogies. Deriving the Hungarian variant from the German form cannot be done logically, so it is unlikely that the Slavic was formed through a Hungarian variant. Thus, the borrowing described here is not the most probable solution.

6. Summary

Although linguistic borrowings and the subsequent phonological changes do not always follow the strict logic of historical linguistics, in my paper, I attempted to evaluate the plausibility of the typical and thus probable changes in the context of the original hypothesis. From the borrowing processes demonstrated in this paper, I consider the Slavic and the Hungarian variants as the most probable primary forms. But as I indicated it in the different sections of my work, there are problems in both cases with the derivation of forms from other languages. I think that the complex linguistical relations between the name forms denoting the historical Szepes County can be further investigated by expanding the perspectives of their studies. Thus, the studies in toponymic typology, semantics, source-criticism and linguistic prestige are still needed in the full reconstruction of the genesis of *Szepes*, *Spiš* and *Zips* toponyms.

Literature

- AOklt = Anjou-kori oklevéltár. Documenta res hungaricas tempore regum ande-gavensium illustranta 1–. Ed. Kristó, Gyula. Csongrád Megyei Levéltár–Szegedi Középkorász Műhely, Budapest – Szeged, 1990–. 27. Ed. Piti, Ferenc. Budapest – Szeged, 2007.
- Bakró-Nagy, Marianne 1992: Alapnyelvi szótagszerkezetek. In: Riese, Timothy – Derék, Pál – Sz. Bakró-Nagy, Marianne – Hajdú, Péter (eds), Festschrift für Károly Rédei zum 60. Geburtstag. Emlékkönyv Rédei Károly 60. születésnapjára. Institut für Finno-Ugristik der Universität Wien – ELTE BTK Finnugor Tanszék – MTA Nyelvtudományi Intézet. Wien – Budapest. 35–41.

- Bárczi, Géza 1958: Magyar hangtörténet. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bielowski, August 1872: Monumenta Poloniae Historica. Tom II. Lwów.
- Carlton, Terence R 1991: Introduction to the phonological history of the Slavic languages. Slavica Publishers. Columbus, Ohio.
- CDES = Marsina, Richard ed. 1971–1987. Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae. Tomus I–II. Slovenská Akadémia Vied, Bratislava
- Df. = Diplomatikai Fényképgyűjtemény. Magyar Országos Levéltár, Mohács előtti gyűjtemény.
- Dl. = Diplomatikai Levéltár. Magyar Országos Levéltár, Mohács előtti gyűjtemény.
- ESJS = Havlová, Eva (Seš. 1–6) – Erhart, Adolf (Seš. 6–12) – Janyšková, Ilona (Seš. 13–18) (eds), Etymologický slovník jazyka staroslověnského. Seš. 1–14. Praha, 1989–2008, Seš. 15–18. Brno, 2010–2016.
- EWUng = Etymologisches Wörterbuch Ungarischen I–II. Ed. Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1993–1995.
- Fekete Nagy, Antal 1934: A Szepesség területi és társadalmi kialakulása. Budapest.
- FNESz = Kiss, Lajos 1988: Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2. Negyedik, bővített és javított kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Goótszová, Andrea – Chomová, Alexandra – Krško, Jaromír 2014: Hydronymia slovenskej časti povodia Hornádu. Banská Bystrica, Belianum.
- Gréb, Gyula 1906: A Szepesi Felföld német nyelvjárása. Budapest.
- Gréb, Gyula 1929: Zu dem Namen "Zips". Karpathenland 2: 121–130.
- P. Hidvégi, Andrea 1955: Adalékok Anonymus nyelvjárásához. Magyar Nyelv 51: 17–23.
- Hoffmann, István 2007: A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás. (A régi magyar helynevek vizsgálatának alapkérdései.) Akadémiai doktori értekezés. Kézirat. Debrecen.
- Hoffmann, István – Rácz, Anita – Tóth, Valéria 2018: Régi magyar helynévadás. A korai ómagyar kor helynevei mint a magyar nyelvtörténet forrásai. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Homza, Martin 2009: Dzieje wczesnośredniowiecznego Spisza. In: Homza, Martin – Sroka, Stanisław Andrzej (eds), Historia Scepusii Vol. I. Dejiny Spiša I. Bratislava – Kraków. 126–327.
- Jakubovich, Emil – Pais, Dezső 1937/1999: P. Magistri, qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum. In: Szentpétery Imre (ed.), Scriptores Rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Vol. I. Nap Kiadó, Budapest. 13–117.

- Kálmán, Béla 1972: Hungarian Historical Phonology. In: Benkő, Loránd – Imre, Samu (eds), *The Hungarian Language*. Mouton – Akadémiai Kiadó, The Hague – Paris – Budapest. 49–83.
- Karácsonyi, János 1901: Halavány vonások hazánk Szent István korabeli hatáiról. *Századok* 35: 1039–1058.
- Katona, Csilla 2016a: A hangátvetés a magyarban. *Magyar Nyelvjárások* 54: 51–81.
- Katona, Csilla 2016b: A kétnyíltszótagos tendencia a magyarban, Helynévtörténeti Tanulmányok 12: 115–151.
- Kenyhercz, Róbert 2013a: A középkori oklevelek hangtörténeti forrásértékének kérdéséhez. *Magyar Nyelvjárások* 51: 59–72.
- Kenyhercz, Róbert 2013b: A szókezdő mássalhangzó-torlódások a magyarban. A helynevek hangtörténeti forrásértéke. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Kenyhercz, Róbert 2014: Helynévi adatok Szepes vármegye dikális összeírásaiból. *Magyar Nyelvjárások* 52: 229–246.
- Kenyhercz, Róbert 2015: Az *Urbaria et conscriptiones* című gyűjtemény Szepes vármegyére vonatkozó településnévi adatai. *Magyar Nyelvjárások* 53: 188–210.
- KMHSz = Hoffmann, István (ed.) 2005: Korai magyar helynévszótár 1000–1350. I. Abaúj–Csongrád vármegye. A Magyar Névarchívum Kiadványai 10. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke, Debrecen.
- KMTL = Kristó, Gyula (ed.) 1994: Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század). Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kniezsa, István 1938/2000: Magyarország népei a XI. században. Lucidus Kiadó, Budapest.
- Kniezsa, István 1952: Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kósa, László – Filep, Antal 1978: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Krajčovič, Rudolf 1975: *A historical phonology of the Slovak language*. Winter Verlag, Heidelberg.
- Kristó, Gyula 1988: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Magvető Kiadó, Budapest.
- KSA = Kodeks Stanisława Augusta. *Cronica magna Lechitarum et Polonorum*. Ca. 1401–1450.
- Kunstmann, Heinrich 1996: *Die Slaven: ihr Name, ihre Wanderung nach Europa und die Anfänge der russischen Geschichte in historisch-onomastischer Sicht*. Franz Steiner Verlag Stuttgart.

- Labanc, Peter 2014: Niekoľko poznámok k nedatovanej listine uhorského taverníka a bratislavského župana z 13. storočia (Príspevok k Spišskému diplomatáru). In: Krempaská, Zuzana – Števík, Miroslav (eds), Spiš: vlastivedný zborník 7. Spišská Nová Ves. 69–72.
- Labanc, Peter – Glejtek, Miroslav 2015: Príspevok k náboženským dejinám Spiša. Spišské prepošstvo na prelome stredoveku a novoveku I. Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave – Towarzystwo Slowaków w Polsce. Trnava.
- Lutterer, Ivan – Majtán, Milan – Šrámek, Rudolf 1982: Zeměpisná jména Československa. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje. Mladá fronta, Praha.
- Lux, Gyula 1938: Nyelvi adatok a délszepesi és dobsinai német nép településtörténetéhez. Pécs.
- Melich, János 1925–1929: A honfoglaláskori Magyarország. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Melich, János 1929: Szepes és Poprád. Magyar Nyelv 25: 34–46.
- Moór, Elemér 1929: Der Name Szepes–Zips. Karpathenland 2: 145–149.
- Nalepa, Jerzy 2003: Etymologia nazwy „Spisz” (nazwa góry, grodu i krainy). In: Gładkiewicz, Ryszard – Homza, Martin (eds), Terra Scepusiensis. Stav badania o dejinách Spiša. Kláštorisko, Levoča – Wrocław, 235–240.
- Nyirkos, István 1992: Az inetimologikus magánhangzó. Az előtét hangok. Magyar Nyelvjárások 30: 69–81.
- Nyirkos, István 1993: Az inetimologikus magánhangzók a magyarban. Debrecen.
- Nyirkos, István 1997: A szóeleji mássalhangzó-torlódások feloldásának módjairól. Folia Uralica Debreceniensis 4: 113–156.
- Ondruš, Šimon 1980: Pôvod názvov slovenských vrchov, hradov a stolíc. Studia Academica Slovaca 9: 261–285.
- Papp, László – Kiss, Lajos 1961: Józef Staszewski, Słownik geograficzny. Pochodzenie i znaczenie nazw geograficznych. Wydanie drugie przejrzone i uzupełnione. Studia Slavica 7: 243–263.
- Pirhalla, Márton 1899: A szepesi prépostság vázlatos története kezdetektől a püspökség felállításáig. Lőcse.
- RegArp. = Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke 1–2/1. Ed. Szentpétery Imre. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1923–1943. 2/2–3., 2/4. Ed. Szentpétery Imre–Borsa Iván. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961–1987.
- Reuter, Camillo 1980: Somodi. Magyar Nyelv 76: 79–81.

- Rocchi, Luciano 2010: Hungarian loanwords in the Slovak language 3. (S-Ž). Edizioni Università di Trieste, Trieste.
- Rospond, Stanisław 1984: Słownik Etymologiczny Miast i Gmin PRL. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź.
- Soják, Marián 2009: Spisz w pradziejach i okresie protohistorycznym (do przełomu er). In: Homza, Martin – Sroka, Stanisław Andrzej (eds), *Historia Scepusii Vol. I. Dejiny Spiša I*. Bratislava – Kraków. 78–123.
- Sowa, Wojciech 2007: Zur Herkunft und Funktion des Namens Zips. *Österreichische Namenforschung* 35: 69–82.
- Stieber, Zdzisław 1979: Zarys gramatyki porównawczej języków słowiańskich. Warszawa.
- Sussex, Roland – Cubberley, Paul 2006: *The Slavic Languages*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Szigetvári, Péter 1998: Kormányzás a fonológiában. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 19: 165–213.
- Tüskés, Anna 2008: Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1365 és 1526 között. Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, Budapest.
- Vennemann, Theo 1988: Preference Laws for Syllable Structure and the Explanation of Sound Change. Mouton – De Gruyter, Berlin – New York – Amsterdam.
- Weber, Arthur 1916: A szepesi nyelvjárástanulmányozás története. *Közlemények Szepes vármegye múltjából* 8: 1–46.
- Zoltán, András 2015: Szláv–magyar nyelvi kapcsolatok a 11. században. In: Hoffmann, István – Tóth, Valéria (eds), *Helynévtörténeti Tanulmányok* 11: 35–44.
- Zoltán, András 2016: A Kárpát-medencei szlávok nyelvéről a honfoglalás korában. In: É. Kiss, Katalin – Hegedűs, Attila – Pintér, Lilla (eds), *Nyelvelmélet és dialektológia* 3. Szent István Társulat, Budapest–Piliscsaba. 33–45.
- Zsoldos, Attila 2001: Szepes megye kialakulása. *Történelmi Szemle* 43: 19–31.
- Zsoldos, Attila 2003: The Origins of Szepes County. In: Števík, Miroslav (ed.), *K stredovekým dejinám Spiša*. Ľubovnianske Múzeum. Stará Ľubovňa. 31–40.

The development of 19th-century Finnish vocabulary in the light of Martti Rapola's word collection

Petri LAUERMA

Institute for the Languages of Finland
petri.lauerma@kotus.fi

Martti Rapola (1891–1972) conducted research on Finnish dialects and Old Literary Finnish throughout his long career, which culminated in his period holding the chair of Finnish language in Helsinki University. In the late 1930s, Rapola began collecting material for what would develop into a word collection of 19th-century Finnish based on word meaning. His most active phase in the collection and study of this material seems to have been during the war years 1940–1945. In its entirety, Rapola's collection contains approximately 44 000 word notes. The majority of these are based on dictionaries, glossaries, books and articles published in the 19th-century, though there is a small proportion of both earlier and later literary language, and material from unpublished sources. The list of sources consists of nearly 900 bibliographical entries. Rapola used his word collection as a source material for many etymological and lexical articles (of these note especially Rapola 1945, where he presents extensive but only qualitatively analyzed material in favour of his hypothesis considering the shortening of lexical forms during the development of Literary Finnish). Rapola (1960) also published a selection of his material in a book listing first instances of words which remained a part of Modern Finnish vocabulary. (On Rapola's word collection and its background see Lauerma 2018b.)

This study is based on a much condensed, but statistically valid sample of Rapola's unpublished material which was worked out in the Institute for the Languages of Finland in 2013–2018.¹ This sample contains 5600 lexical

¹ I would like to thank Tiina Kelloniemi (Turku University, 2016) and Jemina Tukiainen (Helsinki University, 2018) for their help in coding the material and editing its bibliography.

items on 1070 different concepts. These function as word entries representing also words that have prevailed in Modern Finnish, which enables comparisons between the 19th-century variation and Modern Finnish usage. The material is divided into five groups: basic words, loan words, open compounds, compounds and derivatives. The proportions in which they appear in the material are as follows.

<i>Form group</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>f</i>	<i>%</i>	<i>+/- (%-point)</i>
	<i>All words in the material</i>		<i>Words in Modern Finnish</i>		
Basic words	94	1,7	6	0,6	– 1,1
Loan words	308	5,5	45	4,2	– 1,3
Open compounds	376	6,7	5	0,5	– 6,2
Compounds	2547	45,5	476	44,5	– 1,0
Derivatives	2275	40,6	538	50,3	+ 9,7
Total	5600	100,0	1070	100,1	+ 0,1

The aim of this article is to describe the nature of 19th-century vocabulary, especially from the viewpoint of its structural properties, and to discover what kind of development has led to the word types still belonging to the Modern Finnish vocabulary.

Basic words

In Finnish language most of the uncombined words are derivatives or loans. However, besides pronouns and particles, basic words include substantives, adjectives and verbs with *A*- and *I*-stems (eg. *ilma* ‘air’, *suunta* ‘direction’, *mieli* ‘mind’; *raaka* ‘coarse’; *huutaa* ‘to shout’). (On the diachronic background of this see eg. Collinder 1960: 205 and Hahmo 1994: 10.)

The proportion of basic words in the material is small (ca. 1,7 %). Most of these words are from the first half of the 19th-century. For the lack of more accurate expressions some basic words were used for detailed concepts. Words like this were later replaced especially by derivations (eg. *linna* Helenius 1838 > *linnoitus* ‘fortress’, *raaka* Gottlund 1817 > *sivistymätön* ‘uneducated’).² This happened particularly with verbs (eg. *huutaa* Renvall 1826 > *äänestää* ‘to vote’). Less than one fifth of basic words have been re-

² The time and place of Modern Finnish equivalents is not given when this information is found in Rapola 1960.

placed by compounds. In more than half of these cases the original basic word has been preserved as modifier or head of the expression (eg. *ilma* Helenius 1838 > *ilmakehä* ‘atmosphere’; *mieli* Renvall 1826 > *mielipide* ‘opinion’; *suunta* Lönnrot Mehil 1836 n:o 3 s. 6 > *ilmansuunta* ‘point of the compass’).

In modern Finnish few basic words of this type have survived. The word *juna* ‘locomotive train’ had in the dialects also meaning ‘line, queue’, which is said to have given rise to the meaning ‘train’ of this word (SMS and SSA, sv. *juna*). However, *juna* could also be a shortened compound word, too, in the light of the compound words *rautatie(-)juna* and *vaunu-juna* (both Ahlman 1865 sv. Träng). The words *juna* and *jono* ‘row’ gave the model to a new word *jana* ‘segment of a line’; the same can be said for *ympyriäinen* ‘round’ and *ympäröidä* ‘to surround’ and their relation to the word *ympyrä* ‘circle’, both *juna* and *ympyrä* introduced by Eurén (1860), as well as the onomatopoeic word *kitka* ‘friction’ (SMS, SSA; cf. also the dialectal word *jama* used by Wikman, 1829/1842). The use of the word *saha* ‘saw’ in the meaning of ‘saw mill’ is due to the shortening of certain compound words (*sahamyly* and *vesisaha* ‘water driven saw mill’), in the same way as the use of *sija* in the meaning of ‘case form’ derives (from the compound *sijamuoto*). In the material investigated these few basic words form mere 0,6 % of the words remaining in Modern Finnish.

Loan words

Young loan words are not frequent in the material (5.5 %), but they are found both in the older and newer sections of the corpus, especially in the originally unpublished letters and diaries. Etymologically most of these loans originate from Swedish or have at least been borrowed through Swedish. There are, however, a small number of direct loans from Russian (eg. *leima* Poppius s.a. < *клеѣмо* ‘stamp’) and some from Latin (eg. *mytologia* Lönnrot 1835: XIII < *mythologia* ‘mythology’). (On the young loan words eg. Hakulinen 1961: 242–248; on the identification and origin of the loan words in Rapola’s material Lauerma 2018a: 178–179.)

More than half of the loan words (53.3 %) have been later replaced by different derivations (eg. *arkkiivi*, Wikman 1829 sv. Archiv, from the Swedish word *arkiv* > *arkisto* ‘archive’; *vaccinerata*, TVS 1821 n:o 11 p. 44, from the Swedish *vaccinera* > *rokottaa* ‘to vaccinate’). Less than a third (32.3 %) have been replaced by compounds, some of which are loan translations (eg. *bildhugari*, PK 1864: 57, from the Swedish *bildhuggare* > *kuvanveistäjä* ‘sculptor’, or *termometeri* from the Swedish *thermometer*, TVS 1821 n:o 7 p.

28 > *lämpömittari* ‘thermometer’). Only about a sixth of these loan words (14.4 %) have remained in Modern Finnish. These instances are mainly terms used in philosophy (e.g. *logiikka*, written originally as *logika*, Europaeus Smtar 1850 n:o 16 p. 1 ‘logic’; *rationalisti*, PK 1864: 4 ‘rationalist’; *teoria*, Meurman KKL 1867: 151 ‘theory’) or in the study of literature (*balladi*, Ahlqvist 1855: 107 ‘ballad’; *novelli*, Smtar 1847 n:o 36 p. 2 ‘short story’, *romaani* ‘novel’), names of the new political ideologies and their supporters (eg. *sosialismi*, Vlvj 1882: 163 ‘socialism’; *sosialisti* ‘socialist’) or scientific terms (eg. *alkoholi*, SSV 1834 n:o 1 p. 2 ‘alcohol’; *fysiikka*, originally written as *fysiikki*, Becker 1843: 9 ‘physics’) (on the thematic distribution of the loan words cf. Lauerma 2018a: 179–182). The remaining loan words form still as many as 4.2 % of words which continue to occur in Modern Finnish.

Open compounds

In Finnish literary language compounds are written together or with hyphen. Compound structures with the parts written separately are considered to form a separate category, open compounds. Their number in the material (6.7 %) exceeds slightly that of loan words. This kind of compounds have not been described in detail in Finnish grammars (on the characteristics of open compounds Mikkola 1967: 18–23). The following analysis is based on a classification presented by Rapola (1945: 132–134, 137, 140–141), though it has been slightly generalized to reveal the form groups and their structural properties in a better way (Rapola has been more interested on the length of individual expressions).

Open compounds are usually formed of two components only and are noun-based; longer constructions and verb-based open compounds are rare. The modifiers of nominal open compounds are mainly adjectives or participles. More than half of such compounds have an adjective formed with *inen-* or *llinen-*derivative as modifier (eg. *kansallinen* ‘national’; *kiintonainen* ‘fixed’). These open compounds have been shortened to proper compounds where *s*-ended casus componensis forms qualify a head word (eg. *kansallinen henki* Smtar 1848 n:o 11 p. 1 > *kansallis/henki* ‘national spirit’) and sometimes they have been abbreviated to far shorter compounds (eg. *kiintonainen tähti* Ahlqvist 1844: 4 > *kiinto/tähti* ‘planet’). Many open compounds have also been replaced by derivations (eg. *kolmisivunen kuvake* ~ *kolmisivu* Kilpinen HMB 1835 n:o 98 > *kolmio* ‘triangle’; *vaimonpuolinen opettaja* Almanakka 1822: B8 > *vaimoinen opettaja* Becker 1843: 6 > *opettajatar* ‘schoolmistress’; *ruotsinkielinen kääntämys* Wikman 1842 sv. Öfversättning

> *ruotsinnos* 'Swedish translation'). Some open compounds have been replaced by real compounds based on different lexical elements (eg. *valtiolinen talonhallinto* Smtar 1848 n:o 30 p. 2 > *kansantalous* 'national economy'). This has been common especially among open compounds based on loan words (eg. *elehterinen telegraahvi* Knv 1845 n:o 42 p. 3 > *lennätin* 'telegraph'). Thus, only a few of the old open compounds with *(ll)inen*-derivative have remained in Modern Finnish (*kuusimittainen runo* Lönnrot 1855: 277 'hexameter poem'; *virallinen lehti* US 14.7.1889 'official magazine'; *yleinen historia*, Tikkanen Smtar 1847 n:o 2 p. 1 'general history'; *yleinen kansa* Polén Mhln 1859 n:o 1 p. 4 'the common people').

Open compounds qualified by basic adjectives are much rarer. These have only occasionally been replaced by a corresponding compound (eg. *oikea kulma* Kilpinen HMB 1835 n:o 98 > *suora nurkka* Europaeus Klvs 1845 > *suorakulma* Aschan 1859: 7 'right angle'), instead, replacements by *isto*-derivations are typical (eg. *irtain tavara* Lönnrot 1863: 256 > *irtaimisto* 'personal property'; *vähempi puoli* ~ *osa* Ahlman 1872 sv. Minoritet > *vähemmistö* 'minority'). In many cases, lexically quite different constructions have become prevalent in Modern Finnish (eg. *turha usko* Europaeus 1853 sv. Fördom > *ennakkoluulo* 'prejudice').

Open compounds qualified by participles are about as common as those qualified by basic adjectives. Participle cases have been replaced by compounds with *s*-ended casus componensis forms (eg. *sivistynyt kansa* Smtar 1847 n:o 8 p. 3 > *sivistyskansa* 'civilized nation') or by other shorter compounds (eg. *kiertelevä* ~ *kiertävä koulu* SJS 1857 n:o 24 p. 1, n:o 67 p. 3 > *kiertokoulu* 'itinerant school'; *yhdistetty sana* Eurén 1859: 121 > *yhdistyssana* Europaeus Smtar 1847 n:o 13 p. 2 > *yhdyssana* 'compound word').

Nearly half of all open compounds have a modifier in the genitive. In some cases the present-day expression has been formed merely by changing the orthography (eg. *hovioikeuden neuvos* Hannikainen 1847: 198 > *hovioikeudenneuvos* Ahlqvist 1864 'judge of the court of appeal'; *talouden hoitaja* OVS 1830 n:o 46 p. 4 > *talouden-hoitaja* Europaeus 1853 sv. Ekonom > *taloudenhoitaja* 'housekeeper'). In most cases the genitive has been replaced by the nominative (eg. *kirjan paino* SSV 1834 n:o 1 p. 4 > *kirjapaino* 'printing house'; *tyttöin koulu* MY 1846 n:o 17 p. 3 > *tyttökoulu* 'girls' school') or a shorter derivative (eg. *elämän keino* OVS 1830 n:o 15 p. 2 > *elon keino* SSV 1835 n:o 31 p. 2 > *elinkeino* 'source of livelihood'). In Rapola's material, Modern Finnish only retains one open compound with the genitive, namely *hovioikeuden auskultantti* 'judicial trainee'.

Open compounds with a modifier in other case than nominative or genitive are relatively rare (less than 6 % of nominal open compounds). Practically all attested forms in the material are deverbal. In most cases these expressions have been replaced by genuine compounds, often with lexical changes of varying level (eg. *keinolla saatu* LSKH 1845: 53 > *keinotekoinen* 'artificial'; *lävitse katsominen* Europaeus 1853 sv. Öfverseende > *yleiskatsaus* 'overview'; *puoleensa veto* Roos 1845: 2, 132 > *vetovoima* 'attraction'; *yksin hallihtelevainen* ~ *vallihtelevainen* Ahlholm 1830: 74 > *yksinvalti* Diktator 'autocrat'). In a quarter of cases open compounds have been replaced by derivatives (eg. *keralla äännettävä* TVS 1821 LL n:o 24 > *kerake* 'consonant'; *yksin omani* Renvall 1826 > *yksityinen* 'private'; *ääneen lukija* Godenhjelm 1873 sv. Vorleser > *luennoitsija* Hahnsson 1899 sv. Föreläsare 'lecturer'). Only one open compound in the material has been directly compressed to form a genuine compound (*viralta pano* Wikman 1829 sv. Af-sättning > *viraltapano* 'removal from office').

Open compounds formed from more than two words are infrequent in the material (3,5 %). These constructions always have a deverbal part, either in modifier or head. Open constructions with deverbal modifier are sometimes shortened to genuine compounds (eg. *höyryllä kulkeva laiva* Lönnrot 1836: 2 > *höyrylaiva* 'steamboat'). With subsequent lexical changes this has happened to all constructions with deverbal head, which have been more frequent (eg. *hyväin tapain oppi*, Becker 1843 ~ *vilpittömäin tapain oppi*, Julistus 21.6. 1841 > *siveysoppi* 'ethics'; *itse itsensä opettanut* ~ *ilman koulutta oppinut* Wikman 1829 sv. Autodidakt > *itseoppinut* 'autodidact'; *veren ympäri juoksu* Nordblad 1837: 5 > *verenkierto* 'circulation').

Verbal open compounds are much more infrequent (8 % of all incidents) than nominal ones. Compounds with prefixes were replaced by derivatives (eg. *käydä edellä* Hahnsson 1899 sv. föregå > *edeltää* 'precede'; *sisällänsä pitää* Gottlund 1828: 19 > *sisältää* 'contain'). Many constructions with an object or an adverbial have had the same fate (eg. *pitää oppi-juttelusta* ~ *oppi-jutteluksia* Europaeus 1853 sv. Föreläsa, *pitää luento* Krohn 1862: 22 > *luennoida* 'to lecture'; *istuttaa rokkoa* TVS 1821 n:o 6 p. 22, *panna rokkoa* Eurén 1860 > *rokottaa* 'to vaccinate'; *muuttua kiveksi* TVS 1820 n:o 22 p. 2 > *kivettyä* Smtar 1847 LL n:o 6 p. 4 'fossilize'; *panna nuotille* Knv 1846 n:o 6 p. 2 > *säveltää* 'to compose').

According to the material, the words in modern Finnish retain only a handful of open compounds (0.5 %). The number of open compounds has declined more than any other group in the material (by as much as 6.2 percent points).

Compound words

Nearly half of the material (45.5 %) consist of compound words orthographically written as one word (on compounds in Modern Finnish eg. Fromm 1982: 138–139 and Karlsson 1983: 203–204). There is variation concerning the amount and type of word elements and case selection (cf. lists by Rapola 1945: 135–136).

The great majority of the compounds (nearly 96 %) are formed of two words (eg. *aakkosjärjestys* Wikman 1829 sv. Alfabetisk 'alphabetic order'; *ajatelma-kaava* 'ideology' A. W. Ingman 1872; *arvanveto* 'arpajaiset', TVS 1823 n:o 7 p. 23 'lottery'; *terpetin-syöksy* 'alcohol', Varelius 1856: 39). The number of compounds consisting of three words is only ca. 4.2 %. Over half of these begins with a nominative. The genitive case is about as common in the first as in the middle part, while compounds with two parts in the genitive are rare. By the time of Modern Finnish, this type has often shortened, with changes in case or in lexemes (eg. *ilman-litistyspumppu* TVS 1823 n:o 23 p. 92 > *ilmapumppu* 'air pump'; *valtakunnanmulkkaus* Engblom 1845: 184 > *vallankumous* 'revolution'). In words that still occur in Modern Finnish, number of compounds consisting of three words has thus diminished (to 2,6 %). In the remaining compounds of this type nominative is also more dominant than genitive (in the material the only three-part compound words retaining the genitive are *kuvanveistotaide* 'statuary', *maanviljelysopisto* 'agricultural college' and *talonpoikaissääty* 'peasantry').

There are no longer compounds left in the material, because the very few compounds that consisted of four words have been shortened (*valtavaratoimikunta* Asetus-Kokous 1860 n:o 1 > *toimikunta*) or been replaced by other expressions (*maanpallonkeskipiiru* Helenius 1838 sv. Aeqvator > *päiväntasaaja* 'equator'; *perustuskäsikirjainkammio* Wikman 1829 sv. Archiv > *arkisto* 'archive').

Over four fifths of the compounds (80.1 %) has a modifier in the nominative case. Only 15.6 % has a modifier in genitive. In words which still occur in Modern Finnish, the proportion of words with genitive modifier is even smaller (13,3 %), because also in compounds formed of two words genitive has often been replaced by nominative (eg. *kansankoulu* Wikman 1829 sv. Folkskola > *kansakoulu* 'elementary school'; *maanpallo* Helenius 1838 sv. Jordklott > *maapallo* 'globe'; *opinaine* Gottlund 1828: XXXII > *oppiaine* 'subject of instruction'). There is also a small proportion of compounds (about 4 %) with a modifier in other case than nominative or genitive. Of these not many are formed of more than two words and even these instances have later been shortened (eg. *loppu-yhteensoindo* Wikman 1829 sv. Slutrim

> *loppusointu* 'rhyme'; *sisään-veto-merkki* Europaeus 1853 sv. Citationstecken > *lainausmerkki* 'quotation mark'). Some adjectives (and their nominal derivations) in the material begin with partitive, but this has later been changed to genitive (*yhtämukainen*, Ahlman 1872 sv. Likformig, *yhtämuotonen*, *yhtäkoavanen*, Kilpinen HMB 1835 n:o 98 > *yhdenmukainen* 'uniform'; *yhtäsuuntainen*, Kilpinen 1847: 8 > *yhdensuuntainen* 'parallel'; *yhtäpitäminen*, *yhtäpitävyisyys*, Europaeus 1853 sv. Öfverenstämmelse, *yhtämuotoisuus* Carlsson 1876: 101 > *yhdenmukaisuus* 'uniformity'). There are also compounds having modifiers in local cases. Those beginning with allative have been later replaced by derivations (*peälletarjoja* Gottlund 1828: 19 > *tilaaja* 'subscriber'; *tuonille-pania* Poppius, letter 15.10.1818 > *säveltäjä* 'composer'). One rare instance with ablative has been replaced by nominative (*edeltäluulo* Ahlqvist 1887: 136 > *ennakkoluulo* 'prejudice'). More common are compounds having a modifier in the adessive, but these are restricted to expressions formed from the adjective *vanha* 'old' and the postpositional root *sisä* 'in, inside'. These compounds have also later been replaced by derivations (eg. *sisällänsäpitää* Ahlqvist 1845: 35 > *sisälteä* Kilpinen HMB 1835 n:o 98 'contain' and *sisälläpito* Durchman – Ingman 1848: 66 > *sisältö* 'contents'; *entiselläänolija*, *vanhallaolija*, Ahlman 1865 and *vanhoillaanolija*, Lönnrot 1886 > *vanhoillinen* 'conservative'). There are also some rare instances of compounds with inessive, which have later been replaced by derivations (*edessälukeminen* Helenius 1838 sv. Föreläsning > *luento* 'lecture') or compounds beginning with nominative (*yhdessäeläminen* Europaeus 1853 sv. Sammanlefnad > *yhdyseslämä* 'cohabitation'). Compounds beginning with illative are much frequent. Most of these have later been replaced by derivations (eg. *eteenpano* Europaeus Klvs 1845 n:o 4 > *esitys* 'presentation, performance'; *peräänkatsomus*, Cholera 1831: 7 > *valvonta* 'supervision'), but some compounds of this type still occur in Modern Finnish (*pyhiinvaellus* 'pilgrimage'; *pyhiinvaeltaja* 'pilgrim'; *päähänpisto* 'whim, sudden idea'; *yhteenlasku* 'addition'). Compounds with prolative have been replaced with other expressions (eg. *ylitsepanija* and *-muuttaja*, Wikman 1829 sv. Öfversättare > *kielenkääntäjä* 'translator'; *ylitse-* and *lävitse-* *sekatsahus*, Europaeus 1853 sv. Öfverblick > *yleiskatsaus* 'overview'), but instructive has persevered in surprisingly many compounds (*omintakeinen* 'original'; *vastenmielinen* 'repulsive'; *vastenmielisyy*s 'repulsion'), some of them formed from numerals (*kaksintaistelu*, 'duel', already in Krohn 1872: 6; *yksinoikeus* 'monopoly'; *yksinvaltainen* 'autocratic'; *yksinvalti*as 'autocrat'). The proportion of compounds having parts in other cases than nominative and genitive has, however, been significantly reduced (to 1.3 %).

Modern Finnish compounds have, according to the material, become more dominated by the nominative (85.3 %, increase 4.4 percent points) and restricted slightly more to formations of only two words (97.2 %, increased by 1.5 percent points). The proportion of compounds is, however, in words still occurring in Modern Finnish nearly the same (44,5 %, decreased by only 1.0 percent points). Many compounds have been replaced by derivations, but on the other hand a great number of open compounds have developed into genuine compounds.

Derivatives

Though the Finnish language is rich in derivatives, the proportion of derivatives in the material (40,6 %) is clearly smaller than that of compounds. Three quarters fourths of these are nominal derivatives (on these in Modern Finnish eg. Collinder 1960: 224–226; Hakulinen 1961: 83–145; Fromm 1982: 124–132). These are formed by 66 different derivational suffixes (including participles *jA*, *nUt*, *ttU* and *vA*). The first 19th-century occurrences of these derivatives are from the following decades.

1810s	13	e, i, inen, le, llinen, mA, minen, mUs, ne, O, os, Us, Uus
1820s	27	eA, iAs, in, iO, isA, isAs, jA, kAs, ke, kkA, kki, kkO, lA, lAinen, nen, nki, nne, ntO, vA(-participes), ri, stO, tAr, tOn, ttU, U, UU, vAs
1830s	13	jAinen, kAinen, (s :)kse, lAs, lO, mO, niekkA, ntA, nti, nUt, Ue, Ut, vA(-adjectives)
1840s	10	ine, lmA, mAInen, mOInen, nnA, re, te, tti, tto, UstA
1850s	2	nA, nKO
1860s	1	elO

All these derivational suffixes were already in use in the period of Old Literary Finnish, though some of them (eg. *lmA*, *mO*, *Ue*) were rare or used only in folk poems (note especially *tAr*), often in the last quarter of the 18th-century only (cf. VKS). Most of the 19th-century first occurrences are from 1810s – 1830s. Later instances are mainly derivatives which are infrequent or typical to certain authors only. Kilpinen in particular has formed derivatives with *ine*, *lmA* and *te* (eg. *yline* Kilpinen HMB 1842 n:o 56 ‘ideology’; *valdelma* ‘statistics’, op. cit., *tosite* 1844: 219 ‘conviction’). *ustA*-derivatives were also formed by others (eg. *ohjusta* Lönnrot 1847 sv. Rättes-

nöre ‘guideline’). Some words for ‘queen’ were derived with a loan suffix (*hi*)*nnA* (*kuninkaanna*, Lönnrot 1847 sv. Drottning, also *kuninkahinna* Aejmelaus 1847, 45). The derivatives *mAinen* and *mOinen* only occur in a few isolated instances (*turhamainen*, Lönnrot 1847 sv. Fåfång ‘vain’; *yhdennöinen* Kilpinen 1847 ‘of one kind’). Other rare derivatives from the 1840’s are *re* (*pölkäre* Europaeus 1847 ‘cube’), *tti* (*kuvatti* Knv 1845 n:o 50 p. 2 ‘imagination’) and *tto* (*vangitto* Lönnrot 1847 sv. Fängelse ‘prison’), from the 1850s *nA* and *nkO* (eg. *käähkänä* Europaeus 1853 sv. Fängelse ‘prison’; *selinko* Lönnrot 1851 sv. идея ‘idea’), from the 1860s only *eIO* (*puikelo* Ahlman 1865 sv. Oval ‘oval’).

The following lists show the most common derivatives in the whole material (first column) and in the words remained in Modern Finnish (second column). There have been both minor and major changes in the popularity of different derivatives, some of these already noticed by Rapola (1945: 147–148).

1. <i>Us</i>	8. <i>stO</i>	1. <i>UUs</i>	8. <i>O</i> , <i>tOn</i>
2. <i>UUs</i>	9. <i>U</i>	2. <i>Us</i> , <i>stO</i>	9. <i>iO</i> , <i>lAinen</i> , <i>ntO</i>
3. <i>inen</i>	10. <i>mUs</i>	3. <i>inen</i> , <i>e</i>	10. <i>kAs</i>
4. <i>e</i> , <i>mA</i>	11. <i>ntO</i>	4. <i>u</i>	
5. <i>lIinen</i>	12. <i>lAinen</i>	5. <i>lIinen</i>	
6. <i>O</i>	13. <i>oS</i>	6. <i>jA</i> , <i>mA</i>	
7. <i>jA</i>	14. <i>iO</i>	7. <i>Os</i>	

stO-derivatives have become as frequent as *Us*-derivatives by replacing many compounds and loan words (eg. *Aadeli* ~ *vapaa suku*, Renvall 1823 and *Aadeli-sääty*, Helenius 1838 > *aatelisto* ‘the nobility’). The frequency of *U*-derivatives has also greatly increased, because they have replaced many other deverbal derivatives (eg. *arvostelus* Smtar 1847 n:o 21 p. 4, *arvostelo* Smtar 1848 n:o 23 p. 2, *arvosteleminen* Smtar 1848 n:o 50 p. 4 > *arvostelu* ‘criticism’; *taistelus*, Helenius 1838, *taistelemus*, Engblom 1845: 177, *taiste*, Tikkanen Smtar 1847 n:o 42 p. 2, *taistelo*, Lindgren 1864: 21 > *taistelu* ‘battle’) and compound words (eg. *kilvanajo*, *kilvanjuoksu*, both Lönnrot 1836: 152 > *kilpailu* ‘competition’; *neuvonpito*, Smtar 1848 n:o 1 p. 2 > *neuvottelu* ‘negotiations’; *eroitus-merkki*, Helenius 1838 sv. Komma > *pilkku* ‘comma’; *kanssakäyminen*, Juteini 1857: 158 > *seurustelu* ‘social life’). *Os*-derivatives have replaced many *Us*- and *mUs*-derivatives, but also *mA*- and *ntO*-derivatives (eg. *kääntämys*, *tulkitsemus*, both Wikman 1829 sv. Öfversättning and *tulkinto*, Becker 1843: 9 > *käännös* ‘translation’; *vaihtaus*, Gottlund 1828: 277, *vaihtama* Reinholm 1850, 160–161 > *muunnos* ‘modifica-

tion') and compounds (eg. *uloskirjoitus*, Helenius 1838 sv. Afskrift > *jäljennös* 'copy'). *iO*-derivatives have replaced especially *Us*, *UUs* and *stO*-derivatives (eg. *ilmaus*, Innain 1856, *ilmestö*, Lönnrot Mehil 1837 n:o 8 p. 10 > *ilmiö* 'phenomenon'; *yhtyys* Helenius 1838, *yhteys* Knv 1845 n:o 16 p. 1, *yhdystö* Lönnrot 1847 sv. Bolag > *yhtiö* 'company'), but also many other (eg. *kolmikko* Renvall 1823, *kolmikas* Wikman 1829 sv. Triangel > *kolmio* 'triangle'; *äänike*, Ingman, E. A. 1834: VII, *äänikäs*, Lönnrot 1847 sv. Vocal, *ääntäjä*, TVS 1821 n:o 24 p. 97, *äänelijäs*, TVS 1821 n:o 24 p. 17, *äänikkä*, Lönnrot LB 1847 p. 266, *ääntäin* Roos 1851: 8 > *ääntiö* 'vowel') and compounds (like *naamapeite*, Tikkanen Smtar 1847 n:o 37 p. 2 > *naamio* 'mask', and *pitkulaipyörö*, Lönnrot 1851 sv. эллипсисъ > *soikio* 'ellipse'). Newcomers in the top ten list of derivatives are caritive adjectives with *tOn* and *kAs*-derivatives, both having replaced *lIinen*-adjectives in particular (eg. *epäsiveydellinen* Godenhjelm 1873 sv. Unsittlich > *siveetön* 'indecent'; *konstillinen* Ahlholm 1830: 11 and *keinollinen* Bonsdorff 1867: 15 > *taidokas* 'skillful'). Of all derivatives the number of *mUs*-derivatives have decreased most dramatically, because these have to a great extent been substituted by especially *Us*- and *U*-derivatives or other (mainly deverbial) derivatives (eg. *edellyttämys*, Ahlman 1872 sv. Företsättning > *edellytys* 'precondition'; *keskustelemus*, LSKH 1845: 29 > *keskustelu* 'discussion'; *happamus*, Nordblad 1837: 46 > *happo*'; *runomus* Polén Mhln 1859 n:o 10 p. 236 > *runoelma* 'poetic work').

Some derivatives are never met among the Modern Finnish equivalents. Most of these are very rare in the whole material (eg. derivatives *luontevas*, sv. Behändig 'plausible' and *ruokasas*, sv. Närande 'filling' formed by Wikman 1829 and *Ut*-derivatives like *tavut* 'tavu' Lönnrot 1835: XX 'syllable'; the majority of rare derivatives introduced in the 1840s–1860s belong to this category, too). There are, however, more frequent derivatives which have also disappeared. The last new *UU*- and *iAs*-derivatives (*korvuu* 'compensation', Lönnrot 1851 sv. вознаграждение; *käytteliäs* Europaeus 1853 sv. Praktisk 'practical') and participle forms (*kaavaeltu* and *kuvattu* Lönnrot 1851 sv. образованный 'cultivated') in the material are from the 1850s, *ine* and *kkA*-derivatives from the 1860s (*käyttine* Kilpinen KL 1868 n:o 19 'practise'; *yksikkä*, Costiander 1862 'singular'), *le* and *niekkA*-derivatives from the 1870s (*henkile* Kilpinen Vlvj 1881 n:o 7 p. 176 'person'; *vastusniekka* Ahlqvist Kltr 1872 n:o 4 p. 71 'opponent'). The last of the frequent new *minen*-infinitives in the material is from 1880s (*seurusteleminen* Lönnrot 1880, cf. *seurustelu* 'social life'). Deverbial derivatives have replaced many *minen*-

infinitives (Rapola 1945: 147), as well as *UU*-derivatives and participle forms.

Proportion of verbal derivatives in the material is small, only 10 % of all derivatives (on verbal derivatives in Modern Finnish eg. Collinder 1960: 226–227; Hakulinen 1961: 174–200; Fromm 1982: 132–135). These verbal derivatives have been formed with 28 derivational suffixes. The first 19th-century occurrences of these derivatives are from the following decades.

1810s	3	UtA, stU, u
1820s	11	ntA, ntU, OA, OidA, skentele, stA, tA, tse, ttA, UttA, UUttA
1830s	11	Aise, dA, ele, hti, ile, iA, ksU, ltA, OittA, tAA, uTu
1840s	1	tU
1850s	1	ksi
1860s	1	intU

All these derivatives were already in use in Old Literary Finnish, even reflexive derivatives of the type *antauta*, though some derivatives (eg. *intU*, *ksi*, *UtU*) were very rare (cf. VKS). With the exception of *ksi*- and *intU*-derivatives (eg. *halvaksia* Lönnrot 1851 sv. пренебрегать 'despise'; *vakiintua* Eurén 1860 'to be settled') all the 19th century first occurrences are from the first half of this century.

The following lists show the most common derivatives in the whole material (first column) and in the words still occurring in Modern Finnish (second column).

1. ttA	6. dA	1. stA	6. ele, stU, tAA
2. ele, stA	7. ntU	2. UtU	7. ltA, ntA, ntU,
3. UttA	8. U	3. UttA	OidA, OittA, tse,
4. UtU	9. UtA, tAA	4. ttA	tU, UUttA
5. stU	10. ile, ntA	5. ile, U	

stA-derivatives have become the most frequent, because they have replaced various kind of verbal derivatives meaning change of state (eg. *soristuttaa*, Erenius 1858 > *jalostaa* 'to refine'; *somitaa*, Eurén 1860, and *somentaa*, Europaeus 1853 sv. Försköna > *somistaa* 'to decorate') as well as *ele*-frequentatives (*tunnella*, Ahlman 1865 sv. Igenkänna > *tunnistaa* Eurén 1860 'to identify'; *muodostella*, Smtar 1847 n:o 10 p. 1 > *muodostaa* 'to form') and loan words (*justeerata*, Becker 1843: 23 > *tarkistaa* 'to check'). Reflexive

UtA-derivatives and open compounds have been replaced by *UtU*-derivatives (*mukauta*, OVS 1829 n:o 1 p. 3 > *mukautua* 'to adapt'; *polveuta*, Eurén 1860 > *polveutua* 'to be descended from'; *suhteuta*, Lönnrot 1886, *olla johonkin*, Aschan 1859: 19 and *olla jkn suhteen*, Europaeus 1853 sv. *Förhålla sig* > *suhtautua* 'to take up an attitude'). *UttA*-derivatives have replaced not only simple *ttA*-causatives, but also some open compounds (eg. *johdattaa*, *saattaa*, *tuottaa*, all by Helenius 1838 sv. *Föranleda*, *Förorsaka* > *aiheuttaa* 'to cause' < *matkaan-saattaa*, Cholera 1831: 4, ja *matkaansaada*, Canth 1891: 58), though the *UttA*-derivatives may have been longer (*ehdottaa*, Europaeus 1847: 0 > *edellyttää* 'to presume'; *sovittaa*, Becker 1843: 9 > *sovelluttaa* 'to adapt, apply'). On the other hand, *ntU*-derivatives have been replaced by shorter *U*-derivatives (eg. *kehkeentyä*, Varelius 1845: 85 > *kehittyä* 'to develop').

Many of the verb derivatives in the material are so rare that not surprisingly there are no examples of them in the words that persist in Modern Finnish. Certain more frequent verb derivatives have also disappeared, such as the previously mentioned reflexive *UtA*-derivatives. Contraction verbs (*dA*) have been replaced by longer, but semantically more distinct derivatives (eg. *reunata* Kilpinen 1847: 6 > *rajoittaa* 'to border'; *sisätä* Europaeus 1847 > *sisustaa* 'to furnish'; *sivuta* Dahlberg 1863: 4 > *sivuuttaa* 'to pass'). The tendency for semantically more accurate derivation has in many verb derivatives been stronger than the trend favoring shorter expressions. As Rapola (1945) in his study took very little interest in verbs (cf. p. 147) he strongly emphasized the latter tendency for shortening, which is more clearly seen in the development of combined words and derived nouns.

Though some both nominal and verbal derivatives have become rarer or have even disappeared, derivatives have in general become more frequent, unlike all other lexical groups in the material. The proportion of nominal derivatives in Modern Finnish has increased over 7 percent points and that of verbal derivatives over 2 percent points. The sum total of derivatives in the Modern Finnish forms included in the material has grown by 9,7 percent points to 50,3 %. Uncombined words have thus won the majority and derivatives have become the largest lexical group.

Conclusion

When comparing the 19th century expressions to those that have prevailed in Modern Finnish, it becomes clear that the distribution of investigated word types has changed in many ways. According to the database, the proportion of basic words has become even smaller, because basic words were used for

detailed concepts mainly for the lack of more accurate expressions and were later replaced by other word types. The few surviving basic words in Rapola's material are of dialectal or onomatopoetic origin.

The proportion of loan words is also smaller than in the 19th century. It is, however, not clear how systematically Rapola took loan words into consideration. One should also remember that the Modern Finnish entries in Rapola's material represent the situation in the 1930s and 1940s, when attitudes towards loans were more puristic than nowadays. However, the material reveals clearly that loan words have been most persistent in certain disciplines and areas, such as philosophy, natural sciences and politics (cf. Lauerma 2018a: 182–184).

The proportion of open compounds has collapsed in Modern Finnish. Many construction types which were frequent in 19th-century Finnish have practically disappeared because they have been replaced by proper compounds or, to a lesser extent, by derivations. Of this development a detailed, albeit dispersed report is given already by Rapola (1945: 132–134, 137, 140–141).

On the other hand, according to the database the proportion of proper compounds in Modern Finnish seems to be about the same as in the 19th century. Rapola (1945: 135–136) has described how also compound words have shortened, but gives no frequencies concerning this (or any other) part of his material. According to the database, Modern Finnish compounds are slightly more restricted to formations of only two words and have clearly become more dominated by the nominative; compounds beginning with other cases than nominative or genitive have become rare, though instructive has persevered in surprisingly many compounds.

Unlike all other lexical groups in the material, derivatives have in general become more frequent. Derivatives have most often replaced other word types (cf. already Rapola 1945: 137–142), including basic words and loans. However, there seem to be no entirely new derivational suffixes when compared to those used in the period of Old Literary Finnish. In spite of the fact that Rapola has collected more material from the 1840s and 1850s than from the previous decades (cf. Lauerma 2018b: 263), the 19th century first appearances of most derivational suffixes are as early as the 1820s and 1830s, when Finnish literary language experienced its most turbulent years of development. There have been clear changes in the popularity of different suffixes, though many of the derivatives in the material are so rare that not surprisingly there are no examples of them in the words that persist in Modern Finnish. Already Rapola (1945: 147–148) noticed that *O*-, *U*- and *Us*-derivatives

have replaced many *minen*-infinitives, but contrary to his claims, *UU*-derivatives have become less frequent. Rapola (op. cit.) also noticed the increased popularity of *stO*- and *kAs*-derivatives and the decline of *ntO*- and *mUs*-derivatives, though he didn't underline the latter one nor did he mention the increased popularity of *tOn*-derivatives. Verbal derivatives were practically ignored altogether by Rapola (op. cit.). Although their number is also limited in the database, they reveal in an interesting way how the tendency for semantically more accurate derivation can in some cases be stronger than the trend favouring shorter expressions.

Sources and their abbreviations³

- Aejmelaeus, Karl 1847 = G. G. Bredow, Yhteinen historia kansa-koulujen tarpeeksi. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 9. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Ahlholm, Johan 1830 = Yhteinen Maailman Historia. Barck, Oulu.
- Ahlman, Ferdinand 1865 = Svenskt-Finskt Lexikon. Ruotsalais-suomalainen sanakirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 38. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Ahlman, Ferdinand 1872 = Ruotsalais-suomalainen sanakirja. 2. p[rinting].
- Ahlqvist, August 1844 = L. S. Platou, Geografia eli maan opas. J. Karsten, Kuopio.
- Ahlqvist, August 1845 = J. M. Winge, Yhteinen Historia Lyhykäisesti Suomen Kansalle. J. Karsten, Kuopio.
- Ahlqvist, August 1864 = Suomenmaan virkojen ja virastojen nimiä suomeksi. Suomi II:3, 221–235.
- Ahlqvist, August 1887 = Kalevalan karjalaisuus. Suomen Yliopisto, Helsinki.
- Almanakka 1822 = Almanakka, Wuonna Jälkeen - - Christuxen syndymän. Turun Akademia, Turku.
- Aschan, Pekka 1859 = Euklideen alkeista kuusi ensimmäistä kirjaa eli tasa-pinta-mitannon oppi. Kuopio.
- Asetus-Kokous 1860 = Suomen Suuriruhtinanmaan Asetus-Kokous. Helsinki.

³ Finnish translations have been arranged in alphabetical order according to their translator (eg. Aejmelaus 1847), as in the database. Articles in newspapers and magazines, being often anonymous, have not been listed separately.

- Becker, Reinhold von 1843 = Keisarillisen Majesteetin - - Gymnaasi- ja Koulujärjestys Suomen Isoruhtinaanmaalle - - 1843. Helsinki 1844.
- Bonsdorff, K. R. 1867 = Eläintiede eli Zoologia I. Weilin ja Göös, Hämeenlinna.
- Canth, Minna 1891 = Papin perhe. In: Kootut teokset IV. Otava, Helsinki 1920.
- Carlsson, Wilhelm 1876 = Hengellinen kalenteri VIII. Emil Hagelberg, Tampere 1875.
- Cholera 1831 = Tietoja kulkewasta Cholera-Taudista. Helsinki.
- Costiander, Malakias 1862 = P. A. von Zweigberg, Luvunlaskun Opetuskirja I. Helsinki.
- Dahlberg, Karl 1863 = E. V. E. Hisinger, Sieni-Kirja. Suomen Talous-Seura, Turku.
- Durchman, Frans. Osk. – Ingman, And. Wilh. 1848 = Martti Luther, Kirkkopostilla I–II. P. Lundberg, Vaasa.
- Engblom, Abraham 1845 = Pyhän Raamatun Wähä Aikakirja. G. W. Wilén, Turku.
- Erenius, K. 1858 = G. G. Bredow, Pää-asiallisimmat tapaukset maailman historiasta kolmessa taulussa ensimmäisen opetuksen aluksi. G. W. Wilén, Turku.
- Eurén, Gustaf Erik 1859 = Suomalainen Kielioppi Suomalaisille. 2. p. Turku.
- Eurén, Gustaf 1860 = Suomalais-ruotsalainen sanakirja. G. W. Edlund, Helsinki.
- Europaeus, David Emanuel Daniel 1847 = H. Heikel, Mittauden oppi-kirja. G. W. Edlund, Helsinki.
- Europaeus, David Emanuel Daniel 1853 = Ruotsalais-suomalainen sanakirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 16. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Godenhjelm, Bernhard Fredrik 1873 = Saksalais-suomalainen sanakirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 49. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Gottlund, Carl Axel 1817 = Teesin puolustus Upsalassa. In: Ilmari Heikinheimo, Kaarle Aksel Gottlund I, 278–279. WSOY, Porvoo.
- Gottlund, Carl Axel 1828 = Otava eli Suomalaisia Huvituksia I. Tukholma 1828–1830.
- Hahnsson, Johan August & al. 1899 = Ruotsalais-suomalainen sanakirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 93. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.

- Hannikainen, Pietari 1847 = Robert Trapp, Asianajaja eli lain-opillinen käsi-kirja Suomen kansalle. A. F. Cederwall, Viipuri.
- Helenius, Carl 1838 = Suomalainen ja Ruozalainen Sana-Kirja. C. L. Hjelt, Åbo.
- HMB = Helsingfors Morgonblad. Helsingfors 1835, 1842.
- Ingman, Anders Wilhelm 1872 = M. Luther, Kirkkopostilla I–II. 2. p. G. W. Edlund, Turku.
- Ingman, Erik Aleksander 1834 = Anakreon, Lauluja ynnä myös Laulu Sapphista. Helsinki.
- Innain, J. 1856 = Fr. Schödler, Luonnonkirja I. Physikki. Wiipurin Suomalainen Kirjallisuus-Seura, Viipuri.
- Julistus 21.6.1841 = Keisarillisen - - Julistus erinäisistä asioista - - elementaar-oppilaitoksissa. Helsinki.
- Juteini, Jaakko 1857 = Pari sanaa suomeksi 1844. In: Jak. Juteinin kirjoja IV, 158–159. Wiipurin Suomalainen Kirjallisuus-Seura, Viipuri.
- Kltr = Kieletär. Helsinki 1872.
- Kilpinen, Wolmar 1844 = Schildt, W., Muutama sana suomenkielen rikastumisesta. Suomi I:IV, 217–224.
- Kilpinen, Wolmar 1847 = Neljä ensimmäistä Kirjaa ynnä viidennen määritykset Euklideen Alkeista mittaus-tieteessä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 8. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- KKL = Kirjallinen Kuukauslehti. Helsinki 1867.
- KL = Kansan Lehti. Jyväskylä 1868.
- Klvs = Kallavesi. Bidrag till Saima. Kuopio 1845.
- Knv = Kanava. Kuopio 1845–1846.
- Krohn, Julius 1862 = Suomenkielinen runollisuus Ruotsinvallan aikana. Helsinki.
- Krohn, Julius 1872 = Kertomuksia Suomen historiasta. II. Katolinen aika-kausi. 2. p. G. E. Eurén, Hämeenlinna.
- LB = Litteraturblad. Helsingfors 1847.
- Lindgren, A. W. 1864 = Hämeenmaa. G. W. Wilén, Turku.
- LSKH 1845 = Lukemisia Suomen Kansan Hyödyksi I. Savokarjalainen osakunta, Helsinki.
- Lönnrot, Elias 1835 = Kalevala. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lönnrot, Elias 1836 = Muistelmia ihmisen elosta kaikkina aikoina. Oulu.
- Lönnrot, Elias 1847 = Ruotsin, Suomen ja Saksan Tulkki. A. E. Öhman, Helsinki.

- Lönnrot, Elias 1851 = Ryskt, svenskt och finskt handlexikon. [With O. Meurman and D. Europaeus.] Tavastehus.
- Lönnrot, Elias 1855 = Odysseen vastaanotto Faiakilaisten saarella. Suomi I:15, 255–280.
- Lönnrot, Elias 1863 = J. P. Palmén, La'in opillinen käsikirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 30. Suom. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lönnrot, Elias 1880 = Suomalais-ruotsalainen sanakirja. Vihko 14. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 50:2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lönnrot, Elias 1886 = Suomalais-ruotsalainen sanakirja. Lisävihko. Ed. by A. Kallio. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 50:3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Mehil = Mehiläinen. Oulu 1836–1837.
- Mhln = Mehiläinen. Helsinki 1859.
- MY = Maamiehen Ystävä. Kuopio 1846.
- Nordblad, Carl 1837 = Terveiden Opetus-Kirja yhteiselle kansalle. J. C. Frenckell, Turku.
- OVS = Oulun Wiikko-Sanomat. Oulu 1829–1830.
- PK 1864 = Puheita, Pidetyt Porvari-seuruuden kokouksissa Kuopiossa v:na 1863 ja 1864. Kuopio.
- Poppius, Abraham letter 15. 10. 1818 = letter to A. J. Sjögren. In: E. N. Setälä, V. Tarkiainen & V. Laurila (ed.), Suomen kansalliskirjallisuus XI, 198. Otava, Helsinki.
- Poppius s. a. = unpublished lexical notes. The Archives of Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Reinholm, H. A. 1850 = Suomalaisia kasvunimejä. Suomi 1:10, 150–301.
- Renvall, Gustaf 1823 = Suomalainen Sanakirja I. Åbo.
- Renvall, Gustaf 1826 = Suomalainen Sanakirja II. Åbo.
- Roos, Samuel 1845 = Mintähden ja Sentähden. J. W. Lillja, Turku.
- Roos 1851 = Johdatus sanain oikeaan kirjoittamiseen. G. W. Wilén, Turku.
- SJS = Suomen Julkisia Sanomia. Helsinki 1857.
- Smtar = Suometar. Helsinki 1847–1850. [LL = Lisä-Lehti 'extra edition']
- SSV = Sanan Saattaja Viipurista. Viipuri 1834–1835.
- TVS = Turun Wiikko-Sanomat. Turku 1820–1821, 1823. [LL = Lisä-Lehti 'extra edition']
- US = Uusi Suometar. Helsinki 1889.
- Varelius, Antero 1845 = Enon Opetuksia Luonnon asioista I. Helsinki.

- Varelius, Antero 1856 = Enon Opetuksia Luonnon asioista II. G. W. Wilén, Turku.
 Wikman, Anders 1829/1842 = Svensk och Finsk Ordbok. Manuscript. The Archives of Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
 Vlvj = Valvoja. Helsinki 1881–1882.

Literature

- Collinder, Björn 1960: Comparative Grammar of the Uralic Languages. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
 Fromm, Hans 1982: Finnische Grammatik. Carl Winter Universitätsverlag, Heidelberg.
 Hahmo, Sirkka-Liisa 1994: Grundlexem oder Ableitung? Die finnischen Nomina der Typen kämmen und pähkinä und ihre Geschichte. *Studia Fennica Linguistica* 5. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
 Hakulinen, Lauri 1961: The Structure and Development of the Finnish Language. Translated by John Atkinson. Indiana University Publications, Uralic and Altaic series, vol. 3. Indiana University, Bloomington.
 Karlsson, Fred 1983: Finnish Grammar. Translated by Andrew Chesterman. Werner Söderström, Helsinki.
 Lauerma, Petri 2018a: Finska språkets lånordsförråd i ljuset av Martti Rapolas ordsamling [Abstract]. *Nordiske Studier i Leksikografi* 14 & *Skrifter udgivet af Nordisk Förening for Leksikografi* 15, 178–185. Nordisk Förening for Leksikografi – Árni Magnússon Institutet for islandske studier, Reykjavík.
 Lauerma, Petri 2018b: Martti Rapolan 1800-luvun sanakokoelma, sen tausta ja vaikutus. *Virittäjä* 122: 255–281.
 Mikkola, Eino 1967: Das Kompositum. Eine vergleichende Studie über die Wortzusammensetzungen in Finnischen und in den indogermanischen Sprachen I. Sprache und Denken IV. Helsinki.
 Rapola, Martti 1945: Kirjakelellemme sananrakenteiden tiivistymisen historiaa. *Virittäjä* 49: 128–148.
 Rapola, Martti 1960: Sanastomme ensiesiintymiä Agricolasta Yrjö-Koskiseen. *Tietolipas* 22. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
 SMS = Suomen murteiden sanakirja. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki, 1985–.
<http://kaino.kotus.fi/sms/>

SSA = Itkonen, Erkki – Kulonen, Ulla Maija (eds), Suomen sanojen alkuperä. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556 – Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki, 1992–2000.

VKS = Vanhan kirjasuomen sanakirja. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 33. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki 1985–. <http://kaino.kotus.fi/vks/>

A mordvin nyelvújítás a bibliafordítások tükrében

MATICSÁK Sándor

Debreceni Egyetem
maticsak.sandor@arts.unideb.hu

Bevezetés

Az oroszországi finnugor népek és nyelvek fennmaradása elsősorban az eloroszosító törekvések elleni fellépés sikerességén múlik. A legutóbbi, 2010-es népszámlálás adatai rémisztő tendenciákról árulkodnak,¹ s félő, hogy a lassan esedékes következő census még lesújtóbb képet fog mutatni.

Ebben a helyzetben nagyon sok múlik a nyelvtervezésen, az elnyomott, kiszolgáltatott helyzetben lévő nyelvek „orosztalanításán”. Ez nem egyszerű feladat, mivel a többségi nép/nyelv a mindennapok teljes színterén uralja a kisebbséget, s még anyaország sincs, ahonnan tanácsokra, nyelvi-kulturális segítségre lehetne számítani. És sajnos, sokszor belül sincs meg az az egység, ami ehhez a küzdelemhez szükséges lenne, ezt elsősorban a mordvinok helyzete, az erza–moxsa szembenállás példázza.

A kis finnugor népek nyelvtervezésének legfőbb színterei a szótárak szerkesztése, tankönyvek írása² és a bibliafordítások frissítése. Írásomban csak az utóbbi területtel, azonban belül is a mordvin bibliafordításokkal foglalkozom.

¹ Csak néhány elszomorító adat: A karjalaiak létszáma az 1989-es 131 ezerről 2010-re 61 ezerre esett vissza (54%-os veszteség), a mordvinoké 1 154 000-ről 2010-re 744 000-re (–35%), a zürjéneké 327 ezerről 228 ezerre (–34%). A nganaszanok már csak 860-an, az izsórok 260-an, az enyecsek 230-an voltak 2010-ben. Ekkor az oroszországi finnugoroknak már csak 60%-a használta anyanyelvét, a vogul anyanyelvűek létszáma már nem érte el az ezer főt. A nganaszan beszélők 125-en, az enyecsek mindössze 40-en voltak.

² Ehhez elsősorban ld. a Pusztay János vezette Terminologia Scholaris programot, melynek keretében zürjénül, votjákul, cseremiszul, erzául és moksául készültek el az irodalom, nyelvtan, történelem, társadalomismeret, matematika, kémia, fizika, biológia, informatika és földrajz szaknyelvi kieszótárak, szójegyzékek (ld. Pusztay 2013a, 2013b). – A mordvin nyelvészeti szaknyelvről ld. Sirmankina – Zaicz 2002; Zaicz 2001; Zaicz – Butilov 2004; Zaicz – Sirmankina 2001.

A kis finnugor nyelvek bibliafordításainak vizsgálata az utóbbi másfél évtizedben jelent meg erőteljesebben a lexikológia kutatásokban, ld. pl. Beerle-Moor 2003, Csepregi 2005, Keresztes 2005, 2009, 2010a, 2010b (a bibliafordításokról általában); Fodor 2007, Gromova 2006, Keresztes 2008, Peneva 2004 (karjalai, vepsze); Armutlieva 2004 (lapp); Fábián 2003, 2004, 2007, Fodor 2007, Keresztes 2001, 2002, Maticsák 2012 (mordvin); Keresztes 2004, Sárosi 2006, 2007 (vogul); Widmer 2004 (osztják).

Írásom első fejezetében röviden áttekintem a mordvin bibliafordítások korszakait, majd a Lukács evangélium 1889-es és 1996-os erza fordításának lexikai jellegzetességeit mutatom be. Mivel a szovjet időkben a vallásos irodalom gyakorlatilag be volt tiltva, a „bibliai szaknyelv” sem fejlődhetett. A birodalom összeomlása után, a szabad(abb)á váló légkörben megjelenhettek az új fordítások, de ehhez meg kellett alkotni a vallási fogalmakat az adott kisebbség nyelvén. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogyan sikerült a 19. századi, a russzifikációnak erőteljesen kitett szövegek orosz elemeit mordvinra cserélni, illetve az egykori mordvin elemek helyett milyen új lexémákat alkottak.

A mordvin bibliafordítások korszakai

A mordvin bibliafordításoknak három szakasza különíthető el: a) az 1820-as évek, b) a 19. század utolsó évtizedei és c) a 20–21. század fordulója.

a) A mordvin vallásos irodalom a 18. század második felében jelent meg. Ezek egy része fordítás, egy része viszont önálló (rövid, néhol stilisztikailag nem tökéletes, de mégis mordvin nyelvű) fogalmazvány. Az első összefüggő erza szöveg 1769-ben látott napvilágot a Pétervári Akadémia által kiadott orosz, latin és görög nyelvű egyházi szertartáskönyvben,³ amelyben néhány cseremis, votják, csuvas és tatár versrészlet és prózatöredék mellett felbukkan egy 35 szavas erza szöveg is. A prózai és verses művek gyűjteményében (1782)⁴ egy hatsoros moksa vers szerepel, a Nyizsnyij Novgorod-i szeminárium ünnepi kötetében (1787)⁵ egy 133 szavas erza szöveg kapott helyet, a

³ Духовная церемония, производившаяся во время всевожденнейшего присутствия ее императорского величества великой государыни премудрейшей монархини и попечительнейшей матери Екатерины Второй в Казани...

⁴ Сочинения в прозе и стихах, на случай открытия Казанского наместничества, в публичном собрании на разных языках говоренные в тамошней семинарии декабря 26 дня, 1781 года. Москва.

⁵ Торжество Нижегородской семинарии о вступлении на всероссийский престол ее императорского величества, благочестивейшей государын императрицы Екатерины Алексеевны, самодержицы всероссийской, по двадцатипятилетнем царствовании ее величества происходившее в оной семинарии июня 30 дня, 1787 года.

szeminárium tevékenységéről szóló könyvben (1788)⁶ pedig egy 55 szavas. Ugyancsak 1788-ban jelent meg a katekizmus erza fordítása.⁷ Ezeket a szövegeket a század utolsó évtizedében számos más szöveg követte. Az első *Miatyánk* fordítás a 18. század vége felé jelent meg (*Молитва Отче нашъ на мордовскомъ языкѣ*). (Részletesebb irodalom a korszakról: Feoktyisztoz 1968a: 8–23, 32–47, 71–73; 1968b: 109–110; 1976: 55–65, 115–117, 236; Maticsák 2012a: 17–34; 2012b; 2017a: 38–42; 2017b, 2018.)

b) A 19. század elejére már többé-kevésbé standardizált mordvin helyesírás és nyelvtani rendszer jött létre, megteremtődtek tehát a feltételek a nagy munkához, a bibliafordítások elkészítéséhez. Ez szorosan összefüggött a század második évtizedében indult fordítási munkálatokkal.

1813-ban alapították meg az Orosz Bibliai Társaságot (Российское Библийское Общество), melynek fő célja az oroszra fordítás és ezzel párhuzamosan az Orosz Birodalom egyéb népeinek nyelveire való átültetések elkészítése volt. Az orosz fordításra azért volt szükség, mert a korábbi, óegyházi szláv szövegek már nehezen voltak érthetők az egyszerű nép számára (az utolsó óegyházi szláv fordításra még Nagy Péter cár adott utasítást 1712-ben, de a mű csak három évtizeddel később, Erzsébet cárnő idején, 1751-ben jelent meg).

1818-ban megjelent a négy evangélium, párhuzamosan óegyházi szláv és élő nagyorosz nyelven. A teljes Újszövetség négy év múlva látott napvilágot. Ezután kezdtek hozzá az Ószövetség átültetéséhez, de ez a munka hamarosan félbeszakadt, a Társaságot 1826-ban be is zárták. Az intézmény vagyonát, nyomdáját, könyvállományát a pravoszláv egyház Szent Szinódusa örökölte.

E rövid idő alatt is sikeresnek bizonyult azonban az Orosz Birodalom más népeinek nyelvére való fordítási program: 1826-ig az Újszövetségből összesen 500 000 példány jelent meg a birodalom 41 nyelvén, az orosz és az óegyházi szlávot is beleértve.

A Российское Библийское Общество honlapján⁸ olvasható, 1823-as beszámolóban az alábbi nyelveket említik. Teljes bibliafordítást jelentettek meg

⁶ Действие Нижегородской духовной семинарии, происходившее во оной при окончании годичного учения в присутствии Дамаскина, епископа Нижегородского и Алатурского, генерала-губернатора Нижегородского и Пензенского Ивана Михайловича Ребиндера, и прочих знаменитых особ 1788-го года июня 30-го дня.

⁷ Краткій катихизисъ, переведенный на мордовскій языкъ съ наблюденіемъ російскаго и мордовскаго просторѣчія, ради удобнѣйшаго онаго познанія во пріяхшихъ святое крещеніе.

⁸ http://www.biblia.ru/rbo/history/page_7.htm

vagy vásároltak külföldről észt, finn, francia, görög, lengyel, lett, moldáv, német, ócegyházi szláv, örmény nyelven. Újszövetség-fordításuk volt azeri, észt, finn, görög, grúz, lengyel, lett, litván, moldáv, német, ócegyházi szláv, örmény, perzsa, tatár nyelven. Egyes részek fordítása megjelent azeri, burját-mongol, cseremiszi, csuvas, kalmük, karjalai, tatár nyelven. (A korszak orosz fordításairól ld. Arapovič 2003: 29–37.)

Érdekes, hogy a mordvinról nem szólnak, holott a program keretében viszonylag hamar, 1821-ben előbb Lukács evangéliuma jelent meg, majd még ugyanabban az évben elkészült mind a négy evangélium orosz fordítása. 1827-ben látott napvilágot az Apostolok cselekedetei (mindegyiket az Orosz Bibliai Társaság adta ki).

Sajnos, a fordítók nevét nem ismerjük, azt tudjuk, hogy a munkálatok Pétervárott, a korábban említett Teológiai Akadémián folytak, nyilvánvalóan orosz-mordvin anyanyelvű munkatársak bevonásával.

Az Orosz Bibliai Társaság feloszlatása után a bibliafordítási munkálatok is szüneteltek néhány évtizedig. Csak 1862-ben jelent meg az Újszövetség új fordítása, amely igyekezett igazodni a modern orosz nyelvhez, majd 1876-ban a teljes bibliafordítás is napvilágot látott. Ez lett az ún. szinodikus (синодальный) verzió. A fordítási tevékenység megélénkülése – hasonlóan az 1820-as évekhez – más oroszországi nyelveket is inspirált, többek között a mordvint. Viszonylag sok mordvin nyelvű, vallásos tartalmú kiadvány készült el ebben az időben, s végre moksául is megjelentek az első evangéliumok⁹ és más írások.¹⁰

Ezek a munkák, az 1861-es moksza katekizmus kivételével mind Kazanyban készültek. Kazany ebben az időben nemcsak kormányzósági székhely, hanem szellemi-vallási-kulturális központ is volt. Itt jött létre 1872-ben a Nyikolaj Ivanovics Ilminszkij vezette pedagógiai szeminárium (Учительской

⁹ Máté 1882, Lukács 1889, Máté, Márk, Lukács és János 1910 – erzául; Máté 1879, Lukács 1891, János 1901 – moksául.

¹⁰ *Священная история ветхого и нового завета* [Az Ó- és Újszövetség szent története] 1880; *Покии праздниктъ* [Nagy ünnepek] 1881; *Крещение Руси при святом князе Владимире* [A Rusz megkeresztelkedése Vlagyimir fejedelem alatt] 1888; *Молитвы и церковные песнопения* [Imák és egyházi énekek] 1890; *Священная история ветхого завета* [Az Ószövetség szent története] 1894; *Рассказ о болезни и смерти Александра III* [Elbeszélés III. Sándor betegségéről és haláláról] 1894; *Чин исповедания и како причащати больного* [Vallási szertartások és a beteg megáldoztatása] 1894 – erzául; *Краткий катехизис* [Rövid katekizmus] 1861; *Крещение Руси при святом князе Владимире* 1891; *Рассказ о болезни и смерти Александра III* 1894; *Священная история ветхого завета* [Az Ószövetség szent története] 1897 – moksául.

(инородческой) семинарии). Ilmingszkij fontosnak tartotta az anyanyelven történő prédikálást, mondván, a „nép” az anyanyelvén hatékonyabban fogadja be az ortodox tanokat, s így könnyebben teszi magáévá a keresztény vallást, s előbb kulturálisan, majd később nyelvileg is könnyebben el fog oroszosodni. Ráadásul ez az eljárás alkalmas a tatár (iszlám) terjeszkedés feltartóztatására is.

Taagepera (2000: 72) adatai szerint 1919-ig, a szeminárium felszámolásáig mintegy 1500 hallgató végzett itt, akiknek közel egynegyede finnugor származású volt (összesen 110 mordvin diák kapott itt vég bizonyítványt, többek között az erza Makar Jevszejjev nyelvész, etnográfus és Avkszentij Jurtov pedagógus, folklorista, valamint a moksa Zahar Dorofejev költő, műfordító). Az első mordvin nyelvű iskolát 1883-ban létesítették, s egy évtized alatt még nyolc hasonló intézmény nyitotta meg kapuit.

A térség finnugor és törökségi nyelveinek tanítása, tanulási lehetősége egyrészt megemelte a nyelvek presztízsét, másrészt nagymértékben hozzájárult az írásbeliség fejlődéséhez: a pedagógiai szeminárium és az 1867-ben létrehozott fordítói hivatal szellemi tőkéje révén valósulhatott meg a bibliafordítások és más vallási szövegek fordításának második szakasza.

c) Köztudott dolog, hogy a Szovjetunióban üldözték a vallásokat, így szóba sem jöhetett a Biblia vagy bármiféle vallási irodalom kiadása, ill. hivatalos terjesztése. A Birodalom bukása után azonban e téren is gyökeresen megváltozott a helyzet, s a vallásszabadság visszatérével az Orosz Bibliai Társaság is gyorsan újjáalakult. A társaság évente egymillió példányban publikált vallásos irodalmat. 2011-ben jelentették meg az új, teljes bibliafordítást mai orosz nyelven.

A vallásos irodalom kiadása nemcsak orosz nyelven élénkült meg, hanem az egykori Szovjetunióból megmaradt Orosz Föderáció sok kisebbségi nyelvén is, többek között mordvinul. Az új fordítások készítésében alapvető szerepet vállalt a Helsinki – Stockholm székhelyű Bibliafordító Intézet (Raamatunkäännösinstituutti) és a Finn Bibliatársaság (Suomen Piipaseura), amely évente jelentős összeget fordít erre a célra (ld. Csepregi 2005). Az új mordvin fordítások Stockholm és Helsinki közös kiadásában láttak napvilágot.¹¹

¹¹ Erzául: János evangéliuma 1990, Márk evangéliuma 1995, Lukács evangéliuma és az Apostolok cselekedetei 1996, Máté evangéliuma 1998, valamint a teljes Újszövetség 2006. Gyerekeknek: Jézus élete 1991, Bibliai olvasmányok 1993, Imák gyerekeknek 1997. Moksa: Márk evangéliuma 1995, Lukács evangéliuma 1997, Máté evangéliuma 2002, János evangéliuma 2003. Gyerekeknek: Jézus élete 1993, Jézus, a gyermekek barátja 1995, Gyerekbiblia 1999.

Szókincsvizsgálatok a Lukács evangélium erza fordításai alapján

Mint a bevezetőben említettem, az oroszországi finnugor nyelvek fennmaradásának záloga az eloroszosítás elleni küzdelem. A továbbiakban azt vizsgálom meg, hogy ki lehet-e mutatni orosztalanító törekvéseket a legújabb időszak bibliafordításaiban. Ehhez a Lukács evangélium 1889-es és 1996-os fordítását használtam fel. Munkámban csak az ún. vallási szókincsset vizsgálom. A példaanyagom az evangélium első három fejezetéből származik. Terjedelmi korlátok miatt nem idézek minden példát, csak néhányat emelek ki, reményeim szerint ezekből is világosan kirajzolódik a tendencia.

A szócikkek felépítése a következő: 1889-es erza adat // 1996-os erza adat // párhuzamos orosz szöveghely (<https://www.bibleonline.ru/bible/rus/42/01/>) // párhuzamos magyar szöveghely (<http://szentiras.hu/SZIT/Lk1>). Az idézett szövegekből, ahol tudtam, csak a vizsgált szavak környezetét adtam meg, a helyenként nagybetűs szövegkezdetet egységesen kisbetűsre változtattam.

A mordvin vallási szókincs a sok évtizedes tiltás után még csak mostanság formálódik. Ebben a tekintetben a szótárak sem mutatnak egységes képet. Az 1993-ban kiadott erza–orosz nagyszótárban (ERV) szinte alig bukkan fel ez a szókincs (a szerkesztési munkálatok még a szovjet időkben kezdődtek), az erza–magyar (EMSz, 2003), magyar–erza (MESz, 2008) és az erza–finn (ESS, 1995), finn–erza (SES, 2000) szótárak már kicsivel több ilyen jellegű információt közölnek. Viszonylag sok neologizmust tartalmaz a legújabb orosz–erza szótár (RES, 2012). A szókincsvizsgálathoz természetesen felhasználtam Paasonen nagyszótárát (MdWb, 1990–96) is, ennek anyagát a 19–20. század fordulóján gyűjtötte a finn tudós.¹² Jó lenne, ha ez a szókincs (is) szerepelne a majdani erza–orosz nagyszótár(ak)ban.¹³ Sajnos, élőnyelvi vizsgálatot nem tudtam végezni, egy ilyen jellegű vizsgálat valószínűleg számos tanulsággal szolgálhatna a nyelvtervezés és a nyelvhasználat viszonyát illetően: vajon milyen arányban rögzül az új, mordvin kifejezés, s ki tudja-e szorítani a mindennapi nyelvhasználatból az orosz (eredetű) elemeket.

1. Először azokat a szöveghelyeket mutatom be, ahol az 1889-es fordítás **orosz** eredetű szava¹⁴ helyett az új fordításban **mordvin** lexéma szerepel.

¹² A MdWb adatait is cirill betűkkel adom meg.

¹³ A mordvin szótárakról részletesebben ld. Maticsák 2014.

¹⁴ Az orosz eredetű szavak minden valószínűség szerint már a 19. század végi nyelvhasználatban is a mordvin nyelv teljes jogú elemei voltak. Vizsgálatom nem nyelvészeti, hanem etimológiai jellegű.

1.1. *благодать* > *чансть, седей лембе* 'kegyelem'

- тонъ Пазонъ пельде *благодать* муить // Пазось максъ теть *чансть* // ибо Ты обрела *благодать* у Бога // *kegyelmet* találtál Istennél (01:30)
- Пазонъ *благодатьсэ* Сонзэ лангсонзо ульнесь // Пазонъ *седей лембесэ* ульнесь сонзэ марто // *благодать* Божия была на Нем // az Isten *kegyelme* volt rajta (02:40)

A régi fordítás orosz eredetű főneve (vö. or. *благодать* 'áldás, kegyelem, malaszt') helyére az új fordításban az erza *чансть* 'счастье, благодать' (ERV 738); 'boldogság, szerencse' (EMSz 420); 'onni' (ESS 189) lépett. Ennek a köznyelvben már régiesnek számító szónak a bibliafordítók egyértelműen vallási jelentést adtak. Paasonen a *čango* 'польза; Hilfe, Nutzen' szóból származtatja, 'память; ?благословение, ?помошь / Gedächtnis, ?Segen, ?Hilfe' jelentésben (MdWb 209).

A másik szöveghelyen a *седей лембе* kifejezés szerepel. Ennek elemei: *седей* 'сердце / Herz' (MdWb 2116); 'сердце' (ERV 573); 'szív' (EMSz 325); 'sydän' (ESS 148). Uráli eredetű szó: U **šidä(-mэ)* ~ **šüdä(-mэ)* > fi. *sydän*, lpN *čádä*, cser. *šüm*, vtj. *šulem*, ztj. *šelem*, osztj. *šēm*, vog. *šām*, m. *szív*, jur. *šej* (UEW 477; MdKons 139; SSA 3: 228; ESM 396) + *лембе* 'тёплый, тепло / warm, Wärme' (MdWb 1108); 'тепло; тёплый' (ERV 337); 'meleg' (EMSz 202); 'lämmin, lämpö' (ESS 84). Ez finn-volgai eredetű szó, vö. FV **lämpэ* 'warm, Wärme' > fi. *lämmin*, é. *lämme*, ?cser. *liwə* (UEW 685; MdKons 77; SSA 2: 124; ESM 208). Az egyetlen szótárból sem adatolható alkalmi szóalkotás jelentése: 'szívmeleg(ség)'. Ld. még Fábíán 2003: 95.

благодатной > *чанствят* 'áldásos, kegyelemmel teljes'

- эрьгедть *Благодатной* // шумбрачи теть, Пазонъ *чанствят* // радуйся, *Благодатная* // üdvözlégy, *kegyelemmel* teljes (01:28)

A korai fordításban az orosz eredetű *благодатной* melléknév szerepel (vö. or. *благодатный* 'áldásos'), helyébe a fentebb említett *чансть* főnév *-вт* főnévképzős alakja lépett. Az 1996-os mondat szó szerinti fordítása: 'üdvözlés neked, Isten kegyeltje'. Egyedi szóalkotás, nem adatolható a szótárakból.

1.2. *божамо* > *кеме вал* 'eskü'

- да *божамозо*, кода Авраамъ тетянокъ туртовъ божась // ды *кеме валонть*, конанъ Пазось максызе минек Аврахам покштянтень // *клятву*, которою клялся Он Аврааму, отцу нашему // az *esküröl*, amelyet atyáknak, Ábrahámnak esküdött (01:73)

Az 1889-es fordítás *божамо* szava orosz eredetű, a *бог* 'isten' származékszava. Ez a jövevényelem beilleszkedett az erza paradigmákba: vö. *божамс* 'божиться, клясться / schwören' (MdWb 133); 'божиться, побо-

житься' (ERV 86); 'fogadkozik, esküdözik, Istenre esküszik' (EMSz 60), 'vanho (jumalan nimessä)' (ESS 18). Főnévi alakja a *божамо*.

А *кеме вал* kifejezés elemei:

кеме 'жёсткий, твёрдый, плотный, тесный, тугой / hart, fest' (MdWb 696); 'твёрдый, прочный; надёжный, верный; сплочённый; выносливый, сильный; уверенный' (ERV 251), 'erős, kemény; szilárd, tartós' (EMSz 153), 'luja, vahva, kestävä; luotettava'. Ősi eredetű szó, vö. FU (?U) **kämä* 'hart, fest' > ?fi. *kämä*, m. *kemény*, ?szlk. *koom*, kam. *komdä*- (UEW 137; MdKons 54; SSA 1: 472). Versinyin ugyanebből a töből származtatja a *кеме-* '(el)hisz, (meg)bízik' igét is (ESM 131).

вал 'слова' (ERV 100); 'szó' (EMSz 67); 'sana, puhe' (ESS 22). Finnvolgai eredetű: **wala* 'Wort' > fi. *vala*, lpL *vuollē* (UEW 812; MdKons 180; SSA 3: 396). A kifejezés jelentése tehát: 'biztos, megbízható, hű [adott] szó'. Érdekesség, hogy a finn *vala* jelentése 'eskü'.

1.3. закон > кой 'törvény'

- Пазонь **законсо** сѣрмадозель // эдь Азоронь **Коесь** кармавты // как предписано в **законе** Господнем // ahogy az Úr **törvényében** elő volt írva (02:23)
 - кода сѣрмадозель Пазонь **законсо** // кода Азоронь **Койсэнтъ** ёвтазель // по реченному в **законе** Господнем // ahogy az Úr **törvénye** előírta (02:24)
 - Пазонь **закононь** кувальт тейма тевтнень прядмодо мейле // кода кармавтсь Азоронь **Коесь** // и когда они совершили всё по **закону** Господню // miután így eleget tettek az Úr **törvényének** (02:39)
- Ld. még: 02:22, 02:27.

Az evangélium szövegében a *кой* új jelentést kapott. Eredeti jelentése: 'привычка, характерное свойство, обычай, нрав(ы), своеобразие / Gewohnheit, charakteristische Eigenschaft, Brauch, Sitte, Eigenart' (MdWb 818); 'обычай, традиция; уклад жизни; привычка' (ERV 276); 'szokás' (EMSz 170); 'tapa, tottumus' (ESS 71). Finnugor kori szó: **kuja* 'Sitte, Gewohnheit, Art, Weise' > ?fi. *kuje*, ?é. *kuju*, vtj. *kad'*, zrz. *kod'*, vog. *χοιτλ* (UEW 195; SSA 1: 427; ESM 155).

1.4. милость > седеймарямо 'kegyelem, irgalom'

- сонзэ **милостезэ** эстэдензэ пелитсятненень племадо-племасть моли // сон макссы эсь **седеймарямонзо** мельдензэ пелицятненень пингедэ пингень перть // и **милость** Его в роды родов к боящимся Его // **irgalma** nemzedékről nemzedékre az istenfélőkkel marad (01:50)
- кода Пазь покшолгавтызе Елизаветанень эсь **милостезэ** // кодамо ине **седеймарямо** путсь Азорось Элисаветанень // что возвеличил Господь **милость** Свою над нею // milyen nagyra méltatta az Úr **irgalmában** (01:58)

- тейсь **милость** мынекъ тетятненень // сон топавты эсь **седеймарьямонзо**, кона алтазель минек покштятненень // сотворит **милость** с отцами нашими // hogy **irgal-mazzon** atyáinknak (01:72)

Ld. még: 01:54.

A *седеймарьямо* nem vallási értelmű szószerkezetként él az erzában: *седей марьямо* 'сочувствие' (ERV 573); 'szívélyesség, mély érzés, érzékenység, együttérzés, tapintat' (EMSz 326); 'myötätunto' (ESS 91) < *седей* 'сердце; szív' (ld. az 1.1. szócikkben) + *марьямо* 'чувство; érzés' (alapszavát ld. az 1.6. szócikkben). Vallási jelentése nem adatolható a szótárakból. Ld. még Fábián 2003: 96.

1.5. *праздник* > *покичи* 'ünnep(nap)'

- **праздниксть** ютамо до мейле сыргасть мекевь кудовь // **поکشчнтъ** прядовома до мейле Мария ды Иосиф сыргасть кудов // когда же, по окончании дней [**праздника**], возвращались // az **ünnepnapok** elteltével hazafelé indultak (02:43)

A mai erza 'ünnep' jelentésű szavai: *праздник* (ERV 509; EMSz 299), *кенярксчи* (MESz 929), *эргелемачи* (RES 432), *покичи* (MESz 929; SES 84). Az első orosz eredetű szó, a többi erza szóalkotás eredménye, vö. *кеняркс* 'öröm', *эргелема* 'öröm', *покиш* 'nagy' + *чи* 'nap'. A vizsgált bibliafordítás *покичи* lexémájának előtagja ismeretlen eredetű (ESM 373, de vö. UEW 378), utótagja finnugor, vö. **kečä* 'Kreis, Ring, Reifen' > fi. *kehä*, é. *keha*, cser. *kečə*, vtj. *kjč*, *kjš*, zvj. *kjč*, osztj. *kōč*, vog. *küš* 'Regenbogen', ?m. *kégy*, *kegyelet* (UEW 141; MdKons 157; SSA 1: 337). – Vö. mdE *инечи* 'húsvét', elemeinek szó szerinti jelentése szintén 'nagy nap'.

1.6. *пророкъ* > *пазмариця* 'próféta'

- кода сонсь ёвтакшнось умокъ улезь Святойть **Пророкнэнь** кувалть // теде сон алтакшнось эсензэ **пазмарицятнень** вельде, конат эрясть ламо иеть теде икеле // как возвестил устами бывших от века святых **пророков** Своих // ahogy mondta a szent **próféták** szájával ősidők óta (01:70)
- тонъ эйкакшъ весемеде Веретсентъ **пророкъ** улять // ды тон, эйдине, кармат кант-леме Верепазонъ **пазмарицянь** лем // И ты, младенец, наречешься **пророком** Всевышнего // téged pedig, fiú, a Magasságbeli **prófétájának** fognak hívni (01:76)

A *пазмариця* összetett szó. Első eleme az 'isten' jelentésű *наз* (ld. a 4.1.5. szócikkben), utótagja az ismeretlen eredetű *марямс* 'слышать, слушать, чувствовать, ощущать / hören, vernehmen, zerken, spüren' (MdWb 1181); 'услышать; чувствовать, ощущать' (ERV 365); '(meg)hall, érez, érzékel, tapasztal' (EMSz 220); 'kuulla, tuntea' (ESS 91) ige participium praesens alakja. Az alkalmi szóösszetétel jelentése tehát: 'istent halló, istent érz(ékel)ő'.

A szövegben előfordul nőnemű megfelelője is (or. *пророчина*, m. *prófétasszony*). Az újabb erza fordításban ez is a nemsemleges *пазмариця* alakban szerepel:

- сесэ-жо ульнесь Анна **пророчица** // тосо те шкане ульнесь Анна **пазмарицясь** // тут была также Анна **пророчица** // volt egy Anna nevű **prófétasszony** (02:36)

1.7. *святой* > *иневанькс* 'szent'

- сексь пельдеть шачозесь-какь **святой** ули, Вере Пазонь тсёра лемзэ ули // секс-как эйкакшонтень, конань чачтасак, кармить мере́ме **иневанькс** ды Пазонь Цёра // посему и рождаемое **Святое** наречется Сыном Божиим // ezért a születendő **Szentet** is az Isten Fiának fogják hívni (01:35)
- конатань лемзэ **Святой** // сонзэ лемезэ **иневанькс** // и **свято** имя Его // és **Szent** az ő neve (01:49)

A *святой* orosz jövevényszó, vö. or. *святой*. Az *иневанькс* belső keletkezésű összetett szó (Keresztes 2009: 76). Új szóalkotás (tkp. 'nagy[on] tisztá'), mely csak néhány szótárból adatolható (EMSz 127, SES 306). Az első elem: *ине* 'большой / gross' (MdWb 463); 'великий' (ERV 212); 'nagy, hatalmas' (EMSz 127); 'suuri, iso' (ESS 57). A második elem: *ванькс* 'чистый / rein, sauber' (MdWb 2540); 'чистый; прозрачный; правдивый, честный' (ERV 107), 'tisztá' (EMSz 71), 'puhdas, siisti, raikas; vilpítőn' (ESS 24). Az előtag uráli eredetű, vö. U **enä* 'groß; viel' > fi. *enä*, lpN *ædnâg*, ?vtj. *uno*, ?zrj. *una*, osztj. *enə*, vog. *jīnəw*, jur. *ññeka* stb. (UEW 74; MdKons 42; SSA 1: 106; ESM 87). Az utótag származása ismeretlen, valószínűleg származékszó, mert a szóvégi -*кс* képzőnek tűnik. – A *ванькс* elavult, Damaszkinnál adatolt jelentését újították fel a fordítók, 1785-ös szótárában ugyanis 'святой' jelentésben is adatolható (256).

1.8. *Святой Дух* > *Иневанькс Оймеялт* 'Szentlélek'

- **Святой Дух** тонть эзэзэть сови // **Иневанькс Оймеялтось** валги тонь вельксэс // **Дух Святой** найдет на Тебя // a **Szentlélek** száll rád (01:35)
 - сонсь Елизавета **Святой Духто** пешкедсь // ды Элисавета пештявсь **Иневанькс Оймеялтсо** // и Елисавета исполнилась **Святаго Духа** // maga Erzsébet pedig el-telt **Szentlélekkel** (01:41)
 - сонзэ эснэнзэ **Святой Дух** ульнесь // ды конань эйсэ ульнесь **Иневанькс Оймеялт** // и **Дух Святой** был на нем // és a **Szentlélek** volt rajta (02:25)
 - сонензэ **Святой Духсо** ёвтазь ульнесь // **Иневанькс Оймеялтось** икелев пач-тякшкнось Симеоннэнь // ему было предсказано **Духом Святым** // kinyilatkoztatást kapott a **Szentlélektől** (02:26)
- Ld. még: 01:15, 01:67, 03:16, 03:22.

Az első elemre ld. az előző alpontot. A második elem összetett szó: *ойме* 'дыхание, вдыхание; жинзь, душа, дух / Atem, Atemzug; Leben, Geist, Seele' (MdWb 1436); 'дух, душа' (ERV 434); 'lélek, lélegzet, lelkiismeret' (EMSz 258); 'sielu; hengitys' (ESS 108) < FV **wajmз* 'Herz', vö. fi. *vaimo*, é. *vaim* 'lélek', lpN *vai'bmo* (UEW 809; MdKons 99; SSA 392) + *ялт* 'дуновение ветерка' (ERV 802); 'szellő, fuvallat' (EMSz 469); 'tuulonen, tuulenhenki' (ESS 204). Vitatott eredetű (ESM 525). – Az alkalmi szóösszetétel jelentése tehát kb. 'szent lélekfuvallat'.

1.9. *слава* > *иневалдо* 'dicsőség'

- Пазонь *славазо* сынсть валдомтынзе // ды Азоронь *иневалдось* валдомтынзе сынсть // и *слава* Господня осияла их // és beragyogta őket az Úr **dicsősége** (02:09)
- да Израиль народотъ *славазо* // *иневалдонть*, кона сияжды тонсеть Израилень раськентень // и *славу* народа Твоего Израиля // és **dicsőségül** népednek, Izraelnek (02:32)

Az *иневалдо* összetett szó. Első elemét ld. az 1.7. szócikkben. Utótagja: *валдо* 'светлый, ясный; свет, язность / hell, licht; Helle, Licht' (MdWb 2518); 'свет; светлый' (ERV 101); 'fény, világosság; fényes, világos' (EMSz 68); 'valo; valoisa, kirkas; vaalea' (ESS 22). Finn-permi, esetleg finnugor eredetű szó, vö. **wal'з* 'Glanz; glänzen' > fi. *vaalea*, ?*valo*, vtj. *val'*, zvj. *vol'k*, ?osztj. *wal'i-*, ?vog. *ol'k-*, ?m. *világ, virág*. Meglehet, hogy a md. *valdo* és a m. *virág, világ, villám* a FV/?FU **walkз* 'weiß, hell, leuchtend; leuchten' (vö. fi. *valkea*) szócsaládba tartozik (UEW 554, 555; MdKons 181; SSA 3: 384, 399; ESM 38). Az alkalmi szóösszetétel jelentése: 'nagy fény'. Ld. még Fábián 2007.

1.10. *тсеркува* ~ *пазонь кудо* 'templom, szentély'

- сонъ-гакъ Святой Духонь ёвтамонь кувалтъ сась *тсеркувастень* // Оймеялтонь тердеманзо коряс сон сась **Пазонь кудов** // и пришел он по вдохновению **в храм** // a Lélek indítására a **templomba** ment (02:27)
- *тсеркувасто* апакъ лиснекъ // зярдояк эзь тукшно **Пазонь кудосто** Пазонь мелентъ // не отходила **от храма** // nem hagyta el a **templomot** soha (02:37)
- тосо колмо чинь троксь муизь Сонзэ *тсеркувасто* // ансяк колмо чинь ютазь сынъ муизь сонзэ **Пазонь кудосто** // через три дня нашли Его **в храме** // három nap múlva akadtak rá a **templomban** (02:46)

Ld. még: 01:21.

A *тсеркува* mai alakja: *церькова* (ERV 721), vö. *céřkuva* (MdWb 167) < or. *церковь*. A *пазонь кудо* első eleme a *паз* 'isten' szó (ld. a 4.1.5. szócikkben) genitivusi alakja. Utótagja: *кудо* 'дом, жилая комната / Haus, Wohn-

stube' (MdWb 922); 'дом, комната' (ERV 308); 'ház; lakás, szoba; otthon' (EMSz 184); 'talo, koti' (ESS 78). Finnugor eredetű szó: **kota* 'Zelt, Hütte, Haus' > fi. *kota*, é. *koda*, lpN *goatte*, cser. *kudā*, vtj-zrj. *ka*, osztj. *kat*, m. *ház* (UEW 190; MdKons 74; SSA 1: 411; ESM 176). Az alkalmi szóösszetétel jelentése: 'Isten háza'.

*

ангел > армо 'angyal'

- Захарія мерсь **ангелстень** // Захария кевктисе **армонть** // и сказал Захария **Ангелу** // Zakariás megkérdezte az **angyaltól** (01:18)
 - **Ангелсь** мерсь каршозонзо // **Армось** ёвтась каршонзо // **Ангел** сказал ему в ответ // felelte az **angyal** (01:19)
 - **Ангелсь** совась тензэ да мерсь // **Армось** сась Мариянень ды мерсь // **Ангел**, войдя к Ней, сказал // az **angyal** belépett hozzá és megszólította (01:28)
 - сестэ **Ангелсь** тусь вакстонзо // те марто **армось** тусь Мариянь эйтэ // и отошел от Нее **Ангел** // erre az **angyal** eltávozott (01:38)
- Ld. még: 01:11, 01:26, 01:30, 01:34, 01:35, 01:38, 02:09, 02:10, 02:13, 02:15, 02:21.

Az 1889-es fordításban mindenütt az orosz eredetű *ангел* szerepel. Az új fordítás ezt egységesen az ismeretlen eredetű, egyetlen szótárból sem adatolható *армо* lexémára változtatta. Ezt azért vettem fel ebbe a csoportba, mert a tendencia itt is világos: az orosz elem kicserélése.

2. A második csoportba azokat a szószerkezeteket soroltam, amelyek egyik eleme az 1889-es fordításban orosz volt, míg az újabb verzióban mindkét elem mordvin eredetű lexéma. A vizsgált korpuszban egy ilyen adatot találtam:

2.1. святой кортамо ~ вейсэньлув 'szent szövetség'

- ледстинзе мелезэнзэ Сонсинзэ **святой кортамонзо** // сон мельсэ кирди эсь алтавксонзо, **вейсэньлувонть** // и помянет **святой завет** Свой // és megemlékezzék **szent szövetségéről** (01:72)

A *святой* 'szent' orosz eredetű szó. A *кортамо* az erza *корта-* 'beszél' ige főnévképzős alakja, vö. *кортамо* 'говорение, разговор, рассказывание / Sprechen, Gespräch, Erzählen' (MdWb 862); 'разговор, беседа' (ERV 294); 'beszéd, beszélgetés' (EMSz 178); 'puhe, keskustelu' (ESS 76). Az alapige vitatott eredetű (ESM 167).

вейсэнь 'вместе / zusammen' (MdWb 2596); 'общий, совместный' (ERV 119); 'együttes, együtt-, közös' (EMSz 82); 'yhteinen' (ESS 27) < *вейсэ* 'вместе, совместно; együtt; yhdessä'. Belső keletkezésű elem, a *ве* 'egy' származékszava. A *вейсэньлув* 'testamentum, szövetség' csak a Mészáros-féle szótárakból adatolható (EMSz 82; MESz 857).

A *лув* képzőszerű utótag. Eredeti jelentése mára már elhomályosult,¹⁵ megkezdődött szemantikai kiüresedése. Hasonló utat jár be a szintén csak a bibliafordításokban adatolható *сэтьмелув* 'békesség' (< *сэммье* 'csend, csendes, békés') és *ломаньлув* 'emberiség' (< *ломань* 'ember') is.

3. A harmadik csoportba azok az orosz eredetű kifejezések tartoznak, amelyek a 20. század végi fordításokban is megőrződtek. A vizsgált korpuszban erre mindössze egy példát találtam.

3.1. *носм* = *носм* 'böjt'

- чинекъ венекъ ансякъ **постонь** кирдезь да Пазнэнь ознозь эрясь // ульнесь чинек-венек, **постовазь** ды ознозь вансь Пазонь меленть // **постом** и молитвою служба Богу день и ночь // éjjel-nappal **böjtben** és imádságban szolgált (02:37)

Az orosz eredetű *носм* (< or. *носм* 'ua.') az erza szókincs teljes jogú tagjává vált (MdWb 1759, ERV 502, RES 428, EMSz 296, MESz 100, ESS 127, SES 280), s úgy tűnik, a nyelvújítók-fordítók ma sem kísérleteznek az-
zal, hogy mordvin lexémát ültessenek a helyére.

4. Az 1889-es fordításban is és az 1996-os verzióban is mordvin elemet használtak a fordítók.

4.1. Ugyanazon lexémák

4.1.1. *вал* 'szó; ige'

- кода сынсть ёвтлизь миненекъ эсь сельмесэсть неитсятне, **Валь** Пазонь кулсонь-нитсятне // ды конатнеде минь карминек содамо сеть ломантнень пельде, конат ушодовомстост ульнесть сынст неийякс ды Пазонь **валонтень** вожодицякс // как передали нам то бывшие с самого начала очевидцами и служителями **Слова** // ahogy ránk maradt azoktól, akik kezdettől fogva szemtanúi és szolgálói voltak az **Igének** (01:02)

Ld. az 1.2. szócikket.

¹⁵ A szerteágazó jelentései közül a legfőbbek: a) számolás, szám, mennyiség: 'счѣт/ Rechnung, Anzahl' (MdWb 1081), 'счѣт' (ERV 352; ESM 216, 220), 'luku' (ESS 88), 'számolás, szám' (EMSz 211); b) rend, sorrend: 'Ordnung' (MdWb1081), 'порядок' (ERV 352), 'порядок, ряд' (ESM 216, 220), 'järjestys' (ESS 88; SES 90), 'rend, norma, szabály' (MESz 765; EMSz 211); c) ész, értelem: 'Vernunft' (MdWb 1081), 'смысль' (ERV 352; ESM 216), 'tarkoitus' (ESS 88); d) 'alap, lényeg' (EMSz 211). Ezek a FU **luke* 'Zahl, Anzahl; zählen, rechnen' szóra mennek vissza (UEW 253). (Részletesebben ld. Maticsák 2010.)

4.1.2. *идемс* 'megvált', *идиця* 'megváltó', *идема* 'megváltás'

- сонъ **идесамизь** минекъ душманнокъ эйстэ да весе а вечкитсянокъ кедстэ // кучовтозесь **идесамизь** эсенек вардотнеде ды сетнень кедест алдо, конат кирдить кеж минек лангс // что **спасет** нас от врагов наших и от руки всех ненавидящих нас // **megmentett** minket ellenségeinktől és gyűlölőink kezétől (01:71)
 - монъ оймемъ **Идится** Пазомъ туртовъ эрьгеди // ды монъ оймем кенярды Паздонть, монъ **Идицядонть** // и возрадовался дух Мой о Боге, **Спасителе** Моем // és szívem ujjong **megváltó** Istenemben (01:47)
 - тонъ ломатненень максать **идимадость** да пежетестъ кадовмадость чаркодъме // тон кармат сонзэ ломантнень чарькодевтеме **идемадо**, конась ашти пежетест нолдамосо // дать уразуметь народу Его **спасение** в прощении грехов их // hogy az **üdvösség** ismeretét add népének bűnei bocsánatára (01:77)
 - монъ сельмень неизъ ней Тонть ломатнень **идимать** // эдь монъ сельметне неизъ тонъ кучовт **идеманть** // ибо видели очи мои **спасение** Твое // mert látta szemem **üdvösségedet** (02:30)
- Ld. még: 02:11 (*идиця*), 03:06 (*идема*).

идемс 'выручить, выкупить, спасти, избавить' / auslösen, loskaufen, freikaufen, retten, erretten, erlösen' (MdWb 439); 'спасти, выручить' (ERV 203); 'megment, kiment' (EMSz 124); 'pelastaa, vapauttaa' (ESS 55); *идиця* 'спаситель / erlöser' (MdWb 441); 'спаситель' (ERV 203); 'megmentő, megváltó' (EMSz 124). Az *идема* az *иде-* igetőből *-ма* névszóképzővel alkotott főnév. Az *идиця* participium praesens alak. – Ismeretlen eredetű szó (ESM 82).

4.1.3. *Инечи* 'húsvét'

- тетянзо-аванзо эрьва иесте якильть **Инечись** Иерусалимевъ // эрьва иестэ, еврееень **Инечистэ**, Исусонъ тетянзо-аванзо яксестъ Ерусалимев // каждый год родители Его ходили в Иерусалим на праздник **Пасхи** // szülei minden évben fölmentek Jeruzsálembe a **húsvét** ünnepére (02:41)

Ld. az 1.5. és az 1.7. szócikkeket.

4.1.4. *инязороксъ чи* = *инязорксчи* 'ország'

- сонзэ **Инязороксъ** чинзэ знярдо-якъ пезэ а ули // ды сонзэ **инязорксчинтень** зярдояк а ули пе // и **Царству** Его не будет конца // s országának nem lesz vége (01:33)

Az *инязоро* főnév *-кs* és *-чи* denominális névszóképzőkkel ellátott alakja. Vö. *инязоро* 'князь, император / Fürst, Kaiser' (MdWb 463); *инязор* 'царь' (ERV 216); 'cár, császár, uralkodó, fejedelem' (EMSz 128); 'tsaari' (ESS 58). Összetett szó, az uráli eredetű *ине* előtagot ld. az 1.7. szócikkben. Az utótag: *азор(о)* 'хозяин, владелец; хозяйственник; хозяин, глава дома; пол-

новластный распорядитель; близкий родственник жениха на свадьбе' (ERV 37); 'isäntä, omistaja' (ESS 4); 'gazda, házigazda, tulajdonos, úr' (EMSz 34). A finnugor alapnyelv iráni jövevényszava: FU **azsrz* 'Herr, Fürst' (> vtj. *uzjr*, zřj. *ozjr*, vog. *ātār*) < ösir. **asura-*: ói. *ásurah*, av. *ahurō* (UEW 18; Joki 1973: 253; MdKons 35; Rédei 1983: 220; ESM 10).

4.1.5. Паз 'Isten'

- сын кавонестъ **Пазь** икеле видеть ломать ульнестъ // сын кавонестъ ульнестъ **Пазонть** икеле видечисъ // оба они были праведны пред **Богом** // mindketten igazak voltak az **Isten** előtt (01:06)
- тонь **Пазонь** пельде благодать муить // **Пазось** максъ тетъ чансть // ты обрела благодать у **Бога** // kegyelmet találtál **Istennél** (01:30)
- кодамо-якъ **Пазонь** валзо апакъ топодть а ляды // эдь **Пазонть** туртов арасъ мезеяк а теевикс // ибо у **Бога** не останется бессильным никакое слово // mert **Istennél** semmi sem lehetetlen (01:37)
- да **Пазонь** шназь кармась кортамо // сон кармась кортамо ды **Пазонть** шнамо // и он стал говорить, благословляя **Бога** // megszólalt és magasztalta az **Istent** (01:64)
Ld. még: 01:26, 01: 47, 01:78 stb.

паз 'бог / Gott' (MdWb 1560); 'бог' (ERV 450); 'jumala' (ESS 113); 'isten' (EMSz 265). Iráni jövevényszó, vö. ieur. **bhāgos*, óind *bhāgaḥ*, av. *baga-* (or. *бог*). A mordvinba **paγas* alakban kerülhetett, ebből a moksában *наваз* (*navas*) fejlődött, az erzában pedig kiesett a palatoveláris spiráns (MdKons 106; ESM 323; Joki 1973: 301; Rédei 1986: 55; Zaicz 1998: 212).

4.1.6. пежеть 'bűn'

- кадынкъ **пежетенкь** да тееде парть тевть // невтинк эсенк тевсэ, кода тынь кадынк **пежетенк** // сотворите же достойные плоды **покаяния** // teremjétek a **bűnbánat** méltó gyümölcsét (03:08)
- теде мейле (Иоаннь) якась весе Йорданонь перька мастортнэ ланга, весемемь, **пежетесть** ванськавтомонь кисэ, **пежетесть** кисэ янгсезь, лемдеме тонавань // теде мейле Иоан тусь якамо Йордан леенть перька мастортнэва ды кулявтсь, тердсь ломантнень велявтомс Пазонтень ды нававтомс эсь пряст **пежетесть** **нолдамонь** туртов // и он проходил по всей окрестной стране Иорданской, проповедуя крещение покаяния для **прощения грехов** // s ő bejárta a Jordán egész környékét, hirdette a **bűnbánat** keresztségét a **bűnők bocsánatára** (03:03)

пежеть 'грех / Sünde, Schuld' (MdWb 1637); 'грех' (ERV 465); 'bűn, véték, vétség' (EMSz 274); 'synti' (ESS 117). Finn-permi eredetű szó, alapalakja: **pečz* 'unrein; häßlich, garstig' > vtj. *poč*, zřj. *peč* (a jelentésváltozásra: 'női tisztátalanság' > 'bűn') (UEW 727; Bartens 1999: 21).

4.1.7. *пелиця* '(isten)félő'

- сонзэ милостезэ эстэдензэ **пелитсятненень** племадо-племасть моли // сон макссы эсь седеймарямонзо мельдензэ **пелицятненень** пингде пингень перть // и милость Его в роды родов к **боящимся** Его // irlalma nemzedékről nemzedékre az **istenfélőkkel** marad (01:50)

A *пелиця* az or. *боящийся* tükörfordítása, ennek eredeti jelentése 'félő' (< *бояться* 'fél'). A *пелиця* a *пеле-* 'fél' ige participium praesens alakja, vö. *пелемс* 'бояться / fürchten' (MdWb 1610); 'бояться, испытывать страх' (ERV 467), 'fél, retteg' (EMSz 276), 'pelätä' (ESS 118). Uráli eredetű szó, vö. **pele-* 'fürchten, sich fürchten' > fi. *pelkää-*, lpN *bállä-*, vtj. *pulj-*, zrg. *pol-*, osztj. *pěl-*, m. *fěl-*, jur. *pīl'ū-* stb. (UEW 370; MdKons 109).

4.2. Ugyanazon alapalak, más képzővel

4.2.1. *оскс* ~ *ознома* 'ima'

- марявсь тонть **осксоть** // тонь **озномат** марязь // услышана **молитва** твоя // **imád** meghallgatásra talált (01:13)

A két képzett alak alapvetően egymás szinonimája: *osks*; *oznuma*, *ozнома* 'моление / Gebet' (MdWb 1484, 1486); *ознома*, *озкс* 'моления' (ERV 433). Az EMSz (258) és az ESS (108) szerint a jelentések között enyhe különbség van, vö. *озкс* 'ima, imádság; rukous', *ознома* 'imádkozás; rukoilu, rukous'. Első esetben az *оз-* tőhöz egy absztrakt *-кs* főnévképző járult. A második alak szegmentálása: *оз* + *н(о)* frekventatív igeképző + *ма* névszóvképző. Elképzelhető, hogy összefügg a finn-volgai eredetű *оza-* 'ül' szóval (~ fi. *istu-*) (UEW 629, MdKons 101).

4.3. Eltérő mordvin lexémák

4.3.1. (*веседе*) *Веретсе* ~ *Верепаз* 'magasságos (isten)'

- веседе **Веретсенть** виезз вельятанзатъ // ды **Верепазонь** виесь копачатанзатъ тонь // и сила **Всеvyšнего** осенит Тебя // а **Magasságbeli** ereje borít be árnyékával (01:35)
- тонь эйкакшъ веседе **Веретсенть** пророкъ улять // ды тон, эйдине, кармат кантлеме **Верепазонь** пазмарицянь лем // И ты, младенец, наречешься **пророком** Всеvyšнего // téged pedig, fiú, a **Magasságbeli** prófétájának fognak hívni (01:76)

Az 1889-es fordításban szereplő *Верепе* (akkori írásmóddal: *веретсе*) valószínűleg a *верце* alakváltozata: 'высший, верховный, находящийся наверху / der oberste, oben befindliche' (MdWb 2577); 'верхний, находящийся наверху' (ERV 127); 'felső, felül/fenn lévő' (EMSz 86); 'ylhäällä sijaitseva' (ESS 29). Belső keletkezésű szó, a *вере* 'felső' *-це* melléknévképzős

alakja (vö. *ало* > *алце* 'alsó', *васоло* > *васолце* 'messzi, távoli', *икеле* > *икельце* 'elülső', *удало* > *удалце* 'hátsó'). A *вепе* ősi eredetű, ismeretlen etimológiájú szó. A *весемедэ* a felsőfok kifejezésére szolgál (ERV 128; EMSz 87; ESS 29), a *весемедэ Вепемце* jelentése tehát: 'a legmagasabb, legfelsőbb'.

Az új verzió **Вепеназ** alakja összetett szó: *вепе* 'felső' + *наз* 'isten' (ld. a 4.1.5. szócikkben): 'felső Isten'.

4.3.2. *идямо* 'megváltás' ~ *олякстомтсомс* 'megvált'

- сонъ вачиньзе эсь ломанензэ да **идямо** тенсть тейсь // конась сы ды **олякстомтсы** эсензэ раськентъ // посетил народ Свой и сотворил избавление ему // meglátogatta és megváltotta népét (01:68)

Az *идямо* (mai erza *идема*) az *иде-* igetöből alkotott főnévi alak (ld. 4.1.2.). *Олякстомтомс* 'освободить' (ERV 437); 'megszabadít, felszabadít' (EMSz 260); 'vapauttaa' (ESS 109) < *оля* 'szabadság' (< or. *воля*).

4.3.3. *лемдемс, лемдевтес* ~ *нававтомс* 'megkeresztel(kedik)'

- монъ ведсэ **лемдянь** эснэнкъ [...] Сонъ карми эснэнкъ Святой Духсо **лемдеме** да толсо // мон **нававан** тынк эйсэ ведсэ [...] Сон карми тынк **нававтомо** Иневанькс Оймеялтсо ды толсо // Иоанн всем отвечал: я **крещу** вас водою [...] Он будет **крестить** вас Духом Святым и огнем // én csak vízzel **keresztellek** benneteket [...] Ő majd Szentlélekben és tűzben fog benneteket **megkeresztelni** (03:16)
- **лемдевтес** сытсять ломатненень Иоаниъ кортась // пек ламо ломанть сакшность Иоаннэнь ды вешсть **нававтомс** пряст. Сыненст сон кортась // [Иоанн] приходившему **креститься** от него народу говорил // ezért így beszélt a néphez, amely kiment hozzá, hogy **megkeresztelkedjen** (03:07)
- састь тензэ каявксонь пурнытсять прясть **лемдевтес** // сакшность пряст **нававтомо** каявксонь пурныцятнеяк // пришли и мытари **креститься** // jöttek a vámosok is, hogy **megkeresztelje** őket (03:12)

A régebbi fordításban a *лем* 'név' szó igeképzős származékszava áll: *лемдемс* 'дать имя; окрестить' (ERV 337); '(el)nevez, elkeresztel, nevet ad' (EMSz 203); 'antaa nimi, nimittää; kastaa' (ESS 84). A *лемдевтес* reflexív képzős alak, jelentése megegyezik az előzőével. Az alapszó, a *лем* uráli eredetű: **nime* 'Name' > fi. *nimi*, lpN *nâmmâ*, cser. *lēm*, vtj.-zrj. *ńim*, osztj. *nem*, vog. *nām*, m. *név*, jur. *ńim* stb. (UEW 305; MdKons 77; SSA 2: 222; ESM 207).

Az 1996-os fordításban használt ige egyértelműen vallási színezetet kapott. Alapalakja a *навамс* 'обмакнуть / eintauchen, färben' (MdWb 1336); 'окунуть, обмакнуть' (ERV 396); 'bemárt, belemárt' (EMSz 237); 'värjätä; kastaa (upottamalla)' (ESS 98), ennek képzős formája a *нававтомс* '(meg)ke-

resztel' (EMSz 237). Az 1993-ban kiadott erza–orosz szótárban még nem szerepel a vallási jelentés, a finn és a magyar szótárakban már igen. A *навамс* eredetét Versinyin próbálkozása ellenére (ESM 269) ismeretlennek tekinthetjük.

4.3.4. *озкс ~ анокс* 'áldozat'

- эйкакшонть кисэ кандомсь эрявиль **озксоксь** // теке марто сынненст эрявсь кандомс **аноксокс** // и чтобы принести в **жертву** // s az **áldozatot** is be akarták mutatni (02:24)

Az *озкс* elsődleges jelentése 'ima' (vö. 4.2.1. szócikk), másik jelentése: 'жертва, праздник жертвоприношения / Opfer, Opferfest' (MdWb 1484); 'áldozat' (EMSz 258); 'uhri' (ESS 108) (az ERV-ből nem adathozható).

Az *анокс* 'жертва / Opfer' (MdWb 47); 'áldozat' (EMSz 41) ismeretlen eredetű, Paasonen nem zárja ki az *анок* 'kész' szóval való kapcsolatot.

Az új fordítás készítői valószínűleg az egyértelműsége törekvés jegyében jártak el: *озкс/ознома* 'ima; áldozat' > 'ima'; *анокс* 'áldozat'.

4.3.5. *наз – азор* 'Úr'

- сонъ **Пазъ** икеле покшъ ули // эдь сон карми улеме ине ломанькс **Азоронть** икеле // ибо он будет велик пред **Господом** // mert nagy lesz az **Úr** előtt (01:15)
 - **Пазъ** вачтась монъ лангозонъ // тень теизе монъ туртов **Азорось** // так сотворил мне **Господь** // ezt tette hát nekem az **Úr** (01:25)
 - монъ **Пазонъ** кулсонится ломанянь // мон **Азоронть** урезэ // се, Раба **Господня** // Íme, az **Úr** szolgálója vagyok (01:38)
 - монъ оймемъ **Пазонъ** зснэ шны // монъ седем инелгавты **Азоронть** // величит душа Моя **Господа** // lelke magasztalja az **Ur** (01:46)
 - **Пазонъ** кедь вй сонзэ маро // эдь **Азоронть** виесь ульнесь мартонзо // И рука **Господня** была с ним // mert az **Úr** keze volt vele (01:66)
- Ld. még: 01:06, 01:43, 01:45, 01:58, 01:76 stb.

Az 1889-es fordításban a *бог* 'Isten' és *зочнод* 'úr' lexémát egyaránt a *наз* szóval adták vissza (ld. a 4.1.5. szócikket). Az újabb verzióban az előbbi megfelelésére megmaradt a *наз*, míg a *зочнод*-ot az *азоро* szóval fordították (ld. a 4.1.4. alatt).

A régi és új keveredésének egyik szép példája a következő szöveghely:

- шнавозь Израилень **Нишке Пазось** // улезэ шназь Азорось, Израилень **Пазось** // благословен Господь **Бог** Израилев // áldott az **Úr**, Izrael **Istene** (01:68)

нишке 'небесный бог, бог вообще / der Himmels-gott, Gott überh.' (MdWb 1407); 'Nyiske (isten az erza-mordvin mitológiában)' (EMSz 246);

нишкепаз 'ylijumala' (ESS 103). Paasonen az *iñe-ški (pas)* 'grosser Schöpfer(-Gott) od. grosser Himmel(sgott)' összetételből eredezteti.¹⁶

4.3.6. *пекъ паро ломансь ~ Пазонь мелень ваныця* 'istenfélő'

- сонъ ульнесь виде да **пекъ паро ломансь** // сон ульнесь **Пазонь мелень ваныця**
ды видекоень ломань // тогда был в Иерусалиме человек, именем Симеон. Он был муж праведный и **благочестивый** // volt Jeruzsálemben egy Simeon nevű igaz és **istenfélő** ember (02:25)

Az 1889-es kifejezés szó szerinti fordítása: 'nagyon jó ember'. Egyes elemei: **пек** 'очень / sehr' (MdWb 1590); 'очень, сильно, весьма' (ERV 466); 'nagyon' (EMSz 275); 'kovin, erittäin, aivan, hyvin' (ESS 117). Tatár jövevényszó, vö. tat. *bik* 'nagyon' (Paasonen 1897: 43); **паро** 'добрый, хороший / gut' (MdWb 1545); *паро* 'хороший, богатый; хороший, добротный, доброкачественный, прочный; добро; богатство; хорошо' (ERV 458); 'jó; rendes, derék; helyes' (EMSz 270); 'hyvä' (ESS 115). Finn-permi eredetű szó: **para* 'gut' > fi. **para* (*parempi, paras*), é. *parem*, lpN *buorre*, cser. *purə*, vtj. *bur*, ztj. *bur* (UEW 724; MdKons 106; SSA 2: 314); **ломань** (*ломансь*: DETNOM) 'человек, мужчина / Mensch, Mann' (MdWb 1051); 'человек' (ERV 349); 'ember' (EMSz 209); 'ihminen' (ESS 87). Valószínűleg iráni eredetű, vö. oszét *limáen, limaen* 'Freund' (MdKons 80; Zaicz 1998: 213).

Az 1996-os fordításban: 'isten gondolatát/kedvét őrző'. Ennek elemei:

паз 'isten (*пазонь*: GEN), ld. a 4.1.5. szócikkben.

мель (*мелень*: GEN) 'чувство, нрав / Sinn, Gemüt' (MdWb 1229); 'желание, стремление, намерение; мнение; мысль; настроение' (ERV 374); 'kedv, hangulat; gondolat; vélemény' (EMSz 224); 'mieli, halu, aie' (ESS 93). Finn-permi eredetű szó: **mele* (*mēle*) 'Sinn, Gemüt, Verstand, Vernunft' > fi. *mieli*, é. *meel*, lpN *miellâ*, vtj.-ztj. *mil* (UEW 701; MdKons 86; SSA 2: 165; ESM 242).

ваныця: а *вано-* ige participum presens alakja, vö. *ваномс* 'смотреть, осматривать; ухаживать; охранять; защищать, оберегать; спасать / schauen, betrachten, besehen, zusehen; pflegen; erziehen; hüten; bewahren, beschützen, beschirmen; retten' (MdWb 2534); 'смотреть; осматривать; знакомиться; пасти; заботиться' (ERV 106); '(meg)néz; (meg)őriz' (EMSz 71); 'katsoa; vahtia' (ESS 24). Talán finn-volgai eredetű szó: **wan3-* 'sehen, schauen' > ?fi. *vaani-*, ?é. *vaani-* (UEW 813; SSA 3: 385; ESM 40).

¹⁶ Az idő (és a szótárszerkesztési elvek) változását jól tükrözi, hogy ez a szó az 1993-ban kiadott erza–orosz nagyszótárban nem szerepel, de az új, 2012-es orosz–erza szótárban már igen: *бог* 'паз, нишкепаз' (RES 46).

Összefoglalás

Írásomban a Lukács evangélium 1889-es és 1996-os erza fordítása első három fejezetének „vallási szakszókincsét” vizsgáltam meg etimológiai szempontból. Az általam feldolgozott 26 lexéma a következő képet mutatja: a régi fordítás 14 mordvin szavából az új verzióban hét változatlan maradt, egy más képzőt kapott, hat helyébe pedig új, de szintén mordvin szó/kifejezés lépett. A 12 orosz (pontosabban 11 orosz, egy pedig orosz + mordvin) szót/kifejezést az új változat fordítói egy kivétellel mordvinra cserélték, s mindössze egy orosz eredetű lexéma maradt meg az új szövegben. Összességében tehát az új szöveg homogénebbé, „mordvinabbá” vált.

OROSZ 1889	ERZA 1996	ERZA 1996	ERZA 1889
благодать	> чансть, седей лембе	вал	= валь
божамо	> кеме вал	идемс, идиця,	= идимс, идится,
закон	> кой	идема	идима
милость	> седеймарямо	инечи	= Инечи
праздник	> покичи	инязорксчи	= инязорксъ чи
пророкъ	> пазмариця	Паз	= Пазъ
святой	> иневанькс	пежеть	= пежеть
Святой Дух	> Иневанькс Оймеялт	пелиця	= пелится
слава	> иневалдо	ознома	= оскс
тсеркува	> пазонь кудо	Верепаз	< Веретсе
святой кортамо	> вейсэньлув	олякстомтсомс	< идямо
		нававтомс	< лемде(вте)мс
		анокс	< озкс
		Азоро	< Пазъ
OROSZ 1889	OROSZ 1996	Пазонь мелень	< пекъ паро ломансь
пост	= пост	ваньця	

Irodalom

- Arapović, Borislav 2003: Борислав Арапович, Перевод Библии в России, странах СНГ и Балтии в мировом контексте. In: Beerle-Moor 2003: 27–42.
- Armutlieva, Christina 2004: Az inari és a kildini lapp egyházi terminológia etimológiai elemzése néhány bibliafordítás alapján. Folia Uralica Debreceniensia 11: 17–26.

- Bartens, Raija 1999: *Synti suomalais-ugrilaisissa kielissä*. Folia Uralica Debreceniensia 6: 15–28.
- Beerle-Moor, Marianne (гл. ред.) 2003: Перевод Библии в литературах народов России, стран СНГ и Балтии. Институт перевода Библии, Москва.
- Csepregi Márta 2005: Bibliafordító Intézet Helsinkiben. Finnugor Világ 10/1: 23–27.
- Damaszkin 1785: Словарь языков разных народов в Нижегородской епархии обитающих, именно россиян, татар, чувашей, мордвы и черемис. По высочайшему соизволению и повелению ее императорского величества премудрой государыни, Екатерины Алексеевны, императрицы и самодержицы всероссийской. освященного Дамаскина епископа Нижегородского и Алаторского сочиненный 1785-го года.
- EMSz = Mészáros Edit – Sirmankina Raisza: Erza-mordvin–magyar szótár. Savaria University Press, Szombathely, 2003.
- ERV = Б. А. Серебренников – Р. Н. Бузакова – М. В. Мосин, Эрзянь–рузонь валкс. Эрзянско–русский словарь. Русский язык, Дигора, Москва, 1993.
- ESM = В. И. Вершинин, Этимологический словарь мордовских (эрзянского и мокшанского) языков. I–V. Стринг, Йошкар-Ола, 2004–2011.
- ESS = Niemi, Jaana – Mosin, Mihail: Ersäläis-suomalainen sanakirja. Эрзянь–финнэнь валкс. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 48. Turku, 1995.
- Fábián Orsolya 2003: A mordvin bibliafordítás terminológiájáról. Folia Uralica Debreceniensia 10: 91–102.
- Fábián Orsolya 2004: A „kísértés” terminológiájának kérdései néhány finnugor nyelvben. Folia Uralica Debreceniensia 11: 53–63.
- Fábián Orsolya 2007: A ’dicsőség’ szó és szinonimáinak megjelenése a Lukács evangélium mordvin nyelvű fordításaiban. Folia Uralica Debreceniensia 14: 23–33.
- Feoktyisztoz, A. P. 1968a: А. П. Феоктистов, Истоки мордовской письменности. Наука, Москва.
- Feoktyisztoz, A. P. 1968b: А. П. Феоктистов, Первые текстовые записи на мордовских языках. In: CIFU-2/1: 106–114.
- Feoktyisztoz, A. P. 1976: А. П. Феоктистов, Очерки по истории формирования мордовских письменно-литературных языков. Наука, Москва.
- Fodor György 2007: Terminológiai kérdések a Máté evangélium erza-mordvin és karjalai fordításaiban. Folia Uralica Debreceniensia 14: 35–43.

- Gromova, Ljudmila 2006: Людмила Громова, Тверские печатные памятники карельской письменности 19. столетия. *Folia Uralica Debreceniensia* 13: 29–39.
- Joki, Aulis 1973: Uralier und Indogermanen. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 151. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki
- Keresztes László 2001: Nyelvújítási törekvések az új mordvin bibliafordításokban. In: Mikola- emlékkönyv. Néprajz és Nyelvtudomány 41/1: 129–134.
- Keresztes, László 2002: Efforts aiming at language reform in the new Mordvin Bible translation. In: Blokland, Rogier – Hasselblatt, Cornelius (eds), *Finno-Ugrians and Indo-Europeans: Linguistics and Literary Contacts. Studia Fennio-Ugrica Groningana* 2. Maastricht. 192–196.
- Keresztes László 2004: Nyelvújítási törekvések és módszerek a Márk evangélium új vogul fordításában. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 73–86.
- Keresztes, László 2005: Neological Aspirations in a Few Recent Finno-Ugric Bible Translations. *Folia Uralica Debreceniensia* 12: 47–57.
- Keresztes László 2008: A vepsze irodalmi nyelv az új evangéliumfordítás tükrében. *Folia Uralica Debreceniensia* 15: 49–64.
- Keresztes László 2009: A finnugor népek irodalmi nyelvének kérdései az újabb bibliafordítások tükrében. *Folia Uralica Debreceniensia* 16: 57–89.
- Keresztes, László 2010a: The questions of Finno-Ugric literary languages in the lights of the latest Bible translations. In: Csúcs, Sándor et al. (red.) *Congressus XI Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars I. Orationes plenariae. Piliscsaba*. 127–168.
- Keresztes, László 2010b: Ласло Керестеш, Вопросы литературных языков финно-угорских народов в плане новейших перевода Библии. In: Csúcs, Sándor et al. (red.) *Congressus XI Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars I. Orationes plenariae. Piliscsaba*. 169–192.
- Maticsák Sándor 2010: Egy grammatikalizálódás első lépései (erza-mordvin *luv ’rend’*). *Folia Uralica Debreceniensia* 17: 33–44.
- Maticsák Sándor 2012a: A mordvin írásbeliség kezdetei (XVII–XVIII. század). Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Maticsák, Sándor 2012b: The first Mordvin translation of the Lord’s Prayer. *Finnisch-Ugrische Mitteilungen* 36: 93–122.
- Maticsák Sándor 2014: A mordvin lexikográfia évszázadai. In: Maticsák Sándor – Tóth Anikó Nikolett – Petteri Laihonon, *Rokon nyelveink szótárai. Fejezetek a finnugor lexikográfia történetéből. Tinta Könyvkiadó, Budapest*. 103–130.
- Maticsák, Sándor 2015: Истоки мордовской письменности. Финно-угорский мир 22: 24–35. Саранск.

- Maticsák, Sándor 2017a: The Beginnings of Mordvin Literacy. Buske Verlag, Hamburg.
- Maticsák, Sándor 2017b: Lexical innovations in the Erzya-Mordvinian translations of the Lord's Prayer. *Linguistica Uralica* 53: 1–19.
- Maticsák Sándor 2018: 18. századi Nyizsnyij Novgorod-i mordvin nyelvemlékek. *Folia Uralica Debreceniensia* 24: 115–146.
- MdKons = Keresztes, László: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus II. Etymologisches Belegmaterial. *Studia uralo-altaica* 26. Szeged, 1986.
- MdWb = Heikki Paasonen: Mordwinisches Wörterbuch I–VI. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki, 1990–1998.
- MESz = Mészáros Edit – Motorkina, Svetlana – Kazaeva, Nina – Felföldi Ágnes – Širmankina, Raisa: Magyar–erza-mordvin szótár. Szeged, 2008.
- Paasonen, Heikki 1897: Die türkischen lehnwörter im mordwinischen. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* XV/2: 1–64.
- Peneva, Dennica 2004: Nyelvújítási törekvések Karjalában a legújabb bibliafordításokban. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 101–112.
- Pusztay János 2013a: Анализ словарей школьной терминологии мокшанского языка. *Terminologia scholaris – Школьная терминология* 1. Nemzetek Háza – Collegium Fenno-Ugricum, Badacsonytomaj.
- Pusztay János 2013b: Анализ словарей школьной терминологии эрзянского языка. *Terminologia scholaris – Школьная терминология* 2. Nemzetek Háza – Collegium Fenno-Ugricum, Badacsonytomaj.
- Rédei, Károly 1983: Die ältesten indogermanischen Lehnwörter der uralischen Sprachen. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 185: 201–233.
- Rédei, Károly 1986: Zu den indogermanisch–uralischen Sprachkontakten. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- RES = O. Г. Борисова – М. Н. Живаева – Н. В. Казаева – А. М. Кочеваткин – М. В. Мосин (отв. ред.) – С. Г. Моторкина – Г. В. Рябова: Русско–эрзянский словарь. Рузонь–эрзянь валкс. Красный Октябрь, Саранск, 2012.
- Sárosi Andrea 2006: A Márk evangélium vogul fordításának terminológiai újításai. *Folia Uralica Debreceniensia* 13: 95–102.
- Sárosi Andrea 2007: Az egyházi terminológia elemzése Márk evangéliumának vogul fordításaiban. *Folia Uralica Debreceniensia* 14: 119–132.
- SES = Alhoniemi, Alho – Agafonova, Nina – Mosin, Mihail: Suomalais–erzäläinen sanakirja. Красный Октябрь, Саранск, 2000.
- Širmankina, Raisa – Zaicz Gábor 2002: Mordvin nyelvészeti terminusok. *Folia Uralica Debreceniensia* 9: 131–144.

- SSA = Itkonen, Erkki – Kulonen, Ulla-Maija: Suomen sanojen alkuperä 1–3. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, Helsinki, 1992–2000.
- Taagepera, Rein 2000: A finnugor népek az orosz államban. Osiris Kiadó, Budapest.
- UEW = Rédei, Károly (Hrsg.): Uralisches Etymologisches Wörterbuch I–II. Akadémiai Kiadó – Otto Harrassowitz, Budapest – Wiesbaden, 1988.
- Widmer Anna: „Menjetek el az egész világra, és hirdessétek az evangéliumot minden teremtménynek!” Az új suriskári osztják bibliafordításról. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 127–139.
- Zaicz, Gábor 1998: Mordva. In: Daniel Aboldolo (ed.), *The Uralic Languages*. Routledge, London – New York. 184–218.
- Zaicz Gábor 2001: A mordvin terminológia jellegzetességei az ezredfordulón. (A szaknyelvi szókészlet a legújabb mordvin lexikográfiai kiadványokban.) *Folia Uralica Debreceniensia* 8: 741–750.
- Zaicz Gábor – Butilov, Mikol 2004: A mordvin nyelvészeti terminológia kérdései. *Folia Uralica Debreceniensia* 11: 141–154.
- Zaicz, Gábor – Sirmankina, Raisza 2001: Габор Зайц – Раиса Ширманкина, Основные образования мордовской лингвистической терминологии. *Congressus Internationalis Fenno-Ugristarum* 9/6: 431–437.

*

The Mordvin neologisms in the light of the Bible translations

In Russia, the Finno-Ugric people and languages present situation much depends on the language planning and cleaning the languages which are in the position of vulnerability from the Russian elements. Creating dictionaries, Bible translations and writing textbooks are the most important means of this process. In my paper, I examined the “religious vocabulary” in the first three chapters of the Ezra translations of the Gospel of Luke from 1889 and 1996 from an etymological point of view. The examined 26 lexemes show the following picture: from the 14 Mordvin words in the old translation seven words have not changed, one has got a new suffix, and six words have been replaced with new but still Mordvin words or phrases. The translators of the new version have replaced the 12 Russian words/phrases with Mordvin words/phrases except one. Only one Russian originating lexeme has remained in the new text. Overall, the new text has become more homogeneous and “more Mordvin”.

SÁNDOR MATICSÁK

A nemekre vonatkozó szóhasználat a finnben és a magyarban

PUKÁNSZKY Alexandra

Debreceni Egyetem
alexandra.pukanszky@gmail.com

Biológiai nemünk az egyik fő meghatározója annak, hogyan definiáljuk önmagunkat, hogyan gondolkodunk és beszélünk magunkról. Ugyanakkor szükségünk van arra is, hogy a környezetünk tagjainak nemét kifejezzük, nemüknek megfelelően utaljunk rájuk. Írásomban kérdőíves módszerrel azt vizsgálom, hogyan nevezik meg az eltérő korú, nemű egyéneket a magyarok és a finnek, s hogyan viszonyulnak hozzájuk; befolyásolja-e a nőkre és férfiakra vonatkozó szóhasználatunkat az, hogy milyen vélekedések, sztereotípiák, attitűdök élnek bennünk az adott nemmel kapcsolatosan, van-e kimutatható kapcsolat az egyes társadalmakra jellemző viszonyulás, gondolkodásmód és az adott nyelvet beszélők szóhasználatára között, azaz tükröződik-e a nyelvekben a gondolkodásbeli különbség.

1. A biológiai és a társadalmi nem, a nemi szerepek

A férfiak és a nők között vannak alapvető, mindenki számára ismert és részben kívülről is látható különbségek. A legalapvetőbb különbség, amely alapjaiban meghatározza azt, hogy a magzat nővé vagy férfivá fejlődik, a genetikai eltérés: a nők 23. kromoszómapárja két X, míg a férfiaké egy X és egy Y kromoszómát tartalmaz. Ez határozza meg azt, hogy a kezdetben egyformán fejlődő magzaton később milyen nemi jellegek alakulnak ki, ugyanis az Y kromoszóma hatására körülbelül a magzat hathetes korában elkezdődik az androgén hormonok termelődése, mely a férfi nemi szervek kialakulásához vezet. A férfiak és a nők genetikai és hormonális eltérései felelősek az általános alkati különbségekért, például a testsúly, a testmagasság, a medence formájának eltéréseiért, valamint serdülőkortól kezdve a másodlagos nemi jellegek megjelenéséért. Ezeket a genetikai, antropológiai, fizikai és kognitív különbségeket biológiai nemnek (sex) nevezzük.

Ezek az egyértelműen azonosítható és vitathatatlan különbségeken túl ugyanakkor van a nemek közti különbségeknek egy másik vetülete, amelyet a társadalmi nem (gender) terminussal illetnek. Ezeknek a kutatása viszonylag friss, a 20. század második felében kezdtek el ezzel foglalkozni. Magyarországon az 1990-es években jelent meg. A társadalmi nem a férfiak és nők kulturális és társadalmi hagyományokon és szerepeken alapuló meghatározottságát jelenti, ennél fogva kizárólag emberi jelenség. Alapját az adott társadalom érték-, norma- és szokásrendszere képezi, ebből adódóan kultúránként, koronként és társadalmi csoportonként is eltérő lehet, illetve a társadalom változásával együtt alakulhat át. A társadalmi nemet részben determinálják a biológiai adottságok, kultúrafüggetlen férfi és női viselkedésszempontokat létrehozva (például a nők feladata a szülés és az utógondozás) (Bethlen – Kriszán – Zentai 2009: 9; Ranschburg 2011: 15–31; Rosta – Ádám 2014: 11–16).

A nők társadalmi hátrányát a sok évezredes patriarchális berendezkedésre lehet visszavezetni. Az őskorban a munkamegosztás alapját a biológiai adottságok képezték, a nők feladatai közé tartozott a gyermekgondozás és a házkörüli teendők ellátása, a férfiakra pedig – nagyobb fizikai erejükkel fogva – a ház védelme és a vadászat hárult. Ezek a feladatok a család és a közösség szempontjából ugyanolyan fontosnak bizonyultak, nem estek eltérő megítélés alá.

A 18. század végére – 19. század elejére, a technikai fejlődésnek köszönhetően a gazdaság szerkezetében jelentős változás ment végbe. A termelőmunka áttevődött az otthonokból a gyárakba, ezzel pedig szétváltak a háztartási teendők és a munkavégzés. Ezt megelőzően a termelői tevékenység és a háztartási teendők nem különültek el, a háztartás maga volt a gazdasági egység, amelynek a nők is ugyanúgy fontos elemei voltak. Ekkortól azonban a nők otthon maradtak a családi-háztartási szektor feladataival és rögzültek a tradicionális szerepeik, míg a férfiak a termelő-szolgáltató szektorban helyezkedtek el.

A nemek közötti viszonyok alakulásában a posztindusztriális időszak jelentett újabb fordulópontot, amikor a nagymértékű munkaerőhiány a nők tömeges munkavállalását vonta maga után. A gépesítés miatt a férfiak fizikai erőfőlténye nem nyújtott többé számottevő előnyt a nőkkel szemben. A munkaerőpiac megváltozott igényeire felelve az oktatás is nyitottabbá vált, lehetővé téve, hogy a nők is szerezzenek végzettséget, szakképesítést; a háztartási tevékenységek és a gyermeknevelés egy részének társadalmasítása pedig részben levette a nők válláról a korábban teljes egészében rájuk háruló háztartási és utógondozási feladatokat.

A posztindusztriális társadalmak kétkeresős családmódeljének létrejötte a társadalmi és gazdasági szükségletek változását eredményezte. A nők munkába állásával bővült a jogkörük, lehetőségük nyílt az anyagi függetlenségre. Ebben az új módelben eltűnik vagy meggyengül a férfiak családfenntartó szerepe, az együttes gyermeknevelés új apaszerep kialakulását követeli meg, illetve szükségessé válik a munkamegosztás a háztartási teendőkben.

2. A nemi egyenjogúság törvényi szabályozása Finnországban és Magyarországon

Az Európai Unió (illetve korábban elődje, az Európai Gazdasági Közösség) a megváltozott viszonyokra és igényekre való reakcióként már a kezdetektől fontosnak tartotta a nemek közötti egyenlőség biztosítását. Az 1957-es Római Szerződésben, melyet az EGK hat alapító országa (Franciaország, Nyugat-Németország, Olaszország, Belgium, Luxemburg és Hollandia) kötött, kijelentették, hogy a nőket és férfiakat egyenlő munkáért egyenlő fizetés illeti meg. Az 1997-es Amszterdami Szerződésben az EU tagjai rögzítették, hogy minden tagállam számára fontos célkitűzés a nemek közötti egyenlőség biztosítása. Az EU 2000-ben elfogadott Alapjogi Chartájában szerepel, hogy a nők és a férfiak közötti egyenlőséget minden területen biztosítani kell. Mivel Finnország is (1995 óta) és Magyarország is (2004 óta) az Unió tagja, így ezek a szerződések és szabályozások mindkét országban relevánsak (vö. European Commission 2011).

A finnek már egészen korán, az 1960-as években felismerték azt, hogy a földművelő társadalom igényein alapuló nemi szerepek és feladatkörök nem felelnek meg a modern, átalakuló társadalom igényeinek, hiszen ha a férfiak és a nők is dolgoznak az otthonukon kívül, akkor közösen kell részt venniük az otthoni feladatokban. Ettől kezdve fontos szerepet játszik társadalmukban a nemi egyenjogúság kérdése, ennek társadalmi szintű biztosítása pedig a kormány feladata. Ezzel a céllal 1970-től reformprogramot indítottak, majd 1972-ben megalapították az Egyenlőség Tanácsát. 1987-ben megszületett a nők és férfiak egyenlőségéről szóló törvény (ezt 1995-ben és 2002-ben módosították, de lényegi elemei változatlanok), illetve 1999-ben az ország alkotmányában rögzítették a nemi egyenjogúságot (ld. Ministry of Social Affairs and Health 2006).

Magyarországon a nemek közötti egyenlőtlenségek szabályozása némileg megkésve kezdődött: 2002-ben a Munka Törvénykönyvében szerepelt először, hogy egyenlő munkáért mindenkit egyenlő bér illet meg. Ugyanebben az évben az alkotmányban is kimondták a nemek közötti egyenlőség fontos-

ságát. A 2003. évi CXXV. törvény értelmében egyenlő bánásmód illet meg mindenkit (a törvény átfogólag vonatkozik minden egyenlőtlenségre, így magában foglalja a nemek közötti egyenlőséget is). Ennek ellenőrzésére 2005-ben létrehozták az Egyenlő Bánásmód Hatóságot (Bethlen – Krizsán – Zentai 2009: 34–35).

3. A „hagyományos” és az „új” egyenlőtlenségek

A nemek közötti egyenlőtlenségeknek általánosságban két fajtáját különböztethetjük meg: az ún. „hagyományos” egyenlőtlenségek közé tartoznak az oktatás, a közélet, az anyagi függetlenség és a biológiai önrendelkezés kérdései. Az „új” egyenlőtlenségek a politikát és a munkaerőpiaci kérdéseket érintik (vö. Rosta – Ádám 2014: 38–42).

A „hagyományos” egyenlőtlenségek tekintetében az egyik legfontosabb az oktatás kérdése. Finnországban 1843-tól hoztak létre leányiskolákat a tanulni vágyó lányok számára, majd 1871-től kezdve a nők már egyetemen is tanulhattak (eleinte csak orvostudományokat). 1901-ben minden, a nemekre vonatkozó oktatási korlátozás megszűnt. Ennek látványos eredménye lett: 1914-re az egyetemi előkészítő iskolák tanulóinak 40%-a nő volt (Lavery 2006: 51–71). Magyarországon a lányok oktatásának szempontjából az első mérföldkő az 1868-as Eötvös-féle oktatási törvény volt, amely általános, mindkét nemre kiterjedő tankötelezettséget vezetett be 6 és 12 éves kor között. 1875-től elkezdtek felsőbb leányiskolákat létrehozni, ezek továbbtanulási lehetőséget nyújtottak a lányok számára, majd 1886-ban létrejött az első leánygimnázium. Az, hogy 1912-ben még csak három ilyen intézmény működött az ország területén, jól szemlélteti, hogy a nők oktatása továbbra sem terjedt el széleskörűen (Rosta – Ádám 2014: 39).

A közéletben a nemi egyenlőség legfontosabb területe a választójog kérdése. Finnországban világszinten is az elsők között, 1906-ban vezették be az általános választójogot, melynek köszönhetően a nők is választhattak, illetve választhatókká is váltak. Ebben az évben 181 férfit és 19 nőt választottak be a parlamentbe. Az 1950-es évekig 10% körüli volt a női képviselők aránya, azóta ez az arány folyamatosan nő (Ministry of Social Affairs and Health 2006).

Magyarországon 1919-ben vezették be az általános választójogot, amelyet életkorhoz (a 21. életév betöltése), illetve írni-olvasni tudáshoz kötöttek. 1922-ben szigorítottak ezeken a feltételeken: nők esetén a 30. életév betöltése és hat elemi osztály elvégzése volt a feltétel. Ennek a választóképes korú nők mintegy 50%-a felelt meg. A későbbi években tovább szigorították a vá-

lasztójog feltételeit, majd csupán 1945-ben vezették be a teljes választójogot. Fontos megjegyezni, hogy a választójog feltételeinek változása nem a nők megítélésével, hanem sokkal inkább a változó államformával és berendezkedéssel járt együtt: míg Finnországban az 1906-os általános szavazójog bevezetése óta többé-kevésbé változatlan az állam berendezkedése, Magyarországon a 20. században számos olyan változás történt, amely általánosságban érintette a szavazójog változását, nem csupán a nőkre korlátozódva (Simándi 2009).

Az újabb egyenlőtlenségek tekintetében az egyik legszembetűnőbb a nemek megoszlása a politikában. Mint korábban említettem, Finnországban 1950 óta folyamatosan emelkedik a női parlamenti képviselők aránya. Ez 2016-ban 42% volt, szemben a magyarországi 9,5%-kal (az Európai Unió átlaga 28,7%). A finn nők politikai részvételének ereje tükröződik abban is, hogy 2002-ben női köztársasági elnököt, majd 2010-ben női miniszterelnököt választottak (ld. Organisation for Economic Co-operation and Development 2016a és 2016b; European Commission 2017).

Munkaerőpiaci tekintetben több fontos mutató is van: az egyik a nők foglalkoztatottsági aránya, a vezető pozícióban lévő nők aránya (ez fordítottan arányos a vertikális szegregáció mértékével), valamint az átlagos éves bérkülönbség (overall gender pay gap), amely azt mutatja, hogy a férfiak átlagosan mennyivel keresnek többet egy évben, mint a nők. A nők foglalkoztatottsági aránya Finnországban 2015-ben 71,8% volt. Ez meghaladja az EU-átlagot (64,2%), míg a magyarországi 62,1% némileg elmarad tőle. A vezető pozícióban lévő nők aránya: 2016-ban Finnországban 30,1%, Magyarországon 12,3% volt (az EU-átlag 23,9%). Az átlagos éves bérkülönbség más mintát mutat: 2015-ben Magyarországon a férfiak mindössze 14%-kal keresnek többet éves szinten, mint a nők. Ez alacsonyabb mind a 16,3%-os EU-átlagnál, mind a 17,3%-os finnországi adatnál (European Commission 2017).

4. A nyelv és a gondolkodás kapcsolata

A nyelv és a gondolkodás természete, a köztük lévő kapcsolat jellege régóta foglalkoztatja a kutatókat, megszámlálhatatlan vizsgálatot végeztek ebben a témában, meglehetősen ellentmondásos eredményekkel. Az Edward Sapir és Benjamin Whorf hipotézisében leírt nyelvi determinizmus elmélete szerint a nyelv meghatározza a gondolkodást, sőt a nyelvi relativizmus elve alapján a nyelvi különbségek gondolkodásbeli különbségeket eredményeznek. Whorf szerint ugyanis az egyén megismerését, észlelését minden esetben az anyanyelve szerint meghatározott értelmezési mód befolyásolja, ez

alapján interpretálja a környező világot (Whorf 1956; idézi Kövecses – Benczes 2010: 21). Abban a legtöbb kutató egyetért, hogy az elmélet erősebb változata, mely szerint a nyelv meghatározza a gondolkodást, nem igaz, hiszen ebben az esetben szinte lehetetlen volna idegen nyelveket megtanulni. Ugyanakkor az enyhébb változatról – mely szerint a nyelv befolyásolja a gondolkodást – megoszlanak a vélemények.

A Sapir–Whorf hipotézist igazoló kutatások jelentős része a mezőtagolás területével foglalkozik, mint például a navahó nyelv színnevei, melyek a legtöbb nyelvtől eltérően tagolják a spektrumot. Ennek ellentmond Heider és Olivier vizsgálata (1972; idézi Pléh – Fekete 2008: 187), melynek eredményei szerint színészlelési feladatban nem volt különbség az angol és dani¹ anyanyelvű beszélők között, vagyis a dani anyanyelvűek ugyanúgy megtudták különböztetni a színeket, mint az angol anyanyelvűek, annak ellenére, hogy a dani nyelvben csak két színelnevezés létezik.

Más területen vizsgálódva azonban eltérő eredmények születhetnek. Boroditsky és munkatársai (2003; idézi Kövecses – Benczes 2010: 37) azt vizsgálták, hogy milyen hatással vannak egyes nyelvekben a tárgyak nyelvtani nemei az adott tárgyról való gondolkodásra. A nyelvtani nemek befolyásolták azt, hogy az adott tárgyat férfiakat vagy nőket ábrázoló képekhez érezték közelebbinek, illetve hogy milyen tulajdonságokat társítottak az adott tárgyhoz. Ez abban az esetben is igaznak bizonyult, amikor a vizsgált nyelvekben eltérő volt az ugyanarra a tárgyra vonatkozó szónak a nyelvtani neme (pl. a *kulcs* szó a spanyolban nőnemű, a németben hímnemű). Ez azt bizonyíthatja, hogy a nyelv képes befolyásolni azt, ahogyan a világról gondolkodunk.

A modern technológia lehetővé teszi azt, hogy új nézőpontból is megvizsgáljuk a nyelv hatását a gondolkodásra. Mechelli, Crinon és munkatársai strukturális MRI-képek elemzésével vizsgálta, hogy egy második nyelv tanulása milyen hatással van az agyi struktúrára (2004; idézi Pléh – Fekete 2008: 199), és azt találták, hogy kétnyelvűek esetében megnövekedett a bal inferior parietális kéreg² szürkeállománya. A növekedés mértékét befolyásolta, hogy mikor és milyen szinten sajátították el a második nyelvet.

¹ A dani nyelvet Új-Guinea nyugati részén beszélik (Kövecses – Benczes 2010: 37).

² A parietális vagy fali lebeny a nagyagy egyik lebenye, mely többek között az értelmi működésekért, beszédért, olvasással és látással összefüggő funkciókért felel. Fali lebeny mindkét agyféltekében található; a bal agyfélteke a jobb testfél izmait, valamint a beszédet, olvasást, gondolkodást szabályozza. Az agykéreg a központi idegrendszer legmagasabb szintje; neuronok sejttesteiből álló szürkeállomány és a neuronokat összekötő, velős hüvelyű axonokból álló fehérállomány alkotja.

Ugyanakkor a nyelv nemcsak az agy strukturális, hanem funkcionális anatómiáját is befolyásolhatja. Ezt támasztja alá Hsieh, Gandour és munkatársai (2001; idézi Pléh – Fekete 2008: 200) vizsgálata, melynek során az ún. tonális nyelvek³ közé tartozó kínai és a nem tonális angol beszélőinek agyi aktivitását vizsgálták a beszédfeldolgozás során. Az eredmény szerint a kínai és angol nyelvi beszélőknél más területek aktiválódtak: a tonális kínait beszélők esetén a tónusokat az agy nyelvi egységként tekinti, így a nyelvfeldolgozáért felelős bal agyféltekében kerülnek feldolgozásra, míg a nem tonális angol nyelvű beszélőknél a hangmagasság auditoros inger, mely a jobb agyféltekében kerül feldolgozásra.

Mindazonáltal nagyon fontos az a tény, hogy a nyelv összefonódik a kultúrával, és a gondolkodásbeli különbségeket nem közvetlenül a nyelvi, hanem a kulturális különbségek is okozhatják. A kultúra tulajdonképpen az adott közösség által ismert és elfogadott jelentések halmazának tekinthető, egy olyan társadalmi közegnek, melyben az egyén a nyelvi és nem nyelvi jeleket kognitív folyamatok során jelentéssel rendelkezővé alakítja és jelentéssel ruházza fel. Ez alapján tehát a kultúra az adott közösség jelentésalkotási folyamataiból és az ebből létrejövő fogalmi rendszerből áll. Így tehát a nyelv is egy adott közösség által elfogadott jelentések halmazának tekinthető (Kövecses – Benczes 2010: 220–221).

A gondolkodás, a nyelvi és a társadalmi-kulturális közeg között tehát mindenképpen van valamiféle kapcsolat, azonban annak erősségéről, ok-okozati összefüggéseiről, pontos mikéntjéről nehéz következtetéseket levonni. Kutatásom is hasonló elvek alapján épül fel: noha a kutatás célja annak vizsgálata, hogy van-e nyelvi (pontosabban szóhasználatbeli) különbség a gondolkodásbeli különbségekben, azaz a gondolkodásbeli különbség megfigyelhető-e a nyelv bizonyos aspektusában, nem tekinthető célnak annak eldöntése, hogy melyik eredményezi a másikat.

Azt, hogy a társadalom (annak fejlettsége, berendezkedése stb.) és a nyelv között kapcsolat van, már az 1800-as évek első felében felismerték. Noha ez a kapcsolat rendkívül sokrétű és összetett, és számos nézőpontból és megközelítésből vizsgálták már, konszenzus övezi azt a nézetet, mely szerint a társadalmi tényezők hatása elsősorban a szókészleten és annak változásán mutatkozik meg (Márton 1970: 1302). Nincs ez másként a nemekre vonatkozó szavak, kifejezések esetén sem: a patriarchális társadalmakban a férfit szokás az „alap” embertípusnak címkézni, és a nőt hozzá viszonyítva meghatározni.

³ A tonális nyelvekben a hangmagasság, azaz a tónus jelentésbeli különbségeket eredményez.

Ez a gondolkodásmód jól tükröződik a különböző nyelvek szókincsében, szótári korpuszában, frazémáiban. Ez a mélyen a nyelvbe kódolt viszonyrendszer, az ún. *man made language* ('férfiak alkotta nyelv') befolyásolja a beszélők következő nemzedékének szemléletét is (Spender 1980; idézi Huszár 2009: 97).

5. A nemek megjelenése a nyelvekben

A nyelvek eltérő mértékben fejezik ki a beszélő, illetve a beszéd tárgyának nemét. Vannak olyan nyelvek (ide tartozik az indoeurópai nyelvek java-része), amelyekben a főnevek nyelvtani nemekbe sorolódnak. Bizonyos nyelvek (pl. latin, német, orosz) három nyelvtani nemet használnak, míg például a dán vagy a francia csak kettőt; ugyanakkor egyes „egzotikus” nyelvekben ennél több, akár tíz nyelvtani nem használata is lehetséges. A nyelvtani nem jól használható arra, hogy bizonyos logika szerint csoportosítsa a nyelv szókincsét. Általában a jelölt dolog természetes neme (amennyiben van) meghatározza annak nyelvtani nemét (ugyanakkor előfordulhatnak kivételek, pl. a német *das Mädchen* 'lány' semlegesnemű). A nyelvtani nem egyik funkciója, hogy kapcsolóelemként szolgál: például hímnemű szavakra hímnemű névmásokkal utalhatunk vissza. Az angolban a nyelvtani nem tulajdonképpen már nem létezik, csak az egyes szám harmadik személyű névmások utalnak a nemekre (*he* 'ő' hímnemű, *she* 'ő' nőnemű).

A beszélő vagy a beszéd tárgyának nemét ki lehet fejezni az igén vagy a névszón szereplő képzőmorfémákkal is. Ebben az esetben legtöbbször a férfira utaló alak jelöletlen, ezt tekintjük alapalaknak, ehhez képest jelöljük eltérően a nőre vonatkozó alakot. Ez a jelenség főként a foglalkozásnevekben figyelhető meg, pl. ném. *Lehrer* 'tanár' – *Lehrerin* 'tanárnő'. Sokszor azonban a foglalkozásnevek már önmagukban tartalmazznak valamely nemre – többségében férfiakra – vonatkozó szót, pl. ang. *fireman* 'tűzoltó' (szó szerint 'tűz + férfi'), *chairman* 'elnök' (szó szerint 'szék + férfi'). Ezeket az utóbbi évtizedekben igyekeztek – olyankor kissé esetlenül – nemsemleges szavakkal helyettesíteni, így jött létre a *chairperson* (szó szerint 'szék + személy') és a *firefighter* (szó szerint 'tűz + harcos').

A nemek megjelenése a finnben és a magyarban

A finnugor nyelvekből hiányoznak a nyelvtani nemek, ezek a nyelvek „nem-érzéketlenek”. Mivel a minket körülvevő dolgok nemi megkülönböztetése nem kötelező, a nyelv kategóriarendszere nem követeli meg azt, hogy fokozottabb figyelmet fordítsunk a nemek szerinti megkülönböztetésre. Ter-

mésztesen azonban a nyelvtani nemmel nem rendelkező nyelvekben is ki lehet fejezni a nemeket, azonban ez lexikai eszközökkel történik. A finnben – férfiakra és nőkre utaló – elő- (*nais-* 'nő-', *mies-* 'férfi-') és utótagok (*-mies*), valamint szuffixumok (*-tar/-tär*) segítségével hozhatók létre nemekre vonatkozó szavak, pl. *naiskirjailija* 'női író', *esimies* 'vezető, főnök', *puhemies* 'elnök'; *kuningas* 'király' – *kuningatar* 'királynő' (vö. magyar *író* – *írónő* stb.). Míg a magyarban a *-nő* utótagok gyakran fordulnak elő, a finnben ezek mára már szinte teljesen kikoptak a használatból (vö. Maticsák 2001: 86–87).

Manapság a gyakori *-mies* utótagú foglalkozásneveket is megpróbálják nemsemleges szavakkal helyettesíteni, így lesz például a *tullimies* 'vámtisztviselő' (szó szerint 'vám + férfi') szóból *tullivirkailija* ('vám + hivatalnok'), hasonlóan *vartiomies* > *vartija* 'őr' (Tiilikä 1994: 18). Ilyen nemsemleges helyettesítés a magyarban is előfordul, pl. *óvónő* > *óvodapedagógus*, *konyhalány* > *konyhai kisegítő* (Huszár 2009).

Az utóbbi időszakban számos nyelv szótárait vizsgálták abból a szempontból, hogy milyen rejtett sztereotípiákat hordoz magában a férfi-nő viszonyt illetően. Mari Siirinen (1988: 41–46) az 1951 és 1961 között megjelent Nykysuomen Sanakirja szócikkeit és példáit elemezve arra a konklúzióra jutott, hogy mind a definíciók, mind a példák (pl. *määrätietoinen nuorukainen* 'céltudatos fiatalember', de *nöyryä vaimo* 'alázatos feleség') meglehetősen hímsoviniszta képet nyújtanak a nőkről. Harri Mantila (1998: 15–31) a háromkötetes Suomen kielen perussanakirja (1990, 1992, 1994) férfiakra vonatkozó szócikkeit vizsgálva arra jutott, hogy ez a szótár még mindig erősen konzervatív képet mutat a férfiak és nők szerepeiről.

Marju Ilves (2005: 6–17) finn–magyar, magyar–finn, észt–magyar és magyar–észt szótárak példamondataiban vizsgálta a férfi és női társadalmi szerepek megjelenését. A finn szerzők által írt példamondatokban többször említenek nőket, a nőkhez magasabb státuszú foglalkozások kapcsolódnak, illetve előfordulnak nem sztereotipikus kontextusban is nők (pl. a nők politizálnak). Ez Ilves szerint láthatóan különbözik a magyar és észt szerzők által írt példamondatoktól, amelyekre a nők kisebb arányú és konzervatívabb szerepekben való megjelenítése jellemző.

Szöllősy (2013: 85–87, 94, 161–163) magyar értelmező szótárak szócikkeit és példamondatait vizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy a magyar szótárakra jellemző a nemek és a nemi szerepek erősen konzervatív és sztereotipikus bemutatása (pl. *a kislány vidáman csinálta végig édesanyjával az egész nagytakarítást*).

Általános megállapításnak tűnik, hogy a magyarban a nemekre vonatkozó szavak, megnevezések vizsgálatakor sokkal nagyobb számban találunk nőkre

utaló negatív szót (Huszár 2009: 97). Hasonló jelenségre hívja fel a figyelmet Karlsson (1974: 30–32) a finn nyelvben is: megállapítása szerint a nőkre utaló negatív konnotációjú szavakból lényegesen több van a finnben, mint férfiakra utalókból. Ezt azonban saját kutatásaim nem támasztják alá.

6. Kutatási háttér és kérdésfelvetés

Kutatásomban arra kerestem a választ, hogy létezik-e attitűdbeli különbség a nemek közötti viszonyok megítélésében a finnek és a magyarok között, s ha igen, ez hogyan tükröződik a nemekre vonatkozó szóhasználatban. Az ok-okozati kapcsolat megléte, tehát az, hogy a társadalmi különbségek okozzák-e a nyelvi különbségeket vagy fordítva, a nyelvi különbségekből erednek a társadalmak gondolkodásbeli különbségei, jelen dolgozatnak nem képezi tárgyát.

A hipotéziseim az alábbiak:

1. A finn és a magyar minta nemi egyenlőség iránti attitűdjei között szignifikáns különbség van: a finnek jobban támogatják a nemi egyenlőséget.
2. A finn és a magyar nemekre vonatkozó szóhasználatát illetően van eltérés a nemek között.
 - 2a. A finn és a magyar nemekre vonatkozó szóhasználatában mennyiségbeli eltérés van a férfiakra és a nőkre vonatkozó szavak között.
 - 2b. A finn és a magyar nemekre vonatkozó szóhasználatát illetően szignifikáns különbség van a férfiakra és a nőkre vonatkozó szavak megítélésében.
3. A finn és a magyar nyelv szóhasználatbeli eltérései korrelálnak az attitűdbeli különbségekkel.

6.1. Az anyaggyűjtés módja, vizsgálati eszközök, eljárások

A kutatásomhoz két különálló kérdőív segítségével gyűjtöttem adatokat. Elsősorban a közösségi média felületeit használtam fel kitöltők toborzására, ugyanakkor több ismerősömtől is kértem segítséget, hogy minél szélesebb réteghez eljuthassak. Mindazonáltal a közösségi médiafelületeken lévő ismerőseim összetétele révén feltételezhető, hogy az általam így módon elért közönség elsősorban huszonéves, felsőfokú végzettségű. Ez némileg torzíthatja a minta reprezentativitását.

Az első kérdőív célja a szóanyag gyűjtése volt. A demográfiai adatokra (pl. életkor, nem) vonatkozó kérdések után 20 kérdés következett, melyekben arra kérdeztem rá, hogyan neveznének meg, milyen szóval utalnának bizonyos személyekre azok nemétől, életkorától, illetve a kapcsolat milyenségé-

től függően. A válaszadásra kötetlen lehetőséget adtam, mivel a válaszadók egyéni véleményére voltam kíváncsi.

A második kérdőív két részből tevődött össze: az első részben a korábban összegyűjtött szóanyagból kiválasztottam az előző kérdőívénél kapott válaszok közül minden kérdés esetében a legnépszerűbbet, és ezeknek a megítélését vettem górcső alá. Fontosnak tartottam, hogy mindegyik kérdés válaszaiból szerepeljenek szavak, mivel így tudtam biztosítani, hogy ugyanannyi pozitív, negatív, valamint semleges szó szerepeljen. A válaszadóknak a szavakat hétfokú Likert-skálán kellett értékelniük annak megfelelően, hogy mennyire érzik pozitívnak vagy negatívnak az adott szót (1 = nagyon negatív, 7 = nagyon pozitív). A szavak véletlenszerű sorrendben jelentek meg, kiküszöbölve így a sorrendi hatást. Két dolog érdekelt kiemelten: a) a szavak megítélése mennyiben egyezik meg az előző kérdőívben adott válaszokkal (tehát hogy ha például az első kérdőívben kedvelt személy megnevezésére írták az adott szót, független osztályozás esetén is pozitívnak ítélik-e); b) a férfiakra és nőkre vonatkozó szavak esetén van-e eltérés a szavak megítélésének átlagát tekintve, tehát hogy összességében van-e szignifikáns különbség abban, hogyan értékelik az adott nemre vonatkozó szavakat (pozitívabban vagy negatívabban ítélik-e meg az egyik nemre vonatkozó szókészletet a másiknál).

A második kérdőív második felében azt mértem fel, hogy a válaszadók hogyan viszonyulnak a nemek közötti egyenlőség kérdéséhez. Ehhez az Attitudes Toward Women Scale (továbbiakban AWS) rövidített, 25 tételes változatát használtam (Spence – Helmreich – Stapp 1973: 219–220). A magas pontszám egalitárius attitűdöt jelent, míg az alacsony pontszámot elérőkre inkább a konzervatív értékrend jellemző. Az eredeti, Spence, Helmreich és Stapp (1973) által publikált kérdőívet én magam fordítottam le magyarra és finnre. Sem a finn, sem a magyar nyelvű verzió validálása nem történt meg, ez némileg torzíthatja a kapott eredményeket.

6.2. A minta bemutatása

Az első kérdőívet összesen 95-en töltötték ki, a kitöltők csaknem negyven százaléka magyar (36), a többiek finnek (59). A magyar válaszadók életkora 17 és 55 év között van, a legtöbben a 23 és 27 év közöttiek vannak. A finn kitöltők életkora 19 és 75 év közé tehető, az életkori eloszlás is egyenletesebb. Ugyanakkor nemek tekintetében a magyar kitöltők eloszlása egyenletesebb: a válaszadók 56,8%-a férfi, 43,2%-a nő, míg a finn kérdőívet 81,4%-ban nők töltötték ki. A finn kitöltők 84,7%-a felsőfokú végzettséggel rendelkezik, a magyar válaszadók esetén mindössze 45,9% a felsőfokú végzettsé-

gúek aránya, 37,8%-uknak középfokú végzettsége van, 16,2% pedig mind-össze alacsony fokú végzettséggel rendelkezik (ez elsősorban abból fakad, hogy több a fiatalabb, érettségivel még nem rendelkező kitöltő). A magyar válaszadók életkori, valamint a finn kitöltők nemi, illetve végzettség szerinti eloszlásának aránytalanságait mindenképpen érdemes szem előtt tartani az eredmények értékelésekor, ugyanis torzíthatják a minta reprezentativitását, így az eredmények érvényességét.

A második kérdőívet összesen 102 személy töltötte ki, ennek egyharmada (34 fő) magyar, kétharmada (68 fő) finn. A magyar válaszadók életkora 14 és 55 év között van, a legtöbben az első kérdőívhez hasonlóan a 21 és 29 év közöttiek vannak. A finn kitöltők szélesebb életkori intervallumot fednek le (20 és 79 év között), és életkori megoszlásuk is egyenletesebb, legtöbben a 30 és 39 év közöttiek vannak. A magyar kitöltők 58,8%-a nő, 41,2%-uk férfi, ezzel szemben a finn kitöltők túlnyomó többsége, 82,4%-a nő. A kérdőívet kitöltők iskolai végzettsége az első kérdőívéhez hasonlóan oszlik meg.

A reprezentativitásra vonatkozó következtetések is hasonlóak az előző kérdőív mintájánál kifejtettekhez: a finn kitöltők nemi, illetve végzettség szerinti, valamint a magyar kitöltők életkori eloszlásának aránytalanságai befolyásolhatják az eredmények érvényességét. Mindazonáltal mivel a második kérdőív mintája nagyfokú hasonlóságot mutat (különösen a magyar válaszadók esetén) az első kérdőív mintájával, így feltételezhető, hogy nagy volt a lefedettség a két kérdőívet kitöltők között, így az első és második kérdőív közötti összefüggések, tendenciák a kitöltőkre vonatkozólag pontosak lehetnek.

6.3. Az adatbázis

a) A magyar adatbázis

A magyar nyelvű kérdőívre összesen több mint 250 különböző szót kaptam válaszként. Ugyanakkor megfigyelhető, hogy gyakran előfordultak egy-szeri válaszok, az összes szó több mint fele, 130 lexéma ilyen. Az összes szó közül mindössze 27 szó szerepel legalább tíz alkalommal.

Elsőként a kérdésekre adott válaszok közül a legnépszerűbbeket tekintem át, illetve bemutatom az általános tendenciákat, jellemzőket. Ezt követően a férfi és női kitöltők által kapott szavakat és az ezek közötti különbségeket és hasonlóságokat ismertetem, majd a fentebb ábrázolt korcsoportok szerint ábrázolom az eredményeket és az összefüggéseket.

Ahogy már korábban említettem, a kérdések arra vonatkoztak, hogyan neveznének meg a válaszadók különböző nemű és korú személyeket annak függvényében, hogy mennyire kedvelik, illetve ismerik az illetőt. A táblázat-

ban látható az, hogy milyen személyre vonatkozott a kérdés, valamint az adott kategória legnépszerűbb válaszai, illetve előfordulásuk száma. A kérdéseket a vonatkozó nemek szerint csoportosítottam, és az alábbi felosztás szerint jelöltem: pozitív (1–4), semleges (5–6) és negatív megnevezések (7–10).

1.	közeli, kedves fiatal nő	lány	18	csajszi	9	csaj	5
2.	közeli, kedves idős nő	néni	17	hölgy	8	nő	5
3.	szimpatikus, nem közeli fiatal nő	csaj	15	lány	12	nő	11
4.	szimpatikus, nem közeli idős nő	hölgy	14	nő	12	néni	12
5.	jól ismert, de nem kedvelt fiatal nő	csaj	13	picsa	9	nő	7
6.	semleges fiatal nő	lány	14	nő	14	csaj	13
7.	semleges idős nő	hölgy	13	nő	13	asszony	9
8.	jól ismert, de nem kedvelt idős nő	nő	9	asszony	7	nyanya	5
9.	ellenszenves, nem közeli fiatal nő	csaj	9	kurva	9	picsa	8
10.	ellenszenves, nem közeli idős nő	nő	8	banya	6	vén kurva	6

1.	közeli, kedves fiatal férfi	srác	19	fiú	6	fiatalember	5
2.	közeli, kedves idős férfi	bácsi	15	úr	9	fickó	3
3.	szimpatikus, nem közeli fiatal férfi	srác	15	pasi	7	férfi	6
4.	szimpatikus, nem közeli idős férfi	úr	14	bácsi	9	férfi	8
5.	semleges fiatal férfi	srác	12	férfi	11	fiú	5
6.	semleges idős férfi	bácsi	11	férfi	8	úr	7
7.	jól ismert, de nem kedvelt fiatal férfi	fickó	5	gyerek	4	fasz	4
8.	jól ismert, de nem kedvelt idős férfi	vén fasz	5	öreg	4	vénember	4
9.	ellenszenves, nem közeli fiatal férfi	fasz	4	férfi	4	köcsög	4
10.	ellenszenves, nem közeli idős férfi	vén fasz	5	vénember	5	öreg	4

A kitöltők minden esetben több férfiakra, mint nőkre vonatkozó szót soroltak fel. A legtöbb szót az ellenszenves, negatív személyekre használták, míg a legkevésbé a semleges személyekre. Huszár Ágnes megállapítása szerint a magyar nyelvben több a nőkre vonatkozó negatív szó, mint a férfiakra (Huszár 2009: 97). Ezzel szemben a kérdőív válaszadói minden kategóriában több férfiakra, mint nőkre vonatkozó negatív szót soroltak fel. Ugyanakkor érdekes megfigyelni, hogy míg pozitív vagy semleges szavak esetén a leggyakoribbak nagyobb arányban fordulnak elő, addig a negatív szavak annyira sokfélék, hogy a leggyakoribbak is csupán néhányszor fordulnak elő, azaz a kitöltők kis százaléka írta ugyanazokat a szavakat. Ebből arra következtethetünk, hogy a negatív jelentésű szavak esetén igen sokszínű a beszélők által használt szókészlet, és kevésbé van konszenzus a leggyakrabban használt szavakat illetően.

Szintén megfigyelhető, hogy gyakran használnak jelzőt az életkor szemléltetésére, sokszor csak ennyi a különbség az életkori kategóriák esetén. Egyértelműen látható, hogy a *vén* jelző negatívabb, mint az *öreg*, az *idős* pedig abszolút pozitív. A *fiatal* jelző semleges vagy pozitív, míg az életkorra is vonatkoztatható *kis* jelző sok esetben negatív is lehet (pl. *kis buzi*). A *csaj* szót pozitív kontextusban is használják, ugyanakkor inkább negatív vagy semleges; ellenben a *csajszi* szó csak pozitív kontextusban használatos.

A nőkre vonatkozó leggyakoribb negatív szavak a szabados szexuális élettel hozhatók kapcsolatba, ez ebben a kérdőívben is igaznak bizonyult. Jellemző sértés továbbá a nemi szervek különböző elnevezéseinek használata, elsősorban férfiakra utalva. Az állatnevek használata mindkét nem esetében gyakori, és a legtöbb esetben pejoratív. Nőkre használatos a *liba*, *tehén*, *szuka*, férfiakra a *görény*, *vadállat*, *barom*, *kecske*.

Az eltérő nemű kitöltőket illetően is megfigyelhetők bizonyos tendenciák, melyekből valamelyest következtethetünk a nemek szóhasználatára. A legfeltűnőbb különbség a trágár szavak használatában mutatkozik meg: míg a férfiaknál több kategória esetében is szerepel trágár szó a három leggyakoribb szó között, addig a női kitöltők esetén jóval ritkábbak a trágár szavak, leggyakoribbként pedig sehol nem fordulnak elő.

A férfi válaszadók által leggyakrabban használt megnevezések: *nő*, *csaj*, *lány*, *férfi*, *srác*, *asszony*, *hölgy*. A nők által: *nő*, *csaj*, *hölgy*, *bácsi*, *srác*, *úr*, *férfi*.

A nők előszeretettel neveznek meg más, számukra kedves nőket *csajszi*-ként, míg a férfiak inkább a *lány* vagy a *hölgy* szót használják. Semleges töltetű szóként a nők leggyakrabban a *néni* szót használják idősebb nők leírására, míg a férfiaknál kicsivel ritkább ennek a szónak a használata, inkább használják ismét a *hölgy* szót. Hasonlóan alakul a szóhasználat semleges idős férfiak leírása esetén: a nők gyakran használják a *bácsi* szót, ugyanakkor a férfiaknál ez a szó kevésbé jellemző, viszont gyakoribb a nők által kevésbé használt *ember*. A *tesó* szót számukra kedves férfiak megnevezésére csak a férfiak használják, valamint általánosságban is jellemzőbb rájuk a rokonságot kifejező szavak használata (*vérem*, *bátya*, *apa*, nőkre utalva *hugi*).

Életkori megoszlás tekintetében sajnos nem vonhatók le következtetések, a minta kis mérete és az életkori csoportok egyenletlen eloszlása miatt.

b) A finn adatbázis

A finn nyelvű kérdőívre mintegy 300 különböző szó érkezett válaszként, a magyar kérdőívhez hasonlóan ennek megközelítőleg a fele egyszeri válasz,

ugyanakkor a magyar kérdőívvel szemben némileg több, 42 szó szerepel legalább 10 alkalommal.

A következő táblázatban látható, hogy milyen személyre vonatkozott a kérdés, valamint az adott kategória leggyakoribb válaszai és azok előfordulásának száma. A kérdéseket aszerint csoportosítottam, hogy milyen nemű személyre vonatkoznak, és az alábbi felosztás szerint jelöltem: pozitív (1–4), semleges (5–6) és negatív szavak (7–10).

1. közeli, kedves fiatal nő	tyttö	32	nainen	17	kaveri	8
2. közeli, kedves idős nő	nainen	21	täti	14	rouva	13
3. szimpatikus, nem közeli fiatal nő	nainen	30	tyttö	30	nuori nainen	13
4. szimpatikus, nem közeli idős nő	nainen	25	rouva	20	täti	10
5. semleges fiatal nő	nainen	30	tyttö	29	nuori nainen	10
6. semleges idős nő	nainen	27	rouva	14	täti	8
7. jól ismert, de nem kedvelt fiatal nő	tyttö	11	nainen	10	ämmä	8
8. jól ismert, de nem kedvelt idős nő	akka	17	nainen	12	ämmä	11
9. ellenszenves, nem közeli fiatal nő	nainen	12	tyttö	10	muija	9
10. ellenszenves, nem közeli idős nő	akka	15	ämmä	12	nainen	10

1. közeli, kedves fiatal férfi	poika	23	mies	14	jätkä	13
2. közeli, kedves idős férfi	mies	23	pappa	12	setä	11
3. szimpatikus, nem közeli fiatal férfi	poika	24	tyyppi	15	kundi	8
4. szimpatikus, nem közeli idős férfi	mies	21	herra	15	pappa	9
5. semleges fiatal férfi	poika	23	mies	15	nuori mies	12
6. semleges idős férfi	mies	28	herra	9	vanha mies	7
7. jól ismert, de nem kedvelt fiatal férfi	tyyppi	16	jätkä	15	mies	12
8. jól ismert, de nem kedvelt idős férfi	ukko	20	äijä	15	mies	13
9. ellenszenves, nem közeli fiatal férfi	tyyppi	15	mies	12	jätkä	8
10. ellenszenves, nem közeli idős férfi	ukko	17	äijä	16	mies	15

Fontos jellemvonás, hogy a legnépszerűbb szavak között sehol nem szerepel trágár szó. A negatív szavakra vonatkozó kérdéseknél beérkező gyakori válaszok (*akka, ämmä, muija; ukko, jätkä, äijä*) egyike sem kifejezetten negatív szó (vö. Jarva – Nurmi 2006: 31, 114, 232, 460, 505, 508), legfeljebb életkorra vonatkoznak (pl. 'idős férfi'). Ugyanakkor az, hogy ezeket csak a negatív definíció kapcsán adták meg gyakori válaszként, minden bizonnyal utal arra, hogy elsősorban nemsemleges jelentésüként használják őket. Ezzel összhangban vannak a Kielitoimiston sanakirja (2011) minősítései is, melyek szerint ezek a szavak pejoratív jelentésűek.

Fred Karlsson szerint (1974: 30–32) a finn nyelvben – hasonlóan a magyarhoz – több a nőkre vonatkozó negatív konnotációjú elem. Ugyanakkor

ez nem tükröződik a kérdőívet kitöltők szóhasználatában; noha a semleges szavak esetén érkezett a legkevesebb különböző válasz, más kérdések esetén nem figyelhető meg semmiféle általános tendencia, a szavak mennyisége teljesen ingadozó.

Noha általánosságban nem érkezett nagy mennyiségű trágár szó válaszként, elvétve megtalálhatóak voltak ilyenek is. Ezek elsősorban (a magyarhoz hasonlóan) nemi szervre vonatkozó szavak vagy állatnevek voltak (pl. *siika* 'disznó', *lehmä* 'tehén', *kana* 'tyúk'). Ugyanakkor a leggyakoribb szavak inkább semleges jelentésűek, mind pozitív, mind negatív kontextusban használhatók, akár nemtől is függetlenek (pl. *kaveri* 'haver').

A férfi válaszadók által leggyakrabban használt tíz megnevezés: *nainen*, *tyttö*, *ämmä*, *akka* (nőkre); *tyyppi*, *ukko*, *mies*, *kaveri*, *äijä*, *pappa* (férfiakra). A nők által: *nainen*, *tyttö*, *rouva*; *mies*, *poika*, *tyyppi*, *ukko*, *jätkä*, *äijä*, *herra*. A férfi válaszadók esetén a tíz leggyakoribb szó közül kettő nemsemleges, a továbbiak pedig fele-fele arányban vonatkoznak férfiakra és nőkre, addig a női kitöltők esetén csupán egy nemsemleges, azonban hat férfira utaló szó került a leggyakoribbak közé. Érdekes, hogy a férfiak listáján sem a gyakoriaknak tűnő *rouva* 'hölgy', sem a *poika* 'fiú' nem szerepel.

c) A magyar és a finn nyelvű adatbázis összevetése

A finn és magyar kitöltők szóhasználatának összevetésekor vannak olyan jellegzetes különbségek, melyek azonnal feltűnnek. Ilyen például a magyar kitöltők sokkal magasabb arányú káromkodása: míg finn kitöltők esetén a három leggyakoribb válasz egyik kérdés esetén sem tartalmazott trágár szavakat, addig a magyar kitöltők esetén összesen hat különböző trágár válasz került be a leggyakoribbak közé.

A finn válaszokban gyakori a nemtől független szavak használata (pl. *tyyppi*, *kaveri*, *vanhus*), ugyanakkor a magyar kitöltőkre ez egyáltalán nem volt jellemző. Még abban az esetben is, ha a baráti viszonyt akarták kifejezni, használtak nemre utaló képzőket (pl. *barátnő*, *haverlány*). Míg a magyar válaszok esetén megfigyelhető volt, hogy a *vén* jelző egyértelműen negatív, addig a finn *vanha* 'öreg' mind negatív, mind pozitív szavak esetén előfordult.

Az az adat, hogy hány válasz érkezett egy-egy kérdésre, a kitöltők eltérő száma miatt önmagában nem összevethető. Mindazonáltal megfigyelhető, hogy a legkevesebb különböző válasz mindkét nyelv esetén a semleges szavaknál érkezett; a többi kérdés esetén azonban nem ennyire egyértelmű a helyzet, a magyar kitöltők ugyanis megfigyelhetően több választ adtak negatív szavak esetén, azonban a finnekre ez nem volt jellemző.

Talán az egyik legfontosabb észrevétel azonban a két nyelv beszélőinek szóhasználatát összevetve az, hogy magyar kitöltők esetén sokkal szembetűnőbb a különbség a férfiak és a nők szóhasználatára között.

A fent ismertetett összefüggések és tendenciák mellett ugyanakkor érdekelt az is, hogy az első kérdőív során beérkezett szavak és a második kérdőív szavainak megítélése egyezik-e, így összevettem azt, hogy melyik szó melyik kérdésre érkezett be gyakori válaszként, illetve hogy illeszkedik-e ehhez az adott szó hétfokú skálán elért átlagpontszáma (a skálán 1 = nagyon negatív, 7 = nagyon pozitív). Elsőként a magyar kitöltők átlagos megítéléseit mutatom be az alábbi ábrán, összesítve és nemek szerinti bontásban is.

	Átlag	Nők	Férfiak
hölgy	6,32	6,40	6,21
néni	5,47	5,65	5,20
nő	5,26	5,60	4,78
lány	5,18	5,45	4,78
asszony	4,38	4,35	4,43
csajszi	4,38	4,60	4,07
csaj	3,85	4,10	3,50
nyanya	1,94	1,80	2,14
pícsa	1,62	1,60	1,64
kurva	1,26	1,10	1,50

	Átlag	Nők	Férfiak
úr	6,09	6,15	6,00
bácsi	5,53	5,58	5,07
férfi	5,29	5,40	5,14
fiú	5,06	4,45	4,50
srác	4,67	4,80	4,50
pasi	4,23	4,40	4,00
fickó	3,85	4,00	3,64
vénember	2,23	2,10	2,40
köcsög	1,23	1,15	1,36
fasz	1,23	1,10	1,43

Látható, hogy az előző kérdőív válaszaival összevetve vannak bizonyos inkongruenciák. Annak ellenére, hogy a kitöltők az első kérdőív során a *nő* szót a pozitív és semleges helyzeteken kívül gyakran használták negatív kontextusban is, mind összesítve, mind nemek szerint is inkább pozitív szónak ítélték. Ugyanakkor érdekes különbség, hogy habár az első kérdőív eredményei alapján úgy tűnt, hogy a *csajszi* szó erősen pozitív, más kontextusban nem is használatos, a megítélés során negatívabbra értékelték, mint a semlegesként is használt *nő* vagy *lány* szavakat. Hasonló tendencia figyelhető meg a férfiakra utaló szavak esetén is: míg a *srác* szót inkább pozitív-semleges kontextusban használták, a *férfi* és *fiú* szavakat akár negatívként is, ezeket mégis magasabb pontszámúra értékelték.

Megfigyelhető az is, hogy a trágár szavakat gyakrabban használó férfiak kevésbé ítélték ezeket negatívnak, mint az ezeket a szavakat kevésbé használó nők. A nők által gyakrabban használt *néni* és *bácsi* szavakat a női kitöltők pozitívabbnak is ítélték, mint a férfiak, ugyanakkor az elsősorban nők által használt, határozottan negatív *vénember* kevésbé kapott negatív értékelést.

A finn kitöltők átlagos megítélései a következők:

	Átlag	Nők	Férfiak
nainen	5,62	5,68	5,22
tyttö	5,48	5,55	5,00
rouva	5,38	5,41	5,22
mummo	5,31	5,32	5,22
täti	5,11	5,13	5,00
vanhus	4,54	4,64	3,89
muija	2,63	2,00	2,34
eukko	2,57	2,55	2,67
akka	2,36	2,32	2,67
ämmä	1,60	1,61	1,56

	Átlag	Nők	Férfiak
poika	5,57	5,66	5,00
mies	5,60	5,66	5,22
herra	5,35	5,37	5,22
pappa	5,29	5,30	5,10
setä	5,06	5,07	5,00
kundi	4,60	4,67	4,22
jätkä	4,08	4,11	3,89
tyyppi	3,92	3,91	4,00
äijä	3,66	3,62	3,89
ukko	3,61	3,61	3,67

Azok a szavak, amelyek gyakori válaszként szerepeltek negatív kategóriákban is (pl. *nainen*, *tyttö*, *mies*), kontextus nélkül inkább erősen pozitívnak számítanak. Ez egyben azt is jelenti, hogy a semleges kategóriákban válaszként adott szavakat is határozottan pozitívnak értékelték. Kivétel ez alól a nemsemleges, minden kategóriában egyaránt gyakran előforduló *tyyppi*, amely sokkal közelebb van a semleges értékeléshez.

Nagyon fontos megjegyezni azt, hogy noha az értékelendő szavak az első kérdőív kérdéseire adott leggyakoribb válaszok közül kerültek ki, a férfiakra vonatkozó szavak esetén az átlagnál pozitívabbra értékelték mindegyik szót, még azokat is, amelyek a negatív kategóriákban leggyakrabban szerepeltek. A nemek közötti különbségek esetén megfigyelhető az, hogy míg a pozitív szavakat (pl. *mummo*, *rouva*, *herra*, *poika*) a nők átlagosan pozitívabbra értékelték, mint a férfiak, ugyanakkor a negatív szavakat (*akka*, *muija*) többnyire negatívabbként értékelték, mint a férfiak.

Észrevehető néhány fontos különbség a magyarok és a finnek értékeléseit összevetve. Az egyik legfontosabb az, hogy – ahogy már fentebb is említettem – míg a finnek a korábban negatívként is használt szavakat egyértelműen pozitívnak értékelték, addig a magyarok esetén a pozitív és negatív kategóriákban is szereplő szavak pontozása közelebb esett a semlegeshez. A másik jellegzetes vonás, hogy a magyar kitöltők, akiknek válaszaik között gyakrabban szerepelt trágár kifejezés, megközelítőleg ugyanannyira ítélték negatívnak ezeket a szavakat, mint a finnek az általuk használt pejoratív, ugyanakkor nem trágár szavakat. Ebből arra következtethetünk, hogy a finnek, mivel kevésbé használnak trágár kifejezéseket, sokkal érzékenyebbek azok „durvaságára”, szemben a magyarokkal.

d) A második kérdőív elemzése

A továbbiakban bemutatom a második kérdőív adatainak elemzését. A beérkezett adatokat statisztikai elemzésnek vettem alá, melyhez az SPSS statisztikai programot használtam. Elsőként az ATW teszt pontszámait vizsgáltam meg Spence és munkatársai (1973: 219–220) kiértékelési útmutatójának megfelelően. A magyar és finn kitöltők átlagpontszámán végzett kétmin-tás t-próba alapján szignifikáns különbség van a két átlag között. Ez azt jelenti, hogy a finnekre jellemzőbb az egalitárius attitűd, míg a magyarok inkább konzervatívabb nemi szerepekben gondolkodnak.

Az ATW-n elért eredmények nemek szerinti eloszlását egyszempontos varianciaanalízissel vizsgáltam meg. Ennek eredménye alapján a finn kitöltők esetén nincs, ugyanakkor a magyar kitöltők esetén van szignifikáns különbség a nemek között: a magyar nők hasonló pontszámot értek el mint a finn férfiak vagy a finn nők, azonban a magyar férfiakra az alacsonyabb átlagpontszámuk alapján a konzervatívabb gondolkodás jellemző.

A nemekre vonatkozó szavak megítélésénél elsőként kiszámoltam a nőkre, illetve férfiakra utaló szavak megítélésének az átlagát, majd ezeket Levene-tesztnek vettem alá. A teszt eredménye alapján a magyar szavak átlaga között nincs különbség, ugyanakkor a finn férfira vonatkozó szavak megítélése szignifikánsan pozitívabb mind a finn nőre, mind a magyar férfira, illetve nőre utaló szavak megítélésénél.

Ahogy az az előzőekből látható, a nemek közötti egyenlőség felé irányuló attitűdök tekintetében a hipotézisem beigazolódtott, azaz a finn és a magyar attitűdök között szignifikáns különbség van, a finnek attitűdjei pozitívabbak ennek tekintetében. Ugyanakkor a szóhasználatra vonatkozó hipotézisek nem bizonyultak igaznak. Huszár (2009: 97) és Karlsson (1974: 30–32) arra vonatkozó állításai, hogy mind a finnben, mind a magyarban több nőkre vonatkozó negatív szó van, nem volt kimutatható jelen kutatás egyik területén sem. Vannak azonban egyértelműnek látszó tendenciák: a magyar kitöltők között a férfiakra jellemzőbb trágár szóhasználat, illetve vannak a nemek szerint szóhasználati preferenciák; a finnek esetén a trágár szavak használata meglehetősen ritka, a nemek közötti szóhasználatot tekintve pedig kicsi a különbség. Ezek ugyanakkor látszólag függetlenek attól, hogy mely nemeket nevezik meg.

Kutatásom számos izgalmas kérdést felvet. Mivel a társadalmi háttérre vonatkozó hipotézis igaznak bizonyult még ilyen kis minta esetén is, feltételezhető, hogy ez a különbség még szembeötlőbb nagyobb minta esetén. Lehetséges, hogy nagyobb és reprezentatívabb minta esetén a szóhasználatbeli különbségek is kimutathatók lehetnének. Így tehát érdemes lenne megismé-

telni a vizsgálatot nagyobb mintán is. Továbbá ezen témakörön belül vizsgálható lenne a finn és magyar szépirodalomban vagy filmekben a nemekre vonatkozó szóhasználat, feltételezve azt, hogy az irodalmi művek és filmek, mint az adott kultúra képviselői, erősebben magukban hordozzák az őket létrehozó kultúra preferenciáit és viszonyulásait.

Mindemellett megfontolandó lehet jelen kutatás eredményei kapcsán annak vizsgálata, hogy a társadalmi-kulturális különbségek a nemek megítélésében mennyire jelennek meg a nemek közötti eltérő nyelvhasználatban. A nemek közötti nyelvhasználati különbségek számos formában megjelenhetnek (pl. beszédben tartott szünetek hosszúsága, bizonyos jellegű szavak gyakoribb használata; vö. Huszár 2009: 46). A fenti eredmények alapján úgy tűnhet, hogy inkább ezekre lehet hatással a nemi szerepek megítélésében ki-mutatható társadalmi különbség oly módon, hogy azokban a társadalmakban, ahol magasabb fokú a nemek közötti egyenlőség, kisebb a különbség a nyelvhasználatban. Mindenképpen érdemes lenne a jövőben ilyen irányú kutatásokat is folytatni, mert ez a témakör rendkívül érdekes perspektívákat nyújthat.

Irodalom

- Bethlen Anna – Krizsán Andrea – Zentai Viola 2009: *Partszélről a fősodorba. Gender mainstreaming kézikönyv. Szociális és Munkaügyi Minisztérium, Budapest.*
- Boroditsky, Lera – Schmidt, Lauren A. – Phillips, Webb 2003: *Sex, syntax and semantics.* In: Gentner, Dedre – Goldin-Meadow, Susan (eds), *Language in the Mind. Advances in the Study of Language and Thought.* MIT Press, Cambridge, MA. 61–79.
- European Commission 2011: *Gender Equality in the European Union.*
<https://ec.europa.eu/info/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality>
- European Commission 2017: *Report on Equality Between Women and Men in the EU.* European Union, Belgium.
https://eeas.europa.eu/sites/eeas/files/2017_report_equality_women_men_in_the_eu_en.pdf
- Grönros, Eija-Riitta – Haapanen, Minna – Heinonen, Tarja Riitta – Joki, Leena – Klementtinen, Riina – Nuutinen, Liisa 2017: *Kielitoimiston sanakirja. Kotimaisten kielten keskus, Helsinki.*
<https://www.kielitoimistonsanakirja.fi/>
- Heider, Eleanor – Olivier, Donald 1972: *The structure of the color space in naming and memory for two languages.* *Cognitive Psychology* 3: 337–354.

- Hsieh, Li – Gandour, Jack – Wong, Donald – Hutchins, Gary D. 2001: Functional heterogeneity of inferior frontal gyrus is shaped by linguistic experience. *Brain and Language* 76: 227–252.
- Huszár Ágnes 2009: Bevezetés a gendernyelvészetbe. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Ilves, Marju 2005: A férfi és a női társadalmi szerepek megjelenése két vonzatszótár példamondataiban. In: Kassai Ilona (szerk.), Szakszó, szaknyelv, szakmai kommunikáció. Pécsi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs. 6–17.
- Jarva, Vesa – Nurmi, Timo 2006: Oikeeta suomee. Suomen puhekielen sanakirja. Gummerus, Jyväskylä.
- Karlsson, Fred 1974: Sukupuoliroolien kielellisistä heijastumista. *Sananjalka* 16: 24–33.
- Kövecses Zoltán – Benczes Réka 2010: Kognitív nyelvészet. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lavery, Jason Edward 2006: The history of Finland. Greenwood Press, London, 51–71.
- Mantila, Harri 1998: Jätkät ja jässikät, don juanit ja gentlemannit eli Perus-sanakirjan mieskuva. In: Heikkinen, Vesa – Mantila, Harri – Varis, Markku (toim.), Tuppuinen mies. Kirjoitelmia sukupuolesta, kielestä ja kulttuurista. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. 15–31.
- Márton Gyula 1970: Nyelv és társadalom. *Korunk* 29/9: 1297–1306.
- Maticsák Sándor 2001: A nemek hiánya a magyarban és a finnben In: *Specimina Fennica X. Kaukovertailuja III*: 85–101. Szombathely.
- Mechelli, Andrea – Crinion, Jenny T. – Noppeney, Uta – O’Doherty, John – Ashburner, John – Frackowiak, Richard S. – Price, Cathy J. 2004: Neuro-linguistics: structural plasticity in the bilingual brain. *Nature* 431: 757.
- Ministry of Social Affairs and Health 2006: Gender Equality Policies in Finland. Brochures of the Ministry of Social Affairs and Health, Helsinki.
- Organisation for Economic Co-operation and Development 2016a: Gender Equality in Finland. Social Institutions & Gender Index. <http://www.genderindex.org/country/finland>
- Organisation for Economic Co-operation and Development 2016b: Gender Equality in Hungary. Social Institutions & Gender Index. <http://www.genderindex.org/country/hungary>
- Pléh Csaba – Fekete István 2008: A nyelvi relativizmus és az idegrendszeri plaszticitás. *Magyar Pszichológiai Szemle* 63/1: 181–211.
- Ranschburg Jenő 2011: Nők és férfiak. Saxum Kiadó, Budapest.

- Rosta Andrea – Ádám Szilvia 2014: *Női élethelyzetek*. L'Harmattan Kiadó, Budapest.
- Siirainen, Mari 1988: Aito naisellinen tunteenpurkaus eli Nykysuomen sanakirjan naiskuva. In: Laitinen, Lea (toim.), *Isosuoinen nainen. Tutkielmia naisesta ja kielestä*. Yliopistopaino, Helsinki. 41–46.
- Simándi Irén 2009: A nők parlamenti választójogának története Magyarországon 1919–1945. *Rubicon* 20/4.
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/a_nok_parlamenti_valasztojoganak_tortenete_magyarorszagon_1919_1945/
- Spence, Janet Taylor – Helmreich, Robert – Stapp, Joy 1973: A short version of the Attitudes toward Women Scale (AWS). *Bulletin of the Psychonomic Society* 2: 219–220.
- Spender, Dale 1980: *Man Made Language*. Routledge – Kegan Paul, London.
- Szöllősy Éva 2013: A férfiak és a nők képe modern értelmező szótárainkban. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Nyelvtudományi Doktori Iskola, Pécs.
- Tiilikä, Ulla 1994: Kielenhuolto ja kielellinen seksismi. Pitäisikö puhemiehestä tehdä puheenjohtaja? *Kielikello* 1994/2: 16–19.
- Whorf, Benjamin 1956: *Language, Thought and Reality*. In: Carroll, J. B. (ed.), *Selected writings of Benjamin Lee Whorf*. MIT Press, Cambridge, MA.

*

Phrasing regarding genders in the Finnish and in the Hungarian languages

In my research, I examine the connection between the Finnish and Hungarian speakers' phrasing regarding genders and the attitude of the society concerning genders. Firstly, I present the concept of the biological and the social gender and in connection with this the gender roles and the brief history of the roles' changing. Furthermore, I show the attitudes and the regulations which relate to genders in Finland and in Hungary. Also, I discuss how the genders appear in the languages, especially in the two examined languages. The second part of my research based on a questionnaire which I carried out. In the questionnaire, I examine the Finnish and Hungarian speakers' phrasing regarding genders and in the second questionnaire the evaluation of these appellations. Besides that my paper includes the examination of the Finnish and the Hungarian interviewers' attitude about genders and gender roles which I compared with the phrasing and the evaluation of the words.

ALEXANDRA PUKÁNSZKY

‘Ember’ jelentésű köznevesült keresztnévek a finn és a magyar szlengben¹

Maria SARHEMAA – TAKÁCS Judit

Debreceni Egyetem – maria.sarhema @mnytud.arts.unideb.hu
Eszterházy Károly Egyetem – takacs.judit@uni-eszterhazy.hu

Tanulmányunk témája a köznevesüléssel létrejött szlengszavak több szempontú kontrasztív vizsgálata a finn és a magyar nyelvben. E szócsoporthoz két nyelvben igen széleskörű, ám feltételezzük, hogy alakulásmódjuk és szerkezetük több ponton is különbségeket mutat, illetve azt is, hogy a szócsoporthoz belül nyelvenként eltérő attrakciós központokat tudunk meghatározni.

A finn és a magyar szlengkutatás történetének rövid áttekintése után a köznevesülést mint jelentésváltozást vizsgáljuk meg, valamint a szlengből származó keresztnévi eredetű köznevesüléssel létrejött szócsoporthoz kontrasztív morfológiai és szemantikai elemzését végezzük el. Vizsgálatunk során elsősorban arra törekszünk, hogy feltárjuk a hasonló jelentésű és szerkezetű szlengszavak közötti különbséget, rámutatva ezzel a nyelvekhez köthető esetleges sajátosságokra.

1. A szlengről

Paul Roberts közkeletű megállapítása szerint a „szleng azon jelenségek egyike, melyeket mindenki felismer, de senki nem tud meghatározni” (1958/2002: 131), utalva ezzel arra, hogy a szleng definíciója során sok esetben a beszélők intuitív ítélete a döntő. Ezen túlmenve Dumas és Lighter úgy tartja, hogy a valódi szleng végső azonosító jellemzője valójában a közösség reakciója, azaz szleng az, amit a közösség annak tart (idézi Forsskåhl 1999: 84). A jelenség meghatározhatatlansága egyrészt abból fakad (Timár – Fazakas 2003: 6), hogy a köznyelvnél jóval gyorsabban változó nyelvi közegről van

¹ Előadásként elhangzott a Magyar–balti finn nyelvi és kulturális összevetések című konferencián (ELTE, Budapest, 2017. május 27.).

szó, másrészt a fogalmat, pontosabban a fogalom határait tulajdonképpen csak érezni lehet. A definiálás a kísérletet tévő nyelvérzékére van utalva.

A szlenget sokáig a köznyelvitől eltérő szókincsként vizsgálták, újabban azonban jellemzőbb egyfajta nyelvi viselkedésmódként való megközelítése. Kis Tamás véleménye szerint (2007) a szleng olyan nyelvváltozat (csoportnyelv, bizonyos értelemben szociolektus), mely kis létszámú, sok időt együtt töltő, azonos foglalkozású vagy érdeklődési körű csoportokban születik, erősíti az összetartozás érzését, és elkülöníti az adott közösséget a többitől. Funkciója szerinte a nagyobb közösségeken belül létrejövő kiscsoportok (koalíciók) identitásának jelzése, s emiatt az ember társas tulajdonságaiból magyarázható nyelvi univerzálé, amely minden nyelvben és a nyelveknek minden korszakában megtalálható.

Az első finn nyelvész, aki tudományos módszerekkel vizsgálta a szleng és más nyelvváltozatok viszonyát, Simo Härmäläinen volt (Nuolijärvi 1997: 123–124). Már a finn katonai szlengről több mint 70 évvel ezelőtt írott tanulmányában leszögezte, hogy a szlenget egy speciális stílusfajtának tartja, melyben a normanyelvvvel szemben tudatosan használnak olyan kifejezéseket, amelyek attól idegenek, és/vagy amelyeket az nem hajlandó befogadni.

Bár már Härmäläinen is hangsúlyozza, hogy a szleng minden társadalmi osztály és korosztály nyelvhasználatában helyet kap, a tulajdonképpeni szleng különösen a nagyvárosok hímnemű fiatalságának csoportnyelve, amelynek szerepe, hogy közelíti a csoport tagjait egymáshoz (idézi Nuolijärvi 1997: 123), sőt a mindennapi beszédben gyakran azt a nyelvi formát tartják a szleng szinonimájának, amelyet bizonyos korú helsinki fiatalok használnak egymás között (i.m. 123–124).

Helsinki szlengje a 19. század végén alakult ki, amikor a főváros gyorsan nőtt és iparosodott. Az 1800-as évek közepén még szinte csak svédül beszéltek a városban, de a 20. század fordulóján már a lakosság fele finn anyanyelvű volt. A szleng a kétnyelvű munkások negyedeiben született, és kezdetben a finn és a svéd munkások közös nyelve volt. Az 1940-es évekig viszonylag változatlan maradt mind szókincsét, mind hangrendszerét tekintve, de ezután – elvesztve közvetítő szerepét – elfinnesedett, és egyre inkább a fiatalok nyelvváltozata lett. Helsinki szlengjének vizsgálatakor két nyelvi változatot szokás megkülönböztetni: a régebbi finn–svéd keveréknyelvet és az újabb nyelvi változatot, amit a fiatalok beszélnek, s amely inkább megfelel a szleng általános definíciójának (Paunonen 2000: 15–16).

2. A köznevesülés megközelítési lehetőségei

A köznevesülés (appellativizáció) az a jelentésváltozási folyamat, melynek eredményeképpen egy nyelvközösségben egy tulajdonnévként használt nyelvi elemet elkezdenek közszóként is használni. Jelentésváltozásként való felfogása azt feltételezi, hogy a kiindulásul szolgáló tulajdonnévnek jelentést tulajdonítunk. Sőt, mára elfogadott tény, hogy a tulajdonnevek nyelvi (szemantikai-pragmatikai) viselkedése nem is magyarázható mással, mint a köznévinél összetettebb és sokrétűbb jelentésszerkezetükkel, arról azonban, hogy ez a folyamat nyelviileg hogyan értelmezhető és miként zajlik le, megoszlanak a vélemények.

A tulajdonnév jelentésével és közszóvá válásával kapcsolatban két markáns elméletkör rajzolódik ki. Az egyik a köznevesülést azzal magyarázza, hogy a jelentésszerkezet összetevőinek aránya, hangsúlyai a használat során megváltoznak, míg a másik az emberi gondolkodás általános természetéből fakadó jelenségnek tartja. A továbbiakban ezeket a kutatásunk háttéréül is szolgáló elméleteket mutatjuk be röviden.

Jelentésszerkezetről a tulajdonnévvel kapcsolatban a magyar szakirodalomban J. Soltész Katalin beszélt először, elemeiként pedig az önkényességet és a motiváltságot, az információtartalmat, a denotációt, a konnotációt, valamint az etimológiai jelentést és e jelentés átláthatóságát nevezte meg (1979). Ezek közül a jelentésváltozás szempontjából legfontosabb elemet, a konnotációt emeljük ki, melyet a névhez kötődő asszociatív értéként értelmezhetünk. J. Soltész szerint a köznévvé válás oka a tulajdonnév konnotatív jelentésének előtérbe kerülése, illetve az, hogy a metaforikus és metonimikus értelemben használt tulajdonnév jelentésében az asszociatív mozzanatok háttérbe szorítják az elsődleges névviselő tudati képét.

A tulajdonnév szerkezetét a finn szakirodalom is összetettnek tartja, elemeiként pedig a lexikális és etimológiai jelentést, a denotációt, a konnotációt, a preszuppozicionális és az affektív jelentést nevezi meg (Ainiala – Saarelma – Sjöblom 2008: 34–35). A tulajdonnevek és a közszók azonban felfogásuk szerint nem alkotnak mereven elkülönülő kategóriákat, tulajdonnévként és köznévként való értelmezésük sokszor szituáció és/vagy kontextus függvénye.

Hajdú Mihály (2003: 70–71) a köznevesülésnek egyrészt társadalmi (egy névviselő – legyen az személy, hely vagy más objektum – a többi hasonlónál ismertebb lesz, nevét egyre többen használják, s lassan, fokozatosan fogalommal válik), másrészt pszichológiai okát említi (a tulajdonnevet viselő jelentősége miatt szimbólummá válás történik), azonban ezeket a köznevesülés általános indítékaként nem fogadhatjuk el. Sok esetben feltételezhetünk me-

taforikus vagy metonimikus kapcsolatot, ha konkrét, ismert névviseelő² áll az elnevezés háttérében: a közismert jelentésű *júdas*, *ádámcsutka*, *rambó* mellett e körben megemlíthető például a Bruce Willis által divatossá tett 'ujjatlan trikó' jelentésű *vilisz* (Parapatics 2008), a 'hosszú hajú személy' jelentésű *bitlisz* (Kis 2015), vagy a finnben a 'homoszexuális' jelentésű *tomppa* (Touko Laaksonen, művésznevén Tom of Finland híres finn homoszexuális festőművész nevéből). A tulajdonnévi eredetű köznévi példák zömére azonban a Hajdú Mihálynál említett társadalmi és pszichológiai okok nem (vagy csak részben, erős megszorításokkal) alkalmazhatók.

Több eredménnyel jár, ha a jelenséget a holista kognitív nyelvelmélet és a konnekcionizmus irányából közelítjük meg. A tulajdonnév a kognitív értelemben vett nyelvi egység jellegzetes példája. Nyelvi egység (unit) státussal az a nyelvi kifejezés rendelkezik, amely belső morfofonológiai, szintaktikai és szemantikai tagoltságától függetlenül a beszélő számára egészként kezelhető, belső feldolgozása nem szükséges mondatba vagy szövegbe helyezéséhez, megértéséhez (Langacker 1987: 57–76; Tolcsvai Nagy 2008: 37).

A tulajdonnév jelentése kognitív szempontból a hálózatelv alapján úgy modellezhető, hogy elménkben a vonatkozási tárgy(ak)ról feldolgozott és tárolt információállomány, valamint a szóra vonatkozó sajátosságok hálózatot alkotnak. Ebben a hálózatként felfogott holista jellegű mentális rendszerben a köznevesülés a tulajdonnevet reprezentáló hálózatnak, a hálózat egységeinek és kapcsolatainak a megváltozásaként értelmezhető (Reszegi 2010: 146; 2018: 33–36).

A névhez kapcsolódó valamely új hálózati kapcsolat kialakulása és hangsúlyossá válása lehetővé teszi, hogy a mondanivaló megfogalmazása / feldolgozása során egy név előhívásával a hasonlóságon vagy érintkezésen alapuló asszociációk révén aktiváljunk valamilyen kapcsolódó köznévi jellegű jelentéstartalmat (Reszegi 2010). Mivel eszerint a köznevesülés jelensége nem egyes nyelvekhez kötött, hanem általában a nyelvhasználatot érintő és emberi gondolkodásunk természetéből fakadó jelenség, amely az emberi elme működésének nyelvtől független, általános sajátosságait tükrözheti, akár a tulajdonnévhez hasonlóan nyelvi univerzálénak is tekinthető. Ezt az empirikus hipotézisünket számos idegen nyelvből vett példa támasztja alá, ld. pl. Allen 1983, Varga 1996, Heinsoo 2000, Takács 2001, Hajdú M. 2003: 72–82, Sköld-

² Különleges esete ennek a típusnak a politikusok nevének köznévvé, ritkábban igévé válása, ld. Déva: *Eldemszkyzés, urbanizálódás, gyurcsánykodás – a politikusnevek élete*. Nyelv és Tudomány. 2010. április 9. <https://www.nyest.hu/hirek/eldemszkyzes-urbanizalodas-gyurcsanykodas-a-politikusnevek-elete>.

berg – Toporowska Gronostaj 2006, Takács 2007: 36–37, Sarhema – Sivo-
nen 2015.

3. A korpusz kontrasztív elemzése³

3.1. Bár mindkét nyelv esetén kizárólag keresztnévi eredetű adatokat vizsgáltunk (mert úgy látjuk, ez a névtípus kiemelt pszichológiai fontosságú és gyakoriságú), adataink azt mutatják, hogy a köznevesülés a szlengben is minden tulajdonnévtípust érint, pl.

- keresztneveket: M *lujza* 'lány' (Galavics 1998: 20); F *urpo* 'hülye';
- családneveket: M *eldemskyzés* 'tilos helyen parkoló autó elszállíttatása' (Timár – Fazakas 2003); *kádárkolbász* 'gumibot' (Nochta 1996); *kizrínyizik* 'fizetés nélkül távozik' (Kövecses 2010); F *ottaa ritolat* 'elszalad, gyorsan távozik' (Varga 1996: 252, Ville Ritola olimpiai bajnok futó nevéből); *sibelius* 'százmárkás bankjegy' (uo., a százmárkás Sibelius finn zeneszerző portréja volt); *tehdä väyryset* 'váratlan lépést tesz, köpönyeget fordít' (uo., Paavo Väyrynen finn politikus nevéből);
- család- és keresztnévet együtt: M *antaljózsi* 'LSD-vel átítatott bélyeg' (Kis 2015); M *barótilajos* 'jó' (uo., vö. *baró* 'jó'); F *jarisinkkonen* 'gyermekneveléshez jól értő, szakember' (Jari Sinkkonen ismert finn gyermekpszichológus nevéből, pl. az ilyen kifejezésekben: *en ole varsinaisesti mikään jarisinkkonen tai superäiti muutenkaan* 'nem vagyok egy Jari Sinkkonen vagy szuperanya');⁴
- keresztnévet és egyéb névelemet: M *bálintgazda* 'fegyőr' (Kis 2015); F *vanjaeno* 'orosz' (szó szerint Ványa bácsi);
- helyneveket: M *ausvic* 'iskola' (Hajdú Z. 1999); M *váciút* 'folyosó a börtönben' (Szabó 2008); F *Perä-Hikiä*, *Taka-Hikiä* 'az isten háta mögötti hely' (*perä* 'hátsó' és *taka* 'hátsó' + *Hikiä* kis finn falu nevéből);
- intézményneveket: M *akadémia* 'börtön' (Kis 2015); F *kakola* 'börtön' (a turkui Kakola nevű börtön elnevezéséről);
- márkaneveket: M *túrórudi* 'hímvestző' (Kövecses 2010); F *lasolmies* 'alkoholista' (a Lasol magas alkoholtartalmú szélvédőmosó-folyadék márkája);

³ A továbbiakban a magyar adatokat M, a finnből származókat F betűvel jelöljük. Mivel a finn adatok csaknem mindegyike Heikki Paunonen szótárából származik (ld. az irodalomban), csak az ettől eltérő forrásokat jelöljük.

⁴ *Ärsyttävät kakarat ja niiden vanhemmat*. <http://www.matkakuumet.net/2017/06/arsyttavatkakarat.html?m=1>

- idegen eredetű neveket: M *zsanmari* 'homoszexuális férfi' (Kövecses 2010); F *igor* 'orosz férfi'; *jason* 'fiú'; *huitsin nevada* 'isten háta mögötti hely' (*huitsin* 'nagyon' + *Nevada* nevéből);
- egyéb névtípusokat: M *bitlisz* 'hosszú hajú személy' (Kis 2015); *fradi-leves* 'olyan (általában rossz) leves, amiről nem lehet megállapítani, hogy mit tartalmaz' (a fradisták jellegzetes „mindent bele” buzdtításáról) (uo.); F *pula-ajan biitles* 'kopasz ember' (szó szerint 'gazdasági válság-beli Beatles'); *mansikki* 'öregasszony' (a *Mansikki* tipikus tehénnev).

A keresztnévből köznevesült elemek közül kiemeltük azokat, amelyek 'valamilyen tulajdonságú ember (férfi vagy nő)' jelentéssel rendelkeznek, s így összesen 381 finn adatot vetettünk össze 411 magyarral. A magyar nyelvi adataink többféle szótári forrásból származtak,⁵ míg a finnból a helsinki szlenget bemutató szótár anyagát elemeztük (Heikki Paunonen: *Tsenaaaks Stadii, bonjaaks slangii. Stadin slangin suursanakirja*, 2000).⁶ Valójában tehát nem a két nyelv közszlengjét, hanem a helsinki szlenget és a különböző magyar szlengtípusok azonos jelentésmezőbe tartozó és keletkezés módú (köznevesüléssel létrejött) elemeit vetettük össze vizsgálataink során.

Adatainkat több szempont alapján is összevetettük: a kiindulási névvel kapcsolatban a névgyakoriság és köznevesülés összefüggéseit elemeztük, a létrejövő köznevek oldaláról pedig az alakulásmódra vonatkozó (morfológiai) és szemantikai vizsgálatokat végeztünk.

3.2. A kiinduló keresztnevekkel kapcsolatban a korábban végzett vizsgálatok alapján (Takács 2007) az az előfeltevésünk volt, hogy a szlengben is a keresztnévként leggyakrabban használt elemek köznevesülnek leginkább, vagyis a gyakoriság elősegíti az egyes nevekhez kapcsolódó változatos jelentések létrejöttét, s további mintaként szolgál az új alakok kialakításához és felismeréséhez. A jelenséget kognitív-funkcionális keretbe helyezve azt mondhatjuk, hogy a példányok és minták gyakorisága (Langacker fogalmával szólva) „kognitív rutin”-t eredményez, ami hatással van maguknak a példányoknak a létrejöttére is. A kognitív rutin (más néven *entrenchment*, azaz elsáncolás) ugyanis valamely fogalom elméleti elhatárolódását és viszonylag könnyű

⁵ Az összes feldolgozott magyar forrást a tanulmány végén közöljük. Az egyes magyar adatok közötti helyesírási a források helyesírási különbségéből fakadnak, ugyanis ezeket minden esetben hűen követtük.

⁶ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy az ebben szereplő szavak jelentős része nemcsak a fővárosban élők számára ismert és érthető.

aktiválhatóságát jelenti, s ez korrelál a használati gyakorisággal (Tolcsvai Nagy 2005: 28).

A magyarból származó korpuszunkban 81 férfi- és 66 női név vagy név-alak jelenik meg közszóként, melyek közül a leggyakoribbak a *Pál* és becézői (32 adattal), *János* (31), *István* (12), *József* (11); *Mária* (32), *Margit* (13). A finnben az előforduló 136 férfi- és 83 női név közül leggyakoribb a *Veikko* (13), *Mikko* (12), *Kalle* (10), *Jussi* (10); *Leena* (6) és *Liisa* (5). Hasonlóság, hogy mindkét nyelvben a gyakori, nagy megterheltségű, de nem a divatos nevek mutatják a legtöbb közszó származékot, illetve hogy a közszóvá válási tendencia intenzitása és a névgyakoriság mindkét nyelvben erős megfelelést mutat.

A finnben többféle névnek (209) alakult ki közszó származéka, mint a magyarban (147). Úgy látjuk, hogy az eddig csupán a magyarra feltételezett tendenciát, vagyis hogy a férfinevek közül több köznevesül (Takács 2007: 50–51, Parapatics 2012: 167), az általunk vizsgált finn szlengadatok is alátámasztják.

Ahogy általában a magyar nyelvből származó adatok esetében a korábban idézett vizsgálatok kimutatták, a szlengből származó kifejezések esetében is az a jellemző, hogy az alakváltozatok az alapneveknél sokkal gyakoribbak közszóként (ld. a táblázatot), míg ez a szempont a finnben az utónévkincs és névhasználat magyartól eltérő sajátosságai miatt nem vizsgálható.

<i>Pál</i> (0)	<i>János</i> (6)	<i>Mária</i> (0)
<i>Pali</i> (32)	<i>Jani</i> (16)	<i>Maca</i> (18)
	<i>Jankó</i> (5)	<i>Mári</i> (6)
	<i>Jancsi</i> (3)	<i>Mari</i> (5)
	<i>Jancsika</i> (1)	<i>Marcsa</i> (2)
		<i>Maris</i> (1)

Ha a tulajdonnévi azonosíthatóság és a keresztnévhez kötés megszűnik, eltűnhet akár a nemhez kötöttség is, ahogy a *F uuno, urpo* 'buta ember' (eredetileg mindkettő férfinév) esetében történt. Az *Urpo* esetében a jelentésváltozás már erősen előre haladt: megbélyegző jelentésű köznévi alakjának használata igen gyakori, ezzel párhuzamosan azonban keresztnévi használata 1940 óta folyamatosan csökken, az elmúlt hét évben már csak hat fiú kapta ezt a nevet.⁷

⁷ Väestönrekisterikeskus. Nimipalvelu. <http://verkkopalvelu.vrk.fi/Nimipalvelu/default.asp?L=1>

Ugyanez a jelentésváltozási tendencia van folyamatban a magyar *Béla* keresztnév esetében is: kialakult 'fiú, férfi, átlagember' jelentése, később pedig emellett megjelent a 'buta, hozzá nem értő' és 'gyáva ember' jelentése is (pl. *bénabéla*, *izombéla*, *nyúlbéla*). Keresztnévi gyakorisága az elmúlt évtizedekben folyamatosan csökkent: 1967-ben 1174 kisfiú kapta ezt a nevet, 1983–87 között öt év alatt csak 2243 viselője született, 2000 után évente általában 100 körül volt új névviselői száma, 2005-ben például csak 97 kisfiú neve lett (Fercsik – Raátz 2009: 73). Ezzel szemben köznévi használata igen gyakori (ld. Kövecses 2010), feltehetően éppen amiatt, hogy pejoratív jelentése mindkét nemre alkalmazható.

3.3. A szleng szóalkotásának módjai ugyanazok, mint amelyek általában a magyar nyelv bármelyik változatában, azaz nincs kifejezetten csak a szlengre jellemző szóalkotási mód (Kis 2010). Leggyakrabban önállóan, alaki módosulás nélkül, derivációval vagy játszi szóalkotással (szójátékkal), illetve összetételben előtagként vagy utótagként áll a keresztnévi eredetű elem. A két nyelv szókincsének egészére vonatkozó korábbi vizsgálatok alapján (ld. Takács 2007: 59–60; Sarhema – Sivonen 2015: 200–207) feltevésünk az volt, hogy a szókincsbővülés jellemző szóalakulási típusai közül a szlengben is az összetétel fog dominálni.

A magyar szlengből származó adatok alá is támasztották ezt a feltevésünket: közöttük minden második esetében (általában) főnévi szófajú jelző és utótagként egy alakváltozat kapcsolódott össze, a finn keresztnévek azonban leggyakrabban jelző vagy utótag nélkül, önmagukban, változtatás nélkül fejeznek ki közszói jelentést, a deriváció pedig a finn szlengnek e szócsoportjában nem is jellemző (ld. az alábbi táblázatot).⁸

	magyar		finn	
önállóan	43% (178 adat)	<i>pali, béla, fruska, maca, gyula, döme</i>	70% (268 adat)	<i>uuno, tauno, lyylä, aatami, väinö</i>
képzővel	3% (12 adat)	<i>macás, lászlós</i>	–	
előtagként (vagy jelzőként)	2% (8 adat)	<i>barbibaba, palimadár, ricsironcs, lalabácsi</i>	4% (14 adat)	<i>martta/ikäinen, oskarin/kokoinen</i>
utótagként (vagy jelzővel)	52% (213 adat)	<i>szalámigyurka, debellaella, mókamiki, bögyös maca</i>	26% (99 adat)	<i>maa/jussi, baari/mikko, lappu/liisa, nahka/jussi</i>
	411		381	

⁸ A finn adatok keresztnévi eredetű elemét a táblázatban félkövér betűvel különítettük el.

A két szóanyagnak ez a szóalkotási módot illető különbsége az egyik legfőbb eltérés, amit az összevetésünk során találtunk. Úgy véljük, a két nyelv vizsgált szlengjeiben a tulajdonnévi eredetű elemmel való személyre utalás teljesen más morfológiai struktúrában valósul meg: míg a magyar nyelvhasználók számára lényeges, hogy az eredetileg keresztnév köznévi azonosíthatóságát egyéb elem is (jelző vagy előtag) segítse, addig a finn beszélő számára elegendő a puszta keresztnév. Úgy is fogalmazhatunk, hogy a finn beszélőnek a beszéd- és szöveggörnyezet elegendő támpontot nyújt ahhoz, hogy egyéb szemantikai segítség nélkül is tudjon köznévként azonosítani egy keresztnévi elemet, míg a magyar szlenget használónak (legalábbis a legújabb elemek esetében) ehhez szemantikai megerősítésre is szüksége van. Bár az eltérés oka kérdéses, a jelenség feltehetően összefügg a névként való gyakorisággal.

A magyar utótagos alakok jelentése a leggyakoribb szerkezeti struktúrában általában az előtagban / jelzőben kifejezett tulajdonságú férfire vagy nőre utalás, azaz a keresztnévi elem funkciója csupán a kifejezés nemhez kötése. Erre a párhuzamosan, azaz ugyanazzal az előtaggal vagy jelzővel létrejött kifejezések is utalnak, pl. *nullagyula* és *nullajuli* 'jelentéktelen férfi, ill. nő', *bölcsészbéla* és *bölcsészbarbi* 'bölcészszfiú, ill. -lány', *dumafranci* és *dumavera* 'bőbeszédű férfi, ill. nő'.

Érdeemes megfigyelni, hogy azokban a magyar kifejezésekben, amelyeknek általában emberre vonatkozik a jelentése, azaz nem jellemző a nemhez kötés, a forrásainkban szereplő minden adatban férfinév szerepel, pl. *okostóni*, *okosjános* 'okoskodó ember', *nyúlbéla* 'gyáva', *bénabéla* 'tehetetlen, ügyetlen', *ekeferkó* 'faragatlan, esetlen ember', *lőcsgéza* 'faragatlan, műveletlen ember', *hurkagyurka*, *szalámigyuri* 'kövér ember', *frankójankó* 'megbízható, becsületes ember', *esztelenjóska* 'hülye, buta' stb. A férfinevek általános jelentése, ritkábban nőkre is vonatkozása (pl. „Mari olyan *jancsika* volt, hogy futás közben belecsúszott az út melletti árokba”, Parapatics 2008), felveti annak lehetőségét, hogy a férfinevek közszoói jelentése könnyebben válik általánossá, míg a női nevek erősebben őrzik a nemhez kapcsolódásukat. Figyelemre méltó az is, hogy ezek az „általánosabb” jelentések ugyanakkor mind elmarasztaló, pejoratív jelentéstartalmat hordoznak.

3.4. A szleng szókinccse az adott kiscsoport tagjai számára fontos reáliák megnevezésére és újranevezésére (relexifikáció) szolgál, azaz a már elnevezett dolgokat újabb és újabb nevekkal látja el minden látható „praktikus” ok nélkül. A szleng „szótúltermelésének” következtében egy-egy fogalom megnevezésére egész szinonimasorok jönnek létre (hiperszinonimitást kialakítva

ezzel) (Kis 2010), s a különböző szlengtípusok (katonai szleng, börtönszleng, droghasználók szlengje stb.) nagy különbségeket mutatnak a szinonimasorok tematikáját tekintve.

Az egyes szlengtípusok jellemző attrakciós központjai általában azok, amelyek legalább tíz szlengszinonimát mutatnak. A Magyar szlengszótár (Kövecses 2010: 303–336) alapján a közszlengben az emberre vonatkozó legfőbb témaköri csoportok az elemek számának sorrendjében: bolond, buta, csúnya, ellenszenves (ember), prostituált, erkölcstelen lány és nő, részeg, férfi, kövér ember, tehetetlen, ügyetlen, nagyképű, öreg, csinos lány vagy nő. Paunonen (2000: 32) alapján a helsinki szleng attrakciós központjai részben ugyanazok, mint a magyar közszlengé: lány vagy nő, férfi vagy fiú, buta, kedves (ember), szexualitás, alkohol és részegség, pénz, rendőr, vidéki/páraszt (ember).

A vizsgálatunk alá vont köznevesült keresztnévet tartalmazó finn és magyar szókincs jellemző attrakciós központjairól azt feltételeztük, hogy a közszlengéhez hasonló témaköröket mutatnak, a finn és magyar adatok között pedig a korábbi kontrasztív vizsgálatok tapasztalatai alapján (Varga 1996, Takács 2001, Sarhema – Sivonen 2015) jelentős hasonlóságokra számítottunk.

A magyar kifejezések attrakciós központjai a vizsgált jelenésmezőn belül (a sorrend az adatok számának nagyságrendjét tükrözi, de terjedelmi okokból csak a legjellegzetesebbeket soroltuk fel):

- buta, féleszü, ostoba, bolond nő vagy férfi: *arisztid, béla, egon, jani, malvin, matyi, ödön(ke), pista, tasziló, bénabéla, blődjános, okostóbiás, farokfrici*;
- kövér nő: *dagimari, debellaella, galamb-gertrúd, duci-juci, donna-lujza, husi-nusi, panna-tonna, mázsa-manci, háj-manci, zsír piri*;
- valamilyen foglalkozású ember: *andris, palibácsi, kottakata, házirézi, Piktör Viktor*;
- (kis)fiú: *fosos jóska, jani, józsi, matyi, muki, muksó, pali, pöcsmackó, zsoltika*;
- nő / lány: *farokmarcsa, gizi, luca, lujza, maca, mari, manka, manci, pi-csavera*;
- férfi / fiatalember: *jani, muki, muksó, géza, józsi, pali, gazsi*;
- kövér férfi / fiú: *hurkagyurka, szalámigyuri, szalámigyurka*.

A finn adatok attrakciós központjai:⁹

- valamilyen foglalkozású ember: *baari/mikko* (bár + *Mikko*) 'pultos', *keppi/kalle* (bot + *Kalle*) 'rendőr', *lappu/liisa* (cédula + *Liisa*) 'parkolóőr', *parkki/pirkko* (parkolás + *Pirkko*) 'parkolóőr', *sentraali/santra* (közép + *Santra*) 'pletykás', *ovi/mikko* (ajtó + *Mikko*) 'portás; kidobóember';
- lány: *donna*, *dooris*, *elli*, *fatima*, *jenny*, *kyllikki*, *lissu*, *lyyli*, *mirkku*, *pirkko*;
- buta, féleszü, ostoba, bolond nő vagy férfi: *aatami*, *antero*, *eemeli*, *einari*, *seppo*, *simo*, *tahvo*, *taneli*, *tauno*, *turo*, *urpo*, *uuno*;
- fiú / férfi: *eikka*, *hessu*, *iikka*, *jamppa*, *jason*, *juuso*, *kalle*, *manne*, *manu*, *masa*, *seppo*;
- vidéki / farmer: *iivari*, *juho*, *jussi*, *teuvo*, *juntti/einari* (paraszt + *Einari*), *jänkä/jouni* (mocsár + *Jouni*), *maa/matti* (föld + *Matti*), *pelto/eemeli* (mező + *Eemeli*), *talikko/taavetti* (vasvilla + *Taavetti*), *turve/jussi* (gyep + *Jussi*), *maa/jussi* (föld + *Jussi*);
- kövér ember: *isoiita* (nagy + *Iita*), *läskimooses* (kövér + *Mooses*), *nisse*.

Láthatjuk, hogy mind a magyar, mind a finn közszói adatokra nagymértékben jellemző a relexifikáció és a hiperszinonimitás. Vizsgálataink alapján a két szleng közszói alakjainak attrakciós központjai közül a magyarban kevésbé hangsúlyos a foglalkozás közszói alakokkal való megnevezése, a 'vidéki, falusi ember' jelentésű szócsoporthoz pedig csak a finnben jelenik meg.

A finn adatok között a 'nő, lány' jelentésű csoportban találunk feltűnően sok adatot. Ez a szócsoporthoz olyan jelentős számú, hogy Heikki Paunonen ennek segítségével be tudta mutatni a *stadin slangi*, a fővárosi szleng korszakait és fejlődését (1989: 607–615). A szócsoporthoz nagyságát azzal magyarázzák, hogy ez a szleng (különösebben régebben) kifejezetten fiúk által használt nyelvváltozat volt, az ő elnevezési preferenciájukat tükrözi, s emiatt lehetséges, hogy a nőkkel és a lányokkal kapcsolatban csaknem 100 szinonimát használtak, míg a férfiakkal kapcsolatban csak 30 rokon értelmű szót soroltak fel (Nuolijärvi 1997: 145–146).

Hasonlóság a két nyelvből származó szavak esetében, hogy az emberre vonatkozó kifejezések nagy része becsmérlő, néha kifejezetten pejoratív jelentésű,¹⁰ s ez igaz a nőket megnevező kifejezésekre is. Ezek utóbbiak közül Paunonen szerint neutrális jelentése csak nagyon kevésnek volt, s e megne-

⁹ A finn példákban az összetételek elő- és utótagját ferde vonallal választjuk el.

¹⁰ A stílusminősítés vagy esztétikai értékelés meghatározása igen nehéz: néhol a jelentés nyújtott támpontot, de ahol stílusminősítést adtak meg, azt minden esetben követtük.

vezések általában is többé vagy kevésbé pejoratívak voltak (1989: 611–614). A jelenség okát Kis Tamás abban látja, hogy a szlengben beszélő a világot erős érzelmi szűrőn keresztül szemléli. Ez az erős érzelmi viszonyulás a szavak és kifejezések érzelmi színezetében (irónia, szarkazmus, gúny) nyilvánul meg (2010). Meg kell azonban jegyeznünk egyetértve Parapatics Andreával (2008: 10), hogy a szlengszavak (s köztük a keresztnévi elemet tartalmazók is) bizalmas vagy argó árnyalatokon kívül ugyanúgy hordozhatják a tréfás, gúnyos, kedveskedő, közönséges, lekicsinylő, szépítő vagy durva minősítést is, mint a köznyelvi vagy más csoportnyelvi szókincsünk elemei.

Szemantikai szempontból érdekes különbsége a két szóanyagnak, hogy bizonyos testi tulajdonságok (pl. a kövérség) megbélyegző megnevezése nem egyformán hangsúlyos a két nemmel kapcsolatban. Korpuszunkban a magyarban a *dagi*, *husi*, *duci*, *ducó*, *mázsa*, *háj*, *zsír* előtagok csak női nevekhez kapcsolódva jelennek meg, s a 12 nőre vonatkozó adattal szemben csak 3 kövér férfit jelentő áll (*hurkagyurka*, *szalámigyuri*, *szalámigyurka*), míg az egyébként is sokkal kisebb számú finn adat mindegyikének nemhez kötött a jelentése (*läskimooses* 'kövér férfi', *nisse* 'kövér és lusta fiú', *isoiiita* 'kövér nő').

4. Összegzés

Tanulmányunkban a helsinki szlengből származó keresztnévi eredetű elemeket tartalmazó szókincset vetettük több szempontból össze a hasonló alakulásmódú magyar szlengből származó adatokkal. Korpuszunkat egy meghatározott szemantikai csoportra szűkítettük (az ember megnevezései és tulajdonságai). Empirikus hipotézisünk szerint ahogy maga a tulajdonnév, úgy a tulajdonnév jelentésének megváltozása is nyelvi univerzálénak tekinthető, azonban megvalósulása nyelvenként eltéréseket mutat.

A két szleng vizsgált szóanyaga mind a kiindulási keresztnévek, mind pedig a kialakult közsavak jelentéskörei szempontjából (a korábbi kontrasztív vizsgálatok eredményeivel egybehangzóan) jelentős hasonlóságokat mutatott. A legnagyobb eltérést a szerkezeti összevetés kapcsán tapasztaltuk: míg a magyarban a keresztnévi eredetű utótag + (általában főnévi szófajú) jelző vagy előtag volt a legjellemzőbb szerkezetítípus, addig a finnben a puszta keresztnév mindenféle egyéb szemantikai vagy morfológiai segítség nélkül elegendő a keresztnév köznévi azonosíthatóságához.

Irodalom

- Ainiala, Terhi – Saarelma, Minna – Sjöblom, Paula 2008: Nimistöntutkimuksen perusteet. Tietolipas 221. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Allen, Irving Lewis 1983: Personal names that become ethnic epithets. *Names* 31/4: 307–317.
- Fercsik Erzsébet – Raátz Judit 2009: Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek. A magyar nyelv kézikönyvei XVI. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Forsskåhl, Mona 1999: A szleng meghatározásáról. In: Fenyvesi Anna – Kis Tamás – Várnai Judit Szilvia (szerk.), *Tanulmányok a szleng fogalmáról*. Debrecen. 77–86.
- Hajdú Mihály 2003: Általános és magyar névtan. Osiris Kiadó, Budapest.
- Heinsoo, Heinike 2000: „Juss” and „Mats”. The Finnish and Estonian vocabulary containing a Christian name with reference to a personality. *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum. Pars II*: 328–331. Tartu.
- Hämäläinen, Simo 1946: Suomalaisesta sotilasslangista. *Virittäjä* 50: 256–267.
- Kis Tamás 2007: Szleng és karnevál. In: Benő Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor (szerk.), *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére I–II*. Kolozsvár. I: 455–464.
- Kis Tamás 2010: Alapismeretek a szlengről. <http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/szleng.php>
- Langacker, Ronald W. 1987: *Foundations of cognitive grammar. Vol. I*. Stanford University Press, Stanford.
- Nuolijärvi, Pirkko 1997: A finn szlengkutatás. In: Kis Tamás (szerk.), *A szlengkutatás útjai és lehetőségei. Szlengkutatás 1*. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen. 121–158.
- Parapatics Andrea 2012: Közzé váló személynevek a mai magyar szlengben. In: Parapatics Andrea (főszerk.), *Doktoranduszok a nyelvtudomány útjain. A 6. Félúton konferencia, ELTE BTK 2010. október 7–8. Talantum Sorozat 2*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 156–169.
- Paunonen, Heikki 1989: Från Sörkka till kulturspråk. Iakttagelser om Helsingforsslangen som språklig och sociokulturell företeelse. In: *Historisk tidskrift för Finland* 4, årg. 74. 585–622.
- Paunonen, Heikki 2000: Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii. *Stadin slangin suursanakirja*. WSOY, Helsinki.
- Reszegi Katalin 2010: A köznevesülésről. *Névtani Értesítő* 32: 143–149.

- Reszegi Katalin 2018: On the proper-name-to-appellative transformation. *Rivista Italiana di Onomastica* 24/1: 25–46.
- Roberts, Paul 1958/2002. A szleng és rokonai. In: Várnai Judit Szilvia – Kis Tamás (szerk.), *A szlengkutatás 111 éve. Szlengkutatás 4. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.* 131–140.
- Sarhema, Maria – Sivonen, Jari 2015: Suomen ja unkarin slangin appellativistuneet etunimiyhdyssanat. *Folia Uralica Debreceniensia* 22: 191–212.
- J. Soltész Katalin 1979: A tulajdonnév funkciója és jelentése. *Akadémiai Kiadó, Budapest.*
- Sköldberg, Emma – Toporowska Gronostaj, Maria 2006: Swedish Appellativized Forenames in Compounds – A Lexicographic Approach. In: Corino Elisa – Carla Marengo – Cristina Onesti (eds), *Proceedings of the 12th EURALEX International Congress. Edizioni dell’Orso, Torino.* 1193–1199.
- Takács Judit 2001: Keresztnévi eredetű finn, észt és magyar köznevek összehasonlító vizsgálata. *Folia Uralica Debreceniensia* 8: 613–618.
- Takács Judit 2007: Keresztnévek jelentésváltozása. Egy tulajdonnévtípus közszóvá válásának modellje. *A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai* 86. Debrecen.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2005: Kognitív jelentéstani vázlat az igekötős igékről. *Magyar Nyelv* 101: 27–43.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2008: A tulajdonnév jelentése. In: Bölcskei Andrea – N. Császi Ildikó (szerk.), *Név és valóság. A VI. Magyar Névtudományi Konferencia előadásai. Budapest, KRE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék.* 30–41.
- Varga Judit 1996: A személynevek köznévi használatáról a finn nyelvben. In: Bereczki András – Klima László (szerk.), *Ünnepi könyv Domokos Péter tiszteletére. Uralisztikai Tanulmányok* 7: 251–3. Budapest.

Feldolgozott szótárak és szógyűjtemények

- Fazakas István 1991: *Jasszok, zsarók, cafkavágók. Életképek a vagányvilágból, ó- és új argószótár.* Fekete Sas Kiadó, Budapest.
- Galavics Veronika 1998: *A nő elnevezései a közszlengben.* Debrecen. (Záródolgozat.)
- Hajdú Zoltán 1999: *Két iskola diákszókinésének vizsgálata.* Debrecen. (Szakdolgozat.)

- Kardos Tamás – Szűts László (é. n.): Diáksóder. Hogyan beszél a mai ifjúság? Ciceró Kiadó, Budapest.
- Kis Tamás 2008: A magyar katonai szleng szótára. Második, javított, bővített kiadás. Szlengkutatás 6. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Kis Tamás 2015: Sittesduma. Magyar börtönszlengszótár. Szlengkutatás 9. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Kövecses Zoltán 2010: Magyar szlengszótár. Második, bővített és átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Matijevics Lajos 1972: A vajdasági magyar diáknyelv. Forum Lap- és Könyvkiadó Vállalat, Újvidék.
- Nochta Rita 1996: A budapesti motorosrendőrök szlengje (1995–1996). Debrecen. (Szakdolgozat.)
- Parapatics Andrea 2008: Szlengszótár. A mai magyar szleng 2000 szava és kifejezése fogalomköri szinonimamutatóval. Az Ékesszólás Kiskönyvtára 6. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Paunonen, Heikki 2000: Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii. Stadin slangin suursanakirja. WSOY, Helsinki.
- Szabó Edina 2008: A magyar börtönszleng szótára. Szlengkutatás 5. Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen.
- Timár György – Fazakas István 2003: Szleng – szó – szedet. Fekete Sas Kiadó, Budapest.

*

**Appellativized first names referring to a human being
in the Finnish and Hungarian slang**

In our study, we compared the vocabulary in which are appellative first names from the Helsinki slang in many ways with similar data from the Hungarian slang. We narrowed our corpus to one semantic group, (denominations and characteristics of the man). The two slangs' examined vocabulary from the point of the initial first names and also from the point of the meaning of the formed appellatives (likewise the findings of the previous comparative researches) show significant similarities. The greatest difference was experienced in the case of the structural comparison: in the Hungarian the suffix with first name origin + (generally a noun) attribute or prefix was the typical type of structure, while in the Finnish the mere first name without any semantic or morphologic help is sufficient to identify the first name's appellative roots.

MARIA SARHEMAA – JUDIT TAKÁCS

„*A padok előtt tanári asztal ül.*”
A hanti ’ül’ szóból létrejött kvázi-kopuláról

SIPOS MÁRIA

MTA Nyelvtudományi Intézet
sipos.maria@nytud.mta.hu

1. Bevezetés

Az alábbi írás olyan vizsgálatok része, amely a hanti, azon belül a színjai nyelvjárás ’ül’, ’áll’, ’fekszik’ jelentésű igéinek jelentésváltozásaira, különösen a lokatív mondatokban betöltött kvázi-kopula funkciójukra irányul. Mivel az ’áll’ és a ’fekszik’ igék jelentései a színjai hantiban etimológiai vonatkozásaik nélkül nem írhatók le, a jelen cikk tárgyát kizárólag az ’ül’ ige jelentései és funkciói képezik.

Az obi-ugor nyelvek lokatív, azaz *Hol?* kérdésre felelő mondataiban előforduló kvázi-kopulákat ez idáig nem írták le, de észlelések megfogalmazódtak arról, hogy az ’ül’ jelentésű igék másként metaforizálódnak, mint pl. a magyarban.¹ A címben idézett részleten kívül jellemző használata, hogy ha egy város vagy falu, illetve nagyobb tárgy elhelyezkedéséről van szó, legtöbbször az ’ül’ jelentésű ige szerepel a mondatban, például (1) (2):

(1) suriskári hanti (Lazarev – Akszarina – Szungepov 1984: 20)

salexard wəš as awət-na ɔməs-l.
Szalehard város Ob folyófok-LOC ül-PRS.SG3

’Szalehard város(a) az Ob folyófokánál fekszik / terület el / található / van [lit.: ül].’

(2) suriskári hanti (Hatanzejev 1955: 110)

χət kūtəp-na karti kūr ɔməs-l.
ház közép-LOC vas kályha ül-PRS.SG3

’A ház közepén vaskályha van/áll [lit.: ül].’

¹ A 2018-as szegedi nyelvtörténeti konferencián Sipőcz Katalin jelezte egy hozzászólásban, hogy a manysi nyelvórán Mikola Tibor is úgy fogalmazott: ha az ’ül’ jelentésű igét emberre használják, akkor az *ül* szóval kell magyarra fordítani, ám ha tárgyakkal összefüggésben szerepel, akkor a magyar *áll* szónak felel meg.

A fenti példák suriskári dialektusú tankönyvekből származnak, amely az alább vizsgálendő szintjai nyelvjáráshoz közeli változat, de ugyanez figyelhető meg például a kazimi szövegekben is (3), valamint a manysi szótár *ūnli* 'ül' szócikke is ilyen jelentésmegadással kezdődik: 'ül, áll (ha a tárgy szélesége, ill. hossza nagyjából azonos a magasságával)' (Munkácsi – Kálmán 1986: 695).

(3) kazimi hanti (Szengepov 2008: 43)

<i>kort</i>	<i>kūtlap-ən</i>	<i>kārəs</i>	<i>χot</i>	<i>əməs-λ.</i>
falu	közép-LOC	magas	ház	ül-PRS.SG3

'A falu közepén magas ház áll.'

Írásom az alábbi kérdésekre keresi a választ: a) Milyen megkötések körvonalazódnak a korpusz alapján a kvázi-kopula használatára nézve? b) Mivel magyarázható az 'ül' ige európai szemlélettől eltérő használata?

A cikk felépítése a következő: a szintjai hanti nyelvjárás és a szintjai korpusz (2) bemutatása után a kvázi-kopula és a testtartást kifejező igék fogalmának (3) tisztázása következik. Ezután a hanti 'ül' ige jelentésváltozásait tekintem át a hagyományos szövegek alapján készült hanti szótár és a korpusz adatainak összevetése által (4). Az írást összegzés zárja (5).

2. A szintjai nyelvjárás és a szintjai korpusz

A vizsgálat ebben az első fázisban azon a szintjai beszélt nyelvi anyagon történik, amely Ruttkay-Miklián Eszter terepmunkáinak egyik eredménye.² (Ruttkay-Miklián 2001) Ez az anyag a hanti nyelvjárás anyagok között nemcsak műfaját, hanem terjedelmét tekintve is páratlan, ugyanakkor eltörpül azoknak az óriási elektronikus korpuszoknak árnyékában, amelyeken például az angol nyelvi kutatásokat végezték.³ Ha gyakorisági vizsgálatoknak nem is lenne értelme ezen az anyagon, a három ige prototipikus használatának leírását meg lehet kezdeni ennek alapján.

A hanti nyelv az uráli nyelvcsalád ugor, azon belül az obi-ugor ágához tartozik. Az orosz Föderációban, Nyugat-Szibériában beszélik. Történetileg megkülönböztethetünk egy keleti, egy déli és egy északi nyelvjáráscsoportot,

² Ismételtelen köszönetemet fejezem ki Ruttkay-Miklián Eszternek, hogy gyűjtését lejegyzéssel és fordítással együtt rendelkezésemre bocsátotta.

³ A British National Corpus 100 millió szavas volt, a kisebbek pedig (pl. Corpus of London Teenage Language) 0,5–1 millió szót tartalmaztak (Newman – Rice 2001: 110–111).

a déli azonban már körülbelül egy évszázaddal ezelőtt eltűnt. A szinjai dialektus az északi nyelvjáráscsoportba sorolható. Nevét a Szinja folyóról kapta, amely az Ob nyugati mellékfolyója. A legutóbbi népszámlálások szerint hantinak összesen kb. 30.000-en vallják magukat, akiknek csak mintegy harmada beszéli a hantit. A hanti a generációk közti nyelvátadás hiánya miatt veszélyeztetett nyelv, tehát már az idősebb generációk is kétnyelvűek, a fiatalok csak akkor tudnak jól hantiul, ha hagyományos foglalkozást űző csoportokból származnak. A 2011-es adatok szerint a Szinja folyó mentén a lakosság 79%-a, azaz 1429 fő hanti (Ruttkay-Miklián 2014: 18–19).

A vizsgálat alapjául egy Ruttkay-Miklián Eszter által a 2000-es évek elején gyűjtött szöveganyag szolgál (Ruttkay-Miklián 2011). Adatközlője egy akkoriban ötvenes éveiben járó kétnyelvű beszélő volt, akitől több tíz órányi hanganyagot vett fel. Ezt az osztjakológiában szokásos transzkripcióval később lejegyezte, valamint magyar és angol fordítással látta el.

A gyűjtés a hanti nyelv etimológiai és nyelvjárási szótárából (Steinitz 1966–1988) kiindulva, a Schmidt Éva által kidolgozott módszer szerint történt. Ennek lényege az, hogy a terepmunkás megad egy szót, a beszélő pedig saját intuíción alapján elmagyarázza jelentését és használati körét, illetve esetenként elhatárolja más lexémáktól. A munka során az adatközlő saját intuíción alapján változatos terjedelemben szabadon beszél. Így valódi spontán beszédet rögzítenek (habozás, kiszólások, önkorrekciók, töredékesség jellemzi). A szöveg tartalmilag sem szerkesztett, és később sem módosítják nyelvészeti vagy néprajzi preconcepciók. A beszélő a hagyományos hanti kultúrát és a modernebb világot egyaránt jól ismeri (Ruttkay-Miklián 2011). Idiolektusa a hanti nyelv biztos tudására vall, de az orosz nyelv hatását is tükrözi.

3. Kvázi-kopulák és testtartást kifejező igék

3.1. A kvázi-kopulákról

A kopula és a kvázi-kopula fogalma Pustet 2005 alapján a következőképpen adható meg.

A kopula olyan nyelvi elem, amely együttesen szerepelhet bizonyos lexémákkal, amikor azok a predikátum magjaként funkcionálnak. A kopula szemantikailag nem ad hozzá a predikátumhoz, amelyben szerepel. Ezzel szemben a kvázi-kopulák hozzátesznek valamelyest a predikátum jelentéséhez.⁴ Ez is mutatja köztes helyzetüket az igék és a kopulák között. A kopulának

⁴ A magyarban például a *fekszik*, *elsterül* (rendszerint: *terül el*) a lokatív mondatokban az alany szembetűnő vagy döntően horizontális kiterjedését idézi fel.

nincs önálló jelentése, és nem funkcionálhat predikátumként önmagában. Az igék ezzel szemben önálló jelentéssel bírnak, és egyedül el tudják látni a predikátum funkciót. A kvázi-kopulát nem lehet önmagában használni, azonban a predikátum jelentéséhez hozzátesz valamennyit az ige eredeti jelentéséből (Pustet 2005: 5–6).

3.2. A testtartást kifejező igékről

Az 'ül', 'áll', 'fekszik' igék kiemelt jelentőségét Newman 2009 alapján a következőkkel lehet alátámasztani. (a) Szemantikai címkékként ellátott korpuszok alapján alapjelentésben a testtartást kifejező igék közül ezeknek a legsűrűbb a használata. (b) A testtartást kifejező igék közül ezek válnak a leggyakrabban kvázi-kopulává a lokatív és az egzisztenciális mondatokban. (c) A testtartást kifejező igék közül ez a három válik gyakran igeidő vagy aspektus jelölőjévé. (d) Olyan nyelv is van, amelyben ez a három ige vesz részt névszói osztályok jelölésében (Newman 2009: 31–34).

A lokatív mondatokban a létigén kívül kopulaként szereplő igék jellemzően tartalmaz szóra vezethetők vissza. Forrásul többek között a testtartást és elhelyezkedést kifejező igék szolgálnak.⁵ Ezeknek kopulaszerű használatuk mellett meglehet a szó szerinti igei jelentésük is.⁶ A szó szerinti és a kiterjesztett jelentések elkülönítésével is foglalkozik a szakirodalom (Fraser 2017). Megbízható mondattani és szemantikai fogódzót nyújt Frasernek az a tesztje, amely feltárja, mi történik, ha a mondat helyhatározóját töröljük. Pl. *Az öregember a parkban ül* mondatból a helyhatározó elhagyásával is elfogadható mondat válik, míg *Az olvasólámpa az éjjeliszekrényen áll* mondatból ezt a mondatrészt elhagyva nehezen értelmezhető eredményre jutunk: **Az olvasólámpa áll*. Ilyen felépítésű mondat csak az ige szó szerinti vagy alapjelentésével képzelhető el, a lokatív mondatoknak pedig kötelező eleme a hely megjelölése.

Jellemző, hogy a lokatív mondatokban használatos kopulák az egzisztenciális mondatokban is megjelennek.⁷ Megfigyelések szerint a nyelvek kétharmada ugyanazt a kopulát alkalmazza mindkettőben (Clark 1978, idézi Ameka 2007: 854).

⁵ Más mondattípusokban természetesen más szemantikájú igékből válhat kvázi-kopula, lásd pl. az angol *to become*, *to feel*, *to remain* etc. (Pustet 2005: 5–6).

⁶ Teljesen ki is üresedhet szemantikailag. Erre sok indoeurópai példát tud a szakirodalom, pl. a spanyol *estar* létige egy 'áll' jelentésű szóra vezethető vissza (vö. proto-indoeurópai **steh₂*; Ameka 2007: 856).

⁷ A címben szereplő mondat, amely egy suriskári nyelvjárású tankönyvből származik (Hatanzejev 1955: 89), egzisztenciálisnak tekintendő.

A fent vázolt igecsoportra különféle szempontú kutatások irányultak. Ezek egyike az emberre jellemző testtartásokat leíró igék (*ül, áll, fekszik*) metaforizációját, illetve ezeknek a lokatív mondatokban betöltött szerepét vizsgálta (Newman 2002b). Ez a kutatási projekt abból indult ki, hogy az 'ül', 'áll' és 'fekszik' igék az ember alapvető testtartását és a térben elfoglalt helyzetét, valamint a fizikai aktivitást is kifejezik, és a leggyakrabban metaforizálódnak más élőlények, illetve tárgyak cselekvésének vagy helyzetének leírására is. Alkalmasak továbbá arra, hogy különböző méretű és alakú tárgyak vagy objektumok helyzetére és alakjára utaljanak. Az azonban nyelvenként változó, hogy a fenti igékre a lehetséges metaforizációk közül melyek vonatkoztathatók. Az egyes testtartásokhoz az elhelyezkedés, a pozíció megtartásának könnyebb vagy nehezebb volta, illetve az adott kultúrában való megítélése stb. szempontjából különböző asszociációk társulnak, amelyek nyelvenként különböznek. Az angol nyelvben ezek a tulajdonságok, képzetek a következők (1. táblázat):

Térbeli helyzet	<i>sit</i>	viszonylag kompakt helyzet
	<i>stand</i>	vertikálisan elnyúló pozíció
	<i>lie</i>	horizontálisan elnyúló pozíció
Dinamika	<i>sit</i>	közepes mértékű kontroll, ill. egyensúly, könnyen fenntartható
	<i>stand</i>	a legnagyobb mértékű kontroll, ill. egyensúly, a legnehezebben fenntartható
	<i>lie</i>	a legkisebb kontroll vagy egyensúly, fizikai erőfeszítés nélkül fenntartható
Aktív zóna	<i>sit</i>	ülep (és felsőtest)
	<i>stand</i>	lábak (és felsőtest)
	<i>lie</i>	egész test
Szocio-kulturális	<i>sit</i>	kényelmes helyzet munkára és pihenésre is
	<i>stand</i>	potenciálisan a legnagyobb erőfelfejtést teszi lehetővé
	<i>lie</i>	asszociációk: fáradtság, betegség, alvás, halál

1. táblázat:

Az angol testtartást kifejező igékhez köthető értékek és asszociációk az egyes domainekben (Newman 2002b: 2 alapján)

A fenti táblázat alapján esetleg úgy tűnhet, hogy a testtartásokhoz rendelt fogalmak univerzálisak, és ennek alapján a nyelvekben hasonló viselkedésű igékre lehet számítani, Vidaković-Erdeljić például feltételezi, hogy az üléshez univerzálisan pozitív asszociációk kötődnek, mivel az üléshez a pihenés fogalmát kapcsoljuk. Ha azonban ez a szükségesnél tovább tart, akkor inakti-

vitást és időpazarlást idéz fel, és ez már vezethet negatív jelentésösszetevőhöz. Kutatásai szerint az angolban, a németben és horvátban egyaránt az inaktivitás idéződik fel, amikor az 'ül' jelentésű igét élettelen alannal használják. Ezt leszámítva azonban hatalmas különbségek vannak a horvát és a két másik vizsgált nyelvnek az 'ül' igéből kiinduló metaforizációi, illetve metonimikus használatai között, hiszen a horvát egyetlen jellemző használatától eltekintve (part of the scenario for the whole scenario)⁸ nem él ezzel a lehetőséggel. Másrészt az angol és a német között is nagy eltérés van, hiszen az utóbbiban kötelezően térbeli helyzetet kifejező igével kell kódolni a tárgyak hollétét lokatív mondatokban,⁹ míg az angolban ez inkább lehetőség (Vidaković-Erdeljić 2013: 276).

A metaforikus kiterjesztések a nyelvekben tehát nem egyformák.¹⁰ A magyar *A számítógép nálunk az asztalon áll* mondat szó szerint fordítva angolra aggályos eredményt hoz: *?The Computer stands on a desk in our house*, mert a számítógép vertikálitása nem prominens a többi dimenziójához képest, valamint lába sincs, és ez a két tényező az angolban nem teszi lehetővé a *stand* 'áll' ige használatát. Éppen ez utóbbiak miatt viszont az angolban a felhőkarcolóval és a franciaággal használható a *stand* ige lokatív mondatokban. Ugyanakkor magyar anyanyelvűeknek eszébe sem jutna az *ül* igét használni az alábbi angol mondat magyar fordításában: *The computer sits on the table*,¹¹ hiszen a magyar *ül* ige – szemben az *áll* és a *fekszik* igékkel – semleges stílusban nem vonatkoztatható tárgyakra, csak élőlényekre. A franciában a testtartást kifejező igékről pedig összefoglalóan elmondható, hogy használatuk nem terjeszthető ki [–élő] jegyűekre (Newman 2002b: 7).

Newman antropocentrikus megközelítésétől eltérően kutatótársaival Ameke nem a legjelentősebb testtartást kifejező igék metaforikus jelentéseit kutatta, hanem éppen ellenkezőleg: a lokatív mondatokban előforduló kvázi-kopulák forrásául szolgáló igéket kívánta meghatározni (Ameke – Levinson

⁸ A meghatározás szerint ez a következőt jelenti: „In such uses *sit* carries the meaning of 'to be in session' or 'to be a member of an official body' such as parliament, judicial panel, councils or committees.” Erre egy példa: *She teaches, consults, sits on committees, and participates in seminars* (Vidaković-Erdeljić 2013: 270).

⁹ *Stehen* 'stand', *liegen* 'lie', *hängen* 'hang', *lehnen* 'lean', *stecken* 'be in tight fit, be stuck', *klemmen* 'be stuck, be jammed', *kleben* 'stick by means of glue', *haften* 'adhere', *schwimmen* 'be afloat in liquid', and *schweben* 'be afloat' (Kutscher – Schulze-Berndt 2007).

¹⁰ Valójában még közeli rokon nyelvek is eltérhetnek ebben (Ameke – Levinson 2007: 848).

¹¹ Newman példamondata (Newman 2002b: 7).

2007). Az egyes nyelvek leírásaiból igen tarka kép bontakozott ki. Szerzőtársával Ameka több csoportot állapított meg annak alapján, hogy a semleges stílusú lokatív mondatokban az adott nyelv hány kvázi-kopulát alkalmaz:

- (a) Ige nélküli lokatív mondatokat ismerő nyelvek.¹²
- (b) Az egyetlen lokatív igét felmutató nyelvek csoportja.
- (c) A lokatív mondatokban nagyszámú igét alkalmazó nyelvek csoportja (9–200).
- (d) A lokatív mondatokban kis számú (3–5) kvázi-kopulát használó nyelvek köre.

Noha a (c) pontban leírt nyelvek köre távolinak, egzotikusnak tűnhet, valójában a német nyelv is nagyszámú kvázi-kopulát alkalmaz lokatív mondatokban. Ugyan a felsorolt 10 gyakori között nem szerepel az 'ül' ige, használatának van egy, a téma szempontjából fontos sajátja. Vidaković-Erdeljić korpuszvizsgálata szerint a németben a tárgyas *setzen* ige akkor használatos, amikor valamit emelvényre vagy magasabb helyre tesznek fel (Vidaković-Erdeljić 2013: 276), ami felveti a kérdést, hogy milyen különbségeket okoz az ülés mint cselekvés tárgyi kultúrája (hogyan, milyen környezetben, milyen alkalmatosságon történik), amely szempontnak relevanciája van a hanti esetében is.

4. Az *ɔməsti* ige jelentései és funkciói

A szó kiterjesztett jelentései nem voltak ismeretlenek az osztjakológiában. A hanti etimológiai szótár szerint (Steinitz 1966–1988: 103–106) a szó alapjelentésében az egész hanti nyelvterületen ismert. Az abból levezethető jelentéseket és nyelvjárási adatoltságukat a 2. táblázat mutatja:

jelentés		nyelvjárás	
a	sitzen, sich setzen	K	V-Vj Likr Mj Trj J
		D	Irt (DN KoP Kr ua)
		É	Ni Š Kaz Sy Pit O
b	sein	K	
		D	DN
		É	
c	wohnen, leben	K	
		D	
		É	Š

¹² Olyan nyelv azonban nincs, amelyben kizárólag ige nélküli lokatív mondatok vannak (Stassen 1997: 233ff, idézi Ameka – Levinson 2007: 855).

d	an seinem Platz sein	K	
		D	Kr Ni
		É	
e	sich irgendwo befinden (Haus, Boot)	K	Vj
		D	DN Ni
		É	Š Sy
f	unbeweglich stehen, ohne ab- und zuzunehmen	K	
		D	DN Ni
		É	
g	untergehen (Sonne)	K	
		D	
		É	Ni Kaz O

2. táblázat:

*Az ɔməsti intranszitiv jelentései a hanti etimológiai szótár szerint
(Steinitz 1966–1988: 103–106)*

4.1. Az ɔməsti ige a színjai szövegekben

A szótár által megadott jelentések többségére található példa a vizsgált színjai szövegekben is. Az adatközlő az ɔməsti ige jelentésének magyarázatakor saját intuíciónak szerint kizárólag a szó szerinti jelentést adta meg (4),¹³ amely a táblázat [a] jelentésével azonos:

- (4) ɔməs-ti jasəŋ, nŭ, χōŋ ɔməs-l-ən, năŋ
 ül-INF szó na amikor ül-PRS-SG2 SG2
- ilŋ mōlt elti ɔməs-l-ən il'i mŭw-ŋ ɔməs-l-ən,
 lent valami -on ül-prs-sg2 vagy föld-LOC ül-PRS-SG2
- il'i χōta ɔməs-l-ən. šit ši jasəŋ.
 vagy hol ül-PRS-SG2 az.N az.ADJ szó

‘Az ülni szó, na, amikor ülsz, lent, vagy valamin ülsz, vagy a földön ülsz, vagy hol ülsz. Az az a szó.’

A [b] és [c] jelentésekhez (‘sein; wohnen, leben’) tartozik az alábbi példa (5):

- (5) mālaŋ χŭl, mālaŋ, šit mālaŋ χŭl, wan,
 gödör hal gödör az gödör hal nézd,

¹³ Később kitért más jelentésre is (lásd alább).

<i>jasti-l-a,</i>	<i>mǎlaŋ-ən</i>	<i>ɔməs-l:</i>	<i>mǎlaŋ</i>	<i>χül.</i>
mond-PRS-PASS.SG3	gödör-LOC	ül-PRS.SG3	gödör	hal

'Gödri hal, folyómeder gödri, az gödri hal, nézd, mondják, a folyómeder gödrében van (/ʔél): gödri hal.'

A szótár által megadott következő jelentéshez [d] sorolható az alábbi szövegrészlet. Amint a magyarázatból kiderül, ha a zuhanócsapda fel van húzva / fel van állítva, akkor „ül”, és ez szembenáll azzal, ha nincs beállítva, leesett vagy kiakadt (6):

(6)	<i>sesi,</i>	<i>śit</i>	<i>wante,</i>	<i>sesi</i>	<i>ɔməs-l:</i>	<i>sesi</i>	<i>ɔməs-s-en?</i>
	csapda	az	nézd	csapda	ül-PRS.SG3	csapda	felállít-PST-SG2.O
	<i>sesi</i>	<i>ɔməs-s-en?</i>		<i>il</i>	<i>pit-l</i>	<i>ki,</i>	<i>lűw,</i>
	csapda	felállít-PST-SG2.O		le	esik-PRS.SG3	COND	SG3
	<i>śit,</i>	<i>jastl:</i>	<i>sese-m</i>	<i>sõχnəp-mal.</i>		<i>nõ</i>	<i>śit</i>
	az	aszongya	csapda-SG1	véget.ér-EVID.PST.SG3		na	az
	<i>inśəs-ləl:</i>		<i>sese-m</i>	<i>ɔməs-əl?</i>	<i>sese-l</i>	<i>il</i>	
	kérdez-PRS.SG3.O		csapda-SG1	ül-PRS.SG3	csapda-SG3	le	
	<i>pit-məl,</i>		<i>śit</i>	<i>il</i>	<i>pit-əs.</i>		
	esik-EVID.PST.SG3		az	le	esik-PST.SG3		

'A zúzócsapda, az, nézd, a zúzócsapda ül: a csapdát felállítottad? A csapdát felállítottad? Ha leesik, az, a csapda, aszongya: a zúzócsapdám kiakadt. Na, azt kérdezi: a csapdám ül? A csapdája leesett, az leesett.'

A következő szótári jelentés [e] azzal a lokatív mondatbeli használattal azonos, amely a jelen írás fókuszában van: azaz a *Hol?* kérdésre adott válaszban fordulhat elő, és a helyhatározó mindig kötelező a mondatban (7):

(7)	<i>χəp</i>	<i>namən</i>	<i>ɔməs-l,</i>	<i>χəp-en</i>	<i>χǔp-ən</i>	<i>ǔti</i>	<i>lak-l-a.</i>
	csónak	parton	ül-PRS.SG3	csónak-SG2	hullám-LOC	partra	vet-PRS-PASS.SG3

'(...) a csónak a vízparton áll, a csónakot a hullám kiveti a partra.'

A szótár által megadott, a fenti táblázatban [f]-fel jelölt jelentéssel ('unbeweglich stehen, ohne ab- und zuzunehmen') rokonítható, illetve az abból levezethető további jelentések igen gyakoriak a vizsgált szinjai szövegben. Az

első példában a mozgás hiányát fejezi ki az 'ül' ige (8), a következő kettőben inkább a változatlan állapotot (vö. inaktivitás) (9) (10):

- (8) *purlə-ti, nə purlə-ti* *šit mǝj, wəj purlə-l,* *χun*
 felszáll-INF na felszáll-INF az mi állat felszáll-PRS.SG3 mikor
šit nəχ wəj-en tǝχəl-en purlə-l. purlə-l mǝj?
 az fel állat-SG2 szárny-LOC felszáll-PRS.SG3 felszáll-PRS.SG3 mi
tǝχləŋ χəp əməs-l, tǝχləŋ χəp-en purlə-l.
 szárnyas csónak áll-PRS.SG3 szárnyas csónak-SG2 felszáll-PRS.SG2

'Felrepülni, na, felrepülni, az micsoda, a madár felrepül, amikor a madár a szárnyával felrepül. Felrepül micsoda? A repülőgép áll, a repülőgép felszáll.'

- (9) *wǝšrem. nə mǝlti χəšək kawər-l-en, χǝw-šək əməs-l*
 savanyú na valami húsleves főz-PRS-SG2.O hosszú-COMP ül-PRS.SG3
il'i mǝj, jastl: χəšəŋk-əl wǝšrem-a ji-tal!
 vagy mi aszongya húsleves-SG3 savanyú-LAT válik-EVID.PRS.SG3

'Savanyú. Na, valami húslevet főzöl, hosszabb ideig áll, vagy mi, aszongya: a húslé megsavanyodik!'

- (10) *šaj jiš-te-n jǝpijən an-lan, nə, an-en*
 tea iszik-PTCP.PRS-SG2 után edény-PL<SG2 na edény-SG2
ujtman nəχ lǝχət-l-en, šita χun¹⁴ nəχl
 természetesen fel mosogat-PRS-SG2.O ott mikor piszok(?)
telən χun əməs-l!
 tele mikor ül-PRS.SG3

'Miután megteáztál, az edényeidet, na, az edényeidet természetesen elmosod, ott hogy állna maszatosan?'

A szótárban megadott [g] jelentésre nincsen példa. Ugyanakkor dokumentálható egy 'áll valahogyan' ('valahogyan elrendeződni, lenni') jelentés is, amelyben a módhatározói bővítmény kötelező (11) – (12):

¹⁴ Az eredeti lejegyzés jelzi, hogy a magánhangzó minősége eltért a szótár szerint várhatóól. Ebben a cikkben az egyszerűség kedvéért minden előfordulása a szótári leírás szerint szerepel.

- (11) *nõ pɔχəl ultijən jasti-l-en* *χōta, pāləŋ-ət pɔχləŋ-ət.*
 na gomoly olykor mond-PRS-SG2.O hol felhő-PL gomolygó-PL
pāləŋ-ət, pāləŋ-a jūw-mal, pɔχləŋ-a ɔməs-l-ət,
 felhő-PL felhő-LAT válik-EVID.PST.SG3 gomoly-LAT ül-PRS-PL3

'Na, a gomolyt néha mondod, hol, a felhők gomolyosak. A felhők, befelhősödött, gomolyokban vannak, (...).'

- (12) *tām misi paj tōrn-ət misi paj-ət misi paj-ət-ən*
 ez lápi csomó fű-PL lápi csomó-PL lápi csomó-PL-LOC
ul-l-ət, nõ, al'-l-aj-ət misi paj-ət.
 él-PRS-PL3 na hív-PRS-PASS-PL lápi csomó-PL
tāmiš pɔχl-ət-ən ɔməs-l-ət.
 ilyen csomó-PL-LOC ül-PRS-PL3

'Ezek a lápi sásfélék lápi sások, lápi sás zsombékon nőnek, na, úgy hívják, hogy lápi sás. Ilyen csomókban állnak.'

A továbbiakban az 'ül' igének csak a kvázi-kopula funkcióját tárgyalom.

4.2. Az *ɔməsti* mint kvázi-kopula a színjai szövegekben

Az 'ül' jelentésű igékből Heine – Kuteva jellegzetes grammatikalizációs folyamatokat tárgyaló műve szerint is gyakran jön létre kopula (Heine – Kuteva 2004: 325).¹⁵ Ehhez egy olyan lépés vezet, amely során az eredetileg emberre használatos igének kialakul egy kiterjesztett, metaforikus jelentése is, azaz hasonló vonások vagy mozzanatok alapján az emberen kívül más élőlények vagy tárgyak térbeli elhelyezkedése is kifejeződik segítségével. A *Hol?* kérdésre felelő mondatokban, ahol a helyhatározó új közléselemként megjelenik, kötelező bővítmény, a térben elfoglalt helyzet kifejezésének szemléletessége háttérbe kerül. A különböző nyelvek tanúsága szerint azonban ez a háttérbe kerülés nem feltétlenül jelenti azt, hogy a szó jelentése teljesen kiürül, és bármilyen alannal azonnal használható lesz.

¹⁵ A másik két felsorolt funkció, ami még létrejöhet ilyen jelentésű igékből, az a habituális, illetve a folyamatos igeidő kifejezője. Más művek szintén kitérnek arra, hogy grammatikalizációs folyamatoknak az 'ül' jelentésű ige gyakran kiindulópontja, összefoglalja Vidaković-Erdeljić 2013: 264.

A megszorításokra korlátozott mértékben a korpusz adatai alapján is lehet következtetni. A tankönyvi példákkal szemben – vö. (1) – a színjai beszélő a tőle rögzített anyagban kisebb és nagyobb tárgyakkal együtt használja az ’ül’ igéből létrejött kvázi-kopulát. Ezek alapján a prototipikus alany stabilan álló, kompakt, alapjához képest nem magas, terjedelmes alappal rendelkező tárgy vagy nagyobb fajta objektum. Ez azonban csak hozzávetőleges meghatározás a korpusz alapján. Az érzékeny határookra bizonyíték például az alábbi szövegrész, amelyből látható, hogy a ház és a kúpsátor eltérő arányai valóban eltérő kvázi-kopula választását írják elő (13):^{16,17}

- (13) *χɔt-en, tūmís χār χɔt χōti jast-l-a: χɔt lɔj-l.*
 sátor-SG2 olyan nyíl.tér sátor hiszen mond-PRS- sátor áll-PRS. SG3
 PASS.SG3
- a tāmís pawər χɔt χōt ɔmas-l. tūm, wante, tūm*
 de ilyen gerenda sátor hiszen ül-PRS.SG3 az nézd az
- āl lɔnsili-ti χɔt χōti. lɔnsili-l-en,*
 egyszerűen felállítgat-PTCP.PRS ház hiszen felállítgat-PRS-SG2.O
- jastl: χɔt lɔj-l. χɔt lɔj-l. ši χɔt-en,*
 aszongya sátor áll-PRS.SG3 sátor áll-PRS.SG3 az ház-SG2
- wan, āt ɔməs-l, lūw lɔj-l. āl*
 nézd NEG ül-PRS.SG3 SG3 áll-PRS.SG3 egyszerűen
- lɔs-l-en χōti āl lɔnsili-l-en jūχ-ət elti.*
 felállít-PRS-SG2.O hiszen egyszerűen felállítgat- fa-PL -ből
 PRS-SG2.O

’A ház, olyan nyílttéri sátorra hiszen mondják: a sátor áll. De az ilyen gerendaház pedig ül. Az, nézd, az csak úgy felállítgatott sátor. Felállítgatod, aszongya: áll a sátor. Áll a sátor. Az a sátor, nézd, nem ül, az áll. Csak felállítod hiszen. Csak felállítgatod fákból.’

A gyűjtés során, amikor a feladat kimondottan az *ɔmasti* ’ül’ jelentésének megvilágítása volt – a magyarázat első részét lásd (4) – a beszélő, érzékelhetően a terepmunkás újabb kérdésére elmondta azt is, hogy emberen kívül

¹⁶ Amit tovább bonyolíthat, ha nemcsak a végeredmény térbeli jellemzői meghatározók, hanem a kúpsátor felállításának módja is belejátszik, amely művelet köztudottan a fázis felállításával kezdődik.

¹⁷ Lásd továbbá a (3) példát.

még mivel összefüggésben lehet használni a szót, azaz ad példákat metaforikus használatra is. Ebben a felsorolásban az alábbiakat említi: SZÉK, ASZTAL, CSÓNAK, SZÁN, HÁZ.¹⁸ A lista érdekessége, hogy a lábbal vagy talppal (szán) rendelkező tárgyak sem állnak, hanem az 'ül' szóból létrejött kvázikopolúval használatosak (14). A többi példa abban tér el, hogy a beszélő nem tudatosan az 'ül' szó jelentését magyarázza, hanem más szavak tárgyalásakor kerül elő, tehát ösztönösen használja, pl. (15)

- (14) *nő* *wert-l*, *ál* *mőlti*, *ši* *tām* *ulas*,
na *lehetséges.lenni-PRS.SG3* *egyszerűen* *valami* *az* *ez* *szék*
il'i *műj*, *jastl:* *ulas* *omas-l*, *ulas-em* *ši* *iš'ni*
vagy *mi* *aszongya* *szék* *ül-PRS.SG3* *szék-SG1* *az* *ablak*
pŋŋəlŋ *omas-l*, *pāsən* *šita* *omas-l*, *χəp* *omas-l*,
mellett *ül-PRS.SG3* *asztal* *ott* *ül-PRS.SG3* *csónak* *ül-PRS.SG3*
őχəl *omas-l* *kamən*, *χəɬ* *omas-l*, *omas-l*, *jastl*.
szán *ül-PRS.SG3* *kint* *ház* *ül-PRS.SG3* *ül-PRS.SG3* *aszongya*.

'Na, lehet csak valami, ez a szék, vagy mi, aszongya: áll a szék. A székem az ablak mellett áll. Ott áll az asztal. Ott áll a csónak, kint áll a szán, a ház áll, áll, aszongya.'

- (15) Kontextus: (a csónak kajütjéről:) [Ide polcot kötnek, hogy edényt rakjanak rá, az egyik felére valami csizmát, megymást akasztasz, a ruhád, kendőd akasztd.]

[...]	<i>an-en,</i> csésze-SG2	<i>nań-en,</i> kenyér-SG2	<i>le-ti</i> eszik-PTCP.PRS	<i>an-en</i> csésze-SG2	<i>ɔməs-l,</i> ül-PRS.SG3
<i>nõrm-ət,</i> polc-PL	<i>siməs</i> olyan	<i>un</i> nagy	<i>kajak-ət</i> csónak-PL	<i>us-ət.</i> van.PST-PL3	

'[A másik felén] a csészéd, kenyered, tányérod van, polcok, olyan nagy csónakok voltak.'

A magyarázó céllal elsorolt lehetséges alanyok között szerepelnek tehát a lábbal rendelkező bútorok és állványszerű talppal rendelkező szán is, azaz az 'ül' ige használatos olyan alanyokkal is, amelyekkel más nyelvek – mint például a magyar vagy az angol – az 'áll' igéből keletkezett kvázi-kopulát hasz-

¹⁸ Ezek közül néhány egynél többször is előfordul.

nálnák. Ilyen volt a címben szereplő mondat is. Másrészt az 'ül' jelentésű ige nemcsak – akár épület nagyságú (3) – kompakt tárgy vagy objektum (2) hol-létének megadásában játszhat szerepet, hanem jellemzően városokkal és fal-vakkal mint alanyokkal is előfordul lokatív mondatokban – vö. (1) –, ame-lyek kiterjedése horizontálisan lényegesen nagyobb, mint vertikálisan, azaz amelyekkel felvetődhetne a 'fekszik' ige metaforikus használata is. Az, hogy az 'ül' ige jelentősége a vizsgált nyelvjárásban lényegesen nagyobb a másik két testtartást kifejező ige jelentőségénél, magyarázatként felveti a tárgyi kul-túra sajátosságainak hatását.

A hantik hagyományosan nem magas, tágas építményekben laktak, az ülés lényegében a földön történt, nem pedig emelt helyzetben (zsámolyon, széken, padon stb.). Az így ülő emberhez tehát látványában hasonló a földön széles alappal támaszkodó, de ahhoz képest nem túlságosan magas tárgy, ami a metaforizációt lehetővé teszi. Ugyanakkor a lábak vizuálisan nem különül-nek el nagyon a földön vagy padlón ülő ember képezte tömegtől, és különö-sebb funkciójuk sincs. Ez ahhoz vezethet, hogy a szóban forgó kvázi-kopula az ember többé-kevésbé kinyújtott lábához hasonló résszel egyébként rendel-kező tárgyakkal mint alanyokkal is előfordulhat – ilyen volt a címben szerep-lő tanári asztal is. Az is elképzelhető, hogy kezdenek fellazulni a használati szabályok, és általánosul az *ɔməsti* mint lokatív mondatokban szereplő kopu-la. Ezt a magyarázatot támogatja a következő példamondat is, amelyben az alany – kétdimenziós volta miatt – szintén atipikus. Helyhatározó hiányában a mondat inkább egzisztenciálisnak tekintendő¹⁹ (16):

- (16) *năŋ is-χör-en, tām mŭj ɔməs-l, ɔməs-l.*
SG2 árnyék-kép-SG2 ez mi ül-PRS.SG3 ül-PRS.SG3

'A te árnyékod, ez itt mi, ül, ül (ez, ami van, van).'

A 3. táblázat azt foglalja össze, hogy az *ɔməsti* ige különböző szerepeiben milyen alannal használható. Az utolsó oszlopban pedig a rendelkezésre álló adatok alapján levonható előzetes sejtések olvashatók arról, hogy milyen ala-nyokat feltételez az adott jelentés. Míg a többi jelentés esetében nehéz lenne közös geometriai jellemzőket találni, a 'valahol található' jelentéssel előfor-duló alanyok közös térbeli tulajdonságai megadhatók.

¹⁹ Az *itt* szó a hanti szövegben nem szerepel.

	jelentés	alany	alany tulajdonságai
a	sitzen, sich setzen	EMBER	ember
b	sein	GÖDRI HAL	élőlény
c	wohnen, leben	?ÁRNYÉK	
d	an seinem Platz sein	(ZUHANÓ)CSAPDA	tárgy
e	sich irgendwo befinden (Haus, Boot)	CSÉSZE, FAZÉK, HAL, EDÉNY, ÉTEL, NYÍRKÉREG DOBOZ, SZÉK, ASZTAL, CSÓNAK, SZÁN, HÁZ, ?ÁRNYÉK, LÁDA, TUTAJ	stabilan álló, kompakt, alapjához képest nem magas, terjedelmes alappal rendelkező tárgy vagy nagyobb fajta objektum
f	unbeweglich stehen, ohne ab- und zuzunehmen	HALBÉL, HÚSLÉ, BOGYÓ, VÍZ	élettelen, illetve élőlények részei
g	untergehen (Sonne)	–	–
h	'áll valahogyan, elrendeződik valahogyan'	LÁPI SÁS, FELHŐ, LÁBASKAMRA	élőlény (növény), élettelen

3. táblázat:

Az 'ül' szóval előforduló alanyok a szójelentések szerint osztályozva

A táblázatban felsoroltak közül az [e] jelentéshez tartozó tipikus alanyokra vonatkozó korlátozások szembeötlően elkülönülnek a többitől. Ugyanakkor a lábbal rendelkező bútorok és eszközök, valamint a (két dimenziós) árnyék előfordulása a nem prototipikus, de elfogadható alanyok jövőbeni vizsgálatát is felveti. Másrészt tisztázandó az is, hogy az 'áll' és az 'ül' igékből létrejött kvázi-kopulák használatának hol húzódik a határa.

5. Összefoglalás

A fenti vizsgálat az északi hanti 'ül' jelentésű igéből létrejött kvázi-kopula jellemzőinek leírására irányult.

A színjai beszélt nyelvi szöveg alapján az északi nyelvjárásokban az 'ül' ige eddig ismert jelentései többségükben adatolhatók. Kvázi-kopulaként való használata szintén igazolható, és a példák alapján erősen valószínűsíthető, hogy az 'ül' igéből keletkezett kvázi-kopuláknak jóval szélesebb körű a használata, mint a két másik, testtartást kifejező igéből ('áll', 'fekszik') létrejötteknek. Használatának feltételei (azaz az alanyra vonatkozó megkötések) elkülönülnek a többi jelentésben megfigyelhetőktől. Kvázi-kopulaként sokkal szűkebb a felhasználási köre: a tárgyak alakja is megszabja, hogy szerepelhet-e a mondatban; az alanyként ilyenkor jellemzően stabilan álló, kompakt,

alapjához képest nem magas, terjedelmes alappal rendelkező tárgy vagy nagyobb fajta objektum szerepel. Pontosabb szabályok e korpusz alapján nem írhatók le, de további adatok bevonásával és szintjai hanti beszélő közreműködésével pontosíthatók.

Felvetődött az 'ül' ige metaforizációjában bizonyos nyelven kívüli tényezők szerepe, azaz a hanti tárgyi kultúra egyes vonásainak hatása. Mivel az ülés jellemzően a földön vagy például prémme, szőnyeggel borított padlón történt, ez meghatározta a látvány térbeli jellemzőit, ami hathatott a tárgyalt kvázikopula-használat szabályainak alakulására. A lábak szerepe és alakja funkcionálisan, illetve vizuálisan nem különül el, a lábak mindössze megnövelik azt az alapot, amelyen az ülő test nyugszik. Ezért lehetséges az, hogy a metaforikus használatban az ülő helyzet kiterjedt alapja más szempontoknál (Vannak-e lábai pl. a bútornak? Döntően a vízszintes kiterjedés nagyobb-e?) fontosabb, és ez a fő oka annak, hogy a vizsgált ige a lokatív mondatok legjellemzőbb kvázi-kopulájává válhatott. Mivel a hanti és a manysi nép hagyományos életmódja és anyagi kultúrája igen hasonló, ezt a feltételezést támogatja a manysi nyelvből ismert párhuzam is.

Rövidítések

1	első személy	LOC	lokatívusz
2	második személy	NEG	tagadás
3	harmadik személy	O	tárgyas ragozás
ADJ	melléknévképző	PASS	passzívum
COMP	középfok	PL	többes szám
COND	feltételes	PRS	jelen
DU	kettes szám	PST	múlt
EVID	evidenciális	PTCP	igenév
INF	főnévi igenév	SG	egyes szám

Irodalom

- Ameka, F. K. – Levinson, S. C. 2007: Introduction – The typology and semantics of locative predicates: posturals, positionals and other beasts. *Linguistics* (Special Issue: The typology and semantics of predicates: posturals, positionals and other beasts) 45/5–6: 847–872.
- Clark, Eve V. 1978: Locationals: existential, locative and possessive constructions. In: Greenberg, Joseph H. (ed.), *Universals of Human Language*. Volume 4: Syntax. Stanford University Press, Stanford. 85–126.

- Fraser, Katherine 2017: Polysemy of an English posture verb: a case study of non-literal meaning. <https://www.hf.uio.no/english/research/theme/syntax-and-semantics/events/conferences/fraser.pdf>
- Hatanzejev, P. E. 1955: П. Е. Хатанзеев, Букварь. Учпедгиз, Ленинград.
- Heine, Bernd – Kuteva, Tania 2004: *The World lexicon of grammaticalization*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Kutscher, Silvia – Schultze-Berndt, Eva 2007: Why a folder lies in the basket although it is not lying: the semantics and use of German positional verbs with inanimate Figures. *Linguistics (Special Issue: The typology and semantics of predicates: posturals, positionals and other beasts)* 45/5–6: 1029–1064.
- Lazarev, G. I. – Akszarina, N. M. – Szengepov, A. M. 1984: Г. И. Лазарев – Н. М. Аксарина – А. М. Сенгепов, Хӓнты ясыӓ. Просвещение, Ленинград.
- Munkácsi Bernát – Kálmán Béla 1986: *Wogulisches Wörterbuch*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Newman, John (ed.) 2002a: *The linguistics of sitting, standing and lying*. John Benjamins, Amsterdam.
- Newman, John 2002b: A cross-linguistic overview of sitting, standing and lying. In: Newman (ed.), 1–24.
- Newman, J. 2009: English posture verbs: An experientially grounded approach. *Annual Review of Cognitive Linguistics* 7/1: 30–57.
- Newman, John – Rice, Sally 2001: English SIT, STAND, and LIE in small and large corpora. *ICAME Journal* 25: 109–133.
- Pustet, Regina 2005: *Copulas: Universals in the Categorization of the Lexicon*. Oxford University Press, New York.
- Ruttkay-Miklián, Eszter 2011: The dialect spoken by Roza Makarovna. *Synya Khanty Dictionary*. <http://hantisirn.nyttud.hu/sites/default/files/Dialect%20of%20Roza%20Makarovna2.pdf>
- Ruttkay-Miklián Eszter 2014: *Amikor a láb elnehezül... A színjai hantik tisztaságkonceptiója*. L'Harmattan, Budapest.
- Steinitz, Wolfgang 1966–1988: *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*. Akademie Verlag, Berlin.
- Szengepov, A. M. 2008: А. М. Сенгепов, Хӓнты ясыӓ 3. Просвещение, Ленинград.
- Vidaković-Erdeljić, Dubravka 2013: The polysemy of verbs expressing the concept SIT in English, Croatian and German. *Jezikoslovlje* 14/2–3: 263–279.

**“There is a teacher’s desk sitting in front of the pupils’ desks”
On the Khanty semicopula deriving from the verb ‘sit’**

This paper focuses on a Synja Khanty (North Khanty dialect) semicopula that goes back to the posture verb ‘sit’. After the survey of the basic meaning and metaphoric uses, its semicopula function is described. Compared to the patterns in some European languages, the distribution of the three main posture verbs, i.e. ‘sit’, ‘stand’ and ‘lie’, proves to be different. Namely, the North Khanty language, the spatial features of the objects like towns, villages, pieces of furniture, utensils, various vehicles etc. functioning as subjects invoke the semicopula ‘sit’ as a predicate of locative sentences, even in cases where many other languages would use either a ‘stand’ semicopula, or a ‘lie’ one. This characteristic is connected to some extralinguistic factors, namely, the scenery of sitting in the arctic culture in question. The main corpus of investigations is the 70 hour material of spoken Khanty that was collected by Eszter Ruttkay-Miklan two decades ago, however, some further examples of written sources are also quoted.

MARIA SIPOS

Remarks on areal linguistics in the information structure of the Ob-Ugrian languages

Sachiko SOSA – Susanna VIRTANEN

University of Helsinki – sachiko.toguchi@helsinki.fi
University of Helsinki – susanna.s.virtanen@helsinki.fi

1. Introduction

This study combines together two areas of modern linguistics: information structural analysis and areal linguistics. Our aim is to answer the question on whether there is any areal variation of information structure inside the Ob-Ugrian language branch of the Finno-Ugrian language family. The Ob-Ugrian languages are Khanty and Mansi, spoken in Western Siberia. Both of them have several dialects. As Finno-Ugrian languages, Khanty and Mansi have many common features of Uralic-origin, the lack of linguistic gender, for instance, agglutinativity and stem variation in both nouns and verbs. Common features for Ob-Ugrian languages are observed in the use of the dual category (this also appears in the Sami and Samoyedic branches of the language family), personal-type passive conjugation a low number of noun cases, and use of the possessive verb ('to have'). There are also a number of features adapted from the surrounding languages, and some of them will be presented in this study.

In this introductory section we will first present the theoretical background of the study in 1.1 and 1.2, some earlier studies in 1.3, and finally the aims of our study in detail in 1.4. Further, language contacts of our target languages are presented in Section 2, our research data in Section 3, and the results of our analyses in Section 4. Conclusions and further question are found in Section 5.

1.1. Areal linguistics and linguistic areas

The targets of areal linguistic research are multi-lingual communities, where features have been adapted from one language to one or several others. Areal linguistic studies often deal with features that appear in neigh-

borrowing dialects of individual languages, but are absent from the other dialects of the languages to which these dialects belong, or features appearing inside the community but not outside of it (see e.g. Muysken 2008).

The notion of a linguistic area (*Sprachbund*) has been discussed in literature for decades during the current and the previous centuries. For example, Trubetzkoy (1928) defines the distinction between a genetically related language family and Sprachbund type area by emphasising, that inside a Sprachbund there are often syntactic, morphological and phonological similarities, but not systematic sound correspondences or common basic vocabulary (Trubetzkoy 1928: 18). Campbell (2006) pays attention to the difficulty of defining a linguistic area. She refers to several approaches and attempts to provide a comprehensive definition. Finally, after discussing several criteria such as number of languages, number of language families, number of traits, nature of boundaries, and geography, she concludes that it may be impossible to come to a really satisfying conclusion (Campbell 2006: 18). While there is no meaningful distinction between borrowing and areal linguistics, defining a ‘linguistic area’ is difficult (Campbell 2006: 1). Campbell emphasises, however, that much more important than defining linguistic areas, is the investigation of the facts of linguistic diffusion.

In this study, our emphasis lies not on the definition of a linguistic area, but on the explicitly visible results of convergence inside one specific linguistic area. We concentrate on the Siberian linguistic area, especially on two languages that are genetically closely related to each other but have also been affected by the surrounding languages. The Ob-Ugrian languages belong to the Finno-Ugric language family and cover a great number of features common to all Finno-Ugrian languages. For thousands of years, however, they have also been influenced by other Siberian and European languages surrounding them. Anderson (2006) has discussed the phenomenon of a Siberian linguistic area and divided the Siberian languages over 40 altogether into 10 genetic units. For example, the Ob-Ugrian languages comprise their own unit and the Samoyedic languages their own. He also lists a branch of features commonly shared by all Siberian languages. Further, as a secondary areal feature, he mentions the widespread results of the Russian contacts during the recent centuries.

1.2. Information structure in the Ob-Ugrian languages

According to our recent studies (Virtanen 2015, Sosa 2017), both Khanty and Mansi follow the same principle in information structure: pragmatic functions are realized as syntactic functions. The more topical the argument

is, the higher position it occupies in syntactic hierarchy. There is a clear one-to-one correlation between the pragmatic primary topic and the syntactic subject. The variation between active and passive is due to information structure: in case any other semantic function other than agent is the primary topic of the phrase, the phrase is changed into passive. This correlation is relevant in every Ob-Ugric language form, in both Khanty and Mansi, and in every single dialect (for details, see 4.1).

In some language forms, there is also correlation between the pragmatic secondary topic and a marked syntactic object. For example, in Eastern Mansi, focal arguments are realized as unmarked direct objects (DO's) and obliques, whilst topical DO's are referred to both with verb agreement and case marking. This, however, is not to be applied to all Ob-Ugric dialects; there is variation inside the Ob-Ugric branch. In contrast to Eastern Mansi, topical objects in Northern Mansi and Northern Khanty are not case marked but only referred to with verb agreement.

In other words, there are basic principles common for all Ob-Ugric language forms, but, with regard to more detailed features, the dialects differ from each other. The differences do not follow language borders. Our aim in the following sections is to describe these differences and present an areal analysis on them.

1.3. Recent studies: Kulonen 1989

Kulonen (1989) has divided the Ob-Ugric area in three sub-areas according to the appearance of the pronominal passive agent. The Western Area includes Northern Mansi, Western Mansi and Northern Khanty. The Middle Area includes Eastern Mansi, Southern Mansi and Southern Khanty. The third area, the Eastern one, consist of Eastern Khanty alone. Kulonen's areal model is demonstrated in Table 1:

Western group	Middle group	Eastern group
Northern Mansi	Eastern Mansi	Eastern Khanty
Western Mansi	Southern Mansi	
Northern Khanty	Southern Khanty	

Table 1: Ob-Ugric areals according to the appearance of the pronominal passive agent (Kulonen 1989)

One of the aims of this study was to find out, if Kulonen's results can be applied to our data as well. As can be seen in our results, information structure has the same kind of areal variation as the pronominal passive agent, but the division is not exactly the same. With regard to areal differences in in-

formation structure, the Ob-Ugrian language forms cannot be grouped identically to Kulonen's model. We will present our own model of sub-areas in Section 4.

1.4. Aims of the study

Our starting point in this study is our own recent studies on information structure in the Ob-Ugrian languages and their various dialects. By correlating our recent studies (Virtanen 2015, Sosa 2017) we have observed, that there are differences in expressing information structure between different Ob-Ugrian language forms. These differences do not follow the language borders: certain features are found both in some forms of Khanty and some forms of Mansi, but not in the others: in other words, with regard to some features Northern Mansi is different from Eastern Mansi but similar to Northern Khanty etc. Our aim is to find out, whether these differences are dependent on areal factors, i.e. if they are caused by the different language contacts experienced in the different areas.

In this study, we will discuss two information structure- related features in the Ob-Ugrian languages: the marking of a syntactic Subject, and the marking of a syntactic DO. Within the Ob-Ugrian branch as a whole, the case marking or unmarkedness of both these functions is due to information structural factors, i.e. the level of topicality of the argument in question. However, there are minor differences in how information structure affects the morphological marking of these functions. Our aim is to examine, whether the model created by Kulonen in 1989 (see 1.3) can be applied to information structure as well or not. By analysing our own data, we determine whether different areas can also be distinguished for Subject and Object morphology, in the same way as Kulonen (1989) presents for the use of the passive. In this study our emphasis is on mapping the differences between different language forms. The deeper reasons for differences – e.g. details of the contact languages – will be topics of our forthcoming studies.

Subject and DO are syntactic functions. According to our recent studies, however, the basis of the Ob-Ugrian information structure is the correlation between syntactic and pragmatic features: variation between different ways of marking the syntactic functions of Subject and DO is based on information structural factors. This is why we are examining marking of syntactic functions as a part of information structural study. Our hypothesis is, that the same language contacts that have affected different areas differently, resulting in differences between the sub-areas of the Ob-Ugrian language branch, have caused differences in the way of marking Subjects and DO's as well. In

other words, our aim is to find out, whether there is areal diffusion in Subject marking and DO marking, too.

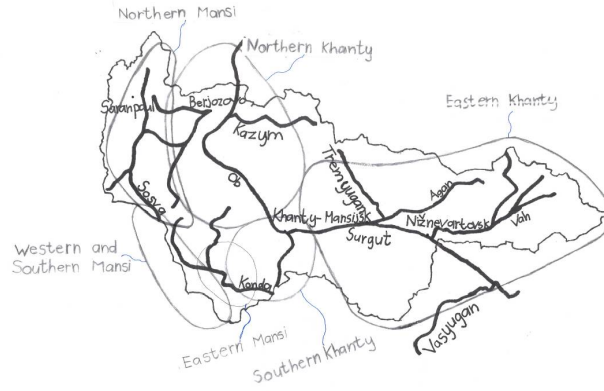
In the following sections, we will present data on several Mansi and Khanty variants. Different variants have different backgrounds of written use: some of them are regularly used in media and literature, and some have only been written by scholars. Even within the same variant, the confirmed transcription does not exist, but the transcription has been varied and changed many times (Salo 2009). Use of IPA is not appropriate these language descriptions either, since Southern Khanty, Eastern and Western Mansi are now extinct, a phonetic description is unrealistic. For these reasons, different transcriptions are used. In this paper, no mutual transcription has been used for presenting the entire data, rather each individual dialect is represented in a transcription form it was originally recorded in or one used in the most recent studies. This means, that several writing traditions appear beside one another: Northern Mansi is written in Cyrillic, Eastern Mansi in an orthography published by Kulonen in 2007, and so on.

2. Language contacts of Khanty and Mansi

The Ob-Ugrian languages Khanty and Mansi are spoken in the Autonomous District of the Khanties and Mansi in the Russian Federation. This is a multi-lingual area, where several minority languages are spoken in addition to the official state language, Russian. During recent centuries and millennia, variants of Khanty and Mansi have been influenced by many other Siberian languages. Both languages have several dialects, and different dialects have undergone different contacts with surrounding languages. The speaking areas of Khanty and Mansi are not two distinct areas, but the different variants of both languages are spoken in various locations inside the vast area of the district (see Map 1). Sometimes the speaking areas of Khanty and Mansi also overlap with each other. The areas where the Khanty and Mansi live are surrounded by several other minorities – and a Russian speaking population of course. Contact languages include both related and non-related languages. The of Khanty and Mansi language contacts have, so far, been mainly investigated from a lexical point of departure. In this section we will briefly discuss the most important language contacts of recent centuries and the present situation.

In the case of both Khanty and Mansi, the Russian influence is much newer than others: It has begun in 1600's in Southern Khanty. The earliest contact in the Ob-Ugrian period was an Iranian language in the 900's, but the

exact knowledge of linguistic contact, e.g. area and timing, is not 100 % clear. After the Iranian contact, the Western and Northern variants of both Khanty and Mansi have been in contact with speakers of Komi languages, at first around the 900's and later in the 1400's. The early Russian loanwords in Western and Northern Mansi and Northern Khanty have also arrived via Komi (Kálmán 1961: 29–36). Even today, some old Komis speak both Komi and Khanty in the region of Ovgort.

Map 1: Areas where Khanty and Mansi are spoken. (Map by Aura Torri, 2018.)

Southern Khanty came into contact with Turkic language forms in 1300's. Most loan words from Turkic are found in Southern Khanty because Eastern and Northern Khanty did not have contact with Turkic. Eastern and Northern Khanty have used loan words from Komi for corresponding concepts. Common Turkic loan words have spread through Southern Khanty and Southern and Eastern Mansi (Abondolo 1989, Toivonen 1945, Steinitz 1961).

Another important contact is Nenets. Steinitz (1959) found that Northern Khanty has 119 loan words from Tundra Nenets. Seven in Northern Mansi, especially the reindeer-breeding terminology has been influenced by the Nenets language. Eastern Khanty has been in contact with Forest Nenets, but their language contact has not been researched well yet (Verbov 1936, Toulouze 2003). Selkup also has been in contact with Khanty, however their contact level is not as intensive as other contacts.

To summarize in brief, each area has its own contact history. In addition to the common younger contact with Russian, the Western variants of both languages are mainly affected by Komi, whilst the Southern ones are effected by Turkic languages, and the Eastern variants of Khanty by Samoyedic languages.

3. Research data

Our data consist of written and audio materials for several Khanty and Mansi dialects. The content of the material is strongly attributed to our recent research projects. As one of the authors has written her PhD on Eastern Mansi, and the other on Eastern Khanty, the corpora used in these studies constitute the basis of our current data: 1200 written entries in Eastern Mansi and around 300 minutes of audio-recorded narrative in Surgut Khanty from Eastern Khanty. In addition, we have gathered smaller corpora on the remaining dialects: 500 entries on Northern Mansi, 400 entries on Western Mansi and 500 entries on Southern Mansi. Our new Khanty data consist of 100 entries on Southern Khanty and 430 entries on Northern Khanty.

Our Eastern Mansi data have been gathered from the almost only written resource we have – the folkloric collections of Kannisto and Munkácsi. For Northern Mansi we have used the largest up-to-date resource available: *Lūimā Sēripōs* is the only Mansi newspaper in the world, published twice a month in Khanty-Mansiysk. Southern Mansi data is from the online-corpus of a Hungarian colleague, Norbert Szilágyi: this data has also been gathered from the Kannisto's and Munkácsi's collections, but it has been transcribed and edited by Szilágyi. Western Mansi data derives ~~from~~ from the online corpus on Ob-Babel project: it too has been gathered from Kannisto's and Munkácsi's collections.

Eastern Khanty data mainly consist of the same data used in Sosa's dissertation. They consist of the folkloric collections of, e.g., Csepregi 1998, Csepregi and Sosa 2009, and Sosa's own collection. Southern Khanty data is gathered from the only written resource we have as Paasonen and Vertés (1980). Northern Khanty data is gathered from the online-corpus of two projects on Ob-Ugric languages as *Ob-Ugric languages*, *Ob-Ugric database* which were provided by Ludwig-Maximilians Universität München. Northern Khanty data base consists of e.g. Rédei (1968), Moldanov (2001) and Salovar (1995).

4. Areal differences in Ob-Ugrian information structure

In this section, we will present the main results of our analysis. In brief, our data show that the basic principles of information structure are identical in the whole Ob-Ugric branch, but there are areal differences on a micro-level: the differences do not follow language borders but the borders of areal sub-groups. The division of sub-groups differ in detail from the division made by Kulonen (1998), but the principle is the same: the diversity of mor-

phological devices used in Subject and Object marking varies inside the Ob-Ugrian branch, providing three different areal groups.

4.1. Common information structural features for all Ob-Ugrian languages forms

There are two very characteristic features common for all Ob-Ugrian language forms:

1) Both Khanty and Mansi are configurational languages: information structural functions are primarily expressed by variation between different syntactic structures, e.g. between active and passive.

2) In addition, the variation between two verb conjugation paradigms is connected to information structural features: the so called object conjugation is used for marking topicality of the DO in the whole Ob-Ugrian branch (see Skribnik 2001, Virtanen 2015, Sosa 2017).

In all Khanty and Mansi dialects the variation between active and passive, and the variation between different three-participant constructions, is based on information structure: there is a correlation between pragmatic and syntactic functions. The most topical element always occupies the syntactic role of Subject. This causes variation between active and passive. As demonstrated in (1) concerning Northern Mansi, for example, a sentence with the semantic Agent as the primary topic, is realized in the active. In this case, *people* is the topical, already known element in the text, and the sentence provides new information on their activities:

- (1) *Мӱхүм тӕлы ялп-ың хӕтал-ым сыс*
 people winter saint-ADJ day-PL POSTP
тув ёхм-ал-ас-ым.
 there come-DER-PST-PL

‘**People** came there to spend their winter holiday.’ (LS 1/2018)

As demonstrated in (2), a sentence with any other semantic function as the primary topic, is realized in the passive. In this example, the text has told about the tourists, and in this particular sentence, new information is provided about someone else taking them for a sleigh ride:

- (2) *Тувыл мӱй хӕтна-т сӕл-ы сун-ыл*
 then guest person-PL reindeer-ADJ sleigh-INSTR
ос ӕмн-ың суныл том-ыг-л-авӕ-с-ым.
 and dog-ADJ sleigh-INSTR take-DER-PASS-PST-PL

‘Then **the guests** were taken for a ride with a reindeer-sleigh or a dog-sleigh.’ (LS 1/2018)

The same kind of variation is found also in Khanty. In all of the Khanty variations, Subject is the primary grammatical role for topic, both in active and passive. The semantic agent is realized as a Subject in an active phrase, when it is the primary topic (example 3 and 4). The following examples are from a Northern Khanty folklore tale. In example 3, the subject *I*, the boy, is the main character of the tale:

- (3) *Ma ki noxpit-Λ-əm, χanti χo, χanti ne,*
 1SG if prevail-PT-1SG Khanty man, Khanty woman,
woΛəpse-Λ laškam-a pit-əΛ.
 life-SG<3SG free-DLAT become-PT.3SG
 ‘If **I** prevail, the life of the Khanty man and the Khanty woman will be free.’
 (Rédei 1968: 84)

In the same tale, the main character keeps the status of the primary topic in discourse. However, another referent comes into as the semantic agent. The primary topic is still the main character as patient, even though it is a general tendency that the semantic agent has often topical status. In such a case, the primary topic is realized as Subject of passive in order to keep the status of the primary topic. The semantic agent is realized as the agent in a locative in passive structure and functions as focus:

- (4) *Jalań iki-ən šiw ħortemə-s-ij.*
 Old.man.Jalan man-LOC there press-PST-PASS[3SG]
 ‘**He** was pressed by the Old Jalan.’ (Rédei 1968: 86)

Furthermore, variation between different three-participant constructions is also motivated by the pragmatics. In an active three-participant clause, the second most topical element (secondary topic) always occupies the syntactic role of DO. The following examples on Eastern and Northern Khanty demonstrate the division of different ditransitive alignments:

(5a–b) Northern Khanty (Dalrymple – Nikolaeva 2011: 148)

- Ma an Petra elti ma-s-em/ma-s-əm.*
 1SG cup peter to give-PST.SG<1SG / give-PST.1SG
 ‘I gave a/the cup to Peter.’
- Ma petra an-na ma-s-em/*ma-s-əm.*
 1SG peter cup-LOC give-PST.SG<1SG / give-PST.1SG
 ‘I gave a/the cup to Peter.’

(6a–b) Eastern Khanty (Sosa 2017: 118)

<i>äiw</i>	<i>mant</i>	<i>kat</i>	<i>quΛə-χən-at</i>	<i>məj</i>
3SG	1 SG.ACC	two	fish-DU-INSFIN	give-PST.3SG

‘She gave me two fish.’

<i>äiw</i>	<i>mantem</i>	<i>kat</i>	<i>quΛə-χən</i>	<i>məj</i>
3SG	1 SG.DAT	two	fish-DU-INSFIN	give-PST.3SG

‘She gave two fish to me.’

While the Northern Khanty ditransitive structure triggers object conjugation based on the information structure in example 5, the ditransitive structure in Eastern Khanty can trigger both subjective and objective conjugation.

The same system can be found in any other Ob-Ugrian dialect. In other words, the main principles are the same in every Ob-Ugrian language variant. However, some details, such as the marking of topical and focal DO’s, attest to variation within the Ob-Ugrian area. The differences are discussed in 4.2 and 4.3.

4.2. Areal differences in Subject marking

Regarding Subject marking, the Ob-Ugrian area can be divided into two groups: one of them represents canonical Subject marking, and the other one non-canonical Subject marking. Eastern Khanty alone belongs to the second group: all the other language forms carry the feature of canonical Subject marking.

4.2.1 Canonical Subject marking

Northern and Southern Khanty as well as all variations of Mansi have a canonical nominative subject: both nominal and pronominal Subjects are unmarked or only referred to with a verb ending. This concerns both active and passive sentences: in both of them, the predicate verb correlates with the syntactic Subject. Examples of every language variant are listed below. Often the syntactic subject is not explicitly marked at all: it is only encoded to the predicate verb (see the passive Eastern Mansi and Western Mansi below).

Northern Khanty (Kazym)

Active	<i>Śi</i>	<i>jǒχǎn-ət</i>	<i>ar</i>	<i>χǔt</i>	<i>taj-s-ət.</i>
	That	river-PL	many	fish	have-PST-PL

‘These rivers have many fishes.’ (Rédei 1968: 32)

Passive	<i>AΛ</i>	<i>šiwΛə-s-ij-ət</i>	<i>pa</i>	<i>məjpər-ət-ən.</i>
	PRON	notice-PST-PASS-3PL	other	bear-PL-LOC
	‘They would not be noticed by the bear.’ (Rédei 1968: 40)			

Eastern Khanty (Surgut)

Active	<i>Ma</i>	<i>nüŋ-at</i>	<i>nik</i>	<i>t'i</i>	<i>tärt-λ-əm.</i>
	1SG	SG-ACC	down	PTCL	grill-PRS-1SG
	‘I will roast you.’ (Csepregi 1998: 68)				

Passive	<i>Qõltâyil</i>	<i>liiw</i>	<i>järnas-at</i>	<i>wär-λ-øjəm.</i>
	Tomorrow	PTCL	cloth-INSFIN	make-PRS-PASS.1SG
	‘The clothes will be made for me tomorrow.’ (Csepregi 1998: 84)			

Southern Khanty (Konda)

Active	<i>Män,</i>	<i>iəpax,</i>	<i>üš</i>	<i>xowən</i>	<i>wax-en</i>	<i>täš-en</i>
	1SG	brother	old	long	steel-SG.2SG	Ware/goods-SG<2SG
	<i>rot-a</i>	<i>att-em</i>		<i>pan-em</i>	---	
	ship-LAT	set-PST.SG.1SG		put-PST.SG<1SG		
	‘A long time ago, my brother and I set and put your money and goods to the ship.’ (Paasonen – Vértes 1980: 24)					

Passive	<i>Ux-əŋ</i>	<i>i</i>	<i>əpe</i>	<i>sem-əŋ</i>	<i>iəpə-nə</i>	<i>iəpə-sox-ta</i>	<i>kew-əŋ</i>	<i>pos-γən</i>
	Head-ADJ	owl	eye-ADJ	owl-LOC	owl-tear-INF	stone-ADJ	mitten-DU	
	<i>kärə-past-ikəi-ä</i>		<i>taxəmai-γən.</i>					
	FL-FL-man-LAT		throw-PASS.DU.3SG					
	‘Mittens were thrown to the <i>kärə-past-iki</i> -man by the owl.’							
	(Paasonen – Vértes 1980: 6)							

Eastern Mansi (Konda)

Active	<i>Am</i>	<i>nää-n</i>	<i>tat-əs-ləm</i>	<i>nee-l.</i>
	1SG	2SG-ACC	bring-PST-SG<1SG	woman-INSTR
	‘I brought you a wife.’ (WV II: 29B)			

Passive	<i>Kom-øjäg-nə</i>	<i>lyöŋk-əl</i>	<i>mäj-w-əs.</i>
	man-DU-LAT	advice-INSTR	give-PASS-PST
	‘[He] was given advice by the two men.’ (WV III: 9B)		

Northern Mansi (Sosva)

Active	<i>Няврам-ыт</i>	<i>уāгтым</i>	<i>мом</i>	<i>хāйт-ыгтэг-ыт.</i>
	child-PL	glad	there	run-DER-3PL
	‘Children are running cheerfully.’ (LS 1/2018)			

Passive *Māxym nysmāzyl ėmtñĕnył mys tot õnyŭ-av-em.*
 people healthy become-DER- until there have-PASS-3PL
 SG1PL.POSS

‘People are kept there until they are healthy again.’ (LS 1/2018)

Western Mansi (Vagilsk)

Active *anʲsʲəx weri utt-əs*
 man weir build-PST[3SG]
 ‘The man built a weir.’ (WV III: 15)

Passive *anʲsʲəxnə a:t ta:rtalt-w-əs*
 man-LAT NEG let.go-PASS-PST
 ‘She was not let to go by the man.’ (WV III: 15)

Southern Mansi (Tavda)

Active *ām nüün ħēlén meü-lém*
 1SG 2SG.LAT arrow give-SG<1SG
 ‘I will give you the arrow.’ (WV III: 16)

Passive *čalkan čil tumlant-əu*
 carrot continuously steel-PASS
 ‘The carrots are stolen all the time.’ (WV III: 16)

4.2.2 Non-canonical Subject marking in Eastern Khanty

In addition to the canonical subject marking mentioned above, in Eastern Khanty discourse, even a locative subject appears. This locative subject structure is quite rare in Surgut Khanty, however in more Eastern variations, such as Vah and Vasyugan Khanty, it is quite common. In fact, in some statistics, it is more common than the passive structure which also has a locative agent (Kulonen 1989: 301, Filchenko 2006).

Surgut Khanty:

(7) *ma-nə tōwə äsl-em*
 1SG-LOC to.there leave-PST.SG<1SG
 ‘I left (it) (there).’ (Csepregi 1998: 56)

Vasyugan Khanty:

(8) *öllə sart rätš m än-nə öyöli-s-im*
 Big pike old man- 1SG-LOC prepare-PST1-SG<1SG
 ‘I got the big pike ready.’ (Filchenko 2010: 399)

The locative subject has been called as “ergative structure” (e.g. Honti 1984, Kulonen 1989, 1991, Ruttkay-Miklián 2002), even though there is no ergative-absolute division in Khanty. In fact, the locative Subject is found also in the intransitive clause in Surgut Khanty discourse. We call this a locative subject structure here (Sosa 2017: 40–43, 182–207). From the perspective of typology, subjects should not be identified based on the traditional morphosyntactic criteria for subject alone (Croft 2003: 14–15, Haspelmath 2010). In the pragmatic analysis of the use of locative subject, it is visible that they are motivated by certain pragmatic conditions in the preceding discourse (Filchenko 2006, Sosa 2008 and 2017:182–207).

Eastern Khanty discourse provides the evidence that the locative subject structure has two functions: 1. Returning topic. 2. Emphasised subjectness especially in the relationship between competing topical referent (object) and in the topic shift in discourse. (Sosa 2017: 182–207).

This exceptional Subject-marking is similar to Tundra Nenets: Tundra Nenets also has locative-inflected Subjects occurring in connection with particular verbs, which demand an experiencer-type Subject (see e.g. Nikolaeva 2014). These Nenets features may relate to the appearance of locative-inflected Subject in Eastern Khanty, which has been in contact with both Nenets forms for a long time. However, this needs more evidence to explain this phenomenon.

4.3. Areal differences in Object Marking

Regarding DO marking, we can distinguish three different zones inside the Ob-Ugrian area:

1) Canonical DO marking: Nominal DO's are never case marked, but the topical ones get verb agreement. Pronominal DO's are case marked.

2) Non-canonical DO marking with two case variants: Topical DO's are case marked and verb marked, whilst focal ones are neither case marked nor verb marked. Pronominal DO's are marked in the same ways as the topical nominal DO's.

3) Non-canonical DO marking with three case variants (Eastern Khanty alone): Topical DO's are verb marked but not case marked, whilst focal ones are case marked but not verb marked. Pronominal DO's are marked differently from the topical nominal DO's

The division is done regarding the number of noun cases used with nominal and pronominal DO's. Examples of possessive marked nominal DO's will be presented in this study as well, and they cover some exceptional feature: in some language forms, possessive suffixes predominate over case marking. The zones are not identical with the division of sub-areas by Ku-

lonen (1989). We will present the language forms with canonical object marking in 4.3.1, language forms with ~~een~~ non-canonical object marking (except Eastern Khanty) in 4.3.2, and non-canonical object marking in Eastern Khanty in 4.3.3.

4.3.1 Canonical Direct Object marking

Canonical DO marking is found in Northern Mansi, Northern Khanty (with the exception of Kazym Khanty, see 4.3.2) and Southern Khanty. In these languages, all nominal DO's are morphologically unmarked. In Northern Mansi and all variations of Khanty, only pronominal objects have accusative marking. Canonical marking, however, concerns only case marking: in all of these language variants, two verb conjugation categories are involved: focal DO's are accompanied by subjective conjugation, and topical objects by object conjugation. In other words, topicality of a DO is encoded in the verb, with the exception of personal pronominal object in Eastern Khanty.

Example (9) is from **Northern Mansi**: a focal object is unmarked and accompanied by subjective conjugation:

- (9) *Ань балок-т ол-нэ иџмья-т кол-ыт те ёвт-џыт.*
 now container-PL live-PCTP family-pl house-PL PARTIC buy-3PL
 'Now [they] are buying houses for those people living in container houses.'
 (LS 1/2018: 5)

In (10) a topical DO is unmarked but accompanied by the object verb conjugation:

- (10) *Тувыл та юи=нэлт уц олн-ыт лăкква=уртса-нџв.*
 then that after just money-PL PREF-share-PL<1PL
 'Just after that we will share the money.' (LS 1/2018: 3)

In (11) the topical DO 'speech' accompanied by an infinitive verb form, an auxiliary, and the nominal object constituent is morphologically unmarked:

- (11) *Диктант хас-нэ пора-т потыр нила иџс*
 dictation write-PT.PTCL time-LOC speech four time
ловиньта-укве рџв-и.
 read-INF is.allowed-3SG
 'It is allowed to read the text four times during the dictation assessment.'
 (LS 5/2017)

Regarding nominal objects, Northern and Southern Khanties have only one case, nominative. Only personal pronouns are inflected in the accusative for objects in all variations of Khanty.

In **Khanty**, too, topical objects are accompanied by the object conjugation and focal ones as well. The system of DO, however, is not as simple as in Mansi. At first, we will show the simple canonical object marking. The focal DO triggers the subject conjugation, whereas the topical DO triggers the object conjugation. Examples 12 and 13 are from **Northern Khanty**. In example 12, the object is a focal referent whereas in example 13 the subject 'he' is the main character and the object 'us' is secondarily topical:

- (12) *Kim ɔwɔari-ja kawərt-əm n'oxi pul-ije pon-s-əm.*
 Outside courtyard- cook- meat small.piece-DIM put-PST-1 SG
 DLAT PTCP-PRS
 'I put **a piece of boiled meat** outside in the courtyard.'
 (Solovar 1995:89)

- (13) *tɔwi-jən* *amtəptə-A-Ae*
 spring-LOC gladden-PT-PL<3SG
 ‘In spring, he gladdens us.’ (Nemisova – Kajukova 2007)

In addition to the above mentioned simple canonical marking system, in one variation of the **Northern Khanty**, **Kazym Khanty**, personal pronouns are inflected in the accusative and dative cases. The Kazym Khanty inflectional paradigm of personal pronouns shows two inflectional forms, the so called simple and complex ones.¹ According to Klumpp (2012), the inflectional difference between the two accusatives corresponds to the difference in functions: the complex form functions as a focal object, whereas the simple form as topical (14a-b):

- (14a) Context: The protagonist is in a boat on a river, suddenly there appears an armoured hero, steps down to the river and addresses the protagonist:

<i>wũṇṣəpt-e</i>	<i>mant</i>	<i>pa</i>	<i>pelək-a</i>	<i>sāra</i>
take.over-IMP.SG<2SG	1SG.ACC1	other	side-LAT	quickly

‘[take[me]TOP quickly over to the other side]FOC!’ (OA III: 478–479, in Klumpp 2012: 365)

- (14b) Context: After having taken him over a second hero wants the same. Again, the main protagonist does as requested. This second hero, finally, jumps ashore and says:

¹ Note, that Kazym Khanty consists of several subvariations: Some subvariations have two inflectional forms in the accusative, some do not.

Manti *lawλ-e* *tāta!*
 1SG.ACC2 wait.IMP.SG<2SG here
 ‘Wait here for [me]FOC!’

In summary, in Group 1 only pronominal DO’s are case marked. Pronominal DO’s and topical nominal DO’s trigger verb agreement. The results presented in 4.3.2 are gathered together in Table 2:

	Topical nominal object	Focal nominal object	Pronominal object
Northern Khanty	Nom. + Obj.c.	Nom. + Subj.c.	Acc. + Obj.c.
Southern Khanty	Nom. + Obj.c.	Nom. + Subj.c.	Acc + Subj.c
Northern Mansi	Nom. + Obj.c.	Nom. + Subj.c.	Acc. + Subj.c.

Table 2: DO coding in Group 1.

4.3.2 Non-canonical Direct Object marking with two case variants

Regarding nominal DO’s, non-canonical object marking with two case variants appears in Eastern Mansi, Southern Mansi and Western Mansi. These language forms are so called DOM-languages² DO’s are either unmarked or case marked, depending on their level of topicality. In addition to case marking, verb agreement is also present. In many earlier studies, the referential feature of variation is mentioned to be definiteness. According to more recent studies, including our own studies, this question is not one of definiteness but topicality (Virtanen 2014: 69–71).

In **Eastern Mansi**, topical DO’s are accusative marked and encoded in the verb, whilst the focal ones are unmarked (nominative) and accompanied by unmarked verb conjugation (Virtanen 2014, 2015). Example (15) represents a focal, unmarked object in Eastern Mansi. The object is in the nominative, and not encoded in the verb:

- (15) *jānii* *lyüüly* *wöär-s-øm*
 big mistake make-PST-1SG
 ‘I made a big mistake.’ (WV I: 39)

In (16) we can see a topical DO in Eastern Mansi. The DO is accusative-marked and encoded in the verb:

² DOM = Differential Object Marking, see e.g. Bossong 1986, Aissen 2003.

- (16) *luj=ootr-äg-mø* *wot-öän*
 down=prince-DU-ACC call-IMP.DU<2SG
 ‘Call the princes of the Underworld here!’ (WV I: 15)

In (17) we can see a pronominal DO in Eastern Mansi, also inflected in accusative:

- (17) *om nää-n seemøl mōō kårøŋg tåw-nø jål=täärot-ös-løm*
 1SG 2SG-ACC black Earth dry.land surface down=let-PST-SG<1SG
 ‘I let you to the surface of Earth.’ (WV IV: 6)

In **Southern Mansi** as well, DO’s are either unmarked or accusative-marked. In contrast to Eastern Mansi, there is no direct correlation between topicality and case marking. Honti (1969) mentions three different situations: unmarked indefinite objects, case marked definite objects and unmarked definite objects. He emphasises, that the case marking of a DO is not in a one-to-one correlations with its definiteness.

Honti regards the variation as a question of definiteness. As already mentioned, however, later studies have shown that topicality is a more accurate way to express the phenomenon. We still accept Honti’s division of three types, but instead of definiteness, we will speak of topicality. As applied to our data, we can talk about an unmarked focal object, case-marked topical objects and unmarked topical objects.

In (18) the DO is focal and for that reason unmarked and accompanied by the Subject conjugation.

- (18) *ńokor* *näü* *tīwa* *wās-ən*
 what.kind.of 2SG miracle see-PST-2SG
 ‘What kind of miracle did you see?’ (WV III: 19)

In (19) the DO is topical, marked with accusative case and verb agreement.

- (19) *konkā-me* *pātī-s-tīl*
 reindeer-ACC shoot-PST-SG<3SG
 ‘He shot the reindeer.’ (WV III: 19)

In (20), however, the topical object is unmarked and only accompanied by the object conjugation:

- (20) *kwark-ət* *šekwelāk-ət* *äm* *jil=pāsant-ēlām*
 crow-PL magpie 1SG PREF=drive.up-PL<1SG
 ‘I drive away the crows and the magpies.’ (WV III: 19)

As described above, nominal DO's have two case variants. Pronominal objects, however, are always marked with accusative as in (21):

- (21) *ämānmi jil=pō-s-tān kül küer jü=tōla-s-tān*
 1SG.ACC PREF=capture- house into PREF =take- PST-SG<3PL
 PST-SG<3PL

‘They caught me and took into the house.’

So far, we have presented language forms, where a nominal DO is either unmarked or marked with the accusative case, which is typologically the prototype case of DO. However, among the Ob-Ugrian language forms, there are also examples of DO's marked by oblique cases. In **Western Mansi**, DO's are either lative-marked or morphologically unmarked. The lative case as an object marker is accompanied by the object conjugation. The following examples (22) and (23) are from Northern Vagilsk.

A focal DO is unmarked and accompanied by subjective conjugation – in the same ways as in Eastern and Southern Mansi.

- (22) *torām n'owlj mi-s*
 god meat give-PST
 ‘The God has given meat.’

In (23) a topical DO is marked with lative and accompanied by the object conjugation. In contrast to the Eastern and Southern dialects, a possessive marked noun also includes a case ending.

- (23) *kurt isyø-e:t-nə ke:t-s-tə weri tufl-əx*
 third daughter-SG<3SG.POSS-LAT send-PST-SG<3SG weir check-INF
 ‘He sent his third daughter to check on the weir.’ (WV III: 15)

Pronominal DO's, too, are marked with lative as in (24) and (25):

- (24) *tæw tanənnə nuŋk lesit-es-æ:n*
 3SG 3PL-LAT PRVB heal-PST-SG-3SG
 ‘She healed them.’ (WV III: 15)

- (25) *utt-əs-tə tæ:w-əte:n k^wælkən fim-nə*
 place-PST-SG<3SG 3SG-LAT floor middle-LAT
 ‘[She] placed her in the middle of the floor.’ (WV III: 15)

Devices for marking topical and focal nominal DO's and pronominal DO's in Group 2 (non-canonical Object Marking with two case variants) are presented in Table 3:

	Topical nominal object	Focal nominal object	Pronominal object
Eastern Mansi	Acc + Obj.c.	Nom. + Subj.c.	Acc + Obj.c.
Southern Mansi	Acc + Obj.c. / Nom. + Obj.c.	Nom. + Subj.c.	Acc + Obj.c.
Western Mansi	Lat + Obj.c.	Nom. + Subj.c.	Lat. + Obj.c.

Table 3:

Devices of marking topical and focal nominal and pronominal DO's in Group 2.
(Obj.c. = Object Conjugation, Subj.c. = Subject Conjugation)

4.3.3. Non-canonical object marking with three case variants (Eastern Khanty)

Object marking in Eastern Khanty has three case variants: the *as* nominative (noun phrase), accusative (personal pronoun) and instructive-final (as “oblique object”). Here the nominative and accusative objects marking adheres primarily to the same strategy as the canonical object marking mentioned above. The topical object triggers the object conjugation whereas the focal object triggers the subject conjugation. In example 26, the object is accompanied by the subjective conjugation in correlation with its focal status:

- (26) *Sar ma ker nõq üΛ-əm.*
Forward 1SG oven up light-PST.1SG
‘I heated an oven.’ (Csepregi 1998: 66)

In the following example, the object is accompanied by the object conjugation because of its topicality. In example 27, the subject *Mäñk iki*-troll tries to eat the little bird. In this tale, the little bird is the main character, but the *Mäñk iki*-troll is more topical in the local discourse. The topical referent *little bird* triggers the objective conjugation:

- (27) *pit'əñkəli tə kem ħərimtə-təγ*
little.bird well out bring-PST.SG<3SG
‘He (*Mäñk iki*-) took the little bird out’. (Csepregi 1989: 66)

In **Eastern Khanty**, the marking of topicality is not as simple as in other Khanty variants. In contrast to all Mansi variants, for example, the Eastern Khanty object conjugation does not appear with pronominal objects, which are generally topical referent (Sosa 2017: 158-163). In example (28), the pronominal referent *me* is a topical object, but triggers the subject conjugation:

- (28) *mant panpə plrip-əγ*
 1SG.ACC and ask-PST.3SG.
 ‘And (my father) asked **me**.’ (Csepregi 1998: 62)

This feature seems to appear only in Eastern Khanty. In Northern Khanty, personal pronouns can trigger both subject and object conjugation, and in all Mansi variants they are always accompanied by the objective conjugation. Example (29) shows that personal pronouns might or might not trigger the objective conjugation. This example also illustrates that the criteria for choosing the conjugation do not depend on definiteness:

Alignment pair in conjugation (Nikolaeva 1999: 65):

- (29) *ma naŋ-en wan-s-əm*
 1SG 2SG-ACC see PST-SG<1SG
 ‘I saw you.’

- (30) *ma naŋ-en wan-s-em*
 1SG 2SG -ACC see-PST-SG<1SG
 ‘I saw you.’

Other examples from Northern Khanty:

- (31) *xunsi naŋ muŋi-luw xals’a wantlze-l-an?*³
 When 2SG 1PL-ACC where see-PT-PL<1PL
 ‘When will you see us, and where?’
 (Nikolaeva 1999: 60; Pápay 1906, 1908)

Objective conjugation + personal pronoun object:

- (32) *muŋ naŋ-en mojlə-ptə-s-luw*
 We you-ACC visit-CAUS-PST-PL<1PL
 ‘We received you (as guests).’ (Nikolaeva 1999: 40)

This difference between Northern and Eastern Khanty also influences the choice of conjugation in ditransitive structure. In Northern Khanty, the object

³ Nikolaeva (1999: 26) defined temporal category in Northern Khanty as the Non-Past, the Past and the future. However, we distinguish temporal category of Northern Khanty here more simply as the Past and the Presens, since Khanty has only two morphological markings for tense as -L- as the Presens and future, -s- as the Past. She glosses the examples also using these three categories. Original example XX is also glossed as Non-Past whereas here we glossed the same sentence as Past.

of the ditransitive structure triggers the object conjugation because of its topicality (Example 5b). In Eastern Khanty, however, the object of the ditransitive structure also triggers the subject conjugation regardless of its topicality (Example (33)).

Subjective conjugation + personal pronoun object:

- (33) *ma naŋ-en nem-na pon-l-əm*
 1SG 2SG-ACC name-LOC put-PRS-1SG
 ‘I will give you a name.’ (Nikolaeva 1999: 62; Pápay 1906, 1908)

In the Eastern group, Eastern Khanty, the ‘oblique object’ appears in discourse, in addition to the aforementioned object markings. This oblique object in the instructive-final case forms the alignment with the alternation of a nominative/accusative object. The oblique objects seem to appear with certain verbs in Eastern Khanty discourse, e.g. *łǎŋq-ta* ‘to want’, *łǎŋłəqsə-ta* ‘to wait’, *łejłəŋəl-ta* ‘to see well’. Among these verbs, *łǎŋq-ta* ‘to want’ trigger always instructive-final case in the data (Sosa 2017:123).

łǎŋq-ta ‘to want’ triggers instructive-final case. (An interview with an informant, Sosa 2017: 124.)

- (34) *aŋki nüŋ, jŋk-at ɫǎŋw-ən?*
 Mother 2SG **water-INSFIN** want-PST-2SG
 ‘Mother, did you want [any] water?’

As in the description of the non-canonical Subject, DO’s should not be identified on the basis of a the morphosyntactic definition of transitivity. The oblique object can be interpreted as an object based on the semantic principal: with the oblique object structure, the Subject and the oblique object related to agentivity (agent) and affectedness (patient) and perfectivity (in real time). (Hopper and Thompson 1980.) In other words, transitivity is based on semantics and pragmatics also, not only in the indexing of case marking (Iemmolo 2011). Based on the indexing of case marking, the instructive-final is an oblique argument, whereas the nominative/accusative case, which is canonical object marking case, belongs to the category of core arguments. In general, a core argument represents given information and is trackable in discourse, and can also become a discourse topic, whereas an oblique represents new information and is nontrackable (e.g. Laury 1997).

In Eastern Khanty, oblique objects tend to refer to indefinite and/or generic referents which less trackable than canonical objects (Sosa 2017: 121–134). Examples 35a-b are extracted from a fairytale:

Nominative object:

- (35a) *T'u jay p̄ari w̄arət.*
 This people **feast** prepare.PST-2PL
 ‘The people prepare a feast.’

Oblique object:

- (35b) *QǎtayəΛ s̄ar jəm p̄arij-at w̄ar-Λ-əttən.*
 Tomorrow forward good **feast-INSFIN** prepare-PT-2DU
 ‘The two of you are preparing a large feast tomorrow indeed.’
 (Csepregi 2011: 19; Sosa 2017: 129)

In the above example (34), the referent *p̄ari* ‘feast’ appears both in the nominative (35a) and in the instructive-final (35b) in Eastern Khanty discourse. (35a) refers to a specific feast whereas (34b) does not refer to any specific referent, but is a generic referent. Additionally, the feast in example 34a is trackable since it appears many times in the discourse (Sosa 2017: 129).

	Topical nominal object	Focal nominal object	Pronominal object
Eastern Khanty	Nom + Obj.c	Nom + Subj.c INSFIN + Subj.c	Acc + Subj.c

Table 4: DO marking in Group 3

5. Conclusions

Our analysis also gives a result of three sub-groups in the Ob-Ugrian area. These groups, however, are not identical to those in Kulonen’s analysis. In our data, Northern Mansi, Northern Khanty and Southern Khanty belong to the first group, whilst the second group consists of three Mansi variants: Eastern, Western and Southern Mansi. Similar to Kulonen’s model, our data also places Eastern Khanty as a sole member of the third group. We do not refer to the groups by cardinal directions, because the groups do not follow them as clearly as in Kulonen’s data.

As our data show, the features of both Subject and Object Marking provide a continuum, where the morphological means used for marking the Subject or the DO diversify while moving from one group to another. The continuum is not clearly geographical: the most minimalistic system is found in the middle, the next in order is West, and the most divers system is found in the East. The most Eastern variant, Eastern Khanty, covers more variation than any other dialect. As the division of the groups proves, the dif-

ferences do not follow language boundaries but areal borders: for example, the Northern variety of Khanty is, with regard to the mentioned features, closer to Northern Mansi than to Eastern Khanty.

	Group 1	Group 2	Group 3
Verb agreement	Opposition between topical and focal DO's expressed with verb agreement.		
Case marking of nominal DO's	Canonical Subject marking	Canonical Subject marking	Non-canonical Subject marking
	Canonical DO marking	Non-canonical DO marking: two case variants	Non-canonical DO marking: three case variants
Language forms / dialects involved	Northern Mansi Northern Khanty Southern Khanty	Eastern Mansi Southern Mansi Western Mansi	Eastern Khanty

Table 5: Areal division of Ob-Ugrian language forms according to information structural features.

The main principles for expressing information structure are the same in the whole Ob-Ugrian community. Pragmatic variation between active and passive and between different ditransitive structures is the base of the system. The most topical core argument, the primary topic, is always placed in the most prominent syntactic role: it is realized as a Subject. With only one minor exception, the Subject is always an unmarked category, both in active and passive. In other words, the appearance of the most topical argument is connected to ZERO morphology.

With regard to DO marking, ZERO morphology is in every dialect somehow connected to focality, and case marking to topicality. Even in those variants, where all the DO's appear without case marking, the topical objects are encoded in the verb. The use of the object conjugation as a marker of topicality on the DO is a common feature for all Ob-Ugrian language variants. In dialects with non-canonical marking, the topical DO's coincide with double-marking (case marking + verb agreement), whilst the focal DO's are entirely unmarked.

With both Subject Marking and DO Marking, there is diversity within the Ob-Ugrian branch. In both cases, the most variable system is found in the East corner of the area: in Eastern Khanty. All Ob-Ugrian language forms distinguish between focal and topical DO's either by verb agreement alone,

or by double marking (which also includes case marking). Further, the marking of nominal and pronominal DO's is not identical in any language forms. Even if there is no case marking with nominal DO's, there is accusative marking with pronominal DO's (Northern Mansi, all Khanty variants). When the topical nominal objects are accusative marked, the pronominal DO's might be lative marked (Southern Mansi).

One interesting feature is the use of oblique cases in Subject and DO marking. As described in the previous sections, some Khanty and Mansi variants use the oblique cases (as the instructive-final in Khanty and the lative in Mansi) for marking a DO as well. The functions of these oblique cases, however, differ in Eastern Khanty and Western Mansi. In Eastern Khanty, the focal DO is marked with the oblique case, instructive-final case. In Western Mansi, the oblique case is the only case variant for marking topical DO's.

The reasons for this kind of variation are expected to stem from language contacts. As mentioned in the introduction of this article, different dialects have experienced different contacts with the surrounding languages. The influence of these contacts in detail is a question of our forthcoming studies: in this article we have presented the variation itself.

Abbreviations:

ABL	ablative	INSFIN	instructive-final
ACC	accusative	LAT	lative
DER	derivational suffix	PASS	passive
DIM	diminutive suffix	PL	plural
DO	Direct Object	POSS	possessive suffix
DU	dual	PT	present tense
FOC	focality marker	PTCL	participle
IMP	imperative	PST	past tense
INF	infinitive	SG	singular
INSTR	instrumental	TOP	topicality marker

References

- Aissen, Judith 2003: Differential Object Marking: Iconicity vs. Economy. *Natural Language & Linguistic Theory* 21/3: 435–483.
- Anderson, Gregory D. S. 2006: Towards a typology of the Siberian linguistic area. In: Matras, Yaron – Mc Mahon, April – Vincent, Nigel (eds), *Linguistic Areas Convergence in Historical and Typological Perspective*. Palgrave Macmillan, Hampshire. 266–300.
- Bakró-Nagy, Marianne 2018: Mansi Loanword Phonology: a Historical Approach to the Typology of Repair Strategies in Russian Loanwords in Mansi. In: Bartos, Huba – den Dikken, Marcel – Bánréti, Zoltán – Váradi, Tamás (eds), *Boundaries Crossed, at the Interfaces of Morphosyntax, Phonology, Pragmatics and Semantics*. *Studies on Natural Language and Linguistic Theory* 94: 1–66.
- Bosson, Georg 1986: *Differentielle Objektmarkierung in den Neuiranischen Sprachen*. Gunter Narr Verlag, Tübingen.
- Campbell, Lyle 2006: Areal Linguistics: A closer Scrutiny In: Matras, Yaron – Mc Mahon, April – Vincent, Nigel (eds), *Linguistic Areas Convergence in Historical and Typological Perspective*. Palgrave Macmillan, Hampshire. 1–31.
- Croft, William 2003: *Typology and Universals*. Second edition. Cambridge University Press, Cambridge.
- Csepregi, Márta – Sachiko Sosa 2009: The comparable Samples of Surgut Khanty in 1996 and 2008. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 92: 193–208.
- Csepregi, Márta 1998: *Szurguti osztják chrestomathia*. *Studia uralo-altaica supplementum* 6. Szeged.
- Csepregi, Márta 2011: *Szurguti hanti floklór szövegek*. Budapesti Finnugor Füzetek 22. Budapest.
- Dalrymple, Mary – Nikolaeva, Irina 2011: *Objects and information structure*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Filtchenko, Andrey 2006: The Eastern Khanty locative-agent constructions. A functional discourse-pragmatic perspective. In: Lyngfelt, Benjamin – Solstad, Torgir (eds), *Demoting the Agent, passive, middle and other voice phenomena*. John Benjamins, Amsterdam. 47–82.
- Filtchenko, Andrey 2010: *Aspect of the Grammar of Eastern Khanty*. Federal Agency of Education Tomsk State Pedagogical University, Tomsk.
- Haspelmath, Martin 2010: Comparative concepts and descriptive categories in cross-linguistic studies. *Language* 86: 663–687.

- Honti László 1969: A tárgy jelölése a vogul nyelv tavidai nyelvjárásában. *Nyelvtudományi Közlemények* 71: 113–120.
- Honti, László 1984: *Chrestomathia ostiacica*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Hopper, Paul – Thompson, Sandra 1980: Transitivity in Grammar and Discourse. *Language* 56: 251–299.
- Iemmolo, Giorgio 2011: Toward a typological study of Differential Object Marking and Differential Object indexation. Dissertation. University of Pavia.
- Kálmán, Béla 1961: Die russischen Lehnwörter im Wogulischen. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Keresztes, László 1989: Mansi. In: Abondolo, Daniel (ed.), *The Uralic Language*. Routledge, London – New York. 387–427.
- Klumpp, Gerson 2012: Differential object marking and information structure: on the function of two different pronominal accusatives in Komi and Khanty dialects. *ESUKA–JEFUL* 3/1: 343–372.
- Kulonen, Ulla-Maija 1989: The Passive in Ob-Ugrian. *Mémoires de la Société Finno-Ougrienne* 203. Helsinki.
- Kulonen, Ulla-Maija 1991: Über die ergativischen Konstruktionen im ostosjakschen. *Journal de la Société Finno-Ougrienne* 83: 181–201.
- Kulonen, Ulla-Maija 2007: Itämansin kielioppi ja tekstejä. Apuneuvoja suomalais-ugrilaisten kielten opintoja varten XV. *Finno-Ugrian Society*, Helsinki.
- LS = Лӯима сѣрипѵс [Luima Seripos]. Mansi newspaper, published twice a month in Khanty-Mansijsk.
- Mark = Марк Хум Хансум Ёмас Ляххал [Gospel of Mark in Northern Mansi]. Raamatunkäännösinstituutti, Helsinki, 2000.
- Moldanov 2001: Молданов, Тимофей, Земля кошачьего локотка (Кань кунш оланг). Томский государственный университет, Томск.
- Muysken, Pieter (ed.) 2008: *From Linguistic Areas to Areal Linguistic*. Studies in Language Companion Series, 90. John Benjamins, Amsterdam.
- Nemysova – Kajukova 2007: Немысова, Евдокия – Каюкова, Людмила, Хантыйские загадки. На казымском и сургутском диалектах. Полиграфист, Ханты-Мансийск.
- Nikolaeva, Irina 1999: *Ostyak*. Lincom Europa, München.
- Nikolaeva, Irina 2014: *A Grammar of Tundra Nenets*. Walter de Gruyter, Berlin – Boston.
- OA III = Sauer, Gert. (ed.): *Ostjakologische Arbeiten* 3. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.

- Paasonen, Heikki – Vértes, Edith 1980: H. Paasonens südostjakische Textsammlungen. Band I. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne 172.
- Pápay, József 1906: Északi-osztják nyelvtanulmányok. Nyelvtudományi Közlemények 36: 345–398.
- Pápay, József 1908: Északi-osztják nyelvtanulmányok. Nyelvtudományi Közlemények 38: 313–329.
- Rédei, Károly 1968: Nord-ostjakische Texte (Kazym-Dialekt) mit Skizze der Grammatik. Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen.
- Ruttkay-Miklén, Eszter 2002: Az alany és tárgy jelölése a hanti nyelvben (különös tekintettel az ergative szerkezetre). Budapesti Uráli Műhely III. MTA Nyelvtudományi Intézet. 114–137.
- Salo, Merja 2009: Hantin kielen historia ja tulevaisuus. Idäntutkimus 2009/2: 57–69. http://www.helsinki.fi/idantutkimus/arkisto/2009_2.htm
- Skribnik, Elena 2001: Pragmatic structuring in Northern Mansi. In: Seilenthal, Tõnu (ed.), Congressus Nonus Internationalis Fenno-ugristarum, Pars VI: 222–239.
- Solovar 1995 = Соловар, В. Н., Модальные компоненты хантыйского предложения (тезисы). In: Абогирены Сибири: Проблемы изучения исчезающих языков и культур: Тезисы Международной научной конференции. Том 1: Филология. Институт филологии СО РАН, Новосибирск.
- Sosa, Sachiko 2008: Information structure in Surgut Khanty. Paper presented in the conference Cognitive and Functional Perspective on Dynamic Tendencies in Languages on 31. May. 2008. University of Tartu.
- Sosa, Sachiko 2017: Functions of morfosyntactic alternations, and information flow in Surgut Khanty discourse. Dissertation. University of Helsinki.
- Steinitz, Wolfgang 1959: Zu den samojedischen Lehnwörtern im Ob-Ugrischen. Ural-Altaische Jahrbücher 31: 426–453.
- Steinitz, Wolfgang 1961: Einige türkische Lehnwörter im Ostjakschen. *AOH* 12: 179–181.
- Toivonen 1945: Türkische Lehnwörter im Ostjakschen. Journal de la Société Finno-Ougrienne 52: 1–20.
- Toulouze, Eva 2003: The Forest Nenets as a double language minority. Pro ethnologia, Eesti Rahva Muuseum. Multiethnic Communities in the Past and Present. 95–108.
- Trubetzkoy, Nikolai Sergeevich 1928: [Proposition 16]. Acts of the First International Congress of Linguists. Leiden. 17–18.

- Vajda, Edward J. 2004: The languages of Central Siberia. Introduction and overview. John Benjamins, Amsterdam.
- Verbov 1936: Вербов, Г., Лесные ненцы. Советская Этнография 1936/2: 56–70.
- Virtanen, Susanna 2014: Pragmatic Direct Object Marking in Eastern Mansi. *Linguistics* 52/2: 391–413.
- Virtanen, Susanna 2015: Information Structure in Eastern Mansi. An Information Structural Approach. Dissertation. University of Helsinki.
- WV = Kannisto, Artturi 1951–1963 (toim. Matti Liimola): Wogulische Volksdichtung I–VI. SUST 101, 109, 111, 114, 116, 134. Helsinki.

Online sources:

Northern Mansi corpus / Szilágyi:

<http://norbertszilagyi91.wixsite.com/tawdamansi/corpora>

Western Mansi and Northern Khanty corpus:

<http://www.babel.gwi.uni-muenchen.de>

Régi dallamok – új módszerek Számi jojkaarchívum interdiszciplináris feldolgozással

TAMÁS Ildikó

MTA BTK Néprajztudományi Intézet
tamas.ildiko@btk.mta.hu

1. Az adatbázis

Idén októbertől érhető el az MTA BTK Néprajztudományi Intézetének honlapján a magyar kutatók gyűjtéseit és eredményeit bemutató jojka-adatbázis (<http://jojkaadatbazis.btk.mta.hu/hu>), amelynek tervezése és fejlesztése 2018 elején indult. A digitális korpusz és a hozzá kapcsolódó elemzések létrehozásának gondolata akkor merült fel bennem, amikor hat éve elnyertem a *Számi (lapp) folklórszövegek interdiszciplináris vizsgálata* című posztdoktori OTKA-ösztöndíjat.¹ Ennek a projektnek a keretében terepmunkát folytattam Észak-Finnországban és Észak-Norvégiában, továbbá elvégeztem mindazokat az előmunkálatokat és kutatásokat, amelyek könyvek és tanulmányok publikálásán túl mostanra lehetővé tették a gyűjtött anyag és az eredmények adatbázisformátumú közlését is. Az informatikai megvalósítást és egyes jojkák lejegyzését Velösy Péter végezte, a számítógépes kottagrafika pedig Tóth Krisztofer munkája. A számi énekszöveg-lejegyzéseket Markus Juutinen, az Oului Egyetem Giellagas Intézetének munkatársa lektorálta. Az adatbázis informatikai munkáit és a jojkák újra lejegyzését (amire a számítógépes elemzések használhatósága és a szövegek javítása miatt volt szükség) az MTA BTK NTI által elnyert *Zene- és szövegfolklorisztikai kutatások (digitalizálás, adatbázis- és honlap-építés) Kodály Zoltán örökében* című NKA-pályázat² finanszírozta.

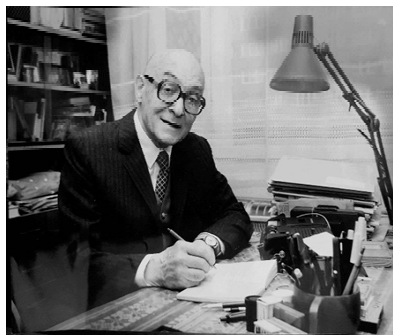
¹ OTKA PD 105482

² Pályázati azonosító: 106107/01376.

Az adatbázis hangzó és kottás zenei anyaga Szomjas-Schiffert György 1966-os észak-finnországi, nunnaneni gyűjtése, amelyet az MTA BTK ZTI Népzene- és Néptáncutató Osztályának archívumában őriztek; Németh István elvégezte a felvételek digitalizálását is. A lejegyzések Szomjas-Schiffert György munkái. Saját gyűjtéseim (1999-ben és 2014-ben) kevésbé a zenei felvételekre irányultak, kutatásom inkább kulturális antropológiai és folklorisztikai szemszögből a jojkahagyomány szűkebb és tágabb kontextusainak feltárását célozta, illetve az 1966-os gyűjtéssel kapcsolatban felmerülő kérdések tisztázását. Ebből a célból utaztam Nunnanenbe, ahol interjút készítettem Szomjas-Schiffert hajdani adatközlőinek még élő családtagjaival, utódai-val. A gyűjtésből a gyűjtő és az adatközlők kérésére egyelőre 31 jojka hanganyaga és Szomjas-Schiffert 140 lejegyzése nyilvános. „A kották digitalizálására egy nyílt fájlformátumot választottunk ki, a *MuseScore* kottaszerkesztő program által használt *.mscx*-et. Így lehetőségünk nyílik arra, hogy a digitális kották adattartalmát kiolvassuk, és ezáltal a kottafájl tartalmát számítógépesen elemezzük vagy módosítsuk. A kizárólag számítógéppel végzett kutatások helyett a »computer aided ethnomusicology« megvalósítására törekszünk, tehát olyan elemzések kidolgozására, amelyek a számítástechnika kvantitatív módszereit, és a humán tudományok érzékenységét együttesen alkalmazzák. A digitális kották számítógépes módosításával lehetőségünk van arra, hogy egyedi vizualizációs rétegeket helyezünk a kottaképre, amelyek szemléltetik a főszerkesztő által kidolgozott koncepciókat, az adatok rendszerezése által pedig indexek, regiszterek építhetők a korpuszból, így összeállíthatóvá válik többek között az egyes jojkák vagy adatközlők szövegpanel-, motívum- vagy díszítésrepertoárja.”³

A számik lírai folklórműfajának kutatása a 20. század eleje óta folyik, azonban máig nem jellemzőek az olyan összefoglalások, amelyek a jojkát nyelvi, zenei és társadalmi jelenségként együtt láttatnák, interdiszciplináris megközelítéssel. Erre a feladatra vállalkozik a Szomjas-Schiffert lejegyzéseire és hangfelvételeire, valamint 1999-es és 2014-es helyszíni terepmunkájának anyagára épülő honlap. A népdal általános fogalmával nehezen leírható jojka műfajának elemzése, feldolgozása számos új elméleti és módszertani megoldás alkalmazását kívánja. A jojkaszövegek vizsgálata ennek jó példája, hiszen olyan nyelvi megnyilvánulásokat kell értelmezni, amelyek szótári jelentéssel rendelkező szavakat alig tartalmaznak. Bemutatjuk, hogy a „halandzsaelemeket” is szöveggént lehet elemezni, hiszen használatuk szabályozott, fonetikailag, morfológiailag és szemantikailag is megragadható.

³ Tamás – Velösy 2018.

*Szomjas-Schiffert György (1910–2004)*⁴

2. A jojkák szövege: jojkapanelek

A korai néprajzi és népzenei gyűjtések idején a jojkák „halandzsaszövegei” olyannyira érdektelenek voltak a kutatók számára, hogy le sem jegyezték őket. Ha teljes szöveglejegyzések történtek is a későbbiekben, a kutatók figyelme kizárólag a jelentéses szövegrészekre irányult. Napjaink szöveg-folklorisztikai szakirodalmában is komoly hiátust tapasztalunk, ha halandzsajellegű szövegekre vonatkozó kutatási eredményeket keresünk. Valóban felmerül a kérdés, hogy folklórszövegnek tekinthetők-e a denotatív jelentéssel nem rendelkező, többnyire csak a jojkaszövegekben használatos szótagok – a továbbiakban panelek –, illetve milyen módszerekkel kutathatók? Szomjas-Schiffert György gyűjtésén túl az összes, időben és térben is széles spektrumot felölelő jojkagyűjtemények szövegeinek áttekintésével könnyen belátható, hogy a főként (vagy akár kizárólag csak) panelekből álló szövegek a továbbadható szöveges hagyomány részét képezik. Szomjas-Schiffertet dicséri az a tény is, hogy míg a legtöbb lejegyző nem tulajdonított jelentőséget a szöveghelyettesítő vagy szövegkitöltő paneleknek (mint például *no*, *nonno*, *loi*, *loila*..., részletesebben ld. Tamás 2003; 2012; 2013), addig az ő kottáinak legapróbb részleteiben is együtt látható a szöveg és a dallam, a jelentéses szövegek mellett minden egyéb szövegalkotó, fonetikailag lejegyezhető elemmel együtt.

⁴ A Szomjas-Schiffert hagyatékának részét képező fotó a szerző tulajdona.

= Cca 170

14

Vcl. Solo / 1st Violin

dē dān jo Gá-tín-gojon As- ta-ga tō tā tū tū tū tū ta ta ta

tū tū tū tū tā tū tū tū tū ta ta ta tū tū tū tū tā

tū tū tū tū tū tū tū tū tō dē dān jo A-nā-ra jo

dō-toj jo rig-gá tū tū tū tū tū tū tū tū tū tū tā

tū tū tū tū ta to tō tā tū tū tū tā ii jai gal dan ba-han jo

vuo- ja-na gear-ji- dūt jon go ge-res ov-dū tū tū tū tū tā

tū tū tū tū tō tō tō tōj tō tō tōj ta dē del jo mu-se-kid ja

joo-jaid ná tea jo tū tū tū tū tū tū tū tū tū tū tū tū tō

Szomjas-Schiffert 1996: 175.

A fenti kérdések megválaszolásának érdekében aajok nyelvilemeit több szempontú (elsősorban fonológiai, morfofonológiai és szintaktikai) vizsgálatoknak vettem alá. Először kigyűjtöttem a nunnaneniajokban előforduló paneleket, és megvizsgáltam, milyen átfedést mutatnak a beszélt nyelvilemülákkal, gondolok itt hangalaki, jelentésbeli, szerkezeti és egyéb egyezésekre. Ezt követően a panelek fonémaíit vettem vizsgálat alá. Tekintettel aajok hétköznapiótól eltérő kommunikációs szerepére, várható volt, hogy a nyelvvezet különözösége már a hangok szintjén is megnyilvánul. Végül pe-

dig megkíséreltem kimutatni a jojkapanelek lehetséges konnotatív jelentésárnyalatait.

A jojkaadatbázisunk szöveges anyagában előforduló paneltípusok a következők: **de**, *dej*, *den*, *do*, **go**, *gu*, *hau*, *hej*, **jo**, **jou**, **juo**, *la*, *lal*, *lau*, **lea**, **lei**, *li*, *lij*, *lilli*, *lo*, *loj*, *lollo*, *lom*, *lou*, *lō*, *lōg*, *lōj*, *lōu*, *lu*, *lug*, *lum*, *lū*, *lül*, *lüg*, *lüm*, **na**, *nai*, *nao*, *nau*, *ni*, *no*, *noh*, *nom*, *nonno*, *nou*, **nu**, *nunnu*, **vel**, *vo*, *vou*, *vu*, **vuoi**.

Ezek túlnyomó része a beszélt nyelvben nem használatos, viszont megfigyelhető néhány, a hétköznapi nyelvhasználatból a jojkák nyelvezetébe átemelt, panelként használatos szó (a fenti felsorolásban ilyenek a kiemelt elemek). Ezek többnyire hangsúlytalan mondatelemek (partikulák, klitikumok stb.), amelyek főként a beszélői attitűd kifejezésére használatosak. Az alábbiakban a nunnaneni jojkák beszélt nyelvből „kölcsonzott” paneleinek a hétköznapi kommunikációban betöltött egy-egy lehetséges szerepét illusztrálom:

de	'bizony, valóban' (mondat eleji partikula, általában eldöntendő kérdésre adott igenlő válasz bevezetője), pl. – <i>máhttágo son sámegiela?</i> 'tud ő számiul?' – de <i>máhttá</i> 'tud, bizony.'
go	'akkor, amikor, amint, ha, mert' (alárendelő kötőszó); kérdő partikula, a magyar <i>-e</i> megfelelője
jo , juo	'igen, persze' (ez a partikula eredetileg nem más, mint a <i>juo</i> 'már' határozószó, mely nyomatékosító funkcióban használatos, és többnyire nem önállóan áll, hanem más partikulákkal), pl. – <i>váldde juoba gáfe!</i> 'ígyál csak kávé!' – na juo! 'aha! vagy úgy!'
na , nu	'szóval, hát, igen, persze' (mondat eleji partikula, egyfajta „felütést” ad a mondatnak, egyszerűbb állandósult kifejezésekben is használatos)
lea	létige Ind. Prs. Sg/3.
lei	létige Ind. Prt. Sg/3.
vel	'még' határozószó, amely nyomatékosító funkcióban is használatos
vuoi	'nahát, hát így, ejnye, lám-lám stb.' érzelmi viszonyulást kifejező partikula

A jojkapanelek fonémáit az északi-számi nyelvváltozat fonémáival összehasonlítva jelentős különbséget tapasztalhatunk. A lenti táblázatból kitűnik, hogy a jojka énekelt nyelvezete magánhangzóiban jóval gazdagabb, és a mással-

hangzókból elsősorban azok lehetnek panelalkotó fonémák, amelyek szonoritás szempontjából a legalkalmasabbak az éneklésre. A zárójelbe tett hangok kevésbé felelnek meg ennek a követelménynek, azonban ezzel összhangban van a jojkaszövegekben betöltött funkciójuk is, ugyanis retesz-szegmentumokként működnek, előfordulásuk kizárólag szöveglezáró elemként jellemző (tehát ezekkel a hangokkal az énekes szó szerint elakasztja az éneklést, amikor a végére ért, vagy egyszerűen meg akar állni). A kiemelt hangok (*ö, u, ao, au, ou, öu*) hiányoznak az északi-számi nyelvváltozat fonémakészletéből.

jojkapanelek	északi-számi
a, e, o, ö , u, ü ao, au, ou, öu	a, á, e, i, o, u ea, ie, oa, uo
i/j (az i hangértéke a jojkákban inkább j), (g), ((h)), l, (m), n, v	b, c, č, d, đ, f, g, h, j, k, l, m, n, ŋ, p, r, s, š, t, ʈ, v, z, ž

A jojkapanelek fonotaxisát megvizsgálva kiderült, hogy ugyanúgy kimutathatóak a hangok kapcsolódását szabályozó törvényszerűségek, mint a beszélt nyelv szavainál. A jojka „éneknyelvi elemeit” az alábbi szabályokkal írhatjuk le:

- A mássalhangzóra végződő panelek motívum- vagy szakasz záró pozícióban vannak. Az éneklést lezáró utolsó panel gyakran gégezőr, de mindenképpen obstruens (tehát a szonoritáshierarchia alsóbb tartományában elhelyezkedő, legkevésbé „hallható” hangok). „Elakad az éneklés.”
- A beszélt nyelv szavaival ellentétben magánhangzó nem állhat panel elején.
- Az *l*, *n* szó eleji, szó belseji és szóvégi helyzetben egyaránt előfordul, intervokális helyzetben gemináta (*lollo, nonno, nunnu*). Ez a többi panelfonémára nem jellemző.
- A jojkapanelek diftongusai kizárólag záródó diftongusok: *ao, au, ou*, amelyeket zeneileg mindig lefelé mozgó ornáments kísér (pl. HAS_Y_Nun1⁵) (Kivételt képeznek a beszélt nyelvből kölcsönzött, de panelként használt szavak, mint a *juo, vuoi*.) A beszélt nyelvben kizárólag nyíló diftongusok vannak mint: *uo, ie, oa, ea*, tehát a jojka nyelvezetében a beszélt nyelvvel összevetve kifejezetten ellentétes tendenciák mutathatók ki.

⁵ A jojkaadatbázisban alkalmazott dallamkód: HAS: Hungarian Academy of Sciences, Y: yoik, Nun: Nunnanen, sorszám (http://jojkaadatbazis.btk.mta.hu/hu/yoiks/HAS_Y_Nun1).

Külön kell még beszélni a fenti táblázatban kiemelt *ö* és *ü* magánhangzokról. Az *ö*-t és *ü*-t tartalmazó panelek hangalakja azért különös, mert ezek a hangok a finn szavakban gyakoriak, a jojkaénekesek anyanyelvéből, az északi-számból azonban teljesen hiányoznak. Ez a vizsgálat azonban már jelentéstani kérdéseket vet fel. Számos utalást találhatunk néprajzi/antropológiai munkákban azzal kapcsolatban, hogy a közösségek különböző stratégiákat, például halandzsának tűnő „titkos nyelvet” alkalmaznak bizonyos kommunikációs helyzetekben. A kódolt nyelvi üzenetek megfejtésére mégis nehéz példákat találni. A jojkákra vonatkozó néprajzi leírásokból általában mindössze annyi derül ki, hogy a külső megfigyelő számára értelmezhetetlen szövegek az avatottak körében információértékűek, vagyis a „konkrét” szöveg hiánya ellenére ezeknek a daloknak van közölnivalója a beavatottak számára (Vainio 1991: 56). Toivo Immanuel Itkonen (Itkonen 1948: 561–562) például az inari réntenyésztők jojkaszövegeivel kapcsolatban megfigyelte, hogy a *lul-lu* közömbösséget, a *lel-le* kérkedést fejez ki, a *nun-nu* pedig azt jelenti, hogy bár lehetne rosszat mondani a jojka alanyáról, az énekes mégsem teszi. Szomjas-Schiffert előtt mindössze annyit fedtek fel a nunnaneniek, hogy például a *lõ*, *lû* antipátiát, a *la*, *no* szimpátiát, a *jo*, *go* pedig érdektelenséget fejez ki (Szomjas-Schiffert 1996: 33). A panelek tehát, ha denotatív jelentéssel nem is, konnotatív, szituatív jelentéssel rendelkeznek. Az *ö* és *ü* hangok használatának összefüggése a negatív jelentéstartománnyal pedig arra utal, hogy az idegen kultúra és a negatív attitűdök összekapcsolódása a legelemibb szinten, a beszédhangokban is megnyilvánulhat. Az adatbázisban a jojkák paneleinek érzelmi árnyalatait színezéssel jelöljük.⁶

⁶ Forrás: <http://jojkaadatbazis.btk.mta.hu/hu/panels>

Panel	Konnotatív / érzelmi jelentés	Gyako- riság
lom	zárópanel	1
lug	zárópanel	2
høj	negatív	1
lō	negatív	48
lōi	negatív	4
lōj	negatív	2
lōu	negatív	17
lōü	negatív	5
lōə	negatív	4
lū	negatív	137
lūj	negatív	10
lül	negatív	11
lūu	negatív	1
vō	negatív	4
vōu	negatív	2
ō	negatív	1
ū	negatív	1
au	semleges	1
bo	semleges	1
de	semleges	32
de(n)	semleges	1
deden	semleges	1
dei	semleges	1
dejə	semleges	1
do	semleges	1
gal	semleges	2
go	semleges	32
ja	semleges	4
jo	semleges	38
jo(n)	semleges	3
jonou	semleges	1
jou	semleges	1
koj	semleges	1
l(e)a	semleges	1
mi	semleges	2
na	semleges	45
nao	semleges	1
nau	semleges	52
no	semleges	318
non	semleges	2
nou	semleges	90
nu	semleges	419
nun	semleges	51
nunu	semleges	1

Panel	Konnotatív / érzelmi jelentés	Gyako- riság
ná	semleges	3
nə	semleges	2
o	semleges	8
u	semleges	55
ul	semleges	2
un	semleges	5
vel	semleges	6
á	semleges	1
ə	semleges	1
gu	semleges/negatív	55
vo	semleges/negatív	28
voo	semleges/negatív	1
vu	semleges/negatív	39
vuv	semleges/negatív	1
ha	semleges/pozitív	1
hao	semleges/pozitív	3
hau	semleges/pozitív	3
he	semleges/pozitív	2
he(n)	semleges/pozitív	1
hej	semleges/pozitív	1
hejjə	semleges/pozitív	1
ho	semleges/pozitív	1
la	pozitív	86
laj	pozitív	4
lal	pozitív	33
lao	pozitív	2
lau	pozitív	49
le	pozitív	18
lea	pozitív	4
lej	pozitív	1
lel	pozitív	5
li	pozitív	7
lil	pozitív	1
lo	pozitív	378
loa	pozitív	1
loj	pozitív	15
lol	pozitív	48
lou	pozitív	117
lu	pozitív	338
luj	pozitív	7
lul	pozitív	42
lá	pozitív	1
lə	pozitív	1

3. A jojkák mélyszerkezeti elemzése

Részben a jojkálás improvizatív jellege miatt, részben a jól használható jojkalejegyzések hiánya miatt, a jojkával foglalkozó kutatók ez idáig nem végeztek mélyszerkezeti elemzéseket, kivétel Ilpo Saastomoinen vizsgálata, amely a jojkák ritmikai megoldásaira irányult (Saastomoinen 1994). A nüansznyi változ(tat)ásokat, és az azokban megmutatkozó rendszerszerűséget csupán hallgatás útján szinte lehetetlen, de önmagában egyelőre számítógépes programok segítségével sem lehet kielégítő módon feltérképezni. A legtöbb archívumi anyag lejegyzéseivel kapcsolatban az a probléma merül fel, hogy a kották csak a dallammagot tartalmazzák, és a szövegek sincsenek kellőképpen megjelenítve (általában csak a kezdő sorok szerepelnek a kottában, a továbbiak csak a kottától elkülönítve, külön szöveggént és elnagyoltan, a denotatív jelentéssel nem rendelkező elemek teljes vagy részleges elhagyásával). Szomjas-Schiffert György lejegyzései legalább három különböző szempontból figyelemre méltóak:

- a jojkálás teljes időtartamát rögzítik, függetlenül a dallammagok vagy alapstruktúrák ismétlésének számától;
- nem csak a dallamvonalat, hanem a szabadon alig érzékelhető, bonyolult ornamentikát is megjelenítik;
- a szöveg és a dallam együtt látható a kottákban, a jelentéses szövegek mellett minden egyéb szövegalkotó, fonetikailag lejegyezhető elemmel együtt.

Az első jelentősége abban áll, hogy az improvizáció és a variálás különböző technikái csak a hangzó ének teljes hosszúságának figyelembe vételével, tehát a megvalósult előadásban vizsgálhatók megbízható módon. Az ornamentikával kapcsolatban már Szomjas-Schiffert is kimutatta, hogy fontos stílusalkotó eleme a jojkáknak, az éneklési technika is csak ezek vizsgálatával érthető meg. A szöveg és a dallam együttes lejegyzése pedig a prozódiai vizsgálatokhoz, vagyis a szöveg és a dallam illeszkedésének sajátosságaira irányuló megfigyelésekhez nélkülözhetetlen.

A magyar négy soros népdalok esetében a struktúra elemzése a sorok megjelölésével (A, B, Av, Bv stb.) történik. Ezzel a módszerrel képletek formájában kirajzolódnak azok az alapstruktúrák, amelyek egyben a stílus alapját is képezik. Az ún. régi stílus jellegzetes képlete pl. az A^5B^5AB , az új stílusé pedig pl. az ABBA. A dal sorait jelölő betűkből álló képletek egyértelműen megmutatják azokat a stílusjegyeket, amelyek a régi és az új stílust meghatározzák (pl. az első két sor – általában kvinttel mélyebb – megismétlését a régi, és a szimmetrikus, kupolás dallamszerkezetet az új stílusban). Mivel a jojkák nem strófikus szerkezetűek, esetükben ez a módszer nem alkalmazható.

Ha a dallam alapstruktúráját, illetve a stílus meghatározó jegyeit keressük, a dalsornál kisebb egységekkel kell dolgoznunk. Mivel sok dallam csak egy, másfél vagy két sorból áll, a strukturális elemzésre alkalmas elemeket a motívumokban kell keresnünk. A jojkák esetében tehát – motívumismételtető szerkezetről lévén szó – a magyar népdalok elemzésében használt módszert úgy kellett átalakítani, hogy a különböző jelek (betűk, számok vagy ábrák) elsősorban a motívumokat jelöljék. Az adatbázisban elérhető jojkák lejegyzései mellett tehát egy saját elemzőmódszer segítségével mutatom be a dallamok makro- (a dallammotívumokból összeálló nagyobb egységek), mezo- (motivikus) és mikrostruktúráját (azaz a motívumok variálódásának módozatait az adott rendszeren belül). A jojkák szerkezeti vázára kétféle grafikus megjelenítést alkalmazunk, egyrészt a ciklikusságot jól szemléltető körábrákat, másrészt táblázatokat. A táblázatos megoldásban a felső sor/sorok láttatják a makrostruktúrát, amelynek egységeit nagybetűk jelzik (pl. **A**, **B**, **C**). A következő szint, azaz a sor mutatja be a mezoszerkezetet, vagyis az önálló motívumokat, és azok kapcsolódási sorrendjét (jelölésük kisbetűs: **a**, **b**, **c** stb.). Legalul helyezkedik el a mikrostruktúra vagy mélyszint, ahol láthatóvá válnak a motívumokon végbemenő változások (utóbbiak jelölése jobb felső és jobb alsó indexben történik, pl. \mathbf{a}^2 , \mathbf{a}^1 , $\mathbf{a}^>_v$). A vizsgálat során kialakított tipológiát a motivikus variánsok jellege szerint kialakított jelzésekkel láttuk el, a megértést, az összehasonlítást és a további elemzést elősegítendő, pl. \mathbf{a}^5 = **a** motívum transzpozíciója kvinttel feljebb; \mathbf{a}^{-5} = **a** motívum transzpozíciója kvinttel lejjebb; \mathbf{a}_v = **a** motívum variánsa; $\mathbf{a}^>$ = **a** motívum kompressziója; $\mathbf{a}^<$ = **a** motívum expanziója; \mathbf{a}^1 = **a** motívum kezdete; \mathbf{a}^l = **a** motívum vége. Bár a jojkákban a motívumok sokfélék lehetnek, és két különböző jojkában alig találunk két azonosat, a motívumok kapcsolódási sorrendje már egyáltalán nem mutat nagy variálódást. Kimutattam, hogy a jojka zenei építőkövei, a mezosztuktúrát alkotó motívumok egy-egy jojkán belül mindig egy fix szerkezet szerint állnak össze, azaz a motívumok kapcsolódási sorrendje nem tetszőleges. A teljes jojkaanyag áttekintésével pedig kiderült, hogy vannak meghatározó, azaz sok jojkára jellemző alapszerkezeti vázak, amelyek ismétléses vagy ciklikus permutációval írhatók le. Az egyik ilyen jellemző képlet az **a b a c (d)**...

a	b	a ⁻²	c
a	b _{v1}	a	c
a	b _{v2}	a ⁻²	c
a	b _{v2}	a	c
a ²	b _{v3}	a ²	a ¹

(HAS_Y_Nun29 mikrostrutúrája)⁷

Felmerülhet a kérdés, hogy mennyire jellemző ez a képlet általában a jojkahagyományban. A kérdést először a svédországi Arjeplogból származó dallamok (Tirén 1942) elemzésével próbáltam megválaszolni. Száz elemzett jojkából összesen csak nyolc dallamban (8 százalék) rajzolódott ki a keresett minta, tehát ez bizonyára nem az arjeplogi alapstílus jellemzője. Ezután megnéztem az **a b a c** és az **a b a** szerkezet előfordulási arányát is, amely már jóval biztatóbb eredményekkel szolgált, az előbbi 15 százalékban, az utóbbi pedig 33 százalékban, vagyis a jojkák egyharmadában volt jelen. Ez utóbbi már elég jelentős arány ahhoz, hogy benne stílust meghatározó jellegzetességet lássunk. A kutatást ezután más – elsősorban északi szomszédos – területekre is kiterjesztettem. Az Aikio – KecsKeméti – Kiss-gyűjteményből (1972) választott *Inguna gánda* kezdetű jojka is az **a b a c d** szerkezetre épül. Ez a szerkesztési mód tehát Kautokeino és Karasjok környékén is megtalálható. A kautokeinói jojkák (Launis 1908) közül eddig 64-et vizsgáltam meg. Az **a b a c** szerkezet itt jóval nagyobb, 39 százalékos arányban fordult elő, míg egy másik, azonos indítású **a b a b** képlet ennél is jelentősebb arányban, a jojkák 51,6 százalékában jelentkezett. A két képletben azonos **a b a** indítás az itteni jojkák 89 százalékára jellemző. Kautokeinóban tehát két domináns alapforma vagy stílus rajzolódott ki. Az arjeplogi és a kautokeinói jojkákban egyaránt előforduló **a b a c** képlet az összesen 164 dallam 24 százalékát, az **a b a** indítás pedig 57 százalékát jellemzi. A vizsgálódást kelet felé folytattam, és átnéztem még 112 Inariból származó dallamot. Az eredmény meglepő volt, hiszen gyakorlatilag ugyanazt a két domináns alapszerkezetet találtam meg, amely a kautokeinói jojkákat is jellemzi. Az ilyen nagymértékű alapszerkezeti egyezés azért volt számomra szokatlan, mert a két terület hagyományában egyébként jelentős eltérések tapasztalhatók az éneklési stílust, a hangképzést és a szöveghasználatot illetően. Az **a b a c** és a másként folytatózó, de azonos indítású **a b a** képlet elterjedése egységesnek tűnik az általam megvizsgált egész hagyományterületen, és – az egyéb eltérések ellenére

⁷ http://jojkaadatbazis.btk.mta.hu/hu/yoiks/HAS_Y_Nun29

is – a jójka szerkezetében megbúvó, azonos alapokon nyugvó formai gondolkodásmódról tanúskodik. A három terület közötti közös tartományt képviselő jójkaszerkezet-típusok (**a b a c** és **a b a**) gyakoriságának szélesebb övezetbeli felmérése további vizsgálatokat igényel.

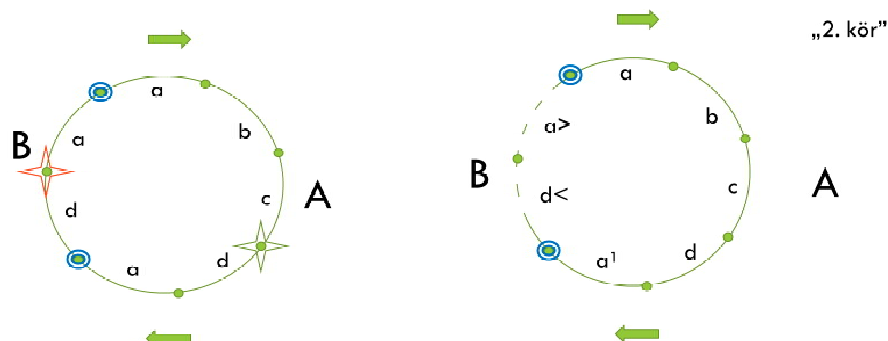
A táblázatos megoldás mellett néhány kottához körábrák is csatlakoznak. Ezek, azon túlmenően, hogy jól szemléltetik a dallam ciklikusságát, azaz a motívumok ismétléses vagy ciklikus permutáció szerinti kapcsolódását, alkalmasabbak az éneklés kezdő- és végpontjainak ábrázolására, vagy a szünetek, illetve a „szünetfunkciók” megjelenítésére. Furcsa helyen – például egy motívumon, egy szövegszón belül – megjelenő szünetet előidézhet egy levegővétel (mert rossz helyen fogyott el az énekes levegője), a számi jójkák szerkezetileg nem indokolható szünetei esetében azonban nem ez a helyzet. Gyakran megtörténik, hogy a szünet csak a hangzó éneklés szempontjából szünet, mert amikor véget ér, a dallam már egy későbbi helyen folytatódik, vagyis a szünet ideje alatt az énekes „fejben” folytatja a jójkát. A körábrákon szaggatott vonal jelzi az ilyen szakaszokat (ld. lentebb a 2. körábrát). A táblázatokban a dupla zárójelbe tett motívum jelez egy ilyen (nem hangzó, de a dallamszerkesztésből mégsem kimaradó) funkciójú szünetet. A szünet más esetekben egyszerűen megállítja a dallamot, mintha leállna a körhinta, majd ugyanattól a ponttól indul tovább. A szünetnek a prozódia szándékos megtörésében is lehet szerepe.⁸

A körábrákon alkalmazott jelölések és a HAS_Y_Nun10 jelzetű dallam grafikus transzformációja:

	A motívumok körforgásának iránya
	A makrostruktúra határai
A, B	A makrostruktúra részei
	A mezostruktúra határai

⁸ A nunnaneni jójkák tanulmányozásának egyik eredménye a prozódiai anomáliák kimutatása. Számos esetben igazolódott, hogy éneklés közben a nyelv hangsúlyozási követelményei egyáltalán nem érvényesülnek. Arról van szó, hogy a zeneileg és ritmikailag is hangsúlyos hangok nem illeszkednek a természetes beszéd hangsúlyos helyeihez, ugyanakkor a hosszabban kitartott, illetve nyomatékos énekhangra a természetes beszédben hangsúlytalan szótagot énekelnek. A jelentéssel szövegrészek rendkívül alacsony aránya mellett a szövegkitöltő panelek használata segíthetné a hangsúlyok helyes elhelyezkedését, azonban nem ez történik. Az esetek jelentős részében a panelek inkább elmozdítják a hangsúlyokat onnan, ahová „kíváncsnának” (<http://jojkaadatbazis.btk.mta.hu/hu/researchResults/prosodicAnomalies>).

a, b, c, d	A mezostruktúra motívumai
	Az éneklés kezdő- és végpontja (az adott előadástól függően lehet ugyanazon a ponton és különböző helyeken egyaránt)

A mélyszerkezeti elemzés csupán rövid ízelítőt ad abból a sok-sok, még feltárássra váró értékes információból, amelyet magukban hordoznak ezek a dallamok. Akárcsak minden nyelv, a zene is kisebb egységekre, elemekre osztható, melyek meghatározott törvények szerint kapcsolódnak egységes rendszerré. Az elemek különböző összekapcsolódási módja különféle információkat hordoz. Az egyszerűnek tűnő számi jojkákból látszólag kevés törvényszerűség olvasható ki, viszont a felszín alá tekintő alapos vizsgálódás igazolja egy saját szabályrendszerre szigorúan építő zenei tradíció meglétét. Az itt bemutatott logikai elemző módszer egy lehetőség az eddig még rejtve maradt, stílusbeli törvényszerűségek feltárására a számik énekes hagyományában. Segítségével egy-egy terület jojkahagyományára jellemző egységes alapstruktúrák, szintaktikai szabályok rajzolódtak ki, melyek a továbbiakban a zenei hagyománytérkép finomabb felosztásában is szerepet játszhatnak.

4. A honlap fejlesztésével kapcsolatos tervek

Bár a honlapon bemutatott vizsgálat elméleti és módszertani kereteit, eredményeinek egy részét már publikáltam angolul, és nemzetközi konferenciákon is ismertettem, nagyon fontosnak tartom, hogy szélesebb körben, és alaposabban megismerjék a magyar kutatók munkáját. Ez az adatbázis azt is lehetővé teszi, hogy az általam kidolgozott elemzőmódszereket kipróbálják

más archívumok anyagán is. Tehát az eddigi online adatbázisokkal ellentétben nemcsak hanganyagot, kottákat, képeket és esetleg a tudományos eredményeket bemutató publikációkat teszünk hozzáférhetővé, hanem elemzési módszert is kínálunk. Más archívumok azonos programmal átírt digitális kottáin is ki lehet majd próbálni. Bár korábban több archívum anyagán is teszteltem a mélyszerkezetet feltáró elemzéseket, a későbbi kutatások szempontjából nagyon fontos lenne, ha kirajzolódna ezek érvényességi tartománya mind időben (azaz, hogy régebbi vagy kortárs anyagban mutatkozik-e lényegesebb eltérés), mind pedig földrajzi értelemben. Egyeztetések már eddig is történtek a további együttműködésről, például Ola Graff-fal, a tromsøi The Arctic University of Norway professzorával, és az oului Giellagas intézet munkatársaival is, Marko Joustéval és Markus Juutinennel. Mindkét intézmény képviselői biztosítottak arról, hogy a hasonló zeneelméleti és szövegkutatásokról nem tudnak, tehát a magyar adatbázis publikálásával több, a nemzetközi jójakutatásban is unikális, úttörő jellegű elméleti-módszertani alapvetést és eredményt adunk közre.

Ola Graff-fal, Budapest, 2018. 06. 18.⁹

A finnországi Számi Parlament volt elnökével, Klemetti Näkkäljärvi kulturális antropológussal és a Sibelius Akadémián végzett, a számi politikai és zenei életben is nagyon aktív Anna Näkkäljärvi-Länsmannal már konzultációk folynak egy, az adatbázis anyagára és módszereire épülő workshop közös megszervezéséről, amelyre meghívnánk a skandináviai számikutatókat és népzene kutatókat.

⁹ A szerző fotója.

Anna Näkkäljärvi-Länsman

Klemetti Näkkäljärvi¹⁰

Mindezeken túl nagyon fontosnak tartom, hogy a hagyomány művelőihez, a számikhoz is eljussanak ezek a dallamok, és mindaz, hogyan gondolkodik erről a hagyományról egy magyar kutató. Remélem, hogy tőlük is kapok majd visszajelzéseket, és egyfajta online terepmunka is kibontakozhat az adatbázis kapcsán. Több jojkaénekesnek írtam az adatbázisról, Wimme Saarinak, Sofia Jannoknak, Ulla Pirttijärvinek, Niillas Holmbergnek, Ingá-Máret Gaup-Juusónak, Sara Margharete Oskalnak, valamint Niko-Mihkál Valkeapäänek, és közülük már többen jelezték, hogy készek az együttműködésre.

Irodalom

- Aikio, Samuli – Kecskeméti István – Kiss Zoltán 1972: Lappische Joiku Lieder aus Karasjok gesungen von Anders Ivar Guttorm. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsinki.
- Itkonen, Toivo Immanuel 1948: Suomen lappalaiset vuoteen 1945. 2. osa. Söderström, Porvoo.
- Launis, Armas 1908: Lappische Juoigos-Melodien. Suomalais-Ugrilainen Seura, Helsingfors.
- Saastomoinen, Ilpo 1994: Rytmikaava-ajattelu saamelaismusiikin hahmosmallina. Jyväskylän Egyetem, Jyväskylä. [Kézirat.]
- Szomjas-Schiffert György 1996: Lapp sámánok énekes hagyománya. Akadémiai Kiadó, Budapest.

¹⁰ A képek forrása: <http://annamaret.fi/>, <https://www.ulapland.fi/news/Klemetti-Nakkalajarvi-tutkijatohtoriksi-Lapin-yliopistoon-/mahebd4d/4b3a9f0e-25a4-4252-9b6b-521397b078bb>

- Tamás Ildikó 2003: Szöveg helyettesítő-, kitöltő és kiegészítő panelek használata lapp jojkaszövegekben. *Nyelvtudományi Közlemények* 100: 301–313.
- Tamás Ildikó 2012: Nyelvészeti módszerek alkalmazási lehetőségei a szövegfolklorisztikában és a prozódiai kutatásokban: számi jojkaszöveg-elemzések. *Nyelvtudományi Közlemények* 108: 269–284.
- Tamás Ildikó 2013: „Few words are sung in it” – Questions of Methodology in Studying Sámi Yoik Texts. In: Kajsa Andersson (red.), *L’Image du Sápmi: études comparées* 2. Örebro University, Örebro. 236–260.
- Tamás Ildikó – Velősy Péter Kristóf 2018: Az adatbázis. <http://jojkaadatbazis.btk.mta.hu/hu>
- Tirén, Karl 1942: *Die Lappische Volksmusik*. Acta Lapponica 3. Stockholm.
- Vainio, Matti 1991: *A finn zene története*. Ethnica, Debrecen.

*

Old songs – new methods

Saami yoik-archive with an interdisciplinary analysis

The lyrical folklore genre of the Saami (the yoik) has been studied since the beginning of the 20th century, but there are still no surveys that present the yoik through an interdisciplinary approach, as a linguistic, musical and social phenomenon. That is the task this website undertakes, based on the notes and sound recordings of Szomjas-Schiffert (1966) and the material of Ildikó Tamás’s fieldwork from 1999 and 2014. The analysis and elaboration of the yoik genre, which is difficult to describe through the general concept of folksong, requires the use of several new theoretical and methodological solutions. The examination of yoik lyrics is a good example of this, as linguistic expressions that contain hardly any words found in a dictionary must be interpreted. We demonstrate that textual panels (small words without vocabulary meaning) can also be analysed as texts, as their use is regulated and can be described phonetically, morphologically and semantically. In most of the scholar literature dealing with the yoik tradition, the improvisational nature of the yoik is emphasized from a musical point of view. We want to reflex on this image with a contribution presenting a three-level structural analysis that confirms the regular deep structure of the yoik, as well as by developing a typology that stipulates three important stations, i.e., categories, on the broad spectrum of the transmission of tradition. The database includes the musical, folkloristic and linguistic treatment of the yoiks of Nunnanen (Finland). In addition to the scientific results, it also presents the methods developed during the examination of the corpus, thus providing a toolkit for further possible analyses that can be used on the yoik material of other archives.

ILDIKÓ TAMÁS

A földművelés terminológiája a mordvinban II.¹

ZAICZ Gábor

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
zaicz.gabor@btk.ppke.hu

O

139. E (Wied., B1, Ucs. 38, Szm. 44, Paas1, MdChr, ERS, Rav., ERV, MdWb, MESz) *olgo*, (B1: Reg.) *olkt* pl.; M [!] (F3) *olgo* 'szalma' < FV **olke*, vö. fi. *olki* 'szalmaszál, szalma'; ?lp. *ōlgk* 'hosszú, durva, kemény sás-fajta' (UEW 717, MdKons 99).
140. M (JJ) *opanaftāms* 'megfojtja <dudva a vetést>'. Származékszó, vö. M (JJ: 108) *opamāms* 'fullad, tikkad' (a md. M -*ft*- deverbális verbumképzőről ld. Gramm. 1962: 76). A szó az *opa* 'meleg, forró, rekkenő, fulasztó' töre (MdWb 1453) megy vissza, mely ismeretlen eredetű.
141. E (Wied., ERS, ERV, MdWb, MESz) *ozavtoms*, (Ucs. 23) *ozaftoms*; M (Ucs. 23, JJ, MdWb) *ozaftāms*, (MRS, MRV) *ozaftoms* '(le)ültet; <nővényt> ültet; stb.'; vö. E (Wied.) *ozavtlems* 'ua.' (a md. -*l*- deverbális verbumképzőről ld. Lehtisalo 1936: 172). Származékszó: a FV **isa*- (md. *oza*- 'leül', fi. *istu*- 'ül') szónak (UEW 629) többszörösen továbbképzett fejleménye. Vö. még md. *ozavoms* 'leül' (a md. -*v*-, ill. E -*vt*-, M -*ft*- deverbális verbumképzőkről ld. Lehtisalo 1936: 44, ill. Gramm. 1962: 46, Mészáros 1999: 143–148). Jelentésfejlődés útján vált szaknyelvi szóvá, vö. md. E *ozavtoms*, M *ozaftāms* '(le)ültet'.
142. E (B2: Reg.) *ozem*, (ERS, ERV) *ozim*, (MdWb) *ožíim*; M (MRS) *ozim*, (MdWb) *ožíim* 'őszi vetés', (MRV) *ožíim* 'őszi gabonafélék' < or. *озимъ* 'ua.'; vö. tat. *užíim*, csuv. *uśām* 'ua.' (< or.).
143. E (Ucs. 38) *odonija*, (ERV, MESz) *odońija*, (Sz.) *odinija*, (MdWb) *od'ínija* '(gabona)kaszal, boglya' < or. nyj. (Dal 2: 677) *одо́нья* 'kör alakú (gabona-, széna-) kaszal'; vö. or. nyj. (Vasmer) *одо́нье* 'a szénakaszal rőzsealátéte'.

¹ A dolgozat első része a FUD előző számában (24: 309–346) jelent meg. A rövidítés- és irodalomjegyzéket szintén ld. ott.

P (B)

144. (Paas2, ERS, MRS, ERV, MRV, MdWb/E,M) *paj*, (Rav.) *paj* 'szántó-föld-, erdő- vagy rétdarab' < tat. *paj* 'darab, rész' (Paasonen 1897: 42); vö. or. nyj. (Vasmer) *naŭ* 'ua.' (< tat.), csuv. *paj* 'ua.'
145. E (Sz., ERV, MdWb) *pajme* 'a szín tetőgerendája'; vö. E (Rav.) *pajme* 'keresztfa (a tető alatt)'. Ismeretlen eredetű. Versinyin szófejtő szótára nem tartalmazza e lexémát. A moksában a *peřeklad'ina* (< or.) él e jelentésben.
146. E (Wied.) *paklat* pl.; M (JJ, MRV, MdWb) *paklä*, (JJ) *pakäl* 'kóc, szösz, csepű' < or. *накля* 'ua.'
147. E (Wied., B1, Paas2, MdWb) *pakor*, (MRV) *pakoro*, (B1, Paas2) *makor*, (Paas2, MRV, MdWb) *makoro*; M (Ahlq.: B1, Paas2) *pakir*, (B1: Reg.) *paker*, (MdWb) *pakâr*, (MRV) *pakor* 'vadóc (*Lolium parenne*); gyom, gaz'; vö. M (JJ) *pakâr* 'gaz', (MRS) *pakor* 'konkoly'; M (JJ) *pakârâms*, *pakârgadâms* 'gazosodik; érik <kalász>' (a md. -*gad*- denominális verbumképzőről ld. Lehtisalo 1936: 380, Gramm. 1980: 119–120, Mészáros 1999: 130–133) < tat. (kaz.) *bakira*, *bakra* 'vadóc (*Lolium parenne*)' (Paasonen 1897: 42); vö. csuv. *poçra* 'ua.'; vö. még: *pokra* (172.).
148. E (Wied., B1, Ucs. 21, 65, Sz., Szm. 44, Paas2, MdChr, ERS, Rav., MRV, MdWb, MESz) *pakša*, (Müller: F2: 16) *pakzä* [!]; M (Ucs. 21, 65, Paas2, MdChr, MRS, JJ, MRV, MdWb) *paksä*, (Witsen: F1) *pakze* [!], (Ahlq., B1, Szm. 44, MdWb) *paksä* 'szántóföld, mező'; (Sz.) 'erdő'; vö. M (MRS) *rož paksä* 'rozsföld' (md. *rož* ld. 200.); M (JJ) *vajmāj paksä* (vagy *pačk*) 'ugar' (tkp. 'pihenő szántó / darab'; md. *vajmams* 'pihen', M *pakš* ld. 149.; a md. -*j* participiumképzőről ld. Lehtisalo 1936: 63, Gramm. 1980: 348–351, Keresztes 2011: 93–94); E (Wied.) *videž paksä* 'szántóföld' (tkp. 'vetett föld'; md. *videms* ld. 299., a md. -*ž* participiumképzőről ld. Lehtisalo 1936: 198, Gramm. 1980: 353, Keresztes 2011: 93–94); M (JJ) *paksān ozks* 'ima a mezőért' (tkp. 'mező-ima'; md. *ozks* ld. 8.); *pakša boba*, ld. *boba* (176.) < tat. (mis.) *bakca* 'kert'; vö. tat. (kaz.) *bakča* 'ua.', csuv. *paçča* 'udvar, veteményeskert, kert' (< iráni; Paasonen 1897: 42, vö. 9–10; Jegorov, *paçča* címszó). Vö. *bakša* (ld. 150.).
149. (MdChr, MRS, ERV, MdWb/E,M) *pakš* 'gabonahalom; földrakás; hajcsomó' < FV **pakša*, vö. fi. *pahka* 'csomó; bog <fán>' (UEW 350). A szó valószínűleg jelentésfejlődés útján vált szaknyelvivé, vö. md. *pakš* 'földrakás; hajcsomó', M (JJ) *pakš* 'darab'.
150. E (Rav.) *bakša*; M (MdWb) *bakša* 'zöldeges ág a szántóföldön' < or. nyj. (Dal 1: 41) *бакуа* 'veteményes a mezőn' (< tör.; Vasmer 1: 43);

- vö. még: tat. (kaz.) *bakča*, (mis.) *bakca* 'kert', csuv. *paḡča* 'udvar stb.' (ld. 148.). A lexéma Versinyin szófejtő szótárából hiányzik.
151. E (Ucs. 23, Szm. 44, MdChr, Rav., MdWb, MESz) *pañd'a*, (Wied., B1, ERS, ERV) *pand'a*; M (Ucs. 24, MdChr, MRS, JJ) *pañdä*, (B1) *pañda* 'virág- és veteményeságy, ágyás'; vö. M (JJ) *kepâdäms pañt't* pl. 'ágyást készít' (tkp. 'ágyásokat emel'; md. M *kepâdäms* 'emel; emelkedik'); E (Rav.) *morko pañd'a* 'répaágyás' (md. *morkou* ld. 123.) < ?csuv. (Gombocz 1906: 141) *pañda* 'láda kiültetni való bujtásokkal, palántákkal; palántaágy'. Nem világos a kölcsönzés útja. Paasonen szótára (3: 1535) kérdőjelesen orosz jövevénynek veszi, de átadó alakot nem közöl. A lexéma nem szerepel Versinyin szótárában.
152. E (Jev.) *baran-ozks*; M (MdWb) *baran-ozks*, (Jev., MRV) *boran-ozks* <bárány feláldozása közben közös pogány imádkozás a terméstről> (tkp. 'bárány-ima'; részletesen: Jev. 39–40). Összetett szó: md. *baran* 'bárány' (< or.) + *ozks* (ld. 8.).
153. E (ERS, ERV, MdWb, MESz) *parína*; M (MRS, MRV) *parína*, (JJ) *parəna* 'ugar'; vö. M (MRS, MdWb) *parína paksä*, (JJ) *parəna pakse* 'ua.' (md. M *paksä* ld. 148.); M (MRS) *modas parína* (vagy *parina*) *ala* 'parlagon heverő föld' (tkp. 'parlag alatt [lévő] föld', vö. or. *земля под паром* 'ua.'). md. *moda* ld. 125., md. *ala* 'alatt'); M (JJ) *rauža parəna* 'olyan ugar, amelybe fűvet nem vetnek' (tkp. 'fekete ugar, vö. or. *чёрная земля* 'ua.'). md. M *rauža* 'fekete') < or. nyj. (Dal 3: 17) *парина* 'ua.'). vö. or. *nap*, or. nyj. (Vasmer 2: 313; Dal i.h.) *паренина* 'ua.'. Elvileg az or. *nap* átvétele sem lehetetlen (a md. *-ina* denominális nomenképzőről ld. Gramm. 1962: 40–41).
154. E (Wied.: B1, Paas2, MdChr, Rav.) *paze*, (Ucs. 21, ERS, ERV, MdWb, MESz) *paže*; M (B1, MdChr, JJ) *pazäj*, (Ucs. 21, F2, MRS, MRV, MdWb) *pažäj*, (JJ) *pazi* 'porzós kender, hímkender (*Cannabis sativa*)'; vö. E (Jev. 220) *paze kerme* 'kenderköteg' (md. *kerme* ld. 127.) < tat. (mis.) *päzi* (< **paza-i*) 'ua.'). vö. tat. (kaz.) *basa*, csuv. *poza* 'ua.' (Paasonen 1897: 43).
155. E (ERV) *pača*; M (Ahlq., MdChr, MRS, MRV, MdWb) *pača*, (F3) *pačat* pl. 'tészta; fánk'; vö. E (Wied.) *pačalks*, (MdChr, Rav.) *pačalkse*, (ERS, ERV) *pačalkše*, (F3) *pačalkšet* pl. 'ua.' (tkp. 'a fánk alja'; md. *alks* 'valaminek az alja; ágy'); E (ERS, Rav., F3) *pačalgo*, (Wied.) *pačalga*; M (MRS, F3) *pačkalga* 'palacsintasütő' (tkp. 'a palacsinta alja'; md. E *algo*, M *alga* 'alul; valaminek az alja') < ?FV, vö. cser. *pù-tšə(məš)* 'kása' (Toivonen 1928: 237). Az etimológia további vizsgá-

- latot kíván. Versinyin (2005: 337) e szavakat az összláv *pogača* szóalakra vezeti vissza (vö. Vasmer 2: 381).
156. (ERS, MRS, ERV, MRV, MESz) *pejenzams* 'fogaz <kaszát, sarlót, kést>'. Származékszó, vö. md. *pej* 'fog'. A md. -nz- denominális verbunképzőről ld. Gramm. 1980: 118–119; Mészáros 1999: 162. Az is elképzelhető, hogy török mintára alkotott tükörszó, vö. tat. *tašäü*; csuv. *šällantar* 'fogaz' (tat. *taš*, csuv. *šäl* 'fog').
157. E (B1: Reg.) *peleme*, (ERS) *pelema*, (Szm. 44, Rav.) *pelima*, (F4) *pejl'ima*, *peleme*, (Ucs. 39, F3, MESz) *pe'luma*, (Wied.: B1) *peelima*, *peel'me*, (F3) *pejel'ma*; M (B1: Reg.) *pejelem*, (Ucs. 39) *pejelem'*, (MRS, F3, MRV) *pejel'em*, (F4) *pejal'am*, (JJ) *pejal'am*, *pijal'am* 'kasza'; vö. E (Rav.) *pelima kosija* 'kaszanyél' (md. *kosija* 'nyél?'); E (Rav.) *pelima napalka* 'a kaszanyél fogantyúja' (tkp. 'kaszanyél'; mdE *napalka* ld. 129.); *grabla peluma* ld. *grablat* (84.). Származékszó, vö. md. E (Wied.: B1, B1: Reg.) *peel'*, (B1: Reg., ERS, Rav.) *pejel'*; M (B1: Reg.) *peel*, (Ahlq.: B1, B1: Reg.) *pejel*, (M) *pejel'* 'kés'. E szó balti eredetű, vö. litván *peilis* 'ua.' (Kalima 1936: 191).
158. E (Wied.) *perec*, (ERS, ERV, MdWb) *perec'*, (MESz) *peréc'*; M (MRS, MRV) *peréc*, (MdWb) *peräc* 'bors (Piper)' < or. *nepey* 'ua.'.
159. E (Jev.) *bezmeñ* 'mérleg, gabonamérleg'; vö. (ERS, MRS) *bezmen*, (ERV, MRV, MESz) *bezmeñ* 'mérleg' < or. *безмен* 'mérleg'. A lexéma jelentésfejlődés útján vált szaknyelvivé.
160. E (ERS) *peštene* dem., (MdWb) *peštin'e*; M (MdWb) *peštin'e* 'kis lepény' (tkp. 'töltöttke'). Származékszó, vö. md. E *pešt'ams*, *pešt'ems* '(meg)tölt'. Töve valószínűleg a *pešk'e* 'tele' (Keresztes László szóbeli közlése). A md. -*še* denominális nomenképző, becézőképző (Keresztes 1990: 66, Maticsák 2016: 3294).
161. E (Wied., Ucs. 38, MdChr, ERS, Rav., ERV, MdWb) *petka*; M (MdWb) *petok* 'öt kevés gabonarakás; (Wied.) négy kevés [!] gabonarakás' < or. *пяток* 'öt kevés gabonarakás' (tkp. 'ötöcske').
162. E (Paas1, MdChr, ERS, Rav., F3, ERV, MdWb, MESz) *petkel'*, (Wied.) *petkel'*, (F4: 57) *pät'kel'*; M (Paas1, MdChr, MdWb) *pet'kal'*, (F3) *pet'kel'*, (MRS, MRV) *pet'kol'* 'mozsártörő' < FV **petkele*, vö. fi. *petkel* 'mozsártörő; szalmavágó; stb.' (?< iráni; UEW 729). Feoktyisztov (F4: 57) szavunkat tévesen orosz jövevényszónak tartotta (Zaicz 1969a: 188). Az or. nyj. *пшкель* és *пшмль* '(mozsár)törő' a mordvinból való (Vasmer 2: 362).
163. (Wied., ERS, MRS, MRV, MESz) *petruška* 'petrezselyem (Petroselinum crispum)' < or. *петрушка* 'ua.'; vö. tat., csuv. *petruška* 'ua.' (< or.).

164. E (Müller: F2: 19, Falk: F2: 33, B1: Reg., Ucs. 20, Szm. 43, MdChr, ERS, Rav., F3) *pineme*, (Wied.: B1) *pinime*, (ERV, MdWb, MESz) *pi-ńeme*; M (Ahlq., B1, MRS, F3) *pinem*, (Ucs. 21) *pinem*, (MRV) *pińem*, (MdWb) *pińam*, (MdChr) *pinam*, *pinama* 'zab (Avena)'; vö. E (ERS) *pinemeń kaša* 'zabkása' (md. *kaša* ld. 52.); *pinam bulf*, ld. *pul* (188.) < FP **pänz*, vö. zrij. *panol* 'pelyva, korpa; dara; stb.' (Toivonen 1928: 239; UEW 726). Toivonen szerint szavunk idegen eredetű lehet a finn-permi alapnyelvben.
165. E (Wied., B1, Ucs. 23, Sz., MdChr, ERS, Rav., F3) *pire*, (ERV, MdWb, MESz) *piře*; M (B1: Reg., Ucs. 24, MdChr, JJ) *perä*, (B1, MRS, F3) *pere*, (MRV) *peře*, (JJ) *berä*, *birä*, (MdWb) *perä*, (Ahlq., B1: Reg.) *pirf*, (B1: Reg.) *perf*, (Jev. 179, MRS, F3) *piřf* 'veteményeskert; elkerített hely <udvar, kerítés, szérű>'; vö. E (ERS) *emež pire* 'veteményes kert' (md. *emež* ld. 12.); E (Rav.) *kujar bire* 'uborkás' (md. *kujar* ld. 94.); M (Ucs. 47) *mařlu perä* 'gyümölcsös' (md. M *mařlu* ld. 283.); E (ERS) *muško pire* 'kenderföld' (md. *muško* ld. 127.); E *sad pire* ld. 209.; E (Ucs. 38) *šuro pire* 'szérű(skert)' (md. *šuro* ld. 234.); *tinge pire* ld. 271.; E (ERS) *umař pire* 'gyümölcsös, veteményeskert' (md. *umař* ld. 283.) < FV (?U) **pire*, vö. fi. *piiri* 'kör; körzet; környék', lp. *birrā* 'kerek', ?szelk. *püre* 'gyűrű' (vö. altaji nyelvek; UEW 384). Jelentésfejlődés útján lett szaknyelvi szóvá, vö. mdE *piře*, M *päre* 'elkerített hely, elkerítés, kerítés' (a md. M -f denominális képzőről ld. Lehtisalo 1936: 245).
166. M (JJ) *piže nar* 'zöld takarmány'. Összetett szó: md. *piže* 'zöld; réz' + md. (Rav., JJ) *nar* 'fű; zöld takarmány'. A md. *piže* uráli (UEW 384–385), a md. *nar* ismeretlen eredetű (etimológiai kísérlet: Versinyin 276). Megjegyzem: Asmarin (1928–1950) a *nar* 'ua.' lexémát kimutatta a csuvasból.
167. E (Wied., B1, Szm. 44, MESz) *pivsems*, (Ucs. 22) *pivcems*, (MdChr, ERS, ERV, MdWb) *pivsems*, (Rav.) *piwsems*, *piwcems*, (MdChr) *pivcems* 'csépel'; vö. M (MdChr, MdWb) *piksoms*, (MRS, MRV) *piksoms* 'ver, üt; lever <kasza élet>'; E [!] (Wied.: B1) *piksoms*, *pivtems* 'ua.; köpül'; E (Wied.: B1, Sz.) *pivsuma*, (Rav.) *piwsima*, (Sz.) *pivcuma*, (B1, Ucs. 39, Szm. 44, F3) *pivsuma*, (ERS) *pivsema*, (Wied., B1) *pivsev*, *pivsej* 'cséphadaró' (a md. -ma képzőről ld. Lehtisalo 1936: 96–97, Cigankin 1981: 41–42, Maticsák 2014a: 174–176, 2016: 3296), vö. E (Jev. 101) *pivsuma kaća* 'a cséphadaró nyele' (md. *kaća* ld. 50.); E (F3) *pivsuma ned* 'ua.' (md. *ned* 'nyél'); E (Jev. 101) *pivcuma pařks* (md. *pařks* 'nyél?'); E (F3) *pivsuma piks* 'a cséphadaró szíja' (tkp. 'a csép kötele'; md. *piks* 'kötél', ld. 297.); E (ERS) *pivsema mašina* 'cséplő-

- gép' (md. *mašina* 'gép' < or.); E (ERS) *pivsića* 'cséplőmunkás' (a md. E -*ća* nomen agentis képzőről ld. Lehtisalo 1936: 208, Gramm. 1980: 348–351, Keresztes 1990: 68, 2011: 93–94) < U **peksä*, vö. fi. *pieksä* 'ver, üt; bőrt cserez', vtj. *pos-* 'nyomással valamit megpuhít', ztj. *pes-* 'üt, ver', jur. *pidīl-* 'tör, nyom' (UEW 368). A szócsalád hangutánzó jellegű. A lexéma jelentésfejlődés útján vált szaknyelvivé, vö. a fenti utalások 'ver, üt' jelentését (a md. -*ks-* ~ -*vs-* változásról ld. Ravila 1933: 102–103).
168. E (Sz.) *plavoms*, (MdWb) *plavams* 'csépel'; vö. (Sz.) *plavañ pult* pl. 'ki-csévelt kévék' (md. *pult* ld. *pul* [188.]; a md. -*ñ* participiumképzőről ld. Lehtisalo 1936: 126, Gramm. 1980: 353, Keresztes 1990: 68, 2011: 93–94). Bizonytalan eredetű. 1. Valószínűleg hangutánzó-hangfestő szó. 2. ?< or. *плавумъ* ['?'] (MdWb 1702). Nem tudok kimutatni a mordvin szóhoz jelentésben illő orosz szót. A jelenlegi erza nyelvjárásokban a következő adatok szolgálnak a 'csépel' jelentésre: *pivsems*, *mujems-pivsems*, *kovoldams*, *irved'ems*, *tombams*, *tombsems*, *čavoms*, *lupcovams* és *botams* (MESz 118–119).
169. (ERS, MRS, JJ, ERV, MRV, MESz) *plug* 'eke' < or. *пыгъ* 'ua.'; vö. csuv. *plug* 'ua.' (< or.).
170. (Wied., ERS, ERV, MRV) *pokos* 'rend <kaszálásnál>; kaszálás' < or. *покос* 'kaszálás; kaszáló'.
171. E (MdWb) *pokra*; M (MRS, JJ, MRV, MdWb) *pokra* 'bab (Phaseolus)' < csuv. (Räsänen 1920: 179) *похра*, *pukra* 'vadóc (Lolium parenne)'. Hasonlóságon alapuló jelentésváltozás. Vö. *pakor* (146.).
172. E (Wied.) *polica*, (ERV, MdWb) *polića*; M (JJ) *polcä*, (MRV, MdWb) *polčä* 'ekevas' (vö. Novickaja – Fegyjanovics 1963: 83, 1. ábra) < or. nyj. *полица* 'ua.' (Vasmer 2: 393; Novickaja – Fegyjanovics i.h.).
173. E (MdWb) *polovnia*; M (F3) *palovnä* dem., (JJ, MRV) *polavnä* dem., (JJ) *polaunä* dem. 'szénapajta, csűr'. Talán származékszó, vö. md. *pola* 'rész; feleség, hitves', md. *pal* 'darab, falat'. Ezek eredetéről ld. UEW 740 **pula*, ill. 347 **paða* címszó. Jelentéstani analógia: m. nyj. *fělszer* 'fészer' (ld. MSzFE *fěl²*: *ajtófělfä* címszó). A md. -*v-* denominális nomenképzőről ld. Lehtisalo 1936: 242, Maticsák 2013.
174. (ERS, MRS, MRV) *pomidora*, (ERV, MESz 728) *pomidor* 'paradicsom (Lycopersicum esculentum)' < or. *помидор* 'ua.'; vö. tat., csuv. *pomidor* 'ua.' (< or.).
175. E (Wied., MdChr, ERS, F3, ERV, MdWb, ME) *ponžavtoms*, (MdChr) *ponžavtoms*, (Rav.) *ponžavtoms*, (Ucs. 39) *ponžavtoms*; M (Ucs. 40) *ponžavtoms*, (MRS, F3, MRV) *ponžavtoms*, (MdWb) *poñžavtoms*, (Ahlq., JJ) *ponžavtoms*, (MdChr) *poñžavtoms* 'gabonát rostál <lapátolással meg-

- tisztít a pelyvától>'; vö. E (F3) *ponžavtomañ kojme*, M (F3) *ponžavtoma kajme* 'szórolapát' (tkp. 'a rostálás lapátja'; md. *kojme*, *kajme* ld. 66., a md. *-ma* deverbális nomenképzőről ld. Lehtisalo 1936: 96–97, Cigankin 1981: 41–42; Maticsák 2014a: 174–176, 2016: 3296); E (ERS) *ponžavtj-ća* 'rostálómunkás' (a md. E *-ća* nomen agentis képzőről ld. a 167. szócikket) < ?FP **pošz*, vö. ?fi. *pohta-* 'szelel <gabonát>, rostál', ?vtj. *puž* 'szita, rosta', ?zrj. *pož* 'ua.' (UEW 738; vö. még: SSA 2: 384; MdKons 119). Valószínűleg hangutánzó-hangfestő szócsalád.
176. E (Wied., Rav., ERV, MdWb, ME) *boba*, (F4: 50, ERS, ERV, MdWb) *bobka* dem., (Ucs. 24, ERS) *bobkat* dem., pl.; M (Ucs. 24) *bopkat* dem., pl., (MdWb) *boba* 'bab (Phaseolus), zöldbab'; E (Wied., Rav.) *pakša boba* 'lóbab, babó (Vicia faba)', tkp. 'mezei bab' (md. E *pakša* ld. 148.) < or. *боб*, *бобы* pl. 'bab' (vö. Sejanova 1965: 183).
177. E (Jev.) *borozna*, (Wied., ERS, ERV, MdWb, ME) *borozda*; M (JJ, MRV) *borazna*, (JJ) *borâzda*, *porâzda*, (MRS) *borazda*, (MdWb) *porazda*, (Ahlq.) *borazdā* 'barázda' (ld. még: Jev. 43) < or. *борозда*, or. nyj. (Dal 1: 118) *борозна* 'ua.'.
178. E (Jev.) *borovka*, (ERV) *borovok* 'kévesor <a kévéket úgy rakták egybe, hogy a kalászkok maradjanak felül>' < or. *боровок* 'ua.' (Jev. 42).
179. E (Wied.) *pořcka*, (Paas2, MdWb) *pořcka*, (ERS, ERV) *pořcka* dem. 'mustár (Sinapsis)'; M (Paas2) *pořzi*, *bořzi*, (MdWb) *pořzi*, (JJ) *borži* 'bors (Piper)'; vö. M (JJ) *bâržoj*, *bâržoj kuftâl* 'ua.' (md. *kuftâl* ld. 45.) < csuv. *purś* 'bors'; vö. tat. (kaz.) *bæräč*, (mis.) *bæräc* 'ua.' (Paasonen 1897: 44). Az erzában hasonlóságon alapuló jelentésváltozás történt. A md. *-ka* kicsinyítő képzőről ld. Lehtisalo 1936: 364.
180. (Wied., Paas2, MdChr, ERS, Rav., F3: M, ERV, MRV, MdWb/M) *poza*, (MdWb/E) *boza* 'gyenge házi sör, kvász' < tat. (kaz.) *buza* 'a kvász egy fajtája'; vö. oszm. *buza* 'ua.' (Paasonen 1897: 44–45), or. *быза* 'ua.' (< tat.; Vasmer 1: 137).
181. E (Müller: F2: 19, Wied.: B1, B3, MdChr, ERS, Rav., ERV, MdWb, ME) *počt*, (B3) *počto*; M (Ahlq., B1, Szm. 44, MdChr, MRS, JJ, MRV, MdWb) *počf* 'liszt'; vö. E (F3) *ksnavoñ počt*, M (F3) *snavoñ počft* pl. 'borsóliszt' (md. *ksnav*, *snav* ld. 90.); M (MRS) *rož počf* 'rozsliszt' (md. *rož* ld. 200.); E (Wied.) *višeñ počt* 'búzaliszt' (md. *viš* ld. 298.). Származékszó, alapszava a md. E, M *počodoms* '(ki)önt; (meg)hint; szór', az E *-t* és a M *-f* igenévképzőre ld. Keresztes 1990: 67. Az ige talán uráli eredetű (?U **pučz-*, vö. ?zrj. *buždi-* 'leesik, lerombol stb.', ?jur. *puda-rā-* 'leesik'; onomatopoetikus; ld. UEW 399). A címszó iráni eredeztetése (vö. ÁKE 646) téves.

182. E (Wied., MdChr, ERS, Rav., ERV, MdWb, ME) *p̄ra*, (MdChr) *pīra*; M (MdChr, MRS, JJ) *pr̄ä*, (MRV, MdWb) *p̄r̄ä*, (MdChr) *pir̄ä* 'fej, csúcs; gabonakalász'; vö. *gavdan p̄ra* (ld. 57.); *roz̄ p̄ra* (ld. 200.); *čavkañ pr̄ä* (ld. 242.); *p̄rava tāl'af* (ld. *tāl'ams*, 266.); M (MRS) *pr̄ä jordams* 'kalászosodik' (tkp. 'fejet vet'; md. *jordams* 'dob, vet'); (MRS) *roz̄s jordaj pr̄ä* Sg3 'a rozs kalászba szökken' (md. *roz̄* ld. 200.); E (ERS) *p̄ra kajams*; M (MRS) *pr̄ä kajams*, (JJ) *pr̄āñ kajams* 'kalászosodik' (tkp. 'fejet vet'; md. *kajams* ld. 34.); M (MRS) *roz̄s pr̄ä kajaj* Sg3 'a rozs kalászba szökken'; M (JJ) *p̄ras kundams* 'kalászosodik' (tkp. 'fejbe kezd', azaz 'kalászosodni kezd'; md. *kundams* 'megfog, megragad; nekifog, belekezd'); M (JJ) *pr̄ä noldams* 'ua.' (tkp. 'fejet ereszt'; md. *noldams* 'elenged, elereszt') < FU **perä*, vö. fi. *perä* 'hátsó rész, far', vtj. *ber* 'hátsó rész', zrlj. *ber* 'ua.', osztj. *p̄rtäy* 'vissza', vog. *p̄rəw* 'ua.' (UEW 373). Jelentésfejlődés útján lett szaknyelvi szó, vö. md. E *p̄ra*, M *pr̄ä* 'fej, csúcs'. Hasonlóságon alapuló névátvitel. Jelentéstani szempontból vö. észt *pea* 'fej, csúcs; kalász'. A m. *fej* szónak is volt 'növény fűrtös, fejes vagy kalászos termése' jelentése (TESz 1: 862).
183. E (Wied., ERS, F3, ERV, MdWb) *p̄raka*, (Rav.) *p̄raka*, (ME) *p̄rakiñe* dem.; M (MRS, JJ, F3, MRV, MdWb) *p̄r̄aka* 'töltött lepény, pirog; (JJ) sütemény'; vö. M (JJ) *jam p̄r̄aka* 'vajás kása' (tkp. 'kása-pirog'; md. *jam* ld. 25.); E (Jev. 87) *s̄irgavsne p̄r̄akine*, *vece p̄r̄akine* dem. 'húsos derelye' (tkp. 'kondérban, ill. vízben [főzött] pirogok'; md. *s̄irgavks* 'kondér, üst', md. *ved'* 'víz') < or. *nupoz* 'ua.' (a szóról ld. Vasmer 2: 359–360). A mordvinban *piroga* > *p̄raga* ~ *p̄raka* > *p̄raka* hangfejlődés történhetett.
184. E (Wied., ERS, Rav., MdWb) *braga* 'híg házi sör' < or. nyj. *бpага* 'ua.'; vö. csuv. *braga* 'ua.' (< or.).
185. E (Wied., ERS) *p̄ranika*, (ERV) *p̄rañik*; M (MRS) *p̄rañka* 'mézeskalács'; (Wied.) 'fánk; palacsinta' < or. *пряник* 'mézeskalács, (vásári) mézes sütemény'.
186. (Wied., MdChr, Rav., MdWb) *prosa* 'köles (Panicum)' < or. *npoco* 'ua.'.
187. E (ERS, F3) *bruḡva*, (Wied.) *brukova*, (Ucs. 23, Jev.) *b̄ruḡva*, (Jev.) *biṛkuva*, (MdWb) *gruḡova*, (Ucs. 23) *bokla*; M (MRS, MRV) *b̄rukva*, (Ucs. 24) *buxla*, *puxla*, (MdWb) *b̄tla* 'karórépa, répakáposzta (Brassica napus rapifera)' < or. *брюква*, or. nyj. (Dal 1: 135) *брюкла*, *буква*, *быхма* stb. 'ua.'.
188. E (Wied.) *pul*, (B3, Ucs. 38, Sz.44, ERS, Rav., ERV, MdWb) *pult* pl., (B3) *pulto*, (F4: 50) *pulst*; M (Ahlq., Ucs. 39, MRS, JJ, MRV, MdWb) *pulf* 'kéve'; vö. M (JJ) *pinəm bulf* 'zabkéve' (md. M *pinəm* ld. 165.); M

- (MRS) *tozer pulf* 'búzakéve' (md. M *tozer* ld. 274.); *pulfoñ sotoma karks*, *pultoñ karks* ld. *karks* (46.); *plavañ pult* ld. *plavoms* (169.); E (ERS) *jortoms pult* pl. 'kévét rak' (tkp. 'kévét vet'; md. E *jortoms* 'dob, vet'); M (JJ) *karštams pinam bulf* 'zabkévét köt' (md. M *karštams* 'kévét köt', ld. JJ: 54); *sotâms pulfâks* ld. 227.; E (ERS) *pult šulmams* ld. 232. Ismeretlen eredetű. A m. *boly* főnévvel való egyeztetése akkor volna helyénvaló, ha a magyar szóban $l > l' > j$ hangváltozás történt volna; e szó eredeti jelentése feltehetőleg 'boglya, rakás' lehetett (vö. TESz 1: 335). A lexéma nem szerepel Versinyin szófajtó szótárában. A címszó valószínűleg jelentésfejlődés útján vált szaknyelvi szóvá, vö. md. *pulo*, *pula* 'valaminek nagy mennyiségű gyűjteménye'; a md. *-pulo*, *-bulo* utótagú összetételekről ld. Erdődi 1968: 120, Mészáros 1999–2000).
189. E (ERS) *pulokst* pl., (ERV, MdWb) *puloks*; M (MRS, JJ, MRV, MdWb) *pulks*, (JJ) *pulâks*, (M) *pulofkst* pl. 'ocsú, pelyva'. Származékszó, de eredete bizonytalan. 1. Valószínűleg a md. *pulo* (ld. 188.) származéka. A Paasonen-szótárban (MdWb 1839) is így szerepel. 2. Esetleg egy kikövetkeztetett md. **pulo-* ige származéka is lehet. A md. *-ks* nomenképzőről ld. Gramm. 1980: 104–105, Cigankin 1981: 35–40).
190. (Wied., Ahlq.: B2, MRS, MRV) *bumaga*, (Jev., MRV, MdWb/E) *gumaga*, (MdWb/M) *pumaga* 'gyapot (Gossypium); iromány'; (ERV) 'lenná-szon' < or. *бумага* 'ua.'.
191. (MdChr) *purej(-tikšę)*, (MRS) *purej*, (Rav.) *purej*, (ERV, MRV, MdWb/E, M) *puřej* 'tarackbúza (Agropyrum)'; (Wied.) *purei* 'hagyma (Allium)' [!] (md. *tikšę* ld. 269.) < or. *ныреў* 'ua.', vö. tat. *boraj*, csuv. *päri* 'tönkölybúza' (vö. Vasmer 2: 473–474).
192. M (Ahlq., Ucs. 24) *puřkä*, (MRS, F3) *puřčkä*, (Szm. 44) *puřka*, (MRV, MdWb) *puR'kä* 'sárgarépa (Daucus)' < or. nyj. (Dal 3: 552) *пряга* 'ua.'. Az E *puřga* 'szamárbogánecs' is etimológiailag a moksa szóhoz kapcsolódhat (a lexéma Versinyin szerint [383] ismeretlen eredetű).
193. E (Wied., Ucs. 22, Sz., Paas1, MdChr, ERS, Rav., ERV, MdWb, ME) *puřnams*; M (MdChr) *pâřnams*, (Paas1, MdChr, MdWb) *pâřdams*, (MRV) *puřdams* '(össze)gyűjt; begyűjt, összetakarít, leszed <termést>'; vö. E (ERS) *tikšę puřnams* 'szénát gyűjt' (md. *tikšę* ld. 269.); E (ERS) *puřnamo* 'begyűjtés' (a md. *-mo* deverbális nomenképzőről ld. a 175. szócikkben); vö. E (ERS) *šuroñ uradamo lanġo*, *šuroñ puřnamo lanġo* 'a gabonabegyűjtés ideje' (md. *šuro* ld. 234., *uradams* ld. 285., *lanġo* ld. 138.). Származékszó, alapszava a md. *puřâms* 'összegyűlik' (Itkonen 1946: 295). A md. *-n* és *-d* deverbális verbumképző, vö. Gramm. 1980: 117, Mészáros 1999: 35–50, 100–112). Erdődi szerint (1968: 42, 139) e

szavak talán összefügghetnek a cser. *puraš* 'bemegy; bevisz' és *purtaš* 'behord' igével (ezt tagadja Bereczki, EWTsch 202–203; vö. még: Versinyin 383). Szavunk jelentésfejlődés útján vált szaknyelvi szóvá, vö. md. *purname* stb. 'összegyűjt'.

194. E (Wied., MdWb) *pušto*, (ERS, ERV) *pušt*, (Szm. 44) *pužt*; M (Ahlq., MdWb) *pušta*, (MRS, MRV) *pušt* pl. '(E) zúzott zabliszt; (M) kása fajta'; E (ERS, Rav.) *puštams* 'pörkölt, pirít <napraforgó-, borsó-, kendermagot>'; vö. E (Paas1) *puštoms*; M (Paas1) *puštāms*, (MRS) *puštoms* 'pirít, süt' < ??FV, vö. ??cser. *pušto* 'búza-, rozs- vagy árpadarából főzött, majd megszáritott kása' (Versinyin 385). Versinyin (i.h.) a mordvin adattárat kettéválasztja, és az igét onomatopoétikus szónak tartja.
195. E (Wied., ERS, ERV, MdWb, ME) *putoms*, (Ucs. 24) *putmoks* [!]; M (Ucs. 24, MdWb) *putāms*, (MRV) *putoms* 'ültet <növény>'; (le)ültet' < ??FV: ??fi. *puuttaa* 'megakad; hängenbleiben (Zugnetz am Grund)'. Még valószínűtlenebb finnugor megfelelőket is lehetne idézni (SSA 2: 447; lényegében ezt ismétli: Versinyin 384). A lexéma jelentésfejlődés útján lett szaknyelvi szóvá, vö. md. *putoms* '(le)ültet'.
196. M (Paas1, MdWb) *puvâdāms*, *puvdāms*, (MRS, MRV) *puvodoms* 'tilol'. Vitatott eredetű. 1. Származékszó, alapszava egy 'fa' jelentésű **puv* névszó (a md. -d denonimális verbumképzőről ld. Lehtisalo 1936: 290, Mészáros 1999: 165–169, Maticsák 2016: 3302). 2. ??FV, vö. ??fi. *puida* 'üt, ver; csépel' (Paasonen 1897: 25; vö. SSA 2: 416). Az utóbbi magyarázat szerint is e szavak egy 'fa' jelentésű (vö. fi. *puu*) lexéma származéka lennének. Versinyin (380) a címszót onomatopoétikus szóként kezeli.

R, R

197. E. (MdWb, ERV) *réps*, (Ucs. 23, ERS, Rav.) *reps*, (Wied.) *räps*, (Falk: F2: 34) *repkis*; M. (Ahlq.: B1, Ucs. 24, MdWb, MRS, MRV) *räps*, (JJ) *reps*, (B1) *räks*, *räfs*, *ráks*; (Szm. 44) *repe* 'répa (Brassica rapa)'; E. (Wied.) *jakstire räps*; M. (Ahlq., Ucs. 24, MRS) *jakster räps*, (JJ) *jakstär reps* 'cékla, vörös répa (Beta vulgaris rubra); cukorrépa (Beta esculenta)' (tkp. 'vörös répa'; md. *jakstire* stb. ld. 24.); M (MRS) *kormovoj jaksterräps* 'takarmányrépa (Beta vulgaris var. crassa)' (md. *kormovoj* 'takarmány-' < or.); M. (JJ) *lambama räps* 'cukorrépa (Beta esculenta)' (tkp. 'édes répa'; md. M *lambama* 'édes'); M. (JJ) *pinäñ reps* 'repce (Brassica napus)' (tkp. 'kutyarépa'; md. M *pinä* 'kutya'); M. (Ahlq., Ucs. 24) *šapařaks*, (B1: Reg.) *šapa räks*, (B1: Reg., MRS, F3) *šaparäfs*, (Ahlq.) *šaparäps* 'retek (Raphanus sativus)' (tkp. 'savanyú répa';

- md. *M šapa* ld. 241.) < or. *penc* 'repce (*Brassica napus*)'. Jelentéstani szempontból vö. francia *navet* 'répa' ~ *navette* 'repce'. Szavunknak az or. *pena* (*Brassica rapa*)' szóból való származtatása (Sejanova 1965: 183) hangtani okok miatt nem fogadható el. A fenti terminológiai szójegyzékbeli *repe* forma viszont valószínűleg orosz átvételre mutat (az or. *pena* szóalakra ld. Vasmer 2: 512). A mai erzában vagy a *jakst'érkaj*, vagy a *morkov* szóalakot használják a 'répa' fogalomra (vö. MESz 768).
198. E (MESz) *řed'iska*; M. (JJ, MRV) *retka*, *řediškä* dem. 'retek, hónapos retek (*Raphanus sativus*)' < or. *редька*, *редука* dem. 'ua.'. Paasonen a szót az or. *peduc* [jelentés nélkül] alakból származtatja (a nyugat-európai mintákra visszavezethető szláv szavakat ld. Vasmer 2: 504).
199. (ERV, MRV, MdWb/M) *řiga*, (ERS, MRS) *řiga*, (Ahlq.: B2) *řigā* 'gabonaszárító csűr, cséplőpajta' < or. *puza* 'ua.'. Az orosz szó a finn-permi korra visszamenő karjalai *riihi* (~ finn *riihi*) 'ua.' átvétele (SSA 3: 73, Vasmer 2: 521; ld. még tanulmányom III. részében A finn-permi kori szavakról szóló fejezetet). Manapság 'csűr' jelentésben a mordvin számos szót ismer, például az E *kav*, *latalks*, *lato*, *saraj* és *utom(o)* lexémát (MESz 131; ld. a címszavak közül a 55., 100., 207. és a 288. számút).
200. (F4: 67, Wied., B2: Reg., Ucs. 20/E, 21/M, Szm. 44, Paas1, MdChr, ERS, MRS, Rav., JJ, MdWb/E,M, ERV, MRV) *rož*, (Ahlq.: B2) *roz* 'rozs (*Secale cereale*)'; E. (Müller: F2: 19, Falk: F2: 33, F4: 86) *ros* 'búza (*Triticum*)'. Vö. *a'ta rož* (6.), *ava-rož* (9.), *rož jam* (25.), *rožeň kše* (92.), *rož paksä* (148.), *rož počf* (181.); E. (ERS) *rož prá*, M. (MRS) *rož prä*, (Ahlq.) *rož prea* 'rozskalász' (md. *prä* stb. ld. 182.); *rož vid'mot* (ld. 299.) ? < or. *рожь* 'rozs' (ld. Feoktysztov 1960: 69, Sejanova 1965: 183, MdWb 1901, Versinyin 391). A mordvin szó azonban egyesek szerint (pl. Toivonen 1928: 232) finn-permi kori örökség, mások szerint balti (pl. Gorgyejev 1967: 184), illetve iráni (pl. Paasonen, idézi Feoktysztov: 1960: 69) jövevényelem. Vasmer (2: 529–530) a kis finnugor nyelvekbeli elemeket indoeurópainak, a finn szófejtő szótár (SSA 3: 101) és az Iris Metsmäki szerkesztette észt etimológiai szótár (2012: 438) a finn *ruis*-t és az észt *rukis*-t germánnak vagy baltinak tartja.

S, Š (C, Č, Z, Ž)

201. (ERS, MRS, JJ, ERV, MRV) *salat* 'saláta (*Lactuca sativa*)' < or. *салат* 'ua.'.
202. E. (Wied.) *šalg* 'toklász, bajusz; rovar fullánkja', (Rav., MdWb) *šalgo* 'bot, karó, dorong; olyan karó, amelyet a gabonakazal legfelső kévén

- át a földbe vernek, hogy a kazlat a szél ne fújja el'; M. (MdWb) *śalga* 'ua.'; vö. *śalgo* (ERV, MdWb, MESz) 'fullánk; tövis, tüske' < FU *śalka 'pózna, rúd; fatörzs', vö. fi. *salko* 'rúd, pózna', lapp *čualgui* 'rúd, amivel a hálót a jég alá tolják', ? zürjén *śal* 'léc, faforgács', osztják *sayal* 'szilánk, lécs', vogul *śajla* 'szálka, hegyes karó', ?? m. *śál* (UEW 460, SSA 3: 148). E szócsalád magyar tagja vitatott eredetű (ld. MSzFE 3: 563).
203. (Paas2, MdChr, MRS, Rav., F2/M, ERV, MRV, MdWb/E,M) *śalma*, (ERS) *śalmat* plur. 'galuska; ételfajta' < tatár *śalma* 'nudli, szaggatott tészta' (Paasonen 1897: 45); vö. csuv. (Jegorov) *śalma* 'kis tészta darabok', or. nyj. (Dal 4: 132) *śalma* 'ua.' (< tat.; Vasmer 2: 572). Ma az erza nyelvjárásokban a 'galuska' fogalomra leginkább a *ćomara(t)*, a *galuška(t)* és a *kl'ocka(t)* szavakat használják (a szójegyzékben csak az első szerepel, ld. 222.; a másik kettő orosz jövevényszó, az utóbbira vö. Vasmer 1: 569 *клѣйка* ['gombóc']).
204. E (Wied., B1, Ucs. 39, ERS, Rav., ERV, MdWb) *śango*, (F3) *śanga*; M (Ahlq.: B1) *čanga*, (B1: Reg.) *caŋga*, (Ucs. 39, MRS, JJ, MRV) *ćanga*, *śanga*, (MdWb) *śangǎ* 'szénarakó vasvilla' ? < FV *ćanka 'kampó', vö. ? észt *tsank* 'ua.', ? fi. *sanka* 'fogantyú' ? < indoeurópai *kanku-, *kanko (SSA 3: 154, UEW 2: 611; vö. még: MdKons 130). Szavunknak az iránból való származtatása (ÁKE 565) jelentéstani, a tat. (mis.) *sinek*, *senek* '(vas)villa' átvétele (Muhamedova, Etnogenez 1965: 186, Szerbrennyikov uo. 255, 256) pedig hangtani nehézségek miatt nem fogadható el.
205. (Szm. 44) *sandäms*, (ERS, MRS) *sandems*, (ERV, MdWb/E) *sand'ams*, (MRV) *sand'ems*, (MdWb/M) *śand'ams* '(erdőt) irt, ritkít; (szántással) tisztít; földből kiás' < FV *sante- '(le)vág; irt', vö. lapp *suod'dä* 'felszel <húst, halat>, gyorsan és ügyesen megnyúz; erdőt tisztít'. A FV korban az alapjelentés 'vág; irt' lehetett (UEW 2: 751). A cser. *śüdeš* 'erdőt irt; földet forgat, földből kiás' szóval (vö. Versinyin 394) e szócsaládnak súlyos hangtani nehézségei vannak. A mai erza nyelvjárásokban a 'kiás' fogalomra még a *ćuvoms*, a *mujems*, a *targams* (l. 264.) és *tarkšems* származéka is használatos (MESz 421–422).
206. (MdChr/E,M, MdWb/E,M, ERV, MRV) *saban* 'kétkerekű faeke'; vö. E (Jev. 133) *saban olgo* 'a faeke rúdja' < tat. *saban* 'ua.' (Paasonen 1897: 46); vö. oszm. *saban*, or. *сабан*: 'ua.' (or. < tat.; Vasmer 2: 565). Az 'eke' négy alakban él ma az erzában: : *keřet* (59.), *plug* (170.), *soka* (219.) és a *saban* (MESz 159); ezekről az alakokról majd a kifejtő részben szó fog esni. Megjegyzendő, hogy az erzában csak a fenti összeté-

- telben őrződött meg az *olgo* szó 'rúd' jelentésben (vö. Feoktyisztoz 1960: 72; ld. még: 139.).
207. (MRS, ERV) *saraj* 'csűr <gazdasági eszközöknek>' < or. *capaŭ* 'ua.'. Az oroszban törökségi jövevényszó (vö. Vasmer 2: 579). A lexéma az erza *kav* (55.), *latalks*, *lato* (100.), *utomo* (288.) szinonimája (ld. MESz 131).
208. E (Jev., MdWb) *zastup*, M (MdWb) *zastâp* 'ásó <kovácsolt vasból>' < or. *zaczyn* 'ásó'.
209. (Ahlq., Wied., B3, Ucs. 46/E, ERS, MRS, Rav., ERV, MRV, MdWb/E, M) *sad* 'gyümölcsös- / zöldségeskert'; vö. E (ERS, Rav.) *sad pire* 'ua.' (md. *pire* ld. 166.) < or. *cad* kert'; vö. csuv. *sad* 'ua.' (< or.; az orosz szóra ld. Vasmer 2: 567). A magyar jelentésnek megfelelő szerkezetek a mordvinban is vannak, ld. például E (MESz 404) *uma'pire* '(gyümölcsös)kert', *emežbi're* '(zöldséges)kert'.
210. E (Wied., Rav.) *sekla*, (Falk: F2: 34) *sikla*, (MdWb) *šekla*, *šokla*; M (JJ) *šokla*, *švokla*, (MdWb) *šekla* 'cékla, vörös répa (Beta vulgaris rubra)' < or. *свѣкла* 'ua.'.
211. E (ERS, MdWb, ERV) *sel'*; M (MdWb) *šel'* '(kézi fonással nyert) fonál'; E (ERS, ERV, MdW) *sel'ge*; M (MRS, MRV) *säl'ge*, (JJ) *säl'gä*, *säl'gä*, (MdWb) *šäl'gä* 'fonálost, szál <például lené>'.
212. E (MdWb) *šenakos*, (Wied.) *senakos* 'szénakaszálás'; vö. E (MESz 833) *tikše l'ed'ems* 'szénát kaszál' < or. *сенокос* 'szénakaszálás'.
213. E (Wied.) *sennik*, (MdWb) *šénika*, (Versinyin 399) *šénika*, M (MdWb) *šénak*, (Versinyin i.h.) *šének* 'szénapajta, csűr' < or. nyj. *сенник* 'ua.' (SzRGMd 5: 40, vö. 216.). Jelentésnileg még vö. például 207. (ld. MESz 131, 726 is).
214. E (Wied.) *cečka* 'szecska'; vö. E (Wied. 125) *sečkat kersems* plur. 'szecskát vág' (md. *keřems* ld. 59.; a md. -s- gyakorító képzőről ld. Lehtisalo 1936: 220, Gramm. 1980: 118, Mészáros 1999: 52–58) < or. *cečka* 'vágás; szecska'.
215. M (MRS, MRV) *sävoms* 'elvesz, elragad; learat, begyűjt <termést>; stb.'; vö. M (MRS) *sävoms urožaj* 'begyűjti a termést' (md. *urožaj* 'termés' < or.); M (JJ) *sävâms joža* '(gabona) éled' (tkp. 'érzést vesz'; md. *joža* 'érzés; tudat') < FP (? U) **saye-* 'jön, megérkezik, elér', vö. fi. *saa-* 'megkap, elnyer, hoz stb.', ? lp. *sâkke-* 'vesz, elkap; megszül, nemz', cser. *šo-*, *šu-* 'kap, megjön stb.', zr. *su-* 'találkozik, meglep, elér stb.', ? jur. *täewä-* 'megérkezik, elér stb.', kam. *tu-* 'célhoz ér, megérkezik' (UEW 429, vö. SSA 3: 137). A szó jelentésfejlődés útján lett szaknyelvivé, vö. md. M *sävoms* 'elvesz, elragad'. A 'vesz' > 'begyűjt <ter-

- mést>' jelentésváltozás orosz hatással magyarázható, vö. or. *братъ, взять* 'fog, vesz', nyj. 'szed <gombát, bogyót>'. Az erzában a 'begyűjt' jelentésű lexéma általában vagy *purnams*, illetve származéka, a *purnakšnoms* (ld. 193.), vagy pedig az *uradams* (285.) (MESz 68).
216. E (Wied.) *sinča* 'szénapajta, csűr' < or. nyj. **синца* 'ua.' (vö. 213.). A ritka alakot a -*ca* szóvég orosz eredetűnek sejteti.
217. E (MdChr, Rav., MdWb) *škirda*, (ERS, ERV, MRV) *skirda*; M (MRS) *skirda*, (MdWb) *škirdä* 'asztag, kazal' < or. *скупд, скупда* 'ua.'. Szinonimái a *kapa* (41.), a *kopoña* (73.), a *stoga* (229.), a *štēme* (256.), valamint az *odoñija* (MESz 46, 386).
218. E (Wied.) *smorodina* 'ribizli (Ribea)'; vö. E (MdWb) *smorodinka* 'ribizlibokor' < or. *смородина* 'ribizli'. Paasonen nyelvjárási szava alkalmasint az or. nyj. *смородинка* 'ribizlibokor' átvétele (így említi a szótár is), és nem mordvin származékszó.
219. (Wied., B1, B2: Reg., Ucs. 33/E, 34/M, Szm. 44, MdChr, ERS, MRSI, Rav., JJ, F3, ERV, MRV, MdWb/E,M) *soka*, (Ahlq.: B1, B2) *soka* 'faeke'; vö. M (JJ) *soka ki* 'barázda' (tkp. 'eke-út'; md. *ki* 'út'); E (Ucs. 33, ERS) *soka kšni* 'ekevas; сошник' (md. *kšni* ld. 66.); (F3) *soka penč* 'ekevas; полица' (tkp. 'eke-kanál'; md. *penč* 'kanál'); M (F3) *soka pil'ge*, *soka prä* 'a faeke gerendelye' (tkp. 'eke-láb', ill. 'eke-fő'; md. *pil'ge* 'láb', md. M *prä* l. 182.); M. (JJ) *soka šura* 'ekeszarv', (F3) *soka čura* 'ekevas; сошник' (tkp. 'ekeszarv'; md. *šura*, *čura* 'szarv'). (Ahlq.: B1, Wied.: B1, B2, Ucs. 21/E, 22/M, MdChr, ERS, MRSI, Rav., JJ) *sokams* 'szánt'; vö. M (JJ) *jošmāñ-jošmāñ sokaf* 'rosszul szántott (föld)' (md. M *jošma* 'mezsgye <két szántóföld között>, szántatlanul maradt rész a barázdák között'; a md. M -*f* participiumképzőről ld. Lehtisalo 1936: 348); M (JJ) *loų alu soksəms* 'őszi szántást végez' (tkp. 'hó alá szántogat'; md. M *loų* 'hó', *alu* 'alá; le'; a md. -*s*- gyakorító ige-képzőről ld. Lehtisalo 1936: 220, Gramm. 1980: 118, Mészáros 1999: 52–58); E (ERS) *odov sokams*, M (MRSI) *odu sokams* 'újra szánt; felszánt' (md. E *odov*, M *odu* 'ismét, újból'); *sokaks moda* ld. *moda* (125.), *sokams-uradams* ld. *uradams* (285.), *sokams-uradams modat* ld. *moda* (125.).
- E (Wied., ERS) *sokamo*; M (MRSI, F3) *sokama* 'szántás; szántó' (a md. E -*mo*, M -*ma* deverbális nomenképzőről ld. a 175. szócikkben), vö. E (ERS) *lov alov sokamo*, M (MRSI) *lov alu sokama* 'őszi szántás' (tkp. 'hó alá szántás'; md. E *alov* 'alá; le', ld. még fentebb *loų alu soksəms*); E (ERS) *tundoñ sokamo*, M (MRSI) *tundañ sokama(š)* 'tavaszi szántás' (md. E *tundo*, M *tunda* 'tavasz'; E (Rav.) *sokamo lanjo* 'a szántás ide-

je' (md. *lanġo* ld. 138.); E (ERS) *sokamo-videma* 'földművelés, gabona-termesztés' (tkp. 'szántás-vetés'; md. *videma* ld. 299.).

E (Ucs. 10) *sokica*, (ERS, Rav.) *sokića*; M (Ahlq., MRSI, JJ) *sokaj* 'szántóvető, földműves' (a md. E *-ića* képzőről ld. a 167. szócikket, a M *-j* nomen agentis képzőről ld. Lehtisalo 1936: 63, 208); M (MRSI) *sokaj lomañ* 'ua.' (tkp. 'szántó ember'; md. *lomañ* 'ember'; vö. E (ERS) *sokića-vidića*, M (JJ) *sokaj-vidi* 'ua.' (md. *vidića*, *vidi* ld. 299.; a mordvin alakkal szerkezetileg megegyezik a m. *szántóvető*); M (JJ) *sokaj-inzaj* 'ua.' (tkp. 'szántó-boronáló'; md. M *inzaj* ld. 19.).

< or. *coxa* 'faeke'; vö. tat. *suka*, csuv. *suxa*: 'ua.' (< or.; Radl. 4: 752, Jegorov). Räsänen (1920: 210) felteszi a török közvetítés lehetőségét (az orosz szó eredetéről ld. Vasmer 2: 703). Az erza-mordvinban a különböző eketípusokra e szó mellett még a *keřet'* (ld. 59.), a *plug* (ld. 170.) és a *saban* (ld. 206.) ismeretes (MESz 159). Az erzában a 'szánt' jelentésre *sokams* mellett a *sokams-izams* igepár is jelentkezik (MESz 820); vö. még: 220.

220. (Szm. 44, ERS, Rav., ERS) *sokařams*, (B3, EMSI, MRSI) *sokořams* 'turkál; szánt'; vö. E (Sz.) *sokor(ams)* 'felturkál <például a rétet a malacok>', (MdWb) *sokořams* 'vájkal, kotorászik'. Származékszó: az E *sokardams*, *sokordams* 'túr egyet, váj egyet' gyakorító képzős fejleménye (vö. MdWb 2008–2009; a képzőre ld. Gramm. 1980: 117, Mészáros 1999: 100–112, Keresztes 1990: 50). Az alapszó feltehetőleg onomatopoeitikus szóelem (Versinyin 408). Szavunk a fi. *sokertaa* 'összekever; feltúr' igével is csak a hangutánzás síkján függhet össze (vö. SKES 1969: 1061, *sokertaa*²). Megjegyzem, hogy a *sokařams* hangalakja alapján végső soron a md. *sokams* (ld. 219.) származékának is magyarázható (a md. *-r-* deverbális verbunképzőről ld. Lehtisalo 1936: 187).

221. M (MdWb) *solad*, (Ahlq.: B2) *solat*, (MRV) *solod*; E (Wied., ERS, Rav., ERV, MdWb) *solod* 'maláta' < or. *colod* 'ua.'; vö. csuv. *salat* 'ua.' (< or.; Jegorov).

222. (ERS, ERV, MRV, Wied., MdWb/E,M) *ćomara* 'húsos derelye <rozsliszből>; galuska' < tat. (mis.) *comar* 'ua.' (Paasonen 1897: 48). A *ćomara* és *ćomarar* plur. 'galuska' mellett jelentkezik (MESz 277) az E *galuška*, *galuškät* plur. 'ua.' is (< or.).

223. E (Wied., B3, MdChr, ERS, Rav., ERV, MRV, MdWb) *źorna*; M (B2: Reg., JJ, WdWb) *śorna*; (MRSI, JJ) *źorna* 'vetőmag'; vö. E (B3) *źornijams* 'magszemet kap' [!] (a md. *-ja-* denominális verbunképzőről ld. Lehtisalo 1936: 69, Gramm. 1980: 116–117, Mészáros 1999: 161–162, Maticsák 2016: 3301), *kañt' źorna* stb. ld. *kañt* (40.) < or. зерно, зёрна

- plur. 'vetőmag'. E jelentésben mordvin eredetű a *vid'me* (ld. 299.) és származékai, a *vid'meks*, *vid'mekst* plur. is (MESz 960).
224. E (ERV) *zorad*, (MdWb) *zorat*, (F4: 57, vö. NyK 71: 190) *zorod*; M (Jev.) *zorad*, (MdWb) *sorat* 'asztag, kéve <hosszúkás, nem kör alakú>' < or. nyj. (Dal 1: 628) *запод*, (Dal 1: 717) *зопод* 'ua.'. Manapság az erza asztagok általában *kapa* (41.), *kopońa* (73.), *odońija* (143.) vagy *skirda* (217.) alakban jelennek meg (MESz 46).
225. E (Wied.) *sošnik*, (Rav.) *sošnika*, (MdWb) *sošńika*, (Wied.158) *šošnik*; M (JJ) *sošnək*, *sašnik*, (MRSI) *sošnik*, (MdWb) *sošńik*, (MSV) *sošńika* 'ekevas' < or. *сошник* 'ua.'. A mordvin szó végi -a-ra ld. a 10. szócikket.
226. E (Wied.: B1, ERS, Rav., ERV, MdWb) *ćotmar* 'cséphadaró; dorong'; vö. M (MRS, MRV, MdWb) *ćotmar*, (Paas2) *čokmar* 'dorong' < tat. (mis.) *cokmar* 'dorong, bunkó'; vö. tat. (Kaz.) *čukmar*, *čumar*, csuv. *čokmar* 'ua.'. A mordvinban hiányzó -km- mássalhangzó-kapcsolatot a mordvin -kt-vel helyettesítette (Paasonen 1897: 10, 12, 52). A művelődéstörténeti tények szerint a cséphadarót a mordvinok a tatároktól kölcsönözték, ezért az erza szó aligha belső jelentésfejlődés eredménye.
227. E (B1) *sodoms*; M (B1: Reg., MRS, JJ, ERS) *sotoms*, (Ucs. 39) *soťams*, (Ahlq.: B1) *sodoms*; M (MRV) *sotoms* 'megköt; kévét köt'; vö. E (MdWb) *sodoms*, M (MdWb) *soťams* 'megköt'; *pulfońsotoma karks* (ld. *karks*, 46.); M (B1, MRS) *sotks* 'kötélék; kötözés' (a md. -ks deverbális nomenképzőről ld. Gramm. 1980: 104–105, Cigankin 1981: 35–40). E (MESz 414) *pult šulmšems*, M (JJ) *sotoms pulfəks* 'kévébe köt' (*šulmšems* ld. 232; a moksa alak tkp. 'kévévé köt'). Jelentésfejlődés útján szaknyelvvé vált szó, vö. md. *sodoms* stb. 'megköt'.
228. M (MRS, MRV) *sodu prä tiše*, (MRS) *soduka prä* dem. 'üszög <gabonabetegség>' (tkp. 'kormos fejű gabona', ill. 'kormoska fej'). Tatárból fordított tükörszó, vö. tat. *korimbaš* 'ua.' (tat. *korim* 'korom', tat. *baš* 'fej'). Összetétel: md. M *sodu* 'kormos' (a md. M -Ø denominális melléknévképzőről ld. Lehtisalo 1936: 245) + md. M *prä* (ld. 182.) + md. M *tiše* (ld. 269.). Óvó (tabu) kifejezés. – A md. M *sodu* alapszava, a md. *sod* 'korom' balti jövevényt, vö. litván *sódis* 'ua.' (Kalima 1936: 191).
229. E (Wied., ERS, Rav., ERS, MdWb) *stoga* 'boglya, asztag'; vö. *stogas kajams* stb. (ld. 34.) < or. *cmoz* 'ua.'. E jelentésben napjainkban az erzában a következő szavak használatosak: *kapa* (41.), *kopańa*, *kopońa* (73.), *odońija* (143.), *olgomar* (tkp. 'szalmahalom'; nincs jegyzékemben), *skirda* (217.), *štēme* (256.), *tīkšemar* (tkp. 'szénahalom'; nincs jegyzékemben) (MESz 94, 46).

230. E (B3, Paas2, ERS, Rav., F3, ERV, MdWb) *šukoro*, (Sz.) *šukor* 'kenyér; lepény'; M (Ahlq.) *cukir*, (MdWb) *tšukâr*, (MRS, F3, MRV) *ćukor* 'töltelék nélküli pirog <köleslisztből>' < csuv. *šukkur*, *šugur* 'kenyér' (Paasonen 1897: 50, 7; vö. Jegorov 1964, *šākār* címszó, Sejanova 1965: 172, 174). Versinyin szerint (422) – tévesen – a csuvas a mordvinból kölcsönözte, és a mordvin lexéma orosz jövevényszó, vö. or. *кокопа* 'lepény', amely egyébként a finnsegi nyelvekből került az oroszba (Vasmer 1: 594, SSA 1: 281).
231. E (Wied.) *suleme* 'gabonarosta'; vö. E (Wied.) *sulevkst* plur. 'korpa'. Származékszó, vö. E (Wied.) *sulems* 'szítál, rostál' (a md. E -*me* nomenképzőről ld. Maticsák 2014a, a -*vks* deverbális nomenképzőről ld. Lehtisalo 1936: 252). Az ige ismeretlen eredetű.
232. (ERS, ERV, MdWb/E,M) *šulmams* 'megköt; kévét köt'; vö. M (MRS) *šulmams* 'megköt'; E (ERS) *pult šulmams* 'kévét köt' (md. E *pult* ld. 188.) < FU, vö. fi. *solmia* 'megköt', lp. *čuol'bmâ* 'csomó', m. *csomó* (UEW 1: 38, SSA 3: 196–197). A címszó és az E (MdWb) *šulma* 'csomó' egyaránt alapszó. A lexéma jelentésfejlődés útján vált szaknyelvivé, vö. md. E (Ucs. 39, MdChr) *šulmams* 'megköt' (tkp. 'csomóz'). A '(meg)köt' jelentésben élő további mai erza szavak: *kodams*, *povod'ems*, *sodoms* és *šulmšems* (ld. MESz 487).
233. E (Ucs. 21, Szm. 43, MdChr, ERS, F3, ERV, MdWb) *suro*; M (Witsen: F1, Ahlq., B1, Ucs. 21, Szm. 48, MdChr, MRS, F3, MRV) *sura*, (MdWb) *surâ* 'köles (*Panicum*)'; vö. E (F3) *suro jam*, M (F3) *sura jam* 'köleskása' (md. *jam* ld. 25.); M (F3) *sura počft* plur. 'kölesliszt' (md. M *počf* ld. 181.); E (F3) *suroñ tov* 'ua.' (md. *tov* ld. 274.); M (JJ) *surâñ uma* 'kölesföld' (md. *uma* ld. 282.). Bizonytalan eredetű. 1. < FP **sor3*, vö. vtj. *zjŕ*, *zer* 'gabonarozsнок (*Bromus secalinus*)', zr. *zer* 'zab (*Avena*)' (vö. Toivonen 1928: 233, UEW 2: 766). 2. < ? balti (vagy talán FV, vö. fi. *sora* 'kavics'), vö. litván *sóra* 'köles' (vö. Szmirnov 1895: 48, Paasonen 1953: 131, Feoktyisztoŕ 1965: 68, MdKons 149, SSA 3: 201, *sora* alatt). A második magyarázat nehézsége, hogy a kölcsönzés fordított irányú is lehetett. Kalima megállapítása szerint a mordvin lehetett az átadó nyelv (részletesebben: Kalima 1936: 191, 192; ld. még: Toivonen 1928: 233, jegyzet). Mindkét magyarázatot közli Versinyin szótára (416). Az erzában másik alakja a *jamks* (25.), és létezik még a – a fentebb már többé-kevésbé szerepelt – *surojamks* szószaporító összetételben is (MESz 480).
234. E (Wied., B1, Szm. 43, Paas1, MdChr, ERS, Rav., ERV, MdWb) *šuro*, (Ucs. 20) *šurot* plur.; M (Ahlq., B1, Szm. 43, 48, Paas1, MdChr, MRS,

JJ, MRV) *šora*, (Ucs. 21) *šorât* plur., (Szm. 48) *šura*, (MdWb) *šurã* 'vetőmag; lábon álló gabona <a gabonafélék általános elnevezése>'; vö. *ja-ravoj šorot* (ld. 27.); E (Sz.) *joraž šuro* 'elvetett gabona' (tkp. 'előkészített gabona'; md. E *jorams* 'előkészít', a md. -ž particípiumképzőről ld. Lehtisalo 1936: 198, Gramm. 1980: 353, Keresztes 1990: 68, 2011: 93–94); *kanšoro* (ld. 40.); *kedi šorot* (ld. 60.); M (MRS) *pereň šorot* plur. 'konyhakerti vetemény' (md. M *pere* ld. 166.); M (JJ) *soru šora* 'gazos gabona' (md. M *soru* 'gazos'); M (JJ) *šorât karmoča* (vagy *galmočã*) 'gabonafélék' (a md. M *karmoča* stb. közbevetett szó; erről ld. még: MRV 221); *šuro pire* (ld. 166.); M (Lepehin: F2: 28) *čačežora*, (MRS) *šačizora* 'növekvő gabona' (tkp. 'születő gabona'; md. M *šačoms* 'születik'); *tovu šora* (ld. 274.), *uradams šuro* (ld. 285.), *vid'me šuro* (ld. 299.). E (Ucs. 38) *šuro prá*, (B1) *šora prá*; M (B1: Reg., Ucs. 39) *šora prá*, (A: B1) *šora prea* 'kalász' (tkp. 'mag-fő'; md. *prá* stb. ld. 182.). E (ERS) *šuroň čačoma* 'termés' (tkp. 'megszületés'; md. E *čačoma* 'születés').

M (MRS) *šoroň videma tev* 'földművelés, gabonatermesztés' (tkp. 'magvető-munka'; md. *videma* ld. 299., md. *tev* 'dolog, munka').

E (Ucs. 10) *šuroň vidica*, (ERS) *šuroň vidiča*; M (MRS) *šara vidi*, (Ucs. 10) *šorôň vidi* 'magvető, paraszt' (a mordvin szóval szerkezetileg megegyezik a m. *magvető*; md. *vidiča* stb. ld. 299.).

Vitatott eredetű a finn-volgai korból. 1. < FV **šora* 'gabona', vö. ? fi. *sora* 'durva homok, kavicsos föld' (onomatopoétikus eredete is lehetséges), ? cser. *šürö* 'leves', *šuraš* 'kása, dara' (UEW 2: 776; vö. SSA 3: 201, MdKons 150). 2. < FV **šure* 'kása, dara', vö. ? fi. *suuri* 'nagy', *suurima*, *suurimo* 'dara, gríz' (germán jövevényszó is lehet), ? cser. *šürö*, *šuraš* (ld. fentebb). Jelentéstanilag ld. német *Grieß* 'dara' ~ or. *κρυνα* 'ua.' (UEW 2: 779, vö. SSA 3: 224–225). Szavunk balti jövevényszóként való magyarázata (Vasmer 2: 443 [*npoco* alatt] és 1: 454–455 [*зеп-но* alatt], Gorgyejev 1967: 183) kevésbé meggyőző. A 'vetőmag' jelentésben ma ez erzában a *vid'me* (299.), illetőleg származéka, a *vid'meks* vagy *vid'mekst* plur. használatos (MESz 960).

235. (ERV, MdWb/E) *sušik*, (ERS, MRS) *susek*, (MRV) *sušek*, (JJ) *sušek*, *šušak* 'gabonás láda; tárolórekesz' < or. *cycek* 'ua.'. A mordvin némely nyelvjárásában vagy az or. *cyuumъ* 'szárít' hatására, vagy elhasonulás útján *s* > *š* változás történt.

236. (Ahlq., Wied.: B1, B1/M, Szm. 44, Paas1, ERS, MRS, Rav., ERV, MdWb/ E) *šuva*, (JJ) *suu*, (Paas1) *siva*, (MdWb/M) *šova* 'toklász, kalászszálla, törek, pelyva' < FP **šuka* 'pelyva, toklász', vö. ? fi. *suka* 'lóva-

- karó <szerszám>, ? lp. *čokko-* 'fészül; kefél; lovat vakar', cser. *šu* 'pelyva; héj', ? vtj. *šu:* *šukaš* 'kvasz', zr. *šu* 'rozsa; gabona; vetés' (<ősiráni; UEW 2: 777–778, vö. SSA 3: 209, MdKons 152). Az adattárban szereplő szók *u ~ i* váltakozásáról ld. Ravila 1933: 101. A szó szinonimája a *juv* (ld. 33.).
237. E (ERS) *suvtnems*, (ERV, MdWb) *suvtnems*; M (MRS) *sifondems*, (MRV) *sifondems*, (MdWb) *šufāndāms* 'szítál <lisztet>'; E (MdChr, ERS, F3) *suvteme*, (ERV, MESz 847) *suvtēme*, (F3) *suftim*; M (Ahlq.) *siftēma*, *seftim*, (MdChr) *siftām*, *šuftām*, (F3) *suftim*; (MRS, F3) *siftēm* 'szita'; E (MESz 847) *počt suftnems* 'lisztet szítál'; M (Jev. 126) *suvtlevkst*, *suvtem alkst* plur. 'szítálási hulladék' (md. *alks* ld. 156.; a md. E [!] -vks deverbális nomenképzőről ld. Lehtisalo 1936: 252); vö még: *lokštēme* (ld. 109.) < U **sokta-* 'megkever', vö. cser. *šakta-* 'szítál', szlk. *tuakta-* 'megkever' (UEW 1: 446, vö. MdKons 152, Versinyin 413). A szó szaknyelvi jelentését nem bizonyítja az E *pečérdems*, *počérdems* és *rištēms* 'szítál' (MESz 847).
238. M (JJ: 158) *šuvēldāms* 'babrál; felszántja a földet'. Származékszó, a md. M (JJ) *šulāms*, *šuvēlāms* 'kotor, piszkál; <tyúk> kapirgál' fejleménye (vö. MdWb 2074; a md. M -dē- deverbális verbumképzőről ld. Lehtisalo 1936: 297, Gramm. 1980: 117). Az alapszó *šuv-* abszolút töve hangutánzónak látszik (vö. Versinyin 413).
239. E (MdWb) *suvtnēvkst* plur.; M (Ahlq.) *sviñkst* plur., (MRS) *sifoñkst* plur., (MdWb) *šifoñkst* plur. 'korpa'. Származékszó, a md. E (MdWb) *suvtēms* 'szítál' fejleménye (vö. MdWb 2076–2077; vö. még 237.). A M *sviñkst* alakra az or. *свинья* 'disznó' szó is hathatott; ez a lexéma *sviñ-* tövének md. -ks denominális nomenképzővel ellátott alakja (ld. Gramm. 1980: 104–105, Cigankin 1981: 35–40, Maticsák 2016: 3293).

Š (Č, Ž)

240. E (Wied., ERS, ERV, MdWb) *čalgams* 'tapos, tipor; tilol; stb.', M (MdWb) *šalgāms* 'tilol <lent>'; E (ERS) *čalgamot* plur. 'lentiloló <gép>' (a md. -mo deverbális nomenképzőről ld. Lehtisalo 1936: 96–97, Maticsák 2014a). Ismeretlen eredetű. Versinyin (485, *чалгавкс* alatt) is lényegében ennek tekintí. Onomatopoétikus magyarázata megvizsgálandó. A lexéma jelentésfejlődés útján vált szaknyelvivé, vö. md. E *čalgams* 'tapos, tipor'.
241. E (Wied., B2, ERS, ERV, MdWb) *čapaks*; M (Ahlq.: B2, B2: Reg., MRS, MRV, MdWb) *šapaks*, (B2) *šapavks* 'kovász; tészta; pép'; E

- (Wied.) *čapado* 'kvasz <savanykás ital>' (a md. E -do denominális melléknévképzőről ld. Lehtisalo 1936: 272); M (MRS, JJ) *šapaftoms* 'megsavanyít <tésztát, káposztát>' (a md. M -ft- deverbális verbumképzőről ld. Gramm. 1962: 46–47), vö. E (ERS) *čapavtoms* 'megsavanyít', M (MRS) *šapaftoms korma* 'ua., silóz' (tkp. 'takarmányt savanyít'; md. *korma* ld. 75.); E (F4: 57) *čapavtoma*, (ERS) *čapavtma*; M (MRS) *šapaftoma* 'kovász; savanyítás' (a md. -ma deverbális nomenképzőről ld. a 175. szócikkben), vö. M (MRS) *kormaň šapaftoma* 'savanyítás, silózás' (tkp. 'a takarmány savanyítása'); E (Wied.) *čapolto*: *kši* (vagy *kše*, ld. Wied.: 162) *čapolto* 'kovász' (tkp. 'kenyér-savanyítás'; md. *kši* stb. ld. 92., md. E *čapolto* 'savanyítás'; E (Wied.) *čapaskavto* 'ua.' (< md. E *čapaskavtoms* 'savanyít'; a md. -mo deverbális nomenképzőről ld. Lehtisalo 1936: 96–97, Maticsák 2014a. Származékszó, vö. md. E *čapa*, M *šapa* 'savanyú, keserű' (a md. -ks denominális nomenképzőről ld. Gramm. 1980: 104–105, Cigankin 1981: 35–40, Maticsák 2016: 3293). Az alapszó eredeti lexéma: FV, ? FU *čaw3 vagy *čapa 'savanyú; megsavanyodik', vö. ? fi. *hapan* 'savanyú', ? cser. *šapē* 'ua.', osztj. *čěγ* 'megsavanyodik', vog. *sāw* 'ua.', m. *savanyú*, *savó* (UEW 1: 54, vö. SSA 1: 140). Jelentését tekintve ide tartozik az E *lapša*, *lapšat* plur. 'tészta' és a *kaša* (ld. 52.), *kušlat* (ld. 97.), *pasta* és a *pjuře*: 'pép' (MESz 734).
242. M (MRS) *čavkaň kuftol* 'réti borsó (*Lathyrus pratensis*)' (tkp. 'csókahüvely'); E (Rav.) *čaukaň brá*, (ERV) *čavkaňbrá*, (MdWb) *čavkaň prá*, (F3) *čavkaň prá tikše*; M (JJ) *čauva* (vagy *čaukaň*) *prā* (*tiše*), (MRS) *čavkaň prā tiše* 'lóhere (*Trifolium*)' (tkp. 'csókafő(-fű)'); E (Ucs. 21) *čavkaň pulo* 'ua.' (tkp. 'csókafarok'). Törökből (valószínűleg csuvasból) fordított tükörszó, vö. csuv. *čavka puš* 'lóhere (*Trifolium*)' (tkp. 'csókafő'; csuv. *čavka* 'csóka', csuv. *puš* 'fej'), *čavka kurākē* 'ua.' (tkp. 'csóka-fű'; csuv. *kurāk* 'fű'). Az összetételek előtagja, a md. *čavka* 'csóka' tatár eredetű szó (Paasonen 1897: 51, 10) Az utótagok elemei: md. *kuftol* (ld. 45.), md. *prá* (ld. 182.), md. *tikše* (ld. 269.), valamint md. *pulo* 'farok'. (Ld. még 69., 292.)
243. E (Szm. 44, ERS, ERV, MdWb) *čeke*; M (MdWb) *šākā* 'cséphadaró; (fonal)csévéelő'; vö. E (Rav., ERV) *čeke* 'motolla'. Ismeretlen eredetű. Hangalakja alapján alighanem török jövevényszó. Versinyin szótárának nem címszava.
244. E (Wied.) *česnok*, (MdWb) *časnok*, *čosnok*; M (MRS, MRV) *česnok* 'fokhagyma (*Allium sativum*)' < or. *чеснок* 'ua.' (ősi szláv szó; Vasmer

- 3: 330). Az erzában ma inkább *pejčuŕka* és *pejñečuŕka* alakban él (MESz 263; md. E *pej*, *pejñe* dem. 'fog').
245. M [!] (Jev. 187) *ševlazoma* 'kaszakés'. Bizonytalan eredetű, talán származékszó: egy számunkra ismeretlen **ševlazo-* ige fejleménye (a md. -*ma* deverbális nomenképzőről ld. a 175. szócikkben). Egyik mordvin kollégám tévesen a M (helyesebben E) *šev* 'aprófa; világítófáklya' és a *lazoma* 'tárgy, amivel vágni lehet; tűzifa' (< *lazoms* 'vág, hasít') összetételének véli. Vö. E (MdKons 156) *čev* 'forgács, fadarab'.
246. E (Wied.) *čiava livtima* 'napraforgó (*Helianthus annuus*)' (tkp. 'a napanya kijövedele'); vö. E (ERS) *či lisema* 'napkelte' (tkp. 'a nap kijövedele'; md. *lisema* 'kijövetel'). Összetett szó: md. *či* (ld. 248.) + md. *ava* (ld. 9.) + md. E *livtima* 'kijövetel' (< md. E *livtims*, *livtems* 'kihoz, kivisz; kijön'; a md. -*ma* deverbális nomenképzőről ld. a 175. szócikkben). Szavunk esetleg tükörszó is lehet. Ld. még 248., 249. Egy mordvin illetőségű kutató a lexémát, szerintem helytelenül, így elemzi: *či* + -(*a*)*va* prolatívuszrag.
247. M (Ahlq.) *čilgä* 'barázda'. Ismeretlen eredetű (ld. a 243. címszóhoz tett megjegyzéseket). A szó az erzában *borozda* (177.) és *sormavks* (ennek eredeti jelentése [MdWb] 'ránc' < md. E *sormams* 'ráncol, ráncba szed') (MESz 61). A címszóra vö. E (MdKons 141) *čil'gä* 'szemölcs'.
248. E (Ucs. 24) *činčaramo*, (ERS, ERV) *činžaramo*, (MdWb) *činžaramo*, (F3) *činšarama*, *činšaroma*; M (MRS, F3, MRV) *šinžaroma*, *šinžari*, (MdWb) *šinžari*, (JJ) *šinžarma*, *šinžari* 'napraforgó (*Helianthus annuus*)' (tkp. 'nap-forgó'); vö. M (Ucs. 24) *šinšarâprä* 'ua.' (tkp. 'napforgó-fej'; md. M *prä* ld. 182.). Törökből fordított tükörszó, vö. csuv. *χēvel-savranāš* 'ua.' (csuv. *χēvel* 'nap', csuv. *savranāš* 'forgó'). Ugyanez a cser. *kečawartem*, *kečawart* 'ua.' lexéma szerkezete is (Versinyin 492). Összetétel: md. E *či*, M *ši* 'nap' (< FU **kečä*, vö. fi. *kehä* 'kör, kerület, környék; gyűrű, körvonal', cser. *kečä* 'nap', vtj. *kjč* 'kötőzsinór, szalag, hurok', zrlj. *kjč* 'fülbevaló; hurok', osztj. *kőč* 'gyűrű; abroncs', vog. *küš* 'abroncs', m. ? *kégy* 'versenypálya; egyfajta hosszmérték-egység', ? *kegyelet* 'szivárvány'; vö. UEW 1: 141–142; a md. -*n* genitivuszrag) + md. E *čaramo* stb., M *šaroma* stb. 'forgó' (< md. E *čarams*, M *šaroms* 'forog, fordul', e szó problematikus eredetéről ld. Versinyin 487) (a md. -*mo*, -*ma* deverbális particípiumképzőről ld. Lehtisalo 1936: 96–97, Maticsák 2014a). Ld. még 246., 249.
249. E (MdWb) *či-pas*, (ERV) *čipaz*, (Wied.) *čipaz tikše*; M (MdWb) *šibavas* 'napraforgó (*Helianthus annuus*)' (tkp. 'napisten', ill. 'napistenfü'). Összetétel: md. E *či*, M *ši* (ld. 248.) + md. E *pas*, *paz*, M *bavas*

- 'Isten' (< iráni; vö. FUV, Versinyin 323) + md. E *tikše* (ld. 269.). Szavunk esetleg tükörszó is lehet. Ld. még 246., 248.
250. (Lepehin: F2: 25/M, Ucs. 39/M, ERV, MdWb/E) *šiš*, (MdWb/M) *šiša* 'gabonaszárító pajta'; vö. M (Ucs. 39) *šiš jama* 'gabonátároló verem' (md. *jama* 'gödör, verem') ? < or. nyj. (Dal 4: 636) *uuuu* 'a legegyszerűbb fajta gabonaszárító <csúcsos kunyhó>' (vö. Feoktyisztov 1963: 25, de: Novickaja – Fegyjanovics 1963: 102; ld. még az Orosz jövevényszavak című fejezetet). Bizonytalanságot okoz e sokjelentésű szónak a törökségi adatokhoz (például sőr *šiš*, oszmán-török *šiš*: 'kelés, daganat') való viszonya (vö. Vasmer 3: 403).
251. E (Ucs. 20, ERS, ERV) *čičavka*, (B3) *čečevica*, (B2: Reg.) *čučuviča*, (Wied.: B2) *ciceča*; M (B2) *cacävicä*, (JJ) *cäcävica*, *säcävica*, *čäčävič*, (Ucs. 21) *sävicä* 'lencse (Lens culinaria)' < or. *чечевица* 'ua.'. Egyes mordvin alakokban az or. *-uua* képzőt a md. *-ka* kicsinyítő képző (vö. Lehtisalo 1936: 364) helyettesíti.
252. E (Wied., ERS, ERV) *škams*, (MdWb) *čukams*; M (Ahlq.: B1, MRS, JJ) *čufams*, (MRV) *čufoms*, (JJ) *šufams*, (MdWb) *šukams* 'morzsol; mozsárban összetör <például gabonát>; elválasztja a pelyvát a gabonától'; vö. E (Sz.) *čukams* 'morzsol'. Bizonytalan eredetű. 1. Hangutánzó-hangfestő szó (vö. Versinyin 497). 2. FP, vö. fi. *hakata* 'vág, hasít; üt, ver', vtj. *šuk-kijni* 'ua.', zr. *tšukni* 'összeütkezik; stb.' (vö. SSA 1: 130). Az iménti származtatást a lexéma feltételezhető jövevényeredete is megkérdőjelezi.
253. (ERS, Rav.) *žniva*, (ERV, MRV, MdWb/E,M) *žhiva* 'tarló; aratásidő' < or. *жнивьѣ, жниво* 'ua.'.
254. M (Ahlq., MRS) *šoräms*, (MRV) *šoräms* 'dagaszt, gyúr <tésztát>'. Ismeretlen eredetű. A cser. *šuraš* 'lök, lökdös' igével való kapcsolata (Versinyin 506) téves (ennek eredetére ld. EWTsch. 258). Ma gyakori alakjai a fogalomnak: *ičems* (20.), *puvams* és származékai, a *puvavtoms* és *puvšems* 'dagaszt', valamint a *massažirovams* és *šuvořams* 'gyúr' (MESz 132, 294).
255. E (Paas1, MdChr, ERS, Rav., F3, ERV, MdWb) *čovar*, (Wied.) *čovař*; M (Ahlq., Paas1, MdChr, MRS, JJ, F3, MRV, MdWb) *šovar* 'famozsár' < FV **šuma-re* '(fa)mozsár', vö. fi. *huhmar* 'mozsár', cser. *šuer* 'famozsár' (UEW 2: 789, SSA 1: 176). Az erzában az elterjedt *čovar* és *peřkel* (ld. 163.) mellett még a ritka *tombamka* is előfordul (MESz 653).
256. E (Szm. 44) *šteme*, (Wied.: B1, MdWb) *ščeme*; M (Ahlq.: B1) *kištim*, (B1: Reg.) *kštim*, (Ahlq.: B1) *kštim*, (MRV, MdWb) *kšřim*, (Ucs. 39) *kščima* 'boglya, kis szénarakás'. Ismeretlen eredetű. Versinyin szófejtő szótárában nem szerepel. A 'boglya' jelentésre a mai erza adatok: *kapa*

- (41.), *kopańa*, *odońija* (143.), *olgomar*, *š'eme* (256.) és *tikšemar* (MESz 94; *olgo* ld. 139., *tikše* ld. 269., *mar* 'halom, domb').
257. E (B1: Reg., Ucs. 22, ERV, MdWb) *šukštorov*, (ERS) *čukštorov*, (Rav.) *čukštorou*, (Wied.: B1) *šukštoru*; M (B1: Reg., MRS, F3, MRV) *šukštoru*, (MdWb) *šukštôru*, (Ahlq.: B1) *šukšteru* 'fekete ribizli (Ribes nigrum)'; M (MRS) *ponav šukštoru* 'egres (Ribes grossularia)' (tkp. 'szőrös ribizli'; md. M *ponav* 'hajas, szőrös'); vö. E (MESz 773) *jakšte're šukštorov* 'vörös ribizli', *raužo šukštorov* 'fekete ribizli' (*jakšte're* ld. 24., *raužo* 'fekete') ? < FV *č3kč3-t3r3, vö. ? fi. *siestar* 'fekete ribizli' (UEW 2: 615–616, SSA 3: 173–174).
258. E (Wied., B1, Ucs. 23, ERS, Rav., F3) *čurka*, (Müller: F2: 19) *čurku* [!]; M (Ahlq.: B1, B1: Reg., MRS, JJ, F3) *šurčkä*, (Ucs. 24) *šurčkä* 'vörös-hagyma (Allium capa); (Müller) hagyma (Allium)'; M (Ucs. 24) *paksä šurčkä* 'fokhagyma (Allium sativum)' (tkp. 'mezei hagyma'; md. M *paksä* ld. 148.); E (ERS) *pejčurka*, *pejnečurka* dem. 'ua.' (tkp. 'foghagyma'; md. *pej* ld. 157.; a tárgyi hasonlóság mellett e rokonnyelvi jelentéstani analógia is azt bizonyítja, hogy a m. *fokhagyma* előtagja nem a *fok*, hanem a *fog* főnév lehet (a TESz alighanem tévedett); E (Ucs. 24) *penge čurka*, (Müller: F2: 14,19, F4: 77, vö. NyK 71: 189) *penge čurka* 'ua.' (tkp. 'hasáb-hagyma'; md. E *penge* 'hasábfa', de vö. E (Falk: F2: 33) 'fokhagyma (Allium sativum)' ? < tat. *čuxra; vö. csuv. *ixra* (~ *jixra*): 'ua.' (a csuvas *j*-nek a tatárban *č* felel meg). A mordvinban meta-tézis történhetett. A magyarázatot bizonytalanná teszi, hogy a csuv. *ixra* valószínűleg orosz jövevényszó (ld. Jegorov), és nincs kimutatható török rokonsága. Versinyin (498, 497, 509) szavunkat az E *čul'ma* 'fekete üröm' és a M *šurman*, *šur'ma* 'ua.' lexémákkal együtt az E *čermed'ems*, M *šärməd'ams* 'keserű íze van' ige családjába sorolja (vö. MdWb 242).
259. (Wied.: B1, B1: Reg./E, Ucs. 20/E, 21/M, Szm. 43,48, MdChr, ERS, MRS, F3: E, F4: 58/E, ERV, MRV, MdWb/E,M) *šuž*, (Ahlq., Wied.: B1, B1/M, Ucs. 21/M, Sz., MdChr, MRS, Rav., JJ, F3/M) *čuž*, (Falk: F2: 33/E) *šuš*, (Müller: F2: 19/E) *šuš* 'árpa (Hordeum)' < FP *čoše 'árpa', vö. cser. *šož* 'ua.', vtj. *čužjem* 'maláta', zr. *čuž* 'ua.' (UEW 2: 622). Egyes vélemények szerint (például Toivonen 1928: 233; Gorgyjejev 1967: 200) a szócsalád iráni eredetű.
260. M (Ucs. 39, MdChr, MRS, JJ, F3, MRV, MdWb) *šužär*, (JJ) *šužär*, (A: B1) *šužär*, (B1: Reg.) *šužärt* plur., (Szm. 44) *šužar* 'szalma'; vö. M (JJ) *šužär-puvârks* 'szalmaköteg' (< md. M *puvârams* 'csavar; ujjait tördeli'; a md. -ks deverbális nomenképzőről ld. Gramm. 1980: 104–105, Cigan-kin 1981: 35–40, Maticsák 2016: 3293). ? < török, vö. hakasz (kojbál)

- səzə̌r* 'szalma' (MdWb 2253). A szó török rokonsága megvizsgálandó. Szavunkat Versinyin (508) kérdőjelesen a *šuž* (ld. 259.) és a *šužgom* 'sarjú' lexémákkal köti össze. Az erzában *olgo* alakban jelentkezik (139.).
261. M (JJ, MdWb) *šužma*, (JJ) *šužmâfks* plur. 'csepű, szösz'; vö. M (JJ) *kalâñ šužme* 'halpikkely' (md. *kal* 'hal'). Származékszó, de alapszava vitatott. 1. Valószínűleg egy számunkra ismeretlen md. M **šuža-* (~ E **čuža-*) 'tör' származéka (vö. m. *tör* > *törek*; a md. M -*ma* deverbális nomenképzőről ld. a 175. szócikkben). 2. Talán a md. *šuž* (ld. 259.) származéka, ha eredeti jelentése 'árpahulladék' volt (a md. M -*ma* denominális nomenképzőről ld. Lehtisalo 1936: 84). E szó nincs meg Versinyin etimológiai szótárában. Az erzában más szó (vö. MESz 119, 857): *močka* (vö. 124.), *močudalks* (vö. 124.) és *čalgaž muško* (tkp. 'letilolt kender'; vö. 240. + 127.) 'csepű, szösz'.

T, T' (D, D')

262. M (JJ) *takâr* (vagy *takâra*) *toka* 'szérű' (tkp. 'sima / ledöngölt föld'). Összetétel (valójában jelzős szerkezet): md. M *takâr(a)* 'sima, állatoktól letaposott <hely>' (< tat.; Paasonen 1897: 53) + md. M *toka* 'ütés; ledöngölt föld' (< or.).
263. (Falk: F2: 34/E, Wied., B2: Reg., ERS, MRS, Rav., JJ, ERV, MRV, MdWb/E,M) *tabak* 'dohány (Nicotiana)' < or. *maōak* 'ua.'; vö. csuv. *tabak* 'ua.' (< or.; Jegorov). Szinonimái közül vö. az erza nyelvjárásban keletkezett *kuramopel'*, *puḡad'emapel'* és *targamopel'* képződményeket (MESz 139).
264. (ERS, MRS, ERV, MRV, MdWb/E,M) *targams* '(ki)húz, ás, <földből> kiás; nyű <lent, kendert>'; vö. md. (MRS) *targams il'anaz* 'lent nyű' (md. M *il'anaz* ld. 108.); E (ERS) *targams modamart'* plur. 'burgonyát szed' (md. E *modamar'* ld. 283.) < or. nyj. *mopzamb* '(le)tép, tépdés, cibál; (ki)ránt, (ki)húz'. Jelentésfejlődés útján vált szaknyelvi szóvá, vö. md. *targams* (ki)húz'. Versinyin szavunkat onomatopoétikusnak tartja (431). A 'kiás' jelentésre további erza megfelelők: a *targams -s* gyakorító képzővel ellátott alakja (Mészáros 1999: 59–60), a *tarkšems*, valamint a *čuvoms*, *mujems* és a *sañd'ams* (MESz 421).
265. (Ahlq., Wied.: B1, B1/M, Ucs. 39/E,M, JJ, MdWb/E,M) *tarvas*, (Szm. 44, ERS, MRS, Rav., F3, ERV, MRV) *tarvaz* 'sarló'; vö. *tarvaz aržo* (ld. 5.); E (F3) *tarvazned'* 'a sarló nyele' (md. *ned'* 'nyél') < iráni: indo-iráni **dhargas* vagy **darghas* 'ua.'; vö. litván *dalgis*, *dalgė* 'kasza' stb. (FUV). Elképzelhető, hogy finnugor kori átvétel (Toivonen 1928: 230).

- Gorgyjejev a mordvin szót kapcsolatba hozta a cser. *türeḏaš*, *toreḏaš* 'vág; arat' szó feltehető **türe* 'sarló' alapszavával (később a sarló csuvas hatásra *sarla*, *sorla* hangalakot nyert a cseremiszből; Gorgyjejev 1967: 200).
266. M (A: B1) *täl'aj* 'cséplő(munkás)' (a md. -j particípiumképzőről ld. Lehtisalo 1936: 63); E (MdWb) *täl'ams*, M (MdWb) *täl'ams* 'csépel'; M (Ucs. 39, MRS, F3) *täl'ama*, (Ahlq.: B1) *täl'āma* 'cséphadaró'; (MRS) 'cséplés'; vö. M (Jev. 101) *tel'ama kacä* 'a cséphadaró nyele' (md. M *kacä* ld. 50.); M (F3) *tel'ama kšna*, *täl'ama šna* 'a cséphadaró szíja' (md. E *kšna*, M *šna* 'szíj'); M (MRS) *täl'ama mašina* (md. *mašina* 'gép'); M (Jev. 101) *tel'ama par'ks*, (F3) *täl'ama par'ks* 'a cséphadaró nyele' (md. M *par'ks* 'nyél'); M (MRS) *täl'ama piŋge* (vagy *laŋga*) 'a cséplés ideje' (md. *piŋge* 'idő', *laŋga* ld. 138.); M (JJ) *täl'ama täpəc* 'cséphadaró' (md. M *täpəc* ld. 267.) ?? < FP, vö. zr. *tal'avni* '(el)tapos, lép' (KÉSK 278; ezzel szemben: UEW 791, SSA 3: 263, *tallata* címszó). Jelentéstani nehézségek. Versinyin (456) a szócsaládot hangutánzónak tekinti. Az erza nyelvjárásokban a 'csépel' fogalomra számos alak jelentkezik: *botams*, *čavoms*, *irved'ems*, *kovoldams*, *lupcovams*, *nujems-pivsems*, *pivsems*, *tombams*, (>) *tomšems* (MESz 118–119).
267. M (F3) *tepec*, (MdWb) *tepec*, (MRV) *tepec* 'a cséphadaró sulyka'; vö. *täl'ama täpəc* (ld. 266.), *dubec* (ld. 277.) < orosz vagy ? tatár, vö. óor. (Jegorov 237) *тяпеч* 'ua.'; ? tat. (mis.) (Muhammedova 1965: Etnogenez 186) *tepec* 'ua.'; vö. tat. (Paasonen) *täpäč*, csuv. *tīpač*: 'ua.' (< or.; Jegorov).
268. E (ERS, ERV) *tikla*; M (Ahlq.: B2, Ucs. 24, MRS) *tikla*, (MdWb) *tikla* 'tök (Cucurbita)' < or. nyj. *тыкла* 'ua.' (vö. or. *тыква* 'ua.'; Vasmer). Az erzában további szóalakok: *durakkujar* (vö. 94.) és *kabačok* (< or.) (MESz 901).
269. E (Wied., B1, MdChr, ERS) *tikše*, (MdChr, Rav.) *tikše*, (Ucs. 20) *tikšet* plur., (Müller: F2: 20) *tikša*; M (Ahlq., B1, Ucs. 21) *tiše*, (MdChr, MRS, JJ) *tiš*, (Ucs. 21) *tišät'* plur. 'fű; széna'; vö. *avoldavks tikše* (ld. 11.); E (Ucs. 21) *koške tikše* 'széna' (tkp. 'száraz fű'; md. *koške* 'száraz'); *lädəma tiše* stb. (ld. 107.); E (Ucs. 21) *načko tikše* 'fű' (tkp. 'nedves fű'; md. E *načko* 'nedves'); *tikše ledema mašina* stb. (ld. 107.); E (Wied. 140) *tikše pamorkst* plur., M (Ahlq.) *tiše pamir'ks* 'szénahulladék' (md. E *pamorks*, M *pamir'ks* 'morzsa; törmelék, hulladék'; *tikše purnams* (ld. 193.); M (Ahlq.) *tiše kapa* 'szénakazal' (md. M *kapa* ld. 41.); *čavkañ prä tiše* (ld. 242.); *čipaz tikše* (ld. 249.); *varakañ prä tikše* (ld. 292.); M (Ucs. 21) *värək tišä* 'fű' (tkp. 'nyers fű'; md. M *värək*

- 'nyers'); E (Wied.) *keřas tikše*, (ERS) *keřaž tikše* 'lóhere (Trifolium)' (tkp. 'lép-fű'; md. E *keřas* 'lép; lépes méz') < FP **teškä* vagy **tekšä* 'valami kiálló: csúcs, szakáll, kalász, fű, növény, bokor', vö. ?? fi. *tāhkä* 'kalász', cser. *tāškä* 'bokor', vtj. *tuš* 'szakáll', zr. *toš* 'ua.' (UEW 2: 795, vö. SSA 3: 353). A mordvin nyelvjárásokban *tikše* előtagú összetételek (E *tikšelopä*, *tikšepulo*), illetőleg e szót tartalmazó jelzős szerkezetek is (E *košt'az tikše*), más alap- vagy származékszavak is (E *nar*, *luganar*) megjelennek a 'fű' és a 'széna' fogalomra (MESz 273, 833).
270. E (Wied., MRS, Rav., ERV, MdWb) *djña*; M (MRS, MRV) *djña*, (MdWb) *djñ* 'sárgadinnye (Cucumis melo)' < or. *дыня* 'ua.'; vö. csuv. *djña* 'ua.' (< or.).
271. E (Wied.: B1, Ucs. 38, Szm. 44, MdChr, ERS) *tinge*, (ERV) *t'inge*, (MdWb) *t'ing'e*, (B1: Reg.) *tingä*; M (Ahlq., B1, Ucs. 38, MdChr) *tingä*, (MdWb) *t'ingä*, (Szm. 44, MRS, JJ) *tinge*, (MRV) *t'inge* 'cséplőszérű'; vö. M (Ucs. 38) *tingkijaks* 'ua.' (tkp. 'cséplő-padló'; md. *kijaks* 'padló'); M (Ucs. 38, JJ) *tingälänga*, (MRS) *tingolänga* 'ua.' (tkp. 'cséplőmező'; md. M *länga* ld. 138.); E (Ucs. 38, MdChr, ERS) *tinge pire* 'ua.' (md. E *pire* ld. 166.). Hangutánzó-hangfestő eredetű, vö. M (MRV) *dangad'ems* 'bever, beüt, megüt' (Versinyin 438). A tat. *tiñ* 'sík, sima' szóból való származtatása (MdWb 2408) jelentéstanilag aligha állja meg a helyét.
272. (Wied., MRV/M, MRV) *tmin* 'kőkény (Carum carvi)' < or. *тмин* 'ua.'.
273. (ERS, MRS, ERV, MRV) *tomat* 'paradicsom (Solanum lycopersicum)' < or. *момам* 'ua.'; vö. csuv. *tomat* 'ua.' (< or.).
274. E (B1: Reg., MdChr, ERS, ERV, MdWb) *toṽ*, (Szm. 44) *toṽt* plur., (MdChr) *toñ* 'liszt, (ERV) mag'; M (B1: Reg., MdChr, MRS, MRV, MdWb) *toṽ*, (JJ) *toñ* 'vetőmag'; (MRV, MdWb) 'kása', (MRS) *toft* plur. 'griz, dara'; E (B1: Reg., Ucs. 20, Szm. 43, ERS, F3) *toṽzuro*, (Wied.: B1) *tojžuro*, (B3) *toṽšuro*, (Fischer: F4: 88) *toñğsora*, (Müller: F2: 14,19 és F4: 77) *teñğzera*, (Falk: F2: 33) *toñğfiara* [!; írashiba]; M (Witsen: F1) *tozero*, (B1: Reg., MRS) *tozer*, (JJ) *tozär*, *tozära*, (Ucs. 21) *tozer*, (A: B1) *tozir*, *tozir* 'búza (Triticum)', (MRS) *toṽu šora* 'gabona' (tkp. 'lisztmag' vagy 'vetőmag'; md. *šuro* stb., ld. 234.) (az összetételek erza alakjaiban részben zöngésülés, a moksákban pedig hangkiesés történt; vö. *tozer pulf* (ld. 188.); *videms tozer* (ld. 299.) < FV **tunja* vagy (MdKons 170) **tuma* 'mag', vö. fi. *tuma* 'mag; sejtmag'; cser. *toñ* 'mag' (UEW 2: 800, SSA 3: 325). Szavunk 'vetőmag' jelentése a Volga-vidék rokon nyelveiben jelentkezik. Ez a jelentés az erzában ma első-

- sorban *vid'me* vagy ennek származéka, a *vid'meks* (ill. *vid'mekst* plur.) (MESz 960).
275. E (Wied.) *trepajams* 'lent tilol' < or. *mpenamb* 'ua.; kuszál, cibál; stb.'.
276. E (Wied.) *drot* 'dara'. Ismeretlen eredetű. Hangalakja alapján egy orosz nyelvjárási szó fejleménye lehet. Ugyanakkor megjegyzem, lényegében Lakó Györgynek igaza van, amikor így nyilatkozik: „Pusztán a hangalak alapján bajos egy szó eredetét meghatározni.” A szó belső keletkezésű változatai: E *jamks*, *jažavkst* plur. és *ečke* (vagy *ečkeste*) *jažavtož tovt* plur. (MESz 132).
277. E (F3) *dubec* 'a cséphadaró sulyka'; vö. *tepec* (ld. 267.) < or. (Jegorov 237) *dyōey* 'ua.'.
278. M (JJ, MRV) *turhēps* 'takarmányrépa (*Brassica rapa rapifera*)' < or. *myphenc* 'ua.'; vö. csuv. *turneps* 'ua.' (< or.).
279. E (ERV, MdWb) *túra*; M (MdWb) *túra* 'kenyérleves'; vö. M (JJ) *kši túrä* 'ua.' (md. *kši* ld. 92.) < or. nyj. *мяря* 'ua.' (MdWb 2418, Versinyin 454). Az E (Sz.) *túr'túruškat* plur. 'ua.' összetételnek látszik, és egyik eleme esetleg a csuv. *tira* 'kenyér' szóval is azonos lehet.
280. (Jev., ERV, MRV) *dvojams* 'másodszor is felszántja a már felszántott földet' < or. *ðboumb* 'kettéoszt; újra felszánt'.

U

281. M (MRS) *ukrop* 'kapor (*Anethum graveolens*)' < or. *ykpon* 'ua.'; vö. tat., csuv. *ukrop* 'ua.' (< or.).
282. (Wied., B1/E, B1: Reg./M, Ucs. 66/E,M, Sz., Szm. 44, MdChr, ERS, MRS, Rav., JJ, ERV, MRV, MdWb/E,M) *uma*, (Ahlq.: B1) *umā* 'földdarab; legelőszakasz; a szántóföld táblája; bevetett vagy bevetésre kijelölt szántóföldszakasz'; vö. M (Ahlq.) *umā meža* 'szántóföldi határkaró' (tkp. 'a szántóföld mezsgyéje'; md. *meža* l. 122.); *surān uma* (ld. 233.) < ?? FP: ? vtj. *ib* 'ágyás, virágágy; mező; stb.', ? zrj. *ib* 'magaslat; mező' (KĚSK 328). A mordvin szó **umba* alakra vezethető vissza (Wichmann 1903: 24). Versinyin (461) ismeretlen eredetűnek tekinti a lexémát. A csuv. *ana* [jel. nélkül] szóval való egybevetése (MdWb 2452) indokolatlan.
283. E (Wied., B1, Ucs. 22, Paas1, MdChr, ERS, Rav., ERV, MdWb) *umar'*; M (Ahlq., B1, Paas1, MdChr, MRS, F3, MRV, MdWb) *mar'* 'alma (*Malus*); bogyó'; E (Ucs. 22) *umar't* plur.; M (Ucs. 22) *mar't* plur. 'gyümölcs'; E (Fischer: F2: 23, Müller: F2: 20) *umar'unda* 'alma (*Malus*)'; vö. *umar' pire* (ld. 166.); E (Wied.) *lakšt umar'*; M (MRS) *lakštmar'*, (JJ) *lakštmar'*, *lakštār-mar'* 'földi szeder (*Rubus*)' (md. *lakšt* ? plur. '?', téves

- eredeztetése: SKES 2: 272); E (Wied.) *mastor umar*, (Ucs. 22, ERS) *mastumar* 'kerti eper, szamóca (Fragaria)' (md. *mastor* ld. 118); (Ahlq., B1, B1: Reg., Ucs. 23,24, ERS, MRS, JJ, F3) *modamar*, (ERS) *modamar*, (JJ) *mod'mar*, (Rav.) *moda umar*, (Wied.: B1) *modar'ka* dem. 'burgonya (Solanum tuberosum), krumpli' (tkp. 'földi alma'; md. *moda* ld. 125.); ld. még: *targams modamar't* (264.) < ? FV **omena* vagy **om3r3*, vö. ? fi. *omena* 'alma' (< ? iráni; UEW 2: 718, SSA 2: 265). Hangtani okokból az egyeztetés nem kifogástalan. Az *umar* alakból származik a ma elsősorban összetételekben szereplő *mar*, mely végső soron esetleg egy FV **marja* alak fejleménye (vö. fi. *marja* 'bogyó'; ld. UEW 1: 264–265, SSA 2: 149–150).
284. (Ucs. 21/M, ERS, MRS, ERV, MRV, MdWb/E,M) *umbrav*, (Rav., JJ) *umbrav*, (Ahlq.) *umbrav*, (Wied.) *umrav*, *umbura*, (Ucs. 21/E), *umburav* 'sóska (Rumex); (Ahlq.) molyűző (Ledum palustre)'; E (Wied.) *alašan umrav* (vagy *umbura*) 'lósóska, lórom (Rumex patientia)' (md. *alaša* 'ló'); E (Wied.) *narmožen umrav* (vagy *umbura*) 'sóska (Rumex)' (tkp. 'madársóska'; md. *narmožen* 'madár') < FP **om(p)ra* 'egyfajta mezei növény', vö. zr. *omra* 'csöves mezei növény, melynek a szárából ti-linkó készül' (< ? iráni; UEW 1: 718). A md. -v nomennévképző (ld. Lehtisalo 1936: 242, Maticsák 2013).
285. (MdChr/M, ERS, MRS, JJ, Rav., ERV, MRV, MdWb/E,M) *uradams* 'betakarít <termést>; művel <földet>; megtisztít'; vö. M (MRS) *apak uradak* 'megműveletlen föld' (tkp. 'nem-megművelt'; md. *apak* 'nem [tagadószó]'; *sokams-uradams modat* ld. 125.; E (ERS) *uradams šuro* 'betakarítja a gabonát' (md. E *šuro*, ld. 234.); E (ERS) *uradams urožajent* 'betakarítja a termést' (md. *urožaj* 'termés'); E (ERS) *vid'mekstneñ uradams* 'vetőmagot tisztít' (md. *vid'me* l. 299.) < or. *урядумь* 'rendbe rak' vagy or. *уряд* 'rend' (vö. Erdödi 1968: 61, ill. 70).
286. E (Wied., Jev. 92, ERS) *uzere*, (ERV) *užeré*, (Wied., MdChr, ERS) *uzeř*, (MdWb) *užer*, (MdChr, Jev.) *viziř*; M (MdChr, JJ) *uzar*, (MdWb) *užar*, (MRS) *uzeř*, (MRV) *užer* 'fejsze, balta' < FV **wašara* 'fejsze, balta', vö. fi. *vasara* kalapács', lp. *væččer* 'ua.' (< iráni; UEW 2: 815, SSA 3: 415).
287. E (Ucs. 21, ERS, ERV, MRV) *uškaz*, (MdWb) *uškas*; M (MdWb) *uškas* 'tarackbúza (Agropyrum)'. Bizonytalan eredetű. Talán származékszó, vö. md. E *uške*, M *uškä* 'drót, huzal; lánc' (MdWb 2485, Versinyin 465, *уська* alatt). Paasonen eredeztetésének képzés- és jelentéstani nehézsége van. Kérdéses alapszava az U **waške* 'valamiféle fém' szóra vezethető vissza (~ fi. *vaski* 'réz', m. *vas* stb.; UEW 1: 560).

288. E (Wied., ERS, F3, MdWb) *utomo*, (ERS, Rav., ERV) *utom*; M (MRS, F3, MRV) *utom*, (MdWb) *utâm* 'gabonacsűr, magtár' ? < FV **ajta* 'cölöpökön álló raktárház', vö. fi. *aitta* 'tárház, élestár; csűr' (UEW 2: 605). A md. -*m* denominális nomenképző (ld. Lehtisalo 1936: 84, Maticsák 2014a), alapszava esetleg a M (MdWb 2491, 2493) *uta* 'medvebarlang' lehet. A finnel való egyeztetés hangtanilag kérdőjeles. Az új finn szófejtő szótár nem fogadja el ezt a származtatást, és a finn szót a balti **aita* fejleményének tartja (SSA 1: 61). A szó eredeti jelentése tehát 'különféle holmik tárolására szolgáló faépítmény' lehetett. Ebből jelentésfejlődés útján lett szaknyelvi szóvá ('raktár' > 'csűr'). A 'csűr, magtár' fogalom egy sor erza szóval adható vissza: *kav* (55.), *latalks* és *lato* (100.), *saraj* (207), körülírva pedig: *šuroñ kiřd'ema-korodoma tarka* (MESz 131, 562).

V

289. E (Wied., ERS, ERV, MdWb) *vajavtoms* 'bemárt; áztat <lent, kendert>; stb.'; vö. M (JJ, MdWb) *vajaftâms*, (MRV) *vajaftoms* 'elmerít, elsüllyeszt'. Származékszó, vö. md. *vajams* 'elmerül, elsüllyed' (a md. E -*vt*- deverbális verbunképzőről ld. Gramm. 1962: 46–47, Mészáros 1999: 143–148). Az alapszó a FU **waja* '(le)süllyed, elmerül' fejleménye (~ fi. *vajoa*- 'süllyed, merül', m. *vejsze* 'halfogó rekeszték' stb.; UEW 1: 551, SSA 3: 395). A mordvinban jelentésfejlődés révén vált szaknyelvi szóvá.
290. M (JJ) *vajmâñ pola* (vagy *bola*) 'hosszú szántóföld vége, ahol pihenni lehet' (tkp. 'lélegzetrés'); vö. M (Jev.) *vajmeñ pola* 'telek'. Összetett szó: md. M *vajmä* 'lélek, lélegzet' (< FV **wajm3* 'szív', vö. fi. *vaimo* 'feleség', lp. *vai'bmo* 'szív'; vö. UEW 2: 809, SSA 3: 392) + md. *pola* (ld. 151.).
291. (Rav., JJ, ERV, MdWb/M) *val*, (MdWb/E) *vala* 'gabonahalom, szénarakás'; vö. (MRV) *val* 'rakás, kupac' < or. nyj. (Dal 1: 165) *вал* 'gabonahalom, szénarakás'.
292. E (Ucs. 21, ERS) *varakañ pal*, (Jev., ERS, F3, ERV) *varakañ bal*, (Jev.) *varsejeñ pal*, *varseñ bal* stb.; M (Ucs. 21) *varsin pal*, (JJ) *varsin pala*, (MRS, F3) *varsin bal*, (MRV) *varsinbrä*, *varakañbal* 'lóhere (Trifolium)' (tkp. 'varjúdarab?'; md. E *pal* 'darab, szelet', M *pal* 'hús'); E (ERS, F3) *varakañ pra tikše*, M (MRS, F3) *varsin brä*, (Jev.) *varsin prä*, *varsin prä* 'ua.' (tkp. 'varjúfő(fü)'). Törökből (valószínűleg tatárból) fordított tükörszó, vö. például tat. *tukranbaś* 'ua.' (tkp. 'harkályfő'; tat. *tukran* 'harkály', tat. *baś* 'fej'). Az összetételek előtagja, a md. E

- varaka*, M *varsi* 'varjú' uráli kori hangutánzó szócsalád tagja (< U **warə* 'varjú', vö. fi. *varis* 'ua.', m. *varjú* stb.; UEW 1: 559, SSA 3: 410). Az utótagok elemei: md. *pal*, *pala* (ld. 151), md. *pára* stb. (ld. 182.), md. E *tikše* (ld. 269.); ld. még: 69., 242. A mordvinban egy sor összetétel fejezi ki még e fogalmat: például E *čavkañbal* és *čavkañbra* (vö. 242.), *ke-ražďikše* stb., valamint egy jövevényszó, a *kľever* (64.) (MESz 554).
293. E (Jev.) *vel' osks*, *veleñ osks*; M (JJ) *velä-ozks* 'ima a vetésért' (tkp. 'falu-ima'). Összetett szó: md. E *vele*, M *velä* 'falu' (< FV **wilwä* 'csapat, sokaság', vö. cser. *-wələ* többesjel; UEW 2: 822) + md. *ozks*, *osks* (ld. 8.).
294. E (MdWb) *verkske*; M (B1: Reg.) *värkskä* dem., (JJ, MdWb) *värkskä* dem., (Jev. 91) *verkske* dem., (MRV) *värks* '<cölöpökre épített> tenyésztőágy, melegágy'. Származékszó, vö. md. M *vär-*: (JJ) *värä*, *vär-gä* 'fent', *väri* 'fel' stb. szó (a md. *-ks* denominális nomenképzőről ld. Gramm. 1980: 104–105, Cigankin 1981: 35–40, Maticsák 2016: 3293). Szavunk ismeretlen eredetű; aligha tartozik össze a md. M *veränts* 'helyett, helyére' lexéma tövével (erről: UEW 1: 569, SSA 3: 428).
295. M (Jev., JJ, MRV) *vetras* 'kis cipő, vakarék <lisztmaradékból>' ? < or. *šampyuuka* 'túrós táská'. Onomatopoétikus származtatása (Versinyin 50) nem valószínű.
296. (ERS, MRS, ERV, MRV) *vika* 'bükköny (Vicia)' < or. *šuka* 'ua.'; vö. tat., csuv. *vika* 'ua.' (< or.).
297. M (JJ) *vərgazāñ piks* (vagy *biks*) 'egy az ekénél használt kötelék neve' (tkp. 'farkas-kötél'). Összetett szó: md. M *vərgas* 'farkas' (< iráni; FUV) + *piks* 'kötél' (< U **piksə* 'kötél', vö. ?? m. R. *fiu* 'ua.' stb.; UEW 1: 380).
298. (Ahlq., Wied., B1, Paas1, MdChr, Jev., ERS, MRS, Rav., F3, ERV, MRV, MdWb/E,M) *viš*, (Jev./M) *viž*, (Ucs. 20/E) *viš*, (Ucs.21/M) *viž*, (Paas1/M) *višä* 'tönkölybúza (*Triticum spelta*)'; vö. E (Sz.) *višava* 'ua.' (tkp. 'búza-asszony'; md. *ava* ld. 9.); *višeñ počt* (ld. 181.) < FV **wešnä* 'egyfajta gabona', vö. fi. *vehnä* 'búza', cser. *wištə* 'tönkölybúza' (UEW 2: 821, SSA 3: 421).
299. (Ahlq., Wied., B1, Ucs. 22/E,M, Szm. 44, MdChr/E, Jev., ERS, MRS, Rav., F3/M) *videms*, (ERV, MRV, MdWb/E) *vid'ems*, (MdChr/M, JJ) *vidəms*, (MdWb/M) *vidəms*, (Jev./E) *vidims* stb. 'vet'; vö. E (ERS) *videms ksnav* 'borsót vet' (md. *ksnav* ld. 90.); M (MRS) *videms tozer* 'búzát vet' (md. *tozer* ld. 274.).
(Wied.: B1) *videks*, *vidsks*, (Rav.) *videyks*, (ERS) *vidmekst* plur., (JJ) *vidmāfsks* 'vetés'; (Wied.) magszem', (Wied.) *videkst* plur. 'vetés; mag' (a md. *-ks* deverbális nomenképzőről ld. Gramm. 1980: 104–105; Ci-

gankin 1981: 35–40, Maticsák 2016: 3293), a md. E *-vks*, M *-fks* deverbális nomenképzőről ld. Lehtisalo 1936: 252); vö. *vid'mekstneñ urá-dams* (ld. 285.).

M (MRS) *videma* 'vetés' (a md. *-ma* deverbális nomenképzőről ld. a 175. szócikkben); vö. *sokamo-videma* (ld. 219.); M (F3) *videma kepteř*, (Jev.) *vid'ma kepteř*, (JJ) *vidāma* (vagy *vidām*) *keptār* (vagy *kiptār*) 'vetőmagzsák <a mellen viselik>' (tkp. 'vetőmagkosár'; md. M *kepteř* stb. 'kosár'); E (ERS) *videma mašina* 'vetőgép' (md. *mašina* 'gép'); M (Jev., F3) *videm pov*, (JJ) *vidāma* (*vidām* vagy *videm*) *poŋ* 'vetőmagzsák <a mellen viselik>' (tkp. 'vetés-mell'; md. M *poŋ* 'mell').

E (Wied.: B1, ERS, Rav.) *vidića*, (Wied.: B1, MdChr, Rav.) *vidi*; M (Ahlq.: B1, MdChr, JJ) *vidi* 'magvető, földműves' (a md. E *-ća*, *-Ø*, M *-Ø* nomen agentis képzőről ld. Lehtisalo 1936: 208); vö. *sokića-vidića* (ld. 219.); *šuroñ vidica* (ld. 234).

(B1: Reg.) *vid'mä*, (Ahlq.: B1) *vidmä*, (ERS, MRS, JJ) *vid'me*, (Jev./M, MRS) *vid'mot* plur. stb. 'gabonamag, vetőmag' (a md. *-ma* deverbális nomenképzőről ld. a 175. szócikkben); vö. M (MRS) *rož vid'mot* plur. 'rozsmag' (md. *rož* ld. 200.); E (Jev.) *vid'me lišma či* 'a tavaszi vetés napja' (tkp. 'a tavaszi kimenés napja'; md. *lišma*, *lisema* 'kimenés', md. *či* ld. 248.); E (Jev.) *vid'me lišmañ ozks* 'ima a tavaszi vetésért' (tkp. 'a tavaszi vetés imája'; md. *ozks* ld. 8.); E (F3) *vid'me pargo* 'vetőmagnak való vesszőkosár' (md. E *pargo* 'hánckosár'); E (Jev.) *vid'me ruća* 'vetőmagnak való zsákocska' (tkp. 'vetés-ing'; md. E *ruća* 'ing'; E (Jev.) *vid'me rućañ ozks* 'ima a tavaszi vetésért' (tkp. 'a vetés-ing imája'); E (ERS) *vid'me šuro* 'vetni való gabonamag' (md. *šuro* ld. 234.).

E (Jev.) *viťf'* ld. *itevt'* (21.); M (Jev.) *vid'fkä* dem. 'tenyésztőágy' (tkp. 'vetettke'; a md. M *-f* participiumképzőről ld. Lehtisalo 1936: 348).

< FV (?? FU) **wettä-* 'dob, vet' [werfen], vö. cser. *üde-*, *wüde-* 'vet' [säen], ?? m. *vet* (EWUng 2: 1628; UEW 1: 570–571). A magyar szó idetartozása hangtanilag több szempontból is kifogásolható.

300. M (JJ) *vorax*, *voraf* 'gabonarakás'; vö. M (MRS, MRV, MdWb) *voraf* 'rakás, halom' < or. *εορῶς* 'rakás, halom; gabonarakás'. Szavunk jelentésfejlődés útján is szaknyelvi szóvá válhatott (ld. a fenti lexémák jelentését). A régiségben az erzában is előfordult: E (MRV, MdWb) *orovt* 'rakás; gabonarakás'.

Irodalom

- Az irodalomjegyzéket ld. FUD 24: 341–346. Pótlások:
- Csúcs, Sándor 1990: Die tatarischen Lehnwörter im Wotjakischen. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Etnogenez 1965: Б. А. Рыбаков – Б. А. Серебrenников – А. П. Смирнов, Этногенез мордовского народа. Мордовское книжное издательство, Саранск.
- EWTsch = Gábor Bereczki: Etymologisches Wörterbuch des Tscheremissischen (Mari). Der einheimische Wortschatz. Nach dem Tode des Verfassers herausgegeben von Klára Agyagási und Eberhard Winkler. Wiesbaden, 2013. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 86.)
- Gombocz Zoltán 1906: Csuvas szójegyzék. (Második közlemény.) Nyelvtudományi Közlemények 36: 141–164.
- Kerecsi Ágnes 2009: Az uráli népek néprajza. (Fenno-Ugrica Pázmániensia II.) Piliscsaba.
- KĚSK = В. И. Лыткин – Е. С. Гуляев: Краткий этимологический словарь коми языка. Издательство Наука, Москва, 1970.
- MSzFE = Lakó György (főszerk.), A magyar szókészlet finnugor elemei. I–III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1978.
- Radl. = Radloff, Wilhelm: Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialecte. 1–4. Санктпетербург, 1893–1911.
- Wichmann, Yrjö 1903: Die tschuwassischen Lehnwörter in den permischen Sprachen. MSFOu 21.

*

The terminology of agriculture in the Mordvin language II.

This study consists of three parts. The first two sequels contain the etymological dictionary of the Mordvin terminology of agriculture, (first two part in FUD 24 [2017]: 309–346). Next year in the final part the examined vocabulary will be analyzed, its title will be *The Origin of the Terminology of Agriculture in the Mordvin Language*.

GÁBOR ZAICZ

Ismertetések – Reviews – Rezensionen – Katsauksia – Рецензии

Bakró-Nagy Marianne (szerk.):

Okok és okozat.

**A magyar nyelv eredetéről történeti, szociálpszichológiai
és filozófiai megközelítésben**

Gondolat Kiadó, Budapest 2018. 174 l.

ISBN 978-963-693-886-4

A mai Magyarországon sok embert foglalkoztat nyelvünk és népünk eredete, természetes, hogy szinte mindenki szeretné tudni, honnan jöttünk, kik voltak a felmenőink, hol éltek, milyen nyelven beszéltek. Sajnos, a közfelfügésben a tudomány álláspontja erősen visszaszorulóban van, s egyre inkább átadja helyét a tévhiteknek, ezoterikus tanoknak, képtelen felvetéseknek.

Az elmúlt időszakban felerősödött finnugor-ellenesség cáfolatára a nyelvészet önmagában nem képes. Az ún. alternatív tanok képviselőivel tudományos vitát folytatni sok esetben lehetetlen, hiszen például azokat, akik szerint a világ első népe/nyelve a Szíriuszról származó magyar volt, nehéz lenne tudományos érvekkel meggyőzni. Ez a kötet a történettudomány, a szociálpszichológia és a filozófia segítségével próbálja meg megválaszolni, miért ennyire erős hazánkban a tudomány elutasítása, miért vált ki ekkora indulatokat nyelvünk finnugor származása. „Mindazok, akikkel a magyart társítják [...], valamennyien magasabb presztízst képviselnek, mert ősbibek, mert dicsőségesebb múltúak, mert többen voltak vagy vannak, nagyobb területen éltek vagy élnek, kultúrájuk meghatározóbb hatást gyakorolt környezetükre vagy az emberiség történetére vagy kultúrájára általában...” – írja a kötet *Előszavá*-ban a szerkesztő, Bakró-Nagy Marianne, az MTA Nyelvtudományi Intézete munkatársa, finnugor nyelvészprofesszor (7–11).

A kötet a 2017 májusában az MTA Nyelv- és Irodalomtudományok Osztálya által szervezett tudományos ülés anyagának átdolgozott változatait tartalmazza. A műben nyolc tanulmány kapott helyet. Az alábbiakban röviden ismertetem mondanivalójukat.

1. Johanna Laakso, a Bécsi Egyetem finnugor nyelvészprofesszora *A (magyar) finnugrisztikának még mindig legitimálnia kell önmagát?* (13–28) c. írásában először a Mark Newbrook brit nyelvész által „maverick nyelvészeknek” (*maverick linguist*, vö. ang. *maverick* ’saját útját járó személy’) szentel egy fejezetet. Ezek az emberek általában rendelkeznek nyelvészeti előképzettséggel, nem ritkán nyelvészeti intézményben dolgoznak, nézeteik mégis eltérnek a fősodortól. Laakso a mi szakterületünkön ilyennek tartja az olasz Angela Marcantoniót, a finn Kalevi Wiiket és Simo Parpolát, aki 2016-ban megjelent szótárában 1200 uráli–sumér etimológiát tett közzé.

Laakso hangsúlyozza, hogy az alternatív nyelveredet-kutatások általában nemzeti nyelveken folynak. A 19. században kialakult történeti-összehasonlító nyelvészet hőskora egybeesett a nemzeti romantikák korával, „a nemzeti nyelv kutatásának történetéből nemzeti ügy lett”. Kezdetben azt képzelték, hogy a nyelvrokonok genetikailag is összetartoznak (ez az alapja a pángermanizmusnak vagy a pánszlávizmusnak, ld. még az árja fajelméletet, a szőke északi faj felsőbbrendűségét). A nemzeti-etnikai identitás és a nyelv azonosításának gondolata ma is megvan, ez az *ethnolinguistic assumption*. A rokonaitól távolra szakadt, emiatt világosan definiálható magyarban (a nyelvi láncolatra vö. pl. alnémet – holland – fríz – angol) nincsenek nagy különbségek a nyelvjárások között, nálunk nincs (nagy) különbség a nyelvi és etnikai identitás között (ellentétben mondjuk a dél-észti vöruval, amelyik távol áll a standard észttől, de a beszélői mégis észteknek tartják magukat). Laakso szerint esetünkben tehát jobban érthető az *ethnolinguistic assumption* fogalma.

Dolgozata második részében Laakso összeveti a nyelvleírás formális és funkcionalista irányzatait. Az első megközelítés elsősorban a nyelvtanírást hatja át, a második a retorikában és a filozófiában él leginkább, a nyelv mint kultúrtermék fogalmát előtérbe helyezve, eszerint a nyelv a kommunikáció és a művészet eszköze. Előbbi szemlélet buktatója a helyes (= logikus) és helytelen (= nem logikus) merev szétválasztása. A nyelvi változatosság ebbe a gondolkodásrendszerbe nehezen fér be, emiatt érzik úgy a laikusok, hogy a logikus rendszer változása csak romlás lehet (ld. nyelvművelők!). Innen egy lépés Laakso szerint az a tétel, hogy a mi nyelvünk a tökéletes, a nem változó, azaz a miénk a legősibb nyelv. Amiben teljesen egyetérthetünk Laaksoval: az iskolai anyanyelv-oktatást teljesen új alapokra kellene helyezni, akkor talán a laikusok között sem teremne ennyi „botcsinálta nyelvész”.

2. A kötet második tanulmánya Békés Vera tollából származik. Az MTA BTK Filozófiai Intézet emeritus főmunkatársa *A „nyelvrokonság” terminus fogalomtörténeti fordulatai* c. írásában (29–59) a modern nyelvtudomány ki-

alakulásának időszakát, a 18. század közepétől a 19. század közepéig terjedő időszakot vizsgálja. Előljáróban kifejti, hogy – Thomas Kuhn elmélete alapján – a tudományok fejlődése csak a mából visszatekintve tűnik egyenes vonalúnak, a helyes utat csak utólag, a „győztes paradigma” szemszögéből szokták kijelölni.

A 18. század közepére erősen megkérdőjeleződött a vallási tekintély. A modern nyelvészeti kutatások hajnalán szakítottak az isteni eredeztetéssel és Bábel mítoszával. Ebben jelentős szerepe van Herder munkásságának. *Értekezés a nyelv eredetéről* (1772) c. alpművében kijelenti, „a nyelv az ember műve”, a nyelveknek történetük van.

Békés Vera írásában szól Halmágyi Istvánról, aki 1753-ban – ránk maradt naplója tanúságtétele szerint – Göttingenben sokszor diskurált a magyar nyelv eredetéről Segner Jánossal, a neves matematikussal. Ebben az időben mások is érdeklődéssel fordultak nyelvünk felé, azaz nem volt előzménymentes Gyarmathi munkássága. Max Hell is azért vitte magával Sajnovicsot Lappföldre, hogy derítse fel rokonságunk kérdéseit (ekkoriban Hell még a magyar nyelv kínai származása mellett állt, mondván a kínai minden ázsiai nyelv lehetséges őse).

Békés Vera írásában kitér a Sajnovics-féle *idem esse* ’azonos’ és a Gyarmathi-féle *affinitas* fogalmainak korabeli értelmezésére. Előbbit Sajnovics a múltra, a közös származásra vonatkoztatja. Értelmezésében „a magyar és a lapp nyelv azonos lehet anélkül is, hogy a beszélők kölcsönösen megértenék egymást”. Göttingai körökben azt *affinitas*, a ’vegyrokonság’ azt jelentette: ’rokonnak lenni’. Gyarmathi elsősorban tipológiai értelemben beszélt a rokonságról, nála nem a közös származáson van a hangsúly, hanem a közös szerkezeti vonásokon.

3. Ablonczy Balázs, az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa (2011–15 között a párizsi Magyar Intézet igazgatója) a turáni eszme kérdéskörét tekintette át *Néprokonság és néprokonítás a két világháború között* c. tanulmányában (61–75).

Előljáróban leszögezi: „A magyar keleti gondolat, a turanizmus 1918, de különösen 1920, a trianon békeszerződés aláírása után sajátos átváltozáson ment keresztül. Míg a háború előtt és alatt a diadalmas magyar imperializmus ideológiája volt, az összeomlás után a frusztráció és a Nyugattól való elfordulás eszméje lett” (61).

A Turáni Társaság 1910-ben alakult. Kezdetben komoly állami támogatásban részesült, még saját, évente tíz alkalommal megjelenő folyóirata is volt. A társaság megpróbálta összekapcsolni a finnugor és az altaji rokonság-

elméleteket (ebben sem a finnek, sem a törökök nem voltak partnerek: előbbieket csak a finnugor rokonságot vallották, utóbbiak egy része a magyarokat elfogadta rokonnak, de a finneket nem).

Ablonczy írásában azt vizsgálta, a magyar (kül)politika hogyan kezelte a néprokonság, „a finn és észt nemzettel fenntartott, kitüntetett kulturális kapcsolatok” kérdését. Az észtországi magyar nagykövetség 1923-ban, a finnországi 1928-ban nyílt meg. A finneknek már 1933-ban lett magyarországi képviselőjük, míg az észteknek csak 1939-ben. Ennek ellenére az észtekkel való kapcsolattartás szorosabb volt, mint a finnekkel.

A vezető magyar politikusok egy része kifejezetten finnugor szimpatizáns volt. Teleki Pál (a Turáni Társaság első elnöke!) 1924-ben járt a tallinni finnugor kultúrkongresszuson, majd Lappföldön. Pozitív élményeinek hatására négy évvel később Magyarországra hozta a kongresszust, amelyen 1100 (!) finn és észt vendég vett részt. (Teleki miniszterelnöksége idején indultak el Finnországba a szovjetek ellen harcolni kívánó magyar önkéntesek.)

Klebelsberg Kuno miniszterként járt Finn- és Észtországban 1930-ban. Elképzelése szerint hat egyetemen (Budapest, Debrecen, Pécs, Szeged, Tartu, Helsinki) „a nyelvtudomány, a néprajz s a közös őstörténet terén fognak kutatni”. Az együttműködés ebben a formában nem valósult meg, létrejött viszont a finnugor nemzeti bizottság. Klebelsberg együttműködést kötött Tartuval, ennek jóvoltából indult be a diákcsera (magyar lektor már 1923-tól működött Tartuban). Kezdeményezésére vezették be a magyar iskolákban a néprokonsági napot.

Hóman Bálint minisztersége alatt, 1937-ben kötötték meg a magyar–finn és magyar–észt kulturális egyezményt, s kaptak új lendületet a diákcserék.

A Turáni Társaságban a II. világháborúig számos finnugrista tevékenykedett. A társaság nevét Vikár Béla adta, a Turán c. folyóirat szerkesztője az észt nemzeti eposz, a Kalevipoeg fordítója, Bán Aladár volt, a tartui magyar lektor, Virányi Elemér a társaság főtitkáráként dolgozott.

A világháború, a kommunista hatalomátvétel után a turanizmus szellemisége gyökeresen megváltozott. A hivatalos finnugor tudományosság sokak szemében kommunista kollaboránssá vált, a Habsburg, majd szovjet elnyomással szembeni küzdelem élharcosává pedig a sumér–magyar mozgalom, majd később úgy általában az alternatív rokonságesszmék váltak.

4. Sárközy Miklós, a Károli Gáspár Református Egyetem Történettudományi Intézetének docense egy különös és kalandos életutat mutat be *A szittyá Zarathustrától a gudzsárokon keresztül az ind Jézusig* címmel (77–109). Írásának főszereplője Zajti Ferenc (1886–1961), aki a debreceni Református

Kollégiumban végzett, majd festőművésznek tanult Budapesten és Münchenben, 1907-től tisztviselő lett a budapesti városházán, majd 1918 tájt református teológusi diplomát szerzett Debrecenben.

Zajti 1919 után lépett a magyar őstörténet színpadára. Önjelölt orientalistaként, a radikális turanista mozgalom tagjaként a magyarság gyökereit Indiában vélte megtalálni, szerinte a késő ókori, kora középkori India egyes réseit uraló fehér hunok és a „magyar hunok” rokonok.

Zajti rendkívül jól helyezkedő szervező volt. Az ő hívására érkezett 1925-ben Magyarországra a neves párszi főpap, Jivanji Modi (Zajti szerint természetesen Zarathustra is hun, azaz magyar volt), majd három évvel később a híres indiai költő, Rabindranath Tagore. Súlyos csalódást okozott neki, hogy Tagore nem őt, hanem Germanus Gyulát hívta meg Indiába, ennek ellenére magánúton mégiscsak kijutott álmai földjére. 1930-ban megalapította a Magyar–Indiai Társaságot, amely a radikális turanizmus eszmevilágát támogatta, de mindössze hét évig élt. Közben Zajti már a török rokonság felé (is) fordult, többször járt Törökországban, s még Kemal Atatürkkal is sikerült találkoznia.

Közben 1933-ban kinevezték a Fővárosi Könyvtár Keleti Gyűjteménye vezetőjének, ahonnan 1946-ban küldték nyugdíjba. A fordulat után már a kommunisták kegyeit kereste, 1949-ben például, megérezve az új idők szavát, a Zeneakadémián tartott előadást „A szovjet-orosz ősi földek kapcsolatai Indiával az ó- és középkorban” címmel, s azt bizonygatta, hogy ő már 1905 óta foglalkozik szovjet–orosz őstörténettel. Ha a nyelvészetben/őstörténetben nem is ért el áttörést, az új rendszerben legalább kiállításai nyílhattak...

Sárközy Miklós tanulmánya második részében Zajti főbb munkáit mutatja be. Kiemeli, hogy Zajti soha nem publikált tudományos folyóiratokban, nézeteit közel egy tucat könyvében fejtette ki.

Sárközy három művet emel ki: A *Zarathustra Zend-Avesztája* (1919) c. munkáról a kor neves iranistája, Gaál László azt írta, hogy „tudományos szempontból teljesen hasznavehetetlen” (94). Fordítása köszönő viszonyban sincs az eredetivel, még az sem derül ki, milyen nyelvről fordított. (Zajti nyelvtudása amúgy is talányos, semmi nyoma sincs annak, hogy valaha is tanulmányozott volna indiai, iráni, törökségi nyelveket.)

A *Zsidó volt-e Krisztus* (1936) c. művében a nem-zsidó teória híveként – miközben Németországban a germán Jézust „találták ki” – a szittyá Jézus elméletét fejtette ki. A *Magyar évezredek* (1939) című, 450 oldalas műve egyfajta összegzése nézeteinek: a szkíták 12 ezer évesek (Amerikában is jártak); az indiai hunok a Kárpát-medencéből vándoroltak Indiába; a mai magyar nyelvjárások hasonlítanak az indiai turáni dialektusokhoz stb.

A tudománytalan nézeteket talán nem is kell tovább sorolni. A probléma az, hogy „Zajti eszméi manapság reneszánszukat élik” (107). Tőle (is) merített Badinyi Jós Ferenc, a pártus Jézus híve, tovább él a turáni népek felsőbbrendűségének eszméje, s egyesek ma is Indiában keresik a hunok–magyarok leszármazottait.

5. Szilárdi Réka, a Szegedi Tudományegyetem Valláskutató Tanszékének tanársegéde *Feltalált hagyomány – használható múlt. A nyelvtörténet és eredetmítosz polemikus reprezentációi* c. írásában (111–138) a szociálpszichológia szemszögéből vizsgálja a nyelvrokonságkérdést. A hivatalos állásponttal szembeni viselkedést, az alternatív őstörténet-elméletek kialakítását, a hősi múlt keresését, a tradíciók fontosságát a tanulmány a sajátos kelet-európai narratív nemzeti identitás és a kollektív emlékezet felől vizsgálja.

Az alternatív nyelv- és őstörténeti elméletek gyökerei a 18–19. századra nyúlnak vissza. A herderi nemzethalál-vízió réme a nemzeti hagyományok és a mitológia kutatását indította el, Magyarországon a Magyar Tudós Társaság feladata lett a hitvilág és nyelv feltérképezése. Ennek terméke volt a sok rokonítási kísérlet (héber, perzsa, egyiptomi), az ókori népek rokonsága divatosabb volt, mint a halzsíros atyafiaké (és tegyük hozzá, ezzel illeszkedtek a meglévő európai mintákba, hiszen Német-, Franciaországban stb. is ugyanezen nyelveket/népeket szerették volna rokonoknak tudni akkoriban), a dicső ősökre való hivatkozás hozzájárult a nemzeti identitás megszilárdításához.

Szilárdi megállapítja, hogy az „akadémiai tudományossággal szemben álló polemizáló elméleteknek a célja egy olyan szimbolikus tér és belakható történelmi múlt létrehozása, amely mentén konzisztens és koherens kollektív identitásforma alakítható ki [de sok szép idegen szó...]. Ebben az önmeghatározásban a magyarság jelentős és kiemelt szerephez juthat, újraértelmeződhetnek történelmi veszteségek, csökkenthető a pszichológiai fenyegetettség-érzés” (133–134).

6. Krekó Péter, az ELTE Pedagógiai és Pszichológia Kara Szociálpszichológia Tanszékének adjunktusa *Nagynak lenni múltunk által – mások ellenében* c. tanulmányában (139–159) a turanista összeskűvés-elméleti eredetmítoszok szociálpszichológiai hátterét vizsgálja.

Krekó a mai turanista eszmevilág öt legjellegzetesebb ismérvének a következőket tartja: a) a magyarság keleti származású, b) valamilyen nagy, dicsőséges birodalomalkotó néphez tartozik, c) nem vagyunk finnugorok, d) a magyarság egyedi, e) politikai-gazdasági jövőnk nem Nyugaton, hanem Keleten keresendő.

Tanulmánya első részében Krekó áttekinti a mai politikai pártok viszonyát a turanizmushoz (és a finnugor eszméhez). A turanizmus elsősorban a jobboldali pártok eszmevilágában bukkan fel, a baloldalon csak a szovjet nosztalgia, esetleg Kína pozitív képe miatt jelentkezik szórványosan. Krekó 2017 tavaszán még úgy fogalmazhatott, hogy „a turanista gondolat a ma a parlamentben lévő pártok közül legvehemensebben a Jobbik gondolatvilágában jelenik meg, bár a tanulmány írásának pillanatában közel sem olyan hangsúlyozottan, mint korábban.” Azóta a Jobbik (s korábban a MIÉP) szerepét e téren átvette a Fidesz. A Jobbik Östörténeti Intézetet akar(t), a mai kormánypárt Magyarságkutató Intézetet és László Gyula Intézetet állít fel, s egyre hangsúlyosabb szerepet kap a türk népekkel való együttműködés, a Kurultaj mozgalom támogatása, a Kelet felé fordulás, az „elavult finnugor elmélettel való leszámolás”. Ebben nem tisztán a szellemi igények jelennek meg, hanem külpolitikai és külgazdasági szempontok (is). Ahogy Krekó fogalmaz „a keletre nyitás politikájára tehát elsősorban nem a közös származás és múlt, hanem a jelen igényei és a jövő diktálta realitások miatt van szükség, így ez egyfajta pragmatikus Kelet-barátsággént jelenik meg” (145).

A tanulmány második részében a szerző az összeküvés-elméleteket tekintti át. Az elit és a nép szembeállításán alapuló turanista-eurázsianista elméletek legfőbb jellemzői a következők: „a finnugor elmélet tudatosan terjesztett hazugság, melynek célja a magyarság nemes származásának eltitkolása; az igazság elhallgatása a nagyhatalmak érdeke; az akadémiai közösség csak ezeknek a látható vagy láthatatlan erőknél az ügynöke; az igazmondókat elhallgattatják, elnyomják, kirekesztik vagy üldözik” (148–150). Így kerül egy platformra a párthus (tehát magyar) Jézus, a magyarságot szellemileg elnyomó Habsburgok/szovjetek és a sumerológia. Krekó az üldözésre egy szép példát hoz: Bakay Kornél, a párthus-szkíta eszmékben hívő történész, aki sokszor nyilatkozott üldöztetéséről, 2013-ban az elnyomás jeleként megkapta a Magyar Érdemrend tisztí keresztjét...

Akit üldöznek, az fontos(nak tűnik). Így tud felértékelődni a dilettáns kisember. Kicsik vagyunk, de a világ legjelentősebb nemzete vagyunk (voltunk/leszünk) – ezek a nézetek mindig válsághelyzetekben (1848, Trianon, rendszerváltás) erősödnek fel. Az összeküvés-elméletek, írja Krekó, a politikai indulatelvezés eszközei (az ellenségkép formálódásában komoly szerepe van, vesszenek a nagyhatalmak stb.), s az is fontos, hogy a felelősség soha nem a miénk, hanem a dicső múltunkat letagadó külföldi ármánykodóké. Így tehát nem is mi tehetünk a 20. századi rossz döntésekről, szenvedésekről...

Az összeesküvés-elméletek, eredetmítoszok Európa szegényebb, keleti felén sokkal erősebben vannak jelen (ld. pl. a dákoromán, a horvát–iráni, azeri–szkíta/sumér elméleteket). Krekó összegzése: „Minél kisebb és jelentéktelenebb egy ország és minél kevésbé érzi tényleges befolyását, annál inkább keresi az ilyen mítoszok nyugalmát, és annál dicsőbb múltat próbált teremteni magának. Így válik az összeesküvés-elméleti eredetmítosz a pszichológiai és politikai kompenzáció eszközévé” (155).

7. Honti László könyvek és tanulmányok sorát szentelte annak, hogy áttekintse az alternatív elméleteket és megpróbálja felderíteni eszméik mozgatórugóit. *Anyanyelvünk és népünk előéletéről fabrikált tévtanok háttere* című írásában (161–168) röviden felvillant néhány problémát e rendkívül szerteágazó jelenségből. Honti, aki saját bevallása szerint „autodidakta dilettantológussá” vált, írásában foglalkozik a fiatal szegedi genetikus, Neparáczki Endre nagy tudományos visszhangot kiváltó disszertációjával. A szerző a török jövővényszavakat hunnak véli, s szerinte a „finnugor-honfoglaló genetikai kapcsolat hiánya arra utal, hogy a magyar nyelv finnugor rétegeit nem lehet a honfoglalókhoz kötni” (162). Honti leszögezi: „a genetikának és a nyelvtudománynak semmi köze egymáshoz”.

Honti László úgy véli, a dilettánsokkal nem érdemes nyilvános vitákat folytatni, hiszen reménytelen dolog meggyőzni őket elméletük tudománytalan voltáról.

Honti kitér a jelen kötet első fejezetében Johanna Laakso által „maverick nyelvészeknek” nevezettekre, akik közül talán a nemrég elhunyt Kalevi Wiik (egyébként neves finn fonetikus) elmélete a leghajmeresztőbb: szerinte Észak-Európa őslakosai a mai Nagy-Britanniától az Urál-hegységig terjedő területen az uráliak voltak.

A magyar viszonyokat jól jellemzi a jeles finn nyelvész, Harri Mantila csodálkozása: „nehéz elképzelni, hogy Finnországban a finn nyelv eredetéről ilyen széles körű vita lenne, és hogy egy ilyen vita a politikai retorika részévé válhatna”. Bizony, úgy tűnik, ez magyar sajátosság, mondhatni, nyelvészeti hungarikum...

8. A kötetet Róna-Tas András rövid írása zárja (*Őstörténet és társadalmi tudat*, 169–174). A jeles turkológus-őstörténész a Nürnbergi mesterdalnokok egyik jelenetével, Stolzingi Valter diadalával példázza a magyar állapotokat. Wagner mondanivalója: a kialakuló német nemzettudatot a polgárság, a városi mesterek képviselik a nemesekkel szemben. Magyarországon ezzel szemben a nemzettudat hordozója a kisnemes, elsősorban dzsentrí volt, aki nem a

teljesítményére, hanem a származására büszke. Róna-Tas szerint „a nyelvünk finnugor rokonságát tagadóknak nem a nyelvészeti tényekkel van vitájuk, hanem azzal, hogy ez a finnugor nyelvrokonság szerintük az őstől elveszi a dicsőséget” (171). Értelmezésében a finnugor rokonság elutasítása voltaképpen lelki kényszer.

A dzscentri gondolkodást a 19. század közepétől a 20. század feléig a kialakuló magyar polgárság jelentős része átvette. A II. világháború után a nemeseket, dzsentrieket, polgárokat üldözték, kisemmizték, elzárták előlük a tanulási-érvényesülési lehetőségeket, ez tovább növelte a múlt dicsőségének fontosságát.

A rendszerváltás után, sajnos, ahogy Róna-Tas írja: „a teljesítmény helyébe a politikai kapcsolat, az alkotás helyébe az ügyeskedés, az eredmény helyébe a látszat, a jog helyébe a papír lép. [...] A dicsőnek hirdetett »festettek« uralják a közgondolkodást.” Nem csoda hát, ha egyre nagyobb tömegek hiszik-vélik-tudják nyelvünk/népünk dicső sumér/szittya/hun/török/stb. származását, egyre erősebben háttérbe szorítva a tudomány eredményein alapuló finnugor rokonságelméletet.

A finnugor nyelvrokonság témájával foglalkozó művek kiadását mindig örömmel üdvözljük. Manapság, amikor a könyvesboltokat (is) elöntik a tudománytalan rokonítást harsogó (nem egyszer szép külsejű, drága pénzen nyomott) művek, különösen fontos a józan hang megjelenése. Azért is jó ez a kötet, mert interdiszciplináris, nemcsak a nyelvészek írnak nyelvészeknek, hanem megismerhetjük a történészek, szociálpszichológusok, filozófusok véleményét is. Egy apró hiányosságot tudok csak felróni: a kötet végére elkelt volna a szerzőket röviden bemutató „Ki kicsoda”, de ez persze semmit sem von le a mű értékéből. Várjuk a folytatást!

MATICSÁK SÁNDOR

Csepregi Márta – Salánki Zsuzsa (szerk.): A többnyelvűség dinamikája
 Budapesti Finnugor Füzetek 23. ELTE, Budapest 2018. 208 l.
 ISBN 978-963-489-027-0

Az A többnyelvűség megnyilvánulásai finnugor nyelvű közösségekben alcímet viselő kötet az ELTE Finnugor Tanszéke által 1996-ban indított sorozat 23. részeként jelent meg. Szerkesztői a tanszék munkatársai.

A kötet alcíme egyben annak az OTKA/NKFI és a Finn Akadémia által közösen finanszírozott projektnek a neve, amelynek keretében e kutatások készültek (angol címe: Multilingual practices in Finno-Ugric communities). Finn részről a Helsinki Egyetem kutatócsoportja dolgozik a projektben, az ő elsődleges kutatási területük a balti-finn többnyelvűség. (A projektről részletesebben ld. <http://finnugor.elte.hu/index.php?q=mlpfuc>.) E kötet szerzői – Pachné Heltai Borbála kivételével – a projekt munkatársai. A finnugor–orosz közösségek két-, illetve a törökségi nyelvekkel együttélők három- (vagy még több-) nyelvűségének vizsgálata a finnugrisztikai kutatások egyik fontos területe. A nyelvvesztés, az eloroszosodás egyre nagyobb mértékű, egyre több nyelv sodródik a kihalás szélére.

1. A kötet hat tanulmányt tartalmaz. Az első Csepregi Márta tollából származik (*Cseppben a tenger. Esettanulmány a szurguti hanti nyelvi helyzetről*, 13–32). A 2010-es népszámlálás szerint a hantik (osztjások) közel 31 ezren vannak, de csak 9 és fél ezren használják nyelvüket. A szurgutiak mintegy háromezren lehetnek. Egészen elszomorító a városban élők lélekszáma: Szurgutban húszan, Nyeftyejuganszkban és Hanti-Manszijszkban tízen-tízen, Nyizsnyevartovszkban öten vannak. Az urbanizáció paradoxonja: a modern fejlődés a nyelv kihalásához vezet.

Csepregi egy 2011-ben megjelent, északi és keleti hanti szövegeket tartalmazó kötet anyagát vizsgálja (O. B. Хандыбина: *Шащем моньшэт. Сказки моей бабушки. Сборник текстов хантыйского фольклора*, 2011). Ezeket a meséket eredetileg az 1990-es évek elején oroszul jegyezték le, majd később egy hanti anyanyelvű tanár, T. A. Szajhanova fordította szurguti nyelvjárássra. A mesékhez később újbóli orosz fordítást készítettek a Jugor Egyetem munkatársai.

Csepregi *A róka és a nyulak* c. mesét elemzi szórendi szempontból. A hanti neutrális mondat szórendje SOV típusú, az oroszé SVO. A vizsgált szövegek szórendje sokszor ellentétes a várakozással, a hantiban az ige után gyakran áll egyéb mondatrész, míg az oroszban sok az igére végződő mondat. A szövegek összevetése azt mutatja, hogy – mivel a szerkesztők a

könnyebb érthetőség, beazonosíthatóság kedvéért igyekeztek a szövegeket minél közelebb hozni egymáshoz – sok az azonos szórendű orosz és hanti mondat. Csepregi megállapítja, hogy itt is igazolódik az az általános nyelvészeti megfigyelés, miszerint „a legkönnyebben a szórendi mintákat veszik át az egymással kapcsolatba kerülő nyelvek” (25). A változás elsősorban az alávetett nyelvet érinti, a hantiban terjednek el az SVO szerkezetek.

2. Horváth Laura az udmurt kódváltásokról készített tanulmányt: *Igei kódváltási stratégiák. Orosz igék, infinitívuszok udmurt mátrixmondatokban* (33–80). (A kötet írásai a szerzők betűrendjében olvashatók. A másik eljárási mód a tematikus tagolás lett volna, abban az esetben a hanti és manysi, ill. a két udmurt témájú cikk egymás mellé kerülhetett volna.) A tanulmány elején a szerző röviden áttekinti az udmurt (votják) nyelv helyzetét (Salánki Zsuzsa és Natalja Kondratyeva cikkében erről hosszabban is olvashatunk, ld. 6. rész), és bemutatja a habitualitás fogalmát. A vizsgálat nyelvi korpuszának nagy része udmurt blogszövegekből, félig strukturált interjúkból és beszermán szövegekből áll össze, összesen több mint 250 tokennyi anyagot tartalmaz. A vizsgálat eredményeként elmondható, hogy az igei kódváltásoknak nincs rögzült szabályrendszere az udmurtban, de „az az általános tendencia, hogy imperfektív megnyilatkozás esetén az orosz imperfektív infinitívusz használatos az udmurt mátrix mondatban, perfektív megnyilatkozás esetén pedig az ige perfektív infinitívuszi alakja. Az udmurtban kötelezően jelölt aspektuális értékek – például a múlt idejű habitualitás – pedig általában mind az orosz infinitívusz imperfektív alakja, mind az udmurt mátrix igéhez kapcsolódó udmurt imperfektív aspektuális jelölők segítségével szerepeltek a megnyilatkozásokban” (71).

3. Németh Szilvia *A manysi kódváltások osztályozása* (81–112) c. tanulmányában először áttekinti a manysi (vogul) jelenkori szociolingvisztikai helyzetét. A legutóbbi népszámláláson több mint 12 ezren vallották magukat manysinak, de 2010-ben már csak alig több mint 900 fő beszélte az anyanyelvét. Az egykori négy dialektusból már csak az északi él. Az urbanizáció, a vegyes házasságok, a presztízsvesztés a nyelv kihalásához vezet. Egy 1996-os vizsgálat szerint a 20. század első évtizedeiben születettek egynyelvűek, a középgeneráció (1930 és 1970 közöttiek) kétnyelvű, az ennél fiatalabbak már csak oroszul tudnak. A tendencia, sajnos, egyértelmű.

Németh Szilvia 2014 nyarán gyűjtött a szaranpauli régióban, a berjozovói terület öt falujában. 11 adatközlő 48 percnyi hanganyagát dolgozta fel. Közük volt egy manysi egynyelvű, és a skála másik végén három olyan is, aki

napi szinten egyáltalán nem használja a nyelvet. A hanganyagban összesen 6971 szó fordult elő, ennek 13,4%-a volt orosz. Az orosz szóalakok 31%-a főnév, 22% kötőszó, 8% névmás, szintén 8% ige, 7–7% partikula és számnév, 6% határozószó, 4% melléknév, 3% elöljárószó, 2% tagadó- és módosítószó. Az orosz szavak 60%-a csak egyszer hangzott el. A kódváltások kétharmada manysi mátrixnyelvű kódváltás volt. (A mátrixnyelv vagy bázisnyelv az, amely a mondat morfoszintaktikai keretét adja, a kódváltás akkor következik be, amikor ezekben a mondatokban felbukkannak más nyelv szavai.) Ez azt jelenti, hogy az adatközlők nehezen tudták fenntartani a manysi nyelvű társalgást (sokszor még elkezdni is nehéz volt manysiul), minduntalan átváltottak oroszra. Az egymásnak idegen manysik egymás között is inkább oroszul beszélnek, anyanyelvükön csak speciális helyzetben szólalnak meg (falusi rokonnal, vagy a purista szemléletű munkahelyeken: szerkesztőségekben, kutatóintézetben, tévében, rádióban).

4. Pachné Heltai Borbála nem az oroszországi finnugor népek helyzetével foglalkozik, hanem egy Baranya megyei kis falu, Geresdlak sajátos nyelvi helyzetét mutatja be *Kommodifikáció, médiadiskurzus, kódváltás (egy rádióműsor többnyelvű társalgásrészleteinek elemzése)* c. írásában (115–136).

A 750 lakosú Geresdlak alapvetően németajkú település volt, ahová a rendszerváltás után németek, majd később finnek települtek be. 2016-ban a 353 házból 25-nek német, 24-nek finn, egynek osztrák gazdája volt. Egy részük, a nyugdíjasok végleg letelepedtek, mások szezonálisan laknak itt, főként a nyári hónapokban.

A falu nyelvi helyzete sajátos. A helyi németet a falu lakói közül az idősök beszélik, de egyre többen tanulnak meg finn szavakat, mondatokat is. A kocsmában rendszeresítettek egy kockás füzetet, amelyben egyre gyarapszik a „túlélőszókincs”. Ahogy a presszótulajdonosnő magyarázza: „Az üdítő a mehu. Sört kérnek, az az olut. Iso olut a korsó sör, pieni olut a pohár sör. Kávét szoktak kérni. Kermával vagy maitóval.”

A faluban élénk közösségi élet zajlik, ennek egyik csúcspontja a 2006 óta minden októberben megrendezett Gözgombóc fesztivál, amelyről riportok, cikkek sora jelent meg. Ez a fesztivál pozitív példa a nyelv áruvá tételére (kommodifikáció), amely gazdasági haszonnal jár, ráadásul a kisebbségi nyelv presztízse is növekszik.

Pachné Heltai Borbála a Kossuth Rádió 2013-as riportját elemzi. A rádió munkatársnője interjúalanyokkal beszélgetve járta végig a falut. A magyar nyelvű beszélgetésekbe sok finn és német nyelvű szöveg(részlet) került be, a kódváltásokra sok példát találni az interjúkban. A finn alapvetően furcsa, eg-

zotikus nyelvnek számít a helyiek szemében. A helybeliek nyelvtanulása szokatlan (lássuk be, egy magyar falura távolról sem jellemző az idegen nyelv lelkes tanulása).

5. Pomozi Péter, Anasztaszia Szajpaseva és Karácsony Fanni *Többnyelvűség és nyelvválasztási minták a baskíriai mari nyelvközösségekben* c. tanulmányukban (139–164) kérdőíves vizsgálatuk eredményeiről adnak számot. A marik (cseremiszek) három nagy tömbben élnek: a Mari Köztársaságban a legutóbbi népszámlálás szerint 290 800-an voltak, a Kirovi Területen 29 500-an, Baskíriában pedig 103 600-an. Ez utóbbi helyen az összlakosság 2,6%-át teszik ki. A miskinói és a kaltaszi járásban 69, ill. 47%-os (majdnem) többséget alkotnak. Ezekben a járásokban mari–oroszl és mari–tatár többnyelvűségi mintákkal lehet számolni, a baskír nem számottevő.

Baskíriában mariul az általános iskola alsó tagozatában lehet tanulni, az 5. osztálytól már csak heti egy óra az anyanyelv. A falusi óvodákban a mari, a városokban az orosz a közvetítő nyelv, sok szülő emiatt csak oroszul taníttatja gyermekét. Faluhelyen kevés a vegyes házasság, itt még a mari a domináns nyelv, míg a városokban az orosz, még a mari szülők gyermekei is ezt használják. A mari alsóbbrendűnek számít, még a marik szemében is.

A kérdőíves vizsgálatot 2016–17 fordulóján végezték, 67 értékelhető eredményt kaptak (18 férfi, 49 nő). A férfiak mindegyike falun élt, a nők 40 százaléka. A férfiak főleg alsófokú végzettséggel rendelkeztek, a nők között magasabban képzettek is voltak.

A kutatók a következő eredményekre jutottak. A gyermekekkel való kommunikációban a fiatalabb korosztály – még domináns mari környezetben is – elsősorban az oroszul használja. Ugyanez jellemzi a munkahelyeket és az iskolákat is. A fiatalok javarészt városban dolgoznak, ahol az orosz a domináns. Az iskolában már mari környezetben is megjelenik az „etnonihilista attitűd”, az anyanyelvről való lemondás. A kódváltások is az orosz fölényéről árulkodnak: a mari még a marihoz is gyakran oroszul fordul, a „marival mariul” kommunikáció aránya csak 30%-ot tesz ki.

Az idősebbeknél még kimutatható a többnyelvűség, a fiataloknál már alig. Még azok a fiatalok is inkább oroszul beszélnek, akik mari környezetben nőttek fel, a gyerekeik esetében pedig egyértelmű az orosz egyeduralkodó. Árulkodó, hogy még a tatár–mari vegyes házasságokban is az orosz a közvetítő nyelv.

6. Salánki Zsuzsa és Natalja Kondratyeva *Interferencia és kódváltás a mai udmurt beszélt nyelvben* (165–208) c. írásában először az udmurt (votják)

nyelvi helyzetet tekinti át. A legutóbbi népszámlálás szerint 552 ezren vannak, ez a tituláris köztársaság lakosságának 28%-át teszi ki. Anyanyelvi beszélőinek száma jelenleg 62%, ez, hasonlóan a többi finnugor nyelvhez, csökkenő tendenciát mutat. Az UNESCO veszélyeztetett nyelveinek listáján a hatfokú skála közepén állnak. Az udmurtok, mint a többi finnugor nép, csak a falvakban alkotnak többséget. Szinte minden udmurt kétnyelvű, a déliek gyakran háromnyelvűek (tatár, baskír). A fiatalok már itt sem beszélnek ősük nyelvét. Az iskolák egyharmadában van (valamilyen szintű) udmurt oktatás, az óvodák 38%-ában. A beszélők száma csökken ugyan, de egyre több szintéren használják a nyelvet: tudományos cikkek, tankönyvek születnek udmurtul, megjelennek az intézménynevek, kereskedelmi feliratok. Reményeket ébreszthet, hogy a digitális világban terjed az udmurt nyelvhasználat.

Az orosz áthatja az egész nyelvet, az egész társadalmat. Az északi nyelvjáróterületeken a hatás már a 12. században megkezdődött, de igazán erőssé a 18. századtól vált. Délen sokáig a tatár volt a domináns nyelv, majd a 20. század közepétől itt is átvette a helyét az orosz. A hatás főleg lexikai, de számottevő a fonetikai interferencia is. Az idegen nyelvi hatás ma már tulajdonképpen csak az orosz jelenti, a digitális korban, a nyelvi globalizáció idején a sok angol elem is orosz közvetítéssel kerül be (érdemes lenne alaposabban körüljárni, ez tényleg így van-e, vajon az internetes szókincs egy része nem közvetlenül az angolból jut-e el az udmurtba).

Az anyaggyűjtést Salánki Zsuzsa Ljudmila Kirillovával, az ismert udmurt nyelvészrel közösen végezte az Izsevszk körül agglomerációban, a középső nyelvjáróterületen. Az irányított beszélgetésekben hét (nyugdíjas) udmurt nő vett részt. A kutatók megállapították, hogy a lexikai kölcsönzések között a legnagyobb szerepe a főnevek átvételének van. Az igéket képzőkkel és segédigékkel is átvehetik. Az orosz számnevek gyakran prepozícióval, esetraggal, időszakot jelölő főnévvel együtt kerülnek át. Az összetett mondatok kötőszava sokszor orosz átvétel (főleg a *если* 'ha' és a *чтобы* 'azért, hogy' játszik aktív szerepet). A szintaxis legfőbb jellemzője az SVO szórendű mondatok megjelenése.

A kódváltások egy része az irodalmi nyelvi norma része lesz/lett, az idősök is használják. Az orosz elemek annyira beépültek az udmurt beszédbe, hogy ezek nélkül elképzelhetetlen lenne a társalgás.

A kötet nagyon fontos kérdéseket vizsgál. A kisebb finnugor nyelvek egy része a kihalás szélén áll, s még a nagyobb nyelvek beszélői is rémisztő mértékben fogynak. Illúzióink nem lehetnek, a magyarországi nyelvészek

feladata elsősorban a dokumentálás, a folyamatok leírása, megértése. Nagyon jó, hogy ebben a kötetben olyan szerzők tanulmányai kaptak helyet, akik rendszeresen végeznek terepmunkákat a finnugor területeken, így első kézből származó, friss információkat tudnak megosztani az olvasókkal. A külföldi olvasók számára igen hasznosak, informatívak a hosszabb angol nyelvű összefoglalók.

Két apróbb megjegyzésem van. Jó lett volna egy rövid tájékoztatót mellékelni a könyvhöz a szerzőkről, hiszen remélhetőleg nem csak finnugristák olvassák majd a művet. A másik észrevételem az orosz nevek átírására vonatkozik. A magyar sajtóban és a tudományos világban is egyre inkább terjed a nevek angolos (ritkábban németes) átírása, holott a helyesírási szabályzat világosan rendelkezik erről: alapvetően úgy írjuk, ahogy ejtjük. E szempontból ez a kötet kettős képet mutat: a személynevek angolos átírásban szerepelnek, de a településnevek magyaros transzkripcióval.

A recenzens telhetetlen: jó lett volna a mordvin nyelvi helyzetről is olvasni (az ő helyzetük talán a legelszomorítóbb, a népesség közel kétharmada diaszpórában él, s még az erza–moksa ellentét is sújtja őket), s persze ott lennének még a zürjének, szamojédok és a balti finnek. De természetesen mindent nem lehet, talán majd a következő részben...

MATICSÁK SÁNDOR

Lars-Gunnar Larsson: Per Holmberger och sockenlapparnas språk

Acta Bibliothecae R. Universitatis Upsaliensis. Vol. LII.

Uppsala Universitet, Uppsala 2018. 274 l.

ISBN 978-91-513-0194-5, ISSN 0346-7465

A mű szerzője, Lars-Gunnar Larsson az Uppsalai Egyetem professor emeritusa egész életét a finnugor nyelvészeti kutatásoknak szentelte, és ezen belül szívügyének tekintette a svédországi lapp (számi) kisebbség komplex kutatását.

A monográfia címe magyarázatra szorul. A *sockenlapp* jelentése 'községi/falusi lapp ember'. Azért hívták őket a svédek falusi/községi lappnak, mert a svédek között éltek a parasztfalvak közelében, szemben a hegyi nomád vagy az erdei réntenyésztőkkel, akik szabadon nomadizáltak a hegyi tundrákon, ill. az északi tajgaerdőkben. Voltak halászlappok, akik korábban réntenyésztők lehettek, de állataik elpusztultak, így halászatból próbáltak megélni. Voltak továbbá olyanok is, akik csavargó koldussá szegényedtek

(svédül *tiggelapp*, *tiggarlapp*). A községi lappoknak (svédül *sockenlapp*) körülhatárolt feladataik voltak a falusi közösségeken belül (pl. ők vágják a lovakat, és néhány kézműves mesterség, mint a szövés-fonás is kapcsolódott hozzájuk).

A tartalomjegyzék részletes képet ad a könyv tárgyáról, közli az ábrák és táblázatok, valamint a rövidítések jegyzékét (5–8). Az előszóban (*Förord*, 9–10) a szerző köszönetet nyilvánít mindazoknak, akik tevékenyen segítettek munkájának megvalósításában. A könyv kéziratát 2017 novemberében datálja.

Az első fejezet a bevezetés (*Inledning*, 11–37), amely röviden szól a svédországi számikról, ismerteti a rájuk vonatkozó kutatások történetét. Vácsolja saját kutatásainak célját, a korpusz méreteit és a kutatás módszereit. Állást foglal a nyelv és nyelvjárás viszonyáról, valamint a nyelvi anyag dokumentálásáról.

Egy 1770-es évekből származó svédországi lapp kéziratot anyag komplex feldolgozásáról van szó. A főként szójegyzéket tartalmazó anyagot Per Holmberger jegyezte föl a közép-svédországi községi lapp adatközlőktől. A szójegyzék egy keverék nyelvjárást mutat, amelyben sok déli vonás található (pl. *aske* 'hold', *lopme* 'hó'), de ugyanakkor északabbi vonások is vannak benne (pl. *-iv-*: *oaivi* 'fej', *beaivi* 'nap'). A néhány folyamatos melléknévi igenévi alak között van déli és umei, továbbá néhány lulei és északi típus is. (A szerző levélbeli közlése.) Ezen a vidéken a későbbiekben, a 19. század vége felé a magyar Halász Ignác gyűjtött (pitei) nyelvi anyagot. Wolfgang Schlachter német nyelvtudós a vidék délebbi (umei) lapp nyelvjárásának fokváltakozási jelenségét írta le a 20. század harmadik negyedében. Megjegyzem, hogy ugyanő már 1958-ban egy bőséges szójegyzéket, kevés folklórszöveget és rövid nyelvtani vázlatot adott közre a Malå környékén beszélt erdei lapp nyelvjárásból.

Per Holmberger kéziratát 1911-ben találták meg. Az anyag nem váltott ki nagy érdeklődést a kutatók körében. Először K. B. Wiklund 1912-ben déli nyelvjárásnak minősítette, és úgy vélte, hogy erdei lappoktól származik, akik koldusbotra jutottak. Szerinte a feljegyzéseket ismeretlen személy Ångermanlandban vagy Medelpadban készíthette 1753 és 1780 között. – Anders Grape 1920-ban viszont felfedezte, hogy a kézirat szerzője Per Holmberger volt, a feljegyzés helye pedig Tolvfors lehetett, Gävle városa közelében. A szóban forgó lappok jócskán délre laktak, a Valbo községi anyakönyvek szerint arrafelé ugyanis egy egészen kis lapp kolónia élt a 18. század közepén. – Ezek a feltételezések a délre vetődött számikról egészen a jelenkorig tartották magukat. Mebius 2003-ban azt írta, hogy Åsele környéke volt a kiin-

dulópont. Különösebb nyelvészeti érvek nélkül Sköld is (2004) västerbotteni lapp nyelvjárásának tartotta a szójegyzéket, anélkül hogy konkrét nyelvi elemzést készített volna. Korábban Gustav Hasselbrink (1964) a feljegyzés idejét 1772 és 1780 közé datálta.

Míg tehát a svéd kollégák ezeket a lappokat déli nyelvjárási beszélőknek tartották, és úgy vélték, hogy északabbról költöztek délebbre, Lars-Gunnar Larsson tanulmányaiban egyre inkább abba az irányba terelte a diskurzust, hogy új megvilágításba kell helyezni e csoport nyelvjárási besorolását. Jelen monográfia is ennek a hipotézisnek sokrétű bizonyítása.

A szerző röviden ismerteti a kutatott anyagot és vázolja a kutatás módszereit. A nyelvjárási besorolást grammatikai és lexikai alapon kívánja elvégezni. Ismerteti a lapp nyelvjárások osztályozásának legfontosabb szakirodalmát (29–36). Felsorolja mindazokat a szótárakat, amelyeket felhasznált kutatásaihoz (36–37).

A 2. rész (*Per Holmberger – ett försök till biografi* [Per Holmberger – életrajzi vázlat], 39–61) Holmberger életét mutatja be röviden. Három fő forrás van, amely közvetlenül Holmberger nevéhez fűződik: 1) curriculum vitae (41–43), 2) a medvének és 3) a szójegyzék kézírata. A CV-ben fel van tüntetve Holmberger kiadott és kiadatlan műveinek jegyzéke. Az utóbbiak között található az említett medvének és szójegyzék. A szerző nyomozói kvalitással deríti föl Holmberger életének állomásait, mindegyik etapot pontosan dokumentál.

Per Holmberger (1745–1807) az Östergötland megyei Västra Ny községben született. A gyermek szűkös anyagi körülményei miatt a Rotkirch-családhoz került, ahol a többi gyerekkel együtt tanulhatott. Egy Anders Cnattingius nevű helyi lelkész jelentős szerepet játszott Holmberger életében, ugyanis az ő két évvel fiatalabb, Daniel nevű fiával együtt folytathatta tanulmányait egy házitanító vezetésével. A fiúk tizenkét évesen Linköpingbe mentek gimnáziumba, ahol 1766-ig tanultak, majd 1767-ben beiratkoztak az uppsalai egyetemre. Itt teológiát tanultak, Holmberger pedig Linnénél botanikát is. 1777-ben, tíz évi tartózkodás után elhagyták Uppsalát. Holmberger visszaköltözött Östergötlandba, ahol sokáig tanítóskodott, majd 1799-től felhagyott a tanítással és lelkészi állást vállalt a megye déli Norra Vi gyülekezetében. (Gyerekkori barátja, Daniel Cnattingius már korábban lelkészi, majd esperesi állást kapott a környéken.) Holmberger 1803-tól esperes lett, 1807-ben bekövetkezett haláláig. Két év múlva elhunyt Daniel Cnattingius is.

Holmberger uppsalai tanulmányai közben az 1770-es években Uppsalától északabbra, Gävle környékén (Tolvforsban) vállalt alkalmilag magántanítói állást: először egy Holmberg nevű könyvelő családjánál, majd a jómódú, ne-

mesi Söderhielm-családnál. Itt lapp nyelvű adatközlőktől értékes nyelvi anyagot gyűjtött. Szógyűjteménye ezektől az ún. „kolduló”, szegény lappoktól (*Vocabularium linguae Lapponum mendicantium*) 1644 szót foglal magában.

A 3. fejezet a szójegyzék (*Ordlistan*, 63–126). Holmberger kézírata 30 lapos. Ebből 14 oldal tartalmazza a medveéneket (björnvisan) és egy kommentárt (texten) a „Om deras öfriga bekanta widskepelse” [Az ezzel kapcsolatos többi ismert babonaságokkal] –, amelyeket Holmberger tett bele a lappokról szóló feljegyzései alapján. Ezt követi 14 sűrűn írt lapon maga a szójegyzék, amely olyan megjegyzéseket is tartalmaz, amelyeket többek között Holmberger tett számi adatközlőinek nyelvi szituációi alapján. A maradék két oldal igei paradigmákat (böjningsparadigm) közöl. A fejezet néhány fénymásolattal illusztrálja a különböző típusú kéziratrészeket: szójegyzék javításokkal és pótlásokkal (63), medveének javítással (65), Holmberger szójegyzékének részlete (67). A magyarázatokat követi Holmberger szólistája tételenként sorszámozva 1-től 1644-ig. Larsson bőséges lábjegyzetekkel látja el az anyagot (69–116). Ezt követik Holmberger igei paradigmái (117–120). Az egész törzsfejezet példás filológiai munka.

Lars-Gunnar Larsson méltatja az anyag forrásértékét. Igaz, hogy Holmbergernek nem nagyon voltak ismeretei a lapp nyelvről, ennek hiányában pedig úgy próbálta visszaadni a lapp szavakat, ahogy hallani vélte. A leírást az aktuális, 18. századi svéd helyesíráshoz igazította. Különösen nagy problémát okozott neki a lapp /č/ és /v/, valamint a diftongusok jelölése. Ezért igen nagy kritikával kell viszonyulni ezekhez a feljegyzésekhez. A szerző részletesen szól Holmberger ortográfiájáról, amelynek alapján már Wiklund és Qvigstad is megkísérelte a kérdéses anyag nyelvjárási besorolását. A szavak alakja és modern svéd értelmezése is magyarázatra szorul.

A 4. rész (*Formella aspekter på ordlistans språk* [Formális szempontok a szójegyzék nyelvéhez], 127–180) felsorolja a lapp nyelvjárásokat, valamint az ezeket tartalmazó szótárakat, amelyeket a szerző felhasznált munkájában. A nyelvjárási besorolás elősegítéséhez grammatikai érveket sorol föl a hangtan, alaktan és mondatlan területeiről. A hangtanban segítségül hívja a hangtörténeti kutatások tanulságait, egyes őslapp hangok (szóbelseji *ð, *ʒ, nazálisok, *jv, nem első szótagi labiális magánhangzók, zárhangok és nazálisok stb.) nyelvjárási folytatásait, a fokváltakozás és a magánhangzó-váltakozások (umlaut) rendszerét. – Az alaktan terén részletesen szól a névragozás (képzők és esetragok), az igei paradigmák (finit igealakok és nominális formák) fejleményeiről. – A mondatlani kérdések közül szót ejt a nominális állítmányi szerkezetről, a szórendről, és röviden a prae- és postpositiókról. – Érdekes fejezete a könyvnek a szóföldrajzi megközelítés. A szerző meggyőzően bizo-

nyítja, hogy Holmberger ősi anyaga a déli megfelelések mellett főként az umei nyelvjárásból ismeretes. A szókincs belső keletkezésű és jövevény elemei is erre utalnak. Néhány fogalomkörrel külön foglalkozik: ilyenek a testrészek megnevezései, a kéz ujjai, a csillagképek neve. Néhány késői svéd jövevényszó tanulságairól is szól.

Az 5. fejezet (*Ordlistans bild av sockenlapparnas omgivning* [A községi lappok környezetének tükröződése a szójegyzékben], 181–209) a szókincsből kirajzolódó természeti környezetet elemzi. A növény- és állatvilág (madarak, halak stb.) reprezentánsait vonultatja föl a szerző. A következő részben foglalkozik a községi lappok kultúrájával és társadalmi viszonyaival: a földművelés és különösen a réntenyésztés kerül sorra, de szól a kézimunkákról, a varrásról és lábbeli-készítésről. A személynevek és rokonsági terminológia ugyancsak fontos elemei a szólistának. Érdekes fejtegetés a västergötlandi házaló árusokról és a forgó mozgás tilalmáról (pl. ünnepnapon tilos a fonás, kocsizás, tehát amiben valamilyen forgó mozgás van – a szerző levélbeli közlése). A fejezet végén részletes adatokat közöl a szerző a térség két nyelvűségéről és a társadalmi változásokról (204–209).

A 6. rész (*Per Holmbergers samiska ordlista* [Per Holmberger számi szólistája], 211–229) Lars-Gunnar Larsson kutatásainak eredményeit több kérdés megválaszolása köré csoportosítja:

– Hol készültek a feljegyzések? A szerző helyt ad Grape lokalizálásának, miszerint Holmberger akkor gyűjtötte a szójegyzéket, amikor a Söderhielm-családnál tartózkodott házitánítóként Tolvforsban. Ekkor volt többször alkalma arra, hogy a valbói lappokkal találkozzon.

– Mikor készültek? Itt Linné működése behatárolja a gyűjtés idejét. Következtetése: Holmberger a medveéneket és a számi szójegyzéket az 1770-es évek elején gyűjtötte, nem később mint 1771-ben, a medveéneket legkésőbb 1772 őszén tisztázta, ám a szójegyzék piszkozatban maradt.

– Az informátorok kóborló számik voltak? A szójegyzék tételei bizonyítják, hogy az adatközlők járatosak voltak a réntartásban és terminológiájában, amely nagyrészt a közös számi szókészlet része. Úgy tűnik, hogy az adatközlők fiatal korukban még ebben a környezetben nőttek föl, később azonban asszimilálódni voltak kénytelenek a többségi társadalomhoz, és ez vezetett letelepedésükhöz. Holmberger adatközlői eredetileg nem voltak kóborló vagy északról bevándorló emerek. Ellenkezőleg: már igen hosszú ideje ott éltek, ahol Holmberger találkozott velük. Hogy mennyi ideje? Nem állapítható meg Holmberger szójegyzéke alapján, de Larsson véleménye szerint legalább egy évszázada. Ennek alapján is úgy véli, hogy a kérdéses számi csoportok nem északról települtek át arra a vidékre.

– Melyik nyelve(ke)t beszélték a kérdéses számik? Mint láttuk, a korábbi kutatások más-más hipotézist állítottak föl: Wiklund áselei, Westerdahl erdei, Hasselbrink a medvének alapján vilhelminai, Sköld västerbotteni számi nyelvjárást tesz föl. A lista nyelvi formája mindenesetre nem vall egységes nyelvjárásra, ami utalhat az adatközlők különböző nyelvi normájára vagy ezek variációira.

– Érdekes fejtegetést olvashatunk az 1600-as és 1700-as évek Svédországnak nyelvészociológiai viszonyairól. A svéd királyság történelmi és társadalmi viszonyainak hatása lehetett a többségi és a kisebbségi nyelvhasználatra, illetőleg ennek megítélésére. A többnyelvű birodalomban 1809 előtt egyebek közt svéd, lapp, finn volt használatban. Kezdetben a felekezeti, vallási hovatartozás volt az egyes csoportok fő ismérve. A 17–18. században tehát a társadalom másképpen viszonyult a lappokhoz, mint a későbbi századokban. Kezdetben a svédek nem bélyegezték a számi kisebbséget réntenyésztőnek, később azonban – miután Holmberger kéziratát fölfedezték – a lappokat már főként az északi régiók réntenyésztőivel azonosították.

– A leglényegesebb kérdés: a kérdéses számi csoport vajon bevándorló vagy őslakos a térségben? Larsson szerint Holmberger szójegyzékének elemzése azt mutatja, hogy Gävle környékén számiul beszélt egy embercsoport, amely nem a messze északról vetődött oda, hanem mindig ott lakott, de integrálódott a helyi paraszti közösségbe. A szójegyzék anyaga megmutatja, hogy környezetük befogadta őket, és hogy nekik meghatározott szerepük volt a társadalomban.

A szerző eredményeit északi számi irodalmi nyelven (*Per Holmberger ja suohkansámiid giella*, 231–233) és angolul is összefoglalja (*Per Holmberger and the language of the parish Lapps*, 235–239).

Az összefoglalókat a források jegyzéke, valamint a feldolgozott irodalom követi (*Källor*, 241–256), végül függelékként egy svéd–lapp szójegyzék (*Appendix. Svensk-sockenlappsk ordlista*, 257–274) zárja. A modern svéd nyelvű címszavak után Holmberger jegyzékének sorszáma áll, majd ezután a lapp szó vagy kifejezés. Ennek alapján minden szó könnyen visszakereshető és gond nélkül azonosítható.

Örömmel értesültünk arról, hogy elkészült, és 2018 elején meg is jelent az uppsalai egyetemi könyvtár (UUB) Acta-sorozatában Lars-Gunnar Larsson új könyve. A könyv külalakja tetszetős; öröm kézbe venni! Borítóján részlet látható Holmberger kézírásos szójegyzékéből. Míg a svéd lappológus kollégák korábban a községi lapp informátorokat déli nyelvjárási beszélőknek tar-

tották, Lars-Gunnar Larsson tanulmányaiban egyre inkább abba az irányba terelte a diskurzust, hogy új megvilágításba kell helyezni e csoport nyelvjárási besorolását. Jelen monográfia ennek a hipotézisnek részletes bebizonyítása. Szerinte ezek a lapp emberek nem távolabbi vidékekről vetődtek oda, hanem mindig is ott laktak, csak magukra maradtak és elszegényedtek, de megtartották lapp nyelvjárásukat, amely keveredett a helyi svéd lakosság nyelvével. Azért hívták őket a svédek falusi/községi lappnak, mert a faluközösségeken belül éltek a svédek között. Szemben a nomád, réntartó lappokkal, akik szabadon nomadizáltak a tundrákon vagy az erdőkben. Hasznos lett volna egy közép-svédországi térképvázlaton bejelölni Holmberger tevékenységének helyszíneit (vö. pl. Larsson: Saami Speakers in Central Sweden. *Folia Uralica Debreceniensia* 12 [2005]: 61).

KERESZTES LÁSZLÓ

Riitta-Liisa Valijärvi – Lily Kahn: North Sámi. An Essential Grammar

Routledge, New York 2017. 286 l.

ISBN 978-1-138-83936-6

A Routledge Essential Grammar sorozat fennállása óta már számos nyelv¹ grammatikájának leírását bocsátotta a nyelvtanulók, nyelvek iránt érdeklődők, illetve az adott nyelvekkel foglalkozó szakemberek rendelkezésére. 2017-ben ebben az illusztris társaságban kapott helyet egy veszélyeztetett kisebbségi nyelv, az északi számi. Nem kell részleteznem, milyen jelentősége van ennek az adott nyelv szempontjából. Igazi hiánypótló munka született, mely révén a Norvégia, Svédország és Finnország területén – megközelítőleg húszezer északi számi által – beszélt nyelv átszakítja végre az anyaországok határait, s nemzetközi porondra lép. Eddig ugyanis a számi nyelv leíró nyelvészeti munkái az anyaországok nyelvein jelentek meg, azok közül is a legtöbb norvégul.² A számi nyelv angol nyelvű leíró grammatikája (tulajdon-

¹ 2017-ig: arab, kínai, cseh, dán, holland, angol, finn, német, görög, hindi, magyar, koreai, litván, modern héber, norvég, lengyel, portugál, román, szerb, spanyol svéd, thai, török, urdu.

² Néhány norvég nyelvű grammatika: Konrad Nielsen: *Lærebok i lappisk. 1. Grammatikk: lydlære, formlære, orddannelseslære og syntaks samt tillegg*. Universitetsforlaget, Oslo, 1979; Klaus Peter Nickel: *Samisk grammatikk*. Davvi Girji O.S., Karasjoki, 1994; Harald O. Lindbach: *Nordsamisk minigrammatikk*. Indre Billefjord, Idut, 1999.

képpen bárminemű angol nyelven írt nyelvtankönyv, tankönyv) már régóta váratott magára, s ezt az űrt tölti most ki e szépen szerkesztett, igényes kötet. A finnugor nyelvek közül eddig csak az önálló államisággal rendelkező, (több) milliós nagyságrendű beszélővel rendelkező finn (1999/2015), magyar (2001/ 2008) és észti (2019) kapott helyet az Essential Grammar sorozatban. Ez tovább emeli az északi számi kötet jelentőségét.

A könyv öndefiníciója alapján – illeszkedve az Essential Grammar sorozat hagyományaihoz – azzal a céllal született, hogy a mai divatos szóhasználatlal élve „up to date” információk felhasználásával átfogó képet adjon a mai modern északi számi nyelvről.

A könyv széleskörű olvasói rétegnek készült: a szerzőpáros az északi számi nyelvvel foglalkozó nyelvész szakemberek, illetve az iskolai keretek között tanulók vagy autodidakta nyelvtanulók számára kíván rendszerezett tudást biztosítani. Mint ahogy azt a sorozat címe is kijelöli, csupán a lényegesebb, fontosabb (esszenciális) nyelvtannal ismerkedhet meg az olvasó, így aztán feleslegesnek is tartja a recenzens olyan nagyobb volumenű, igen részletes munkával történő kontrasztív vizsgálat elvégzését, mint például a Klaus Peter Nickel és Pekka Sammallahti nevével fémjelzett *Nordsamisk grammatikk* (2011). (A mennyiségi különbség külsőre is jól látható: az említett mű majdnem kétszer olyan vastag, mint ez az új kötet.)

A szerzők, Riitta-Liisa Valijärvi és Lily Kahn a londoni University College oktatói. Valijärvi a finn, Kahn a sémi-hámi nyelvek tanára.³ Az Előszóban (*Preface*, xi-xii) a szerzőkről megtudjuk, hogy a kötetet a számi nyelv és kultúra iránt érzett kötődésük ihlette. Mindketten tanulták a nyelvet, vagyis egyikük sem anyanyelvi beszélő. A Köszönetnyilvánításból (*Acknowledgements*, xiii) kiderül, hogy munkájukat két számi nyelvtanár, a finnországi Outi Lämsman és Ellen Pautamo lektorálta.

Az első fejezet, a Bevezető (*Introduction*, 1–12) az északi számi nyelvről ad egy igen vázlatos, mégis kompakt információs csomagot, amelyben a szerzők ismertetik az északi számi nyelv helyét a finnugor nyelvcsaládban; térképpel együtt adnak tájékoztatást a számi nyelv tagoltságáról. Elkerülve a számi nyelvek ~ nyelvjárások sarkalatos kérdését, a szerzők jelen esetben a variánsok (*variants*) formát használták. A fejezet harmadik alfejezetébe véleményem szerint túl sok mindent szeretettek volna bezsúfolni a szerzők. Be kell látni, hogy két oldalban bemutatni a számi kultúrát lehetetlenség, ezért is próbálták a szerzők kiemelni annak legfontosabb elemeit (pl. sámánizmus,

³ Riitta-Liisa Valijärvi a svédországi Uppsalai Egyetemen is oktat finnt, illetve finnugor nyelveket.

jojka, Johann Turi, Nils-Aslak Valkeapää stb.), ennek azonban az lett az eredménye, hogy kissé elnagyolt és rendszertelen lett a bevezetés záró egysége.

Ahogy a szerzők is megfogalmazták, grammatikájuk deskriptív jellegű (és nem preszkriptív), a tényleges beszélt nyelv leírására törekszik, és ahol azt szükségesnek tartják, felhívják a figyelmet a regionális, nyelvjárási⁴ különbségekre, hiszen az adott nyelvet kétnyelvű beszélők használják három ország területén, így elkerülhetetlenek bizonyos lexikális vagy grammatikai eltérések.

A könyv példaanyaga elsősorban online északi számi nyelvű forrásokból származik: tv és rádió csatornák (mint például az NRK Sápmi Norvégiában és az YLE Sápmi Finnországban), valamint a három ország területéről származó intézményi honlapok, blogok és fórumok anyagai.

A kötet felépítése a leíró nyelvészeti munkákhoz hasonló, viszont a fonológiával és a helyesírással foglalkozó fejezetet (*Phonology and orthography*, 13–26) követően a hangsúly egyértelműen a morfológia irányába tolódik el. Külön fejezetcímként a morfológia nem jelenik meg, hanem a fejezeteket a morfológiai szint egyes elemei jelölik ki: *Nouns* 27–59, *Adjectives* 60–68, *Pronouns* 69–109, *Numerals* 110–116, *Verbs* 117–173, *Adverbs* 174–212, *Adpositions* 213–223, *Conjunctions* 224–229, *Particles* 230–236. Az utolsó előtti fejezetben megjelennek – egy kis szintaxisként – az összetett mondatok (*Clauses*, 237–243), végezetül az északi számi szóalkotással (*Word formation*, 244–281) ismerkedhet meg az olvasó. A kötetet a források (*Suggested resources*, 283–284) és a szómutató (*Index*, 285–286) zárja.

A fejezetek kiválasztását, logikai sorrendjét talán kifogásolni lehetne, de a recenzens nem tartja érdemesnek, hiszen mint arról fentebb már esett szó, csak az alapvető számi nyelvtan ismertetésére vállalkozik a könyv, s hogy mi is egy nyelv nyelvtanának nélkülözhetetlen eleme, az enged némi szubjektív megítélést a szerzők részére.

Összességében a recenzens üdvözlí a kötetet. Az angol nyelven írt északi számi grammatika megjelenésének jelentőségét nem lehet elégszer hangsúlyozni. A kötet nagyszerűsége egyszerűségében is rejlik. Minden fejezet jól szerkesztett, világos. A könnyebb megértést táblázatokba rendezett példaanyagok segítik. A szerzők igyekeznek egyensúlyban tartani az átadni kívánt ismeretmennyiséget. Ahol szükséges, részleteznek, de soha nem vesznek el a

⁴ Az északi számi két fő dialektusa a keleti és a nyugati nyelvjárás. A kötet minden nyelvi szinten törekszik a két dialektus között fennálló legfontosabb különbségek bemutatására.

részletekben. Az első, hangtani fejezetnek külön érdeme, hogy az északi számi hangokat IPA jelöléssel, illetve külön leírással is bemutatták a szerzők (pl. *i* /i/ or /i:/ close front unrounded), így hangzó anyag nélkül is érzékeltetik egy-egy hang értékét.

A mű úttörőként jelenik meg az északi számi nyelv angol nyelvű szakirodalmában, melyet a jövőben remélhetőleg angol nyelvű számi nyelvkönyvek, (északi) számi – angol/angol – (északi) számi szótárak fognak követni.

KELEMEN IVETT

**Hans-Hermann Bartens: Tschuden und andere Feinde
in der saamischen Erzähltradition**

Suomalainen Tiedekatemia, Folklore Fellows' Communications 312.

Porvoo 2017. 183 l.

ISBN 978-9-514-11123-5

Határtalan a „Kelet–Nyugat” közti kapcsolatok változatainak a száma. A két csoport (kelet és nyugat) népeinek történetét az *Európé*-mítoszok már az athéni demokrácia előtt igazán sokféle összekapcsolásban írják le. Az ókori görögök felismerték, megfogalmazták és magyarázták: ők ugyan nem „nyugatnak”, hanem egyszerűen (európai) népnek tartották magukat, szemben az ázsiaiakkal. Ezen belül is másként viszonyultak a „trójaiakhoz”, Kisázsia népeihez vagy a perzsa birodalomhoz. Számukra Egyiptom egyszerre volt „Kelet” és „nem-Kelet”. Az *Oriens – Occidens* ellentétpár a kereszténység évszázadaiban már Róma és Bizánc határainak felelt meg. Világtörténeti összevetésük sokszor megfogalmazódott. A kezdeményező ilyen történettípológiát Johann Jakob Bachofen társadalomtörténeti művében adta, ám már Hegel történeti esztétikája és vallásrendszerezése is ezt a dichotómiát fogalmazta meg. Különösen ennek a dialógusnak folytathatósága érdekelte Goethét: *Orient und Okcident / Sind nicht mehr zu trennen* (Goethe: West-östlicher Diwan, 1819–1827).

Azt mondhatjuk: ahány Kelet, annyi Nyugat, illetve, ahány Nyugat, annyi Kelet található – ha e kapcsolatra vagyunk kíváncsiak.

Az ilyen szembesítések során, igazán ritkán foglalkoztak a számik/lappok kultúrájával, noha ez is igen kínálkozó példa. Ma a politikában és a tudományos kutatásban a *számi* elnevezést használjuk, a régebbi művekben a *lapp* szót találjuk. Maguk a számi csoportok ma a Kola-félszigettől (itt az orosz

pravoszláv egyház uralkodik) Észak- és Nyugat-Norvégiáig élnek (ahol az utóbbi évszázadokban az evangélikus államegyház működik, és ennek változásai, például az „ébredések” a számikra is hatottak). E hatalmas területen minden számi csoport ismeri a rabló ellenségről, és az olykor ezekkel kapcsolatban ártó hiedelemleányokról szóló történeteket. Ezekben is megtaláljuk a „Kelet–Nyugat” jellemvonásokat.

Magam is alig hiszem, hogy több mint fél évszázada kezdtem foglalkozni az ilyen számi történetekkel, amelyek legtöbbször *csúd*-nak nevezik az ellenséges szereplőket. Az ilyen történetek az egész számi nyelvterületen megtalálhatók, és a nyelvészeti, folklorisztikai, mitológiai kutatások sok szöveget gyűjtöttek és publikáltak. Úgyhogy ma jóval könnyebb áttekinteni ezt a szöveg hagyományt, mint fél évszázaddal ezelőtt.

A csúd-történetek (ritkábban más névvel is) nemcsak a számik körében ismertek, hanem a Baltikum északi részétől az orosz folklór északi területeiig, és az itt élő nem-orosz népekig. Magát a „csúd” szót sokszor és sokféleképpen használták, történeti, sőt régészeti módszerekkel elemezték. A legismertebb ilyen jellegű földrajzi elnevezés az oroszban a *Чудское озеро* 'Csúd-tó', amely azonban a balti finn nyelvekben „nem-csúd” etimológiájú (*Peipsi järv* 'Peipusz-tó').

Mostani dolgozatomban azonban a számik „csúd-történeteit” nem általában vizsgálom, hanem csak egy jellemző példát idézek.

Több évtizedes kutatómunka eredményeként a német finnugrista nyelvész, Hans-Hermann Bartens közzétette a számi csúd-történetek katalógusát: *Tschuden und andere Feinde in der saamischen Erzähltradition*.

Az ábécé betűivel jelölve (A-tól T-ig) a témákat és ezen belül számokkal jelölve a motívumokat: 20 témát és 156 motívumot sorol fel. Ezen belül az egyes változatokat és ezek csoportjait is jelöli. A német alaposságú munka az egész számi nyelvterületet veszi figyelembe, a legérdekesebbek szkolta-számi és kolai számi adatai.

A legismertebb ilyen témák: a számik vezetője az ellenséget pusztulásba vezeti (*A* téma), a természet erői pusztítják el az ellenséget (*C* téma), a számik vezetője vihart idéz elő (*D* téma), erős, névvel megnevezett emberek harcolnak az ellenséggel (*G* téma), a számik elmenekülnek az ellenség elől (*K* téma) – az ilyen történeteknek külön csoportjában a számik a föld alá bújnak –, ezt a föld alatti helyet az ellenség felfedezheti (*L*, *M*, *N* témák), az ellenség kegyetlenkedése (*O* téma), általában a harcok, a számik „királyai” (*R* téma). E történetek között sok az átmenet. Más számi elbeszélő műfajokban

is találunk hasonló elbeszéléseket. Az egyes történetek földrajzi megoszlása esetenként eltér egymástól.

Külön és érdekes kérdés az „ellenség” megnevezése. A legismertebb szó a *čudit* ’csúdok’, az egyes nyelvjárásoknak megfelelő változatokban. A másik szélteben ismert szó a *ruoššat* ’oroszok’. Váratlanul széles területen ismert a *gárjilat* ’karjalaiak’ megnevezés. A Kola-számik egyes települései a *csúd*, mások viszont a *svedy* ’svéd’ elnevezést használták. Gyakran összetett szavak jelölik az ellenséget: *ruoššačuhti* ’oroszcsúdok’, *spedadjárčuhti* ’rablócsúdok’ – ez megoldás maga is sztereotíp jellegű.

A történetek nem adnak datálást, csak általában nevezik meg az események idejét: „régén, egyszer”. Ha nevek vagy helynevek fordulnak elő, ezek sem adnak pontos képet. Az öltözet, település, még a fegyverek megnevezése is elnagyolt, sztereotíp. Pusztán ezek alapján nem tudjuk verifikálni a történeteket. Annyi biztos, hogy az ellenséges csapatok a távolból, gyakran váratlanul érkeznek, célja a számik kirablása, elpusztítása, a települések megsemmisítése. Ugyanakkor mégsem hódítók, nem kísérik meg a maguk társadalmi berendezésének megszervezését a számik körében. A számik csak védekeznek, elmenekülnek, elbújnak, a lehető legkevesebb kapcsolatot tartják az „idegenekkel”. Szinte minden jövevényt veszedelmes idegennek tekintenek (legtöbbször indokoltan). Több történetben (pl. *G4*) az ellenség először magát kereskedőnek feltüntetve érkezik a számikhoz, majd a kikémlelt településeket megtámadó idegenek vezetőjeként tér vissza.

A szövegadatok alapján könnyen gondolunk arra, hogy a „keleti” idegenek és a „nyugati” idegenek reciprok jellegűek. Csakugyan van adatunk arra, hogy a keleti számik „svédnek”, a nyugatiak „oroszoknak” nevezik az ellenséget. Ám ez a különbségtétel következtelen, és éppen az általános „csúd” megjelölés szinte az egész számi nyelvterületen megtalálható. Csak néhány esetben nyilvánvaló, hogy az elbeszélések „kelet–nyugati” különbségeket hangsúlyoznak. Sajátos északi számi (és lutheránus) történet (*T1–T2*), hogy az „orosz” ellenség a templomokat akarja kifosztani. Egyik esetben két férfi érzéki csalódást okoz, azaz a rablók hol itt, hol amott levőnek „látják” a templomokat. A *T2* történetben egy varázsláshoz értő férfi a holtakat bízta meg azzal, hogy védjék meg templomukat (Tunes/Magerøy faluban). Ám ezt nem teszik meg, az „oroszok” betörnek, elrabolják az ezüsből készített „hal-idolt”, és az „orosz főtemplomba” viszik. Az ezüst halat egyébként egy tengeri viharból való szerencsés korábbi megmenekülés votívjaként készítette a történet egyik szereplője. E történetben kelet és nyugat között az egyházi különbséget is kifejezik: mind maga az állandó épületként álló templom, benne a fogadalmi ajándék. (Maga a „lapp ezüst” – a számikkal folytatott kereske-

delem számára a 16. század körül készült dán és skånei ötvösmű, századok óta a tudományos kutatás homlokterében állt, és ötvösségtörténeti eszközökkel az egyes ezüst-tárgyak még datálhatóak is.)

Nem véletlen, hogy Bartens katalógusa elején „a lapp vezető” történeteit hozza. A legtöbbször Lávrekaš névvel nevezett hős (ritkán asszony) szakadékbba, kőomlásba, zuhatagba vezeti a betörő és utat kereső ellenséget. Visszatérő motívum, hogy a pusztulást követő napon Lávrekaš visszatér a helyszínre, és az életben maradottakat is elpusztítja. Noha az északi és keleti számi területen különösen kedvelt a történet, az ellenség „társadalmi-katonai” milyenségét nem részletezik. Például gyalog vagy sítálpakon, olykor szánokkal, gyakran csónakokon érkeznek. Ezek alapján azonban nem lehet biztos kronológiát vagy geográfiát megállapítani.

Mint mindig az eleven néphagyományban, a variánsok egymástól elválaszthatatlanok, egyszersmind váratlan motívumok vagy szövegmegoldások bukkannak fel. Például az ellenséget különféle varázslással vagy varázsszöveggel semmisítik meg. Ezek között a tengeri madarak csőre csakúgy előfordul, mint három ezüstgolyó. A rézpáncélos vitézt úgy lehet megölni, hogy evőeszközére (kanál, villa, kés) lőnek, és onnan jut az ellenség torkába a lövés. Egy történetben maga Lávrekaš a csúdok vezére (!), ám ő korábban titkos jelet váltott a számikkal (*F1–12*), fordítva veszi fel lábbelijét. Az ellenségek között említenek svéd és norvég katonaszökevényeket, mint kegyetlen gyilkosokat. A tengeri rablók elűzése után kincsük két számi (?) férfira marad.

A jelenetek egy régi halász-vadász kultúrát állítanak szembe egy „középkori” félkatonai csoporttal. Amikor a számik lőnek: ez kimondatlanul is a keleti, régi módra nyíllal és íjjal történik. Ehhez képest a skandináv folklórban oly nevezetes „ezüstgolyó” (ezzel ölték meg XI. Károly svéd királyt) a nyugati élet fegyvereihez tartozik. Egyéb számi „fegyverek” viszont a dorongok, fejszék, lándzsák, bográcstartó állványok, a kikötött csónakok köteleinek elvágása. Persze sajátos és nem ősi fegyvereket is használnak: például egy számi lány ollóval szúrja ki az ellenség szemét (*F13*). A számi folklórban is kedvelt szereplők a rendkívül erős emberek, legtöbbször férfitestvérek. Az ellenség nem ismeri ki magát a „számi” éghajlati és időjárási körülmények között.

Most nem foglalkozom azzal, milyenek a hasonló, ám „kései” ilyen történetek. A legnevezetesebb köztük (*01*) az Arvidsjaur és Arjeplog templomaiban a lelkészekkel együtt elégetett gyülekezetek története. Hagyományos motívumai ellenére is ez már a 19. században szélteben elterjedt történet volt, és az ellenség nem keleti vagy pravoszláv, noha több szöveg a „svédek” és *birkarlar* nevet említi – lásd Petrus (!) Laestadius 1833-ban megjelent beszámolóját az 1828 és 1832 közötti évek eseményeiről. Az is késeinek tekinthe-

tő, az ellenség azért jelent meg, hogy erőszakkal is keresztény hitre térítse Skandinávia számi lakosait.

Ami a nemzetközi távlatokat illeti, ezek méginkább váratlanok és végtelenek. Például egy szöveg „atamán”-nak nevezi az ellenség vezérét. A 09 téma variánsai szerint az ellenség arra szorítja a környékbeli számikat, hogy a mesterlövész fiú saját apja fejéről lőjjön le egy madártojást, vagy egy madár fejét. Tudjuk, ez a Tell Vilmos történet (amely különben az óizlandi sagákban is ismert, sőt az „Egil a mestervadász” történetnek óangol faragott ábrázolása is van). Saxo Grammaticus közismert történetként említi, és Észak-Európában meg Angliában igazán közkedvelt volt. Az A7 szövegben a hős a zuhogóba vezetett csúd hajókat sorsukra hagyva, maga egy merész szökelléssel egy sziklára ugorva menekül meg. Természetesen ez is a svájci Tell Vilmos történet párhuzamaihoz tartozik. Csak azt nem tudjuk, milyen módon ismerték meg a mesterlövész és az erőszakos uralkodó konfliktusáról szóló történeteket a számik és az ő-svájciak. A számi forma mindenképpen egy jól ismert megoldást képvisel.

Amikor Lávrekaš úgy vezeti vesztükbe a csúdot, hogy a hegyről a mélybe veti magát és az ellenséget – ezt a történetet a II. világháborús ellenállási folklórból csakúgy adatolhatjuk, mint Jókai *Rab Ráby* regényéből. Itt azonban nem tudok arra következtetni, mi a „keleti” és mi a „nyugati”?

Megnéztem a norvég, svéd, finn hiedelemmondák és történeti mondák katalógusait is. Sok az egyezés bennük a most tárgyalt lapp mondákkal. Viszont azok a keleti–nyugati aspektusok, amelyekre rámutattam, nincsenek meg bennük.

Most nem volt módom a csúd-kérdéssel, vagy a számi helyi és történeti mondák áttekintésével foglalkozni. Csupán bizonyos szövegek keleti–nyugati dichotómiáját említhettem. Azt, hogy ezek az idegenek által végzett pusztítások milyen mértékben tények, milyen mértékben pusztán narratívák – nem könnyű eldönteni. Bizonyos térformák, a sziklák elszíneződése többször is ilyen „csúd”-értelmezést kaptak. Azt viszont nem tudjuk: mikortól kezdve? A geológiai és történeti források tüzetes vizsgálata biztosan valamennyi támpontot adhat. Most csupán két fontos tényre hívom fel a figyelmet. E történetekben a csúdot nem egy hadsereget és államot, hanem kisebb-nagyobb fosztogató bandákat jelentenek. A másik tény az, hogy sosem az egyes számi csoportok kerülnek szembe egymással. Ezért olyan a keleti–nyugati ellentét a szövegekben, mint amilyen. És noha bizonyos nemzetközi motívumokat is említenek, a számi csúd-történetek nem külföldről átvettek, hanem a számi folklór sajátos alkotásai.

VOIGT VILMOS

**Marjatta Palander – Helka Riionheimo – Vesa Koivisto (eds):
On the Border of Language and Dialect**

Studia Fennica Linguistica 21.
Finnish Literature Society, Helsinki, 2018. 259 l.
ISBN 978-952-222-916-8

A multidiszciplináris határ menti tanulmányoknak (Border studies) hosszú múltja van a Kelet-Finnországi Egyetemen, ahol a 'határ' (border) téma a különböző tudományágak, köztük a társadalomtudomány, a történelemtudomány, a kulturális stúdiumok és a nyelvészet képviselőit is foglalkoztatja. 2014-ben *On the Border of Language and Dialect* [A nyelv és nyelvjárás határán] címmel nemzetközi szimpóziumot rendeztek. Ebből az alkalomból született meg a jelenlegi kötet. A kötet tanulmányainak szerkesztői a Kelet-Finnországi Egyetem dialektológusai és kontaktusnyelvészei, az írások különböző nyelvtudományi területekről származnak. A minden egységre jellemző kulcsszó a 'határ': nyelv és nyelvjárás közötti, földrajzi, adminisztratív, kulturális és mentális határ.

A bevezetőben (*Creating and Crossing Linguistic Borders* [Nyelvi határok létrehozása és átlépése], 7–15) a szerkesztők megismertetik az olvasót azzal, hogy a különböző határok milyen hatást gyakorolnak a nyelvekre, dialektusokra, és milyen nyelvi változásokat eredményeznek. Röviden összefoglalják a kötetben szereplő cikkek tartalmát, és átfogó képet adnak az adminisztratív/állami határokról, amelyek néha hasonló nyelvi és kulturális területeket választanak el. Az országhatárok kettős természetűek, hisz mindkettő konvergenciát és divergenciát hoz létre: a határterületen belül beszélt nyelvváltozatok egymást befolyásolják és a konvergencia irányába fejlődnek, míg a határ másik oldalán beszélt nyelvváltozatok eltérnek egymástól, sőt akár egy új nyelvvé is fejlődhetnek. Az egyik ilyen példa a keleti finn dialektusok és a karjalai nyelv. Ezek nagyon szorosan kapcsolódnak egymáshoz, mivel azonos eredetűek és dialektuskontinuumot alkotnak. Azonban a Finnország és Oroszország közötti határ megváltoztatta ezt a képet: a keleti finn dialektusok egyre közelebb kerültek más finn nyelvváltozatokhoz, míg az oroszországi karjalai nyelvváltozatokat erősen befolyásolta az orosz nyelv, miközben megőriztek sok régi jellemzőt is.

A második világháború eseményei és a legújabb politikai változások Európa nyelvi térképén is nyomot hagytak. A divergencia egy újabb közismert példája a szerb-horvát nyelv szétválása Jugoszlávia 1990-es összeomlása után.

A politikai határ hatásának szélsőséges példája azoknak a kisebbségi nyelveknek a veszélyeztetése és kihalása, amelyeket ugyanazon a közigazgatási területen beszélnek egy sokkal dominánsabb nyelv mellett, és amelyeknek nincs hivatalos státusa az adott országban. Erre tipikus példa a karjalai nyelv helyzete. Ezzel a témával a kötet három tanulmánya is foglalkozik (Vesa Koivisto, Niina Kunnas, Marjatta Palander – Helka Riionheimo). Karjalai nyelvváltozatokat Finnországban és Oroszországban beszélnek, a karjalai mindig elnyomott kisebbségi nyelv volt. A jelenlegi helyzetben egyre kevesebb beszélője van, annak ellenére, hogy az utóbbi években nyelvmegújító kezdeményezések tapasztalhatók. Oroszországban az orosz nyelv domináns szerepe nyelvváltáshoz vezetett, ugyanez a jelenség megfigyelhető Finnországban is, itt viszont a folyamatot segítette a finn és karjalai nyelv közötti közeli nyelvrokonság. A kötetben különös figyelmet kap a karjalai nyelv, mivel ez a FINKA projekt fő kutatási területe, így ezt a nyelvet több perspektívából vizsgálják, különös tekintettel a nyelvváltozatokra, a nyelv megmaradására és a dialektusokra. A tanulmányok és kutatási beszámolók egy többdimenziós, többnyelvű, változó nyelvi valóságról adnak képet, ahol a különböző határok és korlátok találkoznak, összefonódnak egymással.

Az adminisztratív határokkal ellentétben a nyelvi határok nem olyan élesek, a nyelvi határok ugyanis nem mindig esnek egybe az államhatárokkal. A svédek és a norvégek könnyen megértik egymást, de mivel külön országokban beszélnek, két különböző nyelvnek tekintik. Hasonló a helyzet Nyugat-Európában, ahol az országhatár választja el a nyelvjárásokat a nyugatnémet dialektuskontinuumban, így néhányat hollandnak, másokat németnek minősítenek.

Másrészről fel kell ismerni azt is, hogy a politikai és a nyelvi határok nem mindig jelentenek akadályt, hanem egyfajta hídnak, összekötő elemnek is felfoghatók. A történelem során a kereskedelem is olyan tevékenység volt, amely egyesítette az embereket, és sok kulturális, valamint nyelvi hatás terjedt el a kereskedelmi útvonalakon keresztül. A migráció és az utazás is olyan ősi jelenség, amely az egyének vagy nagyobb embercsoportok határlépését eredményezi. A modern világban a nemzetközi együttműködés számos további formája egyesíti a különböző nyelveket és dialektusokat beszélő embereket.

A kötet első tanulmányában (*What's Old and What's New in Perceptual Dialectology?* [Régi és új dolgok a perceptuális dialektológiában], 16–37) Dennis R. Preston a perceptuális dialektológia fejlődését vizsgálja a korai időktől a mai napig. A rendszeres perceptuális nyelvjárás-kutatások a 19.

században kezdődtek, majd a 20. század közepétől indultak gyors fejlődésnek, főleg Hollandiában és Japánban. A perceptuális dialektológia egyfajta „népi nyelvészet”, melynek során azt vizsgálják, hogy a nem-nyelvészek (laikusok) hogyan, milyen jegyekkel azonosítják az egyes nyelvváltozatokat. A korai tanulmányok célja az volt, hogy megállapítsák: a nyelvi adatközlők a szomszédos dialektusokat a saját dialektusukhoz hasonlónak vagy különbözőnek tekintik-e, és ennek alapján lehet-e észlelni a nyelvjárás perceptuális vagy mentális határait. 1980 óta a perceptuális dialektológia módszere gyorsan fejlődött, különösen Dennis R. Preston munkásságának köszönhetően. A cikkében Preston többek között a következő kérdésekre keres választ: Milyen mértékben és hol térnek el a laikus és a szakértői határmezsgyék? Miben különbözik a beszéd nyelvtanilag vagy egyébként? Milyen nyelvi jeleket használnak az emberek a nyelvváltozatok azonosításában?

A második tanulmányban (*Language Borders and Cultural Encounters* [Nyelvi határok és kulturális találkozások/ütközések], 38–55) Johanna Laakso a határok szerepét nyelvi és nyelvészeti szempontból vizsgálja. A nyelveket általában a közösségi határok és az etnikai identitás határjeleként értelmezik. Ez a felfogás összhangban van azzal az elképzeléssel, hogy a nyelvek zárt rendszerek éles határokkal. Számos ideológiai, politikai és elméleti ok miatt ez a nézet sokáig uralkodott a nyugati kutatás- és nyelvpolitikákban. A 20. századi politikai változások azonban azt mutatják, hogy a nyelvi határok nem mindig élesek, és az embereket nem lehet egyértelműen olyan közösségekbe besorolni, ahol csak egy domináns anyanyelv létezik. A határ és a nyelv kérdését a tanulmány szerzője három szempontból közelíti meg. Az első határ mi magunk (US) és mások (THEM) között mint alapvető fogalmi eszköz létezik, amelynek segítségével az emberek felépítik társadalmukat és kultúrájukat. A második határ a természet és kultúra közötti, ahogy a történeti-összehasonlító nyelvészet tanította. Végül a harmadik határ a nyelvészet és a kulturális stúdiumok között húzódik.

Johanna Laakso a határok (főleg a nyelvhatárok) mesterséges és konvencionális voltát hangsúlyozza. Mint a szerző megjegyzi: azt, amit hagyományosan ugyanannak az egységes nyelvnek nevezünk, a gyakorlatban úgy valósul meg, mint ’nyelvváltozatok halmaza’. A többnyelvűség az évszázadok során a társadalmak velejárója volt, s úgy tűnik, a mai Európában ismét fontos tényezővé válik.

A nyelvek és dialektusok keveredésének figyelemre méltó példái a határ menti karjalai nyelvváltozatok, amelyekről Vesa Koivisto (*Border Karelian*

Dialects – a Diffuse Variety of Karelian [Határ menti karjalai dialektusok – a karjalai nyelv szétszórt változatai], 56–84) c. cikkében olvashatunk. A karjalai nyelvjárásokat az orosz határ közelében, az egykori keleti finn területeken beszélték. A karjalai és a finn közötti kapcsolat a határ menti Karjalában (*Border Karelia*) a 17. században változott meg, amikor sok karjalai költözött Oroszországba, és a területre finn nyelvű lakosság telepedett be, így egyfajta nyelvi kontinuum jött létre. A nyelvi határ mind földrajzilag, mind a karjalai és a finn nyelvhasználatban meghatározatlan volt. Ráadásul két dialektus is találkozott a karjalai határon: a tulajdonképpeni karjalai (*Karelian Proper*) és az aunuszi (*Olonets Karjala*). A köztük lévő határ is kontinuumot képez. A tanulmány áttekintést ad a határ menti karjalai nyelvjárásokról és a II. világháború előtt Kelet-Finnországban beszélt dialektusokról. Az ún. Határ-Karjala (fi. *Raja-Karjala*) 1621 után Svédországhoz tartozott. A terület, ahol a karjalai nyelvjárásokat beszélték, az országhatárok két oldalán voltak: Svédország (most Finnország) és Novgorod (most Oroszország) határán. A II. világháború után a karjalaiakat Oroszországból áttelepítették (evakuálták), szétszórták őket egész Finnországban, ezért nyelvi helyzetük romlott, ezt a helyzetet jól tükrözik az ismert demográfiai tények. A tanulmány bemutatja a karjalai nyelvet, a nyelvjárásokat, a nyelvi érintkezéseket a határ menti Karjalában, ismerteti a határ menti karjalai nyelvjárásokat és a beszélők második világháború utáni helyzetét, majd felsorolja a határ menti karjalai nyelvjárások jellemzőit, ismerteti az olvasót a rendelkezésre álló nyelvi anyaggal, áttekintést ad a határ menti karjalai nyelvjárások kutatásának történetéről, végül szót ejt a szóban forgó karjalai nyelvjárások helyzetéről a balti finn nyelvészet keretei között.

A negyedik tanulmány (*Imitating Karelian. How is Karelian Recalled and Imitated by Finns with Border Karelian Roots?* [Utánozva a karjalai nyelvet. Hogyan emlékeznek és hogyan utánozzák a határ mentéről származó finnek a karjalai nyelvet?], 85–122) kutatási beszámoló, amelyben Marjatta Palander és Helka Riionheimo számot ad a kutatás állásáról: a perceptuális dialektológia szemszögéből. Utánzásos feladat segítségével vizsgálja meg, hogyan emlékeznek a karjalai nyelvre a kitelepítettek, akiket Kelet-Finnországba költöztettek a II. világháború után. A karjalai a finn nyelv legközelebbi rokona, és napjainkban erősen veszélyeztetett Finnországban és Oroszországban is. A kutatási módszer szerint 32 (finn-karjalai) adatközlőnek utánzásos feladatot kellett végezniük egy interjú során. A közlőket arra kérték, hogy ismételjék meg a szavakat, mondatokat, amelyeket a szüleiktől, a nagyszüleiktől vagy más idős rokonaiktól hallhattak. A kísérlet célja az volt, hogy felfedezze, mi-

lyen hosszú mondatokat/szakaszokat képesek megismételni az adatközlők úgy, hogy ők maguk nem használják a nyelvet aktívan, és hogy mennyire autentikus az utánzásuk. A kísérlet feltárta, hogy a karjalai nyelv többnyire lexikálisan él az emberek emlékeiben, egy-egy szóként vagy rövid mondatként. Voltak azonban olyan informátorok is, akik spontán párbeszédet tudtak teremteni karjalai nyelven, vagy akár karjalaiul beszéltek az egész interjú során. Az eredmények alapján a kutatók azt sugallják, hogy a gyermekkori emlékek segíthetnek a nyelv revitalizációjában. A cikk a következőkben bemutatja a határ menti karjalai nyelv nyelvészeti és a történelmi hátterét, valamint nyelvjárásait. Az ezt követő rész áttekintést nyújt az utánzásról mint kutatási módszerről; adatokat mutat be és olyan kérdéseket tesz fel, amelyekre az utánzásos feladat segítségével keres választ. Ismerteti az eredményeket és csoportosítja az adatközlőket karjalai nyelvi készségük alapján. Fonetikai és fonológiai szempontból vizsgálja az utánzott beszédmódot, végül morfológiai és morfoszintaktikai elemzéseket ad.

Niina Kunnas tanulmánya (*Viena Karelians as Observers of Dialect Differences in Their Heritage Language*, [A Viena-karjalaiak, a nyelvi örökségük nyelvjárasi különbségeinek észlelői], 123–155) a Viena-(fehér-tengeri v. észak)-karjalai nyelvjárásra összpontosítva képet ad arról, hogyan definiálják a beszélők saját nyelvüket. Ezt a karjalai nyelvet Északnyugat-Oroszországban, a finn határ közelében beszélik, és erősen veszélyeztetett nyelvnek számít. A 2005-ben közzétett statisztikai adatok (Karelistat 2005) szerint kb. 8.000 beszélője van, többségük 50 év fölötti. A terepmunkát két Viena-karjalai községben végezték: Kalevalában (ez járási székhely), és Jyskyjärviben (ennek kb. 400-500 lakosa van). A kutatási anyag interjúadatokat és hallás utáni megértési feladatokat tartalmaz. A Viena-karjalai a tulajdonképeni karjalai nyelvnek az északi dialektusa, eltér a másik fő karjalai dialektustól, az aunuszi (olonyeci) karjalaitól. A cikk a nyelvészeti, a földrajzi és a mentális határokat is vizsgálja. A tanulmány számos kérdést vet fel: Milyen nyelvváltozatok léteznek a mai fehér-tengeri karjalai nyelvjárásokban a Kalevala nemzetiségi körzeten kívül? Ezek a dialektusok valóban mások, mint a kalevalai és jyskyjärvi változatok nyelvi közlői gondolják? A tanulmány megerősíti azt a korábbi feltételezést is, hogy a laikusok nem ismerik a nyelvészek által meghatározott nyelvváltozatok nevét. Kunnas azt állapította meg, hogy a Viena-karjalaiak számára a nyelvi határok meghatározása során rendkívüli fontos szerepet játszik a szókincs, valamint bizonyos fonológiai vagy hangzásbeli jellemzők. Az informátorok képesek voltak viszonylag kis hangzásbeli különbségeket is érzékelni a dialektusok között. Azt

észlelték, hogy a Viena-karjalaiak inkább /š/ hangot ejtenek, míg a karjalai déli nyelvjárásokban az /s/ sokkal elterjedtebb.

A cikk a következőkben ismerteti, hogyan definiálják a Viena-karjalaiak 'saját nyelvjárásukat'. Ezután bemutatja a hallás utáni értés feladat eredményeit, majd azokat a nyelvjárási különbségeket, amelyeknek a karjalai beszélők tudatában vannak. A cikk végén két függelék is található: az egyik személyes információkat ad a jyskyjärvi és kalevalai adatközlőkről, a másik pedig a hallás utáni értési feladat átírását tartalmazza olonyeci karjalai, tveri karjalai és lüdi nyelven, valamint a három szöveg angol fordítását.

A hatodik tanulmányban (*Reflections on the Schoolscape. Teachers on Linguistic Diversity in Hungary and Finland* [Gondolatok az iskolai nyelvi tájképről. Tanárok a nyelvi sokszínűségről Magyarországon és Finnországban], 156–190) Szabó Tamás Péter, a jyvaskyläi egyetem munkatársa a nyelvi ideológiát, a nyelvi sokszínűséget és az iskola szerepét vizsgálja. Értelmezi a 'sokszínűség' (*diversity*) és 'többnyelvűség' (*multilingualism*) magyarországi és finnországi fogalmát. A tanulmány terepmunkán alapul, amelyet nyolc magyar és finn iskolában végzett, olyan két országban, amelyek társadalmi és történelmi háttere jelentősen eltér. Magyarország általában standard nyelvű kultúrának számít, míg a mai Finnország kevésbé standardalapú. A kutatás célja, hogy értelmezési modelleket mutasson be az interjúk során felmerülő kategóriák (pl. az 'anyanyelv', 'idegen nyelv', 'standard', 'elfogadható', 'helyes', 'szabályszerű', 'hivatalos', 'hétköznapi, baráti') tekintetében. A kutatási anyag olyan diskurzusokból származik, amelyekben egy helyi tanár és a kutató bejárják az iskolaépületet, és ennek során megvitatják a nyelvi tájképet (*schoolscape*), tantermi berendezéseket, falakon lévő képeket és feliratokat mutatnak be. Az anyaggyűjtés általános és középiskolákban történt 2013-ban és 2014-ben. A kutatást a szerző kb. 2100 kép és több mint 10 órás hangfelvétel alapján végezte. Az interjúk nyelve Magyarországon a magyar, Finnországban az angol és a finn volt. A cikk röviden kitér a két ország közötti kulturális különbségek bemutatására. Tájékoztatót ad az adatgyűjtésben alkalmazott vizuális megközelítésről, a gyűjtött korpuszról és a kutatási kérdésekről. A példák elemzését vita és következtetések (*Discussion, Conclusion*) követik, amelyek ötleteket adhatnak az eredmények alkalmazásáról az oktatási gyakorlatban.

A hetedik egy kontaktusnyelvészeti tanulmány (*The Morphological Integration of Scandinavian and Saami Verbal Borrowings in Kven and Their Impact on Contact-Induced Language Change* [Skandináv és számi igei át-

vételek alaktani integrációja a kvén nyelvben, és hatásuk a kontaktus alapú nyelvi változásban], 191–221). Ebben Anna-Riitta Lindgren és Leena Nii-ranen a kvén nyelv igeragozásában és szókincsében mutatkozó kontaktus-változatokat mutatja be. A kvén nyelv önmagában a nyelv és a dialektus határán mozog. A kvének Norvégia északi részének nemzetiségi kisebbsége. Nyelvüket korábban a finn távoli északi dialektusának tekintették, de 2005-ben autonóm nyelvnek ismerték el. Az Észak-Norvégiában beszélt kvén nyelv érintkezik a számival (amely a kvén távolabbi rokona), valamint a norvéggal és a svéddel (amelyek a skandináv nyelvcsaládhoz tartoznak). A kutatási anyag szóbeli és írásbeli forrásokon alapul. A kvének nyelve egy finn nyelvjárás leszármazottja, beszélőik a 18. és a 19. században költöztek Norvégiába. Mivel a nyelvjárást egy másik országban beszélték, és kevés vagy semmilyen kapcsolatban nem álltak Finnországgal, a nyelvváltozat eltér a finnországi finntól, noha az államhatár mindig átjárható volt. A tanulmány a nyelvi határok különböző fajtáira összpontosít, és a nyelvi kölcsönzést két forrásból vizsgálja. Egyrészt a két skandináv nyelvből: a norvégből és a svédből, másrészt a számi nyelvekből. A számi nyelvek és a finn számos strukturális hasonlóságot mutatnak, mint például a gazdag ragozási (inflexiós) és szóképzési (derivációs) rendszer. Ez a tanulmány a kölcsönzés (*borrowing*) különböző formáival foglalkozik, és bemutatja, hogy a kölcsönzési források egyértelmű különbségeket indukálnak. A tipológiaiailag különböző skandináv nyelvi kölcsönzések egyetlen inflexiós típusba integrálódnak, és ezek a nyelvi kapcsolatok nem követnek semmiféle helyettesítési mintázatot, sémát (a morfológiai mintákat veszik át a hanghelyettesítési párok helyett). Ezzel szemben a számi nyelvek hatása jóval sokrétűbb, és magába foglalja a számi átvételek sokféle inflexiós és derivációs típusba való integrálását, valamint a mintázatok különböző típusait. Így ez a cikk bizonyítja, hogy a két egymáshoz kapcsolódó nyelv közötti nyelvi határ nem olyan éles, mint a tipológiaiailag távoli nyelvek közötti. A tanulmány bemutatja a nyelv fejlődését, a nyelvi érintkezés és kölcsönzés elméleti hátterét, ismerteti a nyelvi adatokat és a kutatás módszereit, majd leírja az átvételi sémákat (*pattern replication*), végezetül levonja a tanulságokat (216–217).

A földrajzi területeket felosztó államhatárokon kívül több „néma” (*tacit*) nyelvi határ is létezik egyazon területen, sőt egyetlen városon belül is. Ez a fajta nyelvi határ nem földrajzi, hanem inkább szociális, demográfiai jellegű. Ennek egyik példája a régi helsinki szleng (*Old Helsinki Slang*), az alsóbb osztályok által beszélt városi finn nyelv, amelyet kezdetben a helsinki munkásnegyedekben beszéltek. Erről szól az utolsó, 8. tanulmány (*Lexical*

Mixing in a Conversation between Old Helsinki Slang Speakers [Lexikális keveredés a régi helsinki szlenget beszélők közötti diskurzusban], 222–252). Vesa Jarva és Jenni Mikkonen írása egy 1965-ben felvett, helsinki szlengben rögzített 65 perces szabad beszélgetést elemez, amelyen öt, 1899 és 1905 között született férfi társalgását hallani. A nyelvi adatközlők tisztában voltak azzal, hogy régi helsinki szlenget beszélnek, mivel maguk is a *slangikieli* ('slang language, szleng') szót használták. A helsinki szleng egy nem standard, szóbeli változat, amely jelentősen eltér az irodalmi normától (diakrón és szinkrón szempontból egyaránt). Ez nyelvjárási és kölcsönzött lexikai anyag keveréke, amely ötvözi a svéd (lexikális és strukturális) nyelvet a 19. század végén, 20. század elején Helsinkibe költözött vidéki lakosság dialektusaiból származó finnel. A helsinki szlengben a (főként svéd) kölcsönszavak mennyisége jóval meghaladja az átlagot, így ezt a magas kölcsönszavas kategóriába sorolhatjuk. A helsinki szleng lexikai anyaga a finn fonológiához igazodik, de olyan fonológiai jeleket is mutat, amelyek idegenek a finn nyelvben. A sokrétű eredete miatt a régi helsinki szleng átmeneti pozíciót foglal el egy kevert beszédforma és a finn irodalmi változat között. A cikk áttekinti a régi helsinki szlenggel kapcsolatos korábbi kutatásokat és az írásbeli forrásokat, bemutatja a régi helsinki szleng társadalmi-történelmi háttérét és a különböző nyelvek hatását, ismerteti az adatok elemzését és módszertanát. Végezetül elemzi az adatok lexikális, fonológiai és morfoszintaktikai tulajdonságait.

A munkát a kötet szerzőinek rövid bemutatása (*Contributors*, 253–255), angol nyelvű absztrakt (*Abstract*, 256), mutató (*Index*, 257–259), valamint a sorozatban (*Studia Fennica Ethnologica, Folkloristica, Historica, Anthropologica, Litteraria*) megjelent kötetek listája zárja.

A kötet precíz, komoly tudományos teljesítmény, többéves kutatómunka eredménye. A tanulmányok többségében a tájékozódást jól áttekinthető térképek segítik. Érdekes olvasmánynak bizonyul. Ajánlani tudom mindenkinek, különösen azoknak, akik érdeklődnek a karjalai nyelv és a kontaktusnyelvészet, valamint a nyelvpolitika iránt.

DENNICA PENEVA

Minna Saarelma-Paukkala:

Etunimikirja: suomalaiset nimitrendit 2000-luvulla

Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 2017. 268 l.

ISBN 978-952-222-831-4.

A 2017-ben megjelent *Etunimikirja: suomalaiset nimitrendit 2000-luvulla* [Keresztnévkönyv: finn névadási trendek a 2000-es években] informatív olvasmány a finn névadási folyamatokról, a névdivatról, elsősorban a legutóbbi évtizedek statisztikái alapján. A szerző, Minna Saarelma-Paukkala a Helsinki Egyetem névtudományi docenseként dolgozik, emellett 2010-ben a finn névnaptár szerkesztőjévé is megválasztották. Munkája során számos cikkben elemezte már a finn névadás jellemzőit, társszerzője a nagy sikerű *Nimistöntutkimuksen perusteet* [A névkutatás alapjai] c. könyvnek (Terhi Ainialával és Paula Sjöblommal, erről ld. Takács Judit ismertetését a FUD 15. számának [2008] 201–203. oldalain). Nevéhez fűződnek a *Nimipäiväjuhlat* [Névnapi ünnepek] (2006), *Nimi lapselle* [Név a gyereknek] (2007), *Koirien nimipäiväkirja* [Kutyák névnapkönyve] (2011), *Kissojen nimipäiväkirja: Viiru, Nöpö vai Kassinen?* [Macskák névnapkönyve] (2011) c. kötetek is.

Saarelma-Paukkala legújabb könyve az olvasó elé tárt bőséges névadási listák ellenére sem csupán egy száraz adathalmaz, a szerző a névadáshoz kapcsolódó szólásokkal, idézetekkel egészíti ki a listákat, valamint a finn névadás rendszerének fejlődéséről és a névadás hagyományairól is tájékoztatást nyújt. A műben nemcsak a finn névadási divat kerül elemzésre, hanem a különféle kisebbségek, többek között a svédek vagy arab bevándorlók által leginkább választott nevekről is találunk információkat, de találkozunk a házi kedvencek körében leginkább elterjedt névadási szokásokkal is. A könyv végén egy utónévlista is rendelkezésünkre áll, ami a Finnországban 2015-től ismert utóneveket tartalmazza, ill. azok névnapjait külön bontásban nemek és eredetük szerint (finn, finn-svéd, ortodox és számi eredetű nevek).

A könyv első fejezete (*Mistä suomalaisten etunimet tulevat?* [Honnan jönnek a finnek keresztnévei?], 13–32) visszatekintés a finn névadási hagyományokra. A régi finn nevek kutatása meglehetősen nehéz feladat, hiszen írott emlékek hiányában ezeknek a neveknek a nagy része hamar feledésbe merült. Az első finn személynév csak az 1300-as évekből fennmaradt dokumentumokban szerepelnek, ezek már a kereszténység felvétele után keletkeztek, így a kereszténység előtti nevek csak következtetni lehet (ilyen a *Lempi*, *Mieli*, *Toivo*, *Ilma*, *Kulta* stb. – ezek a nevek közszókból keletkeztek, vö. *lempi* 'szerelem', *mieli* 'kedv', *toivo* 'remény', *ilma* 'levegő', *kulta* 'arany'). A keresztény vallás terjedésével a bibliai nevek lassanként kiszorí-

tották az ősi finn neveket. A bibliai nevek írásmódja gyakran szokatlan volt a finn anyanyelvűek számára, emiatt különböző hanghelyettesítésekkel és rövidítésekkel próbálták azokat beilleszteni a saját nyelvükbe, pl. *Antti* (*Andreas*), *Lauri* (*Laurentius*), *Martti* (*Martinus*), *Katri* (*Katarina*), *Kerttu* (*Gert-rud*), *Silja* (*Cecilia*). A névadási trendekből következtetni lehet Finnország más országokkal való egykori kapcsolataira, illetve a vallási nézetekre. A reformáció idején a keresztény nevek is kisebb változásokon estek át, míg később az orosz nagyhercegség idején számos nemzetközi nevet is átvettek a finnek. A reformációval elterjedt nevek latinosan íródtak. Ilyenek voltak például a *Barbara*, *Christina*, *Euphemia*; *Adrianus*, *Bonifacius*, *Franciscus*. Az orosz nagyhercegség korában az orosz uralkodócsalád neveit is szívesen adták, ekkor sok *Alexandra*, *Olga*, *Mikael* és *Alexei* került bejegyzésre. Érdekességként említi a szerző, hogy míg Finnország nagy részén az 1500-as évekre szinte kivétel nélkül a keresztény gyökerű nevek voltak jellemzőek, addig a karjalai és a számi területen jóval tovább éltek a pogány eredetű nevek. (A finn személynévek történetéről magyarul ld. Maticsák Sándor – Buzgó Anita: A finn személynévek történeti rétegei. In: Vörös Ferenc (szerk.), A nyelvföldrajztól a névföldrajzig IV. A nyelvi kölcsönhatások és a személynévek. Savaria University Press, Szombathely, 2013. 95–108.)

A második fejezet (*Etunimet 1900-luvulla* [Keresztnevek a 20. században], 33–56) a 20. század névadási trendjeivel foglalkozik. A névadás divatjában gyakran megfigyelhető az adott ország politikai helyzetének hatása, így például amikor Finnország a függetlenség eléréseért harcolt, előtérbe kerültek a régebbi, történelmi nevek, pl. *Kyllicki*, *Tellervo*, *Jouko*, *Tapio*, de jellemzőek voltak a katolikus (pl. a *Maria* és változatai: *Marja*, *Maija*, *Mari*, illetve az *Eeva*), illetve a görög (pl. *Teemu* < *Nikodemus*) és ortodox keresztnevek is, természetesen elfinnesített formában. Ebben az időszakban jellemző volt a két keresztnév adása. A leggyakoribb első nevek az 1900-as években a nőknél az *Anna*, *Aino*, *Eeva*, *Ritva* és a *Tuula* voltak, a férfiaknál a *Matti*, *Erkki*, *Timo*, *Antti*, *Kari* vezetett. Második névként a *Maria*, *Anneli*, *Helena*, *Kaarina*, *Marjatta*, illetve a *Juhani*, *Olavi*, *Johannes*, *Antero*, *Tapani* volt a leggyakrabban választott öt név. Később divatba jöttek a kötőjellel összekapcsolt kettős keresztnevek. Ilyen például: *Anna-Liisa*, *Marja-Leena*, *Marja-Liisa*, ill. *Veli-Matti*, *Juha-Pekka*, *Jukka-Pekka*.

A harmadik fejezettől kezdve (*2000-luvun nimitrendit* [A 2000-es évek név(adási) trendjei], 57–102) a könyv a közelmúlt névadására fekteti a hangsúlyt. Megismerkedünk a finn nemzetiségűek névrendszerével, illetve az ezredforduló leginkább közkezdvelt neveivel, majd betekintést nyerünk a keresztnevek területi és szociális változásaiába is. A 2000-es években jelentősen

megnőtt a Finnországba bevándorlók száma. Az ő neveik, ill. a gyerekeiknek adottak hatással vannak a névadatbázisra, így pl. a 2004–2014 közötti statisztika alapján a hagyományosabb (*Aino, Saara, Toivo, Veikko*) nevek mellett felbukkan az *Aisha, Fatima, Frida, Leo, Otto, Rasmus, Ibrahim* és *Ahmed* is. Maguk a finnek előnyben részesítik a régi és az újonnan létrehozott finn neveket, de kezdenek népszerűvé válni a nemzetközi keresztnévek is, pl. *Stella, Emma, Sara, Emil*. A névadási divatban leginkább az új női nevek kezdenek meghonosodni, a szülők névadási preferenciáját pedig gyakran befolyásolják ismert személyek nevei (*Sofia, Robin, Minea, Viivi*). A nemzetközi és újonnan regisztrált utónevek kapcsán az úgynevezett unisex nevek problémája is felmerül (*Sulo, Paju, Ruu, Kaino, Rauni, Tuisku*).

A finn anyanyelvűek névadása mellett Saarelma-Paukkala a különböző kisebbségek által adott neveket elemzi a 4. fejezetben (*Suomen vähemmistöryhmien etunimet 2000-luvulla* [Finnország kisebbségi csoportjainak keresztnévei a 2000-es években], 103–130). Információt kapunk a svéd-finn, a számi és az ortodox családok névadásáról. A bevándorlás fokozódása miatt a szerző figyelmet fordít egyrészt a különböző bevándorló népcsoportok, illetve a vegyesházasságok során létrejött többkultúrájú családok névadási szokásaira is. A svéd-finn kisebbség kedvenc nevei 2016-ban az *Ellen, Emma, Saga, Molly, Alma*, illetve az *Adrian, Emil, Lucas, Hugo* és *William* voltak. A számiknál a *Sara, Siiri, Anna, Elle* és az *Antti, Oula, Paulus, Ánte* voltak a legnépszerűbbek. Az ortodox névrendszerben egyetlen keresztnévet adnak, ami gyakran bibliai személy vagy ortodox szent neve. Ilyen például: *Anna, Lidia, Marfa, Olga, Vera*; ill. *Arii, Joann, Petr, Simeon*.

Ezután a névadásra vonatkozó hivatalos törvényekkel ismerkedhetünk meg (*Hyvä nimi lapselle* [Jó név a gyereknek], 131–148), majd a szerző tájékoztatást nyújt a névadási hagyományokról és azok változásairól. A névadási hagyomány alapvetően két részre oszlik, vannak, akik kifejezetten divatos, nem finnes neveket adnak, míg a másik tábor ragaszkodik a régebbi nevekhez, amelyeket nem ritkán valamilyen példakép (felmenő, a szülők által tisztelt ember, rokon, keresztszülő) után adnak. A fejezet végén hasznos tanácsokat találunk a születendő gyerek elnevezésével kapcsolatban.

A könyv következő részében (*Iloista nimipäivää! – Suomalainen nimipäiväkalenteri* [Boldog névnapot! – A finn névnapok kultúrája], 149–190) a finn névnapok kultúrájáról kap információt az olvasó: a névnapok kialakulásáról és a régi névnapok szokásokról, összehasonlítva ezeket a napjainkban leginkább használt, közösségi oldalakon keresztül történő névnapos jókívánságokkal. Ezen kívül megismerkedhetünk azzal a folyamattal, amelynek során egy újonnan bejegyzett név a kalendáriumba kerül, és ahogy az addig névnap nél-

kül létező nevek is kijelölt helyet kapnak a naptárban. A névnaplókat itt szintén finn, finn-svéd, ortodox és számi felosztásban elemzi a szerző, de a fejezet végén betekintést kapunk a különböző háziállatok neveit tartalmazó kalendáriumokba is. Utóbbi szerint a leggyakoribb kutyanévek a *Jakke*, *Bella*, *Hekku*, *Caesar*, a macskáknál *Miisu*, *Mouru*, *Mökö*, *Kissi*, *Lumipallo* a sorrend, míg a lovak leggyakrabban a *Hurja*, *Kiltti*, *Lauha*, *Maltti* neveket kapták.

A hetedik fejezet (*Eurooppalaiset ja amerikkalaiset nimitrendit* [Európai és amerikai név(adási) trendek], 191–210) az európai és amerikai névadási trendeket, illetve azok hatását tárgyalja a finn névadási szokásokkal összehasonlítva. Először a nyugati nevek térhódításáról olvashatunk, majd a 2000-es évek kedvelt észt, svéd és amerikai neveiről.

Az utolsó fejezet (*Etunimet muualla kielessä* [Keresztnevek a nyelv más területein], 211–238) a keresztneveknek a nyelv különböző területein való előfordulásait elemzi. Először a becenevek kialakulásáról olvashatunk, majd a keresztnevek családnevekként történő használatáról (*Nousiainen*, *Pentikäinen*). A helynevekben (*Juhola*, *Mikkola*, *Loviisa*, *Mikonkatu*) és a kereskedelemmel kapcsolatos elnevezésekben is találhatunk keresztneveket (pl. márkanévek, vállalkozások: *Raija Järvi Oy*, *Sampo Pankki*). Végül a keresztnevek köznevesülését, frazémákban való megjelenését elemzi a szerző (pl. *ovimikko* 'ajtónálló', *Matti kukkarossa* 'Matti az erszényben = elfogyott a pénz', *unijukka* 'hétalvó').

A könyv végén a már említett névnapló (*Nimipäivälistat* [Névnaplisták] 239–261), valamint a szerző által felhasznált irodalom jegyzéke található.

Minna Saarelma-Paukkala könyve a nem szakmabeli olvasók számára is érthetően, élvezhetően tájékoztat a finn névadás szokásairól és a 2000-es évek névdivatjáról. Kifejezetten hasznos olvasmány azoknak, akik a közelmúlt névadási trendjeire kíváncsiak. Külön érdekesség, hogy a kötet a napjainkban egyre fokozódó bevándorlás következményeként elterjedt külföldi eredetű neveket is vizsgálja, s a manapság jelentősebbé váló, de eddig ritkán tárgyalt kisebbségek névadási gyakorlatát is figyelembe veszi.

JUHOS MERI

Dyekiss Virág: Vándorol a hang.
A nganaszan hagyományos világkép a folklórszövegek tükrében
 Uralisztikai tanulmányok 22. Budapest 2018. 265 l.
 ISBN 978-963-489-031-7

Az ELTE Finnugor Tanszékének Uralisztikai tanulmányok című kiadványsorozatában immár 35 éve jelennek meg különböző szakmai munkák a finnugrisztika és a néprajzkutatás területéről. Egy ilyen meghatározó múlttal rendelkező sorozat legújabb kötete, a *Vándorol a hang* tehát méltán érdemel figyelmet.

A könyv szerzője Dyekiss Virág néprajzkutató, az ELTE Néprajztudományi Intézetének munkatársa. A jelenlegi kiadvánnyal azonos című doktori disszertációját 2015-ben védte meg. A nganaszan kultúrával és hitvilággal már csaknem 15 éve foglalkozik.

Mint ahogyan arról a cím is árulkodik, a mű célja, hogy a nganaszanok folklórszövegeinek mélyebb elemzésével feltárja a szövegek mögött rejlő általános gondolkodásmódot, a népcsoport világképének szerkezetét. A munka tagolása nagyon aprólékos. A fejezetek hossza egy és tizenkét oldal között mozog. A tárgyalt témák olyan mértékben függenek össze és következnek egymásból, hogy más, nagyobb fejezetekre való bontásukkal megtörték volna a munka dinamikáját.

A munka első, tudománytörténeti részében, a kötet nyitányaként a nganaszanokkal foglalkozó hazai és nemzetközi kutatásokat foglalja össze a szerző a 18. századi kezdetektől napjainkig. Ezt a nganaszanok rövid ismertetése követi, nagy hangsúlyt helyezve életmódjuk bemutatására.

A *Vándorol hang* első nagyobb egységében a szerző a nganaszan folklórszövegeket mutatja be. Tartalmi alapon (pl. eredetmonda vagy imaszöveg) csoportokat hoz létre, ez adja a munka későbbi szakaszában is a tagolás alapjait. Ezt a létrehozott alcsoportok jellemzőinek felvázolása követi, majd később ezek lesznek a második tartalmi egység kiindulópontjai is.

A második szakasz tekinthető a munka fő fejezetének. Ez mind témájára, mind pedig terjedelmére igaz. A rengeteg alfejezetre tagolt, terjedelmes második rész a nganaszanok folklórszövegekből megismerhető világképének részletes bemutatására vállalkozik.

A nganaszan hitvilág bemutatásának kezdő lépéseként Dyekiss elsőként a nganaszanokat körbevevő földrajzi formákat és jelenségeket mutatja be. Ide olyan témák és fogalomkörök tartoznak, mint a természeti környezet, azon belül a domborzati és vízrajzi viszonyok; az égitestek (a nap és a hold); lég-

köri jelenségek (pl. a köd vagy a szél); természeti elemek (tűz és víz). Külön kategóriát alkotnak a nganaszanok által ismert betegségek.

Az ezt követő fejezetben a kultúrhős és ellenpárja, a tréfacsináló, csínytevő (trickster)⁵ nganaszan folklórban elfoglalt helyéről tudhatunk meg többet. Különösen jelentős ez a fejezet abból a szempontból, hogy e két központi folklórszereplő egymáshoz való viszonyát és annak összefüggéseit a témakört vizsgáló tanulmányok között elsőként láttatja másként a szerző, ugyanis a szibériai népeknél a kultúrhős és a trickster szerepét egy személy is betöltheti – és a nganaszanoknál be is tölti.

A testrészekről, szervekről, valamint az ettől elválaszthatatlannak tartott lélekről szóló fejezetek külön egységet alkotnak. A nganaszan mondavilágban különleges attitűdök kötődhetnek egyes testrészekhez vagy testi tulajdonságokhoz. Ilyen például a hősközhöz kapcsolódó testmagasság. Szintén ebben a fejezetben tér ki a szerző a különböző ruhadarabok, öltözetek és a viselőjük nganaszanok által feltételezett kapcsolatára is. Ilyen például a férfiak által viselt bundára erősített rénszarvasfarok (*szongoku*) is. Amennyiben a *szongoku* eltávolításra kerül, a viselője megbetegszik, és csak akkor gyógyul meg, ha visszavarják.

Az ezt követő fejezetekben a szerző bemutatja a nganaszanok rituális évének felépítését, a különböző ünnepeket, szertartásokat és azok menetét. Ezeknek egyik központi eleme a különféle áldozatok, áldozati szertartások bemutatása. Dyekiss ismerteti az áldozati alkalmakat és módokat, valamint ezek különböző megjelenését a folklórszövegekben.

A nganaszanoknál fontos szakrális pozíció a sámánoké, akikről természetesen külön fejezet szól. Itt megismerhetjük ennek a fontos tisztségnek a kiválasztódási módszerét, hogyan is válik valakiből sámán. Megtudhatjuk, milyen feladatok járnak ezzel a tisztséggel; milyen eszközök állnak a sámán rendelkezésére egy-egy szertartás alatt; miként zajlik egy sámánszertartás. A szerző a sámánság történetéről, az úgynevezett sámáncsaládokról is plasztikus képet nyújt az olvasónak, megemlékezik a sámáncsaládok kialakulásáról és egymáshoz való viszonyukról is.

Az olyan zord körülmények között élő népek esetében, mint a nganaszan, természetes, hogy a halál a mindennapi élet része, és így ez is a mondaviláguk szerves részét képezi. Dyekiss ezért külön fejezetben mutatja be a halál

⁵ Univerzális archetípus. Legtöbbször isteni, félisteni vagy mágikus hatalmú lény. Általában férfi, de viselhet androgün vonásokat is. Rendszerint a kultúrhős ellenpárjaként jelenik meg, vö. Odin – Loki, Hermész – Apollón. Tetteik mozgatója a csínytevés, a kultúrhős kétbalkezes leutánzása.

témakörét. A nganaszanok hitének két dimenzióját ismerhetjük fel. A természeti népeknél megfigyelhető mágikus gondolkodás nyomán a halálhoz kötődő babonák dimenziója elsődleges a mondákban, ahol bizonyos dolgok előjelezhetik a hirtelen, váratlan halál bekövetkeztét. Ilyen előjel lehet például valamilyen álmom. A halált egyféle büntetésnek is tekinthetik: ha valaki a közösség számára nem elfogadható dolgot tesz, akkor halállal lakol. A halál második értelmezési dimenziója a temetés maga, az azt megelőző és azt követő idő, illetve olyan dogmák és szokások, amik a nganaszanoknál a gyász folyamatát szabályozzák. Ezt az egységet a halottak világáról szóló rövid ismertetés zárja.

Az ezt követő tartalmi egység a *kojkákkal* foglalkozik. A *kojkák* lehetnek szellemek, istenek vagy bálványtárgyak is. A szerző ismerteti a különböző *kojkák* elnevezéseit, sajátosságait és használati módjukat. Bemutatja a folklórszövegekben előforduló *kojkákhoz* kapcsolódó hagyományokat és hiedelmeket. S végül kitér a *kojkák* szerepében feltűnő egyéb tárgyakra is.

A következő fejezetben a nganaszanok által megismert idegen népek folklórszövegekben való előfordulásáról kaphatunk képet. Itt megtudhatjuk, hogy milyen népekkel érintkeztek a nganaszanok, és milyen különböző attitűdök kapcsolódnak a népi emlékezetben ezekhez a népekhez, népcsoportokhoz. Szintén ebben a fejezetben van szó olyan mitikus népekről, amelyek csak a folklórban léteztek, mint például a vörösréz-emberek vagy a fej nélküli emberek.

Az utolsó fejezet az egész mű közel egyharmadát teszi ki. Itt a szerző a különböző állatoknak és növényeknek a nganaszan kultúrában elfoglalt szerepével foglalkozik. Ezek az állatok nagyon fontos szerepet játszanak a nganaszanok életében, így hitvilágukban, folklórszövegeikben is jelentős szerepet kapnak. Az első és legfontosabb állat a rénszarvas, ezután következik a kutya, a különböző ragadozók (medve, farkas, róka), majd a madarak, halak és rovarok.

Az összefoglalásban a szerző könnyen érthető és lényegre törő módon summázza a nganaszanok világnézetének legfontosabb jellemzőit, táblázatban ismertetve a világrendszerük felépítését és kulcsszereplőit. A kötet igen alaposan, ugyanakkor olvasmányosan dolgozza fel a nganaszan folklór és hitvilág témakörét. A folklórszövegekből vett idézetek, az ábrák és táblázatok segítik a további megértést, és tovább gazdagítják az olvasónak a nganaszan hitvilágról kapott képét.

BAKSA MÁTÉ – PUKÁNSZKY ALEXANDRA

Ladányi Mária: Alaktan

**In: Imrényi András – Kugler Nóra – Ladányi Mária –
Markó Alexandra – Tátrai Szilárd – Tolcsvai Nagy Gábor: Nyelvtan**

Osiris Kiadó, Budapest, 2018. 501–660.

ISBN 978-963-276-291-3

Bevezetés

Az *Osiris Nyelvtan* meglehetősen nehéz opus, konkrét és átvitt értelemben is: nemcsak súlya nehéz (konyhai mérlegemen 1117 grammot nyom), hanem hosszú és fajsúlyos olvasmány is, amely – megítélésem szerint – a magyar nyelvről szerezhető legújabb ismeretek egyik legfontosabb forrása, összefoglalása.

Ladányi Mária, az *Osiris Nyelvtan Alaktan* című fejezetének szerzője nehéz feladatra, a mai magyar nyelv morfológiájának részletes kifejtésére, széles körű leírására vállalkozott. A morfológiai rendszert a funkcionális kognitív nyelvészet elméleti keretében és annak módszertanával írja le, ami (kissé leegyszerűsítve) azt jelenti, hogy a szerkezetet és a funkciót egységben tárgyalja, tehát a nyelvi szerkezeteket formai és jelentésbeli hálózatban mutatja be. Figyelemre méltó a szerzőnek az elmélet és az empiria szerves egységének megteremtésére irányuló törekvése: az elméleti alapvetés pontos és részletes, s a választott elméleti keretben leírt nyelvi jelenségek mindig élő kapcsolatban vannak a nyelvi gyakorlattal, az élő beszéddel és a nyelvet használó emberrel.

Az élőnyelvvél való kapcsolat különösen az elemzésekben figyelemre méltó: nem laboradatokat használ, nem konstruált példákkal dolgozik, hanem a nyelvhasználatban ténylegesen előforduló szavakat, szerkezeteket vizsgálja. Adatait többnyire a Magyar Nemzeti Szövegtár hatalmas korpuszából veszi, eddig nem szótározott neologizmusokat is vizsgál. Leírásaiban, elemzéseiben *a posteriori* jár el: az elméleti előfeltevéseket a nyelvi tények ismeretében bátran pontosítja, a kategóriákat több esetben is újraértelmezi, előfordul, hogy megcáfolja a korábbi állásfoglalásokat. Korpusza impozáns méretű, az adatok feldolgozottsága megbízhatónak tűnik.

Ladányi Mária a *Bevezetés*ben is hangsúlyozza, hogy a morfológia részterületei szervesen kapcsolódnak egymáshoz és más grammatikai részdiszciplínákhoz, pl. az inflexiós morfológia szorosan kötődik a mondattanhoz, a szóalkotási morfológia a nyelv szókészletével (lexikonával) mutat szoros összefüggést, a szavak lehetséges morfológiai felépítése és mondatbeli viselkedése pedig nagymértékben összefügg a jelentéskategóriákkal. A nyelvi rendszer minél teljesebb megismertetése végett a szerző gyakran mutat fel

kapcsolódási pontokat a részdiszciplínák között. A szövegben lévő gyakori előre- és visszautalások, finom átkötések, a szakirodalmi hivatkozások, a sok lábjegyzet, valamint a legfontosabb információkat áttekintő fejezetvégi összefoglalások mind-mind a nyelvi rendszer megismerését, illetve a részrendszerek közötti összefüggések szemléltetését teszik lehetővé, azt szolgálják.

Szerkezet

Az *Alaktan* című fejezet a *Bevezetést* (503) követően tíz fejezetben, 159 oldal terjedelemben mutatja be a magyar nyelv morfológiáját (ez a terjedelem egyébként az egész kötet 13,8%-a). A legrövidebb részfejezet négy oldal hosszú (*A magyar morfológia eszköztára*), a leghosszabb pedig a szóalkotás módjait taglaló, 35 oldalas összefoglalás (*Szóalkotásmódok*). A fejezetek átlagos terjedelme 15–16 oldal.

A fejezetek rendszer- és paradigmaleírást tartalmaznak, amelyek szemantikai funkcióleírásokká szélesednek ki minden esetben. Ezek a leírások jelentős eredményeket mutatnak a részkérdésekben és általános tekintetben is, jelezve a funkcionális kutatások által megnyitott új nyelvtudományi lehetőségeket.

A második (*Szavak, szóalakok és szóelemek*, 504–514) és a harmadik (*A magyar morfológia eszköztára*, 515–519) fejezetben a szavak belső szerkezetével kapcsolatos legfontosabb fogalmak (pl. nem toldalékolható és toldalékolható szavak, töszavak és összetett szerkezetű szavak, tö- és toldalékmorfémák, morféma-alternánsok, szabad formák, kötött formák, grammatikai jelentés, lexikai jelentés) és definícióik kapnak helyet.

A toldalékolásról (mint a szavak és szóalakok létrehozásának prototipikus módjáról) szólva Ladányi az inflexiós és derivációs toldalékok kötött sorrendjére Bybee szemantikai relevanciaelvé alapján ad magyarázatot, és kitér a grammatikai jelentések más, nem prototipikus módon történő kifejezésének lehetőségeire is, pl. a szóalakok és a mondattani szerkezetek között elhelyezkedő morfológiai szavakra (amelyekben a grammatikai jelentések analitikus kifejeződésének eszközei pl. a segédigék vagy a névutók) és a reduplikációra is.

Az *összetett morfológiai egységek* (4. fejezet, 520–531) szemantikai és alaki elemezhetőségéhez a szerző Dressler (1987) jelöltségi elméletét használja fel. A jelöltség ebben az értelmezésben az emberi percepcióval, illetve a nyelvi egységek fogalmi feldolgozhatóságával van összefüggésben. Fogalmilag az a nyelvi egység dolgozható fel a legkönnyebben és legközvetlenebbül, amely megfelel annak az összefüggésnek, hogy a szemantikailag jelölten(ebb), vonatkozási pontként szolgáló alapértelmezés (pl. egyes szám,

alanyeset) morfológiailag is jelöletlen(ebb), míg a szemantikailag jelölt egység morfológiailag is jelölt(ebb) (pl. többes szám, tárgyeset).

Ebben a fejezetben a szerző a továbbiakban részletesen foglalkozik az összetett nyelvi kifejezések feldolgozásával kapcsolatos szerkezeti ikonikus-sággal, az alaki és szemantikai transzparencia kérdéseivel, a fejezet végén pedig az összetett morfológiai egységek komponenseit (a morfémákat) jellemzi meghatározott szempontok (1. tartalmasság és sematikus-ság, 2. autonómia és függőség, 3. kapcsolhatóság más elemekhez) alapján.

Az 5. fejezetben (*Morfológiai szerkezetek, konstrukciós mintázatok, sémák*, 532–544) a szerző arra keresi a választ, hogyan általánosíthatók az azonos szerkezetű és azonos szerkezeti jelentésű összetett morfológiai egységek közös alaki és jelentésbeli tulajdonságai sematikus morfológiai mintázatokban, és melyek azok a jellegzetes morfológiai sémák, amelyek az adott nyelvben előfordulhatnak. Mindez azért is érdekes és izgalmas, mert ezek a sémák mintaként szolgálnak az újabb nyelvi kifejezések (az új szavak vagy szóalakok) számára, hiszen azok általában valamilyen séma megvalósulásaiként értelmezhetők.

A gyakoriság két típusa közül a példánygyakoriság értelmezéséhez a Magyar Nemzeti Szövegtár 2014-es korpuszából a nem produktív *-mÁny* képzős szavak közül a *nyeremény*, a *szerzemény* és az *érzemény* szavak korpuszbeli előfordulását mutatja be, a típusgyakoriságot (ti. az azonos morfológiai sémához tartozó különböző szavakat) pedig a melléknévképzés három általános mintázatához tartozó (a [főnév + *-i*] képző, a [főnév + *-(V)s*] képző és a [főnév + *-beli*] képzős) derivátumokon magyarázza. Sok esetben tapasztalható, hogy nem a sémák erőssége (nem a típusgyakoriság) a döntő, hanem az adott csoportba tartozó egyes elemek példánygyakorisága: a főnevek között pl. a nyitótövek meglehetősen gyenge sémát képviselnek, ennek ellenére ezek a lexémák mindig alsó nyelvválású előhangzót tartalmazó toldalékot kérnek magukhoz (pl. *ház-ak*, *méz-es*). Az *ó*-t *a*-val váltakoztató tövek sémája is sokkal gyengébb, mint az egyalakú tövek sémája, a gyakori használat következtében mégis állandósult, rögzült az *ajta-ja*, *zászla-ja* alak (ellentétben a *disznó*, *hintó*, *zsidó*, *csikó*, *bimbó*, *korsó* alakokkal, amelyek esetén a régebbi alakok visszaszorultak).

A 6. fejezet címe: *Morfológiai produktivitás és kreativitás* (545–564). A produktivitás mutatója Ladányi megfogalmazásában: „a séma alkalmazásban van-e, azaz vannak-e olyan új szavak vagy szóalakok, amelyeket a beszélők az adott séma alapján hoznak létre” (545). A morfológiai produktivitás fokozati jellegű (elsősorban a sémák típusgyakoriságával és erősségével van össz-

szefüggésben), mértéke pedig attól függ, „hogymekkora valószínűsége van bizonyos morfológiai sémák érvényesülésének” (545).

A *-gAt* és a *-g*, a *-cskA* és a *-kA*, a *-(V)z* és az *-(V)l* egymással rivalizáló (szinonim) képzők bemutatásának célja, hogy megismertessen a produktivitás magasabb fokát jelentő ún. alapbeállítású és a produktivitás alacsonyabb fokát képviselő ún. nem alapbeállítású képzőkkel. Az említett szinonim képzőpárok közül az első, a *-gAt*, a *-cskA* és a *-(V)z* képző sémája az ún. alapséma, ami azt jelenti, hogy nincsenek, vagy kisebb számban fordulnak elő a séma alkalmazását korlátozó tényezők, míg a *-kA*, a *-(V)g* és az *-(V)l* képző mintázatát általában speciális feltételek fennállása esetén használhatjuk (pl. az *-(V)l* képzőt egyszótagú, mássalhangzóra végződő főnevek és beillesztendő idegen igetövek esetén), és a lehetséges alapszavak köre is nagyobb mértékben van korlátozva.

A produktivitás mértékének alakulásában – versengő képzők esetében – szerepet játszhat az is, hogy a formáns túl tud-e terjedni a szokásos használati közegén. Ennek illusztrálására az *-izmus* képző szolgál, amely nemcsak az idegen eredetű képzők csoportjába tartozó más, hasonló funkciójú képzők felváltására képes, (pl. *irónia* ~ *ironizmus*, *pártszimpátia* ~ *pártszimpatizmus*), hanem a magyar *-sÁg* képző, valamint az *-Os-sÁg*, *-z-Ás* képzőkombináció alkalmazási tartományában is működik, legalábbis a korpusz neologizmusai erről tanúskodnak, pl. *baloldali-ság* ~ *baloldal-izmus*, *humor-os-ság* ~ *humor-izmus*, *lobbi-z-ás* ~ *lobb-izmus*.

A hetedik, az *Inflexió (ragozás és jelezés)* (565–593) c. fejezetben kerül sor az igei (idő, mód, szám/személy, tárgyra való irányultság) és a főnévi morfoszintaktikai kategóriák (szám, határozottság, birtokosság, eset) bemutatására.

Az igei inflexiók paradigmákat bemutató táblázatokhoz fűzött megjegyzéseim:

– Az igei személyragok a tárgyra való irányultság függvényében két ragozási paradigmába rendeződnek a magyarban. A kétféle igeragozás természetesen az anyanyelvi kompetencia részét képezi, ezért a magyar anyanyelvű beszélők játszi könnyedséggel használják (a nem magyar ajkú nyelvtanuló számára ellenben nyelvünk egyik legnehezebb jelenségének számít, ugyanis a kétféle ragozást irányító alapelvek sok tekintetben eltérő kognitív munkát igényelnek a nyelvtanulótól). Mivel a használat szabályait a magyar anyanyelvűek is általában csak implicit tudják, ezért a kétféle (általános és a határozott) ragozás használati szabályait, a határozott ~ határozatlan tárgy eseteket mindenképpen kíváncsúnak vélném tisztázni.

– A magyar grammatikák általában három csoportba oszthatók annak alapján, milyen igemódokat feltételeznek a magyar nyelvben: 1. kijelentő, feltételes, felszólító (pl. Simonyi 1895, Tompa 1962, Keszler 2000), 2. kijelentő, feltételes, felszólító + kötőmód (Pataki 1984, Hadrovics 1969, Prileszky 1974, Kenesei 1992, É. Kiss – Kiefer – Siptár 2003), 3. kijelentő, feltételes, kötőmód (pl. Farkas 1992, Hegedűs 2004). Ladányi *Alaktan*-ában nagyon megörültem a „kötő-felszólító mód” terminus láttán, azt remélve, hogy ezzel a frappánsnak mondható megoldással ez a mostoha kérdéskör végre más megvilágításba kerül. A kötőmód léte azért vitatott, mert paradigmája egybeesik a felszólító mód paradigmájával, ezért a hagyományos alak-tani megközelítésben nem tekinthető különálló módnak, azonban lényeges különbség rajzolódik ki a valódi felszólítást tartalmazó vagy idéző és a valódi felszólítást nem tartalmazó, de felszólító módú igealakokkal álló mellékmondatok között. Ez a kérdéskör különösen a magyarnak idegen nyelvként való tanítása szempontjából kiemelkedő fontosságú, de egy funkcionális grammatikában is nélkülözhetetlennek vélem a *-j* módjeles alakok sokféle jelentésének a bemutatását. Ennek elmaradása miatt erős hiányérzetem van.

– Az ikes igék ragozása mindig csak egyes számban tért el az iktelenektől, de korábban következetes rendszert alkotott (kijelentő és feltételes módú jelenben, a régi futurumban, az elbeszélő múltban és a felszólító módban). Ebből a rendszerből alig maradt valami, legfeljebb csak nyomokban: az ikes ragozás mint rendszer (többé-kevésbé) megszűnt, csak ikes igéink vannak (amelyek szótári alakja *-ik* raggal végződik). Mivel az ikes ragozás feltételes és kötő-felszólító módú alakjait nem használjuk, ezért e paradigmák bemutatását, ismertetését leíró nyelvtenban feleslegesnek tartom.

– Az ikes ragozás használatával kapcsolatos megjegyzésekkel (578) egyetértek, ezek mellett két kiegészítést fontosnak tartok: (a) a régi (ikes) felszólító módú formák közül E/3-ban él még néhány archaikus alak a mai köznyelvben is, pl. *egy-ék, így-ék, múltj-ék, tess-ék*, (b) az ikes paradigma használata nem nyelvhelyességi kérdés: a többféle nyelvi variációban létező nyelvi alakok közötti választás társadalmilag determinált, azaz az egyes beszélők a különböző beszédhelyzetekben szociokulturális tényezők által döntenek egyik vagy másik alak mellett, pl. az ikesen nem ragozó környezetben élő ember nehezen fogja elfogadni az ikes ragozás kizárólagos helyességét deklaráló tananyagot.

Az esetviszonyok (szintaktikai viszonyok) és morfológiai kifejezőeszközök, illetve az esetformák közötti összefüggések (ti. egy esetforma több esetviszonyt is kifejezhet, illetve egy esetviszony több esetformában is megjelenhet) bemutatása logikus, világos. Az esetparadigmában Ladányi 21 esetet kü-

lönít el (szemben pl. a MGr-val, amelynek esetparadigmájában 18 főnévi eset szerepel + 5 képzőszerű főnévi esetrag). Ladányi (a MGr-rel és a korábbi, elsősorban az esetragok száma, azaz morfológiai szempontok szerint kialakított esetrendszerekkel ellentétben) számol egy – a nominatívusszal és a datívusszal (morfológiai szempontból) részleges szinkretizmust mutató – birtokos esettel is, annak ellenére, hogy a birtokos szerkezet bővítményén (a birtokoson) a birtokviszonynak nincs önálló morfológiai kifejeződése (tehát az esetragok sorában önálló genitívuszi ragot nem lehet kijelölni). Részletesen indokolja döntését, rámutatva a birtokviszonyt és a részeshatározói viszonyt jelölő *-nak* ragos szerkezetek közötti különbségekre (585).

A 8. fejezet a *Szóalkotás* (594–629). A szóalkotásmódok csoportosítása újszerű: a szerző a különféle szóalkotásmódokat egy hipotetikus skálán helyezi el, amelynek egyik végpontján a morfológiailag produktív mintákat követő, a másik végpontján a morfológiailag nem produktív, ám kreatív, sok esetben egyedi mintázatokat mutató szóalkotásmódok helyezkednek el, kontinuumot alkotva. A *Szóalkotás* című fejezetben csupán három morfológiai természetű, produktív szóalkotásmódról olvashatunk: a szóösszetételről, a szóképzésről és (talán szokatlan módon) az „igekötőzés”-ről. Mindhárom szóalkotásmódra jellemző, hogy morfológiai műveletek révén keletkeznek összetett szerkezetű, új szavak, amelyeknek a jobb oldali eleme a szerkezet alaptagja (profilja), amely meghatározza a levezetett szó szófaját és szemantikai kategóriáját.

Az igekötőzést a szerző a szóalkotás speciális módjának tekinti: olyan szóalkotásmódnak, amely a szóösszetétellel és a szóképzéssel is érintkezik, hiszen bizonyos tulajdonságait felmutatja, de mindkettőtől különbözik is.

Bemutatja az azonos szerkezetű és szerkezeti jelentésű összetett, képzett és igekötős szavak jellegzetes, szóalkotási sémákban általánosítható konstrukciós mintázatait (pl. az *-s*, az *-i* és a *-beli* melléknévképzős szavak általános szóképzési sémája: főnév + melléknévképző; jelentés: ’viszony’), amelyek aztán mintaként szolgálnak a séma hatálya alá tartozó összetett, képzett és igekötős szavak számára.

A különböző mértékű termékenységet mutató igei, főnévi, melléknévi és igenévképzési sémák, valamint a jellegzetes összetételi mintázatok tárgyalása mintaszerűen alapos. Az igekötős igék sajátosságait, alapjelentésükre (térbeli viszony, irányulás) épülő grammatikai funkcióit (aspektus, akcióminőséget) három kiválasztott igekötő (*be-*, *szét-*, *agyon-*) produktív kapcsolódási mintázatain, jelentésviszonyaikkal összefüggésben mutatja be. Ezek is mintaszerűen szép elemzések.

Megítélésem szerint ehhez a (szóalkotásokról szóló) fejezethez szorosan kapcsolódik a 10. *Változások a morfológiában* (640–651) című fejezet, amely a morfológiai változások kétirányúságát mutatja be. A meglévő morfológiai mintázatok egyrészt átalakulhatnak (megváltozhat a termékenységük mértéke, kikerülnek a használatból), másrészt új morfológiai sémák épülhetnek ki. Ezek az új sémák képviselik a morfológiailag nem produktív, ám kreatív, sok esetben egyedi mintázatok felmutató szóalkotásmódokat (ilyenek pl. az analógiás kiterjesztés, az analógiás kiegyenlítődé, az újraelemzés (= szóhatár-eltolódás), a szóvég-megelevenedés (= szóelvonás, backformation), az idegen eredetű képzők új mintázatainak kiépülése, az univerbáció, a morfológizáció, de ide tartozik a morfológiai blend ~ (= szövegyülés/kontamináció) és az analógiás kifordítás is.

Az első folyamatot (a morfológiai mintázatok átalakulását) a múlt idejű igeragozási rendszer egyszerűsödésével illusztrálja, illetve a *-ka* és a *-cska* kicsinyítő képzők gyakoriságával, termékenységevel kapcsolatban bekövetkezett változásokkal szemlélteti.

Az új morfológiai mintázatok kiépülésére, a morfológiai újraelemzés (= szóhatár-eltolódás) nevű változásra a *-da* képzővel kapcsolatban olvashatunk meggyőző, szép elemzést. A korpuszban tapasztalható írásmódból (a magánhangzó megnyúlásából, pl. *sütőde, észtöltőde, gatyafölkötőde*) arra lehet következtetni, hogy ilyen esetben a nyelvhasználók nem a megszokott igei, hanem igenévi bázisból történő képzést feltételeznek: *süt-ő-de*. Az igenévi alapszó + *-da* struktúra növeli a derivátumok alaki és szemantikai áttetszőségét, ami pedig segíti a nyelvhasználatot a jelentések könnyebb feldolgozásában. Figyelemre méltó az az igyekezet, amellyel Ladányi Mária egy-egy nyelvi változás lefolyásában szerepet játszó összes lehetőséget igyekszik bemutatni olvasójának (pl. a hosszú magánhangzó használatában a *bölcső-de* szó analógiás hatásával is számol). Ez tapasztalható a *-da* képzős derivátumok újraértelmezésében szerepet játszó nyelvi tények összegyűjtésében is.

A 9. fejezet: *Szóelemek poliszémiája és szinonímiája* (630–639). A rokonértelműség kérdéskörével kapcsolatban számos nyelvészeti fejtegetés látott már napvilágot, csak hogy ezeknek a tanulmányoknak a nagy része a lexikai szinonimák jelentésleírásával foglalkozik, és mintha figyelmen kívül hagyná a grammatikai eszközök, pl. a viszonyjelölő szók (névutók, kötőszók, névelők) és toldalékok differenciált vizsgálatát.

Ladányi ebben a fejezetben a szóképzési szinonímia fogalmának tisztázására vállalkozik. A grammatikai eszközök (toldalékmorfémák) jelentéseit vizsgálva azt tapasztalja, hogy azok egy általános és tágabb jelentésazonossá-

gon belül differenciált jelentésekkel, jelentésárnyalatokkal rendelkeznek, tehát poliszém elemek. Ennek következtében nem könnyű összefoglalóan jellemezni különböző használati köreiket: nehezen adható meg egy olyan általános képzőjelentés, amelyből az alapszavak jelentéskülönbsége alapján a származékok jelentése levezethető lenne.

A képzők poliszémiájára épülő szinonimitást és a különböző képzőjelentések közötti funkciómegoszlást az *-i* és a *-beli*, valamint az *-i* és az *-s* szinonim képzőkön mutatja be. A képzők önálló szóképzési jelentéseinek felvontatását követően a két-két képzőnek azonos alapszavakból létrehozott derivátumainak jelentéseit egybevetve az tapasztalható, hogy a derivátumok jelentései nagyrészt elkülönülnek egymástól (funkciómegoszlás lép fel közöttük), pl. *utca-i* (*verekedés*) 'a verekedések egyik típusa' ~ *utca-beli* (*verekedés*) 'az adott utcában lezajló verekedés, *kossuth-i* 'Kossuthra jellemző' ~ *Kossuth-os* 'Kossuthhoz hasonlító'), de a szóképzési jelentések között vannak olyanok is, amelyek nagyon közel egymáshoz, pl. *reformkor-i* ~ *reformkor-beli* 'a reformkor idejéhez tartozó', *főiskola-s diák* ~ *főiskola-i diák* 'az adott intézményhez tartozó', tehát szinonimok vagy kváziszinonimok. Summa summarum: két-két szuffixum szinonimitásáról általában nem, csak egyes jelentéseik szinonimitásáról beszélhetünk.

A szerző a 11. fejezetben (*Morfológia és kontextus*, 652–660) azt vizsgálja, hogy egyrészt a produktív szóképzési sémákat, másrészt a prototípustól eltérő mintázatokat követő összetett morfológiai egységek jelentésének feldolgozásában (konkrétan a *-di* képzős adatokban) a morfológiai összefüggések bemutatásán túl milyen más tényezők játszanak szerepet (pl. fogalmi műveletek, szövegbeli szituációs összefüggések, a feldolgozó világismerete), valamint azt is, hogy a nem prototipikus sémát követő neologizmusoknak (*-i* képzős szóalakoknak) milyen stílusalkotó szerepük lehet a szépirodalmi szövegekben.

Befejezés

A szerző egyfelől a magyar és a nemzetközi szakirodalomban alaposan tájékozódva, másfelől saját – nagy nyelvi korpuszon végzett – empirikus kutatásainak eredményei alapján „gyúrta” szerves egységgé az *Alaktan* című fejezetet.

Ladányi Mária elemzéseiben igazi oknyomozó munkát végzett: a problémafelvetések után szinte kézen fogva vezeti végig az olvasót a megoldáshoz vezető (hosszú) út különböző stációin. Menet közben – az összefüggések világos feltárása érdekében – számos kérdést igyekszik tisztázni, részletes ma-

gyarázatokat ad. Dicséretes a szerzőnek az a törekvése, hogy leírásaiban mindig a befogadó szempontjait érvényesíti: mindent megtesz annak érdekében, hogy olvasója világos válaszokat kapjon a felvetődő kérdésekre, és minden segítséget megad ahhoz is, hogy az olvasó pontosan értse érvelését, és megértse gondolatait. Az eldöntendő kérdésekkel kapcsolatban sokáig – szándékosan – titokban tartja saját állásfoglalását mindaddig, amíg explicitté nem válnak a szabályok az olvasó számára is. Elemzései alaposak, igényesek, árnyaltak, igazi szellemi kalandot jelentenek: magyarázatkeresésében a nyelvrendszer-tani okok mellett a nyelvrendszeren kívüli okokra is igyekszik rávilágítani, sőt – nagyon helyesen – a nyelvelméleti és nyelvtörténeti szempontokat is bekapcsolja vizsgálódásaiba, magyarázó értéket tulajdonítva nekik a szinkron kutatás szempontjából is.

A fejezetekben végig gyümölcsöző a prototípus-elmélet alkalmazása, hiszen a nyelvi jelenségeket általában nem lehet „igen ~ nem” kategóriákba zárva, formalizálva leírni.

A kifejtés módja itt-ott talán lehetne tömörebb, összefogottabb, több esetben ugyanis a fejezet korábbi részeiben kifejtett információk (általában ugyan új elemekkel gazdagodva) a későbbiekben redundáns módon térnek vissza. Többször előfordul, hogy ugyanazt két helyen is elolvashatjuk (pl. 545 ~ 596, 535 ~ 596, 550–551 ~ 615 ~ 641–643). Mindez persze többnyire jótékony hatású redundancia, amely – elismerem – nagymértékben megkönnyíti a befogadást, a megértést.

Ugyan e nyelvtannak az egyetemi oktatásban (különösen az alapképzésben) való felhasználhatósága bennem kételyeket támaszt, de minden bizonnyal nagyon hasznos forrása lesz a nyelvvel, nyelvészettel behatóbban foglalkozó egyetemi hallgatók, PhD-képzésben részt vevők és a szakemberek szélesebb köre, illetőleg több tudomány művelői számára is.

Ismertetésemből remélhetően kiderült, hogy Ladányi Mária munkáját nagyon igényesnek, alaposnak és kiválónak tartom, amely sok tekintetben új megvilágításba helyezi a nyelvleírást. Örülök, hogy a szerző korábban megjelent írásainak eredményeit, nyelvről szóló állásfoglalásait új megvilágításba helyezve, teljesebb összefüggésrendszerben mutatta be az *Osiris Nyelvtan* egyik fejezetében.

H. VARGA MÁRTA

Harminc év – huszonöt szám

Folia Uralica Debreceniensia 1–25. kötet (1989–2018)

A magyar és finnugor nyelvészeti oktatás centenáriumi évét 2014-ben ünnepeltük egyetemünkön. A Debreceni Egyetem működésének kezdetétől, 1914-től folyamatosan szerepelnek a tantervekben a magyar nyelvészet oktatása és kutatása mellett a finnugrisztikai stúdiumok – s nem utolsósorban a finn nyelv. Az egyetem megalapításakor Pápay József (1873–1931) kapta azt a komplex feladatot, hogy megszervezze a magyar nyelvészeti és az urálistajisztikai oktatást és kutatást. Pápay már 1908 óta tanított a debreceni Református Kollégiumban. Élete nagy feladatául tűzte ki Reguly Antal osztálygyűjtésének a megfejtését, s e célból már 1898–99-ben egy évet töltött az északi osztályoknál (vö. Jakab 1990: 8). Anyagát Fazekas Jenő kezdte el kiadni, de ez hamarosan abbamaradt. (Pápay József debreceni tevékenységére részletesen vö. Rusvai Julianna 2007.) Pápayt a magyar dialektológus Csúry Bálint (1886–1941) követte 1932-ben, aki egészen 1941-ig látta el professzorként az intézetigazgatói feladatokat. Az ő vezetése idején avatták az egyetem díszdoktorává Artturi Kannisto finn nyelvészprofesszort. Ez is bizonyítja a tanszékvezető elkötelezettségét a finnugrisztikai oktatás és kutatás mellett. Csúryt Bárczi Géza (1894–1975) követte 1941-ben tanszékvezetőként, egészen 1952-ig, amikor Bárczit és több munkatársát Pestre helyezték, a Magyar Nyelvtudományi Intézetet pedig kettéválasztották Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Nyelvtudományi Tanszékre. Az előbbi élére Papp Istvánt (1901–1972, tanszékvezető 1952–1971), utóbbiéra pedig Kálmán Bélát (1913–1997, tanszékvezető 1952–1983) nevezték ki professzornak. 1952-től számíthatjuk tehát a debreceni önálló finnugor tanszéket. (Vö. Jakab – Keresztes 1990.) A két tanszéket Magyar Nyelvtudományi Intézet néven egyesítették. A vezető tiszttét felváltva látta el a két testvértanszék professzora.

Csúryval a népnyelvkutatás került a központba. 1938-ban megalakult a Magyar Népnyelvkutató Intézet, amely 1939-től indította el évkönyvét. A sorozat neve Magyar Népnyelv lett: 1949-ig megjelent az I–VI. kötet, majd ezt

felváltotta a Magyar Nyelvjárások megnevezés, amely ezen a néven folyóiratként 1951 óta a mai napig egzisztál (Magyar Nyelvjárások 1–56).

Még egy közös kiadvány él tovább Kálmán Béla, majd Sebestyén Árpád, végül 1989-től Jakab László szerkesztésében, „A debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszékének Kiadványai” című sorozat, amelyben főleg a Magyar Nyelvjárások fontosabb tanulmányainak a különlenyomatai jelentek meg. A sorozatot eddig 92 szám alkotja.

Kálmán Béla nyugdíjba vonulásával – Sebestyén Árpád egy tanévnyi regnálása után – 1984-ben Vértés Edit (1919–1997) lett 1989-ig a finnugor tanszék vezetője. Ő vetette fel, hogy – minthogy a finnugristák témáikat tekintve a Magyar Nyelvjárásokban ritkán, legfeljebb tematikus kötetekben publikálhatták közleményeiket, leginkább recenziókkal jelentkezhetnek – külön évkönyvet kellene a Finnugor Nyelvtudományi Tanszéknek alapítani. A kari vezetés támogatását elnyerve abban állapotunk meg, hogy minden harmadik évében finnugor számot jelentethetünk meg. A kiadványsorozat megindítását Keresztes Lászlóra bízta. Így született meg 1989 tavaszán a *Folia Uralica Debreceniensia* (rövidítve: FUD).

Az akkori viszonyok között még fel kellett terjesztenünk a Művelődési Minisztérium ún. Kiadói Főigazgatóságához a tervezett első kiadvány tartalomjegyzékét és a tanulmányok rezüméit. Közben, amikor a rendszerváltozás hajnalán eltörölték ezt a kötelezettséget, 1989-ben könnyen megjelentethettük a *Folia Uralica Debreceniensia* 1. számát, amelyet – kis késéssel – a volt tanszékvezető, Vértés Edit professzor 70. születésnapja tiszteletére ünnepi kötetként publikáltunk 1989 végén. A kötetet – igen kezdetleges körülmények között – a finnugor tanszék kis létszámú oktatói gárdája (gyakorlatilag Kiss Antal és Keresztes László) szerkesztette. (A legmodernebb számítógépes szövegszerkesztői programok akkoriban még COCOM-listások voltak!)

A kari támogatás első éveiben még korlátozottan voltak hozzáférhetők az anyagi források. A további köteteket 1989 után először 1991-ben (2. szám), majd 1994-ben (3. szám) és 1997-ben (4. szám) finanszírozta az egyetem. A sorozat 4. és az 5. kötetét átmenetileg Nyirkos István mint tanszékvezető gondozta, a technikai szerkesztést viszont már Maticsák Sándor végezte. A későbbiekben azután mind a mai napig főként a Maticsák–Keresztes duó végzi a szerkesztés munkálatait. Az ún. lay-out főként az előbbi érdeme. Ez a tény lényegében irányváltást jelentett a szerkesztésben. Sikerült megvalósítanunk azt az irányelvet, hogy a magyar nyelvű tanulmányokhoz rövid, idegen nyelvű összefoglalókat jelentessünk meg.

Mérföldkőnek számít, hogy 1998-tól kezdve évente sikerül egy-egy kötet megjelentetnünk. A váltás az 5. kötetnél történt, amely 1998-as évszámmal jelent meg, ténylegesen viszont csak 1999-ben. (Így állhatott elő az a furcsaság, hogy Vértes Editet a főszerkesztő 1998-ben köszöntötte 1999-beli 80. születésnapja alkalmából!) A 6. kötet is ugyanebben az évben jelent meg. Jelenleg, 2018-ban érkezünk kiadványunk (a FUD) 25. kötetéhez: ez közel 30 év alatt 25 számot jelent. A MNyJ.-nak ugyanezen idő alatt, 1989 óta csak kettővel több, összesen 27 kötete jelent meg.

A kiadvány indítóinak tehát az volt a szándéka, hogy a debreceni finnugor tanszék oktatóinak teremtsen fórumot tudományos publikációikhoz. Kezdetől fogva szívesen közöltük külső szerzők tanulmányait is. Különösen örültünk az olyan tanulmányoknak és recenzióknak, amelyek vendégelőadóink tollából születtek. Abban reménykedtünk, hogy – amennyiben sikerül kiszámíthatóvá tennünk kiadványunk megjelentetését – a publikálók köre egyre szélesebbé válik, külső, sőt külföldi szerzők is megtisztelik sorozatunkat közleményeikkel. Örömmel jelentjük: úgy tűnik, hogy a Folia Uralica Debreceniensia nemzeti és nemzetközi tudományos publikációs fórummá vált... Továbbra is várjuk a finnugrisztikai kutatások hazai és külföldi eredményeit tartalmazó közleményeket!

Szeretnénk rövid áttekintést adni sorozatunkról. Az első köteteket tanáraink tiszteletére jelentettük meg (Vértes Edit, A. Kövesi Magda). Arra gondoltunk, hogy fiatal munkatársaink, s majdan doktoranduszaink számára nyitunk lehetőséget kisebb tanulmányaik és recenziók közzétételére. Ehhez az alapelvünkhöz a mai napig tartottuk magunkat. Miközben mindig biztattuk belső munkatársainkat arra, hogy más magyarországi fórumokon is próbálkozzanak publikációk megjelentetésével, egyre inkább igyekeztünk vonzást gyakorolni a társegyetemek és kutatóintézetek kollégáira. Nem meglepő, hogy ma már külső, sőt külföldi szerzők írásai is egyre gyakrabban olvashatók folyóiratunk hasábjain. Érdeklődési körünket kompetenciánk korlátozta. A folyóirat indulásakor leginkább az obi-ugor nyelvek kutatása állt a középpontban. Ezzel egy időben a mordvin, a balti finn és a lapp is belekerült a kutatások témakörébe. A finn nyelv tanítása és a szótárírás kérdései mindig meghatározók voltak a kutatásainkban. Az utóbbi időkben ismét visszakerültek a fókuszba az obi-ugor nyelvek, de a cseremis, permi és a szamojéd nyelvi kutatások sem szorultak perifériára. A kutatott nyelveket és tematikákat a doktori iskola 2001-ben induló finnugor nyelvészeti alprogramja definiálta. A legfontosabb kutatott rokon nyelvek a finnugor nyelvcsalád nyugati ágába tartoztak. Még Vértes Edit gondozásában jelent meg az első debreceni professzor, Pápay József osztják gyűjtésének facsimile kiadása. Ennek örö-

mére rendeztek a tanszéken egy nemzetközi tudományos ülést, amelynek anyagát Nyirkos István adta ki a tanszéki kiadvány 4. és 5. kötetében.

1998-tól ismét Keresztes László lett a tanszékvezető, aki Maticsák Sándorral közösen kezdett hozzá a korábban körvonalazódott kiadási tervek megvalósításához. Ez összhangban volt a doktori iskola (DENyDI) finnugor alprogramjának kidolgozásával. Ennek keretében a már korábban, a 90-es évek elején, „kisdoktori” fokozatot szerzett tanítványaink (Máté József 1992/2004, G. Bogár Edit 1991/2009) tanulmányaik lényeges átdolgozásával szereztek PhD-fokozatot. A frissen végzett finnugor szakosok nagy része felvételt nyert a programba (Dusnoki Gergely, Christina Armutlieva, Dennica Peneva, Fábíán Orsolya, Fodor György, Balogh Anita és a többiek). Közülük legtöbben – ugyan rendszeresen eleget tettek publikációs kötelezettségeiknek – csak az abszolutorium megszerzéséig jutottak el, egyedül Dennica Peneva védte meg sikerrel értekezését 2014-ben. Az elvárás irányukban az volt, hogy évente fejenként egy-egy tanulmányt és recenziót készítsenek. Ezeknek örömmel adtunk helyt a FUD hasábjain, sőt a fiatalokat bevontuk a folyóiratkészítési munkálatokba is, ezáltal alkalmat adtunk nekik a tudományos műhely- és szerkesztési munka elsajátításához. Meg kell említeni még Rusvai Juliannát, aki A. Molnár Ferenc doktoranduszaként szerzett PhD-fokozatot osztják témájú (Pápay-hagyaték) dolgozatával egyetemünkön 2006-ban. Hogy megfeleljünk az ERIH-C nemzetközi kategória elé támasztott követelményeknek, 2004-től nemzetközi szerkesztőbizottságot (editorial board) hoztunk létre, amelynek összetétele: Csúcs Sándor (Budapest/Piliscsaba), Riho Grünthal (Helsinki), Lars-Gunnar Larsson (Uppsala), Harri Mantila (Oulu), Tõnu Seilenthal (Tartu) és Eberhard Winkler (Göttingen). 2018 óta a bizottság tagja Honti László (Budapest) és Sirkka Saarinen (Turku) is. Minden tanulmányról írásos lektori véleményt kértünk és kérünk, főként azokról a tanulmányokról, amelyek témáiban a szerkesztők kevésbé járatosak.

A doktori fokozat megszerzéséig – sajnos – csak kevesen jutottak el. A kiadvány viszont ennek ellenére igazi folyóirat lett. Az új évezred elején központi témáknak számítottak a mordvin névtan, a determinatív ragozás morfológiái kérdései, a lapp és obi-ugor nyelvek tárgyas szerkezete, valamint a nyugati finnugor nyelvek egyeztetési tipológiája. A finnugor kongresszusok (2005 Joskar-Ola, 2010 Piliscsaba) lökést adtak mind a fiatal, mind a tapasztalt munkatársak témaválasztásának. Világszerte megnőtt az érdeklődés a kisebb finnugor irodalmi nyelvek iránt. Ennek kutatását főként az 1990-es évektől kezdve megszaporodó bibliafordítások segítségével végeztük. A nemzetalkotó „nagy” finnugor népek nyelveire már régen lefordították a teljes Bibliát, sőt az északi lapp fordítás is rendelkezésünkre áll. A Skandiná-

viában (főként Svéd- és Finnországban) működő szervezetek azonban nagy igyekezettel szorgalmazták az Újszövetségnek kisebb finnugor nyelveken történő megszólaltatását. Az anyanyelvi fordítók mindnyájan egyfajta nyelv-újítóként tevékenykedtek. Nemzetközileg is érdeklődésre tartottak számot a fordítások neologizmusaiban mutatkozó tendenciák. Az ezredfordulóra gyakorlatilag (a szamojéd nyelvek kivételével) minden kis finnugor nyelv fő nyelvjárásán olvasható volt egy-egy újszövetségi evangélium. Maticsák ezzel párhuzamosan egymás után dolgozta és dolgozza föl a régi mordvin szórvány- és szövegemlékeket. Átfogó mordvin képzőmonográfiája 2017-ben akadémiai doktori fokozatot és professzori előlépést eredményezett.

Keresztes 2005-ben nyugdíjba vonult. Az őt követő Maticsák Sándor nagy energiákat mozgósított tanítványainak tudományos előmenetelére. Két doktorandusz hallgatója, Kelemen Ivett (2013-ban) és Tóth Anikó Nikolett (2017-ben) védte meg sikerrel lapp tárgyú értekezését. (Néhány PhD-hallgató napjainkban is szerzett abszolutóriumot, mint pl. Buzgó Anita, Endresz Brigitta és Kókai Krisztina.) Az oktatói gárda és a doktoranduszok írásai folyamatosan jelennek meg a FUD-ban. Eddig minden számot sikerült könyvformában is megjelentetnünk, de a kiadványsorozat mindig azonnal felkerül a világhálóra, teljes anyaga így hozzáférhető az Interneten is: <http://finnugor.arts.unideb.hu/fud.php>

*

Folyóiratunk fő sodra az önálló tanulmányok, cikkek sora. Vezető helyen csaknem 30 év alatt 406 tudományos tanulmány jelent meg. A szerzők száma ennél kevesebb, minthogy több szerző számos írással jelentkezett hasábjainkon. Összesen 179 különböző szerző osztozik a tanulmány mennyiségen. Közöttük 60 belső szerzőnek számít (tanszéki/egyetemi munkatárs, doktorandusz hallgató, korábbi hallgató stb.), 43 külső (magyarországi társegyetemi, ill. kutatóintézeti) szerző, a többi 76 külföldi, ill. külföldön dolgozó kolléga (közülük 40 finn, 16 oroszországi finnugor, 6 németországi, 3–3 svédországi és norvégiai, két olaszországi, 1–1 cseh, észt, hollandiai, japán, kanadai, török).

A kutatások sokrétű tematikája mellett mindig nagy figyelmet fordítottunk a tájékoztatásra, a közelmúltban megjelent aktuális szakirodalomra. Itt előnyben részesítettük az uralisztika általános kérdései mellett a balti finn, lapp (számi), mordvin és az obi-ugor nyelvek témakörében megjelent írásokat. Hosszabb-rövidebb recenziókat jelentettünk meg ezekről a frissen megjelent könyvekről, hiszen híradásaink nélkül ezekről az alkotásokról alig-alig szerezhettek volna tudomást a szakemberek. Arra törekedtünk, hogy az ismertett művek megjelenésüket követően minél gyorsabban kerüljenek be

a tudományos köztudatba. Ritkán történt meg, hogy az aktuális szám megjelenése után hosszabb idő (csak öt-hét év) elteltével pótoltuk „mulasztásunkat”. Legtöbbször egy-két év múlva, de gyakran még ugyanabban az évben ismertettük a műveket, mint amelyekben megjelentek! Összesen 257 műről készítettünk hosszabb-rövidebb recenziót. Ezen mindössze 56 különböző szerző osztozott. A kötetek szerkesztői (Keresztes László 35 ismertetés, Matcsák Sándor 24), valamint külső szerzőtársunk, Zaicz Gábor (20) mutattak nagy aktivitást e tekintetben. Rajtuk kívül még 37 további belső, 11 külső és öt külföldi recenzens osztozik az anyagon. Az ismertetett művek nyelvi megoszlása is igen változatos: főként magyar, finn, észt, orosz, angol és német nyelven készült alkotások szerepelnek a repertoáron, de előfordulnak erza- és moksa-mordvin, valamint lapp (számi) nyelven írt nyelvészeti művek, sőt svédül és norvégul írt könyvek is... Arra fokozottan figyeltünk, hogy saját műveinket ne reklámozzuk. Azt reméljük, hogy a mi könyveinket más fórumokon fogják kollégáink ismertetni. A FUD-ban leginkább a külső szerzők munkáival foglalkozunk.

Szerkesztőségünk nagy figyelmet szentelt komplex diszciplinánk történetének, nagyjainak: in memoriam és in honorem rovataink rövid tudománytörténeti összefoglalókat közölnek elhunyt és „élő klasszikusaink” eredményeiről, és tisztelettel adóznak tudományos eredményeiknek. Megemlékezéseinkben helyet kaptak régi klasszikusok (pl. Heikki Paasonen, D. V. Bubrih, B. A. Szerebrennyikov) akiket csak publikációik és tudományos munkásságuk révén ismerhetünk, tisztelhetünk. Néhányukat még tanárként ismertük (pl. Knut Bergsland, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Bo Wickman stb.). Laudációink kortársainkat célozták, akiket vendégtanárként, kollégaként ismertünk meg és tiszteletünk jeléül legfontosabbnak tartott tevékenységüket és munkáikat példaként állíthattuk a jövő generációk elé (pl. D. V. Cigankin, Csúcs Sándor, Danilo Gheno, Honti László, Valej Kelmakov, Tuomo Lahdelma, Lars-Gunnar Larsson, Heikki Leskinen, O. Je. Poljakov, Tõnu Seilenthall, Zaicz Gábor stb.). Néhány tudós, akiket ismertünk és tiszteltünk, sajnos, a közelmúltban hunyt el. Fájó kötelességünknek adtunk hangot, amikor nekrológgal tisztelegtünk emléküik előtt (pl. A. P. Feoktyisztov, I. Sz. Galkin, Kálmán Béla, A. Kövesi Magda, D. Ty. Nagykin, Nyirkos István, Rédei Károly, Raisza Sirmankina stb.). A nekrológok és laudációk írói között az ismertetésekéhez hasonló megoszlás tapasztalható (szerkesztők és Zaicz G.), de egy-egy megemlékezést más, belső (13) és külső (7) munkatársak is írtak, sőt külföldiek (4 fő) is szerepelnek a szerzők között.

A legtöbb szám végén egyéb, közérdekű információk is helyet kaptak: tanszéki beszámolók (a tanszékvezetők tollából), konferenciák, egyéb rendezvények programjai változatos szerzőktől vagy név nélkül. Kár, hogy tanszéki beszámoló nem készült minden évben, pedig ennek alapján képet kapna az olvasó arról, milyen rendezvények, szemináriumok voltak ország- és világszerte, amelyeken a tanszék oktatói és doktoranduszai évente részt vettek. Az 1966 óta finnugor és 1993 óta finn szakon Debrecenben végzett szakemberek névsorát 2002-ig publikáltuk (vö. FUD 9: 23–30).

Irodalom:

- Jakab László – Keresztes László 1990: A debreceni magyar és finnugor nyelvtudományi tanszékek története (1914–1990). A Debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 55. Debrecen.
- Keresztes László 2002: A debreceni finnugrisztikai kutatások története és eredményei. A Finnugor Nyelvtudományi Tanszék 50 éve (1952–2002). FUD 9: 3–46.
- Keresztes, László 2003: The History and Research Findings of Finno-Ugric Studies in Debrecen. The fifty years of the Finno-Ugric Department (1952–2002). FUD 10: 3–32.
- Maticsák Sándor – Keresztes László 2015: Száz éves a finn- és finnugor-oktatás a Debreceni Egyetemen. FUD 22: 3–16.
- Rusvai Julianna 2007: Pápay József, a debreceni professzor. FUD 14: 103–118.
- Rusvai Julianna 2010: Pápay József kéziratos debreceni hagyatéka. Nyíregyháza.

KERESZTES LÁSZLÓ

E számunk szerzői

Antal M. Gergely	ELTE, Budapest
Baksa Máté	Debreceni Egyetem
Gulyás Zoltán	Reguly Antal Múzeum, Zirc
Janurik Tamás	Neumann János Egyetem, Kecskemét
Juhos Meri	Debreceni Egyetem
Kelemen Ivett	Debreceni Egyetem
Kenyhercz Róbert	Debreceni Református Hittudományi Egyetem
Keresztes László	Debreceni Egyetem
Lauerma, Petri	Kotimaisten kielten keskus, Helsinki
Maticsák Sándor	Debreceni Egyetem
Peneva, Dennica	Debreceni Egyetem
Pukánszky Alexandra	Debreceni Egyetem
Sarhema, Maria	Debreceni Egyetem
Sipos Mária	MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest
Sosa, Sachiko	Helsingin yliopisto
Takács Judit	Egri Egyetem
Tamás Ildikó	MTA BTK Néprajztudományi Intézet, Budapest
Virtanen, Susanna	Helsingin yliopisto
H. Varga Márta	Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest
Voigt Vilmos	ELTE, Budapest
Zaicz Gábor	Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Piliscsaba

TARTALOM – CONTENTS – INHALT

SISÄLLYS – СОДЕРЖАНИЕ

Antal M. Gergely: A magyar őz szó eredetéről	3
Baksa Máté: Mikael Agricola élete és munkássága	9
Gulyás Zoltán: 19. századi kartográfiai alkotások Reguly Antal térképéhez kapcsolódóan	33
Janurik Tamás: Igetőváltozatok a Samojedischer Wortschatz szóanyagában	53
Juhos Meri: Kristfrid Ganander orvosságoskönyve (1788)	73
Kelemen Ivett: Knud Leem, az északi számi lexikográfia úttörője. Vázlatok a <i>Lexicon Lapponicum Bipartitum</i> történetéhez	99
Kenyhercz Róbert: On the names of the historical Szepes County	109
Lauerma, Petri: The development of 19 th -century Finnish vocabulary in the light of Martti Rapola's word collection	133
Maticsák Sándor: A mordvin nyelvújítás a bibliafordítások tükrében	153
Pukánszky Alexandra: A nemekre vonatkozó szóhasználat a finnben és a magyarban	177
Sarhema, Maria – Takács Judit: 'Ember' jelentésű köznevesült keresztnevek a finn és a magyar szlengben	199
Sipos Mária: „A padok előtt tanári asztal ül.” A hanti 'ül' szóból létrejött kvázi-kopulárról	215
Sosa, Sachiko – Virtanen, Susanna: Remarks on areal linguistics in the information structure of the Ob-Ugrian languages	233
Tamás Ildikó: Régi dallamok – új módszerek. Számi jojkaarchívum interdiszciplináris feldolgozással	261
Zaicz Gábor: A földművelés terminológiája a mordvinban II.	277

Ismertetések – Reviews – Rezensionen – Katsauksia – Рецензии

Bakró-Nagy Marianne (szerk.): Okok és okozat. A magyar nyelv eredetéről történeti, szociálpszichológiai és filozófiai megközelítésben (<i>Maticsák Sándor</i>)	309
Csepregi Márta – Salánki Zsuzsa (szerk.): A többnyelvűség dinamikája (<i>Maticsák Sándor</i>)	318
Larsson, Lars-Gunnar: Per Holmberger och sockenlapparnas språk (<i>Keresztes László</i>)	323
Valijärvi, Riitta-Liisa – Kahn, Lily: North Sámi. An Essential Grammar (<i>Kelemen Ivett</i>)	329
Bartens, Hans-Hermann: Tschuden und andere Feinde in der saamischen Erzähltradition (<i>Voigt Vilmos</i>)	332
Palander, Marjatta – Riionheimo, Helka – Koivisto, Vesa (eds): On the Border of Language and Dialect (<i>Dennica Peneva</i>)	337
Saarelma-Paukkala, Minna: Etunimikirja: Suomalaiset nimitrendit 2000-luvulla. (<i>Juhos Meri</i>)	345
Dyekiss Virág: Vándorol a hang. A nganaszan hagyományos világkép a folklórszövegek tükrében (<i>Baksa Máté – Pukánszky Alexandra</i>)	349
Ladányi Mária: Alaktan (Osiris Nyelvtan) (<i>H. Varga Márta</i>)	352

Krónika

30 év – 25 szám: Folia Uralica Debreceniensia 1–25. (<i>Keresztes László</i>)	361
---	-----

FOLIA URALICA DEBRECENIENSIA

- 1. 1989 pp. 142 Red. Keresztes László–Kiss Antal
- 2. 1991 pp. 222 Red. Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- 3. 1994 pp. 160 Red. Keresztes László–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- 4. 1997 pp. 260 Red. Nyirkos István–Kiss Antal–Maticsák Sándor
- 5. 1998 pp. 262 Red. Nyirkos István
- 6. 1999 pp. 246 Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- 7. 2000 pp. 216 Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- 8. 2001 pp. 761 Red. Maticsák Sándor–Zaicz Gábor–Tuomo Lahdelma
- 9. 2002 pp. 224 Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- 10. 2003 pp. 270 Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- 11. 2004 pp. 184 Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- 12. 2005 pp. 194 Red. Keresztes László–Maticsák Sándor–Dusnoki Gergely
- 13. 2006 pp. 258 Red. Keresztes László–Maticsák Sándor
- 14. 2007 pp. 218 Red. Keresztes László–Petteri Laihonen–Maticsák Sándor
- 15. 2008 pp. 242 Red. Keresztes László–Petteri Laihonen–Maticsák Sándor
- 16. 2009 pp. 234 Red. Maticsák Sándor–Petteri Laihonen–Keresztes László
- 17. 2010 pp. 275 Red. Maticsák Sándor–Petteri Laihonen–Keresztes László
- 18. 2011 pp. 231 Red. Maticsák Sándor–Keresztes László
- 19. 2012 pp. 264 Red. Maticsák Sándor–Keresztes László
- 20. 2013 pp. 404 Red. Maticsák Sándor–Keresztes László–Susanna Virtanen
- 21. 2014 pp. 290 Red. Maticsák Sándor–Keresztes László
- 22. 2015 pp. 431 Red. Maticsák Sándor–Keresztes László
- 23. 2016 pp. 359 Red. Maticsák Sándor–Keresztes László
- 24. 2017 pp. 413 Red. Maticsák Sándor–Keresztes László
- 25. 2018 pp. 371 Red. Maticsák Sándor–Keresztes László

Megrendelhető – tilaukset – to be ordered from – bestellbar – заказ:

<p>Debreceni Egyetem Finnugor Nyelvtudományi Tanszék H-4002 Debrecen, Pf. 400. – Tel.: (36-52) 512 923 E-mail: hlavacskae@mnytud.arts.unideb.hu</p>
--

Interneten elérhető: <http://finnugor.arts.unideb.hu/fud.php>